BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, NOS. 181, 184, 185, 187, 196, 198, 202,
213, and 260.

ŚRAUTA SU'TRA OF LA'ṬYA'YANA

WITH THE

COMMENTARY OF AGNISWA'MI',

EDITED BY

A'NANDACHANDRA VEDA'NTAVA'GI'S'A.

CALCUTTA:

PRINTED BY K. K. CHAKRAVARTY, VALMIKI PRESS.

1872.

Digitized by Google

A. 6815

CORNELL
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

श्रौतसूत्रं

लाट्यायनाचार्य्य-प्रणीतम्।

अग्निस्वामिविरचितभाष्यसहितम्।

श्रीआनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशेन

परिशोधितम्।

कलिकाताराजधान्याम्।

वाल्मीकियन्त्रे श्रीकालीकिङ्करचक्रवर्त्तिना

मुद्रितम्।

संवत् १९२८। खृ १८७२।

Digitized by Google

Digitized by Google

विज्ञापनम्।

छन्दोगानां यज्ञविधिप्रसिद्धर्थं लाट्यायनाचार्य्येण अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मणमादिमम्। षड्विंशाख्यं द्वितीयं स्यात्ततः सामविधिर्भवेत्। संहितोपनिषद्वंशो ग्रन्था अष्टावितीरिता इत्येतेनोक्तेषु सामवेदीयेषु सर्वेषु ब्राह्मणेषु विहितानां मन्त्राणां परस्परविरोधादिदोषपरिहारार्थञ्चैतानि सूत्राणि विरचितानि। एतान्येव श्रौतसूत्राणि कल्पसूत्राणीति च कथ्यन्ते। अग्निस्वामिनाचार्य्येणैतेषां सूत्राणां भाष्यं विरचितम्। अस्मिन् ग्रन्थे दशसंख्याकाः प्रपाठकाभिधेयाः परिच्छेदा वर्त्तन्ते, प्रपाठकाश्च पुनः कण्डिकाभिर्विभक्ताः, तेनैतेषां प्रपाठकानाम्मध्ये प्रथम द्वितीय तृतीय चतुर्थ पञ्चम षष्ठाष्टम नवमेषु द्वादश: कण्डिकाः सन्ति सप्तमे तु त्रयोदशसंख्यका दशमे विंशतिसंख्यकाश्च दृश्यन्ते, तेनायं ग्रन्थ एकोनत्रिंशाधिकशतसंख्यकैः कण्डिकाभिरन्वितो वर्त्तते।

तत्र प्रथमप्रपाठके तावत् परिभाषाया ऊर्द्धं ऋत्विग् याज्यलक्षणाद्यनन्तरं व्रतप्रतिमन्त्रणादि पूतभृदाहवनीयाधिकारान्त उक्तः। द्वितीये स्तोमयोगादि सार्वक्रतुकसामान्यविधानान्तः। तृतीये षोडशिनो गुणविधानादि वाणावयवद्रव्यविधानान्तः। चतुर्थे वाणावयवाच्छादनद्रव्यविधानादि वाजिभक्षणमन्त्रान्तः। पञ्चमे चातुर्मास्याधिकारे वरुणप्रघासिकब्रह्मत्वकथनादि सोम-

Digitized by Google

चमसोभैचणान्तः। षष्ठे सन्तनिनः सामविधानादि स्वरप्रति-हारान्तः। सप्तमे चतुरचरप्रतिहारादि होतुराज्ये गायत्रीगा-नान्तः। अष्टमे एकाह-अहीन-सत्राख्य काण्डत्रितयान्वितयस्य प्रतिकाण्डे पृथग्विधिविधानादि वाजपेयविधानान्तः। नवमे राजसूयविधानादि अहीनविधिविधानान्तः। दशमे सत्राधिकारे तत्परिभाषाविधानादि संवत्सरविधानान्तः प्रस्तावो निरू-पितोऽस्ति।

कस्मिन् काले लाव्यायणाचार्य्यः प्रादुरभूत् कदा वा एतानि सूत्राणि तेन विरचितानि तन्निर्णयः कुत्रापि न दृश्यते, किन्तु केचिद्विद्भिर्विक्रमादित्यस्य सार्द्धशतवर्षपूर्वावधि सूत्ररचनकाल इत्यनुमीयते, तदनुमानस्यापि समीचीनत्वेन प्रमाणं नास्ति। पूर्वस्मिन् काले यदा अचररचनं लिपिकार्य्यं वा नाभूत्, तदा गुरुमुखात् श्रवणेन शिष्यपरम्परायां कण्ठेऽभ्यस्तो वेद आसीत्, तदानीमल्पाभ्यासेन श्रुतबहुविषयमनायासेन शिष्याणां स्मरणार्थ-माचार्य्याः संक्षेपतस्तदर्थं सङ्कलय्य अल्पाचरेण बह्वर्थप्रतिपाद-कानि सूत्राणि विरचितवन्तः, तेन विनोपदेशं तेषां तात्पर्य्याव-धारणं न सम्भवतीति। अत आचार्य्यपरम्परया उपदेशं प्राप्त-वन्तः शिष्यास्तेषां प्रकृतमर्थमवधारयन्ति। ये चान्ये व्युत्पत्तिबलेन तत्तात्पर्य्यावधारणाय प्रवृत्तास्ते विपरीतमर्थमुद्भावयन्ति। अतः सूत्राणां गुरूपदेशमवश्यमपेक्षणीयम्।

लाव्यायनश्रौतसूत्राणां सदृशानि द्राह्यायणाचार्य्यविरचितानि छन्दोगानामपराणि श्रौतसूत्राणि वर्त्तन्ते। तेषु प्रायश्च एतेषां

Digitized by Google

पाठार्थादेः सौसादृश्यो दृश्यते, यत्र कुत्रचित् किञ्चिन्मात्रविशेषो विद्यते तत्र तत्र तज्ज्ञापनार्थं मया सर्वेषां सूत्राणां निम्नदेशे पृथक्तया द्राह्यायणमतमुद्धृतम्। तेन लाट्यायनाचार्य्यविरचितश्रौतसूत्रेभ्यो द्राह्यायणाचार्य्यकृतश्रौतसूत्रेषु कियान् विशेषो वर्त्तते तदवगमः सुकरो भविष्यतीति। धन्विकृतया लाट्यायनश्रौतसूत्रवृत्त्या चैतेषां श्रौतसूत्राणामवयवार्थबोधनञ्च मया कृतमित्यलमतिपल्लवितेन।

आदिब्राह्मसमाज
कलिकाता
}
श्रीआनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशस्य।

Digitized by Google

एतद्ग्रन्थसंशोधनार्थं पाठभेदप्रदर्शनार्थंच्च यानि पुस्तकानि मया संगृहीतानि तेषां विवरणान्यत्र निर्दिश्यन्ते ।

आस्यातिकसभापुस्तकगृहादानीतं मूलपुस्तकं	१
पण्डितवामनाचार्य्यसकाशादानीतं मूलपुस्तकं	१
काशीस्थसंस्कृतपाठगृहादानीतं मूलपुस्तकं	१
आस्यातिकसभापुस्तकगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
पण्डितवामनाचार्य्यसकाशादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतं धन्विकृतवृत्तिपुस्तकं ...	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतं द्राह्यायणसूत्रपुस्तकं ...	१

Digitized by Google

श्रीगणेशाय नमः ।

लाट्यायनीये

श्रौतसूत्रे

प्रथमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

किमिदं सूत्रं नामशास्त्रं । किमर्थमिदमारभ्यते । यज्ञविधिप्रसिद्धये । इह हि छान्दोग्ये द्विविधोविधिः, अनुब्राह्मणिकः षट्प्रामाणिकश्च । तत्रानुब्राह्मणिकः, यजुषा कर्म्मसु लिङ्गतोविधानमर्थग्रहणादित्यत आरभ्य, साधारणगुणविधिस्तु सर्वत्रेति यावत् । अपरः षड्भिः प्रमाणैर्निर्वर्त्यते । कानि पुनस्तानि षट् प्रमाणानि । ब्राह्मण सूत्र आर्षेयकल्प ऋक्साम समाम्नायोद्देशोपदेशाः । तत्र ब्राह्मणे ज्योतिर्दशाहौ क्लृप्तौ । षष्ठादिषु चतुर्ष्वध्यायेषु ज्योतिष्टोमः क्लृप्तः त्रिसंस्थः सविकल्पः सप्रायश्चित्तः, प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेत्यत आरभ्य । तथा दशमे द्वादशाहस्य समस्तं ब्राह्मणं । तथा एकादशादिषु

Digitized by Google

पञ्चसु अध्यायेषु सोमोयक्ष्यते ऋत्विग्भ्योऽर्घ्यं इत्यत आरभ्य दशानामह्नां स्तोत्रविधिः । तावेतौ ज्योतिष्टोमदशाहौ गवामयनादीनां सहस्रसंवत्सरपर्यन्तानां प्रकृतिभूतौ । एवञ्चैवमेव समाम्नायं गृहीत्वा ऋग्यजुःसाम्नाञ्च समाम्नायपरिपठितानां लिङ्गतोऽनुविधानमनारभ्यकर्मार्थताव्युत्पत्तेः । तदेवं सिद्धये इदमुच्यते ।

ननु यज्ञविधिप्रसिद्धये सूत्रारम्भ इत्येतदनर्थकं, तस्मान्नारब्धव्यं । अथारब्धव्यं प्रयोजनं वक्तव्यं । उच्यते, आरब्धव्यमेव । कस्मात्, अस्पष्टाऽनिष्टपर्युदास शेषविध्येकविधिविकल्प समुच्चय नियमार्थं शास्त्रारम्भः । अस्पष्टानान्तावत्, तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति दीक्षोपसदोर्विभागसंशयं विभिनष्टि तिस्र उपसद इति । अनिष्टपर्युदासः, दक्षिणासीनः प्रतिहरतीति स विधिः पर्युदस्यते दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्तेति । शेषविधिः, तत्र जघ्नादप्रोक्तेऽपि करिष्यामीति विदित्वेत्यप्रोच्यमानेन गम्यते । तथा एकविधिविकल्पः, पर्येनमत्रिशन् ग्रामकामो यजेतेति श्रुतिः, इह च कामान्तरं कल्पते, कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयात् अनृतां प्रथमेन यजेतेति । तथा समुच्चयः, अथ यत्सङ्गववेलायां स आदिरित्यनेन साम्नविध्यं दर्शयता ॐकारउद्गीथादौ नियमितः, आदिशब्देनोङ्कार उच्यते, रथन्तरे वागित्यादेयमित्यनेन विकल्पे प्राप्ते आह, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति प्रस्तावशान्त्यर्था हि वागुद्गीथादेरोङ्कार इति । तथा नियमविधिः, विश्वरूपाणां गानमनारभ्य विधानात्सर्वत्र प्राप्तौ सत्यां ज्योतिष्टोमे नियम्यते, तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्यो न चान्यत्र

Digitized by Google

विश्वरूपा ज्योतिष्टोमा ज्योतिष्टोमादिति ज्योतिष्टोमे विश्वरूपाणां गानन्नियम्यते। तदेवमाद्यानां विधानानां अन्तरेण सूत्रारम्भान्न सिद्धिः। तस्माद्यदुच्यते आरब्धव्यं सूत्रमिति तद्युक्तं। एवं सिद्धे सूत्रारम्भे आरभ्यते।

अथ विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकारः* ॥ १ ॥

तत्र शास्त्रादौ अथेत्ययन्निपात आनन्तर्यापेक्षोमङ्गलार्थः पूर्वप्रकृतापेक्षोधिकारार्थश्चेति। मङ्गलार्थस्तावत् अथ प्रतिग्रहणे, मानयति, मङ्गलादिमध्यावसानानि हि शास्त्राणि आयुष्मन्त्येव वीरपुरुषाणि भवन्ति, शिष्याचार्ययोर्हितानि प्रथन्ते मङ्गलं। किं पुनरथशब्दे मङ्गलार्थत्वमिति चेत्। अप्रश्नस्तावत्, यावता श्रौत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धः। अथाथन्निपातपठितेष्वेष्वर्थेषु पठ्यते, अथ अर्थग्रहणप्रश्नाधिकारानन्तर्य्यपृष्टप्रतिवचनमङ्गलार्थपूजाचरितेष्विति उक्तं मङ्गलार्थत्वं। अथ पूर्वप्रकृतापेक्षत्वे किं प्रयोजनं, कानि चास्य पूर्वप्रकृतानीति। उच्यते, अपेक्षितं हि शास्त्रेण वक्तव्यं भवति, लघुनोपायेन तत्सिद्धं भवति। कथमपेक्षत इति चेत्, लोकवेदयोर्दृष्टान्ते उत्तरत्वेन प्रयोगात्। दृश्यते चायमुभयोर्लोकवेदयोरस्मिन्नर्थे प्रयुज्यमानः। लोके तावत्, ओदनमपेक्ष्य तण्डुलपाकः कर्त्तव्यः, पर्य्येषणासिद्धान्येव मनसि कृत्वाथ तण्डुलमात्रं प्रति वक्तव्ये क्लृप्त ओदन इति, अथ शब्देन सर्वसाधनसम्पदं क्लृप्तां दर्शयति। तथा वेदे, पर्कादिविमान्तं

---

* द्राह्यायणसूत्रे तु 'अथातः' इत्ययमेव विशेषः।

सामसमाम्नायसिद्धमालोच्याह, अथ कल्पसमार्षप्रदेशो भवति, ऋषीणां पृथक्नामगोत्राणां प्रकृतिरिति, एवं च प्रयोगमाचाद्यस्मात् पूर्वस्य साधनराशेः साध्यमर्थं प्रति प्रत्ययो भवति। अथोच्यते कान्यस्य पूर्वप्रकृतानीति, ब्राह्मण ऋग्यजुःसामसमाम्नायार्षेयकल्प अष्टार्षेय धर्मशास्त्राङ्गानि लोकस्येति। ब्राह्मणन्तावत्, प्राण-प्रभृतिभिरुपतिष्ठेरंस्तदुक्तं ब्राह्मणेन, निरुक्ताश्चानिरुक्ताश्च गाय-तीति ब्राह्मणं भवति। ऋक्समाम्नायः, ऋचं साभेति आहाकारान्तया तृतीयामिति, उत्तरा वामदेव्यं गीत्वा तस्यर्चा-नुजपेयुरिति। यजुः समाम्नायः। महन्मेवोच इति, करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेति। सामसमाम्नायः, अग्निष्टुत्यतीत्यवध्य यसाम-त्यग्नाविरिति गायेदिति, उत्तराग्नेतं प्रत्यानजं स्तुवे वैकस्यां वा, दृचापन्नोनि दृचेषु चिरितराणीति। आर्षेयकल्पः, अग्नो-र्यास्त्रिकृता गर्भाः कल्पेन यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चैरक-लभिः प्रत्यचविहितमार्षेयकल्पेन तत्रानुमानं न विद्यत इति। अष्टं, तस्मिन् सम्वत्सरमग्निमिन्धीत, यैकाग्नेः परिचर्य्यया तया सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतामिति। आर्षेया-णि, दीचणीयायान्ताद्धर्ससामस्नोगायेत्यमूषित्येते। धर्मशास्त्रं, आर्षेयोनूचानः साधुचरण इति। शिक्षा, अद्रुतमविलम्बित-मिति। व्याकरणं, एतान्येवोहस्थानानि, अभ्यास्वतरेष्वस्व-रतेषु च यथार्थमूहेदिति। निरुक्तं, नैतच्छ्वानामार्माः मरणात्यान्तेषामेकोच्चर्वः। ज्योतिषं, उदगयन पूर्वपक्ष पुण्या-हसन्निपाते यज्ञकालेमादेव इति। छन्दोविचितिः, यथा

सवनं छन्दांस्यादिशन् गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति। लोकः, औदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन्, अन्याहार्य्यपचनं प्रति यमुनामवभृथमभ्यव-यन्तीति। अधिकारार्थः, स्वल्पमपि लोके तावच्छुचये शीलवते सम्यक्कृतपादोपसङ्ग्रहाय अथास्मै शास्त्रमारभ्यते। तथा वेदे, गवादीनधिकृत्याह, अथैष गौरथैष आयुरथैषोपचितिरिति। एवमाद्यथशब्दस्यार्थसम्बन्धा लोकवेदप्रत्ययाः। एवं ज्योति-ष्टोमादीनां सहस्रसम्वत्सरान्तानां विधिमधिकृत्याहाथेति। एव-मर्थोऽथशब्द इति सिद्धं।

विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकारः। विधेः अव्यपदेश इति षष्ठीसमासः क्रियते। विधीयते विधानं वेति विधिः। मह्यमेवोच्च इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादि विधिर्वक्ष्यते। तदाद्यस्य विधेरधिकारोद्रष्टव्यः। अव्यपदेशे, नव्यपदेशोऽव्यपदेशः। अन-धिकृत्य कञ्चित्क्रतुमुपदिश्यमानोविधिः सर्वत्र भवति। व्यप-देशः, अग्निहुत्स्वाग्नेयोनिगद इत्येतदादि विधिर्व्यपदेशविषय-एव भवति। सर्वक्रतुषु सर्वशब्दो निरवशेषवाची, क्रमेण सर्वक्रतूनामधिकारः। अधिकारोव्यापारः प्रसङ्ग इत्येकोऽर्थः। एष पदार्थः। अथ समुदायार्थः। एतदुक्तं भवति, अनधिकृत्य कञ्चित्क्रतुं विधिरुपदिश्यमानः सर्वत्र भवतीति।

एवञ्चेद्विधिरिति शक्यमवक्तुं, कस्मात्, निर्देशतः सिद्धेः। मह्यमेवोच्च इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादिर्निर्दिश्यत एव विधिः। अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्यं, कस्मात्, सामान्य-विशेषाभ्यां विधयो भवन्ति। तत्र सामान्योविधिरौत्सर्गिकः सर्वत्र

भवति, अतस्तस्य विशेषोऽपवादः। तत्रापवादेनाविशेषो बाधिष्यते, तस्माच्छक्यमवक्तुं। सर्वेषामधिकार इत्यत्रापि सर्वग्रहणं शक्यमवक्तुं, एतेपि सर्वग्रहणात्प्रसक्तमिदमन्यत्र विशेषग्रहणात्। अधिकारशब्दोप्यतिरिच्यत एव, कस्मात्, उक्तमधिकारार्थत्वमथशब्दस्येति, सर्वेषामनधिकृत्याथशब्दः प्रवर्त्तते शास्त्रादाविति। अतः सर्वमिदं सूत्रं नारब्धव्यं। अथारभ्यते प्रयोजनं वक्तव्यं। नानारब्धव्यं, आरब्धव्यमेव, कस्मात्, अनारम्भे विधिर्न सिध्येत। तत्र यत्तावदुच्यते विधिग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। कर्त्तव्यमेव। किमर्थं, शेषविध्युपसङ्ग्रहार्थं, येपि विधयोन परामृश्यन्ते सूत्रकारेण तेषामपि प्रसङ्गः स्यादिति, विधिग्रहणात्तावत्प्रातःसवने सवनमुखीयेष्वाहृतेषूपह्वमिच्छते लोकद्वारीयोपाकरणादि सिध्यर्थं। अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, अव्यपदेशग्रहणं विकल्प समुच्चय प्रत्याम्नायप्रसङ्गप्रतिषेधार्थं, एतेषामस्मिन्नेव शास्त्रे दर्शनात्। विकल्पस्तावत् दृश्यते, अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यभिक्रान्ते समामन्त्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्य इति सविकल्पः स्यादिति। तथा रथन्तरे वागोङ्कारयोः समुच्चयदर्शनात्, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति। तथा प्रत्याम्नायोपि दृश्यते, सुत्यायां यज्ञसारथ्यहरहः सत्रे सत्रस्यर्द्धीति। तदेतेषां प्रसङ्गोमाभूदित्यत आह अव्यपदेश इति। यदुच्यते सर्वग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, यदि ह्ययं सर्वशब्दं न कुर्यात्तथापि सति ये ताण्ड्के परिपठिता ज्योतिष्टोमादयः सहस्रसम्वत्सरान्तास्तेषामेवाधिकारो गम्येत। सोयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति।

Digitized by Google

येपि शाखान्तरे दृष्टाः एकाहाहीनसत्रेषु भूः सर्वमेधचतुर्थसारस्वत्यादयस्तेषामेवाधिकारः स्यादिति। यदुच्यते अधिकारग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, अधिकारग्रहणं नियमार्थं। कथं, अयमधिकार आतिदेशिकान् सर्वान् अधिकारान् बाधित्वा आसूत्रसमाप्तेः स्यादिति। तस्माद्यदुक्तमारब्धव्यं सूत्रमिति तद्युक्तं॥१॥

एवं सिद्धे सर्वाधिकारे वक्ष्यत्याचार्यः, महन्मेवोच इति करिष्यन् प्रतिप्रश्नयेतेति, तत्रायं संशयः किमियतैव प्रतिमन्त्रणं क्रियतां अथ कृत्स्नेन मन्त्रेणेति। एतस्मिन् संशये सत्याहाचार्यः,

मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेन* ॥ २ ॥

तत्र मन्त्रशब्दः प्रतीतशब्दार्थः कल्पपदार्थको महन्मेवोचादिषु यजःषु वर्त्तते। विधीयते विधानं वेति विधिः। आदिग्रहणेन आदीयतेऽर्थोऽनेनेति आदिः। अयं सूत्रार्थः आदिगृहीतोमन्त्रः कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति। अत्रोच्यते, यद्येवमर्थः, सूत्रारम्भो न कर्त्तव्यस्तर्हि, कृतेपि एतस्मादवगम्येत एतत्, आदिगृहीतो मन्त्रः कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति, परिपठितानामादिगृहीतोमन्त्रः प्रयोक्तव्य इति। ननु सिद्धं गृह्यप्रामाण्यादेवैतदाम्नायार्थत्वात्, पदार्थाभिसम्बन्धाच्छेषविशेषविधिः तद्विषय इति चेत्, स्थालीपुलाकवत्। अन्यच्च यावद्यजुर्ग्रहणादुत्तरसूत्रारम्भाच्च, गृह्यप्रामाण्यात्तावन्मन्त्रान्तमव्यक्तं परस्यादिग्रहणेन विद्यादिति, आम्नायार्थत्वादिति, यदि ह्यादिगृहीतोमन्त्रः कृत्स्नो न प्रयु-

* कात्यायनोऽप्येवमेव सूचितवान्।

Digitized by Google

श्चेताम्नायोऽनर्थकः स्यात्। सार्थकेन चाम्नायेन भवितव्यं। अतश्च गम्यते कृत्स्नमन्त्रप्रसङ्ग इति। पदार्थाभिसम्बन्धादवगम्यते कृत्स्नमन्त्रप्रयोग इति। इह पदानां पारम्पर्येणार्थेष्वभिसम्बन्धः, तन्मावत्वादिवत्। शेषविशेषविधेः शेषे यस्माद्विशेषविधिरागच्छति। सच एव ग्रहस्य भक्षये सुरेन्द्र ऽ सह इत्युदस्य हरिवद्धरिकासु चेत्सुवीरन्निति, सति कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे एकदेशोद्धारः सम्भवति। शेषविशेषविधिस्तद्विषय एवेति, स्थालीपुलाकवत्, यथैकेनौदनसिक्थेन कृत्स्ना स्थाली परीक्ष्या सिन्ना नसिन्नेति। एकदेशेन पुलाकस्थानीयेन स्थाली स्थानीयोऽग्रन्थः कृत्स्नः परिच्छिद्यत इति। अन्यत्र यावद्यजुर्ग्रहणाद्यावद्यजुरनादिष्टानाम् मन्त्रानिति। यावद्यजति समर्थन्तावत् प्रयोक्तव्यमिति। अर्थवादोद्धारं विदधत्कात्स्नं कृत्स्नमन्त्रप्रकरणप्रसङ्गं ज्ञापयति। उत्तरसूत्रारम्भाच्च मन्यामहे कृत्स्नमन्त्रप्रकरण प्रसङ्ग इति। उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति, उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तो लक्ष्यते, सति च कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे तल्लक्षणं सम्भवति। तदेवं सिद्धे कृत्स्नमन्त्र प्रयोगे यदुच्यते मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेनेत्येतदनर्थकं, कस्मात्सूत्रारम्भ, अथारभ्यते प्रयोजनं वक्तव्यं, यदुच्यते सूत्रमारब्धव्यमारब्धव्यमेवेत्यत्र ब्रूमः, कस्मात् सूत्रारम्भः अस्य विधेरप्रसिद्धेः। यत्तावदुच्यते सूत्रप्रामाण्यादारब्धव्यमित्यत्र ब्रूमः। तत्राप्येष एव विधिः कृत्स्नमन्त्रप्रयोगस्य। यदुक्तं आम्नायार्थवत्त्वादिति पर्कादिवदेतद्दृष्टव्यं। यथा पर्कादेः शिमान्तस्य सामसमाम्नायस्य गवादिषु सहस्रसम्वत्सरान्तेषु न

Digitized by Google

सर्वत्र प्रयोगोदृष्टः। न च तावता तस्याम्नानमनर्थकं भवति पदार्थाभिसम्बन्धादिति यदुक्तमिति तच्च ब्रूमः। न श्लोकस्मात् पदार्थाभिसम्बन्धान्मन्त्रप्रयोगो भवति, रूपसम्पन्ना अपि हि श्रुत्या विधीयन्ते, तं प्रोच्छेदानस्त्योमीतिवत्, दुर्विज्ञानत्वाच्च मन्त्राणां न ह्येषु प्रत्यक्षमस्त्यनृष्टेरतपसो वेति। शेष विशेषविधिरिति यदुच्यते, तच्च ब्रूमः। शेषविशेषविधिस्तद्विषयेऽपि गम्यते। स्थाली पुलाकवत् तद्विषय इति यदुक्तं, अनैकान्तिकोऽयं दृष्टान्तः, व्यभिचारकत्वादिति, एकेनौदनसिक्थेन स्थाली न कृत्स्ना परीक्ष्यते, पाकवैषम्यादेव व्यभिचारित्वाद्दृष्टान्तः। अन्यच्च यावद्यजुर्ग्रहणादिति यदुक्तं, अनेन वचनेन प्रसक्ते कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अयजति समर्थस्योद्धारोविधीयते, यदप्युक्तमुत्तरसूत्रारम्भादित्येतदपि अनेनैव प्रत्युक्तं। एवमेतानि सूत्रानारम्भकारणानि प्रत्युक्तानि। तच्च यदुक्तमारब्धव्यं सूत्रमिति तद्युक्तं।

मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेन। अयमर्थः, आदि प्रदिष्टोमन्त्रः कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति। अथ विधिग्रहणं किमर्थमिति चेत्, अधिकृत एव विधिर्विध्यव्यपदेश इति। अत्रोच्यते, विधिग्रहणेन तदा एतत्पुरस्तादामाह्वय यजमानं वाचयतीति एवं चिराह्वयेति विध्यादि गृह्यते। अथ चशब्दः किमर्थमिति अर्थादि च विधिर्भवति इदमहममुं रक्ष इमा गावः सहस्रियेति। अपर आह, मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेनेति यथा यजुःसमाम्नाये मन्त्रः पठितः तथा प्रयुज्यते। समार्जने संमृजन्त्वित्यस्य पुनन्त्वित्यनेन प्रत्याम्ना-

Digitized by Google

योमा भूदैरवदिति, मह्यन्तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति च ममायुष इत्यस्य च प्रत्याम्नायो माभूदित्यत आदिग्रहणेनेत्याह। अथ वा च शब्दः समुच्चयार्थः। आदिग्रहणेनाव्यपदेश इति वर्त्तते अववृष्ट-तत्त्वादिवत्। एवमुक्तार्थं सूत्रं॥ २॥

एवं मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेनेति सिद्धे कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अथ मन्त्रान्तः कथं विज्ञातव्य इत्यत्रोच्यते।

उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणं* ॥ ३ ॥

उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तोलक्ष्यते, तल्लक्षणं उत्तरादिः पूर्वान्त इति। सिद्धे लक्षणग्रहणं किमर्थमिति चेत्, अत्रोच्यते। यदि ह्ययं लक्षणग्रहणं न कुर्यादुत्तरस्य मन्त्रस्यादिः पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तः स्यात्, एवं पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तस्य उत्तरस्य मन्त्रस्य चादेः संसर्गः क्रियेत, एवं मा भूदित्यत आह लक्ष-णमिति॥ ३ ॥

इह स्तुतप्रतिमन्त्रणादीनि कर्माण्युपदेक्ष्यन्ते एकं कर्त्तारमधि-कृत्य, अविशेषचोदिताश्च त्रय उद्गातारः। यत्विज्याऊर्वाचान्यान् त्विजो वृणते कस्मादुद्गातारोवृता आर्त्विज्यं कुर्वन्तीति। तत्रेदं संशेते अविशेषचोदितानां सर्वेषां प्राप्ते कस्येमानि भवन्ति, अत आह आचार्यः।

एकश्रुतिविधानाम्मन्त्रान् कर्माणि चोद्गातैव कुर्य्या-दनादेशे* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवमेव।

एकवचनश्रुत्या ये विधीयन्ते, त एकश्रुतिविधानाः मह्यम्मे-वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येवमाद्या मन्त्राः। कर्माणि च पृथक्पाविन्नोपादैर्मधुपर्कस्य पिवेदित्येवमादीनि उद्गातैव कुर्यादनादेश इति, आदेशादन्यत्रानादेशे। आदेशः, प्रस्तोता हविर्धानं गच्छेत् मध्यन्दिने ऊतआदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भवति। अथ वा एकश्रुतिविधानाद्धेतोः उद्गातैवोक्तः, एकस्य श्रुतौ विधानं उद्गाता सामवेदेनेति। अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत्, अवधारणार्थः। सामान्यत्वादुद्गातृशब्दस्य यस्यैवानन्यशब्द संयोगः स एव मुख्यः। अनादेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तं प्रथमसूत्रएव॥ ४॥

उक्तमुत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति, एतल्लक्षणं मह्यादीनां यजुषां उत्क्रान्तिरसीति पर्यन्तानां येषु पुनरिदं लक्षणं न सम्भवति, तामुच्छ्रयतीत्येवमादिवत्, तेषां कः प्रयोगः इत्यत्राह।

यावद्यजुरनादिष्टान्तान् मन्त्रान्* ॥ ५ ॥

येषां मन्त्राणामन्तोनादिश्यते तान् एव यजुः प्रतीयात् तेषु यावदेव यजति समर्थन्तावदेव प्रयोक्तव्यमिति। येर्थवादा मध्ये पठितास्तेषामुद्धार इति ॥ ५ ॥

उक्तं मन्त्रविधिश्चादियहणेनेति, तत्रोक्तं मह्यादिषु यजुःषु मन्त्रशब्दोस्य वर्त्तत इति। अथ ऋक्साम्नां को विधिरित्य-त्राह।

* द्राह्यायणेप्येवं। मन्त्रादिति का० पु० पाठः।

ऋचश्चादिग्रहणेन* ॥ ६ ॥

समाम्नाये या ऋक् तस्या ऋचः आदिग्रहणेन विधिर्भवति। अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्गाभि वितनुयुः पवित्रं त इति। साम्नश्चेति च शब्दः, साम्नश्चादिग्रहणेन विधिर्भवति, अध्वर्युप्रेषितस्त्वग्नाविरिति गायेदित्यादिवत्। आदिनेति सिद्धे ग्रहणं किमर्थमिति चेत्, उच्यते। आदिना च ग्रहणेन चेत्येवमर्थं ग्रहणं अग्निष्टवतीत्यवश्यघासमइतिवत्॥ ६॥

इति परिभाषा।

उक्तं कर्माण्युद्गातैव कुर्यादनादेशे, तत्रोद्गातेत्युक्ते किं लक्षणं पुनरुद्गातारं कुर्यादित्युच्यते। तदुद्गातृलक्षणं विवक्षुराचार्यः साधारणत्वादृत्विग्गुणानां सर्वर्त्विजोऽधिकृत्य लक्षणमारभते।

ऋत्विगार्षेयोऽनूचानः साधुचरणोवाग्म्यन्यूनाङ्गोऽनतिरिक्ताङ्गो द्वयसतश्चानतिकृष्णोऽनतिश्वेतः* ॥ ७ ॥

ऋत्विगिति जातिशब्देन। ऋत्विक्, आर्षेयः, अनूचानः, साधुचरणः, वाग्मी, अन्यूनाङ्गः, अनतिरिक्ताङ्गः, द्वयसतश्च, अनतिकृष्णः, अनतिश्वेतः, दशपदं सूत्रं। अथेदानीमर्थो वक्ष्यते। ऋत्विक्, ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, प्रजापतिरकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति स आत्मन् हृत्यमपश्यत्तत ऋत्विजोऽसृजत यदृच्याऽसृजत तदृत्विजामृत्विक्त्वं। ऋत्विक् कस्मादीरिणः, ऋग्यष्टा भवतीति

* आश्वलायनेऽप्येवं।

Digitized by Google

शाकपूणिः, ऋतुयाजी भवतीति नैरुक्ताः। आर्षेयः, ऋषेरपत्य-मार्षेयः, ऋषिर्दर्शनात् स्तोमान्ददर्शेत्यौपमन्यवः, तद्यदेनांस्तप-स्यमानान् ब्रह्म स्वयं स्वभ्यानर्ष तदृषीणामृषित्वमिति विज्ञायते, आद्यमात् पुरुषादव्यवच्छिन्नं आर्षं यस्य स आर्षेयः। अनूचानः, अनूक्तवाननूचानः शिष्येभ्योविद्यासम्प्रदानं यः कृतवान् सोऽनूचानः। साधुचरणः, साध्विति प्रशंसा, प्रशस्तकर्मेत्यर्थः, बहु ब्राह्मण-कर्मस्ववस्थितः। वाग्मी, वक्तुं समर्थः, अथ वा संस्कृतवाक् वाग्मी, योहि संस्कृतां वाचमुच्चारयति स वाग्मी, कः पुनर्व्वाचः संस्कारः, शब्दार्थन्यायेभ्योऽवगमः, यस्त्वेवं लक्षणां वाचमुच्चारयति स वाग्मी, न यो बहुतरं वचनमनर्थकं भाषते तद्धि वाक्कला-पालमित्युच्यते, योहि बहुभाषणः स न वाग्मी वाचालो वा-चाट इत्युच्यते, वाचोग्मिन्यालजाटचौ बहुभाषिणीति, सर्वथा यः प्रतिवचनसमर्थः स वाग्मी, योहि पृष्टः सन् न्यायेन प्रतिवचनं प्रददाति, स वाग्मी, मतिद्वैधे उत्पन्ने संशयच्छेत्ता, उदाहरणं चात्र कौषीतकिनः, कस्मात्कौषीतकीनां न कश्चनातीव जिहीते यज्ञावकीर्णाहीत्यप्रतिवचनदानात्। अन्यूनाङ्गः, ऊन-मेव न्यूनं न न्यूनाङ्गः, स अन्यूनाङ्गः। अनतिरिक्ताङ्गः, अङ्गानां चातिरिक्तता पुरुषलक्षणे सिद्धा, तत्र चोक्तं, ज्योतिषं पूर्वप्रकृत-मिति, तस्य चाङ्गं पुरुषलक्षणं, चतुःषष्ट्यङ्गत्वात्। द्वयसतश्च, प्रमाणतश्च अन्यूनः, अनतिरिक्तः, प्रमाणे प्रमाणे द्वयं द्वयं समं यस्य स द्वयसतः। अन्येषां द्वे सतस्येति पाठः। तेषां कारिकयार्थो वर्ण्यते, अधश्चोर्द्धञ्च नाभेस्तु समोयस्मात् प्रमाणतः। पादाङ्गुष्ठा-

कृविष्टब्धः स वै देवत उच्यते इति। अनतिकृष्णः, न अति-कृष्णः अनतिकृष्णः। अनतिश्वेतः, न अतिश्वेतः अनतिश्वेतः। अपरे वयसि निपातयन्ति, कृष्णश्वेतशब्दो नातिबालो नातिवृद्ध इति एवमुक्तार्थं सूत्रं ॥ ७ ॥

ऋत्विजां लक्षणमुक्तं, अथ याज्यः किं लक्षणः स्यादिति अत-आह।

याज्यस्य प्रथमैस्त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यातः* ॥ ८ ॥

आर्षेयः अनूचानः साधुचरण इति। अथ वा याज्यस्य एवं लक्षणः याहृग्लक्षणाद्दृत्विजः। प्रथमैर्वा त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यातः। लुप्तविभाषं सूत्रं। गुणग्रहणं क्षत्रियवैश्ययोर्यथासम्भवं गुणा ग्राह्याः ॥ ८ ॥

सोमप्रवाकमकरिष्यन्नमः सोमाय राज्ञ इत्युक्ता प्रत्याचक्षीत* ॥ ९ ॥

साम्प्रतं विधिर्विवक्षितः, सोमं प्रब्रूते, सोमप्रवाकः, तम-करिष्यन् कर्म नमः सोमाय राज्ञ इत्येतद्यजुरुक्ता प्रत्याख्यानं कु-र्यात् किञ्चिदेव व्याक्षेपं कृत्वा अपरुषं प्रत्याचक्षीत। अथ करिष्यत एव, तावद्विधौ वक्तव्ये कस्मादकरिष्यतः पूर्वमुच्यते प्रत्याख्यानमात्रस्य वक्तव्यत्वादकरिष्यतः पूर्वमुक्तं, करिष्यतो हि कृतप्रतिमन्त्रणादिः समिदाधानाहवनीयोपस्थानान्तोविधिर्वक्तव्यः स उच्यते ॥ ९ ॥

अकरिष्यतोविधिरुक्तः, अथ करिष्यतोविधिं विवक्षुराह।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं।

Digitized by Google

मइन्मे वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेत* ॥ १० ॥

मइन्मे वोचइत्यनेन यजुषा करिष्यन् प्रतिमन्त्रणं कुर्यात् ॥ १० ॥

तन्न जह्यादप्रोक्तेपि करिष्यामीति विदित्वा* ॥ ११ ॥

तत् हतप्रतिमन्त्रणं यजुः न जह्यात् नोत्सृजेत् अप्रोक्तेपि सोमप्रवाकेणेति करिष्यामीति विज्ञाय। कोस्य विषयः सा-घकाः† ॥ ११ ॥

अथ हतप्रतिमन्त्रणं हत्वा अनन्तरं सोमप्रवाके किं प्रतिपत्त-व्यमित्यत्राह ।

आवसथः ससोमप्रवाकाय लवणमन्नन्दध्नाहारयेत्* ॥ १२ ॥

आवसन्ति तमित्यावसथः, सोमं प्रब्रूते सोमप्रवाकः, तस्मै सोमप्रवाकाय तादर्थ्ये चतुर्थी। लवणमन्नं लवणेन सम्पृक्तमन्नं लवणमन्नन्तत् दध्ना सह हारयेत् भोजयेत्, एवं सूत्रार्थः। आ-वसथस्च सोमप्रवाकाय कर्त्तव्यः। तत्रैव चास्य भोजनन्देय-मिति ॥ १२ ॥

प्रहिणुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्म्मभ्यः* ॥ १३ ॥

सोमप्रवाकायान्नं हारयित्वाथानन्तरं प्रहिणुयात् प्रस्तो-तृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्यः, प्रहिणुयात् प्रेषयेदित्यर्थः ।

---

* द्राह्यायणोप्येवं। † असमीचीनः पाठः किन्तु पुस्तकत्रयेऽपि समागतत्वात् तादृश एव रक्षितः ।

प्रस्तोता च सुब्रह्मण्यश्च प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पूर्वं कर्म्मण आरम्भात् अथ वा तादर्थ्ये चतुर्थी यानि पुरस्तात् कर्माणि तान्यभिषवादी- नि तदर्थं ॥ १३ ॥

उक्तं प्रदिशेयुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्याविति। तयोः कर्मार्थं प्रा- गामनं। कर्माणि च देवयजने क्रियते। अत आचार्यो देव- यजनलक्षणं विवक्षुराह।

प्रागुदक्प्रवणन्देवयजनं लोमशमवृक्षं समं* ॥ १४ ॥

प्रागुदक्प्रवणं देवजयनं। आपः प्राच्य उदीच्यो वा यत्र ग- च्छन्ति। अथ वा प्रागुदीचीदिशं यत्रापः प्रवर्त्तन्ते तत् प्रागुदक्- प्रवणं चाखालसारिणीयत्रापः स्युरित्यर्थः। देवयजनं देवा अस्मिन्निज्यन्त इति देवयजनं। लोमशं, अतिलोमशं तृणौषधि बहुलमित्यर्थः। अवृक्षमस्मिन् वृक्षाः सन्त्यवृक्षं। समं, यत्र नवि- षमाभूमिस्तत्समं। एवं लक्षणं देवयजनं स्यात् ॥ १४ ॥

किञ्च।

पुरस्ताच्चास्यापः स्युः* ॥ १५ ॥

पुरस्तादिति दिङ्नियमः क्रियते। पूर्व्वप्रदेशे देवयजनस्य आपः स्युरिति च शब्दः क्रियते। पुरस्तान्नियमः अन्यासु च दिक्षु विप्रतिषेध इति। अस्येति समीपलक्षणा षष्ठी, स्युरिति स्वभा- वतः स्युर्न कृत्रिमा इति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोप्येवं।

Digitized by Google

उक्तं च स्वभावतः स्युरिति। अथ पुनरुपपत्तिर्न स्यात् ततः किं स्यात्। अत्रोच्यते।

तदभावे महावृक्ष उदपानो महापथो वा* ॥ १६ ॥

तदिति पूर्वनिर्देशः, तासामभावः, भवनं भावः, न भावः अभावः, अपामभावे महावृक्षादयः स्युः। महांश्चासौ वृक्षश्च महावृक्षः आन्महतः समानाधिकरणजातीययोरित्याकारः। अपरे वर्णयन्ति उदुम्बर इति। प्राजापत्य उदुम्बरः प्रजापतिर्वाव महानिति पूर्व एव तु साधीयान्। महतः समानाधिकरण इति। उदपानः कूपः। देशान्तरगामी पन्था महापथः ॥ १६ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यात्* ॥ १७ ॥

एवं लक्षणं चैव स्यात्, न चास्य देवयजनस्य स्थलतरं समीपे स्यात् आतिशायनिकस्तरः प्रत्ययो देवयजनमपि न स्थले भवतीत्येतद्दर्शयति। स्थलतरः पर्वतः, अस्येति सर्वेषु कल्पेषु स्यात् अनन्तरस्य विधिर्माभूदिति ॥ १७ ॥

देवयजनमात्रञ्च पुरस्तात्* ॥ १८ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यादित्युक्तं। किञ्च देवयजनप्रमाणं चास्य पूर्वे प्रदेशे स्थितं न स्यात् ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं।

विपर्यस्याभिचरणीयेषु, स्थलादन्यद्देवयजनमा-नायात्*॥ १९॥

उक्तमविशेषेण देवयजनलक्षणं। अथाभिचरणीयेषु विशेषवि-वक्षुराह। विपर्यस्याभिचरणीयेष्विति। यदिदं देवयजनलक्षण-मुक्तं एतदभिचरणीयेषु विपर्यस्तं भवति। विपर्यासः प्रातिलो-म्यं। किं सर्वमेव विपर्यस्तं नेत्युच्यते। किन्तर्हि, स्थलादन्य-द्देवयजनमानायात्। विपर्यासेऽपि सति नैव स्थलतरमदूरे स्याद्देवय-जनमानायस्य पुरस्तान्नैव स्यात्॥ १९॥

स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्ये वा†॥ २०॥

उक्तं प्रहिणुयात्प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति। अथ तस्य गमनकालः क इति। अत्रोच्यते। आत्मना गच्छेत् क्रये उपवसथ्ये पुनः स्वयं व्रजेदनाहूतोपि॥ २०॥

उदङ्ङेव तु गृहेभ्यः प्रथमं देवो देवमेत्विति†॥ २१॥

अथ तस्य गमनक्रिया उच्यते। उदङ्ङेव तु गृहेभ्यः प्रथमं निष्क्रामेत्। देवो देवमेत्वित्यनेन यजुषा। अथैव शब्दः किमर्थं उच्यते। अन्यतोपि गन्तव्ये उदङ्ङेव तावत् प्रथमं प्रस्थानं कुर्यात्। अथ तुशब्दः किमर्थं उच्यते। अन्यतो द्वारेण्येवं॥ २१॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनात्र सूत्रद्वयं कृतं। † द्राह्यायणोऽप्येवं।

Digitized by Google

दूरं व्रजित्वा विहाय दौष्कृत्यमिति* ॥ २२ ॥

दूरमध्वनोगत्वाल्पेवशिष्टे विहाय दौष्कृत्यमित्येतत् यजुर्जपेत्। विहाय दौष्कृत्यं व्रजामीत्यस्याध्याहारमपरे वर्णयन्ति। अपरे यावद्ग्रहणं कस्मादवचनात्॥ २२ ॥

बह्वानामासीति पन्थानमापद्य† ॥ २३ ॥

देवयजनगामी यः पन्था तमापद्य अनन्यगामिनं बह्वानामासीत्येतत् यजुर्जपेत् ॥ २३ ॥

उत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरोभूरिति† ॥ २४ ॥

यस्योपवसथ्येह्नि आगमनं भवति स देवयजनमहावेदेरुत्तरमन्तमाक्रम्य दक्षिणमन्तमीक्षमाणः पितरोभूरित्येतद्यजुर्जपेत्। यस्य पुनः क्रयेह्नि आगमनं भवति स पत्नीसंयाजायां वेदिमाक्रमते महावेदेरभावात् ॥ २४ ॥

यजुरन्तरयेन्वाहारन्धानञ्जप्यः* ॥ २५ ॥

यजुषामन्तरयेऽन्वाहारन्धामजप्योमन्यते । अन्तरयस्त्यागः, उत्सर्गः। अन्वाहरणमन्वाहारः अनुत्सर्ग इत्यर्थः। कः पुनर्विषयः। सान्निपातिकोविधिः। तत्रानुजपः अलोपार्थः ॥ २५ ॥

---

* द्राह्यायणाप्येवं ।

† द्राह्यायणेप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतं ।

उपेक्षणं शाण्डिल्यः* ॥२६॥

उपेक्षणं वर्जनमकरणमित्यर्थः। एवं शाण्डिल्योमन्यते। कस्मात् निमित्तापायात्। अपर आह। पितरोभूरिति कृत्स्नं यजुः अन्तरितं समाम्नाये। चयोह्नु वै पितरः अवमा ऊर्वा काव्या इति। तस्याम्वाहारन्धानं अप्योमन्यते। कस्माद्लोपात्। उपेक्षणं वर्जनं शाण्डिल्यः कस्मादपाठात् ॥ २६ ॥ १ ॥

इति प्रथमस्य प्रथमा कण्डिका॥

अथ द्वितीया कण्डिका।

उक्तं स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति। तत्र उदङ्गृ:व तु गृहेभ्यः प्रथममित्युद्गातृकर्म प्रकृतमेतदादि। तत्रोक्तमुत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरो भूरित्येतद्यजुर्जपेदिति। अस्यानन्तरं मधुपर्कविधिं विवक्षितः। तं विवक्षुराह।

पृथक् सावित्रीपादैर्मधुपर्कस्य पिबेत्* ॥ १ ॥

पृथक् नानेत्यर्थः। सावित्रीपादैः सविता देवता यस्याः सेयं सावित्री तस्याः पादैः पिबेत्। मधुना पृक्तन्दधिपयःकृतान्नं वा मधुपर्कः। दधनि पयसि वाथ चाक्तताने मधु इत्यान्मधुपर्क-मेतदाहुः। दधिमधुसलिलेषु सक्तवः पृथगेवेति विहितास्त्रयस्तु मन्याः। तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् अस्येति अवयवलक्षणा षष्ठी।

---

* द्राह्यायणोप्येवं।

Digitized by Google

कथं पिबेद्यया शेषः स्यादिति। ननु सावित्रीपादैरिति सिद्धे किं पृथक् ग्रहणमिति। उच्यते। उक्तं, सवितृदेवता सावित्रीति। एवं सर्वासां सवितृदेवतानां प्रसङ्गः प्राप्तः। अत आचार्यः पृथक्ग्रहणं करोति। यस्य ऋक्समाम्नाये पृथगाम्नानन्तयेति। ननु यद्येवमर्थं न तस्मात् मुख्यां अग्न आ याहि वीतये इत्येतां सावित्रीमुत्सृज्य गौणीं गृह्णीयात्। तत्र, इयमेव मुख्या। कथं मुख्येति चेत्। उच्यते। अथोपसीदत्यधीहि भोः सावित्रीं मे भवाननुब्रवीत्विति। अस्मिन्नेतस्या एवानुवचनं। तस्या उत्तरा ऋक्समाम्नायाभिव्यक्तेश्च सावित्री चतुर्थी भवतीत्येतस्या एव श्रुतौ विधानं। तथा शाखान्तरीयायामथावशिष्टायां श्रुतौ एतामेव प्रतिजानते। तस्मात् पृथक्ग्रहणं नानार्थत्वादेवमुक्तं ॥ १ ॥

तत्रैतदाहरन्ति विष्टरं पादप्रक्षालनमर्घ्यमाचमनीयं मधुपर्कमिति* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन् मधुपर्कविधौ एतदामनन्ति। विष्टराद्याहरणकर्म कर्तव्यनियमार्थं बहुवचनं। दर्भासनं विष्टरः। पादप्रक्षालनार्थं उदकं पादप्रक्षालनं। अर्घार्थमुदकमर्घ्यं। आचमनार्थमुदकमाचमनीयं। मधुपर्क उक्तलक्षणः। अथ तत्र ग्रहणं किमर्थमिति चेत्। उच्यते, मधुमन्योदमन्थयोर्मधुपर्ककल्पार्थं। ते च वक्ष्यन्ते। तत्र तत्रैतदाहरन्ति विष्टरादि ॥ २ ॥

---

* शाखायनस्तु अर्हयिष्यन्त आहरन्ति विष्टरौ पाद्यमर्घ्यं इत्येव विशेषं सूचितवान्।

Digitized by Google

तस्य पिबेत्* ॥ ३ ॥

तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् । कथं ॥ ३ ॥

इदन्नमयं रस इमा गावः सहश्रियेति तु पुरस्तादेकैकस्य* ॥ ४ ॥

सावित्रीपादस्येति शेषः । तुशब्दो विशेषणार्थः ॥ ४ ॥

वाग्वहु बहु मे भूयादिति प्रथमस्योपरिष्टात् प्राणो वै वाचो भूयान् बहुर्मे भूयो भूयादिति द्वितीयस्य मनो वाव सर्वं सर्वं मेभूयादिति तृतीयस्य* ॥ ५ ॥

सावित्रीपादस्योपरिष्टादिति वर्त्तते । प्रथमद्वितीयतृतीयग्रहणं चतुर्थनिषेधार्थं । तूष्णीं चतुर्थमिति प्राप्ते ॥ ५ ॥

सर्वे स्वाहाकारान्ताः* ॥ ६ ॥

सर्वे भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः । स्वाहाकारान्ता इति बहुवचनात् सिद्धेः किमर्थं सर्वग्रहणमिति चेत् उच्यते । मधुमन्थादीनामपि भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः स्युरित्येवमर्थं सर्वग्रहणं ॥ ६ ॥

रसोसि वानस्पत्यो रसं मयि धेहीति मधुमन्थस्य पिबेदिति गौतमो, वानस्पत्य इति प्रवचनं† ॥ ७ ॥

---

* एतानि द्राह्यायणीयेऽत्र न सन्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

Digitized by Google

रसोसि वानस्पत्य इति। अनेन मन्त्रेण मधुमन्थस्य पिबेदिति गौतम आचार्य आह। यथोक्तं विष्टरादीनि द्रव्याण्येकैकशस्त्रि-स्त्रिर्वेदयेरन्निति, तत्र मधुमन्थस्यावेदने प्राप्ते आह। वानस्पत्य इति प्रवचनमिति। वानस्पत्यो वानस्पत्य इत्यावेदनन्त्विः॥ ७॥

तथा दधिमन्थोदमन्थयोः, पयस्योपयस्य इति तु रसादेशः* ॥ ८॥

यथा मधुमन्थस्य तथा दधिमन्थोदमन्थयोः पिबेत्। तेन प्रका-रेणेत्यर्थः। अयं तु विशेषः। पयस्योपयस्य इति तु रसादेशः। वा-नस्पत्य इत्येतस्य स्थाने स्यातामित्यर्थः। रसोऽसि पयस्य रसोस्यो-पयस्यः, यथासङ्ख्यं॥ ८॥

एते नैव प्रवचने कालिन्दः सारस्वत इति वा† ॥ ९॥

एते एव पूर्वोक्तप्रवचने दद्यात्। पयस्योपयस्य इति। का-लिन्दः सारस्वत इति वा, यथासङ्ख्येन॥ ९॥

शेषं ब्राह्मणाय दद्यात्† ॥ १०॥

उक्तं मधुपर्कस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी क्रियते। तत्र पानमुक्तं। अथ शेषे का प्रतिपत्तिरिति। उच्यते। शेषं ब्राह्मणाय दद्यात् पुत्रादेः॥ १०॥

---

* आम्नायशेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं।
† आम्नायशोप्येवं।

तदभावेऽद्भिः संप्रेक्ष्याब्राह्मणाय* ॥ ११ ॥

शूद्रवर्जं। उच्छिष्टयोग्ये पुत्रशिष्याभावेऽद्भिः संप्रोक्ष्य क्षत्रियवैश्ययोः॥ ११ ॥

कुरुतेति गवि प्रोक्तायां ब्रूयात्* ॥ १२ ॥

उक्तं आचान्तोदकाय गौरिति नापितस्त्रिर्ब्रूयात्। एवं गवि प्रोक्तायां कुरुतेति ब्रूयात् ॥ १२ ॥

उत्सृजत गां तृणानि गौरत्त्विति वा† ॥ १३ ॥

कुरुतेति ब्रूयादेवं वा ॥ १३ ॥

सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतां‡ ॥ १४ ॥

उद्गातृकर्मोक्तं। अथ सर्वेषां साधारणमुच्यते। सर्वेषामुद्गातॄणां यज्ञोपवीतञ्च उदकाचमनञ्च एते च नित्ये कर्म कुर्वतां एवं यज्ञोपवीती भवत्येवमाचान्तोदको भवतीति। यज्ञोपवीतञ्च उदकपूर्णञ्च कमण्डलुं। आचमन्ति तस्मादित्याचमनं। यज्ञोपवीतनित्यत्वे ब्रह्मचर्यं ज्ञापयति। अथ सर्वग्रहणं किमर्थं। उच्यते। सुब्रह्मण्यं चतुर्थानां ब्रह्मपञ्चमानां यजमानषष्ठानां सम्बन्धस्तदर्थं ग्रहणं॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु च्छेदविषये विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

अव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः* ॥ १५ ॥

न व्यवायः अव्यवायः, न व्यावृत्तिः अव्यावृत्तिः, अन्तरागमनं व्यवायः, अनभिमुखता व्यावृत्तिः । केनाव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः, कर्मोपयतामिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

प्राङ्मुखकरणञ्चानादेशे¶ ॥ १६ ॥

प्राङ्मुखकरणमादेशादन्यत्र स्यात्, आदेशः प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठंश्छिरसि गायत्रङ्गायेदिति । चशब्दः समुच्चयार्थः, अव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैरनादेश इति ॥ १६ ॥

क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य उत्तरेण सोमवहनं गत्वान्तरेणेषे शमीशाखां पलाशशाखां वा सपलाशां पाणौ कृत्वाऽवतिष्ठेत¶ ॥ १७ ॥

उक्तं प्रदिष्टयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात्कर्मभ्य इति । तत्र सुब्रह्मण्यं कर्म विवक्षुरिदं सूत्रमारभते, क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य इति । अथ कस्मात् कर्मभेदः क्रियते, प्रस्तोत्रीयं तावद्वक्तव्यं पूर्वं तार्क्ष्यसामादीनामित्यत्राह क्रताकृतत्वात् तार्क्ष्यसामादीनां क्रमभेद इति । क्रीते राजनि क्रीते सोमे, सुब्रह्मण्य इति कर्तृनिर्देशः उत्तरेण सोमवहनं गत्वा उत्तरेणेति दिङ्नियमः, गत्वेति क्रियोपदेशः । अन्तरेणेषे सोमवहनेषयोरन्तराले शमीशाखां पलाशशाखां वा सपलाशां दक्षिणेन पाणिना गृहीत्वावतिष्ठेत ॥ १७ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवं, किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

¶ शाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अध्वर्य्युसम्प्रैषं सर्वत्राकाङ्क्षेत् सुब्रह्मण्यायाम्* ॥१८॥

संप्रेषणं संप्रैषः तम् आकाङ्क्षेत् तावत्प्रतीक्षेत यावत् संप्रेषण-मिति सर्वत्र ग्रहणं सर्वासु सुब्रह्मण्यासु न केवलं आकल्या-मिति ॥ १८ ॥

रश्मी धारयंश्छाखया¶ प्रेष्योद्गावौ दक्षिणं पूर्व्वं ॥ १९ ॥

रश्मी अभीषू प्रग्रहावित्यर्थः धारयन् सव्येन पाणिना शाखया दक्षिणेन पाणिना गृहीतया प्रस्थापयेत् गावौ सोमवहनयुक्तौ दक्षिणं पूर्वम्, दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तस्तं पूर्व्वं पश्चादुत्तरमि-त्यर्थः ॥ १९ ॥

सुब्रह्मण्योमिति त्रिराह्वयेत्प्राचि वर्त्तमाने† ॥ २० ॥

प्राङ्मुखे वर्त्तमाने सुब्रह्मण्योमिति प्रणवं त्रिर्ब्रूयात्, वर्त्तति-गत्यर्थः ॥ २० ॥

षट्कृत्वः प्रतीचि* ॥ २१ ॥

प्रत्यङ्मुखे वर्त्तमाने षट्कृत्वः प्रणवं ब्रूयादिति वर्त्तते ॥ २१ ॥

पूर्व्वेण पत्नीशालां विमुक्ते छदिषि शाखामवगुह्य तामेवैषामनूत्क्रम्य§ यथार्थं स्यात् ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।
¶ प्रेष्येदिति द्राह्यायणः । तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।
† द्राह्यायणे मध्यमया वाचेत्यधिकमस्ति ।
§ द्राह्यायणे किञ्चिदधिकमस्ति ।

Digitized by Google

पत्नीशालायाः पूर्वप्रदेशे विमुक्ते अर्द्धविमुक्ते सति हविर्धानच्छादनकटे शाखाम् अवगुह्य अवलम्ब्य तामेवैषामनूत्क्रम्य अवतीर्य्य ततो यथार्थं स्यादिति कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ २२ ॥

दक्षिणामनड्वाहꣳ सुब्रह्मण्याय दद्यात्* ॥ २३ ॥

दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तोऽनड्वान् तं सुब्रह्मण्याय दद्यात् यजमानः सामर्थ्यात् ॥ २३ ॥

उभाविति शाट्यायनकं विज्ञायते कर्मसंयोगात्* ॥२४॥

उभावप्यनड्वाहौ देयाविति शाट्यायनके श्रुतिः कर्मसंयोगात् उभाभ्यां हि कर्म कृतं हेतूपादानं क्रियते कर्मसंयोगादिति यस्य येन कर्मसंयोगः स तद्द्रव्यं लभतइत्यर्थः।

यस्मिन् कर्मणि यद्द्रव्यं यस्य सन्निहितं भवेत्।
तत्तस्यैव प्रदातव्यं होतुर्गोत्रपटो यथा॥ २४ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

आतिथ्यायाꣳ सꣳस्थितायां दक्षिणस्य द्वारबाहोः पुरस्तात्तिष्ठन्नन्तर्वेदिदेशेऽन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च सुब्र-

* शाट्यायने विशेषोऽस्ति।

ह्मण्योमिति त्रिरुक्ता निगदं ब्रूयादिन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेषवृषणश्वस्य मेने गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारकौशिकब्राह्मणगौतमब्रुवाणैतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यात् * ॥ १ ॥

उक्ता आकृटी सुब्रह्मण्या सुब्रह्मण्योमिति त्रिराह्वयेत् प्राचि वर्तमाने षट्हल: प्रतीचीति प्रणवमात्रक्रियोक्ता इदानीं तस्या: ¶काल-देशक्रियाविधयो विवक्षिता:, तान् विवक्षुराचार्य्य इदं सूत्रमारभते, आतिथ्यायां संस्थितायामिति। आतिथ्या इष्टि: तस्यां संस्थितायां समाप्तायामित्यर्थ: दक्षिणस्य द्वारवाहो: पत्नीशालाया: पूर्वे प्रदेशे तिष्ठन्। कथं गम्यते पत्नीशालाया द्वारस्येति उच्यते, सम्बन्धादातिथ्यायां संस्थितायामिति पूर्वेण पत्नीशालायां तिष्ठन्नित्यूर्द्धता विधीयते। अन्तर्वेदिदेशे अक्षतं वेदिकरणं भवत्यतो देशइत्याह। अन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च, अन्वारम्भणं स्पर्शनम्, सप्तमी क्रियते यस्य च भावेन भावलक्षणमिति समास: क्रमार्थ:। सुब्रह्मण्योमिति त्रि: प्रणवमुक्ता निगदं ब्रूयात्। इन्द्रागच्छेत्येतदादिनिगदग्रहणं संव्यवहारार्थम् वक्ष्यत्यग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति। एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादिति एतावदित्यत्र सुत्या निर्देश्या यावद्भिरहोभि: सुत्या, तावद्भि: परिगणनां कृत्वा निर्देश: कार्य्य: ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

¶ कालभेदक्रियेति का० पु० तथा स० पु० पाठ:।

अद्येति समानाह्नि* ॥ २ ॥

यस्मिन्नहनि सुत्या भवति तस्मिन्नहन्यद्येति ब्रूयात्, समानाह्नीति किमर्थमद्येति सुत्यामिति सिद्धेः, उच्यते, कदाप्येकस्मिन्नहनि कृत्स्नं कर्म क्रियते, तस्मिन्नपि अद्य सुत्येत्येवं ब्रूयात्, कोऽस्य विषयः। साद्यस्काः ॥ २ ॥

देवा ब्राह्मण आगच्छतागच्छतागच्छतेति गौतमः* ॥३॥

सुत्यादेशानन्तरमेतद्ब्रूयात् इत्येवं गौतम आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

आगच्छेति पूर्वं देवाह्वानाद्धानञ्जप्यः* ॥ ४ ॥

एवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

आगच्छ मघवन्नित्येके* ॥ ५ ॥

एके आचार्य्याः पूर्व्वं देवाह्वानामन्यन्ते ॥ ५ ॥

पूर्व्वयोः प्रणवयोर्विरमेत्¶ ॥ ६ ॥

अवस्यादित्यर्थः, विरामोऽवसानम् ॥ ६ ॥

मेने ब्रुवाणयोः† ॥ ७ ॥

एतयोश्च पदयोर्विरमेत् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶ द्राह्यायणे प्रणवान्तयोरिति विशेषः।

† द्राह्यायणे ब्रुवाणेति चेति विशेषः।

Digitized by Google

षणे जारे चाग्नेय्याम्* ॥ ८ ॥

आग्नेय्यां सुब्रह्मण्यायां एतौ च विरामौ षणे जारे चेति ॥ ८ ॥

पृथग्यजते शब्देषु च¶ ॥ ९ ॥

विरमेदिति वर्तते पृथक्स्थानेत्यर्थः, यजते शब्देषु चेति उक्ते किं पृथग्ग्रहणमिति चेत् उच्यते, पितृपितामहप्रपितामहशब्दानां च समासो माभूदिति ॥ ९ ॥

एवं त्रिः† ॥ १० ॥

अनेन प्रकारेण त्रिः क्रिया सुब्रह्मण्यायाः ॥ १० ॥

आहूय† ॥ ११ ॥

आहूयेति विधिर्दृश्यते, एवं त्रिराहूय यजमानं वाचयति ॥११॥

पत्नीयजमानावुपहवमिच्छमानौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेति† ॥१२॥

पत्नी च यजमानश्च पत्नीयजमानौ तावुपवहवं काङ्क्षमाणौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेत्येवं ब्रूयातां उपह्वानमुपहवः ॥ १२ ॥

उपहूतइत्युपहवः¶ ॥ १३ ॥

सुब्रह्मण्यो याचित उपवहं दद्यात्, कः पुनरुपहवः उपहूत इत्युपहवः अयमुपहवप्रकारः ॥ १३ ॥

---

* लाद्यायणो विरामेनाऽस्ति ।

¶ लाद्यायणोऽप्येवम् ।

† लाद्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

उपसृज्य यथार्थꣳ स्यात् * ॥ १४ ॥

चस्त्वर्थः ॥ १४ ॥

एवꣳ सर्वेषपसन्दतेषु¶ ॥ १५ ॥

बहुवचनसामर्थ्यात् तत्सिद्धेः सर्वग्रहणं निरर्थकमिति चेत् तत् कथं प्रतीष्टिषु स्यादिति उपसद्ग्रहणादिष्टिद्वये उपसत्प्रत्ययो माभू-दिति ॥ १५ ॥

यास्योर्द्ध्वमुपसद्भ्य उत्करे तु तत्र तिष्ठन्† ॥ १६ ॥

यास्योर्द्ध्वमुपसद्भ्यस्सादेश्यन्ते सुब्रह्मण्यास्तासामप्येष एव विधिः अयन्तु विशेषः, उत्करे तु तत्र तिष्ठन्निति, तिष्ठन्निति वक्तव्ये तत्र ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, माभूत् समीपसप्तमी प्रत्यय इति आरूढ़े नोत्करे वक्तव्या। अपर आह उत्करे चाह तत्र तिष्ठन्निति हि ब्राह्मणं तस्मादुत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यामाह्वयतीति ॥ १६ ॥

प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहः‡ ॥ १७ ॥

एवं चैता उत्करे भवन्ति किन्तु प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहो भवति एतावदहे सुत्यामिति प्रागस्माद्वचनात् ॥ १७ ॥

अग्नीषोमीयवपायाꣳ हुतायाम् परिहृतासु वसतीवरीषु

---

* द्राह्यायणे अन्यन्नास्ति।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम्। किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

प्रातरनुवाकोपक्रमवेलायामसौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयाद्-यजमाननामधेयान्यमुष्य पुत्रः पौत्रो नप्तेति पूर्वेषां*॥ १८॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायां हुतायां वसतीवरी परिहरणे कृते प्रातरनुवाकस्य आरम्भणवेलायां यजमाननामधेयानि गृह्णीयात् प्रत्येकम् एकमेकं प्रति प्रत्येकम् असाविति सर्व्वनाम्ना यजमानस्य नामधेयानि यजमाननामधेयानीति बहुवचनं क्रियते तत्सम्बन्धेन सर्वाण्येतानि पितृप्रभृतीनि यजमाननामधेयानि। अपर आह नच-चास्य यं नित्यं हतीयं यत्तद्गुण्यमेव भवति। सर्वनाम्नः स्थाने पितृ-पितामहप्रपितामहानां नामधेयानि गृह्णीयात् अमुष्य पुत्रः पौत्रो नप्तेति यथासंख्यम्। यथामुष्य पुत्रः पौत्रो नप्तेत्येतेषां पूर्वत्वे सिद्धे पूर्वेषामिति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, एकशेषविधिप्रज्ञापनार्थं, कथमेकशेषो गृह्यतइति पूर्वेषां च पूर्वासां च॥ १८॥

अथावरेषां यथाज्येष्ठं स्त्रीपुंसां ये जीवेयुः¶॥१९॥

अथानन्तरमवरेषां नामानि गृह्णीयात् अवरे पुत्रपौत्र-प्रपौत्राः, कथमेतद्गम्यते तेषामपि त्रयाणामेवेति अथशब्दसामर्थ्यात् यथाज्येष्ठम् यो ज्येष्ठः यथाज्येष्ठम् उत्पत्तिक्रमतः किमविशेषेण न जीवेयुः॥ १९॥

जनिष्यमाणानामित्युक्त्वा सुत्यादेशप्रभृति समापयेत्†॥२०॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवं, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

अनिष्यमाणानामिति सिद्धे उक्तेति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, पृथग्यजते शब्देषु च विरमेदित्युक्तम् तदिहापि प्राप्तं तन्निवृत्त्यर्थम् उच्यते समासेन पितृपितामहप्रपितामहशब्दं कृत्वा यजत इति ब्रूयात् ॥ २० ॥

याग्नीषोमीयवपायां लुप्ता सा साद्यःक्रेषु* ॥ २१ ॥

याग्नीषोमीयवपा होमानन्तरकाला सुब्रह्मण्या सा साद्यःक्रेषु लुप्ता लोपः क्रियते, अथ सामर्थ्यादेव लोपे प्राप्ते निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपाय इति सूत्रं किमर्थमारभ्यते, अत्रोच्यते, तिस्रः सन्निधीयगशिष्टाः सनामग्राह्याः तासां सन्नियोगशिष्टानां सतीनां पूर्वस्याः लोपे उत्तरयोरपि लोपो गम्यते। सन्नियोगशिष्टानामन्यतमापायेऽपाय इति, अपर आह प्रतिनिधौ माभूदिति, साद्यःक्रेष्वग्नीषोमीयस्य पशोः स्थाने अग्नीषोमीयं पुरोडाशं निर्वपतीति, अथोद्देशनिर्देशौ किमर्थमिति चेत्, अत्रोच्यते, सूत्रकारस्यायमभिप्रायः सैव लुप्ता। अन्यच्च निमित्तापायेऽपि नैमित्तिकानि भवन्तीति। यथा सन्ततिष्वप्रस्तावास्वपि कुशाविधानमिति ॥ २१ ॥

इति प्रथमस्य तृतीया कण्डिका।

---

*शाखायन्ते विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगदः* ॥ १ ॥

सुब्रह्मण्यायाः सार्वक्रतुको विधिरुक्तः, साम्प्रतं विशेषो विवक्षितस्तं विवक्षुराचार्य्य आह, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति। अग्निष्टुत्सु यज्ञेषु आग्नेयो निगदो भवति अग्निर्देवता अस्येत्याग्नेयः, निगदश्च उक्तलक्षणः, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयेति वक्तव्ये निगद इति कथं निगदस्यैव प्रत्याम्नानं स्यान्नेतरस्येति ॥ १ ॥

तत्र गौतमीयमग्न आगच्छ रोहिताभ्यां बृहद्भानो धूमकेतो जातवेदो विचर्षण आङ्गिरस ब्राह्मणाङ्गिरस ब्रुवाणेति प्राक् सुत्यादेशात्* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन्नित्यर्थः। गौतमस्येदं गौतमीयम्। अग्न आगच्छेत्येतदादिर्निगदः। प्राक् सुत्यादेशात् एतावदहे सुत्यामिति प्रागस्मात् ॥ २ ॥

देवानाꣳ स्थानेऽग्नयः* ॥ ३ ॥

देवानां स्थाने अग्नय इति ब्रूयात् ॥ ३ ॥

अथ धानञ्जय्योऽग्न आगच्छ रोहितैव आगच्छ भरद्वाज-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

स्याजसहसः सूनो वारावस्कन्दिन्नुषसो जारेत्याङ्गिरसप्रभृति-
समानम्* ॥ ४ ॥

अथशब्द आनन्तर्य्ये गौतमीयो विधिरुक्तः, आग्नेयी च सुब्र-
ह्मण्योक्ता। तत्रायं धानञ्जय्योक्तो विशेषः अग्न आगच्छ रोहितव
इत्येतदादिः प्राक् सुत्यादेशादिति वर्त्तते, किञ्च ॥ ४ ॥

इन्द्र आगच्छेति ब्रूयाद्विश्व इति देवानिरुक्तेषु¶ ॥ ५ ॥

आग्नेयी सुब्रह्मण्योक्ता। साम्प्रतं अनिरुक्त उच्यते, इन्द्रा-
गच्छेति विश्वे ब्रह्माण इत्येवं ब्रूयात्, अनिरुक्तेषु उपहव्यादिषु।
आनिरुक्त्यं देवतानामधेयं पारोक्ष्यम ॥ ५ ॥

अनिरुक्तप्रातःसवनयोश्च¶ ॥ ६ ॥

एवमेव सुब्रह्मण्या स्यात्, अनिरुक्तं प्रातःसवनं यस्य सोऽनि-
रुक्तप्रातःसवनः अनिरुक्तप्रातःसवनश्चानिरुक्तप्रातःसवनश्चानिरुक्तप्रातः-
सवनौ तयोरनिरुक्तप्रातःसवनयोः, कथं पुनर्गम्यते, यथायं बहु-
व्रीहिः समासः। अथ पुनरयं तत्पुरुषः कल्प्येतेति। यदि ह्ययं
बहुव्रीहिरभविष्यत् मुक्तसंशयमेव सूत्रमभविष्यत्। अनिरुक्तापूर्व-
वाजपेयेष्विति। एवं क्रियमाणे एवं सूत्रम् अभविष्यत्। समासे च
संशयो नाभविष्यत्। येन पुनरयं पृथक्सूत्रमारभ्यते, अनिरुक्तप्रातः-

---

*आह्वायणेऽत्र नास्ति।

¶आह्वायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

सवनयोस्त्वेति प्रापयति तत्पुरुषः समास इति अनिरुक्तस्य तत् प्रातःसवनं चानिरुक्तप्रातःसवनमिति। तेनापूर्ववाजपेययोः प्रातरनुवाकोपक्रमणकालेव सुब्रह्मण्या निरुक्ता स्यादिति उच्यते, न क्रतुसम्बन्ध एवायं श्रूयतां तदुच्यते मुक्तसंशयं सूत्रमभविष्यत् एवं चेत् अनिरुक्तापूर्ववाजपेयेष्विति एवं क्रियमाणे सूत्र इत्यत्र ब्रूमः, यद्येवं सूत्रमभविष्यत्, वाजपेयविचाराणां सर्वेषां प्रसङ्गोऽभविष्यदेवं माभूदित्यत आह, अनिरुक्तप्रातःसवनयोस्त्वेति ॥ ६ ॥

अभिषेचनीयदशपेयावन्तरेण सदा नामग्राहः* ॥ ७ ॥

अभिषेचनीयस्य दशपेयस्य अभिषेचनीयदशपेयौ तावन्तरेण याः सुब्रह्मण्याः ताः सर्वाः सनामग्राहाः अन्तरान्तरेण युक्त इति द्वितीया भवति। सदाग्रहणं सत्राद्यपेक्ष्यम्, अपरे ब्रुवते नामग्रहणमात्रमेवास्त्विति न निगदः ॥ ७ ॥

अहर्गणेष्वहराद्यन्तयोराह्वयेत्* ॥ ८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेषु अह्नः आदौ चान्ते चाह्वयेत्। अथ किमर्थमिदमारभ्यते, विद्यमाने आह्वाननिमित्ते प्रत्यहं वसतीवरीपरिहरणे प्रातरनुवाके च। उच्यते, वह्न्युत्ययम् एकाष्टकादीक्षिता उपसर्गिनस्ते तूष्णीमेकचिंशमहरासीरन् सवनविधेन वा पशुना यजेरन्निति, अत्रापि कथं स्यादिति ॥ ८ ॥

उत्तरार्था हरन्तिकी* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

या अङ्गः अन्ते सुब्रह्मण्या सोत्तरार्था, उत्तरार्थमहर्गणेष्वहरा-घ्नन्तयोराङ्कयेदिति। अत्रातिरात्रान्ते प्राप्ता तत्प्रतिषेधार्थमार-भ्यते, उत्तरार्था हरन्तिकीति ॥ ९ ॥

अग्नीषोमीयप्रभृत्यहीनेषु सर्वाः सनामग्राह्याः* ॥ १० ॥

अग्नीषोमीयादि यत्कर्म अहीनेषु तस्मिन् याः सुब्रह्मण्याः ताः सर्वाः सनामग्राह्याः स्युः। ननु अग्नीषोमीयप्रभृतयः सनामग्राह्या एव भवन्ति, तत् किमिदम् अग्नीषोमीयप्रभृतीत्यारभ्यते, उच्यते, वक्ष्य-त्ययं सर्वाः सनामग्राह्या इति। यद्ययमग्नीषोमीयप्रभृतीति न ब्रूयात्, तदा शाकल्या आरभ्य सर्वाः सनामग्राह्याः स्युः, सर्वा इति वचनात्, न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति। वचनस्यातिभारो नास्ति वचनमुपलब्धुं शक्यते। अथाहीनग्रहणं किमर्थमिति चेत्, एकाहिको विधिरुक्तः। सात्रिको वक्ष्यते, दीक्षानुपूर्वेण दीक्षितानां सत्रेषु नामग्राह इत्यत आरभ्य तदेवमुभयत्रोक्ते विशेष उच्यमानः प्रत्याख्यायाहीनादन्यत्र न स्यात्। तथा च सूत्रे उक्तम्, एकाहाहीन-सत्राणीति चतुर्थी सोमजातिर्नास्ति। अतएव सिद्धेऽहीनग्रहणं न कर्तव्यम्, क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम्। उच्यते, कर्तव्यमहीनग्रहणम्, अक्रियमाणे मुख्याहीनशब्दो गृह्यते येऽहीनकाण्डे पठितास्तएव गृह्येरन् मुख्यत्वात् गौणमुख्ययोर्मुख्ये सम्प्रत्यय इति कृत्वा सोऽय-माचार्योऽहीनग्रहणं करोति। येऽप्यहीनकाण्डे न परिपठिताः। यथा वरुणप्रघासदिदिवसाकमेधश्यहव्युष्टिद्विरात्र इति। द्वादशाहीनस्या-

---

*आश्वायनोऽप्येवम्।

हीनभूतः, कथम् एतेषु सर्वेषु एष विधिः स्यादित्यतोऽर्थमहीन-ग्रहणम् ॥ १० ॥

दीक्षानुपूर्व्येण दीक्षितानाᳬ सत्रेषु नामग्राहः* ॥ ११ ॥

अहीनिको विधिरुक्तः। साम्प्रतं सात्रिक उच्यते, येनानुपूर्व्येण दीक्षिताः सत्रिणस्तेनैव क्रमेण तेषां सुब्रह्मण्यायां नामग्रहणं स्यात्। आनुपूर्वं क्रमः। आनुपूर्व्येणेति सिद्धे किं दीक्षाग्रहणमिति, उच्यते, अनेनोक्तम्, असौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयादिति, तत्र प्रत्येकग्रहणे प्रयोजनमनेकयजमानतायां प्रत्येकं गृह्णीयादिति एकाहाहीनेषु तत्रापि दीक्षणानुपूर्व्येणैव। अथ दीक्षितानामिति किमर्थम् उच्यते नेदिष्ठिनि दीक्षते प्रेतस्यैव नामग्रहणं स्यादिति। य एव प्रथमं सत्रित्वेन दीक्षित इति ॥ ११ ॥

ऊर्द्ध्वमतिरात्राद्ग्रहणम्* ॥ १२ ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्द्ध्वमग्रहणं नाम्नाम् ॥ १२ ॥

तस्यान्ते श्वः सुत्या गौतमस्य* ॥ १३ ॥

तस्य प्रायणीयस्यान्ते या वसतीवरी परिहरणान्तकाला सुब्रह्मण्या, तस्यां श्वः सुत्यामागच्छेति ब्रूयात्। तस्येति निर्देशः क्रियते अहीनद्वादशाहवदतिरात्रायर्थं, तस्य तस्येति ॥ १३ ॥

नार्मेधान्त एके* ॥ १४ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम्।

एके आचार्या मन्यन्ते, श्वः सुत्या संयुक्ता नामधेयान्ता सुब्रह्मण्या स्यादिति । अहरादाय सुत्या स्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥

अद्य सुत्या शाण्डिल्यस्य* ॥ १५ ॥

प्रायणीयस्यातिरात्रस्यान्ते शाण्डिल्य आचार्योऽद्य सुत्येति मन्यते ॥ १५ ॥

अनाह्वानं धानञ्जय्यस्तिसृषु चोत्तमासु नामग्राहः¶ ॥१६॥

अतिरात्रस्यान्तेऽनाह्वानं धानञ्जय्यो मन्यते, तिसृषु च सर्वोत्तमासु नामग्राहः स्यादिति ॥ १६ ॥

उत्तमयोरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सर्वोत्तमयोर्नामग्राहः स्यादिति गौतम आचार्यो मन्यते एतस्मिन् कल्पे ॥ १७ ॥

तथा सत्यग्नीषोमीयवपायामग्रहणं धानञ्जय्योऽनाह्वानं वा† ॥ १८ ॥

तथा सति कल्पे अग्नीषोमीयवपायामग्रहणं नाम्नां धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते । समाधिप्रधानत्वादनाह्वानमेव वा ॥ १८ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

†द्राह्यायणे चेति विशेषः, तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

सर्वत्र सत्रेष्वग्रहणं शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

सर्वासु सुब्रह्मण्यासु सत्रेषु नामग्राहो न स्यादित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १९ ॥

ऊर्द्ध्वमतिरात्रादाग्नेय्येका द्वितीये पञ्चदशरात्रे* ॥२० ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्द्ध्वमेका सुब्रह्मण्या आग्नेयी भवेत्। द्वितीये पञ्चदशरात्रे ॥ २० ॥

द्वे वा¶ ॥ २१ ॥

द्वे वा सुब्रह्मण्ये आग्नेय्यौ भवेयाताम् ॥ २१ ॥

सर्वाः प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यस्तृतीये* ॥ २२ ॥

तृतीये पञ्चदशरात्रे आतिथ्यासंस्थानकालाया आरभ्य याः सुब्रह्मण्या ताः सर्वा आग्नेय्यः स्युः। प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यः ॥ २२ ॥

कौण्डपायिनतापश्चितयोर्द्वादशाहे सुत्येति विदित्वा परिमाणज्ञानं धानञ्जप्यः* ॥ २३ ॥

कौण्डपायिनामयनं कौण्डपायिनं, तापश्चितामयनं तापश्चितं, कौण्डपायिनञ्च तापश्चितञ्च कौण्डपायिनतापश्चिते तयोः कौण्डपायिनतापश्चितयोः। द्वादशाहे सुत्येति ज्ञात्वा परिमाणज्ञानं धानञ्जप्यो मन्यते। एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादित्युक्तम्॥२३॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶द्राह्यायणे चेति विशेषः।

सुत्यामागच्छेतीतराः* ॥ २४ ॥

अथ या अन्याः प्राक् परिमाणाङ्गानाचानात् तासु को विधिर्-वोच्यते, सुत्यामागच्छेतीतरा इति ॥ २४ ॥

ऊर्द्धं चातिरात्रात् प्रथमस्य सारस्वतस्य प्राक् श्वः सुत्यायाः* ॥ २५ ॥

वच्यत्ययम् कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु सुत्यावदिति। तत्र सारस्वते ऊर्द्धमतिरात्रात् प्रायणीयायाः सुब्रह्मण्याः तासु च सुत्यामिति ब्रूयात्। प्राक् श्वः सुत्यायाः। तत्र प्रथमस्य सारस्वतस्येति प्रथमग्रहणमतिरिच्यते। यावता सन्ततसुत्ये एवोत्तरे। अत्र प्रथमग्रहणं क्रियते कौण्डपायिनार्थम्। कौण्डपायिनोऽपि तत्र पक्षे तस्योपसदं न उपवसथकर्म इत्वातिरात्रमुपेयुरिति। तस्मादूर्द्ध-मतिरात्रात् सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् प्राक् श्वः सुत्याया इति ॥२५॥

कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु सुत्यावच्छाण्डिल्यः*॥२६॥

शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते। अहरहरागमनयोराक्रयेदिति ॥ २६ ॥

तथाग्निहोत्रमासे तथाग्निहोत्रमासे* ॥ २७ ॥

कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु यथाग्निहोत्रमासे कौण्ड-पायिनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २७ ॥

इति प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका।

---

* माध्यायनोऽप्येवम्।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सर्वत्रानादेशे परिसामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत् स्वासु* ॥ १ ॥

उक्तं प्रतिगृणयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तत्र सुब्रह्मण्यीयमुक्तम् अनन्तरं प्रस्तोत्रीयं वक्तव्यम्। तत्र क्रमभेदस्य प्रयोजनमुक्तम् सुब्रह्मण्यप्रकरणएव साम्प्रतं प्रस्तोतृकर्म विवक्षुरिदं सूत्रमारभते, सर्वत्रानादेश इति । तत्र पदानि सर्वत्र अनादेशे परिसामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत् स्वासु। तत्र सर्वशब्दो निरवशेषवाची । सर्वविधिविषयो निर्देशः सर्वक्रतुष्वित्यर्थः । अनादेश इति आदेशादन्यत्र, आदेशः यथा अयं सद्दोहा इति चिरङ्गाता गायेदिति । परिसामानीति कर्मनिर्देशः, परिच्छिन्नकर्तृकाणि सामानि परिसामानि परिगतलिङ्गानि वा सामानि परिसामान्युच्यन्ते । प्रस्तोतेति कर्तृनिर्देशः । गायेदिति क्रिया निर्दिश्यते । स्वाध्यायवदिति धर्मउच्यते स्वाध्यायेन तुल्या क्रिया स्वाध्यायवत् स्वासु, स्वास्विव्याश्रयविशेषो नियम्यते । स्वास्वासु च साम्नां इयी दृत्तिर्दृश्यते सर्वपदानामर्थः । अथ समुदायार्थः । यान्येतानि तार्क्ष्यसामादीनि उद्वंशीयान्तानि दीक्षणीयादिषूदवसानीयान्तेषु कर्मसूपदिश्यन्ते एतानि सर्वाणि प्रस्तोतृकर्मेति । अत्रोच्यते, सर्वत्रग्रहणं तावन्न कर्त्तव्यम्, किमर्थम्, अक्रियमाणेऽपि सर्वत्रग्रहणे प्रत्येष्यतएतत् यथा सर्वत्रेति

---

* स्वाध्यायवोऽप्येवम् ।

कथम् विध्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति वचनात् अधिकारनिवृत्त्यर्थमिति चेत्, दीक्षानुपूर्वेण दीक्षितानामिति तन्न। कस्मात्, प्रकरणसमाप्तेः। न प्रकृतमतिदेशा बाधन्तइति न्यायोपदेशात्। अनादेश इत्येतदपि शक्यमवक्तुम्। कस्मात, सामान्यविशेषाभ्यां प्रवृत्तिर्विधीनाम्। अत्र सामान्यो विधिरौत्सर्गिकः तस्यापवादो विशेषः, तत्र औत्सर्गिको विधिरपवादेन बाधिष्यते, तस्माच्छक्यमवक्तुमनादेशइति परिशामानीति च वक्तव्यम् कस्मात, सर्वथा संव्यवहारार्थाः संज्ञाः शास्त्रे भवन्ति। न चानया संज्ञया शास्त्रे संव्यवहारोऽस्ति। प्रस्तोत्रग्रहणमप्यतिरिच्यतएव कस्मात् प्रकृतत्वात् प्रहिणुयात् प्रस्तोत्रमुब्रह्मण्यौ इति, तेन संयोगादुत्राभ्रसङ्ग इति चेत्, तन्न कस्मात् अश्रवणात् स्वयं व्रजेत् अथ चोपवसथ्येवेति। प्रतिहर्त्ता स्यादिति चेत्, तदपि न प्रकृतहानिः स्यात् अप्रकृतप्रत्ययश्च। प्रकृतो हि प्रस्तोता, अप्रकृतो हि प्रतिहर्त्ता। अथ गायेदित्येतदपि अतिरिच्यतएव साम चोद्यमानं गानादन्यत्र किं भजते। स्वाध्यायवदित्येतदपि न वक्तव्यम्। अगृह्यमाणविशेषं साम स्वाध्यायवदेव भवति, विशेषस्तु यथा मन्द्रमिवाग्र आददीताथ तारतरमथ तारतममिति अनिरुक्तं गेयं बल्वलानुकुवता गेयम्। अक्षरेणाक्षरेण प्रतिष्ठापयतोद्गेयमिति। स्वास्वित्येतदपि न वक्तव्यम् कस्मात्, अन्याभिरसंयोगात्। अविशेषेणादिश्यमानं स्वासु उज्झित्वा कथमस्वासु क्रियते अन्याभिरसंयोगः औत्पत्तिकसंयोगात् विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिहवमूहेत्, तथा स्वयोनीषि सर्वत्राभिरूपतरास्वयोनीषि न इति। एवं सर्वेषां प्रतिपदमुद्धार उक्तः।

Digitized by Google

अथवोच्यते, प्रयोजनमुच्यताम्, अथाह यदुच्यते, नारभ्यागो-त्यारभ्यानीति ब्रूमः। कस्मादारम्भे विधिप्रसिद्धेः। यत्तावदु-च्यते, सर्वत्र शब्दोऽतिरिच्यतइति तन्न, न केवलमस्मिंश्छास्त्रे अयमादेशः, अन्यत्रापि यथा अध्वर्य्यवित्याहोद्गातेति। यत् सर्व्वत्रेति न ब्रूयाद्विश्वरूपाणां गानं प्रस्तोतुः स्यात् परिशामशब्द-त्वात् अत आह सर्व्वत्रादेश इति। आदेशग्रहणमुक्तार्थं प्रथम-सूत्रएव विकल्पसमुच्चयप्रत्याम्नायप्रसङ्गो माभूदिति। यदुच्यते परिशामानीति न वक्तव्यम् शास्त्रे संव्यवहाराभावादित्यत्र ब्रूमः। अस्ति संज्ञासंव्यवहारः शास्त्रेण च सम्पदतिरेको यथान्यैः परिशामभि-रिति यदुच्यते। प्रकृतत्वात् प्रस्तोतृग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। कर्त्तव्यमेव कस्मान्नियमार्थम्। व्याहृतिसामानुगापनञ्च प्रस्तोतुः स्या-दिति व्याहृतिसामानि गापयेद् यजमानमित्येकश्रुतिविधानात् उद्गातुर्माभूदिति। अथ यदुक्तं गायेदिति न वक्तव्यम् साम चोद्य-मानं गानक्रियां भजतइत्यत्र ब्रूमः। आख्यातप्रचोदनान्नास्ति दोषः। दृश्यन्ते हि वाक्यान्युभयोर्वेदलोकयोः उच्यमानार्थानि गम्यमानार्थानि अर्थग्रहीतानि च। उच्यमानार्थानां तावद् यथाद्वारं दीयतामिति यथा गम्यमानार्थद्वारमिति दीयताम् अपिधीयतां वेति, यथा शीघ्रमिति संग्रहकारेण तथा वेदे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धि-कामो यजेतेति। अथैव गौरथैष आयुरिति इदमाख्यातप्रयोगे न दोषः। अथ यदुक्तं गायत्ररथन्तरवद्विशेषग्रहणाभावात् कथमन्य धर्मं भजतइति तस्मात् स्वाध्यायवदिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। परिशाणां प्रयोगे संशयः किमनुद्दूहितान्यननुसंहृतस्तोभानि

Digitized by Google

क्रियन्ताम् अथोदूहितान्येवोपसंहृतस्तोभानि च क्रियन्ताम् केन वा स्वरेण क्रियन्तामिति एष संशयः। आम्नाये कानिचिदनु-संहृतस्तोभानि पठ्यन्ते कानिचिदाद्यन्तस्तुभ्यानि केषुचित् पाद-श्लिष्टा गीतिः पठ्यते। तत्रायं संशयः, किं तेनैव धर्मेण युज्यता-मथान्यो धर्म इति। तथोदूहः किं प्राप्नोति चतुर्थोदात्ततमात् स्वराद्व्यन्तरानुदूहति प्रागुपायाश्च चेत् समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृती-नामुदात्ततमः कश्चित् स्वरो भवति, तमुदूह इत्याचक्षते। तथाच यज्ञे क्रियतइति च शार्ङ्गादीनामुदूहः प्राप्नोति एतस्मिन् प्राप्ते स्वाध्यायवदित्याह। अतः शार्ङ्गादिषु उदूहो निवर्त्तते अनुपदश्च स्तोभानुसंहारः स्यादित्येष स्वाध्यायधर्मः। ननु यद्येष स्वाध्यायधर्मः, किमर्थमुद्धृतस्तोभानि पठ्यन्ते। उच्यते, लाघवार्थमत्राह, यदि लाघवार्थमुद्धारः, किमर्थमन्यान्यनुपदस्तुभ्यानीति उच्यते स्तोभ-स्थानस्वरनिदर्शनार्थम्। कथं पुनरेतद्गम्यते यथा निदर्शनार्थम् न नियमार्थमिति निदर्शनार्थमेवेति गम्यताम् स्मृतिलिङ्गात्, स्मृति-र्नाम अमूल आगमः पारम्पर्य्यमित्यर्थः। एवं विशिष्टाः स्मरन्ति। पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति लिङ्गम्, यदिहकारेणा-भ्यस्तमिति च, कथं पुनरेतद्गम्यते, यथा निदर्शनार्थमिदमिति। पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति राणायन्न एवायं विधिरिति, नेति ब्रूमहे। नित्यानुवादोऽयन्तस्माद्धावोहाव इति स्तोभांस्तोभति विश्वं समन्विणं दह विश्वं समन्विणं दहेति। तद्वा अतिच्छन्दःसु भवति यदे सप्तपदासु भवति तस्य त्रिर्निधनमिति अवगम्यते नित्यानुवाद इति। पाद्यविश्लेषोपपत्तेस्तानुसंहारः कर्त्तव्य इति।

अनुसंहारे क्रियमाणे विधावसीकल्पो भवति उपासनविधानाच सामां क्रियेष्यते। उपासनमन्येऽपि तावल्लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीतेति। कुतस्त्विदानीं प्रयोगः, तथाच

स्मृतेर्लिङ्गाच राणोक्ते प्रयोगे याज्ञिको विधिः।
पाञ्चविध्योपपत्तेस्तु स्तोभसंहार इष्यते।
उद्धारः पुनराचार्यैः स्वाध्याये लाघवार्थिभिः।
प्रोक्तस्तस्मिन् प्रतिष्ठा च संहारस्तेन चेष्यते॥ इति।

एवं च श्रूयते। नग्नानि ह वा एतानि सामानि भवन्ति यान्यस्तुभ्नानीति। तस्मात्स्तोभाननुसंहरान्ते साम्नामनग्नताया इति अत आह, स्वाध्यायवदिति, एष स्वाध्यायधर्मः, ये पुनर्वर्णयन्ति नानुसंहार इति तेषामेते दोषाः प्रसज्यन्ते अथ यदुक्तमन्याभिरसंयोग औत्पत्तिकः संयोगादिति। अतः स्वास्विति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। आभिरूप्यमलिङ्गम् अस्ति राणायनीयके तु शुक्रचन्द्रयोः* स्वगन्तरं इह च स्वगन्तरं म्हष्यते, नियुत्वान्वाय वागत्मचाह, गोरमन्वतेति। अतो नियमार्थमाह, स्वास्विति एवमेतेषां पदानामारम्भकारणानि सर्वाणि, तस्मायुक्तः सूत्रारम्भ इति॥ १॥

तृचापत्तीनि तृचेषु त्रिरितराणि¶॥ २॥

यानि तृचापत्तीनि स्वासु तानि तृचेषु कर्त्तव्यानीति। यान्यतृचापत्तीनि तानि त्रिः कर्त्तव्यानि। स्वास्वित्येतदनुवर्त्तते॥ २॥

---

* श्रेयोः श्रेयान्तरम् इति स॰ पु॰ तथा का॰ पु॰ पाठः।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

अन्तरेण चात्ताखोत्करौ सञ्चरः सर्वत्रानादेशे* ॥ ३ ॥

चात्वालोत्करयोरन्तरात्सञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः। सर्वत्र सर्वकर्मणामित्यर्थः। अनादेशे आदेशादन्यत्र सर्वत्र। ग्रहणं तस्मादेतेनैव प्रसृते प्रपद्येतैतेन निष्क्रामेदिति। सुत्यायामेव केवलं माभूदिति ॥ ३ ॥

तदाप्रानं तीर्थं* ॥ ४ ॥

य एष सञ्चर उक्तः, चात्वालोत्करावन्तरेण तस्याप्रानमिति संव्यवहारिकी संज्ञा। आप्रानेन स गच्छेदिति तीर्थमिति संव्यवहारिकमेव, तरन्ति तेनेति तीर्थम् संव्यवहारः दक्षिणं नयेयुस्तीर्थेन ॥ ४ ॥

अग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छङ्गत्वा दक्षिणेऽपिकक्षे तिष्ठेद्यत्र वोपदध्युः* ॥ ५ ॥

अग्नौ चीयमाने अग्निचित्यायामिदं कर्मोपदिश्यते। चीयमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः। पश्चिमेन पुच्छं गत्वा पश्चिमेनेति दिङ्नियमः। गत्वेति क्रियोपदेशः। उपविश्य दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति। न यावदङ्गानि निवर्त्त्यन्ते, लक्षितश्चाग्निक्षेत्रं भवति तस्मिन् कालइत्यर्थः। अपिकक्षौ वक्ष्येते यत्र वोपदध्युः यस्मिन्वा

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

देशे अध्वर्यव उपधानं कुर्युः तस्मिन् वा तिष्ठेदिति देशोपदेशः। गोऽर्द्धता ॥ ५ ॥

पश्चिमेन पक्षावपिकक्षौ* ॥ ६ ॥

उक्तं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति, कः पुनः प्रदेशोऽपिकक्षसंज्ञ इति अत्राह, पश्चिमेन पक्षाविति ॥ ६ ॥

पूर्वेणोपल्लयौ* ॥ ७ ॥

पूर्वेण पक्षयोः उपब्लयौ वक्ष्यति, उत्तरे चोपब्लये स्वं हृदयमालभ्य प्रजापतिहृदयमिति ॥ ७ ॥

पुष्करपलाशउपधीयमाने हिरण्मये पुरुषे स्वयमातृण्णासु च शर्करासु व्याहृतिसामानि गायेद् यजमानश्च सत्यं पुरुषो भूर्भुवः स्वरित्येतासु पृथक्* ॥ ८ ॥

उक्तमग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छं गत्वा दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति। अथ तस्मिन्देशेऽवस्थितस्य किं कर्मेत्यत्रोच्यते पुष्करपलाश उपधीयमान इति, पुष्करं पद्मं तस्य पत्रं पलाशं तस्मिन्नुपधीयमाने हिरण्मये पुरुषे सुवर्णमये पुरुषे तस्मिन्नुपधीयमाने। स्वयमातृण्णासु च शर्करासु स्वभावभिन्नास्वित्यर्थः। औत्पत्तिकानि न कृत्रिमाणि यासां शर्कराणां छिद्राणि ताः स्वयमातृण्णाः तासु चोप-

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

धीयमानासु व्याहृतिसामानि व्याहृतिषु भवानि सामानि व्याहृतिसामानि तानि गापयेद् यजमानम् सत्यं पुरुषो भूर्भुवस्वरित्येतासु एतानि सामानि यथोद्दिष्टानि पृथक्पानेत्यर्थः एकस्मिन्नेकस्मिन्नुपधीयमाने एकमेकं साम गापयेत् प्रतिद्रव्यमानुपूर्व्येण ॥ ८ ॥

तेषाꣳ स्थाने स्वयं चिन्वान कृतनिधनमाज्यदोहं पुरुषव्रतमेकानुगानं रथन्तरं वामदेव्यं बृहदिति* ॥९ ॥

तेषां व्याहृतिसाम्नां स्थाने स्वयञ्चिन्वान इति साग्निको विधिरुपदिश्यते तस्मिन्नेतानि सामानि यथोद्दिष्टानि भवन्ति ॥९॥

रथन्तरप्रभृतीनि विकल्पन्ते लोकसामभिरावृत्तैः* ॥१०॥

रथन्तरं वामदेव्यं बृहदिति विकल्पन्ते लोकसामभिः प्रतिलोमैः सह ॥ १० ॥

सञ्चितमग्निं दक्षिणेन गत्वाग्न आयूꣳषीति प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठंश्छिरसि गायत्रं गायेन्निरुक्तम्* ॥ ११ ॥

चीयमाने गानमुक्तम् इदानीं सञ्चितगानमुच्यते, सञ्चितमग्निं समस्तचितः सञ्चितः अथाग्निग्रहणं किमर्थम् अग्नौ चीयमान इति प्रकृतोऽग्निः, अत्रोच्यते, शिरआदीन्यङ्गानि प्रकृतानि तेषु गानमुपदिश्यते सोऽयमाचार्योऽग्निग्रहणं करोति, कथम्, अविद्य-

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

मानेष्वङ्गेष्वपि गानं प्रवर्त्ततएव यथा चक्षुषितमभिपरंश्रिश्रीते-त्यादिषु विकारेषु वाजसनेयके च अनाविष्कृतमित्याग्नो दक्षिणेन गत्वेति मन्त्र उपदिश्यते अग्न आयूंषीत्येतस्यामृचि शिरसः समीपे प्रत्यङ्मुखः तिष्ठन् त्रिर्गायत्रं गायेन्निरुक्तम् प्रत्यङ्मुख इति प्राङ्मुखकरणस्थानादेशइति प्रकृतं निरुक्तम् एतद्वै गायत्रस्य क्रूरं यन्निरुक्तमिति निरुक्तता अनुपपद्यमाना मेह वचनादारभ्यते निरुक्त-मिति आनिरुक्त्यं स्तोत्रापन्नस्य भवति ॥ ११ ॥

प्रत्याव्रज्य रथन्तरं दक्षिणे पक्षउदङ्मुखः पश्चाद्वा प्राङ्मुखः* ॥ १२ ॥

प्रत्याव्रज्य येनैव गतस्तेनैवाव्रज्य दक्षिणे पक्षे उदङ्मुखः तिष्ठन् रथन्तरङ्गायेत् पश्चाद्वा पक्षस्य तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ॥ १२ ॥

पश्चिमेन पुच्छं गत्वा बृहदुत्तरे पक्षे दक्षिणामुखः पश्चाद्वा प्राङ्मुखः* ॥ १३ ॥

पश्चिमेन पुच्छङ्गत्वा उत्तरस्य पक्षस्य समीपे दक्षिणामुखस्तिष्ठन् बृहद्गायेत् पश्चिमेन वा प्रदेशे तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ऊर्द्ध्वता ॥१३॥

प्रत्याव्रज्य यज्ञायज्ञीयं पुच्छे संवत्सरस्येहैचः सौत्यो वा* ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

प्रत्याव्रज्य पुच्छस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन् यज्ञायज्ञीयं गायेदिति अत्र प्राङ्मुखता सिद्धा प्राङ्मुखकरणस्थानादेशइति यदि संवत्सरो दैक्षः सौत्यो वा भवति ॥ १४ ॥

ऋतुष्ठा यज्ञायज्ञीयमन्यत्र* ॥ १५ ॥

यदि दैक्षः सौत्यो वा संवत्सरो न भवति ततः ऋतुष्ठा यज्ञायज्ञीयं गायेत् ॥ १५ ॥

वामदेव्यं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् प्रजापतिहृदयमुत्तरे* ॥ १६ ॥

प्रजापतिहृदयमुत्तरेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् ॥ १६ ॥

एतानि गौतम उत्तरेणाग्निं गत्वा* ॥ १७ ॥

एतानि यथाविहितानि तेनैव क्रमेण गायेदिति गौतम आचार्यो मन्यते अयं तु विशेषः उत्तरेणाग्निं गत्वा ॥ १७ ॥

एतान्येव प्रदक्षिणं प्रत्यन्ताद्वानञ्जप्यो यज्ञायज्ञीयं पुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यम्¶ ॥ १८ ॥

एतान्येव यथाविहितानि प्रदक्षिणं गायेत् प्रतिपक्षिस्थानं

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

Digitized by Google

यावदन्तमिति अयं तु विशेषः यज्ञायज्ञीयं पुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यमिति ॥ १८ ॥

दक्षिणेनाग्निं गत्वा गौतमीये व्यत्ययं ये पक्षयोः शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्यो मन्यते एष एव गौतमोक्तः कल्पो भवति अयं तु विशेषः दक्षिणेनाग्निं गत्वा ये च पक्षयोः सामनी विहिते ते च व्यत्ययेन भवतः अन्योन्यस्थानापत्तिर्व्यत्ययः ॥ १९ ॥

शिरसि च गीत्वोत्तरे पक्षे* ॥ २० ॥

अयं च विशेषः शाण्डिल्यो मन्यते, शिरसि च गीत्वा तत उत्तरे पक्षे गेयमिति ॥ २० ॥

यथागीतमितराणि* ॥ २१ ॥

एवं स्युः ॥ २१ ॥

उत्तरे चोपप्लये स्वं हृदयमालभ्य प्रजापतिहृदयमध्वर्युपथे ध्यैतम्¶ ॥ २२ ॥

उत्तरे चोपप्लये स्वं हृदयमालभ्य प्रजापतेर्हृदयम् चशब्दः

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

शाण्डिल्यमतानुकर्षणार्थः स्वं हृदयमिति स्वशब्दः क्रियते अग्नेरङ्गानि प्रत्यङ्गानि प्रकृतानि अतः स्वशब्दं करोति। अध्वर्युपथे श्वेतम्, येन पथा अध्वर्युरग्निमारोहति तस्मिंश्श्वेतम्॥ २२॥

इति प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका।

अथ षष्ठी कण्डिका।

प्रवर्ग्यवत्युत्तरेण सम्राड़ासन्दीं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्नध्वर्यु-प्रेषितस्त्वग्नायिरिति गायत् पदाय पदाय स्तोभेत्*॥ १॥

आग्निकं सामगानमुक्तं पुष्करपलाशउपधीयमानइत्यत आरभ्य अध्वर्युपथेश्वेतमित्येवमन्तम् इदानीं प्रवर्ग्यकर्मोच्यते तद्विवक्षुराह, प्रवर्ग्यवतीति। अत्रोच्यते, किमर्थं पुनरिदं भिन्नक्रमादादिश्यते तार्क्ष्यसामादीन्येव तावदादेष्टव्यानि आसन्नतमानि। अत्राह, एतानि तावदवश्यम्भावित्वात् पूर्वमादिश्यन्ते, तार्क्ष्यसामादीनि पुनः कामतः प्रयुज्यन्ते, तस्मादेषामवश्यम्भावित्वाद्भिन्नक्रम आदेशः प्रवर्ग्योऽस्मिन्नस्तीति प्रवर्ग्यवत्तस्मिन् प्रवर्ग्यवति कर्मणि उत्तरेण सम्राड़ासन्दीं गत्वा सम्राड् घर्मः स यस्यां निधीयते सा सम्राड़ासन्दी तस्याः पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्नध्वर्युप्रेषितस्त्वग्नायिरिति गायेत् प्रेषणं नाम संस्कारार्थं सम्बोधनं प्रेषितः सन् त्वग्नायिरिति एतत् साम गायेत् गानञ्चायनमा-

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्। किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

चार्य्यप्रवृत्तिः सर्वत्राय प्रकरणादौ गानग्रहणं करोति। पदाय पदाय स्तोभेत्, अनुपदं स्तोभमनुसंहरेत्। अथेदं किमर्थमारभ्यते, यथा-सिद्धमेतत् स्वाध्यायवदिति। अत्रोच्यते, आधिकारिकमिदं सूत्रं प्रकरणादौ प्रकारप्रदर्शनार्थो विधिः॥ १॥

निधनायैव स्तौभीं वाचं विसृजेत्*॥ २॥

इह पूर्वः स्तोभः अनुपायः उत्तरः सोपायः अत्र किं पूर्वस्यानु-संहारः उत उत्तरस्येति, एतस्मिन् संशये सति आचार्य्य आह, निधनायैव स्तौभीं वाचं विसृजेदिति। निधनायैव अर्थे सोपायः स्तोभः कार्य्यः न पदायेत्यर्थः एवशब्दादन्येष्वप्येवमेव॥ २॥

उपग्रहप्रभृतीनि स्वरयन्तउपेयुर्ये घर्मउपयुक्ताः स्युः*॥३॥

उपग्रहादीनि निधनानि स्वरयन्त उपेयुः स्वरेण सह ब्रूयुः एकार उपग्रहः अथ किमर्थमारभ्यते, उपायपरत्वादेकारस्य कथं वा न निधनाङ्गं स्यादेकारः, उच्यते, एकादशाक्षरनिधनो भवतीति श्रवश्रुतेरनिधनाङ्गमपि कल्पेतोपग्रहः अतो नियमार्थमाहोपग्रह-प्रभृतीनि॥ ३॥

पत्नी च*॥ ४॥

निधनमुपेयात्॥ ४॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

एवं मध्ये* ॥ ५ ॥

योऽयं विधिरुक्तः स एवमेव मध्ये कार्य्यः ॥ ५ ॥

प्राग्य चाहवनीयायतनम्* ॥ ६ ॥

प्राप्य चाहवनीयस्याग्नेरायतनं एवमेव सामगानम् अनेनैव प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ६ ॥

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य वार्षाहरम्* ॥ ७ ॥

परिषिच्यमाने घर्मे अप उपस्पृश्य वार्षाहरं साम गायेत् ॥ ७ ॥

इष्टाहोत्रीयं परिषिक्ते* ॥ ८ ॥

परिषिक्ते घर्मे इष्टाहोत्रीयं साम गायेत् ॥ ८ ॥

तस्य सर्वे निधनमुपेयुः* ॥ ९ ॥

तस्येष्टाहोत्रीयस्य सर्वे ऋत्विजो निधनं ब्रूयुः ॥ ९ ॥

द्वीपं चेद्धर्मपात्राणि हरेयुर्नाकाङ्क्षेत परिषेचनम्¶॥ १० ॥

द्वीपञ्चेद्धर्मपात्राणि हरेयुरध्वर्यवः तत्र पात्रे परिषेचनं न प्रतीक्षेत गायेदेव साम यत्परिषेचनसमनन्तरकालं द्विधा यत्रापः

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

¶द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

प्रवर्त्तन्ते, तद्द्वीपं कः पुनरस्य कर्मणो विषयः यदा मध्यन्दिने घर्मक्रिया सास्य विषयः ॥ १० ॥

श्यैतं प्रत्याव्रजꣳस्तृचे वैकस्यां वा* ॥ ११ ॥

आहवनीयायतनाद् द्वीपाद्वा प्रत्याव्रजन् श्यैतङ्गायेत्, तृचे चैकस्यां वा तृचापत्तीनि तृचेष्विति तृचक्रियायां प्राप्तायां श्यैतस्य एकस्यां वेति विकल्पयति, अपरे च पुनः विनिविष्टविषयां विभाषां वर्णयन्ति, द्वीपात् प्रत्याव्रजंस्तृचे आहवनीयायतनादेकस्यां कस्मात् द्वीपादागच्छतः प्रकृष्टत्वादध्वनस्तृचे गानस्य सम्भवोऽस्ति, आहवनीयायतनात् तु सन्निकृष्टत्वात् पत्नीशालाया एकस्यामेव ॥ ११ ॥

यजमानो निधनमनूपेयात्* ॥ १२ ॥

तृचे वैकस्यां वा गीयमानस्य प्रस्तोत्रोच्यमानं निधनं यजमानोऽनुब्रूयात्, कुत एतत् श्रुतेः एवं हि श्रूयते प्रत्याव्रजं श्यैतं यजमानो निधनमिति ॥ १२ ॥

पूर्वया द्वारा प्रपद्योत्तरेणाग्नीं गत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्य तिष्ठन् महावीरायतनं प्रेक्षमाणो वामदेव्यं गायेदिति धानञ्जप्यः¶ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणे छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पूर्वया द्वारा पत्नीशालां प्रविश्य पत्नीशालाग्नीनुत्तरेण गत्वा पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यस्याग्नेः तिष्ठन् महावीरायतनं प्रेक्षमाणः यस्मिन् देशे रोचते घर्मस्तदायतनं प्रेक्षमाणो वामदेव्यं गायेदिति धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ १३ ॥

ग्यैतान्तानीति शाण्डिल्यः* ॥ १४ ॥

त्यग्नायिप्रभृतीनि ग्यैतान्तानि गायेच्च वामदेव्यमित्येवं शाण्डिल्य आचार्य्य आह, केचिदेवं वर्णयन्ति, ग्यैतान्तानीति तिष्ठन् गायेत् वामदेव्यन्त्वासीनः आन्यर्थं हि कर्मणोऽनुचरं वामदेव्यम् तस्या गानमयुक्तं श्रुतश्चेदं वामदेव्यम् गार्हपत्यस्य पश्चादिति, अपरे च वर्णयन्ति, तिष्ठन्नेव वामदेव्यं गायेत् आसीनं न्यायं छान्दोग्यम् वामदेव्यस्य लिङ्ग वाचनिकं तिष्ठन् गानं कथं मे पुनरेतदनुच्यमानं गम्यते, यथास्य न न्यायम् छान्दोग्यं न तिष्ठन्न्यायमिति उच्यते, श्रुतेः उदङ्ङासीनः उद्गायति प्रत्यङ्ङासीनः प्रस्तौति दक्षिणासीनः प्रतिहरतीति ॥ १४ ॥

गणः सामान्युत्तराणि* ॥ १५ ॥

अत ऊर्द्धं यान्यादेक्ष्यामः तार्क्ष्यसामादीन्युद्वंशीयान्तानि दीक्षणीयादिषूदवसानीयान्तेषु कर्मसु तानि सर्वाणि गणः गणो नाम संज्ञः ॥ १५ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

आभिरूप्यात् कर्त्तव्यानीत्येके* ॥ १६ ॥

आभिरूप्यं नाम लिङ्गं तस्मादाभिरूप्यात्कर्त्तव्यानि श्रुतिर्नास्ति एवमेके आचार्य्या ब्रुवते ॥ १६ ॥

न वा कुर्य्यात्* ॥ १७ ॥

न वा कुर्यादश्रुतत्वात् अपरे ब्रुवते अग्नीषोमीयसवनीययोरपि पशुबन्धयोराभिरूप्यात् सामगानप्रसङ्ग इति इष्टिषु च सामिधेन्यनुवचनीयादिषु तस्मान्न कुर्यात् ॥ १७ ॥

स्वे वा यज्ञे कुर्य्यादित्येके* ॥ १८ ॥

भिन्नेष्वाचार्य्यमतेषु अलोपो लोपान्यायतर इति न्यायात्कर्त्तव्यानि, यदप्युक्तमाभिरूप्यप्रसङ्गात् सोमाङ्गभूतेषु हविर्यज्ञेषु सामगानप्रसङ्ग इति तन्नोपपद्यते वक्ष्यति हि यावद्वचनं कर्मयोग इति, अपरे ब्रुवते गणः सामान्युत्तराण्याभिरूप्याद्वा क्रियेरन् यानि वा विधास्यन्ते तार्क्ष्यसामादीनि ॥ १८ ॥

दीक्षणीयायां तार्क्ष्यसामनी गायेत्त्यमूष्वित्येते* ॥ १९ ॥

दीक्षणीयायामिष्टौ तार्क्ष्यसामनी गायेत् त्यमूष्वित्येते अत्रोच्यते किमन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि सन्ति येन स्वरूपग्रहणं कृतमिति अत्रोच्यते, सन्त्यन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि शाखान्तरेषु तास्वेकं

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

ब्राह्मणं ब्राह्मणानुसारी च कल्पः तस्मात्तत्स्वपि अन्येषु तार्क्ष्यसामसु स्वकग्रहणं विशेषणार्थं कृतमिति तथा तार्क्ष्यः सुपर्ण इति पर्याय-शब्दात् सौपर्णान्यपि गृह्णीरन् एवं माभूदतो विशेषणार्थं कृतमिति अत्रोच्यते, यदि विशेषणार्थं स्वकग्रहणं कृतमिति अनिर्देशः किमर्थ-मेते इति अत्रोच्यते, नैवायं सामनिर्देश इति किन्तर्हि, काल-निर्देशोऽयं एते आहृते आगते आसन्ने हविषि गानं स्यादिति ये पुनः सामनिर्देशं वर्णयन्ति तेषां नियमार्थो निर्देशः तत्र आग्ना-वैष्णवं हविः तार्क्ष्यसाम्नोस्ताभिरूप्यं नास्ति तदसत्यस्याभिरूप्ये अवि-नाशनामानं शब्दमालोच्य स्वस्तयइत्येतत् आहैतदिति किञ्चान्यत् यदाप्यनेकं हविः दीक्षणीयायां भवति तदाप्येते एव॥ १९॥

प्रायणीयायां प्रवद्भार्गवं* ॥ २० ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रवद्भार्गवं साम गायेदिति वाक्यशेषः ॥ २० ॥

उदयनीयायामुद्वत्* ॥ २१ ॥

उदयनीयायामिष्टौ उदद्भार्गवं गायेत् प्रकृतस्य भार्गवशब्दस्यानु-कर्षणार्थः उदयनीयायामक्रमे सामोपदेशो लाघवार्थः॥ २१ ॥

आतिथ्यायां गायत्रीसामौशनम्* ॥ २२ ॥

अतिथ्यायामिष्टौ औशनङ्गायेत् गायत्रीसाम त्रैष्टुभान्यौशनानि सन्ति अतो विशेषणार्थं गायत्रीग्रहणं॥ २२ ॥

---

*आश्वायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

अञ्जन्ति घर्मं तत्र शार्ङ्गम्* ॥ २३ ॥

अञ्जन्तीत्यत्र बहुवचनं कालार्थं यस्मिन् काले महावीरं आज्येनाध्वर्युरनक्ति तत्र गायेत् त्रिः शेषाणि यानि वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि सकृत् सकृद्गायेत् आरूढ़वदाङ्गिरसञ्च त्रिर्गायेत् कथमेतद्गम्यते, उच्यते, तत्र शब्दसामर्थ्यात् द्राह्यायणके हि पाठे शार्ङ्गारूढ़वदाङ्गिरसे त्रिरभ्यस्येदितराणि पराचा तथा च होता लिङ्गोपपत्तिस्त्वेवमिति तदिह तत्र शब्देनाचार्य्यो गुरुकरणेन ज्ञापयति, असमासगुरुक्रमभेदः पुनर्वचनमर्थापत्तयः शेषमर्थमभिवर्त्तयन्तीति ॥ १३ ॥

रजतजातरूपे उपदधति तच्छुक्रचन्द्रे* ॥ २४ ॥

राजतसौवर्णयोः शतमानयोरुपधानं करोत्यध्वर्युर्यस्मिन् काले तत्र शुक्रचन्द्रे गायेत्, राजते शुक्रं सौवर्णे चन्द्रम् तच्छब्देनानयोः कर्मणोर्नानाकालत्वमपि ज्ञापयति ॥ २४ ॥

अभीन्धत्ते तद्धर्मस्य तन्वौ* ॥ २५ ॥

रोचनार्थं घर्मेन्धनैरभीन्धत्ते अध्वर्यवः घर्मस्य तन्वौ गायेत् ॥२५॥

रुचितं प्राङस्तद्धर्मस्य वा रोचनमिन्द्रस्य वा* ॥ २६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यद्वा रुचितं घर्मं प्रादुरभ्ध्वर्यव: रुचितो घर्म इति तद्धर्मस्य वा रोचनं गायेत् इन्द्रस्य वा तत् ॥ २६ ॥

धेनू उपसृजन्ति तद्धेनु* ॥ २७ ॥

गोर्धेनुरजा च धेनुस्ते वत्सबर्कराभ्यां मिश्रयन्ति तत्र धेनुं गायेत्, सकृदेव न प्रतिद्रव्यम् ॥ २७ ॥

तस्य देवतायै सोपायं स्तोभमाहरेन्न पादायेति गौतमः¶ ॥ २८ ॥

तस्य साम्नः देवतायैं सोपायं स्तोभं कुर्य्यात् न पादार्थमुपायम् एवमाह गौतमः ॥ २८ ॥

उत्तमं पादं पुनरभ्यस्येद्यथा पञ्च निधने वामदेव्ये† ॥२९॥

धेनोरुभयं पादं पुनरभ्यस्येत् कथम्, यथा पञ्च निधने वामदेव्ये तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २९ ॥

पय आहरन्ति तत्पयः* ॥ ३० ॥

धेनू दुग्ध्वा तत्पय आहरन्ति तत्र पयो गायेत् सकृदेव तद्ग्रहणसामर्थ्यात् ॥ ३० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणोऽप्येवं, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति।

आसिञ्चन्ति तस्मिन्धुरासामात्वा विशन्त्विति* ॥ ३१ ॥

तप्ते घर्मे तत्पयस्यासिञ्चन्ति तत्र धिन्धुसाम गायेत् सकृदेव ॥३१॥

शफाभ्यां परिगृह्णन्ति तद्वसिष्ठस्य शफौ* ॥ ३२ ॥

शफाभ्यां परिग्रहाभ्यां महावीरं परिगृह्णन्ति तत्र वसिष्ठस्य शफौ गायेत् ॥ ३२ ॥

ह्रियमाणे व्रतपक्षौ* ॥ ३३ ॥

होमार्थं घर्मे ह्रियमाणे व्रतपक्षौ गायेत्, अत्र तद्ग्रहणं न करोति अविप्रतिपत्तिः सर्वेषामध्वर्यूणामेतस्मिन्नानुपूर्व्ये ॥ ३३ ॥

हुतेऽश्विनोर्व्रते अहोरात्रयोर्वा* ॥ ३४ ॥

हुते घर्मेऽश्विनोर्व्रते गायेत्, अहोरात्रयोर्वा व्रते गायेत् विकल्पः, अपरे विनिवेशं वर्णयन्ति, अतिरात्रे अहोरात्रयोर्व्रते अन्यत्राश्विनोर्व्रते ॥ ३४ ॥

रौहिणाभ्यां पुरोडाशाभ्यां चरन्ति तद्राजन रौहिणके* ॥ ३५ ॥

रौहिणसंज्ञौ पुरोडाशावेककपालौ तयोर्हूयमानयोराजनरौहिणके गायेत् एकत्र राजनमन्यत्र रौहिणकं यथाकालम् ॥ ३५ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

परिघर्मं सम्राडासन्द्याꣳ समारोपयन्ति तदारूढ़वदाङ्गिरसमित एत इति स्वर्णिधनं* ॥ ३६ ॥

महावीरधर्विचशफादिद्रव्यं घर्मोपकरणं घर्मम् तदासन्द्यां समारोपयन्ति, तदारूढ़वदाङ्गिरसं गायेत्, इतएत तदारूढमिति स्वर्णिधनं स्वःशब्दं निधनं कुर्य्यात्, त्रय्या विद्यया संस्तुतोऽभिष्टुतोऽनुशस्तस्य घर्मो भवत्यत आह ॥ ३६ ॥

ऋङ्मयो यजुर्मयः साममयो घर्मो भवतीति ब्राह्मण¶ ॥३७॥

एवं ब्राह्मणमाह, ऋङ्मयो यजुर्मयः साममयो घर्मो भवतीति ॥३७॥

अग्निं प्रणयन्ति तत्राग्नेर्व्रतम्* ॥ ३८ ॥

यस्मिन् कालेऽध्वर्य्यवोऽग्निं प्रणयन्ति, तत्राग्नेर्व्रतं गायेत्, तत्र शब्दाद्व केचिदनुव्रजनम् इच्छन्ति ॥ ३८ ॥

अग्नीषोमौ तत्रोभयोर्व्रते* ॥ ३९ ॥

अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ तयोः प्रणीयमानयोरुभयोर्व्रते गायेदनुलिङ्गम् अग्निप्रणयनवत् ॥ ३९ ॥

सुत्यायां यज्ञसारथ्यद्वरहः† ॥ ४० ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶द्राह्यायणे एतदत्र नास्ति ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

सुत्यायां यज्ञसारथि गायेत्, अहरहरित्यहर्गणार्थम् अहर्गणेषु हि सकृत्कृते कृतः शास्त्रार्थ इति कृत्वा प्रथमादह्न ऊर्द्ध्वमुत्तरेष्वहःसु संशयः स्यात् अतोऽहरहरित्याह कः पुनरस्य यज्ञसारथिनो देशः कालश्चेति अत्रोच्यते, प्राक्प्रातरनुवाकोपाकरणादाग्नीध्रिये आग्नीध्रीये सुत्यार्थमाज्येषु प्रणीयमानेषु प्रणयनाधिकारसामर्थ्यात् प्रणयन्तीति प्रकृतं तस्य पश्चात्तिष्ठन् गायेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

सत्रे सत्रस्यर्द्धिं* ॥ ४१ ॥

अहरहः सत्रे सत्रस्यर्द्धिं गायेत्, यज्ञसारथिनः प्रत्याम्नायः ॥ ४१॥

उक्षा चेदनूबन्ध्य औक्ष्णो रन्ध्रे* ॥ ४२ ॥

यदि उक्षा अनूबन्ध्यो भवति, तदा औक्ष्णो रन्ध्रे गायेत्, उक्षा सेचनसमर्थो गौः ॥ ४२ ॥

ऋषभ आर्षभं* ॥ ४३ ॥

ऋषभे अनूबन्ध्ये आर्षभं गायेत्, ऋषभः अनड्वान् भूत्वा पुनर्वृषभत्वमापन्नः ॥ ४३ ॥

उन्नते त्रैककुभं* ॥ ४४ ॥

उन्नतेऽनूबन्ध्ये त्रैककुभं गायेत्, अत्यर्थं ककुभं सुमहान् भूतः उन्नत इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वशायां वाशं* ॥ ४५ ॥

वशा नाम बन्ध्या तस्यामनूबन्ध्यायां वाशं गायेत् ॥ ४५ ॥

अज आजिगं* ॥ ४६ ॥

अजेऽनूबन्ध्ये आजिगं गायेत् ॥ ४६ ॥

मेष और्णायवं* ॥ ४७ ॥

मेषेऽनूबन्ध्ये और्णायवं गायेत् ॥ ४७ ॥

पयस्यायां स्वरं पयोनिधनं* ॥ ४८ ॥

पयस्यायामिष्टौ अनूबन्ध्यस्थाने क्रियमाणायां स्वरम्पयोनिधनं गायेत् ॥ ४८ ॥

उदवसानीयायामुद्वंशीयं* ॥ ४९ ॥

उदवसानीयायामिष्टौ उद्वंशीयं गायेत् ॥ ४९ ॥

उपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गात्* ॥ ५० ॥

सामगानमुक्तं गणः सामान्युत्तराख्याभिरूप्यादित्यत आरभ्य एतदुपक्रम्य समापयेत् आयज्ञसमाप्तेरित्यर्थः, का पुनरियमाशङ्का यदारभ्य न समाप्नुयादिति अचोच्यते, गणः सामान्यत्तराणीत्युक्तम्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सर्वेषां क्रिया वेति एकेषामध्वर्यूणां प्रथमयज्ञेन प्रवृत्त्यादित्यारभ्यते, तत्र शाङ्गादीनामसम्भवात् तार्क्ष्यसामादीनामप्यक्रिया प्राप्नोति, अत आचार्यो यत्नमारभते, अप्रवर्ग्येऽपि तार्क्ष्यसामादीन्यारभ्य समापयेत् कस्मात् अलोपो लोपाज्ज्यायतर इत्येतस्मात् अन्यच्च न केवलमेतदर्थं सूत्रमारभ्यते, किन्तु सर्वकर्माणि उपक्रम्य समापयेदाकृतोरपवर्गात्, यथा शास्त्रेऽस्मिन्नाचार्याणां विप्रतिपत्तयो दृश्यन्ते तस्यां ते श्वः सुत्या गौतमस्य नार्मेधान्तइत्येकेऽद्यः सुत्या शाण्डिल्यस्यानाक्रानं धानञ्जय्य इति एवमादिषु येनैवाचार्यमतेनोपक्रमेत तेनैव समापयेत् विधिसंरम्भान्न कुर्य्यात् तथा उद्गातारो ब्रह्मा सुब्रह्मण्यास्च उपक्रम्य स्वानि कर्माणि समापयेरन् अन्योन्यस्य कर्म न कुर्य्यात् तथा काम्ये कर्मणि प्रारब्धे अर्द्धसमाप्तएव यदि न फलावाप्तिः स्यान्न च तत्फलमेवासौ कामावाप्तिरिति ज्ञात्वा विरमेत् लोकवत् निदानम् इह हि अवशिष्यत एवार्थः तदर्थं समापयेत् कः पुनरसावर्थः नित्यं स्वर्दृशः ब्रवीति तथाप्याऊरर्द्धार्थएव खल्वयम्भवति अनुखल्वर्थः श्रुत्यर्था अन्ववयन्तीति निदानं स्वर्गे नित्ये दृष्टं प्रायश्चित्तिरिति तथा यजमाननिमित्तायामापदि प्राप्तायां न तत्कालमेव विरमेत् एकेषां विधिः दीक्षितश्चेदन्तराकार्य्यो म्रियेत मरणान्तं कर्मेति तत्तथा सति समापयेदेव उक्तं हि अतोऽन्य आहारात् गतप्राणावस्थया भवन्ति तस्मात्ते प्रेतेऽपि समापयितव्या इति तथा विश्वरूपा ब्राह्मणे असितमृगाह स्म वै पुरा कश्यपा उद्गायन्तीत्यधिकृत्याह, प्राज्ञे वा अहं यज्ञं समस्थापयं यथा तु वै ग्रामस्य यातस्य शीर्षं वा भग्नं वानुसमावर्त्तेदेवं वा अहं यज्ञस्यातोऽधिकरिष्यामीति

एवमर्थं गृहीत्वा नार्द्धसमाप्तौ विरमेत् समापयेदेव तथा यथै- वोपक्रमेत् तथा समापयेत् कुतः पुनरियमाशङ्का अन्यमारभ्यान्यं समापयेदिति क्वापि च दर्शनात् क्वापि वसोनायजाभ्यः चतु- राचाय आमदम्याय दोषे ब्रह्मचारिणं सम्पन्नं कुलीनं परिहृत्य तस्य चिन्तत्पञ्चदशमहरुपेतं बभूवार्थतरस्तमर्थं साधयित्वा प्रत्याजगाम समापयमिदमहर्योगविशीर्णमतेत्यायुरतिरात्रमुपदधौ ब्रह्मचारिणस्य परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेण च स कृतो बभूव यस्त्वेतौ दोषौ परिहरेत्स कृतः स्यादित्येतस्माद्दोषादाशङ्कमानः आचार्य्य आह उपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गादिति ॥ ५० ॥

इति प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका।

अथ सप्तमी कण्डिका।

औदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् पूर्वेण देवयजनं गच्छेद्दक्षिण- तश्चेदस्यावसथः स्यात्* ॥ १ ॥

प्रास्तोत्रीयमुक्तं परिसामगानं साम्प्रतमौद्गात्रमुच्यते तत्रेदं प्रथममौद्गात्रम् औदुम्बरीकर्म उदुम्बरस्य विकारः औदुम्बरी अव-

---

* आह्वायश्चोऽप्येवम्।

यवो वा तामौदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् उद्गाता पूर्वेण देवयजनस्य गच्छेत् उच्छ्रयिष्यन्निति भविष्यत्कालनिर्देशः देवयजनमुक्तलक्षणं यदि दक्षिणतो देवयजनस्यावसथः स्यादुद्गातुः अथोच्यते कथं पुनरेतद्गम्यते यथौदुम्बरीमुच्छ्रयणमुद्गातुर्भवति न तत्प्राप्नोति प्रस्तोत्रधिकृतत्वात् अथोच्यते, परिमाणगानं प्रस्तोतुरधिकृतं तत्परिसमाप्तम् अनन्तरमौद्गात्रं विवक्षितं श्रुतिषु प्रजापतिर्देवेभ्य ऊर्जं व्यभजदित्येवमधिकृत्याह, यदुद्गातौदुम्बरीं प्रथमेन कर्मणान्वारभते स्वयैव तद्देवतयात्मानमार्त्विज्याय वृणीतेतामुच्छ्रयतीति एवं कृत्वा सूत्रकार आह, एकश्रुतिविधानाम्नात् कर्माणि योद्गातेव कुर्यादवगादेश इति अत औदुम्बर्युच्छ्रयणमुद्गातुः सिद्धम् ॥ १ ॥

उत्तरेण यद्यन्यतः* ॥ २ ॥

यदि अन्यस्यान्दिश्यावसथः स्यादुद्गातुः प्राच्यामुदीच्यां प्रतीच्यां वा तत उत्तरेण देवयजनस्य गच्छेत् ॥ २ ॥

पूर्वौ सदसो द्वार्यौ अभ्रावन्तरेण प्रपद्याग्रेणौदुम्बरीं गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नभ्र्युणा सचोच्छ्रयेत् द्युतानस्त्वेति¶ ॥ ३ ॥

पर्वौ सदसः द्वार्यौ द्वारार्थौ अभ्रौ अभ्रः खातः तयो अभ्रयोरन्तरा प्रपद्य औदुम्बरीं प्रागग्रां विन्यस्तां पूर्वेण गत्वा उदङ्मुखस्तिष्ठन् उद-

*द्राह्यायणेऽप्येषम् ।

¶ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

मुखग्रहणं प्राङ्मुखकरणज्ञापनादेश इति परिभाषितं तन्माभूदिति तिष्ठन्नित्युक्तं विधीयते। अध्वर्युणा सह उच्छ्रयेत् अध्वर्युणा सहोच्छ्रयणं कुर्य्यात् द्युता नक्षेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ३ ॥

आयोरिति श्वभ्रेव दध्यात्* ॥ ४ ॥

आयोरित्येतदादिना मन्त्रेण श्वभ्रेव दध्यात् प्रक्षिपेत् ॥ ४ ॥

अवधाय जपेन्नमः समुद्राय नमः समुद्रस्य चक्षसे। मामा यूनर्वाद्यासोदूर्गस्य ज्ज्योदा ऊर्ज्जम्मे देह्यूर्जं मे देह्यन्नं मे देह्यन्नं मे धेहीति* ॥ ५ ॥

औदुम्बरीमवधाय श्वभ्रे एतद्यजुर्जपेत् यथा सूचितं अर्थवादेतिकरणमध्यपतितमेतद्यजुः तत्सूत्रकारेणोक्तं अर्थवादेतिकरणं कृत्स्नमेव दर्शितम् ॥ ५ ॥

तान्न विसृजेदावच्छादनात्* ॥ ६ ॥

तामौदुम्बरीन्न विसृजेत् आ अवच्छादनात् अवच्छादनं छदिषोऽध्यूहनं तामिति निर्देशः औदुम्बर्य्यां भग्नापहृतोतदग्धप्ररूढायामन्यामाहृत्य तथैवाहृतोच्छ्रयेत् अत्रापि तान्न विसृजेदावच्छादनात् ॥ ६ ॥

---

*आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

अध्वर्य्युणाभिहुतायां जुहुयात् तस्यैवावृतान्तरेण विशाखे घृतेन द्यावापृथिवी आप्रीणाथां स्वाहेति पूर्वां* ।७।

यथाध्वर्य्युणाभिहुता स्यादौदुम्बरी तथाभिजुहुयात् तस्यैवा-ध्वर्योरावृता आवृत् परिक्रमस्तेनैव विधिनेत्यर्थः अन्तरेण विशाखे तस्यैवावृतेत्युक्तं यद्यप्येतस्मिन् देशेऽध्वर्य्युर्न जुहुयात् तथाप्युद्गाता विशाखयोरन्तराले जुहुयात् यथा सूत्रितेन मन्त्रेण पूर्वां ॥ ७ ॥

प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरां* ॥ ८ ॥

अनेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् अनेन यथोक्तेन स्वाहा-कारान्तेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् ॥ ८ ॥

अन्यतरां वा स्वाहाकारद्वितीयां यथा भूमिमाज्यं प्राप्नुयादिति* ॥ ९ ॥

अनयोराहुत्योरन्यतरां वा जुहुयात् स्वाहाकारद्वितीयां तथा च जुहुयादस्कन्नमविच्छिद्यमानम् आज्यं यथा भूमिम्प्राप्नुयादिति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अधस्ताद्विशाखस्य परिगृह्य जपेद्दिवि देवां दृꣳह मयि प्रजामिति* ॥ १० ॥

विशाखस्याधस्तादुभाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा यथासूचितं यजुर्जपेत् ॥ १० ॥

अन्तरीक्षे वयाꣳसि दृꣳह मयि पशूनिति मध्ये* ॥११॥

एतद्यजुर्जपेत्, एतत् यजुर्यथा सूचितं मध्य औदुम्बरीं परिगृह्य जपेत् ॥ ११ ॥

पृथिव्या मध्योषधीर्दृꣳह मयि सजातानिति मूले* ॥ १२ ॥

मले परिगृह्य औदुम्बरीमेतद्यजुर्जपेत् यथासूचितञ्च ॥ १२ ॥

ऊर्द्धं होमाद्याजमानं धानञ्जप्यः* ॥ १३ ॥

ऊर्द्धं होमात् कर्मोपदिश्यते तद्याजमानं धानञ्जप्य इच्छति कस्मात् आत्मवाचकत्वात् मन्त्राणां मयि प्रजां मयि पशून् मयि सजातानिति ॥ १३ ॥

स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यौ* ॥ १४ ॥

उद्गाता स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः कस्मात् यां वै काञ्चलिंगाशिषमाशासते यजमानस्यैव सेति ॥ १४ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम्।

अवच्छाद्यमानायां दिव्यं छद्मासि सन्ततिनाम विश्व-जनस्य छाया नमस्तेऽस्तु मामा हिꣳसीरिति* ॥ १५ ॥

अवच्छाद्यमानायामौदुम्बर्य्यामेतद्यजुर्यथाम्नातं जपेत् ॥१५॥

दक्षिणेन श्वभ्रान् गत्वा परौ द्वार्यावन्तरेण प्रपद्यैतत् कुर्य्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

अग्रेणौदुम्बरीं गत्वेत्यत आरभ्य आसमाप्तेरेतत्कर्म दक्षिणेन सदोनिमित्तान् स्थूणा श्वभ्रान् गत्वा अपरौ द्वार्य्यौ यौ श्वभ्रावन्तरेण प्रविश्य कुर्य्यात् इति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १६ ॥

उत्तरेणेति धानञ्जप्यः* ॥ १७ ॥

यदेतत्कर्मोक्तं शाण्डिल्यीयं एतदेव सर्वं धानञ्जप्य आचार्य्य इच्छति अयं विशेषः उत्तरेण श्वभ्रान् गत्वा ॥ १७ ॥

गौतमीयमितरत्* ॥ १८ ॥

यत्तु प्रथमं विधानमुक्तं तद्गौतमाचार्य्यसंकीर्त्तितं किमर्थमेत-दुक्तमित्येतत् उक्तमुपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गादित्येतदर्थम् ॥१८॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यथेतन्निष्क्रामेत्* ॥ १९ ॥

यथागतं यथाप्रविष्टं तथैव निष्क्रामेत् यदि पूर्वया यद्यपरया तामेव निष्क्रामेत् ॥ १९ ॥

इति प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

यूपमुच्छ्रीयमाणमनुमन्त्रयेन्नृमण ऊर्द्ध्वभरसन्त्वेति* ॥१॥

औदुम्बर्युच्छ्रयणमुक्तम् अनन्तरं यूपानुमन्त्रणं विवक्षितं तद्विवक्षुराचार्य्य इदं सूत्रमारभते यूपमुच्छ्रीयमाणमिति। यूपमिति कर्मणि द्वितीया यूपशब्दः प्रतीतपदार्थकः उच्छ्रीयमाणमिति वर्त्तमानकालोपदेशः अनुमन्त्रयेन्निति क्रियोपदेशः नृमण ऊर्द्ध्वभरसन्त्वेति मन्त्रोपदेशः, अत्रोच्यते, यूपमिति न कर्त्तव्यं कस्मात् उच्छ्रीयमाणशब्दसामर्थ्यादेव ज्ञास्यते मन्त्रलिङ्गाच्च नृमण ऊर्द्ध्वेति ऊर्द्ध्वो हि यूपः उच्यते, कर्त्तव्यं यूपग्रहणं अक्रियमाणे औदुम्बर्य्या अनुमन्त्रणं प्रतीयात् उद्गातृणामौदुम्बरीसंयोगात् अतो यूपग्रहणमवश्यं कर्त्तव्यं, ननु नृमण इति लिङ्गे आदेशे ऊर्द्ध्वभर-

* शाह्यायनेऽप्येवम्।

मन्त्रित्येतेषामक्षराणां किमर्थं ग्रहणमिति अचोच्यते, वक्ष्यति हि एतान्येवोहस्थानानीति ॥ १ ॥

एतान्येवोहस्थानानि यावन्तः स्युः* ॥ २ ॥

एतान्येव पदानि ऊहस्य स्थानानि यावन्तो यूपाः स्युः, ननु एतान्येवोहस्थानानीति सिद्धे यावन्तः स्युरिति किमर्थमारभ्यते, ब्रवीति एकैकस्मिन् यूपे अनुमन्त्रणं माभूदग्निष्ठ एव सर्वेषां संस्कारार्थमूहः स्यादिति कस्मात् भिन्नकालत्वात् यूपोच्छ्रयणस्य नृमण-ऊर्द्धभराः सन्तो युष्मानूर्द्धभरा इतीयं ॥ २ ॥

यत्र तिष्ठन्त उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरिति शाण्डिल्यः* ॥३॥

यस्मिन्देशे स्थिता उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरुद्गातारः तत्रैव स्थिता अनुमन्त्रयेरन्निति शाण्डिल्य आचार्य्य आह, कस्मात् उच्छ्रीयमाणमिति वर्त्तमानकालनियमात् ॥ ३ ॥

अन्तर्वेद्येवेति धानञ्जप्यो न बहिर्वेदि यजुरवकल्पत-इति¶ ॥ ४ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अन्तर्वेद्येव तिष्ठन्तोऽनुमन्त्रयेरन्निति धानञ्जय्य आचार्य आह कस्मात् बहिर्वेदि प्रयुज्यमानं यजुर्न समर्थं भवतीति श्रुतेः न केवलमसमर्थं भवतीति अवकल्पते च असम्यक् च कल्पते न सम्यक् प्रयुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

विश्वरूपाणां गानं यजमानेनोक्तः प्रत्याचक्षीत * ॥ ५ ॥

प्रस्तोत्रा गेयं परिसामत्वादिति चेत् अत्रोच्यते, नैवं कुतः श्रुतेः आध्वर्य्यवित्याहोद्गाता मास्म मे निवेद्य होत्रे प्रातरनुवाकमुपाकरोदिति सोऽध्वर्य्युः प्राह आह्नतो व्रजति स पूर्वया द्वारा हविर्द्धाने प्रपद्यते स दक्षिणस्य हविर्द्धानस्योत्तरं चक्रमभ्युपश्रयमाण उदङ्ङासीनो विश्वरूपा गायतीति तदेतद्गानं प्रति यजमानेनोक्तः सकारणं प्रत्याचक्षीत न गास्यामि कस्मात् ग्रहाभावात् प्रस्तावाभावात् सम्पदतिरेकदर्शनादिति ॥ ५ ॥

गायेति चेदेव ब्रूयान्न मामनामन्त्र्य प्रातरनुवाकमुपाकुर्या इत्यध्वर्य्युं ब्रूयात् ¶ ॥ ६ ॥

यदि यजमानः गायेदिति ब्रूयात्पुनः तदा उद्गाताध्वर्य्युं ब्रूयात् मामपृष्ट्वा प्रातरनुवाकस्योपाकरणं माकार्षीरिति अथैव-

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

शब्द: कस्माद्गायेति चेद्देवेति अवधारणार्थ:, ब्रूयाद्देवेति यथैव सकारणं प्रत्याख्यानं कृत उद्गात्रा तथैव सकारणं यजमानो ब्रूयाद्-गायेति उक्तं ग्रहाभावाच्छस्त्राभावाच्च सम्पदतिरेकदर्शनाच्च गास्यामी-त्यत्र ब्रवीमि वषतीवर्योर्मध्ये: प्रातरनुवाक: शस्त्रं न च सम्पदतिरेक: यथान्यै: परिसामभिरिति ॥ ६ ॥

एवमुक्त: सन्नुद्गाता किं कुर्यादित्युच्यते ।

होतारं प्रातरनुवाकायोपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानस्य पूर्वया द्वारा प्रपद्यान्तरेण हविर्द्धाने पूर्वेण चक्रे उदङ्मुख उपविशेत् तूष्णीम् * ॥ ७ ॥

होतारं प्रातरनुवाकशंसनार्थमुपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानस्य तेनैव गत्वा पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य हविर्द्धानयोरनसोरन्तराले चक्रयो: पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदुद्गाता तूष्णीं, ननु किं मन्त्रेणोप-वेशनं प्रकृतं येन तूष्णीमाह, उच्यते बहिष्पवमानप्रकरणे यजुषोपवेशनं विधायाह, एवं सर्वस्तोत्रेष्वासीरन्निति तदिह स्तोत्रसंशब्दनात् सर्व-शब्दसामर्थ्यात्प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमाह तूष्णीमिति स्तोत्रसंशब्दनन्तु अध्वर्यो: किं स्तुतं स्तोत्रमिति ॥ ७ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्ताद् यजमानः प्रत्यङ्मुखः * ॥ ८ ॥

उद्गातुः पूर्वे प्रदेशे यजमानः प्रत्यङ्मुख उपविशेत् तूष्णीम्॥ ८ ॥

युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिर इत्येतस्यां पङ्क्तौ त्रिर्गायत्रं गायेदिति धानञ्जप्यः स्वाध्यायस्वरेण मनसैव यजमान उपस्वरेत् ¶ ॥ ९ ॥

युञ्जे वाचमित्येतदाद्यायां यथासूचितायां पंक्तौ त्रिर्गायत्रं गायेदिति धानञ्जप्य आचार्य्य आह स्वाध्यायस्वरेण मन्त्रेणेति, अपरे ब्रुवते येन स्वरेण नित्यः स्वाध्यायः क्रियते तेनेति मध्यमेनेति अथैतस्यामिति किमर्थं छन्दोऽन्तरमेतस्यामेव पंक्तौ स्यादिति उत्तरसूत्रोक्तमित्यर्थः ॥ ९ ॥

त्रिषु त्रिषु पदेषु गायेदिति गौतमः पूर्वं पूर्वमतिसृजन् * ॥ १० ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

एतस्यामेव पंक्तौ त्रिषु त्रिषु पदेषु गायत्रं गायेत् पूर्वं पूर्वं विसृजन् युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जग-दिति प्रथमङ्गायेत्, सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृतेति द्वितीयं, गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरइति तृतीयम् ॥ १० ॥

प्रगाथकारं वा * ॥ ११ ॥

एतस्यामेव पंक्तौ प्रगाथकारं वा गायत्रं गायेत् प्रगाथकारं कृत्वा प्रयोगस्तु युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं जगदिति प्रथमं गायेत्, गायत्रं त्रैष्टुभं जगद्गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृतेति द्वितीयं, विश्वा रूपाणि सम्भृता विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरइति तृतीयम्॥ ११ ॥

गीत्वा यथार्थं स्यात् * ॥ १२ ॥

एतेषां कल्पानामन्यतमेन गीत्वा यथा प्रयोजनं गच्छेत् ॥ १२ ॥

विश्वरूपाश्चेद्गायेत् ज्योतीᳪष्यपि गायेत् * ॥ १३ ॥

यदि विश्वरूपा गायेत् ततः ज्योतींष्यपि गायेत्, ननु किमर्थं

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुनरयं यद्यर्थः क्रियते चेदिति यदा विश्वरूपाणां गानं यत्नेन प्रतिष्ठापितमिति उच्यते, अयं ह्याचार्यो वक्ष्यति एतं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति, तद् विश्वरूपाणां गानं सर्वक्रतुषु प्राप्नोति सोऽयमाचार्यः ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं ज्ञापयति कथं एतत् विश्वरूपाणां गानं ज्योतिष्टोम एव प्रवर्त्तते नान्यत्रेति ननु वक्ष्यत्याचार्यो न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति सत्यमेतत् अस्य तु पुनर्वचनस्य तत्रैव प्रयोजनं वक्ष्यामः कः पुनर्ज्योतिर्गानस्य कालो गानविधिश्चेति ॥ १३ ॥

परिहिते प्रातरनुवाके यो नप्त्रीयं नाम सूक्तं पुरा तस्माद्धोतारमारमयित्वाग्रयणस्य वानुहिङ्कारं पवित्रं धारयन्नास्तावं वा प्राप्य स्तोमयोगादग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्येतेषु पदेषु त्रिस्त्रिरेकैकमभ्यासं मनसा गायत्रं गायेत्* ॥ १४ ॥

परिहिते समाप्ते प्रातरनुवाके परिधानीयायां अस्वायामित्यर्थः अपोनप्त्रीयं नाम अस्वं तस्मात्पूर्वं पुरा विरम्यतां तावदित्युक्त्वा आग्रयणस्य वानुहिङ्कारं आग्रयणो ग्रहः तस्य गृहीतस्य हिंकारस्य पश्चात् आग्रयणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति पवित्रं धारयन् पवित्रं विगृह्णन्ति हस्तकार्य्यमेव तद् यत्नस्यक्रियत इति आस्तावं वा

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्।

प्राप्य पुरा बहिष्पवमानस्य स्तोमयोगात् एतत्कालत्रयमुपदिष्टं ज्योतिर्गानस्य विकल्पेन अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्येतेषु यथासूचितेषु पदेषु एकैकस्मिन् पदे त्रिस्त्रिर्गायत्रं गायेत् अभ्यस्ताभ्यस्य अभ्यासम् ॥ १४ ॥

तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्यः* ॥ १५ ॥

यदा तावदुक्तं विश्वरूपास्वेद्गायेत् ज्योतींष्यपि गायेदिति तत्किमिदं पुनस्तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्य इति अत्रोच्यते, यत्कालत्रयमुक्तं ज्योतिर्गानस्य तदिह पुनर्नियम्यते विश्वरूपगानानन्तरमेव ज्योतिर्गानं स्यादिति अपरे पुनर्वर्णयन्ति एतद् विश्वरूपाणां गानं यएवंविद्यजमानस्तस्यैव स्यात् नाविदुष इति कस्मात् अनियमाद् विश्वरूपास्वेद्गायेदिति तेन विदुष एव यजमानस्य विश्वरूपाणां गानन्नाविदुष इति उक्तं एवं हि यजमान उपस्तरेदिति एतद् विदुषो यजमानस्योपस्तरणं सम्भवति तानीति तानि ज्योतींषि लोकद्वारीयोपस्तरणादीनि चैवं विदुष एव यजमानस्य प्रवर्त्तेरन्नानेनं विदुष इति ॥ १५ ॥

न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमात् ज्योतिष्टोमात्* ॥१६॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं न स्यात् ननु यदा तावत् पूर्वमेव ज्ञापितं ज्योतिष्टोमएव विश्वरूपाणां गानं नान्यत्रेति तत् किमिदं पुनरुच्यते, न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति उच्यते, ज्योतिष्टोमेपि यावदाहारं न स्यादिति प्रथमाहार एव भवेदिति सहचरणानि ह्येतानि विश्वरूपास्तु ज्योतींषि च ज्योतिष्टोमस्येति ॥१६॥

इति प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका।

अथ नवमी कण्डिका।

युगपत्कर्मसु सर्वेषूद्गातुर्दक्षिणमनु बाहुं प्रस्तोता सव्यं प्रतिहर्त्ता* ॥ १ ॥

वचनव्यत्ययमाचार्य्यः होता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति यदा ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुर्म्हदा श्रिथिरेति सर्वेषामुद्गातॄणां युगपत्-कर्मोच्यते, तस्य को विधिरिति तं विवक्षुराह, युगपत्कर्मस्विति युगपदिति यान्येकवेलायामेतेषु युगपत्कर्मसु सहकर्तृकेषु कर्मसु सर्वेषु सर्वशब्दः निरवशेषवाची उद्गातुर्दक्षिणं बाहुं अनु प्रस्तोता

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

भवेत् सव्यं बाहुं अनु प्रतिहर्त्ता कर्मस्विति बहुवचननिर्द्देशात्सिद्धे सर्वकर्मत्वे सर्वशब्दः किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते, यदि ह्ययं सर्वशब्दं न कुर्य्याद्वेद्याक्रमणादिषु कर्मसु तद्विधानं प्रतीयते सोऽयमाचार्य्यः सर्वग्रहणं करोति पूर्वमप्याक्रमणाद् यत्कर्मोक्तं यूपानुमन्त्रणं तस्मिन्नपेष एव विधिः स्यादिति ॥ १ ॥

होता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति यदा ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुर्म्रदाग्निथिरेति* ॥ २ ॥

होता प्रातरनुवाकं शस्त्रमनूच्य यदा यस्मिन् काले अभूदुषा इत्येतं शब्दं ब्रूयात् अथानन्तरं वेदिमाक्रामेयुर्म्रदाग्निथिरेत्येतदादिना यजुषा अत्र होतृग्रहणं किमर्थमिति चेत् यदा प्रातरनुवाको होतृकर्तृक एव अत्रोच्यते, होतर्य्येव प्रातरनुवाककर्त्तरि कदाचिदपि प्रातरनुवाकस्य कर्त्ता होता न भवति न तस्मिन् कः पुनरस्य विषयः प्रायणीयोऽतिरात्रोवेदत्रिरात्रस्यैकेषामध्वर्य्यूणामसमाप्त एवाहनि प्रातरनुवाक उपाक्रियते न तत्राक्रमणं कुर्युः होतैव यदा ब्रूयात्तदा कुर्य्युः अतः प्रातरनुवाकग्रहणं होतृग्रहणं च करोति ॥ २ ॥

बहिर्वेद्येतज्जपित्वा मा मा हिंꣳसोरित्येतावतवेति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

बहिर्वेद्येतद्यजुर्जपित्वा म्रदाग्निथिरेत्येतदादि वेदिरसीति यावत्

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मामाहिंसीरित्येतावतैवाक्रमणं कुर्य्युरिति धानञ्जप्य आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

सवनमुखेषु च* ॥ ४ ॥

सवनमुखे पवमानमुखे यदाक्रमणं तदेवं प्रकारं सर्वेषु सवनमुखेषु स्यात् अभ्युदुषाकाले आज्यानामन्ते निःसृप्य पृष्ठानामन्ते च निःसृप्य, चशब्दो धानञ्जप्यमतानुकर्षणार्थः ॥ ४ ॥

यजुषाक्षरच्छरिति गौतमः¶ ॥ ५ ॥

गौतम आचार्य्य आह, आक्रमणं अहरहर्यजुषा स्यादिति अहर्गणं चाहर्ग्रहणार्थं अहर्गणे सकृत्कृते कृतः शास्त्रार्थ इति कृत्वा उत्तरेष्वहःस्वक्रिया माभूदिति ॥ ५ ॥

सकृत्कृताविति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

एकाहेषु चाहर्गणेषु च सकृदेव स्यादिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ ६ ॥

यावद्वाक्रामेयुरित्येके* ॥ ७ ॥

---

*आम्नायश्चोऽप्येवम् ।

¶ आम्नायश्चोऽप्येवम्, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

एके आचार्या ब्रुवते यावत्कृत्वा वेदिमाक्रामेयुः तावत्कृत्वा यजुषेति अपरे पुनर्विनिवेशं वर्णयन्ति अनुसवनमेकाहेषु यजुषाहरहरिति अहीनेषु सकृत्सकृताविति सत्रेष यावद्वाक्रामेयुरिति श्रोत्रामेषु ॥ ७ ॥

हविर्धानं प्रवेक्ष्यमाना वसतीवरीरनुप्रविशेयुः* ॥ ८ ॥

हविर्धानं प्रवेक्ष्यमाणा अध्वर्यवः वसतीवरीसंज्ञा आपः ता अनुप्रविशेयुः तासां पश्चात्प्रविशेयुः ॥ ८ ॥

तस्य रराट्यामालभ्य विष्णोः शिर इति* ॥ ९ ॥

तस्य हविर्धानस्य रराट्यामालभ्य विष्णोः शिर इत्येतद् यजुर्जपेयुः रराट्यानाम द्वारस्योपरिस्थितं मण्डलं ललाटस्थानीयं तस्येति तस्य नात्मनः ॥ ९ ॥

इष ऊर्ज इति प्रविशन्तः¶ ॥ १० ॥

इष ऊर्ज इत्येतदादि यजुर्हविर्धानं प्रविशन्तो जपेयुः अपरे साकाङ्क्षमिदं यजुर्वर्णयन्ति इष ऊर्ज आयुषे वर्चसे च प्रविशाम इति ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेन परसूत्रेण सहैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

अन्तरेणेषे बाहुनवहृत्य पार्ष्णीरनुद्दयच्छन्तो युनज्मीति राजानमभिमृशेयुर्यः प्रातःसवनाय* ॥ ११ ॥

ईषा च ईषा च तयोरिषयोरन्तरेण बाहून् प्रसार्य पार्ष्णीरच्छिपन्तः युनज्मीत्येतेन यजुषा सोमं राजानमभिमृशेयुः यः प्रातःसवनार्थमुपकृतः ॥ ११ ॥

अविभक्तश्चेत्सर्वम्¶ ॥ १२ ॥

यद्यविभक्तः स्यात् सर्वमभिमृशेयुः ॥ १२ ॥

नचेत्प्राप्नुयुर्देशेनैव¶ ॥ १३ ॥

यदि न प्राप्नुयुः सोमन्देशेनैव प्रसार्य बाहुनवमृष्टं मन्येयुः अथैवशब्दः किमर्थं, उच्यते, अन्यस्मिन्नप्यभिमर्शने देशेनैव यथा तद्यदानुशंसन् होतापोहिष्ठीया ब्रूयात् तदेनमन्वालभेरन्नपाहृण्वाना इति ॥ १३ ॥

प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत्¶ ॥ १४ ॥

साम्प्रतमेषां दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमे प्रदेशे कर्म वक्ष्यते तदर्थं प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

---

*शाह्यायनेन पूर्वसूत्रेण सहैकसूत्रं कृतम्।

¶शाह्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

तत उद्गाता* ॥ १५ ॥

ततोऽनन्तरं उद्गाता अतिसर्पेत् ॥ १५ ॥

ततः प्रतिहर्त्ता* ॥ १६ ॥

ततोऽनन्तरं प्रतिहर्त्ता अतिसर्पेत् ततस्तत इत्येष गतिक्रमः सर्वत्र सदःप्रवेशननिर्गमनादिषु कर्मसु ॥ १६ ॥

दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चात् सव्यावृत उपविशेयुर्ऋतस्य सदन इति¶ ॥ १७ ॥

द्वे हविर्द्धानसंज्ञके अनसी तयोर्दक्षिणस्य पश्चिमे प्रदेशे सव्यावृत उपविशेयुः ऋतस्य सदन इत्येतेन यजुषा युगपत्कर्मन्यायेन प्राङ्मुखाः ॥ १७ ॥

पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चर्चः सर्वत्र जपेयुर्यास्तु करिष्यन्तः स्युः¶ ॥ १८ ॥

पुरस्ताच्च उपरिष्टाच्च ऋचः सर्वत्र जपेयुः सर्वत्र स्तोत्रेषु न केवलं

---

* द्राह्यायणेनैताभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

बहिष्पवमाने यासु यासु स्तोत्रं करिष्यन्तः स्युः अथ पुरस्ताच्चेति कस्मादुच्यते उपरिष्टाच्चेति वक्तव्ये सर्वथा उपरिष्टाच्छब्दः पुरस्तात् क्रियामपेक्षते सम्बन्धिशब्दाद्वोच्यते स्तोत्रसम्बन्धात्पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपयोः सामकल्पितछन्दोविकारः प्राप्नोति अतोऽयमाचार्यः पुरस्ताच्चेति ब्रवीति तेन किं नैवर्चः सामिकं धर्ममपेक्षन्ते य एवौत्पत्तिकः स्वाध्यायधर्मस्तेनैव प्रयुज्येरन्निति कथं पुनरेतदनुक्तं गम्यते यदृचः सामिकं छन्दोविकारं गृह्णन्तीति उच्यते श्रुतेः श्रुतिर्हि न किष्टं कर्मणा नशदिति बृहत्यः सत्योभ्यारम्भेण जगत्यः एषोऽस्य धारया सुत इति ककुभः सत्योभ्यारम्भेण त्रिष्टुभ इति च अत्र न किष्टं कर्मणा नशदित्येकैव बृहती तथा एषोऽस्य धारयासुत इत्येकैव ककुप् तत्र सत्या जगत्यो विकारे बृहत्यः ककुभः सत्य इति बहुवचनस्यासम्भवः तदेवं दृष्ट्वा सूत्रकारो यत्नमारभते, कथं पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपयोरविकारः स्यादिति अत्रोच्यते यद्येवं बृहत्यः सत्यः ककुभः सत्य इति अस्य बहुवचनस्य कथमर्थवत्त्वमिति उच्यते, प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्रवीति ब्राह्मणं एष प्रगाथानां धर्मः प्रथमच्छन्दःक्रिया तथा प्रगाथेषु प्रथमच्छन्दःक्रिया तच्चोदितत्वादिति एवमेतं सामान्यं प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्राह्मणमाह, बृहत्यः सत्य इत्यादि एवमेतद् ब्राह्मणमर्थवद्भवतीति अथ पुरस्तादुपरिष्टाच्चेति वक्तव्ये पुरस्ताच्छब्दे चशब्दः किमर्थं क्रियते, उच्यते नियमार्थं यद्यपि प्रमादात् कथञ्चित् पुरस्ताज्जपो न क्रियेत उपरिष्टाज्जपः क्रियेतैव न सन्नियोगशिष्टावेताविति कृत्वा उपरिष्टाज्जपो निवर्त्तते, सन्नियोगशिष्टानामन्यतमापाये उभयोरप्यपाय इति ॥ १८ ॥

Digitized by Google

अत्र तु बहिष्पवमानस्य* ॥ १९ ॥

अस्मिन् क्षत्तसदनदेशे बहिष्पवमानर्चो जपेयुः अथ अत्रशब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते, अस्मिन्नेव काले उपवेशनानन्तरं जपेयुः न क्षणमपि तिष्ठेयुरिति ॥ १९ ॥

अभिषुते राजन्यृतपात्रमसीति द्रोणकलशमालभ्य वानस्पत्य इति प्रोक्षेयुः¶ ॥ २० ॥

अभिषुते सोमे राजनि अध्वर्युभिः ऋतपात्रमसीत्यनेन यजुषा द्रोणकलशमालभ्योद्गातारः वानस्पत्य इत्यनेन यजुषा प्रोक्षेयुः अधोऽधोक्षं द्रोणकलशं प्रोक्षन्तीति ॥ २० ॥

दक्षिणे पाणावुद्गाता दशापवित्रं कुर्वीत¶ ॥ २१ ॥

प्राग्द्रोणकलशप्रतिपत्तेः अध्वर्युणा दीयमाणं दशापवित्रमुद्गाता दक्षिणेन पाणौ गृह्णीयात् ॥ २१ ॥

अवक्षेदुपक्षन्युः पुनः प्रोक्षेयुः¶ ॥ २२ ॥

यदि द्रोणकलशं प्रोक्षन्तः कदाचित् प्रमादादक्षं स्पृशेयुः तेनैव विधिना पुनः प्रोक्षेयुः ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तत्र तुशब्दो नास्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अन्तरेणाक्षविष्कम्भौ दशापवित्रं प्रास्येदनुपप्लन्* ॥२३॥

अक्षोपाक्षकयोरन्तरेण दशापवित्रं प्रास्येत् अनुपप्लन् अस्पृ-शन् कम् अक्षमुपाक्षं वा उपाक्षो विष्कम्भः ॥ २३ ॥

संहितौ चेदुभावुपरि¶ ॥ २४ ॥

संहितौ चेदक्षविष्कम्भौ एकलग्नौ उभयोरुपरिष्टात् प्रास्येत् दशापवित्रम् ॥ २४ ॥

सर्वं रथोपस्थमुपर्युपरि† ॥ २५ ॥

यदि तद्धविर्द्धानं सर्वमेव रथोपस्थं स्यात् अक्षविष्कम्भाधिष्ठा-नानि सर्वाण्येव लग्नानि स्युः सर्वेषामुपरिष्टाद् दशापवित्रं समीपेन प्रास्येत् ॥ २५ ॥

उत्तरेण रथजङ्घाꣳ रथश्चेत्† ॥ २६ ॥

यदि रथः स्यात् हविर्द्धानं उत्तरेण रथजङ्घायाः दशापवित्रं

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैताभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

प्रास्येत् सर्वेषु कल्पेषु अनुपपन्नन् रथौ हविर्द्धाने भवत इति एकेना-
दिष्वभिचरणीयेष्वस्य विषयः ॥ २६ ॥

इति प्रथमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

प्रत्याक्रज्य ग्राव्णो युञ्ज्यात् प्रदक्षिणमष्टमदेशेषु स्थवीयां-
स्यभ्यन्तराणि कृत्वा* ॥ १ ॥

स्तुतसदनाद्यथागतं प्रत्याक्रज्योद्गातार अभिषवस्थानं उपविशेदुः
तत उद्गाता ग्राव्णो युञ्ज्यात् ग्राव्ण इति द्वितीयाबहुवचनं युञ्ज्या-
दिति क्रियोपदेशः प्रदक्षिणमिति योजनानुपूर्व्वम् अष्टमदेशेष्वष्टमेषु
दिग्भागेषु स्थवीयांस्यभ्यन्तराणि कृत्वा यानि स्थवीयांसि तानि
अभ्यन्तराणि कृत्वा यानि अल्पीयांसि तानि वाह्यानि ॥ १ ॥

तानि मुखानि¶ ॥ २ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

¶द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यानि स्थवीयांसि तानि मुखानि, ननु उक्तं भवता सर्वे उद्गातारः प्रत्यभिजपेयुरिति अयं च समानकर्तृक आदेशः एकमधिकृत्योच्यते प्रत्यभिजप्य ग्राव्णो युञ्ज्यादिति तत्कथं बहुत्वाभावात् सर्वेषामुद्गातॄणामधिकार इति उच्यते, अर्थात् अयं हि ग्राव्णां योजनमुक्त्वा वक्ष्यति तानभिमृश्य जपेयुरिति ॥ २ ॥

दक्षिणार्द्ध्यपूर्वार्द्ध्यं प्रथमम्* ॥ ३ ॥

दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि प्रथमं ग्रावाणं स्थापयेत् उक्तं क्रमानुपूर्वं दक्षिणमिति ॥ ३ ॥

तानभिमृश्य जपेयुर्मरुत इति* ॥ ४ ॥

तान् ग्राव्णः यथास्थानं स्थापितानभिमृश्य मरुत इत्येतद् यजुर्जपेयुः दक्षिणार्द्ध्यपूर्वार्द्ध्यमित्येतत् प्रकृतम् अत आह तानिति ॥ ४ ॥

ऋतसदन एतज्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवेति धानञ्जप्यः* ॥ ५ ॥

ऋतसदनस्थानएव मरुत इत्येतदादि घोषणामीवाम्नातयध्वमित्येवमन्तञ्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवाभिमृशेयुरिति धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

पश्चात् दक्षिणतो वा द्रोणकलशमध्यूहेयुरिदमहमिम-मिति यजमानशब्दं सर्वत्र यथार्थं कुर्युः* ॥ ६ ॥

अधिषवणचर्मणि ग्राव्णां पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणे वा द्रोणकलश-मध्यूहेयुः इदमहमिममित्यनेन यजुषा अस्मिन् यजुषि यजमान-शब्दः तमेकद्विलवहुत्वेषु यथार्थमूहेयुः सर्वशब्दः अन्येष्वपि यजुःषु यो यजमानशब्दस्तमपि यथार्थं कुर्युः धारानुमन्त्रणं पृष्ठहोमा-दिषु ॥ ६ ॥

अनुजपेयुरन्येन कृते मन्त्रौ ब्राह्मणविहितादन्यत्र¶ ॥७॥

अन्येन कृते योजनाध्यूहने अनुजपेयुर्योजनाध्यूहनमन्त्रौ ब्राह्मण-विहितादन्यत्रेति ये ब्राह्मणविहिताः कल्पाः यं दिव्यादित्येवमादयः न तेष्वनुजपोऽस्ति स्वयमेव ते कर्त्तव्याः, नन्वयमपि प्रथमः कल्पो ब्राह्मणविहित एव ग्राव्णः संसाद्य द्रोणकलशमध्यूहन्तीति तत् किमि-दमारभ्यते ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति उच्यते, सत्यमेतदेवं किन्तु संसादनाध्यूहने श्रुते न तु योजनाध्यूहनमन्त्रौ नियुक्तौ ब्राह्मणेन सूत्रकारेण लिङ्गतः कल्पितौ अत आह ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति ॥७॥

एष कल्पः काम्यानां देष्यकल्पादन्यत्र¶ ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवं, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

योऽयं प्रथमः कल्प उक्तः प्रत्याभज्य ग्रावृणो युञ्ज्यादित्यत आरभ्य एष एव विधिः काम्यानां किं सर्वेषां न किं तर्हि द्वेष्यकल्पादन्यत्र ॥८॥

विपर्यस्य तु तस्मिंस्तूष्णीञ्च योजनाध्यूहने* ॥ ९ ॥

य एषः प्रथमकल्पे विधिरुक्तः एष द्वेष्यकल्पे विपर्यस्तः सर्वो भवति प्रदक्षिणमष्टमदेशेष्वित्येतत्तावदप्रदक्षिणं स्थवीयांस्यभ्यन्तराणि इति तानल्पीयांस्यभ्यन्तराणि स्थवीयांसि बाह्यानि दक्षिणार्द्धं पूर्वार्द्धं प्रथममिति तद्द्वेष्यकल्पे पश्चात् स्यात् किञ्चान्यत तूष्णीं च योजनाध्यूहने ग्रावृणां योजनं द्रोणकलशस्य चाध्यूहनं ते तूष्णीं भवेयाताम् एते कर्मणी द्वेष्यकल्पे ॥ ९ ॥

इदमहममुमिति दक्षिणापरमष्टमदेशं निरूहेत्¶ ॥१०॥

उक्तं यं द्विष्यादिमुखान् ग्रावृनः इत्येदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशोऽमुष्याद्भाद्यान्निरूहामीति निरूहेदिति ब्राह्मणे द्रोणकलशस्य निरूहणं श्रूयते तत्कतमस्यां दिशि असौ द्रोणकलशो निरूहवितव्य इत्यत आह, इदमहममुमिति दक्षिणपश्चिममष्टमदिग्भागं प्रति द्रोणकलशं निरूहेत् इदमहं कुर्वीनहस्य लब्धप्रलभिकाङ्क्षत्याः पुत्रम् उदीच्यां दिशि यवाद्यन्नाद्यां निरूहामीति अथ प्रियकल्पे इदमहं कुमारगुप्तं द्रव्यस्यापि न्यायपुत्रं प्राच्यान्दिशि अस्यायन्नाद्येऽध्यूहामि इति प्रयोगः ॥ १० ॥

---

*आश्वायमेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

¶ आश्वायमोऽप्येवम्।

Digitized by Google

द्वेष्यप्रियकल्पयोर्मन्त्रौ राजन्यूहेत्* ॥ ११ ॥

द्वेष्यकल्पस्य च प्रियकल्पस्य च मन्त्रौ राजन्यधिकरणभूतेऽभ्यूहेत् ॥ ११ ॥

तस्य च विशमादिशेत्ताञ्चैवाम्नाद्येन¶ ॥ १२ ॥

तस्य च राज्ञः विशमादिशेत् अमुष्या विशोऽमुष्यां विशीति प्रयोगः तामेव च विशामन्नाद्येनाविशेत्, अमुष्मादन्नाद्यादमुष्मिन्नन्नाद्ये इति प्रयोगः ॥ १२ ॥

उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्चमस्तमुपरिष्टाद्द्रोणकलशस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुः प्रतीवेशां बलवतीं विशमादिशन्* ॥ १३ ॥

अथो तदुभयमनावृत्येदमहमाम्नेजसि ब्रह्मवर्चसेऽभ्यूहामीत्यभ्यूहेत्तेजसे च ब्रह्मवर्चस आत्मानमभ्यूहतीति इतीयं काम्यं गतार्थमिति कृत्वा सूत्रकारेण न परामृष्टं यः कामयेत विशा राष्ट्रं हन्यामिति व्यूह्य ग्राव्णोऽधोद्रोणकलशं सादयित्वोपांशुसवनमुपरिष्टादभिनिदध्यादिदमहममुया विशाऽदो राष्ट्रं हन्मीति अत्र सन्देहः क उपांशुसवन इत्यत्राह सूत्रकारः उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्च

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

मखमुपरिष्टात् द्रोणकलशस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुरिति हन्तुमिच्छन् जिघांसुः प्रतीवेशां प्रबला या विट् तां बलवतीमादिशन् इदमहममुष्या विशामुं राष्ट्रं हन्मीति प्रयोगः ॥ १३ ॥

एतेषामेकं कृत्वा पथ्यं कुर्यादिति गौतमः* ॥ १४ ॥

एतेषां काम्यानां कल्पानां यो यस्य चिकीर्षितस्तं कृत्वा पथ्यं कुर्यादिति गौतम आचार्य्यो मन्यते पथ्येनोपेतः पथ्यः प्रथम इत्यर्थः ॥१४॥

तमेवेति धानञ्जप्यः¶ ॥ १५ ॥

तमेव कल्पं कृत्वा अथान्यत्कर्म प्रतिपद्येत नैव पथ्यं कुर्य्यादिति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पृष्ठानामन्ते पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य काम्यं शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

पृष्ठेषु समाप्तेषु पूर्वया द्वारा सदसो निष्क्रम्य काम्यं कुर्य्यादिति एवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

पवित्रेण द्रोणकलशं संमृज्याद्वसवस्त्वेति वुध्नं रुद्रास्त्वेति मध्यमादित्यास्त्वेति बिलम्* ॥ १७ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶ द्राह्यायणे तदेवेति विशेषः।

Digitized by Google

निरुते योजनाध्वहनप्रकरणे काम्यानां प्रकल्पानां प्रसङ्गादिदिधिरुकः साम्प्रतमनन्तरां कर्मप्रतिपत्तिं विवक्षुराह, पवित्रेण द्रोणकलशं संमृज्यादिति पुनन्ति तेनेति पवित्रं दशापवित्रेण द्रोणकलशं संमृज्यादुद्गाता वसवस्त्वेत्यनेन यजुषा द्रोणकलशस्य बुध्नं संमृज्यादिति रुद्रास्त्वेति मध्यमादित्यास्त्वेति बिलं संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १७ ॥

एतेषामेकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं संमृज्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ १८ ॥

एतेषां यजुषां वसवस्त्वेत्येतदादीनाम् एकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं संमृज्यादिति धानञ्जप्य आचार्य्य आह, वसवस्त्वेति प्रातःसवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्याद् रुद्रास्त्वेति मध्यन्दिने आदित्यास्त्वेति तृतीयसवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १८ ॥

सर्वैः सर्वेष्विति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

सर्वैर्यजुर्भिर्वसवस्त्वेत्येतदादिभिः सर्वेषु सवनेषु सर्वाणि स्थानानि संमृज्यात् एकैकेनैकैकं स्थानं त्रिस्त्रिरित्यर्थः एवं शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १९ ॥

अवधूय पवित्रमुदगदशमवाङ्नाभि वितनुयुः पवित्रन्त इति* ॥ २० ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कुर्वैतेषां कल्पानामेकैकेन सम्मार्जनमवधूय पवित्रमुदगग्रमवाङ्गाभि विततुयु: पवित्रन्त इत्येतयर्चा ॥ २० ॥

सन्ततायां धारायामुद्गाता जपेत् प्रभुक्रेत्यमुष्य राज्यायेति प्रियꣳ राजानमादिशेत्* ॥ २१ ॥

पूयमानस्य सोमस्य सन्ततायां धारायां अविच्छिन्नायामुद्गाता जपेत्प्रभुक्रेत्येतद्यजुः अमुष्य राज्यायेत्येतस्य सर्वनाम्नः स्थाने यो यस्य प्रियः स्याद्राजानमादिशेत् ॥ २१ ॥

राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धौ† राज्ञो राज्यायेति वा* ॥ २२ ॥

यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धौ यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २२ ॥

सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा¶ ॥ २३ ॥

यजमानस्यर्द्धौ सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २३ ॥

सोमस्येत्येव ब्रूयात् सोमराजानो हि ब्राह्मणाः¶ ॥ २४ ॥

---

* आम्नायबोधेऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† यजमानस्य राज्ञ इति मू० पु० पाठः।

¶ आम्नायबोधेऽप्येवम्।

Digitized by Google

एवशब्दोऽवधारणार्थः, सोमराजानो हि ब्राह्मणा इति हेतूपादानमस्यैव नियमार्थम् ॥ २४ ॥

आग्रयणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा प्रवृणीरन्नग्निः प्रस्तोताहं मानुषो बृहस्पतिरुद्गाताहं मानुषो वायुः प्रतिहर्त्ताहं मानुष इति* ॥ २५ ॥

आग्रयणो नाम ग्रहस्तं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा तस्मिन् काले प्रवृणीरन् अग्निः प्रस्तोतेत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रणार्थं यदाग्रयणे त्रिर्हिंकरोति तेनैवास्योद्गातारो वृता भवन्ति ॥ २५ ॥

न प्रवृणीरन्निति धानञ्जप्यः* ॥ २६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह न प्रवृणीरन्निति सर्वत्र वृता एवेति द्रोणकलशोपसदने यद्द्रोणकलशमुपसीदन्ति तेनोद्गातारो वृताः द्रोणकलश एवैनानार्त्विज्याय वृणीत इति श्रुतेः ॥ २६ ॥

प्रवृणीरन्नेवेति शाण्डिल्यः* ॥ २७ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्यः प्रवृणीरन्नित्येवमाह, प्रतिनिमित्तं हि नैमित्तिकानि भवन्ति अपि चार्थस्यादूषको मन्त्रलोपस्य लोपान्न्यायतर इति ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अत्र वाचं यच्छेयुः* ॥ २८ ॥

अस्मिन् काले वाग्यमनं कुर्युः ॥ २८ ॥

चात्वालसदने वा* ॥ २९ ॥

चात्वालसदने वा वाचं यच्छेयुः दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चाद्धुत-सदनम् ॥ २९ ॥

वेदिं वाक्रामन्तः* ॥ ३० ॥

अभ्युदयाकाले यद्वेद्याक्रमणं उक्तं तस्मिन् काले वा वाचं यच्छेयुः ॥ ३० ॥

स्तुते बहिष्पवमाने विसृजेरन्* ॥ ३१ ॥

स्तुते बहिष्पवमाने स्तोत्रे वाचं विसृजेरन् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

उत्तराद्धविर्द्धानात् ध्रुवस्थालीं हरन्तः पश्चिमेनाग्नीध्रान् हृत्वा तेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ १ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

ग्रहग्रहणाधिकारो वर्त्तते, गृहीतेषु सर्वेषु ग्रहेषु ध्रुवो गृह्यते तचोद्गातृसम्बन्धं कश्चिदिवचुराह, उत्तराद्धविर्द्धानादिति हविर्द्धानसंज्ञके द्वे अनसी दक्षिणं उत्तरञ्च तचोत्तराद्धविर्द्धानादिति अपादानलक्षणा पञ्चमी हविरस्मिन्निधीयतइति हविर्द्धानम् ध्रुवो नाम ग्रहः स्थाल्यां गृह्यते तां ध्रुवस्थालीं हरन्तः उद्गातॄणां पश्चिमेन प्रदेशेन हृत्वा गृह्णीते सोमे तेनैव पुनर्नयेयुः अव्यवायार्थं नित्यं परकर्तृकेषु बहुवचनं नैनानपरेण हरेयुरपि त्वकुशला अध्वर्यवो भवन्तीति ॥ १ ॥

अध्वर्युं निष्क्रामन्तं प्रस्तोता सन्तनुयात्* ॥ २ ॥

हविर्धानात् निष्क्रामन्तम् अध्वर्युं प्रस्तोता सन्तनुयात् उत्तरीयकदेशे गृह्णीयात् अविच्छेदार्थम् ॥ २ ॥

तमुद्गाता¶ ॥ ३ ॥

तं प्रस्तोतारं उद्गाता सन्तनुयात् ॥ ३ ॥

उद्गातारं प्रतिहर्त्ता¶ ॥ ४ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते ॥ ४ ॥

तं ब्रह्मा¶ ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तं प्रतिहर्त्तारं अग्ना अन्तनुयात् ॥ ५ ॥

अग्नाणं यजमानः* ॥ ६ ॥

अन्तनुयादिति वर्त्तते विच्छेदे हि प्रायश्चित्तश्रवणात्सर्वे अन्तता भवन्ति ॥ ६ ॥

न राजानमालभ्यानुपस्पृश्याप आज्यमालभेरन्¶ ॥ ७ ॥

साम्प्रतमेतेषामाज्यहोमो वक्ष्यते तैश्च सोमः पूयमानः स्पृष्टः अत आह न राजानमालभ्यानुपस्पृश्याप आज्यमालभेरन्निति ॥ ७ ॥

तथाज्यं राजानं सर्वत्र¶ ॥ ८ ॥

तथाज्यमालभ्यानुपस्पृश्यापः सोममालभेरन् सर्वत्रस्थः अतेऽप्या-ज्यालम्भात् अनुपस्पृश्यापो नैव सोममालभेरन् ॥ ८ ॥

अध्वर्युणा हुते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुर्गत्यानुपूर्व्येण वैकु-रानामासि सूर्यामेति‡ ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा हुते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुः प्रवृत्तहोमाविति संज्ञा गत्यानुपूर्व्येणापि प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् तत उद्गाता ततः प्रतिहर्त्तेति गत्यानुपूर्व्यं वैकुरानामासीति प्रथमां सूर्यामेति द्वितीयां अथ

---

* आम्नायकोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्रं कृतम् ।

¶ आम्नायकोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ आम्नायकोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

गत्यानुपूर्व्येणेति किमिदं यावता हूहाप्यानुपूर्व्यमुक्तम् एवं अध्वर्यु निष्क्रामन्तं प्रस्तोता सन्ननुयात्तमुद्गातोद्गातारं प्रतिहर्त्तेति होमेऽप्ये-तदेवानुपूर्व्यं ग्रहीष्यते व्यतिक्रमहेत्वसम्भवात् अचोच्यते, गत्यारम्भेण अन्योऽपि यो होमः तत्रापि गत्यानुपूर्व्यमेव स्यात् यथा आग्निध्रीये द्वे आहुती जुहुयुरिति ॥ ८ ॥

सꣳसुतसोमे त्वधिकामुद्गाता जुहुयात् संवेशायोप-वेशायेति यथासवनं छन्दाꣳस्यादिशन्* ॥ १० ॥

यदि सोमौ संसुतौ स्यातामित्येवमधिकृत्याह, सुषमिद्धं होतव्य-मग्निर्वै सर्वा देवताः सर्वा एव देवताः पश्यन् जुहोति संवेशायोपवेशा-येति छन्दोदेवत्यास्तिस्र आहुतयस्च उच्यन्ते तासां कालो विव-क्षितः होता च अत आह, संसुतसोमे तु प्रवृत्तहोमौ हुत्वा अधि-कामाहुतिमुद्गाता जुहुयात् संवेशायोपवेशायेति यथासवनं छन्दां-स्यादिशन् यत्र यस्मिन् सवने यथासवनम् तुशब्दः छन्दोविशेषणार्थः अधिकग्रहणं प्रवृत्तहोमयोः प्रत्याम्नायो माभूदिति ॥ १० ॥

ऋचꣳ सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीयां सर्वत्र स एवेति शाण्डिल्यः† ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

ऋचं साममेत्येतयर्चा स्वाहाकारान्तया तृतीयामाहुतिं जुहुयात् उद्गाता सर्वत्र संस्तुतसोमे च स एवोद्गाता जुहुयात् नेतरौ तृतीयामाहुतिम् ॥ ११ ॥

महागिरिमहानदीरथाह्वर्वायुव्यवायेष्वसंस्रवः* ॥ १२ ॥

महागिरिः महान् पर्वतः महानदी महती नदी रथाह्वः रथस्याह्नागमः वायुर्देवताविशेषः एतैर्व्यवाये असंस्रवः संस्रवो न भवति पूर्वपश्चिमवातैर्वायुव्यवायो गृह्यते अन्यथा सर्वदा सम्भवात् व्यवायशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते ॥ १२ ॥

पृथग्जनपदे च* ॥ १३ ॥

पृथग्जनपदे तु पुनः पुनरव्यवायेऽपि महागिर्यादिभिः संस्रवो न भवति पृथग्जनपदः पञ्चालाः कुरवः मत्स्या इति ॥ १३ ॥

अविद्विषाणमात्रादित्येके* ॥ १४ ॥

अविद्विषाणमात्रादेवासंस्रव इत्येके आचार्य्या मन्यन्ते ॥ १४ ॥

हुत्वा जपेयुर्ब्रह्माहं गायत्रीं वाचं प्राणं प्रजापतिं प्रपद्येऽश्मानमाखणं पर्यूह इति* ॥ १५ ॥

यदा सर्वैर्हुतं भवति अथ ब्रह्माहं गायत्रीं वाचमित्येतद्यजुर्जपेयुः ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

अध्वर्युमन्वावर्त्तेरन्नृपर्यन्तः* ॥ १६ ॥

यथाध्वर्युरावर्त्तेत तथैव आवर्त्तेरन् अव्यवायेऽध्याहृत्तो मार्द्रियेरन्नृपर्यन्त इत्यारभ्यते, उत्तरयोरपि सवनयोरेवमेव स्यादिति ॥ १६ ॥

सव्यैः पाणिभिः पृथग्दक्षिणा तृणानि निरस्येयुर्योऽस्य-सौम्य इति* ॥ १७ ॥

किञ्चिद्गत्वा सव्यैर्वामैः पाणिभिर्हस्तैः पृथग्नाना दक्षिणस्यां दिशि तृणानि निरस्येयुः निरासः प्रक्षेपः योऽस्य सौम्य इत्यनेन यजुषा ॥ १७ ॥

चात्वालदेशं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मात् प्रत्यगुपविशेयुर्याम आत्मेति* ॥ १८ ॥

चात्वालसन्निकृष्टो देशः तं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मादध्वर्योः पश्चिमे देशे उपविशेयुर्याम आत्मेत्येतदादिना यजुषा ॥ १८ ॥

प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोता† ॥ १९ ॥

प्रस्तोता प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १९ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम् ।

† लाट्यायनेऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

उदङ्मुख उद्गाता† ॥ २० ॥

प्रस्तोतर्युपविष्टे अनन्तरमुद्गाता उदङ्मुख उपविशेत् ॥ २० ॥

पश्चिमेनोद्गातारं गत्वा दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्ता† ॥ २१ ॥

उद्गातारमुपविष्टं पश्चिमेन गत्वा प्रतिहर्त्ता दक्षिणपूर्वमष्टमदिग्भागमीक्षमाणः उपविशेत् ॥ २१ ॥

सव्याधरानुपस्थान् कृत्वा द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्षमाणाः समानि मुखानि धारयन्तः* ॥ २२ ॥

सव्यान् वामानुपस्थान् ऊरून् अधरान् कृत्वा द्यौश्च पृथिवी च द्यावापृथिव्यौ तयोः द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्षमाणाः समानि मुखानि धारयन्तः मनःसमाध्यर्थम् ॥ २२ ॥

एवं सर्वस्तोत्रेष्वासीरन्* ॥ २३ ॥

योऽयं विधिरुक्तः प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोतेत्यत आरभ्य समानि मुखानि धारयन्त इति यावत् नैष बहिष्पवमानमधिकृत्योक्तः अतः सर्वस्तोत्रेषु भवति कुत एतत् यस्मादस्यत्येतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पव-

---

† लाट्यायनेऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

* लाट्यायनेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

मानयोरिति अत आहैवं सर्वस्तोत्रेष्वाग्नीरन्निति, ननु यद्येवं सर्वग्रहणं न कार्य्यं एवं स्तोत्रेष्वाग्नीरन्निति सिद्धेः उच्यते, वक्ष्यति हि एवं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति पाठान्तरे चैष ज्योतिः सर्वे कामा इति एवं ज्योतिषं दर्शयति एवं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति ज्योतिषं सर्वक्रतुषु विध्यन्तरं दर्शयति वक्ष्यति च तदनन्तरं षोडशी साम्ना स्तोष्यमाण इति त्रिसंस्थेऽपि ज्योतिष्टोमे प्रकृतिभूते षोडशी नास्ति अत्र षोडशिन्येष विधिर्न प्राप्नोति अप्राकृतत्वात् विकृतः षोडशी तथा मानसादिषु नैमित्तिकेषु च न प्राप्नोति अत आह सर्वस्तोत्रेष्वाग्नीरन्निति ॥ २३ ॥

अपरेणोद्गातॄंस्त्र्यवरार्द्ध्या उपगाः* ॥ २४ ॥

उद्गाणॄणां पश्चिमे प्रदेशे अवरार्द्ध्या उपगाः स्युः अवरार्द्ध्य-शब्दः निकृष्टवचनः त्रयाणामप्यधो न भवन्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥

चतुरवरार्द्ध्यानेके* ॥ २५ ॥

एके चतुरवरार्द्ध्यान्मन्यन्ते न तस्योपदेशः दिग्भिरेवोद्गायन्तीति अथ परार्द्ध्याः कियन्त उपगातार इति षट् परार्द्ध्या इति ॥ २५ ॥

न एतेनात्तरेणोपगायेयुर्हो इति मन्द्रस्वरेण सन्ततं सच-वाच्येष्वारमन्तः* ॥ २६ ॥

---

* प्राञ्चायनो विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

यदि त्र्यवराद्ध्यां यदि चतुरवराद्ध्यां यदि षट्पराद्ध्याः तएते-नाक्षरेणोपगायेयुर्हो इति मन्द्रस्वरेण सन्ततम् अविच्छिन्नं यान्युद्गातॄणां सद्भवाच्यानि तेषु विरमेयुरुपगातारः सद्भवाच्यानि निधनानि अथ उपगायेयुर्हो इति सिद्धेः एतेनाक्षरेणेति किमर्थमारभ्यते उच्यते, सूत्रान्तरमारभते अपि चोपगातॄणां भक्तिमुद्गातार एव कुर्युरिति एतस्मिन् कल्पेऽप्येतेनैवाक्षरेणेति ॥ २६ ॥

तस्मात्त्र्यन्तरेण स्तुयुः* ॥ २७ ॥

तस्मात् मन्द्रात् त्र्यन्तरेणोत्कृष्टेनोद्गातारः स्तुयुः स्वरे स्वरे सप्तय-वान्तराणीत्यन्तरपरिमाणं तस्मात् त्र्यन्तरेण स्तुयुः ॥ २७ ॥

समेन वा प्रातःसवने* ॥ २८ ॥

उपगातृस्वरतुल्येन वा प्रातःसवने स्तुयुः मन्द्रेणेत्यर्थः ॥२८ ॥

एकान्तरेण वा* ॥ २९ ॥

मन्द्रादेकान्तरेण वा स्तुयुः ॥ २९ ॥

इति प्रथमस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* आद्यायस्थे विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

अथ द्वादशी कण्डिका ।

प्रस्तरं प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मं स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युद्गात्रे प्रयच्छेत्* ॥ १ ॥

उक्तमेवं सर्वस्तोत्रेष्वाशीरन्विति अनन्तरमध्वर्युः प्रस्तरं प्रस्तोत्रे प्रयच्छति सोमः पवत इत्यनेन यजुषा ततः परं अध्वर्योः सकाशात् प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरित्यनेन यजुषा उद्गात्रे प्रयच्छेत् प्रस्तरमिति कर्मणि द्वितीया प्रतिगृह्येति दीयमानं गृहीत्वा प्रस्तोतेति कर्तृनिर्द्देशः प्रयच्छेदिति क्रियोपदेशः प्रस्तरो दर्भमुष्टिः उक्तम् अध्वर्युः प्रस्तरं हरतीति तस्मादध्वर्युणा प्रस्तरईषदिव विधूयो विधूतमिव हि तृणम्भव उपावर्त्तन्तइति ॥ १ ॥

तेन दक्षिणां जङ्घामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोममग्नेस्तेजसेति* ॥ २ ॥

एतेन प्रस्तरेण उद्गाता दक्षिणां जङ्घां स्पृष्ट्वा युञ्ज्यात् स्तोममग्नेस्तेजसेति एतदादिना यजुषा प्रस्तरमासाद्योद्गायेद्धविषोऽस्कन्दाय यजमानं तु स्वर्गाल्लोकादवगृह्णातीत्युक्ताह अष्ठीवतोऽपस्पृशतोद्गेयन्तेनास्य हविरस्कन्नं भवति न यजमानं स्वर्गाल्लोकादवगृह्णातीत्यतः सूत्रकारः तेन दक्षिणां जङ्घामुपहत्येत्याह ॥ २ ॥

अन्नं करिष्यामीति जपेत्* ॥ ३ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

युक्ता स्तोममनन्तरम् अन्नं करिष्यामीत्येतदादि यजुर्जपेत् ॥ ३ ॥

तूष्णीं चात्वालमुदपात्रञ्चावेक्षेरन्* ॥ ४ ॥

तूष्णीं अमन्त्रकमित्यर्थः सर्वे उद्गातारः तूष्णीञ्चात्वालमुदपात्रं चावेक्षेरन् ॥ ४ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यादित्यम्* ॥ ५ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यनेन यजुषा आदित्यमवेक्षेरन्निति वर्त्तते ॥ ५ ॥

तूष्णीं वा* ॥ ६ ॥

यजुषा वा आदित्यमवेक्षेरन् तूष्णीं वेति विकल्पयति ॥ ६ ॥

सकृद्धिङ्कृत्य बहिष्पवमानेन स्तुवीरन्* ॥ ७ ॥

अत्रोच्यते, सकृदिति किमर्थमारभ्यते, यदा तावदुक्तं नवभिः स्तुवन्ति हिङ्कारो दशमो दशाक्षरा विराडिति उच्यते अयं हि त्रिवृत्स्तोमकं बहिष्पवमानमधिकृत्य विधिरारभ्यते विराट् सम्पदर्थं यत्र पुनः स्तोमवृद्धिः स्यात् अनेकसामानेकदैवतं वा बहिष्पवमानं स्यात् तत्र हिङ्कारं प्रति संशयः स्यात् किन्नु प्रतिसाम प्रतिदैवतं वा स्यादिति, अतोऽयमाचार्यो यत्नमारभते सकृद्धिंकृत्य बहिष्पवमानेन स्तुवीरन्निति। अथ बहिष्पवमानग्रहणं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते,

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

वक्ष्यत्ययं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति तत्रापि सकृ-
देव हिङ्कारः प्राप्नोति नैतत् तच्च स्वयं वक्ष्यति साम्ने साम्ने हिंकुर्यु-
रिति अत्रोच्यते, न ह्येकविधौ प्रत्याम्नायो गम्यते विकल्पः प्रतीयते
अतोऽयमाचार्यो यत्नमारभते बहिष्पवमानेनेति ॥ ७ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्याः* ॥ ८ ॥

अहिंकृता प्रथमा स्तोत्रीया स्याद्बहिष्पवमाने तस्याः संव्यवहा-
रिकीयं संज्ञा रेतस्येति वक्ष्यति हि रेतस्सेकचिकस्य बहिष्पवमान-
मिति ॥ ८ ॥

हिङ्कृताः पराः* ॥ ९ ॥

रेतस्या याः पराः स्तोत्रीयाः तासु हिङ्कारः स्यादिति ॥ ९ ॥

रथन्तरवर्णाऽन्तमाविसृष्टहिङ्कारा† ॥ १० ॥

रथन्तरवद्वर्णो यस्या सेयं रथन्तरवर्णा सा चोत्तमा बहिष्पव-
मानस्य स्यात् अविसृष्टहिङ्कारा च स्यात् हिङ्कारो न विसृज्यते
आकारो विसर्गः ॥ १० ॥

तस्या ऊर्द्ध्वं प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेत्† ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तस्या रथन्तरवर्णाया ऊर्ध्वं प्रस्तावाद्यत्वार्यक्षराणि रथन्तर-
वदभिष्टोभेत् ॥ ११ ॥

अन्नमकरमिति स्तुत्वा जपेत्* ॥ १२ ॥

अन्नमकरमित्येतदादि यजुर्जपेदुद्गाता एकश्रुतिविधानात् ॥१२॥

श्येनोऽसीति प्रस्तरे यजमानं वाचयेत्* ॥ १३ ॥

श्येनोऽसीत्येतदादि यजुः प्रस्तरेऽधिकरणे यजमानं वाचयेत्
आलभ्यप्रस्तरं अनुत्वारभे इति लिङ्गात् ॥ १३ ॥

तं सर्वत्र स्तुत्वोपह्वयेरन्* ॥ १४ ॥

तं यजमानं सर्वस्तोत्रेषु स्तुत्वोपह्वयेरन् सर्वग्रहणं न केवलं बहि-
ष्पवमाने उपहव उक्तलक्षणः ॥ १४ ॥

संवर्चसेतीक्षकान्सहकारिणश्च प्रेक्षमाणो जपेत्* ॥१५॥

संवर्चसेत्येतदादि यजुः ये तत्रेक्षकाः ये चास्य सहकारिणः तान्
प्रेक्षमाणो जपेत् ॥ १५ ॥

नमो गन्धर्वायेत्यादित्यम्* ॥ १६ ॥

---

* आज्ञायबोटम्येवम् ।

Digitized by Google

नमो गन्धर्वायेत्येतदादि यजुरादित्यमीक्षमाणो जपेत् ॥ १६ ॥

देशेनैवान्तर्हितश्चेत्* ॥ १७ ॥

अन्तर्हितश्चेदादित्यः स्यात् देशेनैवावेक्षेत् कोऽस्य विषयः सदसि बहिष्पवमानेन स्तुवन्ति तत्प्रकरणे किमर्थमिति चेत् उच्यते, अन्यत्रापि देशेनैव सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन् उद्यन्तमसत्सरीति च एतदर्थं दर्शयति ॥ १७ ॥

एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः* ॥ १८ ॥

वक्ष्यत्ययं यथासवनमुपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धानं गच्छेन्माध्यन्दिने ऽहतं आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भव इति योऽयं हविर्द्धानं गच्छेत् स एव कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः विष्णोः शिर इत्यत आरभ्य सर्वग्रहणं निरवशेषवाचि एवमतिप्रसक्तं ब्रवीति ॥ १८ ॥

प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते चात्वालावेक्षणप्रभृति च प्राग्घिङ्कारात्† ॥ १९ ॥

अग्निः प्रस्तोताहं मानुष इत्येतदादयः प्रवरा निवर्त्तन्ते तूष्णीं चात्वालमुदपानं चावेक्षेरन्निति एतदादि यत्कर्म तत् सर्वं प्राग्घिङ्कारान्निवर्त्तते ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

प्रवेशनसम्मार्जने चान्तरेण तृतीयसवने* ॥ २० ॥

प्रवेशनञ्च सम्मार्जनञ्च प्रवेशनसम्मार्जने इष उर्ज इति प्रवेशनं वसवस्त्वेति सम्मार्जनन्तयोः प्रवेशनसम्मार्जनयोः अन्तराले यत्कर्म तृतीयसवने तच्च सर्वन्निवर्त्तते चशब्दात् पूर्वसूत्रोक्तञ्च ॥ २० ॥

कुम्भन्तु तत्र सम्मृज्यादुत्तरे हविर्धाने यः पूर्वो द्रोणकलशावृता† ॥ २१ ॥

तत्र तृतीयसवने कुम्भस्य सम्मार्जनं कुर्यात् न द्रोणकलशस्य तुशब्दो विशेषणार्थः उत्तरे हविर्द्धानसंज्ञकेऽनसि यः पूर्वस्थापितः तं सम्मृज्यात् न पश्चिमं द्रोणकलशावृता यो द्रोणकलशसम्मार्जनविधिः तेन सम्मार्जनविधिना आवृत्परिक्रमो विधिरिति समानार्थः ॥ २१ ॥

तं पूतभृदित्याचक्षते तं पूतभृदित्याचक्षते* ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

तं कुम्भं योऽसौ पूर्वः तं पूतभृदित्येवमाचक्षते एते पूतभृदाहव-नीययोरप्यधिकारं मन्यन्तइति ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

द्वितीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

स्तोमयोगेऽग्निर्युनक्तीत्यतस्य स्थाने वायुर्युनक्तु सूर्यो युनक्तिति नानासवनयोः* ॥ १ ॥

उक्तं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति सर्वस्मिन्विध्यन्ते प्राप्ते प्रवरास्तु निवर्त्तन्तइति एतदादि यन्निवर्त्तते तदुक्तं साम्प्रतं स्तोमयोगविशेष उच्यते स्तोमयोगमन्त्रे अग्निर्युनक्तित्येतस्य पदस्य स्थाने वायुर्युनक्तु सूर्यो युनक्तिति नानासवनयोरेते पदे स्यातां नाना पृथगित्यर्थः वायुर्युनक्तु मनसेति माध्यन्दिने सूर्योयुनक्तु वाचेति तृतीयसवने ॥ १ ॥

विहारं धानञ्जप्योऽग्नेस्तेजसा बृहस्पतिस्त्वेति प्रातःसवन इन्द्रियस्येन्द्रियेण बृहस्पतिस्त्वेति माध्यन्दिने सूर्यस्येति तृतीयसवने† ॥ २ ॥

अस्मिन्नेव स्तोमयोजने मन्त्रे याः समस्तास्तिस्रो देवता आम्ना-

---

* आम्नायमोऽप्येवम् ।

† आम्नायमोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तास्तासामनुसवनं विहृतां क्रियां धानञ्जप्यो मन्यते तदुच्यते, अग्नेस्तेजसा बृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति प्रातःसवने इन्द्रस्येन्द्रियेण बृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति माध्यन्दिने सूर्यस्य वर्चसा बृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति तृतीयसवने ॥ २ ॥

सर्वैरेकैकं यथाम्नायꣳ शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

सर्वैरेभिरेकैकं स्तोमयोजनं यथाम्नायं शाण्डिल्यो मन्यते, यथाम्नायग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, विहारः प्रकृतः तन्माभूदिति ॥ ३ ॥

साम्ने साम्ने हिंकुर्युः* ॥ ४ ॥

सामार्थं सामार्थं हिंकुर्युः उक्तं सकृद्धिङ्कृत्य बहिष्पवमानेन स्तुवीरन्निति तत्र सकृद्धिङ्कारः इह पुनः प्रतिसाम हिङ्कारः स्यात् ॥४॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीति यजमानवाचने* ॥ ५ ॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीत्येतदादियजुषी यजमानवाचने स्यातां नानासवनयोः क्रमेण श्येनोऽसीत्येतस्य स्थाने ॥ ५ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन प्रस्तरादुभयतश्चतुरङ्गुलं परि-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

छित्त्वा तृणं चात्वाले प्रविध्येद्यदि स्तुतं यदिवाद्य सुष्टुतमर्वाक् स्तुतं यदि वातिष्टुतं यत्तयोरन्येन दिवमारुहेमेममन्येन जयेम लोकमिति* ॥ ६ ॥

उत्तरयोः पवमानयोरातिदेशिको विधिरुक्तः साम्प्रतं यदनन्तरं प्रकृतं कर्म तदुच्यते, स्तुत्वा बहिष्पवमानेन अनन्तरं प्रस्तरात्तृणं गृहीत्वा तदुभयतः परिच्छिद्य तृणं चतुरङ्गुलं कार्यं तच्चात्वाले प्रविध्येत् प्रक्षिपेत् प्रक्षेपः प्रव्याधः यदि स्तुतमित्येतदादिना मन्त्रेण एकश्रुतिविधानादुद्गाता अङ्गुलिच्छेदनसंशये येन कर्म कृतं तस्य परिमाणम् ॥ ६ ॥

तत्रैवोदपात्रं निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छतारिष्टास्तन्वो भूयास्म मापरा सेचिनो धनमिति*।७।

तस्मिन्नेव चात्वाले उदपात्रन्निनयेयुः यत्तत् उदपात्रं तस्मिन् कर्मण्यङ्गभूतं तदेव चात्वाले निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमीत्येतदादिना यजुषा ॥ ७ ॥

बहिर्वेद्युदञ्चोऽयुञ्जि पदान्युत्क्रामेयुः प्रागुदग्भ्यः* ॥८॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

तदुदपात्रं निनीय अनन्तरं बहिर्वेद्युदङ्मुखा अयुञ्जि पदानि उत्क्रामेयुः गच्छेयुः प्रागग्रेभ्यः त्रि पञ्च सप्त नव वा ॥ ८ ॥

आव्रज्याग्नीध्रीयं बहिष्पवमानर्चोऽधीयीरन्* ॥ ९ ॥

आव्रज्य आग्नीध्रीयन्तस्मिन् बहिष्पवमानर्चः अधीयीरन् ननु किमिदं बहिष्पवमानर्चोऽधीयीरन्निति आव्रज्याग्नीध्रीयमुपरिष्टाज्जप इति वाच्ये उच्यते, स्तोत्रधर्मः प्रवृत्तः प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोतोदङ्मुख उद्गाता दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्तेति सोऽयमाचार्यः पुनरारभते बहिष्पवमानर्च इति कथं य एव पुरस्ताज्जपस्य धर्मः स एव धर्मः स्यादिति प्राङ्मुखैः क्रियेति ॥ ९ ॥

अनुव्याहारिषोन्मामिति यमिति शंकेत तस्मा आग्नीध्रीय आहुतीवज्रं प्रहरेद्यज्ञस्य व्रत उपचते नमस्ते सत्योऽसि सत्यसंस्कृतस्तस्य तेय ऊनं योऽक्षतं योऽतिरिक्तमदर्शन्तस्य प्राणेनाप्यायस्व स्वाहेति† ॥ १० ॥

प्रतिपक्षतया अनुव्याहारिषीत् क्षपणवादं कृतवान् अयं पूर्वमिति उद्गायतामिति शंकेत पुनरप्यभिव्याहरेदिति तस्मै तदर्थं आग्नीध्रीये आहुतिवज्रं प्रहरेत् यज्ञस्य व्रतइत्येतदादिना यजुषा आहुति-

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वज्रः अभिचारार्था आहुतिः अनुव्याहारप्रशमनार्थं अनुव्याहारो नाम अभिद्रोहाभिसंहितः प्रश्नः ॥ १० ॥

न व्यभिचरेतेति धानञ्जप्यः* ॥ ११ ॥

यदुक्तं तस्मा आग्नीध्रीय आहुतिवज्रं प्रहरेदिति तन्न कुर्यात् कस्मात् यतः यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्च्छतीति श्रुतेः अक्रियमाणेऽप्येतस्मिन् यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्च्छत्येव तस्मान्न व्यभिचरेतेति इति धानञ्जप्यस्य मतम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयास्य प्रथमा कण्डिका।

अथ द्वितीया कण्डिका।

अहीनबहिष्पवमानैः सदसि स्तुवीरन् प्रथमादह्नोऽन्यत्र* ॥ १ ॥

बहिष्पवमानस्य कृत्स्नो विधिरुक्तः साम्प्रतमहीनसत्रेषु देशविशेषो विवक्षितः स उच्यते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अहीनस्य बहिष्पवमानानि अहीनबहिष्पवमानानि तैरहीनबहिष्पवमानैः सदसी स्तुवीरन् देशेन देशः प्रत्याम्नायते प्रथमादह्नोऽन्यत्र प्रथमे-

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम्।

ऽहनि चात्वालदेशे स्तुत्वा शेषेषु सदसि स्तुवीरन् ननु बहिष्पवमानै-रिति बहुवचनसामर्थ्यादहीनविधौ सिद्धे कस्मादहीनग्रहणं क्रियते यावता एकाहेषु बहुत्वासम्भवात् सत्रेषु च विशेषवचनादाद्यन्तयोश्च सत्रेष्विति अतः प्रत्याख्यायाहीनात् न चान्या चतुर्थी यज्ञजाति-रस्ति यस्यामिदं विधानं कल्प्येत तस्मादहीनग्रहणं न कर्त्तव्यं क्रिय-माणे च प्रयोजनं वक्तव्यम् उच्यते यदुच्यतेऽहीनग्रहणं न कर्त्तव्यमिति कर्त्तव्यमिति ब्रूमः कस्मात् शेषविधिप्रसिद्ध्यै द्वादशाहेऽहीनभूते एकाहमिश्रेषु चाहीनेषु वरुणप्रघासद्विदिवसाकमेधत्रिरात्रव्युष्टि-द्विरात्रेषु अक्रियमाणेऽहीनग्रहणे संशयः स्यात् सोऽयमाचार्यो मुक्त-संशयं सूत्रमारभते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अथ प्रथमादह्नोऽन्य-त्रेति अहर्ग्रहणं न कर्त्तव्यं कस्मात् प्रथमादन्यत्रेति सिद्धे न चैक-स्मिन्नहन्यनेकबहिष्पवमानं नास्ति उच्यते, कर्त्तव्यमहर्ग्रहणं कस्मात् अक्रियमाणे प्रथमेऽहनि नैमित्तिकबहिष्पवमानादूर्ध्वं सदसि स्तवनं स्यात् बहिष्पवमानानन्तरे सोमापहारे सोमदाहे वा आभ्यासिक-संस्कारे सति हविषः स्तुत्यर्थत्वात् पवमानानां संस्कारादूर्ध्वं पव-मानाभ्यासवृत्तिः प्राप्नोति पवमानाभ्यासवृत्तिस्सेति वचनात् हवि-स्तुतिः पवमाने इति च तस्मादहर्ग्रहणे क्रियमाणे नास्ति दोषः ॥ १ ॥

आद्यन्तयोश्च सत्रेषु* ॥ २ ॥

आद्यन्तयोश्च ये अहनी सत्रेषु ताभ्यामन्यत्र सदसि स्तवनं सत्रेषु समाप्त्यर्थम् ॥ २ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

प्राग्धिष्ण्यविहरणान्निष्क्रम्य तृणप्रासनप्रभृति समापयेयुः* ॥ ३ ॥

सदसि बहिष्पवमानक्रियायामयं विशेषः प्राग्धिष्ण्येभ्योऽग्नीनां विहरणात् तृणप्रक्षेपणादि कर्म निष्क्रम्य समाप्नुयुः चतुरङ्गुलं परिच्छिद्य तृणं चात्वाले प्रविध्येदित्यत आरभ्य आ उपरिष्टाज्जपात् ॥ ३ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रन्यायं गौतमः* ॥ ४ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रं न्यायं गौतम आचार्यो मन्यते उभयतोऽतिरात्रत्वात् ॥ ४ ॥

अहीनन्यायं धानञ्जप्यः* ॥ ५ ॥

अहीनेषु यो न्यायस्तं धानञ्जप्यो मन्यते अहीनत्वात् ॥ ५ ॥

मन्द्रं प्रातःसवने सुवीरमुत्तरोत्तरयुत्तरयोः† ॥ ६ ॥

मन्द्रः स्वरस्तं कृत्वा प्रातःसवने सुवीरम् उत्तरमुत्तरं कृत्वा उत्तरयोः पवमानयोः सुवीरम् मन्द्रे समयवान्तराणि भवन्ति अतः क्रमेत्युक्तम् अन्यथा हि मन्द्रेण प्रातःसवनं सुवीरमिति स्यात् ॥ ६ ॥

---

* शाट्यायनेऽप्येवम्।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

मध्येन वोभयोः* ॥ ७ ॥

मध्येन स्वरेण वा उभयोरुत्तरयोः सवनयोः स्तुवीरन् ॥ ७ ॥

एतस्यां वेलायां प्राश्नीयुः¶ ॥ ८ ॥

एतस्मिन् काले इत्यर्थः स्तुत्वा बहिष्पवमानेन चलिजाभोजन-काल उपदिश्यते एतस्मिन् काले भुञ्जीरन्नान्तराभोजनं स्यात् श्राद्धिभक्षणात् ॥ ८ ॥

अनुसवनन्तु सर्वेषु सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सर्वेषु नाराशंसेषु† ॥ ९ ॥

अनुसवनन्तु सर्वेषु भोजनं सवनशब्दो विशेषणार्थः कं विशिनष्टि कालं सवनमुखीयान् भक्षयित्वेति सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तं भवति नन्वभक्षयित्वा सर्वेषु नाराशंसेषु ततो भुञ्जीरन् ननु सर्वेषु नाराशंसेषु इत्युक्ते सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तम्भवति नह्यभक्षितेषु सवनमुखीयेषु नाराशंसानां सादनमस्ति तस्मात्सवनमुखीयान् भक्षयित्वेत्यतिरिच्यते नैतत् कुतः वक्ष्यत्ययं द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसाः पूर्वयोस्तु तृतीयाविति तत्र संशयः स्यात् किं पूर्वेषु नाराशंसेषु सर्वेषु उत्तरोत्तरेष्विति तद्विवेचनार्थमारभ्यते ये सवनमुखीयानन्तरं नाराशंसास्तेषु सर्वेष्विति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

वपायां हुतायां धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्* ॥ १० ॥

सवनीयस्य पशोर्वपायां हुतायामनन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् तद्धिष्ण्योपस्थानं वक्ष्यते ॥ १० ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्वꣳ सर्व्वेष्विदमापः प्रवहतावद्यञ्च मलञ्च यद्यच्चाभिदुद्रोहानृतं यच्च शेपे अभीरुणमापोमा तस्मादेनसो दुरितात्पान्तु विश्वतोऽनिर्मा मुञ्चामि शपथान्निर्मा वरुणादुत निर्मा यमस्य पड्विꣳशात्सर्वस्मादेव किल्बिषात् सुमित्रियान आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयन्द्विष्म इति* ॥ ११ ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्वसवेषु धिष्ण्योपस्थानाद्भवति मार्जनं मन्त्रपूताभिरद्भिरभ्युक्षणं इदमाप इत्येतदादिना मन्त्रेण प्रकृतमधुनोच्यते ॥ ११ ॥

सम्राडसीत्याहवनीयमुपस्थायोदञ्चो गत्वास्तावचात्वालशामित्रानुदङ्मुखाः स्तुतो नभोसंन्दृष्ट इति* ॥ १२ ॥

सम्राडसीत्यनेन मन्त्रेण आहवनीयमुपस्थाय उदङ्मुखा गत्वा आस्तावचात्वालशामित्रान् आस्तावस्य चात्वालस्य शामित्रस्य आस्तावचात्वालशामित्राः तानुपतिष्ठेरन् उदङ्मुखाः उदङ्मुखा इति प्राङ्मुख-

---

* शाखान्तरेऽप्येवम्।

Digitized by Google

करणं प्रत्याम्नायते स्तुतो नभोसंस्पृष्ट इति एतदादिभिर्मन्त्रैः यथा-संख्येन ॥ १२ ॥

विभुरसीत्याग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्* ॥ १३ ॥

विभुरसीत्यनेन मन्त्रेण आग्नीध्रीयस्योपस्थानं कुर्युः ननु आहव-नीयमुपस्थायेति प्रकृतमुपस्थानं कस्मादुच्यते उपतिष्ठेरन्निति उच्यते उदङ्मुखा इति प्रकृतं तन्माभूत् अतः उपतिष्ठेरन्नित्युच्यते कथं आग्नीध्रीयं गत्वा प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्निति ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण सञ्चरः सर्वत्र* ॥ १४ ॥

तमाग्नीध्रीयमुत्तरेण सञ्चरः सर्वत्र एनपायोगे द्वितीया सर्वत्रेति न केवलं धिष्ण्योपस्थाने तमिति निर्देशः क्रियते केषाञ्चित् परिश्रिते भवति केषाञ्चिद्बहिर्भवति यदि परिश्रिते यदि बहिस्तस्यैवोत्तरेण सञ्चरः ॥ १४ ॥

दक्षिणेनोत्तरयोः सवनयोर्यदा हविर्द्धानमाहवनीयञ्च पृष्ठ्याहोमाय* ॥ १५ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयस्य सञ्चरः उत्तरयोः सवनयोर्यस्मिन् काले हवि-र्द्धानगमनं भवति आहवनीयग्रहणादन्योऽपि पृष्ठाश्रितो होमः आह-वनीय एव स्यात् यथा वैराजमिति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पूर्वस्याᳫं सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तो वह्निरिति होतुर्धिष्ण्यम्* ॥ १६ ॥

पूर्वस्यां द्वारि कस्य सदसः तिष्ठन्तो वह्निरित्येतदादिना यजुषा होतुर्धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १६ ॥

श्वात्र इति मैत्रावरुणस्य* ॥ १७ ॥

धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १७ ॥

तुथ उश्निगन्धारिरवस्युरिति ब्राह्मणाच्छᳫंसिप्रभृतीनामुदञ्चः* ॥ १८ ॥

तुथ इत्येतदादिभिर्यजुर्भिः ब्राह्मणाच्छंसिपोतृनेष्ट्रच्छावाकानां उदञ्चो धिष्ण्याः तानुपतिष्ठेरन् ॥ १८ ॥

तत्रैव तिष्ठन्तः शुन्ध्युरिति मार्जालीयम्† ॥ १९ ॥

तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन्तः शुन्ध्युरित्येतदादिना यजुषा मार्जालीयमुपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

ऋतधामेत्यौदुम्बरीम्* ॥ २० ॥

ऋतधामेत्यनेनौदुम्बरीमुपतिष्ठेरन् ॥ २० ॥

---

* माध्यायनोऽप्येवम् ।

† माध्यायने विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

समुद्र इति ब्रह्मणः सदनम्* ॥ २१ ॥

समुद्र इत्यनेन यजुषा ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् तत्रैव तिष्ठन्त इत्येतदनुवर्त्तत एव ॥ २१ ॥

उत्तरेण सदो गत्वान्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तोऽहिरिति प्रजहितम्* ॥ २२ ॥

उत्तरेण सदसः गत्वा वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अन्तरित्यव्ययं न बहिर्वेदी त्येतदुक्तं भवति प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तः अहिरिति प्रजहितमुपतिष्ठेरन् पात्नीशालोऽग्निः केषाञ्चिद्गार्हपत्यादतिप्रणयनो भवति केषाञ्चिदाहवनीयात् यस्मादतिप्रणयनो भवति स गार्हपत्यः योऽन्यः स प्रजहितः ॥ २२ ॥

अज इति गार्हपत्यम्* ॥ २३ ॥

अज इत्यनेन मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् ॥ २३ ॥

सगरा इति दक्षिणाग्नेरायतनम्* ॥ २४ ॥

सगरा इत्येतदादिना यजुषा दक्षिणाग्नेरायतनमुपतिष्ठेरन् ॥२४॥

काव्य इति दक्षिणं वेद्यन्तम्* ॥ २५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कव्य इत्येतदादिना यजुषा महादेवेर्दक्षिणमन्तमुपतिष्ठेरन् ॥२५॥

तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वान् समन्वीक्षमाणाः पातमेति* ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नेव देशे तिष्ठन्तः सर्वानाहवनीयादीन् धिष्ण्यान् समन्वीक्षमाणाः पातमित्येतद् यजुर्जपेयुः ॥ २६ ॥

एकैकमुपस्थायैतद्ब्रूयुरिति शाण्डिल्यो बहुशब्दानेकवत् कुर्वन्तः† ॥ २७ ॥

आहवनीयादारभ्य एकैकं धिष्ण्यमुपस्थायैतद् यजुर्जपेयुरिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते तस्मिन् यजुषि यान् बहुशब्दांस्तानेकवत्सनयन्तः प्रयोगस्तु पाहि माग्नेरौद्रेणानीकेन पिपृहि मा नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरित्येवमादि ॥ २७॥

इति द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

रौहकीणि चेत् कुर्युरादित्यं प्रथममुपतिष्ठेरन्नध्वनामिति* ॥ १ ॥

रौहकीये प्रवचने यानि धिष्ण्योपस्थानयजूंष्याम्नातानि यदि-

---

* शाट्यायनोऽप्येवम्।

† शाट्यायनोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

तानि कुर्युः ततःप्रागाहवनीयोपस्थानादादित्यमुपतिष्ठेरन् अध्व-नामध्वपत इत्यनेन मन्त्रेण ॥ १ ॥

आहवनीयमुपस्थाय तमेवापि जोऽसि जायमान इत्यपि जोऽसि नवजात इति वा यमग्निमनुप्रहरन्ति तमभिप्रेत्य* ॥ २ ॥

आहवनीयं पूर्वोक्तेन विधिना उपस्थाय तमेवोपतिष्ठेरन् अपि जोऽसि जायमान इति अपि जोऽसि नवजात इति वा एतयोरन्य-तरेण यमग्निर्निर्मथ्य आहवनीये प्रहरन्ति तमग्निमाभिमुख्येन प्रेत्य समीपे गत्वा उपतिष्ठेरन् ॥ २ ॥

यदा चात्वालमथोत्करन्तुमुलोऽस्याक्रन्द इत्येति* ॥ ३ ॥

यदा यस्मिन् काले चात्वालमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरमुत्करमुप-तिष्ठेरन् तुमुलोऽस्याक्रन्द इत्येत्यनेन मन्त्रेण ॥ ३ ॥

यदा शामित्रमथ यत्रोवध्यन्निखनन्त्यूबध्यगोष्ठोसि पा-र्थिव इति* ॥ ४ ॥

यस्मिन् काले शामित्रमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यस्मिन् देशे पशोः ऊबध्यन्निखनन्ति तं देशमुपतिष्ठेरन् ऊबध्यगोष्ठोऽसि पार्थिव इत्यनेन यजुषा ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यदाग्नीध्रीयमथ यत्राच्छावाकआसीनो होतर्युपहवमिच्छ-त्युपहव्योऽसि नमस्य इत्युपहव्योऽसि तनूपा इति वा* ॥ ५ ॥

यस्मिन् काले आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यत्र यस्मिन् देशे अच्छावाकआसीनः होतरि उपहवमिच्छति तं देशमुपतिष्ठे-रन् उपहव्योऽसि नमस्य इति उपहव्योऽसि तनूपा इति वा एतयोरन्य-तरेण वा ॥ ५ ॥

यदा ब्रह्मणः सदनमथ सदस्यस्य सदस्योऽसि मलिम्लुच इति* ॥ ६ ॥

यस्मिन् काले ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् अनन्तरं सदस्यस्य सदन-मुपतिष्ठेरन् सदस्योऽसि मलिम्लुच इत्यनेन मन्त्रेण सीदन्त्यस्मिन्निति सदनम् ॥ ६ ॥

यदा दक्षिणं वेद्यन्तमथ प्राजापत्यमसीति पत्नीशाला-मैन्द्रमसीति सदो वैष्णवमसीति हविर्धानमैन्द्राग्नमसीत्याग्नी-ध्रीयं वैश्वदेवमसीति वा* ॥ ७ ॥

यस्मिन् काले दक्षिणं वेद्यन्तमुपतिष्ठेरन् ततोऽनन्तरं पत्नी-शालादीन्याग्नीध्रीयान्तानि आगाराण्युपतिष्ठेरन् यथादिष्टैर्मन्त्रैः, ननु आग्नीध्रीयस्य पूर्वमेवोपस्थानं कृतं तत् किमिदं पुनरादिश्यत-

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

इति प्रयोच्यते, तदाग्नीध्रीयस्य कृतम् इमानि तु पत्नीशालादीनां परिश्रितानामुपस्थानानि प्रकृतानि तस्मादाग्नीध्रीयपरिश्रितस्येद-मुपस्थानमिति ॥ ७ ॥

अथ तथैव समस्तेन सर्वे स्थ सोम्यासः सर्वे सोमं पिबत सर्वे सोमस्य पीतिभाजस्तध्वे पातमेति समानं परम्* ॥ ८ ॥

अथ अस्मात् कर्मणोऽनन्तरं यथापूर्वं समस्तोपस्थानं कृतं तथैव तेन प्रकारेण सर्वान्समन्वीक्षमाणाः सर्वे स्थ सोम्यास इत्येतद्यजु-र्जपित्वा अनन्तरं पातमेत्येतदादि पूर्वोक्तं जपेयुः ॥ ८ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यपरौ द्वारबाहू संमृज्य मा मा सन्ताप्तमिति प्रविशेयुः¶ ॥ ९ ॥

द्वयोर्व्विधानयोरन्यतरेण धिष्ण्यानुपस्थाय अनन्तरं ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यनेन मन्त्रेण सदसः अपरौ पश्चिमौ द्वारबाहू संमृज्य मा मा सन्ताप्तमित्यनेन यजुषा सदसि प्रविशेयुः सम्मार्जनं शोधनम् ॥ ९ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं गत्वा तस्या उत्तरत उपविशेयुर्नमः सखिभ्यः इति† ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

¶ द्राह्यायणेऽधिकमस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

दक्षिणेन प्रदेशेनौदुम्बर्या गत्वा तस्या उत्तरे प्रदेशे उपविशेयुः नमः सखिभ्य इत्यनेन यजुषा तस्या इति निर्देशो माभूत् सदस उत्तर इति ॥ १० ॥

पूर्वेण प्रस्तोतारं प्रतिहर्त्ता गच्छेदेतस्याम्* ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायां धिष्ण्योपस्थानानन्तरायां पूर्वेण प्रदेशेन प्रस्तोतारं प्रतिहर्त्ता गच्छेत् अपरे ब्रुवते एतस्यामित्येतस्यामौदुम्बर्याम् अयमेव नित्यः सञ्चर इति ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायाᳫं समुपह्वयेरन्* ॥ १२ ॥

एतस्यामिति काकाक्षिन्यायेनोभयच सम्बध्यते एतस्यां वेलायामस्मिन् काले समुपह्वयेरन्, ननु एतस्यां वेलायामिति किमर्थमारभ्यते अथ समुपह्वयेरन्नित्यानन्तर्ये सिद्धे उच्यते, अन्यदप्यस्ति पूर्वेण प्रस्तोतारं प्रतिहर्तुः गमनं न तस्मिन् समुपह्वयेरन् धिष्ण्योपस्थानानन्तरं प्रवेशनकालएव समुपह्वयेरन् ॥ १२ ॥

सर्वे सत्रेषु* ॥ १३ ॥

यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपह्वानमिति सर्वे यजमानाः सत्रेषु समुपह्वयेरन् ॥ १३ ॥

---

* माशायणेन सूत्रमयमेवैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

मिथोऽन्यत्र* ॥ १४ ॥

सत्रादन्यत्र मिथः द्वौ द्वौ समुपह्वयेरन् ॥ १४ ॥

सर्वे यजमानम्* ॥ १५ ॥

सत्रादन्यत्र सर्वे त्रयोऽपि उद्गातारो यजमानमुपह्वयेरन् उद्गातार उपह्वयध्वमिति प्रार्थिताः सन्त उपहूत इत्यनुज्ञां कुर्युरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कुर्युर्यदा धिष्ण्याननुपतिष्ठेरन्* ॥ १६ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्येतस्मादारभ्य एतत् सर्वं कुर्युः यावद् यजमानसमुपह्वानमिति यस्मिन् काले धिष्ण्याननुपतिष्ठेरन्, ननु एतत् सर्वमिति किमर्थं द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृतीति सिद्धे उच्यते, उक्तं यदा धिष्ण्याननुपतिष्ठेरन्निति वक्ष्यति च अथ धिष्ण्याननुपतिष्ठेरन्निति तस्मिन् प्रकरणे अनुपस्थानं प्राप्तिस्य इति तद्धिष्ण्योपस्थानानन्तरं कर्म अनुपस्थानेन प्राप्नोति सोऽयमाचार्यो नियमार्थमारभते एतत् सर्वं कुर्यादिति कथं अनुपस्थानेऽपि स्यादिति ॥ १६ ॥

याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादाग्नीध्रीयमुपस्थाय पूर्वेण परिक्रामेत्* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यजमानस्य कर्म याजमानं ब्रह्मणः कर्म ब्रह्मत्वं ते याजमानब्रह्मत्वे यद्युद्गाता सूत्रेण कुर्यात् तदाग्नीध्रीयमुपस्थाय तस्य पूर्वेण गच्छेत् किं विषयं पुनरिदं कर्मोद्गातुः उच्यते आपत्कल्पे ॥ १७ ॥

सादसानुपस्थाय तत एवेक्षमाणः पात्नीशालान्* ॥ १८ ॥

सादसान् धिष्ण्यानुपस्थाय सदसि भवाः सादसाः तानुपस्थाय तस्मिन्नेव देशेऽवस्थित ईक्षमाणः पात्नीशालान् धिष्ण्यानुपतिष्ठेत् पत्नीशालायां भवाः पात्नीशालाः ॥ १८ ॥

इतरथेतरौ* ॥ १९ ॥

इतरथा इतरौ प्रष्टौ पूर्वोक्तेन विधिना धिष्ण्यान् उपतिष्ठेयाताम् ॥ १९ ॥

इति द्वितीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

क्षत्तस्य द्वारौ स्थ इति पूर्वौ द्वारबाहू संमृज्य दक्षिणस्य पुरस्तादुदङ्मुख उपविशेदिति धानञ्जय्यः† ॥ १ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

† शाण्डिल्यायनो विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

सादसान् पात्नीशालांश्च धिष्ण्यानुपस्थाय अथान्तरमृतस्य द्वारौ स्थ इत्यनेन यजुषा पूर्वौ द्वारबाहू सदसः संमृज्य दक्षिणस्य द्वारबाहोः पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदित्येवं धानञ्जप्यः आचार्य आह ॥ १ ॥

पश्चात् प्रत्यङ्मुख इति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणस्य द्वारबाहोः प्रत्यङ्मुख उपविशेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २ ॥

उक्ते प्रवेशनोपवेशने† ॥ ३ ॥

प्रवेशनोपवेशनार्थीये यजुषी पूर्वमेवोक्ते मा मा सन्ताप्त नमः सखिभ्य इति च ॥ ३ ॥

ऋत्विक्पथेन गत्वा समस्तोपस्थानप्रभृति समानम्† ॥ ४ ॥

याजमानमुक्तं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं तदुच्यते, ऋत्विक्पथेन गत्वा समस्तोपस्थानादारभ्य सर्वान् समन्वीक्षमाणाः पातनेत्येतस्मात् सर्वं समानम् ॥ ४ ॥

दक्षिणार्द्धे तु सदसः पूर्वमुपवेशनं प्रस्तोतुः प्रत्युपवेशनं

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

ब्रह्मोपवेशनेन निरस्तः परावसुरिति दक्षिणात्तृणं निरस्येदा-
वसोः सदने सीदामीत्युपविशेत्* ॥ ५ ॥

अयन्तु विशेषः प्रागोङ्कारादुपवेशनात् दक्षिणे प्रदेशे सदस उप-
वेशनं प्रस्तोतुरुपवेशनं प्रति तच्च ब्रह्मोपवेशनेन, ननु किमिदं ब्रह्मोप-
वेशनेनेति यदा वक्ष्यत्येवोपवेशनम् उच्यते, वक्ष्यत्ययं ब्रह्मणः प्रकरणे
प्रतिपन्नौ धिष्ण्यानुपस्थायोत्तरं सदस्युपवेशनमिति निरस्तः परावसु-
रित्यनेन यजुषा दक्षिणात्तृणन्निरस्येत् आवसोः सदने सीदामीत्य-
नेन उपविशेत् ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्युक्त्वौदुम्बरीं गत्वो-
पविशेत्† ॥ ६ ॥

उपविशानन्तरम् एतद्यजुर्जपेत् अनन्तरमौदुम्बरीं गत्वा पूर्वो-
क्तेन यजुषोपविशेत् ॥ ६ ॥

अनूपविशेतामितरौ ॥ ७ ॥

तमुपविष्टमनन्तरं प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारावुपविशेतां पूर्वोक्तेनैव
यजुषा ॥ ७ ॥

---

* आख्यायकेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

† आख्यायकोऽप्येवम् ।

एतेनानुपूर्व्वेण सर्व्वं यथासनञ्चिकीर्षेत्* ॥ ८ ॥

यदि याजमानब्रह्मत्वे उद्गाता कुर्यात् तदा याजमानं ब्रह्मत्व-मौद्गात्रमित्यनेनानुपूर्व्वेण सर्व्वं यथासनं उपवेशनादि कुर्यात् ॥ ८ ॥

ग्लायेच्चेदध्यौदम्बर्य्येव* ॥ ९ ॥

यदि ग्लायेदौदुम्बर्य्यामेवासीनः सर्व्वं कुर्यात् ग्लानिरशक्तिः ॥ ९ ॥

सदस्य एवमेव धिष्ण्यानुपतिष्ठन् ब्रह्माणमनुप्रविशेद् ब्राह्मणाच्छंसिनं वा† ॥ १० ॥

सदस्य एवमेव यदिदमुद्गातॄणां धिष्ण्योपस्थानमुक्तमनेनैव प्रकारेण कुर्व्वन् ब्रह्माणमनुप्रविशेत् ॥ १० ॥

तेनास्य समुपह्वः स्याद्भक्षश्च समानः† ॥ ११ ॥

यदि ब्रह्मणा यदि वा ब्राह्मणाच्छंसिना यस्यानुप्रविष्टः तेन सह सदस्यस्य समुपह्वः स्यात् न केवलं समुपह्वो भक्षस्य तेनैव तुल्यः स्यात् ॥ ११ ॥

बीभत्सेयाताञ्चेन्नानाचमसौ स्याताम्* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

यदि बीभत्सेयातां नाना चमसौ स्यातां बीभत्सा नाम घृणा स्यातामिति एतावेव चमसौ नाना स्याताम् अन्येषां तु सत्यामपि बीभत्सायां नैव नाना चमसः स्यात् ॥ १२ ॥

सर्पत्सु न शून्यं सदः कुर्यात्* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सर्पणेषु सर्पत्सु ऋत्विग्यजमानेषु न सदस्यः शून्यं सदः कुर्यात् ॥ १३ ॥

तस्य दधिभक्षान्तं कर्म* ॥ १४ ॥

तस्य सदस्यस्य दधिभक्षान्तं कर्म भवति नोर्द्धम् ॥ १४ ॥

स निवर्त्तेत सत्रेषु* ॥ १५ ॥

स दधिभक्षतो निवर्त्तेत सत्रेषु सदस्यस्य कथं पुनरेतद्गम्यते यथा दधिभक्षतो निवर्त्तते सदस्यस्य न सदस्य एवेति उच्यते सदस्यो हि सत्रोत्पादक एव आवर्त्तवाः सदस्या इति, ननूक्तमग्निष्टोमान्तमहः सत्रेष्विति सत्रेषु दधिभक्षप्राप्तिरेव नास्ति अग्निष्टोमान्तत्वादह्नाम् अत्रोच्यते, सविधिरह्नाद्गुणामुक्तो न सदस्यस्य सदस्यस्य हि अविशेषेणोक्तं दधिभक्षान्तं कर्म एकाहाहीनसत्रेषु सोऽविशेषवचनप्राप्तो दधिभक्षः सत्रेषु विशेषवचनेन स निवर्त्तेत सत्रेष्विति ॥ १५ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

विसंस्थिते सवने पूर्वया द्वारान्तरेण होतुर्धिष्ण्यं मैत्रावरुणस्य च सञ्चरः* ॥ १६ ॥

विसंस्थिते असमाप्ते सवने अन्तरेण होतुर्धिष्ण्यस्य मैत्रावरुणधिष्ण्यस्य गत्वा पूर्वया द्वारा सदोनिष्क्रमणकर्मार्थमेव सञ्चरः ॥१६॥

तद्यथेतं तद्यथेतं* ॥ १७ ॥

तद्यथा गतं एवं सदसि सञ्चरः सिद्धो भवति नान्यत्प्रयोजनमस्ति यस्य सूत्रस्यारम्भे ॥ १६ ॥

इति द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

चमसं प्रतिगृह्य प्रस्तोता दक्षिणाजरावाधाय दक्षिणेन पाणिनाभिधायासीत* ॥ १ ॥

धिष्ण्योपस्थानमुक्तम् अनन्तरं सवनमुखीयांश्चमसानाहरन्ति अत उच्यते, चमसं प्रतिगृह्येति चमन्त्यस्मिन्निति चमसः तञ्चमसन्नीय-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मानं प्रतिगृह्य दक्षिण जराबाधाय दक्षिणेन पाणिनापिधायासीत अपिधानमाच्छादनम् ॥ १ ॥

उपहूयमानायामिडायामनूप धारयेदनुपह्वन्* ॥ २ ॥

उपहूयमानायामिडायाञ्चमसं इडाह्वानसमीपे धारयेदनुप-ह्वन् अह्वयन्। एष उपह्वानधर्मः प्राग्याजमानात् अग्निर्मूर्द्धेत्यादि ॥ २ ॥

वषट्कर्त्तुरनुभक्षं सर्वे च भक्षयेयुर्मिथ उपहूय† ॥ ३ ॥

वषट्कर्त्तरि भक्षितेऽस्मिंश्चमसे ततो भक्षयेयुः स्वं चमसं मिथः अन्योन्यमुपहूय, ननु वषट्कर्त्रा चमसं भक्षितं ततोऽनुभक्षयेदिति तदयुक्तं कुतः अन्विति कालापेक्षा न भक्षणप्राप्तिः मिथ उपहूय इत्येतस्माच्च यस्य भक्षणप्राप्तिः स एवोपह्वं याचनीयः अनुज्ञार्थत्वात् उपह्वानस्य सर्वग्रहणाच्च केवलं सवनमुखीयानां सर्वेषाञ्चमसानां एष भक्षणधर्मः ॥ ३ ॥

उद्गाता प्रथमः† ॥ ४ ॥

चमसं भक्षयेत् अस्य चमसः प्रस्तोता प्रथमं प्रतिपन्नः अतोऽस्यैवा-

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायने छेदविषये विशेषोऽस्ति।

न्तरं भक्षणं प्राप्नोति अतः आदौ उद्गाता प्रथम इति कथं भक्षये-
दित्युच्यते ॥ ४ ॥

दक्षिणमनु बाहुं दण्डं कृत्वा श्येन इत्यवेक्ष्येन्दविति द्विर-
भ्यं भक्षयेद् यथासवनं छन्दाश्स्यादिशन्* ॥ ५ ॥

दक्षिणं बाहुमनु चमसस्य दण्डं कृत्वा श्येन इत्यनेन यजुषा
अवेक्ष्य सोमम् इन्दवित्यनेन द्विर्भक्षयेदभ्यं क्रियाभ्यासे सकृन्मन्त्रः
यद्यस्मिन्सवने छन्दो यथासवनं गायत्रछन्दस इति प्रातःसवने त्रिष्टुप्-
छन्दस इति माध्यन्दिने जगतीच्छन्दस इति तृतीयसवने एवमादि-
शन् ॥ ५ ॥

ऊर्द्ध इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेत सोमराराब्धीति हृदयं
सोमगोभिरिति नाभिम्¶ ॥ ६ ॥

ऊर्द्ध इत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेत मुखे भवा-
मुख्याः प्राणा इन्द्रियाणि, सोमराराब्धीत्यनेन यजुषा हृदयं सोम-
गोभिरित्यनेन नाभिम् अभिमृशेतेति वर्त्तते ॥ ६ ॥

एवमितरौ कुर्याताम् † ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

एवमेव इतरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ कुर्यातां ॥ ७ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ ८ ॥

अथ तयोः कः क्रम इत्युच्यते, प्रतिहर्त्ता पश्चात् ॥ ८ ॥

तꣳ स आप्याययेदभिन्द्रश्चाप्यायस्वेति¶ ॥ ९ ॥

तं चमसं स प्रतिहर्त्ता आप्याययेत् अभिन्द्रश्च आप्यायस्वेत्यनेन मन्त्रेण अयातयामार्थम् अथ सग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, वक्ष्यति सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमसं भक्षयेयुः षट् चान्य इति तैरपि भक्षिते स एवाप्याययेत् प्रतिहर्त्ता ॥ ९ ॥

सर्वे वैतया गायत्र्या¶ ॥ १० ॥

सर्वे वा आप्याययेयुः आप्यायस्वेत्येतया गायत्र्या अथैतया गायत्र्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते, संव्यवहारार्थं वक्ष्यति गायत्रीं द्विर्ब्रूयुरिति गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति च ॥ १० ॥

तां तृतीयसवने द्विर्ब्रूयुः सन्ते पयाꣳसीति माध्यन्दिने† ॥११॥

---

* भाष्यकारेण सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

¶ भाष्यकारेण द्वाभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

† भाष्यकारेणैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तां गायत्रीं तृतीयसवने सोमाप्यायने द्विर्ब्रूयुः सन्ते पयांसीत्येतयर्चा माध्यन्दिने आप्यायनं छन्दःसम्पदर्थम् ॥ ११ ॥

गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्यः* ॥ १२ ॥

गायत्र्यैवाप्यायस्वेत्येतया सकृदृचा अनुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्य आह ॥ १२ ॥

द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसाः पूर्वयोश्च तृतीयाः¶ ॥ १३ ॥

द्वितीयाश्चमसाः सवनेषु त्रिष्वपि नाराशंससंज्ञाः पूर्वयोः सवनयोः प्रथमद्वितीययोस्तृतीयाश्च ॥ १३ ॥

तेषामनवेक्ष्य भक्षणमवमैरिति प्रातःसवन ऊर्वैरिति माध्यन्दिने काव्यैरिति तृतीयसवने¶ ॥ १४ ॥

तेषां नाराशंसानामनवेक्ष्य भक्षणं यदेतच्चेन दृत्यवेक्षणं एतत्तेषां न स्यात् अवमैरित्येतदादिभिर्विकृतैरनुसवनं भक्षयेयुर्यथाक्रमम् ॥१४॥

पितृभिरिति सर्वत्रानुसंश्चरेत्† ॥१५॥

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पितृभिर्भक्षितस्येत्येतदादि सर्वत्रानुसंहरेत् सर्वेषु सवनेषु सर्वग्रहणं अन्येष्वपि मन्त्रेषु पितृशब्दमनुसंहरेत् अवनैस्ते पितृभिरित्येतदादि ॥ १५ ॥

प्रत्यभिमर्शने यथाकामी* ॥ १६ ॥

यदेतदूर्ध्व इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेतेत्येतदादि प्रत्यभिमर्शनम् एतत् नाराशंसे कुर्यान्न वा अपरे वर्णयन्ति पितृभिरिति सर्वत्रानुसंहरेत् इत्यस्य पितृशब्दस्यानुसंहरेत् प्रत्यभिमर्शने यथाकामी इन्द्रशब्दस्य स्थाने पितृशब्दं वा कुर्यात् यथाजातमेवाभिमर्शनं कुर्यात् सर्वप्राप्तिसततार्थत्वादिन्द्रस्य ॥ १६ ॥

प्रथमद्वितीयौ पूर्वयोः सवनयोराप्याययेत् प्रथमं तृतीयसवने † ॥ १७ ॥

प्रथमद्वितीयौ चमसौ पूर्वयोः सवनयोः प्रातःसवनमाध्यन्दिनयोः आप्याययेत् प्रथमञ्चमसं तृतीयसवने आप्याययेत् ॥ १७ ॥

आवर्त्तिषु तृणे प्रतिगृह्य प्रस्तोता प्रयच्छेद्यथा प्रस्तरम्* ॥१८॥

आवर्त्तिस्तोत्रेषु तृणे प्रतिगृह्य प्रस्तोतोद्गात्रे प्रयच्छेत् यथा

---

* आम्नायस्थोऽप्येवम्।

† आम्नायस्थेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

प्रस्तारं येन प्रकारेण प्रस्तरहानं महान् स्तोष्यामः प्रस्तारिति प्रस्तोतृ-ग्रहणं किमर्थमिति चेत् यथा प्रस्तरमित्यनेनैव सिद्धे यदा प्रस्त-रस्य प्रस्तोतैव सम्प्रदाता भवोच्यते, यदाप्यन्यदुपाकरणद्रव्यं तत्रापि प्रस्तोतैव प्रयच्छेत् यथा वैरूपोपाकरणे व्यजनमरणी वैराजे महानाम्नीष्ववकामिश्रा आपः महाव्रते वाणः इत्येतदादि ॥ १८ ॥

अनाद्रियमाणयोर्न मन्त्रं जप्यात्* ॥ १९ ॥

अनाद्रियमाणयोस्तृणयोर्मन्त्रमेतत्त्यजेत् यदा तृणाभ्यामुप-करणम् ॥ १९ ॥

तथैव जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमन्दीक्षायै तपसो मनसो वाच इति नाना धानञ्जप्यो यत्रानन्तराणि चत्वारि † ॥२०॥

तथैव तेनैव प्रकारेणेत्यर्थः यथैव प्रस्तरेण बहिष्पवमाने उक्तं जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमं दीक्षायै वर्णेनेत्येतदादिभिः नाना पृथ-गित्यर्थः यत्र यस्मिन्ननन्तराणि चत्वारि स्तोत्राणि एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २० ॥

अन्तः सर्वेषां प्रजापतिस्त्वेति* ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

यदेतत् प्रजापतिस्त्वेति सर्वेषामनन्तरमाम्नातम् एतत् प्रत्येक-मनुषज्यते दीक्षायै वर्णेन प्रजापतिस्त्वा युनक्तु एवं सर्वेषु ॥ २१ ॥

उत्तरमुत्तरं लुप्येताऽल्पीयःसु* ॥ २२ ॥

अल्पीयःसु स्तोत्रेषु उत्तरमुत्तरं स्तोमयोजनं लुप्येत यथाग्निष्टोमे चीण्युत्तराणि लुप्तानि, अथ किमर्थमिदं सूत्रं आरभ्यते यदा निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायो भविष्यत्येव उच्यते, सन्नियोगशिष्टान्येतानि स्तोमयोजनानि यत्रानन्तराणि चत्वारीति तत्राक्रान्तत्वेन संशयः स्यात्, अथाल्पीयःसु किमर्थमिति चेत् उच्यते प्रकारदर्शनार्थं कथम् अन्यत्रापि बहुस्वल्पत्वेषु लोपप्राप्तौ उत्तरमुत्तरं लुप्येत यथा वैराजेऽग्निमन्थने आह, अभ्यात्मं प्रजननं कृत्वा त्रिःप्रदक्षिणमभिमन्त्र्य-गायत्रं छन्दोऽनु प्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं वैराजमिति गौतम इत्युक्त्वाह चतुर्भिरिति धानञ्जय्यस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति तथा महाव्रताधिकारे द्वाभ्यां छन्दोभिरुक्त्वाह वैराजपञ्चमैरिति गौतम-श्चतुर्भिरिति धानञ्जय्यस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति अत्राप्युत्तरमुत्तरं लुप्येताल्पीयःस्विति ॥ २२ ॥

प्रथमेन वाजपेयसाम्ना युञ्ज्यात्* ॥ २३ ॥

प्रथमेन मन्त्रेण वाजपेयसाम्नः सोमं युञ्ज्यात् ।ऽग्निसाम्नः

* आम्नायवे विशेषोऽस्ति ।

प्रथमेन सोमयोजनं कृतम् इत्यानन्तर्याद्द्वितीयस्य प्राप्तिः तन्मा-भूदित्यत आह प्रथमेनेति ॥ २३ ॥

ततप्रभृतीनि रात्रौ* ॥ २४ ॥

प्रथमप्रभृतीनि रात्रौ सोमयोजनानि भवन्ति षोडशिमत्यति-रात्रे द्वितीयप्रभृतीनि रात्रौ प्राप्नुवन्ति तत्प्रतिषेधार्थमाह प्रथम-प्रभृतीनि रात्राविति ॥ २४ ॥

तथातिरिक्तस्तोत्रेषु* ॥ २५ ॥

तथैवातिरिक्तस्तोत्रेषु प्रथमप्रभृतीत्येव सन्धेरनन्तरत्वात्तत्रापि द्वितीयप्रभृतिप्राप्तौ तथेत्युक्तम् ॥ २५ ॥

सर्वैरेकैकं यथाम्नायं शाण्डिल्यः* ॥ २६ ॥

सर्वैर्होत्राये वर्णनेत्येतदादिभिरेकैकस्मिन् स्तोत्रे यथाम्नातैः सोम-योजनं स्यात् यथापाठमित्यर्थः यथाम्नायग्रहणं विहृतैर्माभूदिति ॥२६॥

आवर्तिन्यायः सन्धौ* ॥ २७ ॥

आवर्त्तिस्तोत्रेषु यो न्यायः सोमयोजनादीनां स सन्धौ स्यात् कुतः संशयः पराक्त्वात्सन्धेः ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्* ॥ २८ ॥

उपवसथ्येऽहनि चतुर्हूम्णां समाम्नानं न कुर्युः क्व पुनः समाम्नानं प्राप्त-मुपवसथ्येऽहनि निषिध्यत इति उच्यते, स्तोत्रगतस्य साम्नः पाञ्चविध्ये भक्तिष्वाचार्याणां अनेकधा प्रतिपत्तिः तद्यथादावेकः कल्पोनाङ्गीक्रियते तदा स्तोत्रकाले भक्तीः प्रति अन्योऽन्येन विप्रतिपत्तिः स्यात् स चान्यायः तदेवं माभूदित्यत आदावेवोद्गातुः कल्पो य दृष्टः स सम्प्रतिपत्तव्यः अतोऽर्थं समाम्नानमादावेव कर्त्तव्यं स्यात् तस्योपवसथ्येऽहनि प्रतिषेधः ॥ २८ ॥

इति द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका।

अथ षष्ठी कण्डिका।

प्रस्तोता तु कुशाः कारयेद् यज्ञियस्य वृक्षस्य खदिरस्य दीर्घसत्त्रेष्वेके प्रादेशमात्रीः कुशाः पृष्ठास्त्वक्ताः समामज्ञतो-ऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः प्रज्ञातायाः कारयित्वा गन्धैः प्रलिप्य

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

सर्पिषा सत्रेष्वेके वैहुतेन वसनेन परिवेष्ट्य क्षौमशाणकार्पासानां केनचिदुपर्यौदुम्बर्या वासयेत्* ॥ १ ॥

कर्मसूत्रमुक्तं उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्निति किन्तु प्रस्तोता तु कुशाः कारयेत् तुशब्दो विशेषणार्थः उपवसथ्यएवाहनि प्रस्तोता कुशाः कारयेत्, कारयेदित्यन्यं कुशानां कर्त्तारं शास्ति, यज्ञियस्य वृक्षस्य यज्ञमर्हतीति यज्ञियः यज्ञियस्य वृक्षस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी खादिरस्य दीर्घसत्रेष्वेके एके आचार्या मन्यन्ते दीर्घसत्रेषु खादिर्यः कुशाः स्यु-रिति किं कारणं दारुप्राधान्यात् प्रादेशमात्रीः प्रादेशप्रमाणाः कार-येत् कुशपृष्ठास्त्वक्तः आकृतिरुच्यते त्वचं प्रति कुशपृष्ठाः स्युः समा मज्जतः मज्जां प्रति समाः स्युः अङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः पृथुत्वेनाङ्गुष्ठपर्वमात्राः स्युः प्रज्ञातायाः कारयित्वा प्रज्ञातानि अग्राणि यथा भवन्ति तथा कारयेत् ननु कारयित्वेति किमर्थं यदा प्रस्तोता तु कुशाः कारयेदिति प्रकृत एव करणे उच्यते प्रणाशे कुशानां भङ्गे वा पुनरन्याः कार-यित्वा प्रयुञ्जीत नान्यत् प्रायश्चित्तमस्ति गन्धैः प्रलिप्य कुशाः सर्पिषा सत्रेष्वेके एके आचार्याः सत्रेषु सर्पिषा प्रलेपं मन्यन्ते वैहुतेन वसनेन परिवेष्ट्य विष्टतीषु योजितं वैहुतं तेन वाससा सर्वतो वेष्टयित्वा क्षौमशाणकार्पासानां केनचित् क्षुमायाः विकारः क्षौमं शणस्य विकारः शाणं कार्पासानां विकारः कार्पासम् एतेषां वाससामेकेन वेष्टयित्वा औदुम्बर्याः सादस्याः शालाया उपविष्टाद्वासयेत् ॥ १ ॥

---

* शाङ्खायनशाखेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्, तत्र विशेषोऽप्यस्ति।

तां श्वोभूते कुशैर्दर्भाग्रैर्वेष्टयित्वैवंजातीयेनैव वसनेन प्रदक्षिणमूर्ध्वदशेन परिवेष्ट्य स्पृष्टोऽनपश्रित उद्गायेत् * ॥ २ ॥

तामौदुम्बरीं स्व एव श्वोभूत इत्येवं ब्रुवते तस्मिन् भूते स्तोत्रकाले कुशैर्दूर्वाग्रैर्वेष्टयित्वैवंजातीयेनैव वसनेन यज्जातीयं वेष्टुतं प्रदक्षिणमूर्ध्वदशेन परिवेष्ट्य प्रदक्षिणमिति नियमः क्रियते न प्रसव्यम् ऊर्ध्वदशेन नाधोदशेन परिवेष्ट्य सर्वतो वेष्टयित्वा स्पृष्टः अनपश्रित उद्गायेत् वक्ष्यति कारणं धिष्ण्योऽयं भवति न धिष्ण्यमासादयेदिति ॥२ ॥

धृष्टमपश्रयेतेत्येके¶ ॥ ३ ॥

धृष्टं प्रगल्भं स्वल्पमित्यर्थः अपश्रयेत इत्येके तावता अपश्रयणार्था इयं भवतीभिः सएव तदूर्जिश्रित इति ॥ ३ ॥

स्तोष्यमाणानां मध्ये वेष्टुतं वसनं प्राक्समासं वोदक्समासं वा उपरिदशमास्तीर्य प्रस्तोता कुशा विदध्यात् प्रस्तावान्तेषु † ॥ ४ ॥

स्तोष्यमाणानामिति प्रत्युपस्थितं कालं ज्ञापयति स्तोष्यमाणानां

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति, अधिकोऽप्यस्ति ।

† द्राह्यायणेऽधिकमस्ति ।

Digitized by Google

स्तोत्रकर्तृणां मध्ये विष्टुतिप्रयोजनं वसनं द्विगुणं कृत्वा प्राक्समासं वा देशान्तपाशान्तयोः संश्लेषः समासः तं समासं प्राङ्मुखम् उदङ्मुखं वा कृत्वा उपरिदशमास्तीर्य्य प्रस्तोता कुशानां विन्यासं कुर्य्यात् प्रस्तावान्तेषु ॥ ४ ॥

आद्येऽनेकप्रस्तावेषु* ॥ ५ ॥

अनेकप्रस्तावेषु सामसु महादिवाकीर्त्त्यसाम्रमहानाम्न्यादिषु सामसु आद्ये प्रस्तावे कुशाः प्रास्तापयेत् ॥ ५ ॥

उदगग्रं प्रथमं विष्टावं प्राक्संस्थं प्रत्यग्वा* ॥ ६ ॥

उदगग्राभिः कुशाभिः प्रथमं विष्टावं विदध्यात् प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वा ॥ ६ ॥

तं पश्चिमेन मध्यदेशेनोदक्संस्थं प्रागग्रं प्रत्यग्वा* ॥७॥

तस्य प्रथमस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे द्वितीयं विष्टावं विदध्यात् उदक्संस्थं प्रागग्रं प्रत्यगग्रं वा ॥ ७ ॥

तं पश्चिमेनोदगग्रं प्रत्यक्संस्थमेवं विधाः पर्याया उत्तरोत्तराः † ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्य द्वितीयस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे तृतीयं विष्टावं विदध्यात् एवमेकः पर्यायो भवति तस्य प्रथमस्य पर्यायस्य उत्तरे प्रदेशे द्वितीयः तस्याप्युत्तरे तृतीयः, ननु किमिदं बहुवचनम् एवं विधाः पर्याया उत्तरोत्तरा इति यावत् यावता उक्त एकः पर्यायः अन्यौ द्वौ विधेयौ उच्यते, बहुवचनं चतुष्टोमार्थं वक्ष्यति चतुष्टोमयोश्चतुष्पर्याया इति अन्यौ च पञ्चदशादिषु स्तोमेषु नानापर्यायविष्टावाः स्युः ॥ ८ ॥

पर्यायविष्टावान्सन्दध्यात्* ॥ ९ ॥

पर्यायांश्च विष्टावांश्च सन्दध्यात् संहतान् कुर्यात् संलग्नान् कुर्यात् ॥ ९ ॥

पर्यायादिषु हिंकारेण स्तुवीरन् † ॥ १० ॥

पर्यायस्यादौ हिंकृत्य स्तुवीरन् ननु तत् किमिदमारभ्यते यदा प्रतिपर्यायं हिंकार आम्नात एव ब्राह्मणेन तिसृभ्यो हिंकरोतीत्येवमादि, उच्यते क्लृप्तपर्यायेषु स्तोमेषु तदाम्नातम् अक्लृप्तपर्यायेषु चतुष्पर्यायादिषु च संशयः स्यादित्येवमारभ्येत ॥ १० ॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति प्रशंसितारमीक्षेत* ॥ ११ ॥

स्तोत्रस्य उत्तमां स्तोत्रीयां प्रस्तुत्य प्रस्तावं दत्त्वा प्रस्तोता एषेति

---

* शाट्यायने विशेषोऽस्ति ।

† शाट्यायनेऽप्येवम् ।

ब्रुवन् प्रशंसितारमीक्षते कालप्रज्ञापनार्थं होतॄणाम् उत्तमं प्रतिहारं प्रत्याह्वयन्तीति श्रुतेः तत्प्रज्ञापनार्थं तस्यैवोत्तरमेवेति ॥ ११ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनम्* ॥ १२ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीत्येतद् यजुः यजमानवाच्यमावर्त्तिस्तोत्रेषु ॥१२॥

सवनसंस्थासु प्रशास्त्रोक्तो यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युः* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सवनसमाप्तिष्वित्यर्थः प्रशास्त्रा सर्पतेत्युक्ताः यथेतं यथागतं दक्षिणेनौदुम्बर्यां गत्वा अपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमया पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युः वेदेर्बहिः मूत्रं कुर्युः यदि मूत्रिताः स्युः न नियमः अवधिरुपदिश्यते मूत्रोच्चारयोः अथ किमर्थं बहिर्वेदीति कुतः संशयः यथान्तर्वेदि मूत्रोच्चारयोः क्रिया स्यादिति उच्यते, बहिर्वेदिग्रहणं देशप्रकर्षार्थं न वेदेः समीपदेशे प्रसक्ते स्यादिति अथ बहुवचनं किमर्थं सवनसंस्थास्विति यदा प्रातः-सवनमाध्यन्दिनयोरेव सवनयोः सर्पणं भवति तृतीयसवनसमाप्तौ निः-सर्पणं तत् किमिदं बहुवचनमिति उच्यते, एतदर्थं बहुवचनं क्रियते सवनसमाप्तौ संस्थासु चेति कथं संस्थासमाप्तौ च सर्पणं स्यादिति यथा अतिरात्रे अग्निष्टोमान्ते सर्पणम् उक्थ्येषु तच्छस्त्रेषु च समाप्तेषु सर्पणं स्यात् षोडशिनि स्तुते अनुशस्ते सर्पणम् अप्तोर्याम्ण्यप्येवमेव ॥१३॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वाचं यच्छेयुर्यावदुदक्याः स्युः* ॥ १४ ॥

उदकमर्हतीत्युदक्याः यावदन्तर्ग्रीवाः स्युस्तावद्वाग्यमनं कुर्युः आ उपसर्जनात् ॥ १४ ॥

एतन्मृगतीर्थम्* ॥ १५ ॥

यदेतदुक्तं पश्चिमेनाग्नीध्रीयमिति एतस्य संज्ञेयं मृगतीर्थमिति मार्गतामेतत्तीर्थं यद्यर्थिनो भवन्ति निर्गमने अन्ये ब्रुवते मृगतीर्थमिति उक्तम् ग्राम्यान् पशून् लभन्ते आरण्यान् सृजन्तीति तदारण्यानां पशूनामनेनोत्सर्जनमिति ॥ १५ ॥

तेन न भूयः शम्यापरासाद्गच्छेयुः* ॥ १६ ॥

तेन मृगतीर्थेन निष्क्रम्य शम्यापरासात्परतो न गच्छेयुः ॥ १६ ॥

यो भूयो जिगमिषेदाप्रानेन स गच्छेत्* ॥ १७ ॥

शम्यापरासात् परतो यः प्रकृष्टतरं देशं गन्तुमिच्छेत् आप्रानेन तीर्थेन निष्क्रम्य स गच्छेत् ॥ १७ ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठी कण्डिका।

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेनोत्तरयोः सवनयोरिति गौतम शाण्डिल्यायनौ* ॥ १ ॥

उक्तं सवनसंस्थासु प्रशास्तोक्ता यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युरिति तद्यदि तावन्निष्क्रमणानन्तरं मूत्रोत्सारं कुर्वन्ति ततः ऋतग्रीवा आचान्तोदकाः यदिदमाहेष्यते तत् कुर्युः अथ मूत्रोत्सारं नैव कुर्युः तदा यथोक्तेन विधिना निष्क्रम्यानन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेन उक्तं तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वान्सम्वीक्षमाणाः पातमेति इतन् समस्तोपस्थानम् अनेनोत्तरयोः सवनयोरुपतिष्ठेरन् एवं गौतम शाण्डिल्यायनावाचार्यावाहतुः ॥ १ ॥

सर्वेणेति धानञ्जय्यः† ॥ २ ॥

आहवनीयोपस्थानादारभ्य प्रत्येकं सर्वेण धिष्ण्युपस्थानविधिना उपतिष्ठेरन्निति धानञ्जय्य आचार्य आह ॥ २ ॥

अनुपस्थानं शाण्डिल्यः† ॥ ३ ॥

न उपस्थानमनुपस्थानं एतस्मिन्नेव काले शाण्डिल्य आचार्योऽनुपस्थानं मन्यते ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

एवमेव निष्क्रम्य पृथक् स्तोत्रेभ्यः समस्तेनोपतिष्ठेरन्यान्यूर्द्धमुक्थेभ्यः* ॥ ४ ॥

एवमेव निष्क्रम्य यथासवनसंस्थासु इत्युक्तम् पृथक् स्तोत्रेभ्यः पृथक्स्थानेत्यर्थः तदर्थं समस्तेनोपतिष्ठेरन् यान्यूर्द्धमुक्थेभ्यः कतमानि पुनस्तानि पृथक्स्तोत्राणि यदर्थमिदमुच्यते यथा षोडश्यर्थे वाजपेयसामार्थे वोक्तमेवं सर्पणं संस्थास्विति वक्ष्यति च पर्यायेभ्यस्तु रात्रेरिति उच्यते, यथा षोडश्यर्थे तथातिरिक्तस्तोत्रेषु च स्तोत्राय स्तोत्राय सम्ब्यर्थे सर्पणं स्यादिति ॥ ४ ॥

पर्यायेभ्यस्तु रात्रेः* ॥ ५ ॥

रात्रौ तु पर्यायादौ सर्पणं स्यादिति न पृथक् स्तोत्रेभ्यः एतदर्थं तुशब्दः ॥ ५ ॥

यथासनमुपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्यन्दिने* ॥ ६ ॥

धिष्ण्योपस्थानानन्तरं द्वारबाहुसंमार्जनप्रभृति सर्वं कृत्वा यदस्य स्वमासनं तस्मिन् यथोपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्यन्दिने कर्मार्थमुक्तम् एतत् सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

ऊत आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ताभवे* ॥ ७ ॥

ऊते आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता हविर्द्धानं गच्छेत् आर्भवे कर्मार्थम् ॥७॥

उभयत्र सर्वे सत्त्रेषु* ॥ ८ ॥

उभयोः पवमानयोरुत्तरयोः हविर्द्धानं गच्छेयुः सत्त्रेषु सर्वउद्गातारो यजमानत्वात् ॥ ८ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्धिष्ण्यविहरणे मार्ज्जालीयं हरन्तः पश्चिमेन यजमानं हृत्वा तेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ ९ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्मध्यन्दिनार्भवयोर्धिष्ण्येष्वग्निविहारे मार्जालीयमग्निं हरन्तः पश्चिमेन यजमानस्य हृत्वा तेनैव पुनर्नयेयुः अव्यवायार्थम् उद्गातॄणामनेन कर्मणा कः सम्बन्ध इति चेत् उच्यते उक्तं याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादिति तत्र सम्बन्धः ॥ ९ ॥

मध्यन्दिनेन स्तुत्वा सत्त्रेषु दधिघर्मस्य भक्षयेयुः समुपहूय दधिक्राव्ण इति* ॥ १० ॥

माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुत्वा सत्त्रेषु दधिघर्मस्य एकदेशं भक्षयेयुः सर्वे समुपहूय न मिथः दधिक्राव्ण इत्येतयर्चा ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तस्या उत्तमं पदं दशमेऽहन्यभ्यस्येयुः* ॥ ११ ॥

तस्या ऋचः दशमेऽहनि प्राचिके उत्तमं पदं अभ्यस्येयुः पुनर्ब्रूयुः अनुष्टुप्पारोहार्थम् अथ तस्या इति किमर्थं प्रकृतैव सा उच्यते दश-मेऽहनि तार्तीयसवनिके दधिभक्षे तस्या ऋचः उत्तमाभ्यासः स्यात् हेतुसमत्वात् तन्माभूदिति ॥ ११ ॥

पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च दक्षिणा नयेयु-स्तीर्थेन* ॥ १२ ॥

पूर्वेण पत्नीशालां गमयित्वा आग्नीध्रीयसदसोरन्तरेण दक्षिणा नयेयुः आम्नानेन तीर्थेन ॥ १२ ॥

सर्वासान्देवस्य त्वेति पुरस्ताज्जपः* ॥ १३ ॥

सर्वासां दक्षिणानां देवस्यत्वेत्येतदादि मन्त्रः पुरस्ताज्जपः स्यात् ननु सर्वासामिति किमर्थं दक्षिणानामिति बहुवचनात् सिद्धेः उच्यते, उक्तं पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च दक्षिणा नयेयु-स्तीर्थेनेति, अनुच्यमाने एतस्मिन्ननेन दक्षिणापथेन नयनं यासा-न्तासामेवैष पुरस्तात् स्यात् नान्यासामिति तन्माभूदित्यत आरभ्यते सर्वासामिति कथं यास्तु न नीयन्ते सर्वासामेव पुरस्ताज्जपः स्यादिति

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

यथा निमित्तं धान्यपक्षम् उदीचीमुख्याने मुख्येभ्यो ग्रामवरान्तर-तोऽनदादि ॥ १३ ॥

वरुणस्त्वेति यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात्* ॥ १४ ॥

वरुणस्त्वेत्येतदादि यजुर्जपित्वा यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात् यथा दक्षिणाया देवतां नाम्नोद्दिश्य यथा वरुणायाश्वमिति ॥ १४ ॥

यथाजाति मृगान्* ॥ १५ ॥

प्रतिगृह्णीयादिति वर्त्तते या यस्य जातिस्तामादिश्य यथावयवे मृगमिति ॥ १५ ॥

अप्राणाच्च† ॥ १६ ॥

अप्राणच्च यद्द्रव्यं यच्च यथाजाति प्रतिगृह्णीयात् न प्राणिति तदप्राणम् अनिन्द्रियमित्यर्थः ॥ १६ ॥

पुंवन्मिथुनान्यन्यत्राजाभ्यः* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

पुंवन्मिथुनानि प्रतीयात् यथा अश्वश्चाश्वी चाश्वौ पुरुषश्च पुरु-
षी च पुरुषौ अन्यथाजाश्चः अजांस्तु मिथुनधर्मेण न प्रतिप्रतीयात्
नानादेवतात्वात् अन्यैवाजाया देवता अन्यैवाजस्य अग्नयेऽजम् अग्नि-
षोमाभ्यामजामिति ॥ १७ ॥

तेन क इदमित्युपरिष्टाज्जपः* ॥ १८ ॥

सावित्राद्दक्षिणाप्रतिग्रहमन्त्रस्य तेनामृतत्वमश्यीय क इदं कस्मा
अदादित्युपरिष्टाज्जपः ॥ १८ ॥

तत्रोहापादीनि त्वा देवि दक्षिणेऽद इति च यत् तत्
स्यात् तेन दात्र इदमाविश्रीतत्त इति च भुञ्जतीति च भूया-
द्धिरण्सीरिति च† ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन् दक्षिणाप्रतिग्रहणे ऊहापादीनि ऊहमापद्यन्ते
ऊहापादीनि ऊहितव्यं व्यक्तिवचनैः का व्यक्तिः स्त्रीपुंनपुंसकादि-
वचनमेकत्वद्वित्वबहुत्वानि ननु अधिकृते मन्त्रे तत्रेति किमर्थम्
उच्यते, ऊहनित्यतार्थमेतत् तत्र तस्मिन् मन्त्रे सति ऊहमेतान्या-
पद्यन्ते त्वां देवि दक्षिणे अद इति च यत् तत् स्यात् तेन दात्रे

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।
† आह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

इदं आविश्व एतन्मे इति च भुञ्जतीति च भूयात् हिंसीरिति च ऊहो वक्ष्यते देवस्य त्वा देवस्य वां देवस्य वः, वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे, वरुणो वां नयतु देव्यौ दक्षिणे वरुणो वो नयतु देव्यो दक्षिणाः वरुणायाश्वं वरुणायाश्वौ वरुणायाश्वान् वरुणायाश्वे वरुणायाश्वाः, तेनामृतत्वमश्यीय ताभ्याममृतत्वमश्यीय तैरमृतत्वमश्यीय तयामृतत्वमश्यीय ताभ्याममृतत्वमश्यीय ताभिरमृतत्वमश्यीय, वयःशब्दस्य भूयाच्छब्देन सह सामानाधिकरण्यं तदव्ययं ऊहपदेषु न परिसंख्यातः तथाप्यूहयितव्यः भूयाच्छब्देन सामानाधिकरण्यात् वयोदात्रे भूयात् वयसी दात्रे भूयास्तां वयांसि दात्रे भूयासुः वयोदातृभ्यां भूयात् वयसी दातृभ्यां भूयास्तां वयांसि दातृभ्यां भूयासुः वयोदातृभ्यो भूयात् वयसी दातृभ्यो भूयास्तां वयांसि दातृभ्यो भूयासुः, क इदं कस्मा अदात् क इमे कस्मा अदात् क इमानि कस्मा अदात् क इमं कस्मा अदात् क इमौ कस्मा अदात् क इमान् कस्मा अदात् क इमां कस्मा अदात् क इमे कस्मा अदात् क इमाः कस्मा अदात्, समुद्रमाविशेत् समुद्रमाविशेतां समुद्रमाविशन् द्विवचनबहुवचनयोर्लङ् आदेशात् सूत्रविधानात्, कामैतन्मे कामैते ते कामैतानि ते कामैष ते कामैतौ ते कामैते ते कामैषा ते कामैते ते कामैतास्ते, कामाय भुञ्जती भुञ्जत्यौ भुञ्जत्यः मा मा हिंसीः मा मा हिंसिष्टम् मा मा हिंसिष्ट ॥ १९ ॥

अश्वरथञ्चेद्दद्यात् पूर्वेणाग्नीध्रीयमवस्थाप्य पुरस्ताज्जपं जपित्वा दर्भमुष्टिनाश्वमुखानि संमृज्याद् द्राभ्यां द्राभ्यामश्व-

Digitized by Google

नामभ्यामेकैकस्याश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरुदकक्ष्यमिति धानञ्जप्यः* ॥ २० ॥

यद्यश्वरथं दद्याद् यजमानः तमश्वरथमुद्गाता आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे समीपे स्थापयित्वा पुरस्ताज्जपञ्जपित्वा पुरस्ताज्जप उक्तः देवस्य त्वेति दर्भमुष्टिनाश्वमुखानां संमार्जनं कुर्यात् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्वनामभ्यां एकैकस्याश्वस्य अश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरश्वनामभिः उदकक्ष्यन्दक्षिणोपक्रमम् एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २० ॥

धुर्य्यौ प्रथममित्यपरम् † ॥ २१ ॥

धुरि युक्तौ धुर्यौ अश्वौ तौ प्रथमं संस्कुर्यादित्यपरं विधानम् ॥२१॥

दक्षिणं पूर्वम् † ॥ २२ ॥

दक्षिणस्यान्धुरि योयुक्तस्तं पूर्वं संस्कुर्यात् पश्चादुत्तरमिति ॥२२॥

तथा प्रष्टी † ॥ २३ ॥

यथा धुर्यौ तेनैव क्रमेण प्रष्टी संस्कुर्यात् पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्टी ॥२३॥

सर्वाण्येकैकस्मिन् उदकक्ष्यमिति शाण्डिल्यः † ॥२४॥

---

* शाख्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाख्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सर्वाण्यश्वनामानि अष्टावपि एकैकस्मिन्नश्वे प्रयुञ्जीत दक्षिणा-द्वारभ्यानन्तर्येण उदक्संस्थमिति शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २४ ॥

सर्वाण्येकस्मिंस्तूष्णीमितराणीत्यपरम्* ॥ २५ ॥

सर्वैरष्टाभिरश्वनामभिरेकाश्वस्य दक्षिणस्य मुखं संस्पृश्यात् तूष्णी-मितराणि संस्पृश्यात् उदक्संस्थमेव इत्यपरं विधानम् ॥ २५ ॥

एतान्येवाश्वाश्वतरेष्वश्वतरीषु च यथार्थमूहेत्* ॥ २६ ॥

एतान्येवाश्वनामानि अश्वासु अश्वतरेषु च अश्वतरीषु च यथार्थ-मूहेत् यद्यश्वाभिर्युक्तः स्यात् अश्वतरैर्वा अश्वतरीभिर्वा तत्र तत्र यथासम्भवमूहेत् ऊह उच्यते अश्वासि अन्यासि मय्यसि हयासि वाजिन्यसि सप्तिन्यसि वृष्ण्यसि अर्वत्यसि इति अश्वतरोऽसि शेषाश्व-श्ववत् अश्वतर्यसि शेषाश्वावत् ॥ २६ ॥

त्रिभिश्चेद्द्वान्येकस्मिन्नर्द्धानि द्वयोर्द्वैधन्द्वयोः* ॥ २७ ॥

त्रिभिश्चेद्युक्तो भवति अर्द्धान्येकस्मिन् प्रयुञ्जीत अर्द्धानि द्वयोः द्वे द्वे-नामनी पूर्वोक्तेनैव क्रमेण द्वैधन्द्वयोः यदि द्वाभ्यां युक्तो भवति तदा द्विधा नामानि विभज्य युञ्जीत पूर्वोक्तेनैव क्रमेण ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथ अष्टमी कण्डिका।

आदित्यानामिति रथशिर आलभ्य जपेत्* ॥ १ ॥

आदित्यानामित्येतद्यजुः रथशिर आलभ्य जपेत् शिरःप्रवृत्ती-रथकारेभ्यो ज्ञेया ॥ १ ॥

यद्रथ्यꣳ स्याद्दायोरिति चर्मण्यं प्रतिगृह्णीयात् † ॥ २ ॥

रथस्येदं रथ्यं यत्किञ्चिद्रथाङ्गं चर्मण्यं चर्मणा निर्वृत्तं चर्मण्यं तद्दायोष्ट्वेत्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥

नक्षत्राणामित्यस्थिमयम् † ॥ ३ ॥

यदस्थिमयं रथ्यं तन्नक्षत्राणामित्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥३॥

सूर्य्यस्येत्ययो लोहं † ॥ ४ ॥

सूर्यस्येत्यनेन यजुषा कार्ष्णायसं यत्स्यात् रथ्यं ताम्ररजतकांस्य-रीतिकादिभ्यो लोहेभ्यो निर्वृत्तं तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ ४ ॥

हिरण्यञ्च † ॥ ५ ॥

---

* आह्वायनोऽप्येवम्।

† आह्वायनेन चतुर्भिरेकसूत्रं कृतम्।

अनेनैव मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयात् यद्व्यं वक्ष्यति हिरण्यमिति जातरूपं प्रतिगृह्णीयादिति मन्त्राम्नानसामर्थ्यादेतस्मिन् क्रमेण द्रव्यदेवतोपदेशः अतः प्रतिग्रहविधिस्तु प्रकरणे एव वक्ष्यते साम्प्रतं रथशिर आलभ्यानन्तरम् ॥ ५ ॥

दक्षिणेन रथं गत्वा रथन्तरमसीति दक्षिणं चक्रमालभेत्* ॥ ६ ॥

दक्षिणेन रथस्य गत्वा रथन्तरमसीत्यनेन यजुषा दक्षिणं चक्रमालभेत् ॥ ६ ॥

वामदेव्यमसीत्यधिष्ठानम्* ॥ ७ ॥

वामदेव्यमसीत्यनेन यजुषा अधिष्ठानमालभेत् रथमारुह्य रथी यत् स्थानमधितिष्ठति तदधिष्ठानम् ॥ ७ ॥

बृहदसीत्युत्तरं चक्रम्* ॥ ८ ॥

बृहदसीत्यनेन यजुषोत्तरं चक्रमालभेत् ॥ ८ ॥

अङ्कान्यङ्कू इति चक्रे एव संमृज्यात्* ॥ ९ ॥

अङ्कान्यङ्कू इत्यनेन यजुषा चक्रयोः संमार्जनं कुर्यात् एवेति प्रवृत्तावधारणं क्रियते ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वैश्वानर इति दक्षिणेन प्रादेनारोहेत्* ॥ १० ॥

वैश्वानर इत्यनेन यजुषा दक्षिणेन पादेन प्रथममारोहेत् ॥१०॥

आरुह्य जपेद्गिर्दैषत इति* ॥ ११ ॥

उभाभ्यामारुह्य गिर्दैषत इत्येतद् यजुर्जपेत् ॥ ११ ॥

क्रमेति सव्यानभीशूनायच्छेत्* ॥ १२ ॥

क्रमेत्यनेन यजुषा यौ रथस्य सव्ये पार्श्वेऽश्वौ तयोरश्मीनायच्छेत् आयतान् कुर्यात् रश्मीनिति बहुवचनमुभयतो रश्मयोभवन्त्य-श्वानाम् ॥ १२ ॥

दासेति दक्षिणानवगृह्णीयात्* ॥ १३ ॥

दासेत्यनेन यजुषा दक्षिणयोरश्वयोरश्मीनवगृह्णीयात् अव-ग्रहणमात्रं नात्यन्तं गच्छेत् ॥ १३ ॥

अवरुह्य सकृद्वारुणमुक्त्वा यथा देवतमादिश्योपरिष्टा-ज्जपं जपेदिति गौतमः* ॥ १४ ॥

अवतीर्य्य रथात् सकृद्वारुणं यजुरुक्त्वा यथादेवतमादिश्य

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उक्तं वायोरिति धर्मसूत्रं प्रतिसृष्टोऽश्वादित्येतदादि द्रव्याणामश्वानां रथस्य गौतम आचार्य्य आह* ॥ १४ ॥

संमार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कृत्वा विमुच्य नाना पुरस्ताज्ज-पोपरिष्टाज्जपौ वारुणमश्वेभ्यो रथाय चेति धानञ्जप्यः † ॥१५॥

संमार्जनप्रभृत्यवरोहणान्तं एतत् सर्वं कृत्वा विमुच्याश्वौ नाना एकैकस्मिन् द्रव्ये पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपौ भवेतां वारुणन्तु यजुः अश्वार्थमेव स्याद्रथार्थञ्चेति एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ १५ ॥

ग्लायेच्चेद् यथासनं व तत् सर्वं जपेत् † ॥ १६ ॥

यद्येतत्कर्म नोत्सहेद्यथादेशं कर्तुं तदा चोदुम्बर्यामेवोपविष्ट एतत् सर्वं जपेत् ॥ १६ ॥

पृच्छ्यश्चेद्ध्यात् प्राग्वारुणादश्वनामानि जपेत् † ॥ १७ ॥

---

* पुस्तकत्रयेऽप्यत्र पतितमनुमीयतेऽसंबद्धत्वात्, द्राह्यायणे तु "रथा-द्ववरुह्य वडवास्त्वा नयतु देवि दक्षिणे इत्येकं वाक्यं मन्त्रं बहुवचनेनोहेन सकृदुक्त्वा यथादैवतमश्वांश्च रथञ्च आदेश्य तेनामृतत्वमसीयेत्युपरिष्टाज्जप-मूहेन सकृद्ब्रूयात् तद् यथा वडवो वो नयतु देव्या दक्षिणाः वरुणायास्मान् उत्तानायाङ्गिरसाय रथन्तरममृतत्वमसीयेतीति" धन्विकृतटीकास्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

यदि पृष्ठ्यमन्वारब्धाद् यजमानः पृष्ठेन वहतीति पृष्ठ्यः, तदा पुरस्ताज्जपं जपित्वा प्राग्वारुणात् मन्त्रादश्वनामानि जपेत् ॥ १७ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ १८ ॥

प्रागिति प्रकृतम् ॥ १८ ॥

तथादान्तेषु* ॥ १९ ॥

तथा अदान्तेष्वश्वेषु यथा पृष्ठ्यः तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ १९ ॥

यद्द्रथ्यं स्यात्तेन तत् प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २० ॥

रथ्यमिव रथ्यं चर्मखादि यद्द्रव्यं रथेन तुल्यं तेन तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ २० ॥

अन्नस्येति प्राग्वारुणाद्वेः* ॥ २१ ॥

अन्नस्यान्नपतिरित्येतद्यजुः प्राग्वारुणात् मन्त्राद्वेः प्रतिग्रहे जपेत्, ननु तत् किमिदं प्राग्वारुणादिति यदा प्रागेव वारुणात् मन्त्रादयं मन्त्रः पठितः उच्यते विकल्पार्थं वक्ष्यति पुरस्ताज्जपाद्वेति ॥ २१ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ २२ ॥

---

* प्राप्नायपाठोऽप्येवम् ।

वारुणाद्वा प्राक् पुरस्ताज्जपाद्वा जपेत् ॥ २२ ॥

ग्राम्ब्वा कृतं निति वसनस्य* ॥ २३ ॥

ग्राम्ब्वा कृतं नित्येतद्यजुः वाससः प्रतिग्रहे प्राग्वारुणात् स्यात् पुरस्ताज्जपाद्वा ॥ २३ ॥

तदुदस्येदतान्तवे* ॥ २४ ॥

तद्वा ग्राम्ब्वा कृतमिति यजुः उत्क्षिपेत् अतान्तवे वसने यन्न तन्तुभ्योनिर्वृत्तं तदतान्तवं गवतादि चर्मण्यं कुचित्रादि ॥ २४ ॥

हिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्य्यामाश्लेषयेत्* ॥२५॥

हिरण्यमल्पीयः यस्य भोगो नास्ति तदौदुम्बर्यामाश्लेषयेत् ॥२५॥

आग्नीध्रीये वा जुहुयात्* ॥ २६ ॥

आग्नीध्रीये वा तद्धिरण्यं जुहुयात् न भोगाय कल्पेत् ॥ २६ ॥

समस्तान् व्रीहियवानेकक्रतौ प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २७ ॥

एकस्मिन् क्रतौ व्रीहियवान् समस्तान् प्रतिगृह्णीयात् न व्यस्तान्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

न पृथगित्यर्थः, अपरे ब्रुवते एककृताविति ज्योतिष्टोमे एतत् तद्य-द्वाऊरेकोयज्ञ इत्येतस्मात् ॥ २७ ॥

तथा तिलमाषान्* ॥ २८ ॥

यथा व्रीहियवान् तथा तिलमाषान् तेन प्रकारेणेत्यर्थः प्रति-गृह्णीयादिति वर्त्तते ॥ २८ ॥

प्राजापत्येनानादिष्टदेवताः प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २९ ॥

यासां दक्षिणानां देवता अनादिष्टास्ताः प्राजापत्येन मन्त्रेण गृह्णीयात् प्रजापतये गर्दभमित्येतदादिवत् ॥ २९ ॥

तूष्णीमयज्ञे दक्षिणा इति धानञ्जप्यः* ॥ ३० ॥

या अयज्ञे दक्षिणाः तासु प्रतिग्रहणमन्त्रो निवर्त्तते इत्येवं धान-ञ्जप्य आचार्यो मन्यते कः पुनरयज्ञाधिकार इति उच्यते यज्ञस्य उद्वाहे कश्चिद्धिरण्यादिकं ददाति यथा हिरण्मयीयो भोगादागच्छे-दोदुम्बर्योमाश्रयेदिति यज्ञस्य ऋत्विजो देव इति च कन्याप्रदानादि तत्र तूष्णीं प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ३० ॥

भूर्भुवः स्वरिति गौतमः* ॥ ३१ ॥

भूर्भुवः स्वरित्यनेन प्रतिगृह्णीयात् एवं गौतम आचार्य आह ॥ ३१ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

ओमिति वोमिति वा* ॥ ३२ ॥

ओमित्येवं वा प्रतिगृणीयात् एवं मन्यते गौतमः ॥ ३२ ॥

इति द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

पूर्वं नाराशंसम्भक्षयित्वाहवनीये प्रस्तोता पृष्ठहोमं जुहु-यायत्पृष्ठꣳ स्यात्तदादिश्यादः पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञ-पतावविह्रुतमिमं यज्ञमभिसम्वसानाहोत्रास्तृप्यन्तु सुमनस्य-मानाः स्वाहेति पूर्वाम्* ॥ १ ॥

दक्षिणाप्रतिग्रहविधानमुक्तं साम्प्रतमनन्तरं पृष्ठस्योपाकरणं तत्-सम्बद्धं प्रस्तोतृकर्मोच्यते द्वौ नाराशंसौ माध्यन्दिने तयोः पूर्वं भक्ष-यित्वा आहवनीयेऽग्नौ प्रस्तोता पृष्ठहोमं जुहुयात् तस्मिन्नहनि यत् पृष्ठं स्यात्तदादिश्य अदः पिबतु सोम्यं मध्वायुरित्येतदादिना मन्त्रेण अद इति सर्वनामस्थाने रथन्तरं पिबत्वित्येतदादिवत् ॥ १ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ २ ॥

पूर्वां यथोक्तेन मन्त्रेण हुत्वा उत्तरां स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥२॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

द्वैधं गुञ्जयादिति धानञ्जय्योऽदः पिबतु सोम्यं मध्वायुर्द-धद्यज्ञपतावविह्रुतं स्वाहेति पूर्वामिमं यज्ञमित्युत्तराम्* ॥ ३ ॥

द्वैधं द्विधा कृत्वा एवं गुञ्जयादिति धानञ्जय्य आचार्य आह ॥ ३ ॥

श्रोत्रकपृष्ठेभ्य इति¶ ॥ ४ ॥

श्रोत्रकपृष्ठार्थमेवमभिसमन्नं कृत्वा ॥ ४ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयमिति षष्ठे पृष्ठादेशं गौतमो महा-व्रतमिति व्रते† ॥ ५ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयं पिबतु इत्येव षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं गौतम आचार्यो मन्यते महाव्रतं पिबत्वित्येवं महाव्रते ॥ ५ ॥

रेवत्यश्च वारवन्तीयश्चेति धानञ्जय्यो यावन्ति पृष्ठस्थानि स्युः सर्वाण्येव प्रसञ्चक्षीत पिबतु दधदिति च यथार्थ-मूहेत्* ॥ ६ ॥

रेवत्यश्च वारवन्तीयश्चेत्येवं षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं धानञ्जय्यो मन्यते

---

* आह्वायबोनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

¶ आह्वायबोऽप्येवम्।

† आह्वायबोनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

यावन्ति सामानि महाव्रते पृष्ठस्थानि भवन्ति सर्वेषामेव परिसंख्यानं कुर्यात् पिबतु इर्धादिति चैते पदे यथार्थमूहेत् प्रयोगस्तु रेवत्यस्य वारवन्तीयस्य पिबतां सोम्यं मध्वायुर्दधतीति एषो मन्त्रः सामान्यः एवं षष्ठे गायत्ररथन्तरबृहद्भ्राजनभद्राणि पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधती दधन्तीति चेत्येवं महाव्रते मन्त्रएषः सामान्यः एवेत्युक्तम् उभयपक्षेणाम्नातं भद्रे पुच्छे यज्ञायज्ञीये च पुच्छे यथार्थं न केवलमेवं षष्ठमहाव्रतयोः यत्र यत्रानेकसामपृष्ठता तत्र तत्रैवमर्थसमत्वात् ॥ ६ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोष्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमिति* ॥ ७ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोष्यमाणः स्तोतुमिच्छन् उद्गाता स्तोमयोगात्पूर्वं दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमित्येतदाद्याः यथाम्नानादेव सिद्धे दशत्वे संख्याग्रहणं किमर्थं दशेति चेत् उच्यते अनुलिङ्गं विभागो माभूदिति, व्याहृतिग्रहणं संव्यवहारार्थं वक्ष्यति रूपं पूर्वं व्याहृतिभ्य इति ॥ ७ ॥

रथन्तरएवर्चं यस्ते गोष्विति* ॥ ८ ॥

रथन्तरएव केवले रूपं ध्यायेत् यस्ते गोष्वित्येतां एवशब्दः अन्यत्र प्रयुक्ते रथन्तरे माभूदिति रूपमिति संव्यवहारार्थमेव रूपं पूर्वं व्याहृतीभ्य इति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

युक्त्वा स्तोममेतद्ब्रूयादिति शाण्डिल्य ऋचं पूर्व्वं व्याहृतिभ्य इति* ॥ ९ ॥

यदेतदुक्तं प्राक् स्तोमयोगाद्व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदेरमित्येतदादि एतद्युक्त्वा स्तोमं ब्रूयादिति शाण्डिल्य आचार्य आह अथन्तु क्रमः ऋचं पूर्व्वं व्याहृतीभ्य इति ॥ ९ ॥

इतरं धानञ्जप्यम्* ॥ १० ॥

यत्पूर्वमुक्तं तत् धानञ्जप्यस्य मतम् ॥ १० ॥

रथन्तरे प्रस्तूयमाने सर्व्वत्र सम्मीलेत्* ॥ ११ ॥

रथन्तरे साम्नि प्रस्तूयमाने सर्व्वत्र सम्मीलेत् यावत्कालः प्रस्तूयते तावत्कालः सम्मीलनं कुर्यात् अथ सर्व्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते एवं ब्राह्मणम् ईश्वरं वै रथन्तरमुद्गातुश्चक्षुः प्रमथितः प्रस्तूयमाने संमीलेत्स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेतेति प्रथमायाम्टचस्य विधिः क्रियां दर्शयति स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेतेति तेन यद्विषयमेव प्रतिवीक्षमाणमादिश्यते तद्विषयमेवं सम्मीलनं गम्यते सोऽयमाचार्य्यः सर्व्वत्रेत्येवमारभते कथमुत्तरयोरपि स्तोत्रीययोः सम्मीलनप्रतिवीक्षणे भवेयातामिति यावता रथन्तरधर्मोऽयं नायम्टग्धर्मः स्वर्दृशमब्दः कालमात्रज्ञापकः वक्ष्यति प्राक् प्रतिहारं चतुरक्षरं शिष्ट्वा तत् सर्व्वत्र प्रतिवीक्षेतेति अपरे वर्ण-

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

यन्ति वक्ष्यत्ययं तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्मा इति तत्कथं निवर्त्तमानेष्वन्येषु धर्मेषु सस्तोत्रं स्यादिति अतः सर्वचग्रहण-मिति ॥ ११ ॥

एकैकं मनसाक्षरं स्तोभैर्वाचा संयुञ्ज्यात् प्रथमस्वरैर-कारैर्भकारादिभिरक्रान्तैर्द्वितीयस्वरोत्तमैः* ॥ १२ ॥

एकैकमुद्गीथाक्षरं मनसा ध्यायेत् स्तोभैर्वाचा संयुञ्ज्यात् उक्तं ब्राह्मणे बभ्लता कुर्वता गेयमिति एतत् स्तोभरूपं सूत्रकारः श्रुत्य-न्तरं दृष्ट्वा विकल्पयति प्रथमस्वरैरकारैर्भकारादिभिरक्रान्तैरिति अक्षराणां स्तोभानाञ्च युगपत्क्रियां दर्शयति बभ्लता कुर्वता गेय-मिति प्रथमस्वरैरकारैः उक्तस्वराः प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति-स्वार्या इति तैरकारैर्भकारादिभिर्भकार उच्चारणार्थः भकारैस्ते अकारा उच्चार्यन्ते अक्रान्तैः अक्रान्ताः तान् प्रयुञ्जीत द्वितीयस्वरो-त्तमैः यस्तेषामुत्तमो वर्णः स द्वितीयेन स्वरेण स्यात् ॥ १२ ॥

एतद्यथाधीतमित्याचक्षते* ॥ १३ ॥

एवं प्रयुज्यमानं रथन्तरं यथाधीतं प्रयुक्तं भवतीति एवमाच-क्षते एतद्धृत्यन्तरं यथाधीतं प्रयोक्तव्यमिति अथ एके ब्रुवते एतेषा-मेव बभ्लेति स्तोभानां अनुकरणभकार इति अपरा श्रुतिः रथ-न्तरे लकारभकारान्तरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षरं दर्शयेत् तद्यथा

---

* आह्वायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु छेदविषये विशेषोऽप्यस्ति ।

Digitized by Google

स्वरेण सर्वाणि व्यञ्जनानि व्याप्नान्येवं सर्वान् कामानवाप्नोति यस्यैवं वेद यस्यैते स्वरवन्तः प्रयुज्यन्ते यस्यैवं विद्वान् प्रयुङ्क्ते यथा चाग्नि-चन्द्रसूर्य्याभास्वन्तोऽपहततमस्कास्तद्दुह्यानयजमानो भवत एवं ह्याह भात्यग्निर्भाति चन्द्रमा भाति सूर्यो भान्ति ज्योतींषि भाति रथन्तर-मिति भकाराणामेव दीप्तिं दर्शयति स्वरवतां रथन्तरस्य स्तोभानां स्वरवन्तः प्रयोक्तव्या इति यत्र तु व्यञ्जनवन्तः प्रयुज्येरन् चोधुका च बध्यायिनाव प्रजसावुद्गात्रयजमानौ स्यातान्तस्मादक्षरं प्रयुञ्जानः स्वरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षरं दर्शयेत् एका स्मृतिः तस्माद्विकल्पः स्यात् ॥ १३ ॥

प्राक् प्रतिहाराच्चतुरक्षरꣳ मिङ्क्त्वा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेत* ॥१४॥

प्राक् प्रतिहाराच्चत्वार्य्यक्षराणि मिङ्क्त्वा तच्चतुरक्षरं प्रतिवीक्षेत सर्वग्रहणस्य प्रयोजनं सम्मीलनविधावेवोक्तम् ॥ १४ ॥

स्तुत्वा वरञ्चोदयेत्¶ ॥ १५ ॥

स्तुत्वा रथन्तरेण यजमानं वरं प्रति प्रेरयेत् ॥ १५ ॥

तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्माः † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु छेदविषये विशेषोऽप्यस्ति।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्रायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

तस्य रथन्तरस्य अपृष्ठस्य सतः निवर्त्तेरन् धर्माः याद्दत्य साया-द्यो धर्माः सर्वे निवर्त्तेरन् अतोऽस्य ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते तस्येति तस्यैव न बृहद्वामदेव्ययोस्तु पुनरपि रथन्तरं पृष्ठयोः सतो निवर्त्तेरन्धर्माः तथा सत इति पृष्ठगतस्य तु रथन्तरस्य गुणभूतस्यापि सतो नैव निवर्त्तेरन्धर्माः तथा बृहतः ॥ १६ ॥

सहस्तोभैरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सह स्तोभैर्धर्मा निवर्त्तेरन्नित्येवं गौतम आचार्यो मन्यते ननु सर्वे एवाशेषेण धर्मा निवृत्ताः कुतस्तोभनिवृत्तिर्येन गौतमस्तो-भान्निवर्त्तयतीति उच्यते, वक्ष्यति स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जप्यः इति उक्तं परमतमनुमतमप्रतिषिद्धमिति तेन गौतमस्यानिवृत्ता एव स्तोभक्रियाः ॥ १७ ॥

स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जप्यः † ॥ १८ ॥

सर्वेऽन्ये धर्माः अपृष्ठस्य निवर्त्तेरन् स्तोभा एव केवला अन्वि-युरित्येवं धानञ्जप्यो मन्यते ॥ १८ ॥

अग्निष्टोमसामसन्धिसाम्नोरेवापृष्ठं स्तोभेदिति शाण्डि-ल्यः † ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अग्निष्टोमसाम वा यदा स्यात् सन्धिसाम वा तदा अपृष्ठमपि स्तोभेत् एवं शाण्डिल्य आह ॥ १९ ॥

सर्वत्रास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति स्थविरो गौतमः* ॥२०॥

सर्वत्र पृष्ठगतञ्चान्यत् स्थानगतञ्चास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति स्थविरो गौतम आह ॥ २० ॥

इति द्वितीयस्य नवमी कण्डिका।

अथ दशमी कण्डिका।

वामदेव्येन स्तोष्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्गावो अश्वा अजा-वयोऽव्रीहियवा इति मनसा ध्यायेत्* ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरयोः सामान्यविशेषधर्मास्तोक्ताः साम्प्रतं वामदेव्य-धर्मा विवक्षिताः तांश्चिवक्षुराह। वामदेव्येन स्तोष्यमाण इति वाम-देव्येन साम्ना स्तोष्यमाणः स्तोतुमिच्छन् पूर्वं स्तोमयोगात् गावो अश्वा अजा इत्येतदादि मनसा ध्यायेत् अन्योऽन्यधर्म उक्तः यथाकुलीपुचा-निति, अथ विसमासः किमर्थमिति चेत् गोऽश्वाजाविव्रीहियवान् मनसा ध्यायेत् इत्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते यद्येवमवक्ष्यत् तदा

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

गवादीनां द्रव्याणां ध्यानमभविष्यत् तदेवं माभूदित्यत आह आचार्यो गावो अश्वा इत्येतदादि तेन किं गावो अश्वा इत्येतदादि मन्त्रं मनसा ध्यायेदिति ॥ १ ॥

ब्रह्मसाम्नि यः कामो यजमानस्य स्यात् स सिध्यत्विति ध्यायन्नुपासीत* ॥ २ ॥

ब्रह्मसाम्नि स्तूयमाने यः कामो यजमानस्य भवेत् स सिध्यत्वित्येवं ध्यायन् यजमान उपासीत अत्र सन्देहः किं क्रतुकामस्य ध्यानं उत-यथाकाम्यं कामस्य ध्यानमिति उच्यते, क्रतुकामस्य ध्यानं न यथा-काम्यं कथमेतद्गम्यत इति चेत् उच्यते, उद्देशनिर्देशाभ्यां यः स इति यः क्रतुकामस्तं ध्यायेदिति अन्यथा हि ब्रह्मसाम्नि यजमानः कामं ध्यायेदित्येवमवक्ष्यत्सूत्रम्॥ २ ॥

तथेतर उद्गायन्* ॥ ३ ॥

तथा इतर उद्गाता यजमानस्य कामः सिध्यत्वित्येवं ध्यायन्नु-द्गायेत् ॥ ३ ॥

आर्भवेण स्तुत्वा पुरोडाशादेकैकं पिण्डन्त्रीं स्त्रीन्वाप-रया द्वारा हविर्द्धानं प्रपद्याधस्तात् स्वस्य चमसस्य कुर्यु-

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

यदासन्नः स्यादत्र पितरोमादयध्वं यथा भागमावृषायध्वमिति* ॥ ४ ॥

आर्भवेन पवमानेन स्तुत्वा तार्त्तीयसवनिकात्पुरोडाशात् एकदेशं गृहीत्वा एकैकं पिण्डन्वीं स्त्रोम्या अपरया द्वारा पश्चिमया द्वारा हविर्द्धानं प्रविश्य अधस्तात्तस्य चमसस्य समीपे दर्भेषु पिण्डान्विदध्युः यस्मिन् काले आसादितः स्यात् हविर्द्धाने चमसः पिण्डान्निधाय अपेयुः अत्र पितरोमादध्वं यथा भागमावृषायध्वमिति ॥४॥

तमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेति* ॥ ५ ॥

तं चमसं भक्षार्थमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितर इत्यनेन ॥ ५ ॥

सोम्यमाहृतमुद्गातावेक्षेतायुर्मे प्राण इति* ॥ ६ ॥

सोम्यं चरुमाहृतं उद्गातावेक्षेत आयुर्मे प्राण इत्येतदादिना यजुषा साध्यानां वै देवानां सत्रमासीनानामित्येतदादि ब्राह्मणं सोम्यस्यावेक्षणं दर्शयति उद्गातृग्रहणं आचार्यशैली सर्वेषां कर्मणि प्रसक्ते अवश्यमुद्गातृग्रहणं करोति ॥ ६ ॥

पुनरस्मासु दध्मसीत्यन्तः* ॥ ७ ॥

---

* ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

अस्य सोमावेक्षणयजुषः पुनरस्मासु दृभसीत्येषोऽन्तः अत्रोच्यते उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति एवं विज्ञायमाने मन्त्रस्यान्ते तत् किमिदं विज्ञापनं क्रियत इति उच्यते वक्ष्यति तं दृभमेऽहन्यभ्यस्येयु-रिति तच्चैतावन्मन्त्राभ्यासप्रदर्शनार्थमिति ॥ ७ ॥

तं दृभमेऽहन्यभ्यस्येयुः* ॥ ८ ॥

तमवेक्षणमन्त्रस्यान्तं दृभमेऽहनि द्विर्ब्रूयुः ॥ ८ ॥

यन्मे यममित्येके* ॥ ९ ॥

आयुर्मे प्राण इत्येतस्य प्राणमन्त्रस्य स्थाने यन्मे यममित्येतमेके आचार्या मन्यन्ते ॥ ९ ॥

पूर्वेण त्वेवावेक्षेत* ॥ १० ॥

तुशब्दो व्यावृत्त्यर्थः यदेतत् पूर्वोक्तमवेक्षणमन्त्रं तेनैवावेक्षेत न द्वितीयेन ॥ १० ॥

तस्मिन्नङ्गुष्ठानामिके अवधायाक्षिणी विमार्जीत येना-क्षाजिमिति † ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

तस्मिन्नुत्तरधृते सोम्ये चरौ अङ्गुष्ठञ्च अनामिकाङ्गुलिञ्चावधाय अक्षिणी विमृजेत् येनाश्याजिमित्येतदादिना यजुषा तस्मिन् ग्रहणं यदि पूर्वेण यद्युत्तरेणावेक्षेत कुर्यादेवैतत् ॥ ११ ॥

एवमितरौ कुर्याताम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन विधिना इतरौ अष्टौ कुर्याताम् ॥ १२ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ १३ ॥

एष क्रमः प्रस्तोता पूर्वः पश्चात् प्रतिहर्त्ता ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण प्रतिहर्त्तारं हरेयुः † ॥ १४ ॥

तमवेक्षितं सोम्यं प्रतिहर्त्तुरुत्तरेण हृत्वा पश्चिमया द्वारा निष्क्रामयेयुः यदि वा आह्मणोक्तेन विधिना प्राश्नीयात् दक्षिणार्द्धं सदसो गत्वैतं सोम्यातिशेषं प्राश्नीयादिति ॥ १४ ॥

यज्ञायज्ञीयस्य हिंकारं प्रति पत्नीमुद्गातेक्षेत † ॥ १५ ॥

पत्नी चोद्गातारमीक्षेत ॥ १५ ॥

निधनं प्रति पत्नी दक्षिणमूरुमभिषिञ्चेत् † ॥ १६ ॥

---

* आम्नायेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† आम्नायेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

निधने उच्यमाने पत्नी पाचेऽष्ठीवीभिरद्भिः स्वं दक्षिणमूरुमभिषिञ्चेत् तत् दक्षिणमूरुमभिषिञ्चन्त इति हि ब्राह्मणम् ॥ १६ ॥

तृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां सर्वं तदुदकं निनयेत्* ॥ १७ ॥

तृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां पत्नी स्वस्मिन्नूरौ सर्वन्तदुदकं निनयेत् सर्वशब्दो निरवशेषवाची उत्पत्तिस्तोत्रीयायां कर्मस्तोत्रीयायां प्रस्तुतायामिति विवदन्ते तृतीयाशब्देन कर्मस्तोत्रीयायां न्याय्यतरम् ॥ १७ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायिभुवद्वाजेष्वित्यभ्यस्येन्नामिति च निधनमनुष्टुभमुत्तमामक्षरेणान्तत इति स्याद्वेति* ॥ १८ ॥

स्तोत्रस्योत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायि भुवद्वाजेष्विति एवमभ्यासं कुर्यात् अस्य चतुरक्षरस्याभ्यासे सति नामिति च निधनं कुर्यात् यस्मादेवं ब्राह्मणम् अनुष्टुभमुत्तमां सम्पादयतीति अक्षरेणान्ततः प्रतिष्ठाप्यमिति च ॥ १८ ॥

अनभ्यासन्त्वाचार्य्या निधनञ्च यथाम्नायं शाण्डिल्यः † ॥१९॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अनभ्यासमेवाचार्या मन्यन्ते चतुरक्षरस्य णिधनञ्च यथाम्नायमेव कुर्युरित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते अनभ्यासञ्चेति चशब्दः तु-शब्दो हेत्वर्थः को हेतुः यस्मात्पञ्चोपन्यासब्राह्मणमेवेदं प्रकरणादितो वा इति च ॥ १९ ॥

तद्यदानुशंसन् होतापोच्छिष्टोया ब्रूयात्तदैनमन्वालभे-रन्नपावृणवाना:* ॥ २० ॥

तद्यज्ञायज्ञीयं यदा यस्मिन् काले अनुशंसन् होतापोच्छिष्टोया ऋचा ब्रूयात् तदा तस्मिन् काले एनं होतारं अन्वालभेरन् स्पृशेयुः अपावृणवानाः प्रावरणान्यपास्यमानाः अपावृणवाना इति सर्वेषां पूर्वं प्रावृतानां क्रियां दर्शयति उक्तं प्रावृतेनोद्गेयमिति वैश्वानरेणा-नभिदाहायेति तत् सूत्रकारः सर्वेषां प्रावरणं दर्शयति हेतुसम-त्वात् किं हेतुसमत्वम् अनभिदाहः ॥ २० ॥

अन्यत् स्थानगतस्य निवर्त्तेरन् धर्माः* ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयस्याग्निष्टोमसाम्नोऽन्यस्थाने प्रयुज्यमानस्य सर्वे धर्मा निवर्त्तेरन् ॥ २१ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम स्यात्तस्य स्युः* ॥ २२ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम भवेत् तस्य धर्मा भवेयुः ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

अहिङ्कारे तु प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गातेक्षेत* ॥ २३ ॥

अहिङ्कारेऽग्निष्टोमसाम्नि प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गाता ईक्षेत पत्नी चोद्गातारम् ॥ २३ ॥

अनुब्राह्मणमार्चिकान् सन्नामान् सर्वत्र कुर्यादप्यन्यस्मिन् साम्नि* ॥ २४ ॥

ये ब्राह्मणे चर्च साम्नि प्रतिसन्नामा उक्ताः एवं ह्यलोद्घं पत्नी-त्र्ययमिति सुम्नंसिषमिति चैतान् सर्वेष्वग्निष्टोमसामसु दर्शयति सर्व-ग्रहणं पवमानगतेऽपि यज्ञायज्ञीये भवति न केवलं यज्ञायज्ञीये अप्यन्यस्मिन् रथन्तरेऽपि अथ साम्नीति किमर्थं उच्यते यदा रथ-न्तरेष्वृतु अन्यत्पृष्ठं क्रियते तत्तदापि अस्तुष इति सुस्तुष इति वा सन्नामयेत् ॥ २४ ॥

इति द्वितीयस्य दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा स्तोमं विमुञ्चेयुर्ऋतस्य त्वेति* ॥ १ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा चमसं सोम-विमोचनं कुर्युः ऋतस्य त्वेत्यनेन यजुषा, ननु तत् किमिदं तृतीयसवन-ग्रहणं यदा सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेष्वित्युक्तम् उच्यते सूत्रन्तावद्यजुरुपरि सन्निभक्षात्समाम्नातं तत्र विमोचनं यजुषा तस्मिन्नेव क्रमे प्राप्नोति अतः तृतीयसवनग्रहणं तावत्क्रियते कथं न केवलमुपरि सन्निभक्षात् सोमविमोचनं स्यात् यस्यां यस्यां संस्थायां क्रतुः समाप्यते तस्या-न्तस्यां संस्थायां स्यादिति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् स्तोत्रे-ष्विति बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धे सर्वत्वे सूत्रमुच्यते सूत्रं सोमविमो-चनं कृत्स्नस्तोत्रे सृष्टं प्रतिस्तोत्रञ्च सोमयोजनं भवति युक्तस्य च विमोचनं भवत्येव तस्य च युक्तस्य सोमस्य यस्मिन् काले विमो-चनमित्येष संशयः अतः सर्वग्रहणं करोत्याचार्यः कथं पूर्वेष्वपि स्तोत्रेषु एकैकस्मिन् स्तोत्रे भक्षयित्वा सोमं विमुञ्चेयुः अत्र तु तृतीय-सवने कथमिति ॥ १ ॥

दक्षिणैः पाणिभिः कुम्भाः संलोभयेयुः* ॥ २ ॥

संलोभनं एकत्रीकरणं कुर्युः ॥ २ ॥

यजमानवाचनादनन्तरमत्र वा यजमानं वाचयेत्तन्तवे-मा ज्योतिषेत्यसावनुमातनु त्वि ज्योतिषेति यथाज्येष्ठं पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् † ॥ ३ ॥

* अध्यायबोधाप्येवम्।

† आम्नायबोधनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्।

यजमानवाचनादनन्तरं यदेतत् स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनं एतस्मादनन्तरं एतत् कर्म कुर्यात् तदुच्यते अथ वा अस्मिन् काले कुशानां संलोभनं कृत्वा कुर्युः इति विकल्पः तन्तवे मा ज्योतिषेत्युक्त्वा असावनुमातनुहि ज्योतिषेति यथा ज्येष्ठं पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् असाविति सर्वनामस्थाने नाम गृह्णीयात् यो यो ज्येष्ठो यथा ज्येष्ठं प्रयोगस्तु तन्तवे मा ज्योतिषा यज्ञदत्त अनुमातनुहि विष्णुमित्र अनुमातनुहि सोमभूते अनुमातनुहि ज्योतिषा अपरे प्रत्येकं पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपौ कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

जनिष्यमाणा इत्यजातेषु* ॥ ४ ॥

अजातेषु पुत्रेषु जनिष्यमाणा इति सर्वनामस्थाने कुर्यात् प्रयोगस्तु तन्तवे मा ज्योतिषा जनिष्यमाणा अनुमातनुत ज्योतिषा अजातपुत्रस्यैष कल्पः अपरे ब्रुवते जातपुत्रोऽपि पुत्राणां नामानि गृहीत्वा जनिष्यमाणा इति गृह्णीयात् आशीर्योगत्वात् जनिष्यमाणा इत्यजातेष्विति प्रतिपत्तिरियमिति ॥ ४ ॥

जातेष्वजातेषु च पुत्रा इत्येव सत्रेषु* ॥ ५ ॥

जातेषु अजातेषु च पुत्रेषु सत्रेषु पुत्रा इत्येवं नामग्रहणं प्रयोगः तन्तवे मा ज्योतिषा पुत्रा अनुमातनुत ज्योतिषा यद्येकः कुर्यात् तथापि बहुवचनं कुर्य्यात् नोऽहं कुर्य्यात् ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वषट्कृते हारियोजनस्य यथेतमपरया द्वारा निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमेहीति* ॥ ६ ॥

वषट्कृते हारियोजनस्य हविषः हारियोजनस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी यथेतं यथागतमित्यर्थः दक्षिणेनौदुम्बर्यां गत्वा पश्चिमया द्वारा निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमे हीत्येतदादि यजुः अथापरया द्वारेति किमर्थं यदा यथेतमित्युक्ते सिद्धमेवैतत् ते हि समस्तोपस्थानं कृत्वा अपरयैव द्वारा प्रविष्टाः अत्रोच्यते विसंस्थिते सवने पूर्वया द्वारा सञ्चर इत्युक्तं न चात्र सवनं सन्तिष्ठते तस्मादपरयेति न ब्रूयात् विसंस्थिते सञ्चरेण निर्गमणं स्यात् एवं माभूदित्यत आह अपरयेति यथेतमिति चोक्ते ते पिण्डं पितृयज्ञं कृत्वा पूर्वया द्वारा प्रविष्टाः तत्रैषोऽपि सञ्चरो गम्येतापरयेत्यनुच्यमाने ॥ ६ ॥

सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ७ ॥

सुभूरसीत्यनेन यजुषा आदित्यमुपतिष्ठेरन् ॥ ७ ॥

अस्तमितश्चेद्गार्हपत्यम्* ॥ ८ ॥

यद्यस्तमितः स्यादादित्यः ततोऽनेन यजुषा गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् कोऽस्य विषयः षोडशीवाजपेयौ अन्यस्मिंश्च कालातिक्रमे ॥ ८ ॥

---

* आम्नायश्चाप्येवम्।

Digitized by Google

आग्नीध्रीये द्वे आहुती जुहुयुरपां पुष्पमिति पूर्वां स्वाहा-कारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयेऽग्नौ द्वे आहुती जुहुयुर्गत्वानुपूर्व्येण अपां पुष्पमित्यनेन यजुषा पूर्वामाहुतिं जुहुयात् स्वाहाकारेणोत्तरां अथाहुती इति द्विवचनेन किं सिद्धं किमिदं संख्याग्रहणं द्वे इति उच्यते नियमार्थम् उक्तं ह्यनेन हिरण्यमग्नौ वा भोगाद्रामक्वेद्वाहुत्याममाहवनीये वा आग्नीध्रीये वा जुहुयादिति तस्य हिरण्यार्थं होमकालः यावौ द्वितीया आहुतिस्तस्यामेव हिरण्यं प्रक्षिप्य जुहुयादिति ॥ ९ ॥

हारियोजन्यो नाम धाना द्रोणकलशे भवन्ति तासामुद्गाता प्रथम आददानः समुपहूता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात्* ॥ १० ॥

हारियोजन्य इति संज्ञा धानानां द्रोणकलशे ताः स्थापिता भवन्त्यध्वर्युभिः सोममिश्राः तासां धानानामवयवमुद्गाता आददानः समुपहूता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात् आदानं ग्रहणम् ॥ १० ॥

तथेतरौ* ॥ ११ ॥

तथेतरौ यथोद्गाता कुर्यात् तेनैव विधिनेतरौ अपि कुर्याताम् ॥ ११ ॥

* आश्वायनोऽप्येवम् ।

उन्नेतर्युपहवमिष्ट्वा हारियोजनस्य त इति तिरोह्नस्ये-
त्यतिरात्रे यथाधीतं वा सर्वत्र द्विरूपघ्राय पश्चादाहवनीय-
स्यान्तः परिधि निवपेयुः* ॥ १२ ॥

उन्नेतरि इत्यधिकरणसप्तमी उपहवमिष्ट्वा उपहवं याचित्वा हारियोजनस्य त इत्येतेन यजुषा यद्वक्ष्यते तत् कुर्य्युः तिरोह्नस्येत्यतिरात्रे एतदधिकं कुर्य्युः यथाधीतं वा सर्वत्र अतिरात्रे चानतिरात्रे च द्विरूपघ्राय आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे परिधीनामभ्यन्तरतो निवपेयुः नाग्नौ ॥ १२ ॥

अनुप्रहृतेषु भस्मान्ते* ॥ १३ ॥

यदि परिधयः अनुप्रहृताः प्रक्षिप्ता अग्नौ भवन्ति तदा भस्मान्ते समीपे निर्वपेयुः ॥ १३ ॥

अपउपस्पृश्याष्टावष्टौ शकलान्याहवनीये प्रहरेयुर्देव-
कृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिरिकारान्तैः* ॥ १४ ॥

उपधानात् अनन्तरं अपः स्पृष्ट्वा एकैकः अष्टौ अष्टौ शकलानि आहवनीये प्रक्षिपेयुः देवकृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिर्मन्त्रैः इकारान्तैरिति मन्त्रान्तज्ञापनार्थम् ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

सकृदेव सर्वाण्युत्तमेनेति शौचिवृक्षिः* ॥ १५ ॥

सर्वान् मन्त्रानुक्त्वा सकृदेव सर्वाणि सकलानि उत्तमेन मन्त्रेण प्रक्षिपेयुरिति शौचिवृक्षिराचार्य आह ॥ १५ ॥

अप्सु षोमानाम चमसास्त्वाल देशेऽद्भिः पूर्णास्तेषु हरितानि तृणानि प्रास्तानि भवन्ति † ॥ १६ ॥

अप्सु षोमा इति संज्ञा ते अप्सु षोमाश्चमसाश्चात्वालसन्निकृष्टे देशे अद्भिः पूर्णा स्थापिता भवन्ति तेषु हरितानि तृणानि प्रास्तानि भवन्त्यध्वर्युभिः ॥ १६ ॥

ते स्वं चमसं पर्युपविश्याप्सु धौतेत्यवमृश्य जपेयुः* ॥१७॥

ते उद्गातारः स्वकीयचमससन्निधावुपविश्य दक्षिणेन पाणिना स्पृष्ट्वा अप्सु धौतेत्येतदादि यजुर्जपेयुः ॥ १७ ॥

मधुमन्तमिति पाणीनुपजिघ्रेरन्* ॥ १८ ॥

मधुमन्तमित्यनेन यजुषा पाणीनुपजिघ्रेरन् ॥ १८ ॥

शमग्नय इत्युदञ्चश्चमसं निनयेयुः* ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

अमदृभ्य इत्यनेन यजुषा उदङ्मुखं चमसं कृत्वा तत्स्था आपः नीचैः चमसैः भूमौ निनयेयुः ॥ १९ ॥

कामेत्यभ्यात्ममावर्त्तयेयुः* ॥ २० ॥

कामेत्यनेन यजुषा अभिमुखमात्मनः चमसमावर्त्तयेयुः ॥ २० ॥

ऊर्गित्युरःसु पाणीन्निदधीरन्* ॥ २१ ॥

ऊर्गित्यनेन यजुषा उरःसु पाणीन्निदधीरन् निधानं स्थापनम् ॥२१॥

प्राणसोमेति मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन्* ॥ २२ ॥

प्राणसोमेत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन् मुखे भवा मुख्याः प्राणा इन्द्रियाणि अक्षिणी नासिके कर्णाविति ॥ २२ ॥

आग्नीध्रीयं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपहूय दधिक्राव्ण इति* ॥ २३ ॥

आग्नीध्रीयपरिश्रितं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपहूय दधिक्राव्ण इति अनया ऋचा असमुपहूयेति समुपह्वानपूर्वकाः सर्वे भक्षा-विहिताः तदिह भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवर्त्तेत तस्य प्रतिषेधः असमुपहूयेति ॥ २३ ॥

इति द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अग्निष्टपतीत्यवभृथ साम* ॥ १ ॥

अग्निष्टपतीति स्तोभलिङ्गेन अवभृथसामादेशः उक्तो ग्रहणेन चेति ॥ १ ॥

तस्यावृद्यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसाम्नः* ॥ २ ॥

तस्यावभृथसाम्न आवृद्विधिः यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यस्य साम्नः येन प्रकारेणेत्यर्थः प्रथमं प्रवर्ग्यसाम त्वमग्ने यथिरित्येतत् अथ तस्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते अवभृथसामान्तराण्युपदेच्यन्ते अभिषेचनी-याश्च विराजयोः तदर्थं तस्य ग्रहणम् ॥ २ ॥

सर्वऋत्विजो निधनमुपेयुः* ॥ ३ ॥

तस्यावभृथसाम्नः सर्वऋत्विजो निधनं ब्रूयुः सर्वग्रहणं यथा प्रथ-मस्य प्रवर्ग्यसाम्नः इत्युक्तं तस्मिंश्च घर्मोपयुक्तानां निधनोपपत्तिः तन्-माभूत्तः सर्वग्रहणं कथमिह सर्वेषामृत्विजां निधनोपपत्तिः स्या-दिति ॥ ३ ॥

इष्टाहोत्रीयमभिषेचनीये* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अभिषेचनीये क्रतौ इष्टाहोत्रीयमवभृथसाम स्यात् ॥ ४ ॥

समस्येति वा* ॥ ५ ॥

समस्येति वावभृथसाम स्यादित्यभिषेचनीये इष्टाहोत्रीयं वेति विकल्पयति ॥ ५ ॥

अश्वत्रिरात्रे नानावभृथान्यहानि* ॥ ६ ॥

उक्तमहीनेषु इधिभस्नान्तान्यहानि प्रागुदयनीयादतिरात्रादिति च अयमश्वत्रिरात्रे विशेषः नानावभृथान्यहानीति नाना पृथगित्यर्थः ॥ ६ ॥

तेषां प्रथमस्य सनाद्य इत्यवभृथसाम* ॥ ७ ॥

तेषामाश्वमेधिकानामह्नां प्रथमस्याह्नः सनाद्य इत्येतदवभृथसाम स्यात् अवभृथसामग्रहणं तत्र साममात्रं न कृत्स्नोऽवभृथ इति ॥ ७ ॥

यद्दा उविश्वतिरिरिति द्वितीयस्य त्वम्नायिरिति वा* ॥ ८ ॥

यद्दा उविश्वतिरित्येतत् साम द्वितीयस्याह्नोऽवभृथसामेति प्रकृतं त्वम्नायिरिति वा विकल्पः तृतीयस्य सिद्धं प्राकृतम् ॥ ८ ॥

---

* प्राग्नायबोऽप्येवम् ।

अवभृथेऽष्टौ संहितायामवभृथनिचुं पुणनिचेरुरसि निचुं पुणावदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरुराव्णो देव-रिषस्पाहीत्यप उपस्पृश्य चिरभ्युच्चेरन्* ॥ ९ ॥

अवभृथेष्टौ समाम्नायां अवभृथनिचुं पुणेत्येतदादिना यजुषा या-स्त्वावभृथेष्टिं कुर्वन्ति ताः स्पृष्ट्वा स्नात्वा चिरभ्युच्चेरन् क्रियाभ्यासे सकृन्मन्त्र इत्युक्तम् ॥ ९ ॥

आदित्यमुपतिष्ठेरन्नुद्वयन्तमसस्परिज्योतिः पश्यन्त उ-त्तरं स्वः पश्यन्त उत्तरं देवं देवत्रा सूर्य्यमगन्म ज्योतिरुत्त-ममिति* ॥ १० ॥

अभ्युच्चणानन्तरं आदित्यमुपतिष्ठेरन् उद्वयन्तमसस्परीत्येतदा-दिना मन्त्रेण ॥ १० ॥

अस्तमितश्चेदाहवनीयम्* ॥ ११ ॥

यद्यस्तमित आदित्यः स्यात् तदाहवनीयमुपतिष्ठेरन् उद्वयन्तम-सस्परीत्येतयर्चा विशेष उक्तः प्रागेव अस्तमितश्चेद्गार्हपत्यमित्ये-तस्मिन् ॥ ११ ॥

तस्मिन् समिध आदध्युरेधोस्येधिषीमहीति प्रथमाꣳ समिदसि समेधिषी महीति द्वितीयां सदेनसक्रमावर्यं

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यद्वान्य कृतमारिमानया समिधा वयं सर्वंन्तद्‌पन्नुच्य च इति तृतीयाम्* ॥ १२ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सर्वे समिधमादध्युः आधानं प्रक्षेपः एधोस्येधिषीमहीत्येतदादिभिर्यथोद्दिष्टैर्मन्त्रैः अथ तस्मिन्निति किमर्थमिति चेत् यदास्तमितस्तदाहवनीयमित्यधिकृत एवाहवनीयः अत्रोच्यते उपस्थिते चानुपस्थिते च तस्मिन्समिधमादध्युरेव अन्यथा तस्योपस्थाने सति समिदाधानं स्यात् ॥ १२ ॥

तमेवोपतिष्ठेरन्नपो अद्यान्वचारिषं रसेन समगस्महि पयस्वानग्न आगमन्तं मा संसृज वर्चसेति* ॥ १३ ॥

तमेवाहवनीयमुपतिष्ठेरन् अपो अद्यान्वचारिषमित्येतदादिका मन्त्रेण अपुनश्चेन सोममुपचरति सोममिष्ट्वा भक्षयन्ति तमेवेति प्रकृतावधारणम् आदित्यस्य समुपस्थानमुक्तम् अतः तमेवाहवनीयमित्यवधारयन्ति ॥ १३ ॥

प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सु सोमान्तमहः सत्रेषु* ॥१४॥

सत्रेषु उदयनीयादतिरात्रात्पूर्वाणि यान्यहानि तेषु दधिभक्षादिकर्मशेषो न भवति ॥ १४ ॥

दधिभक्षान्तमहीनेषु* ॥ १५ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

अहीनेषु इधिभक्षाम्तान्यहानि भवन्ति प्रागुदयनीयादतिरात्रादिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

यावन्त्यहानि राजानं भक्षयेयुस्तावत् स्वब्राह्मणायोच्छिष्टं न दद्युरप्सु वा प्रोच्य दद्युः* ॥ १६ ॥

यावन्त्यहानि राजानं सोमं भक्षयेयुः ऋत्विजस्तावत् स्वब्राह्मणायोच्छिष्टं न दद्युः अप्सु वा प्रोक्ष्य क्षादनं कृत्वा दद्युः किमिदम् उच्यते, श्रुत्यन्तरेषु दृष्टं राजन्यवैश्ययोः सोमभक्षाभावो भक्षविशेषाम्नानादिति एवं विधिं सूत्रकारः प्रकारान्तरेण दर्शयामास ॥ १६ ॥

तदेष श्लोकः सोममेतत् पिबत यत् किञ्चाश्नीत ब्राह्मणा मा ब्राह्मणायोच्छिष्टं दानमायात् सोममसोमप इति † ॥१७॥

तदेष श्लोक इति एतमेवार्थमनुवदति सोममेतत् पिबतेत्येतदादिना श्लोकेन ॥ १७ ॥

एतं परिक्रमꣳ सर्वक्रतुषु विद्यात् सर्वक्रतुषु विद्यात् ¶ ॥१८॥

योऽयं मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेनेत्येतदादिविधिः परिक्रान्त एतं

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु तस्य ग्रन्थे एतस्मादुत्तरे अतिरिक्तं सूत्रद्वयं वर्त्तते ।

सर्वक्रतुषु आप्नोयात्, ननु उक्तः सर्वक्रत्वधिकार इति तत् किमिदं पुनरुच्यते सर्वक्रतुषु विद्यादिति उच्यते अन्तप्रज्ञापनार्थं कथं अथ विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति एतदादिविधेरयमन्त इति एतं सर्वक्रतुषु विद्यादिति अपर आह, सर्वक्रतोरधिकारः सर्वक्रत्वधिकार इति सर्वक्रतुः ज्योतिष्टोमः कुतः श्रुतेः एष वा प्रथमो यज्ञानामित्युक्ताह यथा वा इदमग्नेर्जातादग्नयो विक्रियन्त एवमेतस्मादध्यन्ये यज्ञा विक्रियन्त इत्युक्ताह यो हि भिष्टदन्यं यज्ञक्रतुमापद्यते स तन्दीपयतीत्येतदाद्युक्ताह एतद्यदाऊरेको यज्ञ इत्येतद्धि सर्वे ज्योतिष्टोमा भवन्तीति एतद्विधानमापद्यमानाः सर्वे ज्योतिष्टोमा भवन्तीति सर्वक्रतुषु ज्योतिष्टोमः तदादावेव सर्वक्रत्वधिकार इति ज्योतिष्टोमाधिकारः तेषां पुनरुक्तदोषो नास्ति एवं ज्योतिष्टोमविधिं सर्वक्रतुषु विद्यात् अधिकविधेश्च प्रत्याहारं कुर्यात् ॥ १८ ॥

इति द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः।

Digitized by Google

तृतीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाणो यथासनमुपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोडशिग्रहमवेक्षेतोद्गाता यस्मादन्य इति* ॥ १ ॥

उक्तं सार्वक्रतुकं सामान्यविधानं साम्प्रतं षोडशिनो गुणविधानमुच्यते सार्वक्रतुकोऽयं षोडशी दशरात्रिके चतुर्थेऽहन्युत्पन्नः अत्रैव चास्य हिरण्यं सम्प्रदानं षोडशिना स्तुवत इत्येवमादयो धर्माः पठिताः तेषां विधानं विवक्षुराह षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाण इति, ननु उक्तं त्वया चतुर्थेऽहनि षोडशी उत्पन्न इति तत् प्रकरणे चैव धर्मा वक्तव्याः स्युः तत् किमिदं विप्रकरणे गुणविधानम् आरभ्यत इति यदा च तस्मिन्नेव प्रकरणे यस्मादन्यो न परो अस्ति जात इत्येतदादि मन्त्रं विधायोक्तम् उद्गाता ग्रहमवेक्षेत इति इदमवेक्षणविधानं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते तदिदम् अवेक्षणं प्रकरणे स्तोत्रान्ते उक्तं तत्रायं संशयः किं कालं प्रति तावत् किं तस्मिन्नेव कालेऽवेक्षणमथान्यस्मिन्निति तथा किं हविर्द्धानस्यैव अथावेक्षणप्रवृत्तिः सदसीति अवेक्षणं हि सदसि प्रवृत्तं सोमानां सौम्यस्य च तथा एते धर्मा हिरण्यसम्प्रदानादयः चतुर्थोत्पादाः अयञ्च षोडशी प्रकरणान्तरेष्वपि श्रूयते

---

* आम्नायेऽप्येवम् ।

सर्वस्तोमातिरात्रादिषु तत् किमेते धर्माः प्रकरणस्थस्य भवन्ति उत प्रकरणान्तरेष्वपि षोड़शिनं भजतइति कुतः पुनरयं संशयः उच्यते, अप्राकृतत्वात् षोड़शिनः तेन किं प्राकृतो हि विधिर्विकृतीर्भजत अप्राकृतस्तु न वचनाद्विकृतीर्भजत इति अतोऽयमाचार्य एता-न्मोहान् परिजिहीर्षुः सार्वक्रतुकानन्तरं षोड़शिनो विधानमारभते कथम् एतं सार्वक्रतुकं विधानं षोड़शिनः स्यादिति यदि ह्येतं विधान-माचार्यः प्रकरण आम्नायस्य तद्विषयमेवाभविष्यत् तन्माभूदतो विप्र-करण आरम्भः षोड़शिसाम्ना स्तोष्यमाणः यथासनमुपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोड़शिग्रहमवेक्षेत उद्गाता यस्मादन्य इति एष पदानां विच्छेदः अर्थो वक्ष्यते षोड़शिसाम्नेति कर्त्तृकरणलक्षणा तृतीया स्तोष्यमाण इति भविष्यत्कालोपदेशः यथासनमुपविश्य संस्थायासने निःसृप्य समस्तोपस्थानं कृत्वा कृत्स्नेन वा अकृत्वा वा स्वस्मिन्नासन उपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोड़शिग्रहमवेक्षेत उद्गाता यस्मादन्य इत्यनेन मन्त्रेण, ननु षोड़शिसाम्नेति सामग्रहणं किमर्थं यदायं षोड़शिशब्दः कृतेऽपि सामग्रहणात् स्तोत्रवाची भविष्यत्येव अयं हि षोड़शिशब्दः त्रिषु वर्त्तते स्तोत्रे ग्रहे संस्थायामिति स्तोत्रे तावत् येगाय त्रीषु द्विपदासु हृहता षोड़शिना स्तुत इति ग्रहे प्रातःसवने षोड़शिनं गृहीतं तृतीयसवने प्रजनयतीति स्वआयतने षोड़शी गृह्यतइति च संस्थायां सोऽब्रवीत् षोड़शी तेऽयं यज्ञक्रतुरस्त्विति सोऽयं षोड़शिशब्दः प्रयु-ज्यमान स्तोत्रग्रहसंस्थासु इत्यर्थाद् प्रतीयते तदिह षोड़शिना स्तोष्यमाण इत्युक्ते कृतेऽपि सामग्रहणात् स्तवनसामर्थ्यात् साम्नेति गम्यतएव तत् किमिदं सामग्रहणमिति अत्रोच्यते अस्य षोड़शिन

Digitized by Google

उक्थानन्तरविधानं तस्मिन्नेव क्रमे धर्माः प्राप्नुवन्ति इदञ्च षोड़शी-सामसंस्थान्तरेऽपि प्रयुज्यते तदस्यान्यस्मिन् स्थाने प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवन्ति उत नेत्येष संशयः सोऽयमाचार्यः सामग्रहणं करोति कथं स्थानान्तरेऽपि प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवेयुरिति क्व पुनरस्य स्थानान्तरे प्रयोगः अत्यग्निष्टोमे षोड़शिनं गृह्णीयादिति ॥१॥

एवमेव प्रातःसवने* ॥ २ ॥

योऽयं षोड़शिग्रहस्यावेक्षणे विधिरुक्तः षोड़शिसाम स्तोष्यमाण इत्येतदादि तेनैव प्रातःसवनेऽप्यवेक्षेत यदि प्रातःसवनेऽपि गृह्णीत प्रातःसवने षोड़शिनं गृहीतन्तं तृतीयसवने प्रजनयति ॥ २ ॥

यदि चोत्तरयोरपि गृह्णीयुः* ॥ ३ ॥

यद्युत्तरयोरपि सवनयोर्गृह्णीयुः तयोरप्यनेनैव प्रकारेणा-वेक्षेत ॥ ३ ॥

अश्वः कृष्णः पूर्वस्यां सदसोद्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जय्यः* ॥ ४ ॥

उक्तः अश्वः कृष्ण उपतिष्ठति साम्नेत्यादौ तस्य स्थाननिर्देशः क्रियते अश्व इति प्रतीतपदार्थकः शब्दः कृष्ण इति वर्णनिर्देशः पूर्वस्यां सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जय्य आचार्य आह ॥ ४ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

अपरस्यां प्राक्मुख इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

अपरस्यां सदसो द्वारि प्राङ्मुखोऽवतिष्ठेदेवं शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ ५ ॥

कृष्णाभावे श्यावः* ॥ ६ ॥

कृष्णस्याश्वस्याभावे श्यावः स्यात् श्याव इत्यनिरुक्तो वर्णः न कृष्णो न श्वेतः तयोरन्तरेण वर्त्तते ॥ ६ ॥

तदभावे यः कश्चाश्वः* ॥ ७ ॥

तस्याभावः तदभावः तदिति पूर्वनिर्द्देशः तस्य श्यावाश्वस्याभावे यः कश्चाश्वः स्यात् अथ यः कश्च इति सिद्धे किं पुनरश्वग्रहणमधिकं क्रियतेऽस्य इति उच्यते, अन्यत्राप्यभावे यः कश्चाश्वः स्यात् यथा तस्मा असुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तथा अश्वश्श्यावो दक्षिणा सत्यनिरुक्तः सब्रह्मणो देय इति तत्रापि श्वेतश्यावयोरभावे यः कश्चाश्वः स्यात् ॥ ७ ॥

गौर्वाजोवाश्वाभावे* ॥ ८ ॥

यद्यश्वो न स्यात् गौर्वाजो वा भवेत् अथेदानीमयमर्थः पुनः किमर्थम् उच्यते, तदभावे यः कश्चाश्व इत्युक्तं श्वेतश्यावयोरप्यभावे सद्य-

* शाङ्खायनेऽप्येवम् ।

षोडशिनोपहव्ययोः यः कश्चाश्च इति तयोरपि गौर्वाश्वो वाश्वाभाव इति प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमश्वग्रहणं करोति, कथं, षोडशिन्येव गौर्वाश्वो वाश्वाभावे भवेत् न तथातयोरपीति ॥ ८ ॥

योयः सामाङ्गं ब्रूयात् स हिरण्यं धारयेत्* ॥ ९ ॥

उक्तं हिरण्यसम्प्रदानं षोडशिना स्तुवत इति तद्विवेकार्थमाह, यो यः षोडशिसाम्नः अङ्गं ब्रूयात् स स हिरण्यं धारयेत् स्वस्यां स्वस्यां भक्तौ ॥ ९ ॥

उद्गाता निधनमुपयन्तु* ॥ १० ॥

उद्गाता निधनं ब्रुवन्तु तं हिरण्यं धारयेत् ॥ १० ॥

सर्वे वाभिमृशेयुः* ॥ ११ ॥

सर्वे वा हिरण्यमभिमृशेयुर्निधनमुपयन्तः ॥ ११ ॥

अवसर्पति प्रथमं पर्यायं गायेच्छन्नम्* ॥ १२ ॥

अवसर्पत्यादित्ये षोडशिसाम्नः प्रथमं पर्य्यायं गायेत् छन्नम् अप्रकाशम् अव अधोभावे सृगतौ ननु कथमेतद्गम्यते यथा अवसर्पत्यादित्यइति उच्यते उपरिष्टाद्दृश्यत्यस्तमिते तृतीयमाविरिति ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

विषिते द्वितीयम्मध्येन* ॥ १३ ॥

विगते षिते विषिते विगते शुक्ले वर्णे द्वितीयं पर्यायं गायेन्मध्यमेन स्वरेण ॥ १३ ॥

अस्तमिते तृतीयमाविः* ॥ १४ ॥

अस्तङ्गते आदित्ये तृतीयं पर्यायं गायेत् प्रकाशम् ॥ १४ ॥

यदोपाकुर्युस्तुवीरन्नेव † ॥ १५ ॥

इह प्रथमं कालनियमः कृतः अवसर्पति प्रथमं पर्यायमित्येतदादि सोऽयं विकल्पयति यदा यस्मिन् काले उपाकुर्युरध्वर्यवः तस्मिन्नेव काले स्तुवीरन् न स्वं कालमाद्रियेरन् अपरे विनिवेशं वर्णयन्ति सन्धिकाले षोड़शिनि अत्यग्निष्टोमेऽहनि अतिरात्रे रात्राविति, अपरे ब्रुवते विचारितं, किमर्थमिदम् षोडशिन उद्गातुरिति उच्यते आचार्य्याणामुभयथा प्रतिपत्तिः येषामहरन्ते तेषामहन्युपाकरणं येषां रात्रौ तेषां रात्राविति अतोऽयमाचार्य्य आरभते यदोपाकुर्युः तदा अप्रकाशं स्तुवीरन्नेवेति अथ तत्र कः स्वर इत्युच्यते ॥ १५ ॥

अहनि क्रुष्टं रात्रावाविः † ॥ १६ ॥

---

* आम्नायवर्शोऽप्येवम् ।

† आम्नायवेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

[illegible] न्युपाकुर्युः तदा अमत्रं सुवीरन् राज्ञो अक्रामन् ॥१६॥

[illegible] दद्यादश्वहिरण्ये दक्षिणावत्सु* ॥ १७ ॥

[illegible] दद्याद् यजमानः अश्वहिरण्ये अश्वस्य हिरण्यस्य च दक्षिणावत्सु यज्ञेषु अथ दक्षिणावत्स्विति किमर्थम् अदक्षि-[illegible] प्रसङ्ग एव नास्ति उच्यते, पश्यत्ययं सत्रेष्वप्यदक्षिणाप्रसङ्गं [illegible] प्यदक्षिणाप्रसङ्गे सत्रेषु षोडशिन्यश्वहिरण्ये निवर्त्तयति ॥१७॥

[illegible] एव ग्रहस्य भक्षयेयुरैन्द्रस्य इत्युदस्य हरिवद-[illegible] चेत् सुवीरन्† ॥ १८ ॥

[illegible] षोडशिग्रहस्य सर्व एव भक्षयेयुः नैकाहाहीनेषु हेन्द्रं सत्र इत्ये-[illegible] उदस्य हरिवद्धरिकासु सुवीरन् योऽस्मिन् सत्रेपि हरि-[illegible] तत्र जानीयात् ययाहरिकासु सत्रं षोडशिनं सुवीरन् [illegible] पुनः हरिकोषु सुवीरन् नैव हरिवत्सु [illegible] हरिवत् [illegible] मन्त्रं अनुब्रूयुः अन्येऽपि किमर्थं सर्व एवेति उच्यते, न [illegible] षोडशिग्रहस्य अन्ये वै [illegible] मपि च सर्व [illegible] एकाहाहीनेषु एतस्यान्यतरस्मिन् व्यूहे नियामाणां द्रव्याणां भक्ष-[illegible] युरित्येतदादिना ॥ १८ ॥

---

* लाट्यायनसूत्रेऽप्येवम् ।

† लाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं [illegible] ।

अनुष्टुप्छन्दसा चमसस्य* ॥ १९ ॥

योऽयमिति लोके यस्तमसः तस्यानुष्टुप् छन्दसा भक्षयेयुः ॥१९॥

पूर्वेण वा* ॥ २० ॥

मन्त्रेण चमसस्य भक्षयेयुः ऐन्द्रं वह इत्येतेन अद्य हरिवद्-हरिकासु सुवीरमित्यनुपच्यतएव ॥ २० ॥

तथा कुर्वन्निन्द्रस्य सखा अस्यापस्य राजा तौ ते भक्ष्यं चक्रतुरग्न एतं तयोरहमनुभक्ष्यं भक्षयामि वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यन्विति ग्रहस्य* ॥ २१ ॥

तथा कुर्वन् पूर्वेण मन्त्रेण चमसस्य भक्षणम् इन्द्रस्य सखा अस्यापस्य राजेत्येतदादिना यथाम्नातेन मन्त्रेण ग्रहस्य भक्षयेयुः ॥ २१ ॥

इन्द्रमिद्धरीति वा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधिकया* ॥ २२ ॥

इन्द्रमिद्धरिवदित्येतयर्चा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधिकया भक्षयेदिति विकल्पः ॥ २२ ॥

---

* शाखान्तरेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

ऐन्द्र९ सह इति चमसस्य सवे त्रिष्टुप्छन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति गौतमः* ॥ २३ ॥

वाजपेयसाम्नि त्रिष्टुप् छन्दसा इत्येव छन्द आदेशं कृत्वा भक्षयेदिति गौतम आचार्य्य आह तच्छन्दस्त्वात् सोमस्य ॥ २३ ॥

अनुष्टुप्छन्दसेति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ † ॥ २४ ॥

अनुष्टुप्छन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यावाचार्य्यावाहतुः यदूर्ध्वमुक्थेभ्यः अनुष्टुभः सभाग इति अनुष्टुप् छन्दसा रात्रौ ॥ २४ ॥

अनुष्टुपछन्दसा रात्रौ † ॥ २५ ॥

न भक्षयेयुः अनुष्टुभत्वात् रात्रेः ॥ २५ ॥

पृथक् तृचेभ्यः सन्धौ हिं कुर्युः † ॥ २६ ॥

पृथङ्नानेत्यर्थः नानातृचेभ्यः सन्धौ हिंकुर्युः नानादैवत्यत्वात्तृचानाम् ॥ २६ ॥

इष्ट यजुष इति भक्ष्यः † ॥ २७ ॥

---

* आह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† आह्मायणोऽप्येवम्।

इत्यनेन यजुषा सर्व्वो भक्ष्यः ॥ २७ ॥

गायत्रच्छन्दसातिरिक्तस्तोत्रेष्विति गौतमः* ॥ २८ ॥

अतिरिक्तस्तोत्रेषु गायत्रच्छन्दसा भक्षणमिति एवं गौतम आचार्य्यो मन्यते समाप्तेषु भक्षच्छन्दःसु पुनरुपक्रमे कोऽन्यो गायत्र्यात् स्यादिति ॥ २८ ॥

पृथग्भक्षच्छन्दोभिरनुपूर्वमिति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ* ॥२९॥

यानि चत्वारि भक्षच्छन्दांसि तैः पृथक् पृथक् आनुपूर्व्येण चतुर्व्वनवेष्व तदानुपूर्व्येण भक्षयेयुरिति धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्य्यावाहतुः सम्भवाच सर्व्वेषां भक्षच्छन्दसाम् अर्थाच, कोऽर्थः अग्न्यादीनां देवतानाञ्च छन्दोभावात् ॥ २९ ॥

अनुष्टुप्छन्दसा वा* ॥ ३० ॥

मन्त्रेण भक्षयेयुः अनुष्टुप्भागनिमित्तत्वात् यदूर्द्ध्वमुक्थेभ्यः अनुष्टुभः सभाग इति ॥ ३० ॥

अच्छन्दसा वा* ॥ ३१ ॥

अच्छन्दसा वा मन्त्रेण भक्षयेयुः उपयुक्तत्वात् भक्षच्छन्दसाम् ॥३१॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

सन्धिवद्वा* ॥ २२ ॥

यथा वा सन्धौ तथा वा भवन्त्येषु प्रदानानाम् अन्यासाम् अनुपदेशाद्वान्येषाम् ॥ २२ ॥

इति तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आहिताग्निरसोमयाजी परं सोमेन याजयित्वा परिभक्षं कुर्वीत* ॥ १ ॥

उक्ताः षोडशिनो धर्माः सोमस्य च भक्षविधानमुक्तं यावदतिरिक्तोक्थानीति साम्प्रतमुपरि भक्षविधानमुच्यते आहिताग्निः आहिता अग्नयो येन स आहिताग्निः असोमयाजी येन सोमेन इष्टं स सोमयाजी न सोमयाजी असोमयाजी परम् अन्यं सोमेन याजयित्वा अपरिभक्षं कुर्वीत अपरिभक्ष इति कर्मणः संज्ञा परस्याग्निषु येन सोमो भक्षितः तेन स्वाग्नयः परिभक्षिताः पितरश्च तदपरिभक्षार्थमिदं कर्मारभ्यते ननु आहिताग्नित्वं किमर्थमिति यदा

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

अवच्यदसोमयाजीति नत्वनाहिताग्नेः सोमयागः स्यात् अन्यार्थेन वाहिताग्नित्वं विज्ञायते इह गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयेषु आज्याधिश्रयणद्रव्यानिधानाज्यग्रहणान्यादेच्यन्ते हुतायां प्रातराहुतावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासयेत् कंसे चमसे वा द्रव्यानवधाय दक्षिणाग्नावुपसादयेत् स्फ्यदर्भमुष्टी च पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चादाहवनीयस्योपविश्य स्रुवेण स्रुच्याज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृह्णीती स्यादिति अस्य च कर्मणो नान्तरेणाहिताग्नेः प्रसिद्धिः तदेवमर्थादाहिताग्नित्वे सिद्धे यदुच्यते आहिताग्निरित्येतदनर्थकं तस्मादाहिताग्निग्रहणं न कर्त्तव्यं क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् उच्यते, यद्याहिताग्निग्रहणं न कुर्य्यात् अनाहिताग्नेर्याजनप्रसङ्गो न स्यात् सोऽयमाहिताग्निग्रहणं करोति आहिताग्निरसोमयाजी परं सोमेन याजयित्वा इत्थं कर्म कुर्यात् अनाहिताग्निर्याजयित्वापि परं न वेदं कुर्य्यात् यावता तस्याग्नयो नैव सन्ति येषामपरिभक्षार्थमेवेदं कर्म्म क्रियते अथासोमयाजीति किमर्थं यावता वच्यति सोमयाज्यपीति शाण्डिल्य इति असोमयाजिग्रहणं कथमुच्यते अनिष्टप्रथमस्येदं कर्म स्यात् इति सोमयाजी हि अनाहिताग्निरपि भवति सत्त्रेषु तथाप्यसावसोमयाज्येव अथ परग्रहणं किमर्थं यदा याजयित्वत्वं सिद्धमेतत् परमिति-उच्यते, परग्रहणं परमेव याजयित्वा न पितरं वा पुत्रं वा भ्रातरं वेति निर्गुणः स्वजनः एभ्यो योऽन्यः परः पर एव सः ॥१॥

सोमयाज्यपीति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

---

* शाण्डायबोऽप्येवम्।

सोमयाज्यप्येतत् कर्म कुर्यादिति शाण्डिल्यः आचार्य आह, साम्प्रतमस्यापरिभवस्य कर्मणः कर्त्तव्यतोच्यते ॥ २ ॥

हुतायां प्रातराहुतावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासयेत्* ॥ ३ ॥

हुतायां प्रातराहुतौ हुतेऽग्निहोत्रे आज्यं घृतं गार्हपत्याग्नावधिश्रित्य उदक् उद्वासयेत् ॥ ३ ॥

कंसे चमसे वा दध्यानवधाय दक्षिणाग्नावपसादयेत्* ॥ ४ ॥

कंसे वा भाजने दारवे वा चमसे दधिद्रप्सानवधाय दध्यवसवान् दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥ ४ ॥

स्फ्यदर्भमुष्टी च* ॥ ५ ॥

स्फ्यस्य दर्भमुष्टिश्च स्फ्यदर्भमुष्टी दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥५॥

पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चादाहवनीयस्योपविश्य स्रुवेण स्रुच्याज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृहीती स्यात्* ॥ ६ ॥

द्रप्सान् स्फ्यदर्भमुष्टी च स्थापयित्वा अनन्तरं पश्चिमेन प्रदेशेन

---

*. द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

गार्हपत्यस्य गत्वा आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य यस्तदाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योद्गुद्वासितं तस्मात् स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयात् यावद्गृहीती स्यात् यदि चतुर्गृहीती यदि पञ्चगृहीती ॥ ६ ॥

तज्जुहुयादिमामग्ने शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यमगाम दूरमापिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भृमिरस्यृषि कृन्मर्त्यानाꣳ स्वाहेति* ॥ ७ ॥

यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं तज्जुहुयादिमामग्ने इत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ७ ॥

एवमेव गृहीत्वापां पुष्पमस्योषधीनाꣳ रसोग्नेः प्रियतमा तनूरिन्द्रस्य प्रियतमꣳ हविः स्वाहेति* ॥ ८ ॥

एवमेव गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं अपां पुष्पमित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण जुहुयात् ॥ ८ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा दध्न उत्तमं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति* ॥ ९ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं चोमाज्यस्य

---

* शाट्यायनकेऽप्येवम्।

गृहीत्वा दध्न उत्तमं यदि पञ्चावत्तीत् चत्वार आज्यस्य गृहीत्वा दध्न उत्तमं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति अनेन यजुषा जुहुयात् ॥ ९ ॥

दधिशेषᳪ स्रुच्यानीयोदङ्ङावृत्य प्राश्नीयात्तव सोम व्रते वयं मनस्तनूषु पिप्रतः प्रजावन्तो अशीमहीति* ॥ १० ॥

दध्नो गृहीतावदानस्य अवयवः स्यात् तं स्रुच्यानीय स्रुचि कृत्वो-दङ्ङावृत्य प्राश्नीयात् तव सोम व्रते वयमित्येतदादिना यथासूचि-तेन मन्त्रेण ॥ १० ॥

प्रक्षाल्य स्रुचं यथेतं प्रत्याव्रज्य प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणा दक्षिणाग्नेः स्थण्डिलᳪ समुह्याद्भिः सम्प्रोक्ष्य स्फ्येन सकृदुल्लिख्योल्मुकमुपनिधाय दर्भानुपस्तीर्याप उपनिनीया-मीषां द्रप्सानान्निपृणुयादवमेभ्यः पितृभ्यः स्वधा सह भक्षेभ्य इति प्रथमम्* ॥ ११ ॥

प्राश्य दधिशेषम् आचम्य प्रक्षाल्य स्रुचं अद्भिस्तत्क्षणं शेषप्राग्नेः यथागतं प्रत्याव्रज्य दक्षिणाग्नेः समीपं प्राचीनावीतित्वमुक्तं गृह्ये एवं प्राचीनावीती भवतीति तत्कृत्वा दक्षिणाग्नेः दक्षिणे प्रदेशे स्थण्डिलं समुह्य शोधयित्वा अद्भिः सम्प्रोक्ष्य स्फ्येन सकृदुल्लिख्य उल्ले-खनं कृत्वा उल्मुकं उपनिधाय उल्मुकं लेखायाः समीपे निधाय दर्भा-

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

मुपस्तीर्य अपो निनीय दर्भेषु अमीषां दृष्टानाश्चिपृणयात् ये ते दधिद्रप्साः कंसे चमसे च कृत्वा दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापिताः तेषामेकदेशं गृहीत्वा तेषु दर्भेषु निपृणयात् निदध्यात् अवमेभ्य इत्यनेन यथासूचितेन मन्त्रेण प्रथमम् ॥ ११ ॥

ऊर्वेभ्यः काव्येभ्य इत्येवमेव दक्षिणा पृथक्* ॥ १२ ॥

योऽयं विधिरुक्तः प्रथमस्य निपरणस्य अनेनैव विधिना तस्य दक्षिणार्द्धे द्वितीयस्य निपरणं कुर्यादूर्वेभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तदनन्तरमनेनैव विधिना तृतीयं निदध्यात् काव्यम् इत्यनेन उक्तं पितृभिरिति सर्वत्रानुसंहरेदित्येतदादि ॥ १२ ॥

अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमित्युक्त्वोदङ्ङावर्त्तनासित्वा यावन्मन्येत तावदभिपर्या वर्त्तमानो जपेदमी मदन्त पितरो यथाभागमनन्तरिताः पितरः सोमपीथादिति †॥ १३॥

एवं सर्वेषां निधानं कृत्वा अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमित्युक्त्वा आसित्वा यावत् मन्येत तावत् यावन्तं मन्येत मनुष्याणां भोजनकालं तावन्तमासित्वा भुक्तं पितृभिरिति मत्वा ततः आभिमुख्येन पर्य्यावर्त्तमानो जपेत् अमीमदन्त पितर इत्येतं यथासूचितं मन्त्रम् ॥ १३ ॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

तान् दर्भान् दृषाश्च दक्षिणाग्नौ प्रहरेत्* ॥ १४ ॥

तान् दर्भान् येषु निपरणं कृतं तांश्च दृषान् ये निहिताः तान् दक्षिणाग्नौ प्रहरेत् प्रक्षिपेत् ॥ १४ ॥

इति तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अतोऽनन्तरं कर्त्तव्यमित्युच्यते ।

यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य गृहान् व्रजञ्जपेद्गृहा मा बिभीत मावेपिढ्वमूर्जं बिभ्रत एवमस्यूर्जं बिभ्रद्वः सुमनाः सुमेधा गृहानेमि मनसा दैवेन येषामध्येति प्रवसन्नेषु सौमनसो बहुर्गृहानुपह्वयामहे तेनोजानन्तु जान उपहूता इह गाव उपहूता अजावयोऽथो अन्नस्य यो रस उपहूतो गृहेषु न इति* ॥ १ ॥

इह प्राचीनावीतिना कर्म्म कृतं पैतृकमनन्तरमाह यज्ञोपवीती भूत्वेति यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य अपः स्पृष्ट्वा गृहान् व्रजन् जपति गृहामाबिभीतेत्येतदादि यथासूचितं मन्त्रम् अचोच्यते गृहान् व्रजन् जपेदित्याह अथेदं पूर्वं कर्म कस्मिंश्चिद्देशे कृतमिति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

येनेदानीमाह गृहान् प्रजन् जपेदिति तत्रैके तावद्वर्णयन्ति योऽग्निहोत्र एवासौ यज्ञभूमिगतः अतस्तस्मिन् देशे इदं कर्म कृतमिति अतोऽनन्तरं गृहान् प्रजन्निदञ्जपेदिति, अपरे वर्णयन्ति त्रेताग्निशरणं हविर्गेहेभ्यः पृथगेव भवति तस्मिन्निदं कर्म कृत्वा गृहान् प्रजन्नेतज्जपेदिति, उभयमविरुद्धम् ॥ १ ॥

पश्चाच्छालाग्नेरुपविश्य जपेदिह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा इह पुरुषा इहो सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषीदत्विति* ॥२॥

गृहान् प्रविश्य शालाग्नेः पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य जपेदिह गावः प्रजायध्वमित्येतदादि यथासूचितम् ॥ २ ॥

अग्नेस्तृणानि प्रत्युह्य यः सुहृत्तमभिभाषेत* ॥ ३ ॥

शालाग्नेः समीपे यानि तृणानि प्रातर्होमस्तरणसम्बन्धीनि तानि प्रत्युह्य योऽस्य सुहृत्तस्य पिता वा पुत्रो वा भार्य्या वा तं प्रथममभिभाषेत ॥ ३ ॥

गोषु गा अपि सृजेदुपेदमुपपर्चनमासु गोषूपपृच्यतामुपर्षभस्य रेतस्युपेन्द्र तव वीर्य्य इति* ॥ ४ ॥

गोषु गा अपिसृजेत् या अस्य स्वागावः तासु या दक्षिणा प्राप्तास्तामिश्रयेत् उपेदमुपपर्चनमिति यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

---

* प्राप्तावयोऽप्येवम्।

सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेत्* ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य गवामयनस्य विधिः विवक्षितः तं विवक्षुः सर्व-सत्राणां सामान्यं विधानमारभते सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदिति सत्रे-ष्वित्यधिकरणे सप्तमी सर्वानिति निरवशेषवाची शब्दः सत्रेषु सर्वान् सत्रिणः अध्वर्युर्दीक्षयेत् ॥ ५ ॥

दीक्षिष्यमाणान्दर्शयेत् स्वस्त्यात्रेयमरुन्धतीं ध्रुवमुदपात्रं य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यते* ॥ ६ ॥

दीक्षिष्यमाणान् स्वस्त्यात्रेयादीनि दर्शयेत् कृत्तिरो प्रेक्षणे स्वस्त्या-त्रेय आदर्शः स्वस्त्यन्यत् ॥ ६ ॥

नैतानि परासुः पश्यतीति † ॥ ७ ॥

किमर्थं पुनरेषां दर्शनमुच्यते नैतानि परासुः पश्यति येषां पराभूताः असवः प्राणाः मुमूर्षवस्ते स्वस्त्यात्रेयादीनि न पश्य-न्तीति ॥ ७ ॥

तान्न दीक्षयेत् † ॥ ८ ॥

तान् परासून दीक्षयेत् कस्मात्यतः असमाप्ते सत्रे तेषां मृत्यु-

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

भवति एतत् विधानं संवत्सरमपि यावद्दृष्टमपि अहं स्मृतस्य विधानदर्शनात् ॥ ८ ॥

दीक्षिष्यमाणाः संवदेरन् सह नः साधुकृत्या नाना पापकृत्या यास्मिन् सत्त्रे* ॥ ९ ॥

दीक्षाकाले उपस्थिते संवदेरन् एतत् समयं कुर्युः सह नः साधुकृत्याः साधूनां कर्मणां या क्रिया सा नः साधारणी या पापानां सा पृथक् अस्मिन् सत्त्रे ॥ ९ ॥

अथ यत् पुरा चकृम कर्त्तास्मस्त यथोपस्थितमेव नस्तदिति* ॥ १० ॥

अथ यत्पुरासत्त्राः कृतवन्तः कर्त्तास्मः यथोक्तं करिष्यामः यथोपस्थितमेव नस्तदिति यस्तु करोति तस्यैव तदिति, ननु अनुक्तेऽप्येवमेव नह्यन्येन कृतमन्यस्मिन्नृच्छति कर्मकर्त्तारं गच्छति अथोच्यते, प्राक् सत्त्रदीक्षायाः तेषां साधारणं इष्टकापशुर्भवति ऊर्द्धञ्च वक्ष्यति संवत्सरं संवसेयुर्द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा यावद्वा सुनुयुरिति तस्मात्तन्निवृत्त्यर्थमारभते यास्मिन् सत्त्रे इति ॥ १० ॥

तेषां दीक्षाप्रभृति पत्नीशालायां भोजनसंवेशने स्याताम्* ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

तेषां सत्रिणां दीक्षामारभ्य पत्नीशालायां भोजनं संवेशनञ्च भवेतां प्रभृति शब्द आदौ ॥ ११ ॥

उपवसथ्यप्रभृत्याग्नीध्रीये* ॥ १२ ॥

उपवसथ्यादह्न आरभ्य सत्रिणां भोजनसंवेशने आग्नीध्रीये भवेयाताम् ॥ १२ ॥

सन्धिवेलयोर्वाचं यच्छेयुः* ॥ १३ ॥

द्वयोरपि सन्धिवेलयोर्वाग्यमनं कुर्य्युः आसूर्य्योदयादानक्षत्रदर्शनाच्च ॥ १३ ॥

विचक्षणान्तां वाचं भाषेरन्* ॥ १४ ॥

वाग्यमनादनन्तरं यां वाचं भाषेरन् तां विचक्षणान्तां विचक्षणमन्ते यस्याः सा विचक्षणान्ता, अपरे ब्रुवते विचक्षणान्तामिति साध्वन्तां वाचं ब्रूयुरिति पूर्व्वएव तु यः श्रेयान् तस्य साधुवचनप्रसङ्गोऽस्ति ॥ १४ ॥

न कञ्चनाभिवादयेरन्* ॥ १५ ॥

योऽप्यवश्यमभिवादनीयः तमपि नाभिवादयेरन् चनेत्ययं निपातः नेत्ययं प्रतिषेधः ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

न शूद्रेण सम्भाषेरन्* ॥ १६ ॥

न शूद्रेण सह सम्भाषणं कुर्युः ॥ १६ ॥

नाधिष्ण्य उत्तपेरन्* ॥ १७ ॥

ये परिगृहीता अग्नयः तान्मुक्त्वा अन्येष्वग्निषु नोत्तपेरन् ॥ १७ ॥

न प्रतीच्या द्वारा पत्नीशालाया निष्क्रामेयुः* ॥ १८ ॥

स्पष्टार्थः ॥ १८ ॥

प्राञ्चमुदञ्चं वोच्चारं कुर्वीरन्* ॥ १९ ॥

देवयजनस्य प्रागुदग्वा निष्क्रम्य मूत्रपुरीषे कुर्वीरन् ॥ १९ ॥

न बहु वदेयुः* ॥ २० ॥

नाप्रयोजनं बहु वदेयुः ॥ २० ॥

न दन्तान् दर्शयेरन्* ॥ २१ ॥

न कस्यचिद्दन्तान् दर्शयेरन् जायते वाव दीक्षयेति ॥ २१ ॥

नाहुतस्याश्नीयुः* ॥ २२ ॥

हविरुच्छिष्टभक्षाः स्युः ॥ २२ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

नैनाननयो अन्नः पश्येत्* ॥ २३ ॥

नैनान् भुञ्जानानन्यः पश्येत् परिवेष्टृभ्योऽन्यत्र ॥ २३ ॥

सर्वेषां सवनानां प्राश्नीयुः* ॥ २४ ॥

सर्वेषां सवनानां सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सर्वेषु वाराशंसेषु भोजनं कुर्युः ॥ २४ ॥

क्रोधानृते वर्जयेयुः* ॥ २५ ॥

स्पष्टार्थः ॥ २५ ॥

एतानि व्रतानि दीक्षासु † ॥ २६ ॥

एतानि यथोद्दिष्टव्रतानि दीक्षासु भवन्ति ॥ २६ ॥

दीक्षोपसत्सु वा † ॥ २७ ॥

अथवा दीक्षासु चोपसत्सु च ॥ २७ ॥

आवा सत्रान्तात् † ॥ २८ ॥

यावद्वा सत्रसमाप्तिरिति एतानि यथासम्भवं स्युः ॥ २८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे एतदत्र नास्ति ।

Digitized by Google

उदयास्तमयावभ्याश्रावणञ्च बहिर्वेदि प्रसुते वर्जयेयुः* ॥ २८॥

आदित्यस्य उदयास्तमयौ अभ्याश्रावणञ्च हविषः प्रसुते सुत्यासु बहिर्वेदि वर्जयेयुः एतेषु कालेषु बहिर्वेदिस्थानमासनं वा वर्जयेयुः॥२८॥

इति तृतीयस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका।

तेषाञ्चेदेनाऽऽस्त्रयाणां किञ्चिदेयाद् गृहपतावुपहवमिच्छेरन् † ॥ १ ॥

तेषां उदयास्तमयाभ्याश्रावणानां बहिर्वेदि स्थानं किञ्चिदागच्छेत् गृहपतावुपहवमिच्छेरन् उपहवे गृहपतिरधिकरणभूतः गृहपतेः सकाशादुपहवमिच्छेयुः ॥ १ ॥

तञ्चेदुद्गातरि † ॥ २ ॥

तं यदि गृहपतिः एषां त्रयाणां किञ्चिदागच्छेत् उद्गातुः सकाशादुपहवं यच्छेत् ॥ २ ॥

दीक्षानुपूर्व्येण वा सर्वेषाम् † ॥ ३ ॥

* आश्वलायने विशेषोऽस्ति।

† आश्वलायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

दीक्षानुपूर्व्येण वा यो यस्मानन्तरं दीक्षितः स तस्मादुपह्वमिच्छेत् ॥ ३ ॥

परिहृतासु वसतीवरीषु संविशेयुः* ॥ ४ ॥

वसतीवरीपरिहरणे कृते ततः स्वपेयुः ॥ ४ ॥

तेषाञ्चेत् कश्चित् प्रेयादतीर्थेन निर्हृत्याहार्येणानाहिताग्निं दहेयुः* ॥ ५ ॥

तेषां सत्रिणां यदि कश्चित् म्रियेत तमतीर्थेन निर्हृत्य निष्क्राम्य आहार्येणाग्निना अनाहिताग्निन्दहेयुः तेषां सत्रिणां आहार्येण लौकिकेनेत्येतद्विधानं अनाहिताग्नेरपि सत्रासनं दर्शयति ॥ ५ ॥

अरण्योरग्नीं समारोप्य ते आग्नानेन निर्हृत्य निर्मन्थ्येनाहिताग्निम्* ॥ ६ ॥

अरण्योः अग्नीन् समारोपणं कृत्वा मन्त्रवत्ते अरणी आग्नानेन तीर्थेन निर्हृत्य निर्मन्थ्येनाग्निना आहिताग्निं दहेयुः ते इति किमर्थम् उच्यते, प्रेतोऽत्राधिकृतः अतस्ते इत्याह, ते अरणीतीर्थेन निर्हरेयुः नत्वाहिताग्निमपि तीर्थेन, ननु यदा तावदुक्तं दीक्षिष्यमाणान् दर्शयेत् स्वस्वाचेयादीनि नैतानि परासुः पश्यतीति तान् दीक्षयेदिति तददर्शिता नैव दीक्षा तत् किमिदमारभ्यते तेषाञ्चेत्

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

कश्चित् प्रेयादित्यादि अथ पुनस्तद्दर्शितोऽपि म्रियन्ते ततः तद्विधानानर्थक्यम् उच्यते यान्येतानि निमित्तानि तानि परिमितकालानि तेषां दीर्घसत्रेष्वसम्भवः अतोविधानं तदर्थम् ॥ ६ ॥

मध्यमस्य रात्रिपर्य्यायस्य दैवोदासं चोद्दषाम स्यादौर्द्धसद्मनं वा* ॥ ७ ॥

इह सत्रिप्रकरणे मध्यमे पर्य्याये द्वे होद्दषामनी पठिते तयोश्च द्वयोरेकस्मिन् क्रतौ सम्भवो नास्ति एकार्थत्वात् अतो ब्रवीति दैवोदासं होद्दषाम स्यादौर्द्धसद्मनञ्चेति विकल्पयति सत्रे ॥ ७ ॥

अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गोयशा इति प्राग्विषुवतो व्यत्यासं स्यातामिति गौतमः* ॥ ८ ॥

इह मशकः पठत्याभिप्लविके द्वितीयेऽह्नि परितोषिश्च तासु तमिति माधुछन्दसश्च भर्गश्च यशो वेति तत् किमयं विनिवेशार्थं विभाषितः अथैकत्र यद्द्वयमेव विकल्पयति सोऽयमाचार्य्यो विनिवेशं विकल्पयति अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गो यश इति प्राग्विषुवतोव्यत्यासं स्यातामिति ये प्राग्विषुवतोऽभिप्लवाः तेषु भर्गश्च यशश्चेति द्वितीयेऽहनि व्यत्यासं स्यातामिति प्रथमे भर्गः द्वितीये यश इति ॥८॥

ऊर्द्धञ्च त्रिष्वभिप्लवेषु* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

ऊर्द्धञ्च विषुवतः ये चाऽभिप्लवाः तेषु च भर्गो यशो भर्ग इति ॥ ९ ॥

यशोभर्ग इति परेषु* ॥ १० ॥

तेषामप्यूर्द्धं येऽभिप्लवाः उत्तरस्मिन् पक्षसि † तेषु यशो भर्ग इत्येवं व्यत्यासः स्यात् ॥ १० ॥

सकृद्द्विर्वा यशः पुरस्तात्तथोपरिष्टाद्भर्ग इतरेष्वित्यपरम्* ॥ ११ ॥

अपरमन्यद्विधानं सकृद्द्विर्वा यशः पुरस्ताद्भवेत् तथोपरिष्टाद्विषुवतः त्रिष्वभिप्लवेषु सकृद्द्विर्वा यशो भवेत् भर्ग इतरेषु अभिप्लवेषु स्यात् ॥ ११ ॥

भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि यश उत्तरस्मिन्नित्यपरम्* ॥ १२ ॥

अपरम् अन्यत्तृतीयं विधानं भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि स्यात् यश उत्तरस्मिन्निति अभिप्लवेष्विति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

एताभ्यामुक्ते वीङ्क श्रुद्धाश्रुद्धीये* ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† पक्षसीत्यसंस्कृतः पाठः पक्षे इति साधुः किन्तु पक्षस पुस्तकेष्व प्यनेकत्र सूत्रे वृत्तौ चैवं दर्शनात्तथैव रक्षितः ।

आभिप्लविक एवं चतुर्थेऽहनि पठति वोढश्च्छुद्धाश्च्छुद्धीयच्चेति तयोरप्येत एव विकल्पाः स्युः ये भर्गयशसः ॥ १३ ॥

विषुवत ऊर्द्ध्वं वोढमेव स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ १४ ॥

विषुवत ऊर्द्ध्वं येऽभिप्लवास्तेषु वोढमेव स्यात् न श्च्छुद्धाश्च्छुद्धीयम् इत्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते एवशब्दोऽवधारणार्थः ॥ १४ ॥

पञ्चमे यदहर्ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यान्मानवात्पूर्वञ्चाम्नं स्यात्* ॥ १५ ॥

पञ्चमेऽभिप्लवे यस्मिन्नहनि ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यात् तस्मिन्मानवात् पूर्वञ्चाम्नं स्यात् इहत्याम् अजाम्यर्थेन उक्तमर्षाधीम सुमत्तम इति गायत्रञ्च य एवञ्चापत्यं सन्ततिः आकारवर्णत्वात्पुत्तरेष्विति ॥ १५ ॥

इषोवृधीयसमन्ते पृष्ठ्यानन्तर्ये षष्ठे* ॥ १६ ॥

एवं मशकः पठति आभिप्लविके षष्ठेऽहनि इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति गायत्रञ्चाम्बसूक्तञ्च सकृदिषोवृधीयं कुर्य्यात् स्तूयमानः सुहत्येत्येवञ्चोषोरञ्चं विनिधनञ्चाप्यास्यं सकृत् समन्तं कुर्य्यात् सकृत् सकृदित्युक्तेन वै स्पष्टं कतरस्मिन्नभिप्लव इति सोऽयमाचार्य्यः स्पष्टी-

* गाह्लायनोऽप्येवम्।

करोति पृष्ठ्यानन्तर्य्ये षष्ठेऽहनि इषोवृधीयञ्च समन्तञ्च इषोवृधीयसमन्ते यस्याभिप्लवस्यानन्तरः पृष्ठ्यः स्यात्तस्य षष्ठेऽहनि कुर्य्यात् अथ षष्ठग्रहणं किमर्थमिति चेत् यदा षष्ठे विषये एव एते उक्ते उच्यते आवृत्तस्याप्येतस्मिन् पक्षसि नियमार्थम् ॥ १६ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रिषु चतुर्थोऽभिप्लवो लुप्येत* ॥ १७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि षष्ठे मासि चीनभिप्लवान् पठति तत्र त्रिषु कर्त्तव्येषु प्रथमो लुप्यताम् उतान्य इति संशयः सोऽयमाचार्य्य आह त्रिषु कर्त्तव्येषु चतुर्थो लुप्येत प्राकारवर्षवानिति ॥ १७ ॥

एत एवावृत्ताऊर्द्धं विषुवतोऽभिप्लवाः* ॥ १८ ॥

य एते पूर्वस्मिन् पक्षसि अभिप्लवा अनुक्रान्ताः एत एव सर्वे उत्तरस्मिन् पक्षसि आवृत्ता भवेयुः उत्तमादुत्तमादारभ्येरन् नतु प्रतिमासम् ॥ १८ ॥

तेषां प्रतिलोममहान्युपेयुः* ॥ १९ ॥

तेषामभिप्लवानाम् आवृत्तानां सताम् अहान्यपि प्रातिलोम्येन कुर्युः षष्ठादह्न आरभ्य प्रातिलोम्येन यावत् प्रथमम् ॥ १९ ॥

पृष्ठ्यस्वरसाम्नाञ्च* ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पृष्ठ्यस्य स्वरसामानस्य पृष्ठ्यस्वरसामानः तेषां पृष्ठ्यस्वरसाम्नां उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रातिलोम्येन अहान्युपेयुः ॥ २० ॥

दशरात्रसमीपे त्रिषु चतुर्णामावृत्तानां प्रथमो लुप्येतेति धानञ्जप्य उत्तम इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति* ॥ २१ ॥

दशरात्रस्य सन्निकर्षे ये गोआयुषः पूर्वोत्तरयोऽभिप्लवाः तेषु चतुर्णामावृत्तानां यः प्रथमः स लुप्येत एवं धानञ्जप्यो मन्यते उत्तमे चाभिप्लविके उत्तमे इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २१ ॥

विपरीतमेतच्छाण्डिल्यायनस्य † ॥ २२ ॥

एतद्विधानं विपरीतं शाण्डिल्यायनस्य विपर्ययः प्रातिलोम्यं उत्तमो लुप्येत प्रथम इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २२ ॥

विषुवत्समीपे च † ॥ २३ ॥

विषुवत्समीपे च येऽभिप्लवास्त्रयस्तेषु चैवमेव शाण्डिल्यायनस्य ॥ २३ ॥

त्रिष्वभाव इषोवृधीयसमन्तयोः † ॥ २४ ॥

---

* शाट्यायनकेनैतेन सूत्रद्वयं ज्ञातम्।

† शाट्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

शिल्पभिन्नवेषु कर्त्तव्येषु अभावः अक्रिया दूषोढधोयसमन्तयोः ॥ २४ ॥

भावस्त्वाचार्य्याणां भावस्त्वाचार्य्याणाम्* ॥ २५ ॥

दूषोढधोयसमन्तयोः भावः आचार्य्याणां मतेन, तुशब्द अक्रियापेक्षानिवृत्त्यर्थः ॥ २५ ॥

इति तृतीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृष्ठ्ये रथमतिवर्त्तयेयुः पश्चात् प्राञ्चं दक्षिणतो वोदञ्चं बहिर्वेदि रथन्तरस्य स्तोत्रे* ॥ १ ॥

अभिप्लवे ये संशयास्ते निर्णीताः साम्प्रतं पृष्ठ्यस्य धर्म्मा विवक्षिताः तद्विवक्षुराह पृष्ठ्ये रथमतिवर्त्तयेयुरिति यूह ब्राह्मणं प्रजापतिर्वा एतां गायत्रीं योनिमपश्यत् स आदीधीतास्माद्योनेः पृष्ठानि सृजा इति स रथन्तरमसृजत तद्रथस्य घोषोऽन्वसृज्यतेत्येतदादि यथा पृष्ठानां रथन्तरादीनां घोषादयो धर्म्मा ज्योतिष्टोमप्रकरणे आम्नाताः तेषाञ्च समुदितानामसम्भवः ज्योतिष्टोमे तैश्च धर्म्मैः प्रतिप्रयोगमवश्यं

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

भवितव्यं ततः तत्प्रत्यनुष्ठेयाः यावता अनुब्राह्मणस्थानीयाः पृष्ठ-धर्माः तत्प्रत्यनुष्ठेया इति तेषां समुदितानां प्रयोगविषयोऽयं विधि-स्तमाह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति अत्रोच्यते, तत् किमिदं पृष्ठ्यग्रहणं यावता अभिप्लवस्थानन्तरः पृष्ठ्य एव आभिप्लविकस्तु विधिरुक्तः त-च्छेषो विधिरुच्यमानः आनन्तर्यादत्र पृष्ठ्यो भवत्येव वैरूपादीनाम्बा-सम्भवादभिप्लव इति उच्यते पृष्ठ्यग्रहणं क्रियते विशेषविध्यर्थं पृष्ठ्यानां समस्तानां धर्मार्थं पृष्ठान्यस्मिन् सन्तीति पृष्ठ्यः एतद्दर्शयति यत्र यत्र समुदितानि पृष्ठानि भवेयुः तत्र तत्र धर्मा भवेयुरिति यथा विश्वजिति विश्वजिच्छिल्पेऽप्तोर्यामीति पृष्ठ्य इत्यधिकरणे सप्तमी आधारोऽधिकरणं आश्रियते रथघोषादयो धर्मा रथमतिवहेयुः शीघ्रं वहेयुः पश्चात्प्राग्वन्देवयजनस्य पश्चात् प्राङ्मुखं वहेयुः दक्षिणतो वा उदङ्मुखम् अतिवहेयुः बहिर्वेदि वेदेर्बहिः रथन्तरस्य स्तोत्रे रथन्त-रस्य साम्नः स्तोत्रे स्तूयमाने आस्तोत्रान्तात् ॥ १ ॥

बृहतो दुन्दुभिमाहन्युः* ॥ २ ॥

बृहतः स्तोत्रे स्तूयमाने दुन्दुभिमाहन्युः स्तनयित्नुशब्दोऽनुकर्ष-णार्थः नहि शक्यं स्तनयित्नुशब्दं बलादुपपादयितुम् अतो दुन्दुभिं वादयेयुः बहिर्वेदीति प्रकृतम् ॥ २ ॥

उपवाजयमाना वैरूपेण स्तुवीरन्नुपवाज्यमाना वा* ॥ ३ ॥

---

* ब्राह्मणमप्येवम्।

Digitized by Google

व्यजनेन इतरेतरम् उपवाजयमानाः सन्तः वैरूपेण साम्ना स्तुवीरन् अन्यैर्वोपवाज्यमानाः इतरेतरमेकेन व्यजनेन ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतमसीत्यनेन वातआवात्विति तृचेनानुमन्त्रयेत्* ॥ ४ ॥

कतमस्यानुमन्त्रणं व्यजनस्य यो चोपवाहः ॥ ४ ॥

वैराजस्य स्तोत्र उपाकृत उपर्य्यनूरुसकलं निधाय तृणे च तस्योपरि तिरश्चीमरणिं निधायाभ्यात् संप्रजननं कृत्वा त्रिः प्रदक्षिणमभिमन्थेद्गायत्रं छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं वैराजमिति गौतमः* ॥ ५ ॥

वैराजस्य साम्नः स्तोत्रे उपाकृते पुरस्ताज्जपं जपित्वा उरोरुपरिष्टात् सकलम् आनुलोम्येन निधाय प्रस्थापयित्वा तृणे च तस्य सकलस्योपरि तिरश्चीमरणिं स्थापयित्वा अभिमुखमात्मनः अग्नेः प्रजननं कृत्वा येन प्रदेशेनाग्निः अवतार्य्यते तदुत्तरारण्या त्रिः प्रदक्षिणमभिमन्थेत् गायत्रं छन्दोऽनुप्रजायस्वेत्येतदादिना मन्त्रेण एवं गौतम आचार्य्य आह ॥ ५ ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जप्यः* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

चतुर्भिश्छन्दोभिरिति धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते गायत्रं छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभमिति ॥ ६ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

त्रिभिश्छन्दोभिरिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह, गायत्रं छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमिति क्रियायाः सर्वत्रानुवचनम् ॥ ७ ॥

अरण्योः सन्धानमालभ्योपजिघ्रेत् तेजोऽसि तेजो मयि धेहीति* ॥ ८ ॥

अरण्योः सन्धानमालभ्य स्पृष्ट्वा उपजिघ्रेत्तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्यनेन मन्त्रेण, घ्रा गन्धोपादाने ॥ ८ ॥

मथ्यमाने स्तोमं युञ्ज्यात्* ॥ ९ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ यथाविधानं स्तोमयोजनं कुर्य्यात् ॥ ९ ॥

जाते स्तुवीरन्* ॥ १० ॥

जातेऽग्नौ स्तुवीरन् अग्निघोषे ॥ १० ॥

वाचयित्वा यजमानं पुनरूर्जा निवर्त्तस्व पुनरग्न इषायुषा पुनर्नः पाह्यꣳहसः सह रय्या निवर्त्तस्वाग्नेऽपिन्वस्व धारया

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

विश्वस्या विश्वतस्परीत्यनुमन्त्याभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्मणेन* ॥ ११ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतस्य स्तुतमसीति पुनरूर्जा निवर्त्तस्वेत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण अग्निमनुमन्त्र्य प्राहरत्याहवनीये आज्येनाभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्मणेन प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इति विराजाभिजुहोतीति ॥ ११ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ १२ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् आगत्योपरिष्टाज्जपः ॥ १२ ॥

अपः सावका उपनिधाय महानाम्नीभिः स्तुवीरन्* ॥१३॥

अप इति कर्मणि द्वितीया सह अवकाभिः सावकाः अवकाः सेवालाः ॥ १३ ॥

यो यः सामाङ्गं ब्रूयात् स उद्घोषं जनयेत्* ॥ १४ ॥

यो यः स्वभक्तिं ब्रूयात् स उद्घोषं कुर्य्यात् निधने तु सर्वे ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

वाचयित्वा यजमानं ता निनयेदास्रावेऽनाधृष्टासि तान्त्वा सोमोराजावनुयाम पीता उपतिष्ठन्त आपोये ग्राक्करा ऋषभा ये स्वराजस्ते अर्षन्तु ते वर्षन्तु ते कृण्वन्त्विषमूर्जꣳ राय-स्पोषन्तद्विदेयेति* ॥ १५ ॥

वाचयित्वा यजमानं आपः अवकामिश्रा निनयेत् निक्षिपेत् आ-स्रावे अनाधृष्टासीत्येतदादिना यजुषा यथासूचितेन आस्रावस्था-त्वात्तदिग्नि प्रसिद्धः ॥ १५ ॥

समन्यायन्तीति वा † ॥ १६ ॥

समन्यायन्तीति एतयर्चा वा निनयेत् ॥ १६ ॥

समुद्रं वः प्रहिणोमीति वा † ॥ १७ ॥

समुद्रं वः प्रहिणोमीत्येतदादिना यजुषा वा निनयेत् ॥ १७ ॥

सर्वैर्वा* ॥ १८ ॥

सर्वैर्वा निनयनमन्त्रैः अनाधृष्टासीत्येतदादिभिः निनयेत् ॥ १८ ॥

अष्ठीवतोरवका उपोहेरन्* ॥ १९ ॥

---

* आम्नायवोऽप्येवम्।

† आम्नायवेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

सर्वेभ्यो अष्ठीवतोरङ्गप्रदेशेभ्यो: स्नापयेयुः अष्ठीवतोरिति जानु-भ्यामुपरि ॥ १९ ॥

छदिषि वर्षकामोऽध्यासयेदिति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

छदिषि छादनस्योपरि वर्षकामः निदध्यात् एवं शाण्डिल्य आ-चार्य्य आह ॥ २० ॥

गोष्ठे पशुकामः* ॥ २१ ॥

अवका निदध्यात् ॥ २१ ॥

सभायां यशस्कामः* ॥ २२ ॥

यशस्कामः सभायामवका निदध्यात् ॥ २२ ॥

श्मशानेऽभिचरन्* ॥ २३ ॥

अभिचरन् अभिचारं कुर्वन् श्मशाने अवका निदध्यात् शं शरीरं तद्यस्मिन् शेते तत् श्मशानम् ॥ २३ ॥

इति तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुर्दक्षिणतः कृत्वोत्तरतो वत्सान्* ॥ १ ॥

उक्तं स रेवतीरसृजत तद्वर्वा घोषोऽन्वसृज्यतेति तास्तु रेवत्यः पवमाने प्रयुज्यन्ते रथन्तरादीनां पञ्चानां पृष्ठानां पृष्ठस्थानेषु प्रयुज्यमानानां सन्निधौ रथव्यतिवर्त्तनादयो धर्माः प्रयुक्ताः तत्सन्निधित्वात् धर्माणां किं सन्निधौ रेवतीनां पवमान एव क्रियते धर्माः अथ पृष्ठस्थाने इत्यत्राह, वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धनूः संवाशयेयुरिति अपां वा एष रसो यद्रेवत्यो रेवतीनां रसो यद्वारवन्तीयमिति रेवतीनां वारवन्तीयं रसः सारमिति तद्वारवन्तीयमिति सन्निधौ प्रयुज्यमाना रेवत्यः प्राप्नुवन्ति वारवन्तीयस्य साम्नः स्तोत्रे धेनुः संवासयेयुः कथं संवासयेयुः देवयजनस्य दक्षिणे प्रदेशे कृत्वा गा उत्तरतो वत्सान् कृत्वा ॥ १ ॥

पूर्वेण सदः संसृज्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयमुदीचीरत्यजेयुः* ॥२॥

समाप्ते स्तोत्रे सदसः पूर्वे प्रदेशे मिश्रयित्वा वत्सैः समाधाय आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उदीचीन्दिशं प्रति प्रस्थापयेयुः निष्कासयेयुः इदमुद्गातृकर्म तत्संयोगात् रथप्रवर्त्तनादिधर्म्मवन्ताः पृष्ठधर्माः

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

सर्वत्र भवेयुः तेषामुपदिष्टत्वात् यस्य येन कर्मणा संयोगः सतद्द्रव्यं लभते प्रतिलोमगुद्गाचे एतत् दद्यात् ॥ २ ॥

वाचयित्वा यजमानं गोनामभिरनुमन्त्रयेत इव्ये काम्ये चन्द्रे ज्योत इडेरन्ते जुष्टे सूनरि मयि वोरायः अयन्तामिड़ एह्यदित एहि जुष्टे जुष्टिन्ते गमेयमुपहूता उपहवं वोशी-येति* ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानमुद्गाता गाः गोनामभिरनुमन्त्रयेत इव्ये काम्ये इत्येतदादिभिर्यथासूचितैः अथोच्यते गोनामभिरिति कि-मर्थं यदा सर्वाणि निर्दिष्टान्येव, उच्यते गोनामग्रहणं संव्यवहारा-र्थम् अन्यत्रापि यत्र गोनामानीति ब्रूयात् तत्रैतान्येव प्राप्तव्यानि यथा दक्षिणेऽस्याः कर्णे गोनामानि जपित्वेति यानि च प्रकरणाम्ना-तान्येव तानि च ॥ ३ ॥

सहर्षभा इति वा* ॥ ४ ॥

सहर्षभा इत्येतयर्चा वा उपमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥

उभाभ्यां वा* ॥ ५ ॥

सहर्षभा इव्ये काम्ये इत्येतदादिना मन्त्रेण वानुमन्त्रयेत् ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अग्निश्चेदुपाकुर्युस्तानिनयेदास्तावे आपोहिष्ठीयाभिः* ॥६॥

यद्यग्निरुपाकरणं कुर्युरध्वर्यवः ता आपः निनयेदास्तावे आपोहिष्ठीयाभिः ऋग्भिः अग्निरुपाकरणस्य कः सम्बन्धः आपोवै रेवत्य इति ॥ ६ ॥

षष्ठेऽहनि सꣳस्थितेऽबहुवादिनः स्युर्न चाधीयीरन्नोत्तरस्याह्न उपाकरणात् † ॥ ७ ॥

ब्राह्मणे च जहुषी वा एतर्हि वाग्यदा षडहः सन्तिष्ठते न बहुवदेनान्यं पृच्छेन्नान्यस्मै प्रब्रूयात् मधु वाग्नये घृतं वा यथोक्तमेवाहं प्रत्यनक्ति तथा तदिति एते संस्थाधर्माः श्रूयन्ते अत आह षष्ठेऽहनि संस्थितेऽबहुवादिनः स्युरिति षष्ठेऽहनि समाप्तेऽबहुवादिनः स्युः न चाधीयीरन् आ उत्तरस्याह्न उपाकरणात् उपाकरणं नाम प्रारम्भः एतद्दर्शयति अन्येद्युरहःसमाप्तिस्वध्ययनं कुर्वीतेति अथ षष्ठग्रहणं किमर्थमिति उच्यते नियमार्थमेव यदा षडहः सन्तिष्ठतइति तदा दृष्टस्य प्रथमेऽहनि संस्थानं तत्र संस्थाधर्माः प्राप्नुवन्ति सोऽयमाचार्य्यः षष्ठग्रहणं करोति कथं आवृत्तेऽप्येतस्मिन् स्युरिति एतदावृत्तेरूपं च इह उपक्रमधर्मास्ते आवृत्ताः संस्थाधर्माः ये तत्र संस्थाधर्मास्ते इह उपक्रमधर्मा इति ॥ ७ ॥

---

* शाखायनेऽप्येवम्।

† शाखायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

सर्पिर्मधुभ्यामृत्विजो भोजयेदहीनेषु* ॥ ८ ॥

सर्पिषा मध्वा च यजमानः ऋत्विजो भोजयेदहीनेषु सर्पिरिति घृतस्य पर्यायः ॥ ८ ॥

अन्यतरेण वा* ॥ ९ ॥

सर्पिषा मध्वा वा एकेन भोजयेत् ॥ ९ ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने सत्रेषु † ॥ १० ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने भोजनं सत्रिणाम् एवशब्दो मधु निवर्त्तयति अथ तृतीयसवनग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते षष्ठेऽहनि संस्थिते एतेनोक्तं तत् सत्रेषु यदेव तार्त्तीयसवनीकभोजनमुपदिष्टम् तदेव सर्पिषा स्यात् तत् संस्थितेऽहनि भोजनमस्तु सत्रिणां न अनुसवनन्तु सत्रेष्विति तद्यथाकाम्यादेवेति ॥ १० ॥

एतस्यान्यतरस्मिꣳस्त्र्यहेति ग्राह्याणां भक्षयेयुः स्तुत्वा पृष्ठेन † ॥ ११ ॥

एतस्य पृष्ठ्यस्य षड़हस्य अन्यतरस्मिंस्त्र्यहे अतिग्राह्याणां भक्षयेयुः अतिग्राह्या ग्रहाः अतिरिक्ताः प्रकृतेभ्यो गृह्यन्ते इत्यतिग्राह्या यस्मिंस्त्र्यहे गृह्येरन् तस्मिंस्तेषां भक्षयेयुः, कस्मिन् काले स्तुत्वा पृष्ठेन ॥११॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

विषुवद्गतयोश्च* ॥ १२ ॥

विषुवद्गतयोश्च अतिग्राह्याणां भक्षयेयुः ॥ १२ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा † ॥ १३ ॥

त्रिष्टुपछन्दसा मन्त्रेण भक्षयेयुः ॥ १३ ॥

पूर्वं चमसेभ्यः † ॥ १४ ॥

पूर्वं सर्वचमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १४ ॥

अन्यत्र चैतस्मिन् काले यानाहरेयुः* ॥ १५ ॥

अन्यत्र च अन्ययज्ञेषु च एतस्मिन् काले यान् ग्रहान् भक्षानाहरेयुस्तेषां त्रिष्टुपच्छन्दसा पूर्वं चमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १५ ॥

सत्र धर्मैः सर्वत्र पृष्ठ्यः स्यात्* ॥ १६ ॥

एते पृष्ठ्यस्य धर्मा गवामयनप्रकरण आम्नाताः एते यत्र यत्र पृष्ठाः प्रयुज्यन्ते तत्र तत्र स्युर्न केवलं गवामयने ॥ १६ ॥

दशमव्रते च* ॥ १७ ॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

† आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

दशमत्वादहरतश्च यत्र यत्र क्रियेतां तत्र तत्र सदधर्म्मौ ॥ १७ ॥

आभीवर्त्तस्तोत्रीयानाभिप्लविकान् पृष्ठ्ये शंसयेद्ब्राह्मणाच्छंसिना कालेयर्चोऽच्छावाकेन सर्व्वत्र यदा पवमाने स्याताम्* ॥ १८ ॥

ये आभीवर्त्तस्तोत्रीयाः आभिप्लविकाः तान् सर्वत्र पृष्ठ्ये शंसयेत् ब्राह्मणाच्छंसिना यदाभीवर्त्तपवमाने स्यात् कालेयस्यर्चः अच्छावाकेन शंसयेत् यदा तत् पवमाने स्यात् न केवलं पृष्ठ्ये कालेयस्य अन्यत्रापि यदा कालेयं पवमाने स्यात् तत्राऽप्येतस्य स्तोत्रीयं शंसयेदच्छावाकेन यथा विश्वजितीति ॥ १८ ॥

सर्वत्रैन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाच्छंसिनोर्द्ध्वं विषुवतः प्रागतिरात्रात्* ॥ १९ ॥

ऊर्द्ध्वं विषुवतः यान्यहानि तेषु सर्वेष्विन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाच्छंसिनः शंसयेत् प्रागतिरात्रात् उदयनीयम् अतिरात्रं वर्जयित्वा सर्वशब्दो निरवशेषवाची ॥ १९ ॥

विश्वजिति वैराजे धर्म्मान् कुर्यात्* ॥ २० ॥

उक्तं यत्र यत्र समुद्दितानि पृष्ठानि प्रयुज्येरन् तत्र तत्र एवां

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

रथव्यतिवर्जमानादयो धर्माः स्युरिति तदिह सर्वपृष्ठविश्वजित् तस्मिन् विश्वजिति रथन्तरादीनां सर्वेषां पृष्ठ्यादीनां वैराजेऽधिकरणे धर्मान् कुर्य्यात् एतद्धि धर्माणां स्थानं होतापि सर्वेषां तस्मिन्नेव योनीः संशति ॥ २० ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेष्वित्याचार्य्यमतिः* ॥ २१ ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेषु धर्मान् कुर्य्यात् एषा आचार्य्याणां मतिः सन्निहितन्यायत्वाद्धर्माणाम् इतरेषु त्रिषु पृष्ठेषु महानाम्नीवैरूपरेवतीषु स्वधर्माः स्युः बृहद्रथन्तरवैराजानां वैराजा धर्माः स्युरिति ॥ २१ ॥

सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडश्च सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयोः* ॥ २२ ॥

इह ब्राह्मणे अष्टमनवमयोरह्नोः स्याग्निरामर्कदीर्घतमसोऽर्कावाम्नातौ अग्नेरर्कोऽन्तरितः तमग्नेरर्कं सप्तमेऽहनि कल्पयत्याचार्य्यः सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडश्च सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयोरिति यस्ते मदो-वरेण्य इति गायत्रं तृचे कृत्वा एतस्मिन्नेव सामतृचः स्यात् अग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडश्च सोमसाम मौक्षमिति ॥ २२ ॥

मौक्षसोमसामनी गायत्र्योत्तरयोरग्नेरर्कास्तिसृष्विति वा* ॥ २३ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

अथवा गायत्रमेकर्चं कृत्वा तस्योत्तरयोर्मौक्षवैमसामनी कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे अग्नेरर्कसिद्धषु कुर्य्यात् अरण्ये गेयमिदमपवित्र-मिति ॥ २३ ॥

साकमश्वेड़ानां संचारौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ २४ ॥

साकमश्वस्य इड़ानां संचारस्य च अष्टमनवमयोरह्नोर्व्यतिहार-मेके आचार्य्याः कुर्वन्ति आष्टमिकी इड़ा विभक्तिर्नवमेऽहनि कृत्वा अष्टम एव कल्पयति इड़ा संचारोऽष्टमस्य विभक्तिर्नवमेऽहनि क्रियत इति व्यतिहारो नाम अन्योऽन्यस्थानोपादानं इडानां संचारौ साक-मश्वस्य स्थाने कुर्वन्ति साकमश्वमिडानां संचारस्येति ॥ २४ ॥

सुरूपक्रौञ्चे एकर्चयोरेके* ॥ २५ ॥

अष्टमेऽहनि सुरूपं गायत्र्यामृचमाम्नातं क्रौञ्चं चानुष्टुभि उष्णिक्ककुभावेकर्चौ कृतौ तदेके आचार्य्या लिङ्गं दृष्ट्वा विकल्पयन्ति प्राणाग्निष्टुर्महोनामिति प्राणवत्यो भवन्तीति अस्य च बहुवचनस्य उष्णिक्ककुभोरेकर्चे क्रियानर्थक्यं तदेके उष्णिक्ककुभौ तृचयोः कुर्वन्ति उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चत्वमन्यथा तेनेति सुरूपक्रौञ्चे एक-र्चयोः ॥ २५ ॥

नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्यासः † ॥ २६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

नवमेऽहनि बहिष्पवमाने एवं ब्राह्मणं पठति सवा उत्तमः षड़ृचो भवतीत्युक्ताह तृच उत्तमो भवतीति न च तस्यानन्तरस्तृचोऽस्ति षड़ृचः तस्यानन्तरः नचावच्छेदं कृत्वा कल्पना युक्ता श्रूयते वचनात् सोऽयमाचार्य्यः प्राकृतं पर्य्यासं विधित्सुराह नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्य्यास इति अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययात् ॥ २६ ॥

साप्तमिक इत्येके* ॥ २७ ॥

एके आचार्याः साप्तमिकः पर्य्यासः स्यादित्येवमाहुः कस्मात् सप्रभृतित्वात् उक्तं सप्रभृतयो भवन्तीति ताः स्वसनादयः ॥ २७ ॥

तस्य बृहत्यामरण्ये गेयानि तृचेषु पृष्ठ्यश्च † ॥ २८ ॥

तस्य ग्रहणं यदि ज्योतिष्टोमः पर्य्यासः यदि साप्तमिकः तस्य बृहत्यामेकादशसामानि पठितानि तेषां तृचैकर्च्चत्वक्लृप्तिः कल्पयति यान्यरन्ये गेयानि तानि तृचेषु स्युः पृष्ठ्यश्च अन्याऽन्येकर्चेषु ॥ २८ ॥

वासिष्ठमध्यास्यायाम् † ॥ २९ ॥

तत् किमिदमारभ्यते अनुप्राप्तमेव वासिष्ठमध्यास्यायाम् आचार्य्यैरपि प्रकरणेऽध्यास्यायामेव गीतम् उच्यते नियमार्थमारभ्यते वक्ष्यते सप्तैव तृचेषु येरज्ञामीत्यपरमिति न तत् कल्पे वासिष्ठं स्यात् अध्यास्याविषयमेव वासिष्ठमिति ॥ २९ ॥

---

* आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

वैयश्वं प्रागभर्गाद्वाभीशवं यशसः* ॥ ३० ॥

पाठक्रमं विकल्पयति अजाम्यर्थेन वैयश्वं प्रागभर्गाद्भवेत् अभीशवं यशसः प्रागिति वर्त्तते ॥ ३० ॥

सप्तैव तृचेषु स्युर्यैरजामीत्यपरम्* ॥ ३१ ॥

अपरः कल्पः इष्टयां सप्तैव तृचेषु स्युः यैः क्रियमाणैर्जामि न भवति एतदपरं आचार्य्यमतं प्रथमः कल्पो यथाम्नातानां क्रियाशेषे विकल्पः ॥ ३१ ॥

दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः सामराजं वा* ॥ ३२ ॥

अन्ते दीर्घतमसोऽर्कः सामराजञ्च तयोश्च द्वयोरेकस्मिन् सम्भवो नास्ति तस्माद् विकल्पः स्यात् एकार्थत्वात् ॥ ३२ ॥

पृष्ठस्योत्तरयो दीर्घतमसोऽर्कौ माण्डवञ्चैडं साम-राजेऽन्त्ये* ॥ ३३ ॥

यदा तावत् दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः स्यात् तदा सामराजस्याभाव एव यदा पुनः सामराजमन्त्यं स्यात् तदा पृष्ठस्योत्तरयोः स्तोत्रीययोः दीर्घतमसोऽर्कः स्यात् माण्डवं चैडं दीर्घतमसोऽर्कः अर्कोऽनुग्रहार्थः माण्डवं स्तोमपूर्णार्थम् ॥ ३३ ॥

इति तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथ सप्तमी कण्डिका।

दशमस्य बहिष्पवमानं द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानामह्ना-मनुरूपाः प्रथमास्त्र बहिष्पवमानं तन्नवर्चम्* ॥ १ ॥

दशानां पूरणः दशमः दशमस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी बहिष्पवमानमिति स्तोत्रोपदेशः द्वितीयप्रभृतीनामिति निर्द्धारुपदेशः प्रभृतिशब्दः आद्याभिधायी पञ्चानामिति संख्या अह्नामिति अहर्निर्देशः अनुरूपा इति बहिष्पवमानं तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा बहिष्पवमानस्य आद्यद्वितीयान्त्यास्तृचः प्रतिपदनुरूपपर्यासः प्रथमास्त्रः बहिष्पवमानन्तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा एतद्दशमस्याह्नो बहिष्पवमानम् अन्नोच्यते यदा तावदेव बहिष्पवमानं दाशमिकं कॢप्तमेव सर्वं ब्राह्मणे पञ्चानामह्नामनुरूपैः प्रत्यवयन्ति नवर्चा भवन्ति या एवामूः प्रयच्छन् या आवदधातीति च सम्बन्धोऽस्य दर्शितः प्राथमिकस्य नवर्चस्य वारुणेका भवति आदित्येका भवतीति च लिङ्गचोदना तत् किमिदं सिद्धे सति पुनरारभ्यते दशमस्य बहिष्पवमानमिति उच्यते, आचार्य्यस्येयं प्रवृत्तिः यत्र हि कालो वा विशेषो वा कश्चिद्विवक्षितो भवति तत्र सिद्धस्यापि सतो विधिः पुनरुपादानं करोति यथा एकत्रिके सद्यः सर्वं कुर्युरेकदीक्षस्त्युपसत्क इति गौतमस्तस्य गायत्रपार्श्वमाभर्वो या रुचेति पुरोजित्यमिति शाण्डिल्य इति एतद् विवक्षुः सिद्धमिदं गायत्रपार्श्वं पुनरामनति

---

* शाण्डायनोऽप्येवम्।

एवमिह विधिशेषं विवक्षुः सिद्धोपादानं करोति कः पुनर्विधिः शिष्यते यो वक्तव्यः उच्यते, शाह्मणं पञ्चानामक्षामनुरूपैः प्रत्यवयन्तीति तथा वक्तव्यम् एतदर्थं सिद्धमपि सन्तं पुनरादत्ते उच्यते यद्येवं सिद्धेऽपि सति पुनरादत्ते दशमग्रहणं तावन्न कर्त्तव्यं कस्मात् नावमिकं विधानमुक्तं शेषोऽपि विधिरुच्यमानः संख्यानात् दशमादन्यत्र क्व भवेत् तस्माद्दशमग्रहणं शक्यमवक्तुं बहिष्पवमानग्रहणं शक्यमेव वक्तुं बहिष्पवमानस्य ग्रहणस्य किं कारणं तच्छक्यत्वात् तत् विवक्तव्यम् अत्र होतुराज्यादारभ्य सुषमिद्धो न आवहेत्येतस्माद्दाशमिकानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षशिष्टानि तस्मात् कारणं न वक्तव्यं द्वितीयप्रभृतीनामित्येतदप्यनारब्धव्यमेव यस्माद्द्वितीयप्रभृतिष्वहःसु बहिष्पवमानद्वितीयास्तृचस्तेषामनुरूपा इति संज्ञा पवस्वेन्दोवृषासुत इत्येतदादीनां अक्षामनुरूपा इत्येतच्च न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं पञ्चानामक्षामनुरूपैः प्रत्यवयन्तीति प्रथमाच्च बहिष्पवमानन्तृचवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं नवर्चो भवतीति या एवामूः प्रयच्छन् या अवदधाति ता एता उदस्यतीति प्राथमिकेनैव बहिष्पवमानेन सम्बन्धं दर्शयति तस्मात् सर्वमेव सूत्रं नारब्धव्यम् आरम्भे वा प्रयोजनं वक्तव्यम् अत्रोच्यते, यदुक्तं नारब्धव्यमित्यारब्धव्यमिति ब्रूमः शेषविध्यर्थं यत्तावदुच्यते दशमग्रहणं न कर्तव्यमिति अत्र ब्रूमः कर्त्तव्यमेव छन्दोमा इति पठति अभ्यसङ्गः पञ्चाहस्त्वारः छन्दोमा विश्वजिदतिरात्र इति तत्रेदं संख्यानतो नवमं तत्रायं संशयः किमत्र दाशमिकं बहिष्पवमानं भवत्युत उत्पत्तिकत्वात् नावमिकं माभूदिति यावता निदानकारेणापि विचारितं कथं

दशमधर्मा मानसमिति कर्त्तव्या इत्येके तच्चाहर्जायत इति अकर्तव्य इत्यपरमदशमश्च लुप्तश्च दशरात्र इति सोऽयमाचार्य्योऽनियमार्थं दशमग्रहणं करोति कथं अदशमेऽप्येतस्मिन् बहिष्पवमानं स्यादिति, अथ यदुक्तं बहिष्पवमानग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः बहिष्पवमानग्रहणं क्रियते नियमार्थं कथं एतस्मिन्नहनि न कदाचिदन्यं बहिष्पवमानं स्यादिति कुतः पुनराशङ्का यथान्यं बहिष्पवमानं स्यादिति उच्यते, मशकः पठति द्वादशाहविचारेषु अपि वा प्रतिपदावेवान्योन्यस्याः स्थानं व्यतिहरेदिति न कदाचिदपि बहिष्पवमानस्य विकारः स्यात् दशमेऽहनीति, अथ यदुक्तं द्वितीयप्रभृतीनामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अन्योन्यस्य स्थानं द्वितीयप्रभृतीनामेव स्युः, अथ यदुक्तं पञ्चानामित्यत्र ब्रूमः अविद्यमानेष्वपि पञ्चानामेव कुर्युः यथा छन्दो भवति दशरात्रे, अथ यदुक्तमङ्गामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अहर्व्यत्यासोऽप्यानुपूर्व्येण स्यात्, अथ यदुक्तमनुरूपा इति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अनुरूपग्रहणं साप्तमिकप्रतिषेधार्थं कथं समूहिते द्वादशाहे एता अनुरूपा न स्युरिति येषामेवानुरूपा संज्ञा ता एवेति, अथ यदुक्तं प्रथमाच्च बहिष्पवमानं तन्नवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अवच्छिन्नबहिष्पवमानं कृत्स्नं छन्दोमा मति दशरात्रे तन्माभूदिति तस्मात् सूत्रमारब्धव्यम् ॥ १ ॥

अनुरूपेषु तृचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्च इति गौतमः* ॥२॥

---

* शाण्डायनोऽप्येवम्।

उक्तं पञ्चानामह्नामनुरूपैः प्रत्यवयन्ति यथाभ्यारोहः प्रत्यवरोहेस्तथा तदिति तत्प्रत्यवरोहणं किं ऋक्प्रातिलोम्येन अथवा तृचः प्रातिलोम्येनेति उच्यते अनुरूपेषु तृचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्चे षाष्ठिकादनुरूपादारभ्य प्रातिलोम्येन तावद्यावद्द्वितीयक इति तैः प्रत्यवरोहः न ऋचामपि अमृक्षत प्रत्नाजिनः पवमानस्य विश्ववित्पवमानो अजीजनत्तदेते असृग्रमिन्दवः पवस्वेन्दोवृषासुत इत्येष कर्म्मक्रमः तत ऋचः प्रतिलोमाः स्युः उपास्मै गायतानर इत्यत आरभ्य यावदस्य प्रत्नामनुद्युतमिति एवं प्रत्यवरोहणं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ २ ॥

सर्वत्र तृचा इति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् बहिष्पवमाने तृचा प्रातिलोम्येन धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते अनुरूपाणां यथोक्तं नवर्चे तु उपगिन्हाय तस्युष एष प्रत्नेन जन्मनास्य प्रत्नामनुद्युतमित्येवन्तृचः प्रातिलोम्यम् ॥ ३ ॥

यथाधीतं नवर्चमिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ४ ॥

अनुरूपाणां यथोक्तमेव प्रातिलोम्यं नवर्चे तु यथाधीतमेवेति एवं शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

सर्वत्रर्चः प्रतिलोमा इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सर्वत्रानुरूपेषु नवर्चेष्वपि प्रतिलोमाः स्युरित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते, द्वितीयकादनुरूपादारभ्य यावत् षाष्ठिक इति एते ऋक्प्रतिलोमाः स्युः अन्यथा हि यदि षाष्ठिकादारभेरन् एवमुभयप्रातिलोम्यं स्यात् ऋक् प्रातिलोम्यन्तृचप्रातिलोम्यञ्च नवर्चे तु सर्वमृक्प्रतिलोममेव स्यात् उपास्मै गायतानर इत्यत आरभ्य यावदश्व प्रजेति ॥ ५ ॥

अप्रतिभामेतस्मिन्नहन्यनुष्टुम्मात्रां कृत्वाचक्षीरन्* ॥ ६ ॥

अप्रतिभां न प्रतिभाम् अनवस्थानमित्यर्थः यदेतस्मिन्नहनि प्रतिभायाः स्तोत्राङ्गं किञ्चित्तदनुष्टुम्मात्रां कृत्वाचक्षीरन् उक्तं यावत्यनुष्टुप्तावतीं वाचं सम्पाद्य विब्रूयुरिति अथ मात्राग्रहणं किमर्थमिति उच्यते ऋक्न्यायेनाद्रियेरन् द्वात्रिंशन्मात्रां कृत्वाचक्षीरन् ॥६॥

ज्यायसि छन्दसि लुम्पेयुरक्षराणि कनीयस्यभ्यस्येयुः † ॥७॥

ज्यायस्त्वं नाम वृद्धिः कनीयस्त्वं ह्रासः ज्यायसि छन्दस्याख्यातव्ये अनुष्टुम्मात्रां कृत्वा अधिकान्यक्षराणि लुम्पेयुः कनीयसी अभ्यस्येयुः के येषामुद्गातॄणामिदं कर्म्म उपदिष्टम् ॥ ७ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योऽयदेभिः प्रस्तुते परार्ध्यं प्रजितं स्यात्तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मनसानुत्साहे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

हुतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयादुपसृजन्धरुणं मात्रे मातरं धरुणोधयन् रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत् स्वाहेति पूर्वम्* ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्यः यदेभिरुद्गातृभिः प्रस्तुते सोमे प्रसवादारभ्य सर्वैर्दूरङ्गतं स्यात् तद्गत्वा प्रत्यागम्य मनसानुध्यातं यद्युत्साहो न स्यात् गमनागमने मनसा गमनागमने कृत्वा हुतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयात् उपसृजन्धरुणं मात्र एतदादिना यथाम्नचितेन मन्त्रेण उद्गातृग्रहणं न सर्वे एव ॥८॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥ ९ ॥

आहवनीयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तोऽयं सहोहा इति त्रिरुद्गाता गायेत् निधनमितरावनूपेयाताम् † ॥ १० ॥

गार्हपत्ये उद्गाता हुत्वा अध्वर्युणा सम्प्रेषिते आहवनीये गत्वा तस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तो यदुच्यते तत् कुर्युः किं पुनस्तत् अयं सहोहा इत्येतत्साम त्रिरुद्गाता गायेत् निधनमितरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

उद्गातारमुपयन्तं अनुपेयातां गानग्रहणं उक्तमतिछन्दसाहवनीयमुप-
तिष्ठन्त इति ऋचा माभूदिति ॥ १० ॥

यजमानसञ्चरेण गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रविशेयुः* ॥११॥

यजमानस्य यः सञ्चरस्तेन गत्वा नोद्गातृसञ्चरेण पूर्वया द्वारा सदः प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

इति तृतीयस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

यदा अध्वर्युरुपाकुर्य्यादथ मानसेन स्तुवीरन् नायं गौः पृश्निरक्रमीदिति गायत्रेण पृथक् स्तोत्रीयाभ्यो हिंकारं त्रिकेन स्तोमेनास्तोमयोगा यजमानवाचनेन † ॥ १ ॥

यस्मिन् काले अध्वर्युरुपाकरणं करोति अथानन्तरं मानसेन स्तोत्रेण स्तुवीरन् मनसा क्रियत इति मानसम् उक्तं मनसैवापावर्त्त-यत्येतद्वादि अयङ्गौः पृश्निरक्रमीदित्येतस्मिंस्तृचे गायत्रेण साम्ना उक्तं सार्पराज्ञ्या ऋग्भिः स्तुवन्तीति एता सार्पराज्ञ्यः पृथक् स्तोत्री-

---

* प्राप्मायचे विशेयोटसि।

† प्राप्मायचेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्।

Digitized by Google

याभ्यो हिङ्कारं पृथक् मानेत्यर्थः स्तोत्रीयाभ्यो हिंकारं कुर्युः त्रिवेण स्तोमेन उक्तं पराचीभिः स्तुवन्तीति एवं पराक्रम् अस्तोमयोगा यजमानवाचनेन नात्र स्तोमयोजनं स्यात् न च यजमानवाचनम् ॥ १ ॥

प्रतिहारवेलायां प्रतिहर्त्तापान्यात्* ॥ २ ॥

प्रतिहारदेशकाले प्रतिहर्त्ता अपान्यात् उक्तं तस्माद्धयं प्राणेन करोति प्राणिति चापानिति च तदपानसंज्ञकवायुरन्तः प्रवेशयेत् ॥२॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति होतारमीक्षेत* ॥ ३ ॥

उत्तमां स्तोत्रीयां प्रस्तुत्यैषेत्यनेन होतारमीक्षेत् ॥ ३ ॥

सर्वमेतस्मिन् स्तोत्रे मनसा कुर्युः* ॥ ४ ॥

समीक्षणेन विज्ञापयन्तः* ॥ ५ ॥

यत्किञ्चिदस्मिन् स्तोत्रे पुरस्ताज्जपादि तत्सर्वं मानसं कुर्युः समीक्षणेन विज्ञापयन्तः अध्वर्युंस्तोष्यामः प्रशास्तरित्यतः आरभ्य समीक्षणमात्रेण विज्ञापनं कुर्वन्तः सर्वप्रैषेषु प्रज्ञापनं मनसैव स्यादिति ॥४॥५॥

यमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन् मन्येत तस्य मनसोपहूय कस्त्वा कं भक्षयामीति भक्षयेयुः* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

चमसमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन्मन्येत यदि ग्रहं यदि चमसं तस्य मनसोपह्वय कस्त्वा कं भक्षयामीति भक्षयेयुः मनसैव उक्तं ग्रहं वा गृहीत्वा चमसं वोन्नीय स्तोत्रमुपावर्त्तयतीति न भक्षं स्तोत्रेण सम्बध्यतेऽतः पुनर्मनसेत्याह ॥ ६ ॥

ब्रह्मोद्यं वदन्तीति गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जय्यः* ॥७॥

उक्तं ब्रह्मोद्यं वदन्ति ब्रह्मवर्चस एव प्रतितिष्ठन्तीति किं पुनर्ब्रह्मोद्यमिति उच्यते गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जय्य इति गायत्र्यास्त्रिर्वचनं ब्रह्मोद्यं सा च गायत्री परिभाषिता तं स आप्याययेदभिन्नस्ताप्यायस्वेत्युक्ताह सर्वं वैतया गायत्र्येति ॥ ७ ॥

चतुर्होतारमभिप्रेत्यैतदिति गौतमः † ॥ ८ ॥

चतुर्होतारं ब्रह्मोद्यमभिप्रेत्य एतद्ब्राह्मणम् इति गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ८ ॥

यथास्वत्रिरात्र इति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

स्वाहाकृतिभिश्चरते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्यं वदेयुरिति एतद्ब्रह्मोद्यमिहापि स्यादिति शाण्डिल्य आह ॥ ९ ॥

एतस्यां वेलायां वरान् वृणीरन् मनसा यानिच्छेयुः † ॥१०॥

---

* आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

एतस्यां वेलायां वरान् वृणीरन्मनसा यो यस्येप्सितः स तं वरं वृणीते ॥ १० ॥

उत्तरत उद्गातौदुम्बरीं गृह्णीयात् पश्चात् प्रतिहर्त्ता दक्षिणतो ब्रह्मा पुरस्तादितरे सर्वे* ॥ ११ ॥

उत्तरे प्रदेशेऽवस्थित उद्गाता औदुम्बरीं गृह्णीयात् अन्वारभेत् पश्चात्प्रतिहर्त्ता पश्चिमे प्रदेशे चावस्थितः प्रतिहर्त्ता अन्वारभेत् दक्षिणतो ब्रह्मा अन्वारभेत् पूर्वप्रदेशेऽवस्थिता इतरे सर्वे अन्वारभेरन् ॥११॥

अथ जपेयुरिह धृतिरिह स्वधृतिरिह रन्ति रिह रमध्वं, मयि धृतिर्मयि स्वधृतिर्मयि रमो मयि रमध्वमिति वा* ॥ १२ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये अन्वारभ्यायानन्तरं जपेयुः इह धृतिरित्येतदादि यथासूचितं मन्त्रं मयि धृतिरित्येतदादि वा ॥ १२ ॥

उभौ वा* ॥ १३ ॥

उभौ वा मन्त्रौ जपेयुः ॥ १३ ॥

वाग्यता अपिधाय द्वारे आसीरन्नानक्षत्रप्रवचनात्* ॥१४॥

एवं जपित्वानन्तरं वाग्यता वाचं यमयित्वा अपिधाय द्वारे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

आसीरन् आकुतः कालात् आ नक्षत्रप्रवचनात् यावन्नक्षत्रं प्रोक्त-मिति उक्तं वाचं यच्छन्ति दुग्धानीव वै तर्हि छन्दांसि यातयामा-न्यन्तगतानि तान्येव तद्रसेनाप्याययन्त्यथोऽस्वन्तनामेवाभिसन्तन्व-न्तीति ॥ १४ ॥

प्रोक्ते नक्षत्रे पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैर्वाचं विसृजेरन्निति धानञ्जप्यः* ॥ १५ ॥

उक्तम् आसीरन् आनक्षत्रप्रवचनादिति ततोऽन्येन प्रोक्ते नक्षत्रे पूर्वया द्वारा सदसो निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैः सुब्रह्मण्योमित्येभिः वाग्विसर्गं कुर्युरिति धानञ्जप्यः आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

श्रुत्वैवाहूयमानाया इति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

वसतीवरीपरिहरणस्यान्ते सुब्रह्मण्येनाहूयमानायाः सुब्रह्मण्यायाः प्रणवान् श्रुत्वा वाचं विसृजेयुरित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते न स्वयं प्रणवं ब्रूयुरिति ॥ १६ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु* ॥ १७ ॥

वरवरणञ्च वाग्यमनञ्च ते वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु एवशब्दोऽवधारणार्थः सर्वकर्त्तृकमिदं कर्मोपदिष्टं तद् यजमानः कुर्यादहीनेषु इति सर्वर्त्विजो न कुर्युः ननु यदा द्वावेवा-हीनौ ताण्डके ययोर्दशममहः तयोस्तु अहीनत्वादशाहच्छन्दोमवांस्तु

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

द्विरात्रः तत् किमिदं बहुवचनं अहीनेष्विति उच्यते शाखान्तराभि प्रायेण अथवा पौण्डरिके चतुष्टोमे च विचारितं कथं द्विरात्रधर्मा मानसमित्यकर्त्तव्या इत्येके तत्त्वेन नामधेयेनैकाह आदिश्यते चतुष्टोमोऽग्निष्टोमे इत्यथापि न द्वात्रमिकं लिङ्गं दृश्यते यथैतद् बहिष्पवमानस्यावृत्तिसाम्नां विप्रस्थावनमनुष्टुभं परोक्षीपिकोर्वेदिति शाण्डिल्यः कर्त्तव्या इत्याचार्या येऽन्ये मानससंयुक्तेभ्यः संस्थापनीयं मानसं चतुष्टोमेऽग्निष्टोम इति सोऽयमाचार्य्य अनेनैव बहुवचनेन एवं विधिमादर्शयतीति॥ १७॥

कृत्वेतरे यथार्थं कृत्वेतरे यथार्थम्* ॥ १८ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु इतरे ऋत्विजः वरवरणवाग्यमनाभ्यां यदन्यत्कर्मोक्तं तत् कृत्वा यथार्थं स्युः इति कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ १८ ॥

इति तृतीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

महाव्रतस्य पृष्ठ्य उपाकृते युक्त्वा स्तोमं परिमादो गायेदिति भाण्डितायनः* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इह महाव्रतप्रकरणे चयोदशपरिमादः पठिता ब्राह्मणेन पुरस्ता-दाहवनीयमुपतिष्ठन्त इत्यत आरभ्य यावद्गार्हपत्योपस्थानमिति तद-नन्तरं पठति आसन्दीमारुह्योद्गायतीति परिमाद्गानानन्तरं महा-व्रतस्य स्तवनं दर्शयति तेषां परिमादां क्रियाविधिं विवक्षुरिदं सूत्र-मारभते महाव्रतस्य पृष्ठे उपाकृते युक्त्वा स्तोमं परिमादो गायेदिति महाव्रत इति कर्मणो नामधेयं तस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी पृष्ठमिति स्तोत्रसंज्ञा तस्मिन् पृष्ठे उपाकृते उपाकरणं नामाध्वर्यवं कर्म उपा-वर्त्तध्वमिति युक्त्वा स्तोमं स्तोमयोजनं कृत्वा यथोक्तेन मन्त्रेण परि-माद इति संज्ञा परिमाद्भिश्चरन्ति त्वक् च वा एतल्लोम च महाव्रतस्य यत्परिमाद इति गायेदिति क्रियोपदेशः भाण्डितायन इत्याचार्य-मतसंकीर्त्तनं एष सूत्रार्थः महाव्रतस्य क्रतोः होतृपृष्ठे उपाकृते स्तोमयोजनं कृत्वा ततः परिमाद्गानमिति उच्यते, दशममहः निरव-शेषमुक्तं तस्मादनन्तरं महाव्रतमाम्ना तं द्वादशाहस्य द्वादशाहानि महाव्रतञ्चेति तदेवमानन्तर्यादेव प्राप्ते महाव्रतके विधौ परिमाद-सम्बन्धाच्च यावता महाव्रतादन्यत्र परिमादो न भवन्ति तत् किमिदं महाव्रतग्रहणं महाव्रतस्य पृष्ठे इति उच्यते नियमार्थं महाव्रतग्रहणं महाव्रतस्यैव प्राप्तावेतस्मिन् पृष्ठ उपाकृते नान्यत्र पृष्ठमात्रे यथा वक्ष्यति महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठ इति ॥ १ ॥

प्रतिगृह्य तृणे अयुक्तेति गौतमशाण्डिल्यौ धानञ्ज-प्यश्च* ॥ २ ॥

* शाट्यायनोऽप्येवम्।

प्रतिगृह्य इषे उपाकरिष्ये अयुक्ता सोमं परिमादो गायेदि-
त्येवं गौतम आख्यायाचार्याबाहतुः धानञ्जय्यश्च ॥ २ ॥

प्रागेव स्तोत्रोपाकरणादित्येके* ॥ ३ ॥

एके आचार्या मन्यन्ते प्रागेव स्तोत्रोपाकरणात् परिमादो गाये-
दिति ॥ ३ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयं गत्वोत्तरेणाग्निं प्राणप्रभृतिभिरुप-
तिष्ठेरंस्तदुक्तं ब्राह्मणेन* ॥ ४ ॥

आग्नीध्रीयस्य दक्षिणेन गत्वा इष्टकाचितस्याग्नेः उत्तरेण गत्वा
प्राणप्रभृतिभि श्चयस्य सामान्तैः आहवनीयादिगार्हपत्यान्तानि
ब्राह्मणोक्तानि उपतिष्ठेरन् तदुक्तमुपस्थानविधानं ब्राह्मणेन प्राणेन
पुरस्तादाहवनीमुपतिष्ठन्त इत्येतदादि ॥ ४ ॥

सर्वाण्युद्गाता सकृत्सकृद्गायेत् †॥ ५ ॥

सर्वाण्येतानि प्राणप्रभृतीनि सकृत्सकृदुद्गाता गायेत् अथ किं
सकृत्सकृदिति उच्यते, उक्तं अयं सहोहा इति त्रिरुद्गाता गायेदिति
तद्दर्शनमपि गम्यते अत आह सकृत्सकृदिति ॥ ५ ॥

निधनमितरावनूपेयाताम् † ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

इतरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्तारावुद्गात्रा सह निधनमुपेयातां प्राणेन पुरस्ताद्धविर्धानीयमुपतिष्ठन्तइति सर्वेषामुपस्थानमुक्तन्तत्सूत्रकार उद्गातुः प्राणादीनि विधाय इतरयोर्निधनमुपेत्य बहुवचनस्यार्थवत्त्वं दर्शयति ॥६॥

अपि मध्ये निधनेषु* ॥ ७ ॥

मध्ये निधनेष्वपि सामसु इतरावनूपेयातान्निधनानि ॥ ७ ॥

आद्यन्तस्तुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ ८ ॥

यान्याद्यन्तस्तुब्धानि सामानि तेष्वनुपदं स्तोभं कुर्यात् तत् किमिदं सिद्धे सति पुनरारभ्यते उच्यते, एतेषां सत्यप्याद्यन्तस्तुब्धं पद्यते अयज्ञानुपसंहार आविकेषु पादेषु विहितः तत्र च दैवतानि तिष्ठन्ति तेष्वपि पदाय पदाय स्तोभेदित्यत आरभ्यते ॥ ८ ॥

तेनैव प्रत्याक्रम्य पुच्छम्* ॥ ९ ॥

येनैव गतास्तेनैव प्रत्याक्रम्य पुच्छमुपतिष्ठेरन् यथोक्तेनैव साम्ना प्राङ्मुखाः ॥ ९ ॥

अतपक्षयोः पूर्वेण दक्षिणं पक्षम्* ॥ १० ॥

उक्तं अतपक्षाभ्यां पक्षावुपतिष्ठन्त इति तयोरतपक्षयोः पूर्वेण दक्षिणं पक्षमुपतिष्ठेरन् अर्थादापक्षमुत्तरेणोत्तरमिति ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्* ॥ ११ ॥

उक्तं प्रजापतेर्हृदयेनापि कक्षे उपतिष्ठन्त इति तत्र द्वावपि कक्षौ कतरस्योपस्थानमिति अत्राह, उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्निति ॥ ११ ॥

विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिहवमूहेत्* ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं वसिष्ठस्य निहवेन चात्वालमुपतिष्ठते वैश्वदेव्यामृचि भवतीति सोऽयमाह, विश्वेदेवा इत्येतस्यामृचि वसिष्ठस्य निहवमूहेदिति अस्य हि अन्यत्रोत्पत्तिः अत ऊहेदित्युक्तम् ॥ १२ ॥

चात्वालमुपस्थायोत्तरेणाग्नीध्रीयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तः*॥१३॥

चात्वालमुपस्थायाग्नीध्रीयस्योत्तरेण प्रदेशेन गत्वा पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तः तस्योपस्थानं कुर्युः उक्तं सचस्याग्नीध्रमुपतिष्ठन्त इति॥१३॥

तत एव प्रत्यङ्मुखा इति धानञ्जप्यः* ॥ १४ ॥

चात्वालस्योपस्थानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्मुखाः आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्नित्येवं धानञ्जप्यः आचार्यो मन्यते ॥ १४ ॥

तस्योत्तमं निधनमातमितोरूपेयुः* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यदि पश्चात्तिष्ठन्तः यदि चात्वालदेशे तस्य सत्रस्यर्द्धैः उत्तमनिधनमातमितोः उपेयुः तावदृर्द्धयेयुर्यावन्तान्तः उक्तम् आतमितोर्निधनमुपयन्तीति ॥ १५ ॥

पूर्वेण हविर्द्धाने पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखाः* ॥ १६ ॥

ब्राह्मणं श्लोकानुश्लोकाभ्यां हविर्द्धाने उपतिष्ठन्त इति हविर्द्धानयोः पूर्वे प्रदेशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्मुखाः श्लोकानुश्लोकयोः साम्नोः पूर्वेण श्लोकेनेत्यर्थः हविर्द्धानयोरुपस्थानं कुर्युः ॥ १६ ॥

पश्चादितरेण* ॥ १७ ॥

पश्चिमे प्रदेशे तयोरेव स्थिताः प्रत्यङ्मुखाः अनुश्लोकेनोपतिष्ठेरन् त एव हविर्द्धाने ॥ १७ ॥

तत एवेक्षमाणा मार्जालीयं यत् इन्द्रेषु नाके सुपर्णमिति † ॥१८॥

तत्रैव देशेऽवस्थिताः ईक्षमाणा मार्जालीयं यामेनोपतिष्ठेरन् उक्तं यामेन मार्ज्जालीयमुपतिष्ठन्त इति तत्र सर्वेषां यामानां प्राप्तौ नियमयति यद्द्वन्द्वेष्विति यामानामनेकत्वान्नियमयति यन्नाके सुपर्णमिति यामन्तत् स्यादिति ॥ १८ ॥

---

* ब्राह्मणयन्त्रेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† ब्राह्मणयोऽप्येवम्।

Digitized by Google

यथा हविर्द्धाने तथा सदः* ॥ १९ ॥

यथा हविर्द्धाने उपस्थिते तेनैव प्रकारेण सद उपतिष्ठेरन् उक्तमायुर्नवस्तोभाभ्यां सद उपतिष्ठन्त इति पूर्वे प्रदेशे सदसः प्रत्यङ्मुखा अवस्थिताः तमायुषा साम्नोपतिष्ठेरन् पश्चादितरेण पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुखा अवस्थिताः नवस्तोभेन साम्नोपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

अन्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखा गार्हपत्यमिति धानञ्जप्यः* ॥ २० ॥

उक्तं चाप्यस्य साम्ना गार्हपत्यमुपतिष्ठन्त इति अन्तर्वेदेरन्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्त गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् यथोक्तेनैव साम्ना ॥ २० ॥

तस्यैव पश्चात्तिष्ठन्त इति शाण्डिल्यः* ॥ २१ ॥

तस्यैव गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशेऽवस्थिताः प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्नित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ २१ ॥

इन्द्रप्रभृति प्रत्यक्षं निधनमुपेयुः* ॥ २२ ॥

ब्राह्मणं यत्परोक्षं निधनमुपेयुर्ह्रीतमुखं प्रतिमुञ्चेरन् यत्प्रत्यक्षमुपयन्ति ह्रीतमुखमेवापजयन्तीति इन्द्रशब्दादारभ्य प्रत्यक्षं निधनं ब्रूयुः लोकवत् प्रत्यक्षपरोक्षे आमन्त्रितं प्रत्यक्षं निर्दिष्टं परोक्षं देवदत्तः सः देवदत्तः इन्द्रेति प्रत्यक्षम् स इन्द्र इति परोक्षम् ॥ २२॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य नवमी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ दशमी कण्डिका।

अथ राजानꣳ सन्नाहयेत्* ॥ १ ॥

परिमादः गीत्वा अथानन्तरं राजानं सन्नाहयेत् अथशब्द आनन्तर्य्ये राजानमिति क्षत्रियं सन्नाहयेत् अन्यत् उक्तं सन्नद्धाः कवचिनः परियन्तीति ॥ १ ॥

तस्य द्यवरार्द्ध्यौ रथावनुयायिनौ स्याताम्* ॥ २ ॥

तस्य राज्ञः द्व्यवरार्द्ध्यौ रथौ अनुयायिनौ स्यातां भवेयातां पश्चाद्यायिनौ सर्वे निकृष्टौ द्वौ यदि बहवो रथा न स्युः ननु तस्य द्व्यवरार्द्ध्या रथा अनुयायिनः स्युरित्येवं सूत्रं कर्त्तव्यमासीत् तत्रैवमपरे वर्णयन्ति द्व्यवरार्द्ध्यौ मनुष्यौ यस्मिन् रथे सोऽयं द्व्यवरार्द्ध्यो रथः द्व्यवरार्द्ध्यश्च द्व्यवरार्द्ध्यश्च द्व्यवरार्द्ध्यौ एकस्मिन्नेव एकस्मिन् रथे बहवो मनुष्या अभिप्रेताः तत आह द्व्यवरार्द्ध्या इति ॥ २ ॥

पूर्वेण देवयजनꣳ सन्नह्येरनन्ये तस्मात्* ॥ ३ ॥

देवयजनस्य पूर्वे प्रदेशे सन्नह्येरन् राजानं मुक्त्वान्ये अनुयायिनः॥३॥

दक्षिणेन परियायुः* ॥ ४ ॥

सन्नद्धाः सन्तः दक्षिणेन देवयजनं परिगच्छेयुः ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

पूर्वेण पत्नीशालामुद्गाता गत्वा दक्षिणे वेद्यन्ते प्राञ्चो दर्भानास्तीर्य तेष्वेनं प्राङ्मुखमुपवेशयेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता पत्नीशालायाः पूर्वेण प्रदेशेन गत्वा महावेदेर्दक्षिणे वेद्यन्ते दर्भान् प्रागग्रान् आस्तीर्य तेषु दर्भेषु एनं राजानं प्राङ्मुखम् उपवेशयेत् ॥ ५ ॥

अथास्मै वर्म्माभिहरेदन्यं वाभिहरन्तमनुमन्त्रयेत उत्तिष्ठ राजन् परिवर्म्मास्यस्व युक्तो रथो विततो दैव आखणाविशां राजा ब्राह्मण एधि गोप्तेति † ॥ ६ ॥

अथशब्द आनन्तर्य्ये प्रागग्रेषु दर्भेषूपवेश्य राजानम् अनन्तरमस्मै वर्म्म बध्नीयात् उत्तिष्ठ राजन्नित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण अन्यं वाभिहरन्तमेनं मन्त्रं ब्रूयात् ॥ ६ ॥

पश्चिमेन परियाहीत्युक्त्वा तेनैव प्रत्याव्रज्योत्तरएनं वेद्यन्तेऽवस्थाप्य ब्रूयाद् हस्तत्वं बध्नीष्वोज्यमायुधं कुरुष्व त्रीनिषूनुपकल्पयस्वायस्मायान्यमेव कञ्च चतुर्थमिति* ॥ ७ ॥

राजानं पश्चिमेन देवयजनं परियाहीत्युक्त्वा येनैव गतस्तेनैव पुनराव्रज्य उत्तरे वेद्यन्ते एनं राजानम् अवस्थाप्य ब्रूयात् हस्तत्वं

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

बध्नीष्व उच्चमायुधं कुरुष्व त्रीनिषूनुपकल्पयस्व अनुष्टब्धीष्व आयस्मायान् कार्ष्णायसान् यमेव कञ्च चतुर्थमिति यं कञ्चेषुचतुर्थेन्न नियमः ॥ ७ ॥

प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात्* ॥ ८ ॥

इषुं प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

तं प्रतिदधानमनुमन्त्रयेत वैष्णवताय प्रतिधत्स्व अंकुमापप्रोऽष्टमो तेति पप्रद्ब्रह्मणो गुप्त्यै विधृत्यै धारयात्वेति* ॥ ९ ॥

तं राजानं प्रतिदधानम् इषुं सन्दधानं अनुमन्त्रयेत वैष्णवताय प्रतिधत्स्व अंकुमित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ९ ॥

संहत्यातिष्ठेति ब्रूयात्* ॥ १० ॥

संहतेषु रथमारोहेति ब्रूयात् राजानम् ॥ १० ॥

दक्षिणेन रथपथं कृत्वोत्तरेणाग्नीध्रीयं पूर्वापरे चर्मणी विबध्नीयुः* ॥ ११ ॥

दक्षिणेन प्रदेशेन रथपथं कृत्वा कस्य दक्षिणेन वक्ष्यति पूर्वापरे चर्मणी विबध्नीयुरिति तयोश्चर्मणोर्दक्षिणेन उत्तरेणाग्नीध्रीयम् एकप्रयोगे द्वितीया आग्नीध्रीयस्य उत्तरे प्रदेशे पूर्वापरे चर्मणी विब-

---

* लाट्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

भीयुः पूर्वञ्च अपरञ्च पूर्वापरे चर्मप्रहाराल्लक्षणं ते चर्मणी द्वे विब-भीयुः ॥ ११ ॥

तं ब्रयात् प्रदक्षिणं देवयजनं परीयात् पूर्वञ्चर्मागमनेषु विध्येरेकैकेनोत्तरोत्तर्यनतिपातयन्* ॥ १२ ॥

तं राजानं ब्रूयादुद्गाता प्रदक्षिणं देवयजनं परीयात् पूर्वं चर्म यत्तदागमनेषु विध्येः आगमनागमनेषु एकैकेनेषुणा विध्येः उक्तं त्रीनिषूनुपकल्पयस्वेति उत्तरोत्तरा वेधस्य वेधस्योपरिष्टादुत्तरोत्तरो प्रथमस्योपरिष्टाद्द्वितीयः द्वितीयस्योपरिष्टात् तृतीय इति अनति-पातयन् भूमावपातयन्निषुं तथा विध्येद्यथा तस्मिन्नेव चर्मणि संसक्ता भवन्ति ॥ १२ ॥

अपरस्मा इतरे यथाभिप्रेतमस्येयुः* ॥ १३ ॥

अपरस्मै चर्मणि इतरे रथिनः यथाभिप्रेतं यथेष्टं क्षिपेयुः ॥१३॥

तृतीयेन विध्वोदङ् प्रयायाः* ॥ १४ ॥

एवं ब्रूयाद्राजानं तृतीयेनेषुणा विध्वा उदङ्मुखः प्रयायाः गच्छेत् ॥ १४ ॥

तदा चतुर्थमिषुं यान्दिशं मन्येथास्तामस्येर्गा इष्वाव-तिष्ठेथाः* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रपञ्चकेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तदा तस्मिन् काले उदङ् गच्छत् चतुर्थमिषुम् उक्तं यमेव कञ्च चतुर्थमिति यान्दिशं मन्येथाः इच्छा भवेत् तामस्येः एतदुक्तं भवति उदङ्गच्छन् चतुर्थबाणं यान्दिशं प्रति इच्छा भवति तां दिशं क्षिपेत् यस्मिन् देशे गाः पश्येयुः तस्मिन्नेव देशे अवतिष्ठेथा अवस्थानं कुर्वीरन्॥ १५॥

तत्र त्वा विस्रम्भयेयुः* ॥ १६ ॥

तत्र यस्मिन्देशे अवतिष्ठेरन् तस्मिन् देशे त्वा विस्रम्भयेयुः वर्मादिसन्नहनमपनयेयुः ॥ १६ ॥

ब्राह्मणमुक्त्वेमम् † ॥ १७ ॥

हिङ्कारवेलायां कारयेरिति † ॥ १८ ॥

भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् † ॥ १९ ॥

एवं सम्प्रेष्य राजानं अनन्तरं ब्राह्मणं ब्रूयात् यदिदं मया राज्ञे उपदिष्टम् एतत्सर्वं राजानं हिङ्कारवेलायां कारयेरिति एवमुक्त्वा भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् क्व भूमिदुन्दुभिर्भवतीत्यत आह ॥१७॥१८॥१९॥

---

* आम्नायबलेन सूत्रपदद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† आम्नायबलेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम्।

इति तृतीयस्य दशमी कण्डिका।

Digitized by Google

अथ एकादशी कण्डिका ।

पश्चादाग्नीध्रीयस्यार्द्धमन्तर्वेदि श्वभ्रस्य खातꣳ स्यादर्द्धं बहिर्वेदि* ॥ १ ॥

उक्तं भूमिदुन्दुभिर्भवतीति स भूमिदुन्दुभिरुच्यते आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अर्द्धं श्वभ्रस्य खातं स्यात् श्वभ्रः गर्त्तः अर्द्धं बहिर्वेदि श्वभ्रस्य खातं स्यादिति ॥ १ ॥

आर्षभेणोत्तरलोम्ना चर्मणाभिविहितं स्यात्* ॥ २ ॥

स श्वभ्रः आर्षभेण चर्मणा ऋषभस्य अवयवमार्षभं तेन आर्षभेण उत्तरलोम्ना उपरि लोमानि यस्य चर्मणः तदिदमुत्तरलोम्ना तेन आर्षभेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अभिविहितं स्यात् सर्वतः अवनद्धः स्यात् ॥ २ ॥

त्वं वागसि ये नः सत्रे अनिन्दिषु दीक्षायाꣳ आन्त आसितेराद्धिन्तेभ्यो दुन्दुभेराद्धिमस्मभ्यमावदेति, परावदद्विषन्त घोरां वाचं परावदाथास्मभ्यꣳ सुमित्रियां वाचं दुन्दुभे कल्याणीं कीर्त्तिमावदेति, परावदद्विषतो वाद्यन्दुर्हार्दो ये विषूकुहाथास्मभ्यं पुष्टिं राद्धिꣳश्रियमावदुन्दुभ इत्येनमेतैः पृथगाहत्य वालधानेनान्यं वाद्यन्तमनुमन्त्र्याप उपस्पृश्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पश्चात्तिष्ठन्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् नमस्ते गायत्राय यस्ते पुरो यस्ते शिरो नमस्ते रथन्तराय यस्ते दक्षिणतो यस्ते दक्षिणः पक्षो नमस्ते बृहते यस्ते उत्तरतो यस्ते उत्तरः पक्षो नमस्ते यज्ञायज्ञीयाय यस्ते पश्चाद्यस्ते पुच्छं नमस्ते वामदेव्याय यस्ते आत्मा यस्ते मध्यमित्येतैः पृथगङ्गान्यन्वर्थम्* ॥ ३ ॥

त्वं वागसीत्येतदादिभिः यथासूत्रितैर्मन्त्रैः इतिकरणप्रज्ञापितान्तैः एतैर्भूमिदुन्दुभिं पृथगाहत्य बालधानेन पृथक् नानेत्यर्थः बाला अस्मिन् धीयन्ते इति बालधानं पुच्छं तेन बालधानेन वादयित्वा अन्यं वा ब्राह्मणं वादयमानं अनुमन्त्र्य अपः स्पृष्ट्वा पश्चात्तिष्ठन्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् पश्चिमे प्रदेशे इष्टकाचितस्याग्नेः तिष्ठन्तः शिरआदीनामङ्गानामात्मनस्तोपस्थानं कुर्युः नमस्ते गायत्राय यस्ते पुरो यस्ते शिर इत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः पृथक् नानेत्यर्थः अर्थमनु अन्वर्थं अर्थानुसारेण नमस्ते गायत्रायेति शिरः नमस्ते रथन्तरायेति दक्षिणं पक्षं नमस्ते बृहत इत्युत्तरं नमस्ते यज्ञायज्ञीयायेति पुच्छं नमस्ते वामदेव्यायेति आत्मानम् ॥ ३ ॥

अथ समस्तेन तस्मै ते सुभोः सुभवो भूयास्म नामासि नाम भूयासमाविरस्याविर्मा कुरु सवितः प्रमासुवयां मनुष्याणां भूतौ सम्पश्यसि तेष्वभिभूयासꣳश्रियं मयि धेहीति † ॥ ४ ॥

---

* शाम्बायनेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्।

† शाम्बायनोऽप्येवम्।

व्यस्तानामुपस्थानं कृत्वा अथानन्तरं समस्तानां सामस्त्येनैव मन्त्रेणोपस्थानं कुर्युः तस्मै तद्दृत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन॥ ४ ॥

उपस्थाय सदः प्रविशेयुः* ॥ ५ ॥

उपस्थाय व्यस्तसमस्तैस्ततोऽनन्तरं सदः प्रविशेयुः ॥ ५ ॥

इति तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अपरया द्वारौदुम्बरीमासन्दीमौञ्जविवानाम् अतिहरेयुः* ॥१॥

उक्तम् उपस्थाय सदः प्रविशेयुरिति साम्प्रतं पृष्ठेन स्तवनमुक्तम् आसन्दीमारुह्योद्गायतीति तस्या आसन्द्याः प्रवेशनमुच्यते अपरया द्वारा सदसः पश्चिमयेत्यर्थः औदुम्बरीमासन्दीमुदुम्बरस्य विकारः औदुम्बरी आसन्दी संज्ञा आस्यते अस्यामित्यासन्दीं मौञ्जविवानामतिहरेयुः मौञ्जं विवानं मुञ्जेभ्यो निर्वृत्तां मौञ्जविवानामतिहरेयुः प्रविशेयुः ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यज्ञियस्य वृक्षस्यौदुम्बराभावे* ॥ २ ॥

यद्युदुम्बरो न स्यात् यस्य कस्यचित् यज्ञियस्य वृक्षस्यावयवनिष्पन्ना स्यात् आसन्दी यज्ञमर्हतीति यज्ञियः ॥ २ ॥

मुञ्जाभावे दार्भम्* ॥ ३ ॥

यदि मुञ्जो न स्यात् दर्भमयं विवानं स्यात् अभावोऽनुपपत्तिः ॥३॥

प्रादेशमात्राः पादा अरत्निमात्राणीतराण्यङ्गानि † ॥ ४ ॥

उक्तं प्रादेशमात्री भवतीति तस्या आसन्द्याः प्रादेशमात्राः पादाः इतराण्यङ्गानि अरत्निप्रमाणानि स्युः अङ्गुलं प्रादेशोऽरत्निरित्येतदादीनि परिमाणानि सिद्धानि ग्रन्थान्तरे ॥ ४ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं कृत्वा तस्या उत्तरतोनिदध्युः* ॥ ५ ॥

तामासन्दीमौदुम्बर्य्या दक्षिणेन प्रदेशेन कृत्वा तस्या उत्तरार्द्धं सन्निकर्षे स्थापयेयुः तस्या इति किमर्थम् उच्यते, सदोह्यधिकृतम् अतस्तस्या इति ब्रवीति तस्या औदुम्बर्य्या उत्तरतो न सदसः ॥ ५ ॥

तामुत्तरेणोद्गाता गत्वा पश्चादुपविश्य भूमिस्पृशोऽस्याः पादान् कृत्वा कूर्चावधस्तादुपोह्याभिमृशेद्वृहद्रथन्तरे ते

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पूर्वौ पादौ श्यैतनौधसे अपरौ वैरूपवैराजे अनूचौ शाक्वर-रैवतेतिरश्चौ इत्येतैः पृथगङ्गान्यन्वर्थम्* ॥ ६ ॥

तस्या आसन्द्या उत्तरेण प्रदेशेनोद्गाता गत्वा पश्चिमे प्रदेश उप-विश्य भूमिस्थः अस्या आसन्द्याः पादान् कृत्वा कूर्चौ तस्या अधस्ता-दुपोह्य तानभिमृशेत् बृहद्रथन्तरे ते पूर्वौ पादावित्येतदादिभि-र्यथासूचितैर्मन्त्रैः पृथगासन्द्यङ्गान्यन्वर्थं पृथगङ्गानेत्यर्थः अर्थमनु अन्वर्थं यथालिङ्गमित्यर्थः ॥ ६ ॥

विवयनमालभ्यर्चः प्राञ्च आताना यजूंषि तिर्यञ्चः सामा-न्यास्तरणं श्रीरुपबर्हणं वाकोवाक्यमतीरोका वारवन्तीयं सन्धयोराजनमात्मा प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञीयमिति* ॥ ७ ॥

यदि मौञ्जं यदि दार्भं विवानमालभ्य स्पृष्ट्वा ऋचः प्राञ्च इत्ये-तदादिना यथासूचितं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

तां मुखेनोरसा बाहुभ्यामिति स्पृष्ट्वारोहेत् वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि राज्याय, रुद्रा-स्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसा रोहन्तु, तानन्वधिरोहामि वैराज्याया-दित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा रोहन्तु, तानन्वधिरोहामि स्वाराज्याय, विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि साम्राज्यायेति* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तामासन्दीं मुखेनोरसा बाहुभ्याञ्च स्पृष्ट्वोद्गाता आरोहेत् वसव-स्त्वेत्येतदादिभिर्यथासूचितैर्मन्त्रैः तामिति किमर्थम् उच्यते, विवा-नमालभ्येति प्रकृतम् अतस्तामित्याह ॥ ८ ॥

अथैतैरेव देवता उद्धृत्य राजशब्दञ्चामुना त्वा छन्दसा रोहामीत्यारोहेत्* ॥ ९ ॥

अथशब्दो विकल्पार्थः अथागमपरः विकल्प एतैरेव मन्त्रैर्देवता उत्क्षिप्य पदानामन्विष्य राजशब्दञ्च अमुना त्वा छन्दसा रोहामीत्या-रोहेत् प्रकारमुपदिश्यते गायत्रेण त्वा छन्दसा रोहामि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा रोहामि जागतेन त्वा छन्दसा रोहामि आनुष्टुभेन त्वा छन्दसा रोहामि इति ॥ ९ ॥

वैराजपञ्चमैरिति गौतमः* ॥ १० ॥

एतैः उद्धृत्य देवताराजाशब्दैः वैराजपञ्चमैरारोहेत् इत्येवं गौतम आचार्यो मन्यते वैराजेन त्वा छन्दसा रोहामीत्येव पञ्चमे प्र-योगः ॥ १० ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जय्यः† ॥ ११ ॥

---

* शाण्डायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† शाण्डायनेऽप्येवम् ।

एतेषामेवोदस्य देवताराजशब्दानां चतुर्भिः पूर्वैः स्तोमैरारोहे-दित्येवं धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते ॥ ११ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्यः* ॥ १२ ॥

एतेषामेव पूर्वैस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते उक्तार्थानामेव, ननु आनन्तर्यार्थो अथशब्दः कस्मान्न भवति अथानन्तर-मेतैरुदस्य देवताराजशब्दैः आरोहेदिति उच्यते, उक्तं छन्दोभि-रारोहतीति तदेकेनैवारोहणस्यार्थवत्त्वं कृतं भवति अथ पुनः समुच्चयः कल्प्यते तदा पूर्वेण कल्पेनारुह्य पुनरारोहणार्थमवरोहणं स्यात् तन्माभूदित्यतो विकल्पार्थोऽयशब्दः कल्प्यते ॥ १२ ॥

आरुह्य जपेत् स्योनामासद सुखदामासदं नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरिति* ॥ १३ ॥

आरुह्य आसन्दीं स्योनामासदमित्येतं मन्त्रं जपेत् ॥ १३ ॥

तस्मिन्नारोहति कूर्चानारोहेयुः प्रष्ठी ब्रह्मा गृहप-तिः* ॥ १४ ॥

तस्मिन्नुद्गातरि आरोहति आसनार्थान् पूर्वकल्पितान् कूर्चाना-रोहेयुः के प्रष्ठी पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्ठी प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ ब्रह्मा गृह-पतिश्च ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

आसन्द्या व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्य द्रव्यं वाणस्य * ॥ १५ ॥

आसन्द्या व्याख्यातम् उक्तं निर्दिष्टं द्रव्यं वाणस्य उक्तं वाणं वितम्व-न्तीति तत् किंमयो वाणो भवति तदुच्यते आसन्द्या व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्येति औदुम्बरो वाणः स्यात् उदुम्बराभावे यज्ञियवृक्षस्य ॥१५॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

चतुर्थः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

रोहितेनानडुहेनोत्तरलोम्ना चर्मणापिहितः स्यात्* ॥१॥

उक्तम् औदुम्बरो बाण इति वाणो वीणा स च वाण रोहितेनानडु-हेनोत्तरलोम्ना चर्मणा पिहितः स्यादिति रोहितेनेति वर्णनिर्देशः अनडुहेनेति अनडुहविकारमानडुहम् उपरिष्टाल्लोमानि कृत्वा तेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अपिहितः स्यात् योवाण अपिनद्धः ॥ १ ॥

तस्य दशस्तु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युर्मौ-ञ्ज्यो दार्भ्यो वा* ॥ २ ॥

तस्य वाणस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः एक-स्मिन्नेकस्मिंश्छिद्रे दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः उक्तं शततन्त्रीको भव-तीति अग्रमालोक्य पश्चाच्छब्दः इह तन्त्र्यः नाद्यः स्नायुमय्यः लोके प्रसिद्धः तासामत्र द्रव्यविशेषमारभते मौञ्ज्यो दार्भ्यो वेति अन्यथा हि आम्नाया व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्येति सिद्धमेव ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

त्रिष्विति शाण्डिल्यश्चतुस्त्रिꣳशन्मध्यमे त्रयस्त्रिꣳशतावभित इति* ॥ ३ ॥

त्रिषु पञ्चाच्छिद्रेषु इति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते त्रीणि पञ्चाच्छिद्राणि स्रुर्न दर्भेति तेषां त्रयाणां पञ्चाच्छिद्राणां मध्यमे चतुस्त्रिंशत्तन्त्यो बद्धाः स्युः ये मध्यमस्याभितश्छिद्रे तयोः त्रयस्त्रिंशत्रयस्त्रिंशत्तन्त्यो बद्धाः स्युः ॥ ३ ॥

पुरस्तादेकैकशस्तास्त्रेधं विभज्य भूर्भुवः स्वरित्येताभिः पृथगुत्तरोत्तर्युदूहेत्* ॥ ४ ॥

तास्तन्त्यः यदि द्वयसु पञ्चाच्छिद्रेषु यदि त्रिषु बद्धाः त्रेधं विभज्य त्रिधा कृत्वा चतुस्त्रिंशन्मध्यमे त्रयस्त्रिंशतावभित इति भूर्भुवः स्वरित्येताभिर्व्याहृतिभिः पृथक् एकैकया उत्तरोत्तर्युदूहेत् उत्क्षिपेत् मूलत आरभ्य तत उपरिष्टादिति ॥ ४ ॥

तमभिमृशेद्वदो वद वदा वदी वदो वदोरुः पृथुः सुगः सुगं त्वः कर्मः करणः करः कारस्युरभीषाट्चाभीषाची चाभिमातिहञ्चाभिमातिहा च सासहिश्च सहीयाꣳश्च सहस्वाꣳश्च सहमानाश्चोद्वयाश्च बृहद्वयाश्च सवयाश्च बृहद्वयाश्चैन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपाꣳ शतायुषीं प्रवद देव वाणेति* ॥ ५ ॥

---

* आम्नायबोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तं वाणमभिमृशेत् वदो वद इत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ५ ॥

शिथिलाꣳस्तन्तुना यच्छेदेभिर्नो वाण तन्तुभिः शतं राद्धी-रित्यावघारात्स सर्वेतार्षजीवा ज्योतिरश्नीमहीति* ॥ ६ ॥

शिथिलान् मन्दायतान् आयच्छेत् यो यो वाणस्य शिथिल-स्तन्तुतन्तम् आयच्छेत् आयतं कुर्यात् बध्नीयात् एभिर्नो वाण तन्तु-भिरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

वाक्चवं मनोज्योतिर्मा नो भद्र इति जपित्वा वादयेदि-न्द्रेण तयेषीकया वेतसशाखया च सपलाशया मूलतः* ॥७॥

वाक्चवं मन इत्येतदादि यजुर्जपित्वा वादयेद्वाणं इन्द्रेण तयेषीकया इषीका काशः इन्द्रः कालः स्वभावनतया न वाणवन्ना-मितया वेतसशाखया च सपलाशया तया इषीकाशाखयोर्मूलाभ्यां वादयेन्नाग्राभ्याम् ॥ ७ ॥

प्राणाय त्वेत्यूर्ध्वमुल्लिखेदपानाय त्वेत्यवाचम्* ॥ ८ ॥

प्राणाय त्वेत्यनेन मन्त्रेणोर्ध्वमुल्लिखनं कुर्यात् अपानाय त्वेत्य-वाचम् प्रातिलोम्यम् ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्योदञ्चं प्रोक्षेत्* ॥ ९ ॥

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्य वाणम् उदञ्चम् उदङ्मुखं प्रोक्षेत् ॥ ९ ॥

आम्नाणमुक्त्वेममुल्लिखन्नास्त्वेति* ॥ १० ॥

आम्नाणं विधिज्ञम् एवमुक्त्वा इमं वाणमुल्लिखं नास्त्वेति ॥ १० ॥

आहत दुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयात् † ॥ ११ ॥

आहध्वं दुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति एवं ब्रूयात् ॥ ११ ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमा कण्डिका।

अथ द्वितीया कण्डिका।

अलाबुवीणां वक्राकपिशीर्ष्ण्यौ च पूर्वस्यां द्वारि बहिःसदसम् † ॥ १ ॥

---

* आम्नायक्रमेण सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† आम्नायपाठोऽप्येवम्।

उक्तं प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयादिति अलाबुवीणां वक्रा कपि-शीर्ष्णौ च सदसः पूर्वस्यां द्वारि बहिर्भवेयुः अलाबुवीणां वक्रा कपि-शीर्ष्णौ चेति वीणाविकारः अलाबुवीणा प्रजाता वक्रात्यर्थं कुटिला कपिशीर्ष्णा बभीत कः॥ १ ॥

वक्राकपिशीर्ष्ण्यौ दुन्दुभिꣳश्च प्रतिमन्त्रयेत या वक्रायां कपिशीर्ष्ण्यां दुन्दुभौ यच्च वाद्यं घोषो यो महतो महाꣳस्तेन नोराद्धि मावदेति* ॥ २ ॥

वक्रा कपिशीर्ष्णौ दुन्दुभींश्च प्रतिमन्त्रयेत यो वक्रायां कपि-शीर्ष्णामित्येवमादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ २ ॥

महावीणापि शीलवीणे चापरस्यामन्तरिति गौतम-शाण्डिल्यौ बहिरिति धानञ्जय्यः* ॥ ३ ॥

महावीणापथ्यापि शीलवीणा अपरे ब्रुवते शूर्पवीणेति अपरस्यां द्वारि सदसोऽन्तः स्यातामिति एवं गौतमशाण्डिल्यावाचार्यौ मन्येते बहिःस्यातामिति धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते ॥ ३ ॥

अलाबुवीणापि शीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेतालाबुवीणेऽपि शीली च यं मन्त्रमधिजग्मतुस्तेनेदमुपगायतां ते साममहयेप्यत इति* ॥ ४ ॥

---

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

आहतदुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इत्येतच्च सर्वं कुर्यात् अलावु-वीणापिञ्चोलवीणे च प्रतिमन्त्रयेत अलावुवीणापिञ्चोली चेत्येतदा-दिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

पश्चिमेनोपगातॄन् द्वे द्वे एकैका पत्नी काण्डवीणां पि-च्छोराञ्च व्यत्यासं वादयेत्* ॥ ५ ॥

उपगातॄणां पश्चिमे प्रदेशे उपरिष्टा द्वे द्वे वीणे एकैका पत्नी वादयेत् व्यत्यासं किं वीणे काण्डवीणां पिच्छोराञ्च वक्रायां वेणु-मय्याञ्च पिच्छोरा वैणवी ॥ ५ ॥

उपमुखं पिच्छोरां वादनेन काण्डमयीम्* ॥ ६ ॥

मुखस्य समीपे उपमुखं काण्डमयीं वादनेन वादयेत् ॥ ६ ॥

ता अपघाटिला इत्याचक्षते* ॥ ७ ॥

ता वीणाः काण्डमय्यः पिच्छोराश्च अपघाटिला इत्याचक्षते उक्तं तं पत्न्योऽपघाटिलाभिरुपगायन्त्यार्त्विज्यमेव तत् पत्न्यः कुर्वन्तीति ॥७॥

ताः प्रतिमन्त्रयेत यां पत्न्यपघाटिलां मृदुकं वादयिष्यति सारातिमपबाधतां द्विषन्तं तेजनित्वगिति* ॥ ८ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

ता अपघाटिलाः प्रतिमन्त्रयेत यां पत्न्यपघाटिलाम् इत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ८ ॥

सर्वमनुवीक्षमाणो जपेदाक्रन्दा उलूलयः प्रक्रोशा यवाचष्टति सर्वा सत्रस्य सा राद्धिस्तथेदꣳ साम गायत इति* ॥९॥

दुन्दुभ्यादि सर्वमनुवीक्षमाणो जपेत् आक्रन्दा उलूलयः प्रक्रोशा इत्येतदादिमन्त्रम् ॥ ९ ॥

जपेदेव सुपर्णोऽस्मि गरुत्मान् प्रेमां वाचं वदिष्यामि बह्व करिष्यन्तीं बह्व करिष्यन् स्वर्गमयिष्यन्तीं स्वर्गमयिष्यन् मामिमान् यजमानानिति* ॥ १० ॥

इमं मन्त्रं जपेदेव मन्त्रा हि कर्म्मकारणाः कर्म तद्धि भवति इमं मन्त्रं जपेदेव किञ्चिदनेन कुर्य्यात् ॥ १० ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

ब्राह्मणोऽभिगरः पूर्वस्याꣳ सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुख उपविशेत्* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अभिगृणातीत्यभिगरः अभिष्टौतीत्यर्थः सदसः पूर्वस्यां द्वारि प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १ ॥

वृषलोऽपगरोऽपरस्यां प्राङ्मुखः* ॥ २ ॥

वृषलः शूद्रः अपगृणातीत्यपगरः स अपरस्यां द्वारि प्राङ्मुख उपविशेत् ॥ २ ॥

स ब्रूयान्नारात्सुरिमे सत्त्रिण इति* ॥ ३ ॥

वृषलोऽपगरो ब्रूयात् न अरात्सुरिमे सत्त्रिण इति ॥ ३ ॥

अरात्सुरित्यभिगरः* ॥ ४ ॥

अरात्सुरित्येवमभिगरो ब्रूयात् ॥ ४ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमर्योऽन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् बहिर्वेदि शूद्र उदङ्मुखः † ॥ ५ ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अर्यो वैश्यः वेदेरन्तः अन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् बहिर्वेदि शूद्र उदङ्मुखः वेदेर्बहिः बहिर्वेदि तिष्ठेदिति च प्रकृतम् ॥ ५ ॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनैव सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

अर्याभावे यः कश्चार्यो वर्णः* ॥ ६ ॥

यदि वैश्यो न लभ्यते यः कश्चार्यो वर्णः स्यात् ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा ॥ ६ ॥

तौ श्वेतं परिमण्डलं चर्म व्यायच्छेतां † ॥ ७ ॥

उक्तं शूद्रार्यौ चर्म व्यायच्छेते इति तौ शूद्रार्यौ श्वेतं परिमण्डलं चर्म पृथक् आयच्छेताम् आक्षिपेताम् उक्तं परिमण्डलं चर्म भवत्यादित्यस्यैव तद्रूपं क्रियत इत्येवं रूप आदित्य उपलभ्यते श्वेतं वर्णतः परिमण्डलम् आकृतितः ॥ ७ ॥

शूद्रः पूर्वः † ॥ ८ ॥

शूद्रः पूर्वं आक्षिपेत् चर्म आत्माभिमुखं पश्चादार्यो वर्ण इति ॥८॥

पूर्वेणाग्नीध्रीयं ब्रह्मचार्यन्तर्वेद्युदङ्मुखस्तिष्ठेद्वहिर्वेदि पुंश्चली दक्षिणामुखी* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे वेदेरभ्यन्तरतः ब्रह्मचारी उदङ्मुखस्तिष्ठेत् ब्रह्म मैथुननिवृत्तिः तच्चरतीति ब्रह्मचारी आदिष्टव्रतो गृहीतनियमः बहिर्वेदि पुंश्चली दक्षिणामुखी पूर्वेणाग्नीध्रीयमित्ये-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

तत् प्रकृतम् तस्मिन् देशे पुंश्चली दक्षिणामुखी तिष्ठेत् पुमांसं प्रति चलतीति पुंश्चली ॥ ९ ॥

सा ब्रूयाद्दुश्चरितिं नवकीर्णिन्निति* ॥ १० ॥

सा पुंश्चली ब्रह्मचारिणं ब्रूयात् दुश्चरितिन्नवकीर्णिन्निति ॥१०॥

धिक्काजाल्मिपुंश्चली ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिश्नप्रणेजनीति ब्रह्मचारी* ॥ ११ ॥

ब्रह्मचारी पुंश्चलीमेवं ब्रूयात् धिक्काजाल्मि पुंश्चली ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिश्नप्रणेजनीति ॥ ११ ॥

एवमात्वतीयं व्यत्यासम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन प्रकारेण व्यत्यासधर्मेण सर्वेषाम्त्विग्भिः क्रिया स्यात् ॥१२॥

सर्वेषां कर्मणि निष्ठिते तदेवाभिगरस्त्रिर्ब्रूयात्* ॥ १३ ॥

सर्वेषामधिकृतानां कर्मणि समाप्ते यदुक्तं पूर्वमभिगरेण तदेव पुनस्त्रिर्ब्रूयात् अरात्सुरिति ॥ १३ ॥

अवव्रज्य प्रद्रः प्रद्रवेत्* ॥ १४ ॥

शीघ्रं प्रयायात् दुष्प्रकर्षगतौ ॥ १४ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

तं तेनैवावक्षिणुयात्* ॥ १५ ॥

तं शूद्रं प्रद्रावन्तं आर्यस्तेनैव चर्मणा हन्यात् ॥ १५ ॥

यथाभिप्रेतमितरां ब्रह्मचार्य्याक्रोशेत्* ॥ १६ ॥

यो योऽस्याभिप्रेतः आक्रोशः तेन तेन ब्रह्मचारी पुंश्चलीमाक्रोशेत् ॥ १६ ॥

पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि परिश्रिते मिथुनौ सम्भवेतां यौ वर्णौ लभेरन्* ॥ १७ ॥

आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेर्बहिः परिश्रिते प्रदेशे परिश्रयणमावरणं मिथुनौ स्त्रीपुमांश्च मिथुनौ सम्भवेताम् एकत्र भवेतां मिथुनधर्मेण यौ वर्णौ लभेरन् यौ वर्णौ सत्त्रिणः परिलभेरन् तौ सम्भवेतां तत् किमिदं यौ वर्णौ लभेरन्निति उच्यते तुल्यवर्णासम्भवे वर्णसङ्करो न स्यादिति वर्णेष्वनियमः ॥ १७ ॥

गृहपतेर्दास्यो नवानुदकुम्भान् पूरयित्वा प्रदक्षिणं मार्जालीयं परियन्त्यो हा३इदं मध्विदं मध्विति वदत्यः पञ्चावराढ्याः पञ्चशतपराढ्याः पञ्चविंशतिः साम्प्रताः † ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

उक्तं परिकुम्भिन्यो मार्जालीयं यन्तीदमध्विदमध्विति इति गृह-पतेर्दासकर्मकराः नवानुदहरणान् कुम्भान् उदकस्य पूरयित्वा प्रद-क्षिणं मार्जालीयं कुर्वन्त्यः परीयुः हैमहा ३ इदमध्विदं एवं वदन्त्यः कियत्यस्तादास्य इत्युच्यते पञ्चावरार्द्ध्याः सर्वनिकृष्टाः पञ्च परार्द्ध्याः किं वत्य इत्युच्यते पञ्चशतं परार्द्ध्याः सर्वोत्तमाः पञ्चविंशतिः साम्प्रताः पञ्चविंशतिर्युक्ताः अनुरूपास्य कर्मणः पञ्चविंशं महाव्रतमिति एवन्ताः सम्प्रयुक्ता भवन्ति एवं लोकेऽपि भवति साम्प्रतमनुरूपं युक्तम् अनेन चेष्टितमिति ॥ १८ ॥

सर्वासु स्रक्तिषु दुन्दुभीनावघ्नीयुः* ॥ १९ ॥

सर्व्वासु स्रक्तिषु दुन्दुभयो वदन्तीति ब्राह्मणं सर्व्वासु स्रक्तिषु सदसः दुन्दुभीनावघ्नीयुः स्रक्तयः कोणाः ॥ १९ ॥

उत्तरोत्तरि वाचो व्याहारयेयुर्यावतीरधिगच्छेयुः* ॥२०॥

उत्तरोत्तरीति तारतरा इति अपरे ब्रूवते शास्त्राण्यधिकृत्य कथाः कारयेयुरिति परस्परतः उत्तरोत्तरयुक्ताः यावतीर्लभेयु-रिति ॥ २० ॥

घोषाश्च* ॥ २१ ॥

उत्तरोत्तरं कारयेयुः भेरीशङ्खपटहमृदङ्गहस्त्यश्वाश्वतरगर्दभा-दीनां यावतोऽधिगच्छेयुः उक्तं हि सर्वा वाचो वदन्तीति ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

हिंकारमन्वभिगरः प्रस्तुतयः कृत्वा यथार्थ७ स्युः* ॥ २२ ॥

स्तोत्रस्य हिंकारमनु अभिगरप्रस्तुतयः स्वानि कर्माणि कृत्वा यथार्थं स्युः ये योऽर्थो यथार्थः ॥ २२ ॥

आस्तोत्रान्तात्कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः* ॥ २३ ॥

आस्तोत्रसमाप्तेः एताः कुम्भिन्यः सर्वं च घोषाः स्युरिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पञ्चवि७शे चतुर्वि७शस्योत्तमे पर्याये परिचरायामावपेदिति गौतमः* ॥ १ ॥

उक्तं यदा अदश्चतुर्विंशं प्रायणीयं तदेतदुदयनीयं यत्संवत्सरमन्तं सम्भरन्ति सैषा पञ्चविंश्युपजायतइति तच्चतुर्विंशे पञ्चविंशः श्रूयते या सा पञ्चविंशो स्तोत्रीयोपजायते तस्याः स्थानं कल्पयत्याचार्यः पञ्चविंशे स्तोमे कर्त्तव्ये चतुर्विंशस्य स्तोमस्य उत्तमे पर्य्याये तां पञ्चविंशतिपरिचरायामावपेदिति गौतम आचार्यो मन्यते परिचरा मध्यमे विष्टावे उत्तमे पर्य्याये आवापस्थानं परिचरा तृचाभामेत्युत्तमे इति ॥ १ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

आवापस्थान इति धानञ्जप्यः* ॥ २ ॥

चतुर्विंशस्य स्तोमस्योत्तमे पर्य्याये यदावापस्थानं तस्मिन्नावपेदित्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ २ ॥

प्रथमस्यावापस्थान इति शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

चतुर्विंशस्तोमे यः प्रथमः पर्य्यायः तस्य यदावापस्थानं तस्मिन्नावपेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामहिंकृतां तृचस्य प्रस्तुयात्* ॥ ४ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तोमेन स्तुत्वा तृचस्य मध्यमां स्तोत्रीयां ताम् अहिंकृतां प्रस्तुयात् ॥ ४ ॥

स आस्कन्दो नाम* ॥ ५ ॥

सविधिरास्कन्दो नाम तस्येयं संज्ञा आस्कन्द इति ॥ ५ ॥

तन्न कुर्यादिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ६ ॥

तमास्कन्दं न कुर्य्यादित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते तमिति निर्द्देशः किमर्थमिति चेत् उच्यते, वक्ष्यत्ययम् आस्कन्दस्तु

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

गौतमस्त्वत्वारिंशे धामस्वथ इतरेष्विति तत्रापि शाण्डिल्यायनस्या-
निष्ट एवास्कन्दः अत आह तमिति ॥ ६ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायामस्तुतायां पादावुपावहरेत् सह-
निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् * ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं, एकस्यां स्तोत्रीयायां स्तुतायां पादावुपावहरति सह
निधनेन प्रतिष्ठामुपयन्त्येष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठन्तीति तदुच्यते,
समाप्ते स्तोत्रे आत्मन एकस्यां स्तोत्रीयायामवशिष्टायां उद्गाता
आसन्द्याः पादावुपावहरेत् सह निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् निधनं
ब्रुवन् भूमौ प्रतिष्ठापयेत् ॥ ७ ॥

आह्रियमाणे भक्षे प्रतिलोमैरारोहणीयैरवरुह्य जपे-
न्मह्नो द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञम्मिमिक्षतां पिपृतान्नोभरीम-
भिरिति † ॥ ८ ॥

आह्रियमाणे भक्षे यैर्मन्त्रैः आसन्दीमारूढः तैः प्रतिलोमैः अव-
रुह्य अवतीर्य्य जपेत् मह्नो द्यौः पृथिवी च न इत्येतदादि मन्त्रं यथा-
सूचितं प्रातिलोम्येन विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसावरोहन्तु
तानन्ववरोहामि साम्राज्याय आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसावरोहन्तु
तानन्ववरोहामि स्वाराजाय रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसावरोहन्तु

---

* द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तानन्ववरोहामि वैराज्याय वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसावरोहन्तु तानन्ववरोहामि राज्यायेत्येवं प्रातिलोम्यं अथ यथुक्तदेवताराज्यशब्दैः आरोहेत् तत्राप्येवमेव प्रातिलोम्यम् आरोहणे ॥ ८ ॥

अथ आसीनाः शेषेण स्तुवीरन्* ॥ ९ ॥

अवरुह्य आसन्दीकूर्चेभ्यो यानि स्तोत्राणि अवशिष्टानि तैः स्तुवीरन् ॥ ९ ॥

उदयनीयेऽतिरात्रे सꣳस्थितेऽवभृथमभ्यवेयुरनुपमज्जन्तः† ॥ १० ॥

महाव्रतस्य विधिरुक्तः अनन्तरम् उदयनीयेऽतिरात्रे उदयन्त्येतस्मिन्नित्युदयनीयः अस्मिन्नुदयनीयेऽतिरात्रे संस्थिते समाप्ते अवभृथं गच्छेयुः उक्तं प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सुषोमान्तमहःसत्रेषु दधिभक्षान्तमहीनेष्विति तत् उदयनीयेऽतिरात्रे समाप्ते अवभृथमभ्यवेयुरनुपमज्जन्तः तस्मिन्नुदकेन मज्जेयुः ॥ १० ॥

पाणिभिस्तु सन्धावेरन्† ॥ ११ ॥

पाणिभिस्तूदकं गृहीत्वा उद्वर्षणं कुर्युः ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

यस्याश्च पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्द्रावयेत्* ॥ १२ ॥

यस्मिन्नवभृथे पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्द्रावयेत् उद्दर्षयेत् यस्याश्च पत्नी स्यादित्यपत्नीका अपि भवन्त्येतद्दर्शयति यस्याश्चेति किम् उच्यते, विद्यमानास्वपि पत्नीषु कस्यचिदस्मिन्नेवावभृथे पत्नी सन्निहिता न स्यात् रजतादिस्त्रीधर्मात् सोऽन्यस्याः सकाशात्पृष्ठं व्युद्द्रावयेत् अत आह यस्याश्चेति ॥ १२ ॥

तानुन्नेतोद्दानयेत्* ॥ १३ ॥

तान् सर्विणः तस्मादवभृथात् उन्नेता उद्दानयेत् उत्थाप्यानयेत् ॥ १३ ॥

उदेत्य गृहपतिः सोमोपनहनं परिदधीत* ॥ १४ ॥

उदेत्य तस्मादवभृथात् गृहपतिः सोमोपनहनं वासः परिदधीत ॥ १४ ॥

वस्त्राणीतरे* ॥ १५ ॥

उदेत्यावभृथात् इतरे सर्विणः अन्यानि वस्त्राणि अहतानि परिदधीरन् ॥ १५ ॥

अभ्युत्तणप्रभृति समापयेयुः* ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्

परिधीय वस्त्राण्यप उपस्पृश्य अभ्युक्षणादारभ्य शेषं कर्म समापयेयुः यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ १६ ॥

येनेतोगच्छेयुरन्येन प्रत्याव्रजेयुः* ॥ १७ ॥

येन मार्गेण इतो देवयजनादवभृथं गच्छेयुः तेनैव न प्रत्याव्रजेयुः अन्येन प्रत्याव्रजेयुः ॥ १७ ॥

अनूबन्ध्य वपायां हुतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूणि वापयेरन्* ॥ १८ ॥

अनूबन्ध्य पशोः वपायां हुतायां दक्षिणे प्रदेशे केशांश्च श्मश्रूणि च वापयेरन् ॥ १८ ॥

तस्मिन् सꣳस्थिते प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथगुदवसानीयाभिरिष्टिभिराहिताग्नयो यजेरन्* ॥ १९ ॥

तस्मिन्ननूबन्ध्ये संस्थिते समाप्ते अरण्योरग्निं समारोप्य प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथक् नानेत्यर्थः उदवसानीयाभिरिष्टिभिराहिताग्नयो यजेरन् दृष्टिग्रहणमतिरिक्तमिति चेत् उच्यते इयमिष्टिः प्रकृतौ यथा गृहीता विकल्पते तदिहेष्टिग्रहणं नियमार्थं क्रियते विकल्पो न स्यादिति आहिताग्नयो यजेरन्निति अनाहिताग्नीनामपि सत्रासनं दर्शयति ॥ १९ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

गृहपतिं यजमानमनाहिताग्नय उपासीरन्* ॥ २० ॥

ये अनाहिताग्नयः ते गृहपतिं यजमानं उदवसानीययेष्ट्या उपासीरन् यजमानग्रहणं तदिष्टिप्रतिषेधार्थं गृहपतिमेव यजमानं न इष्टिनम् ॥ २० ॥

तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जय्यः* ॥ २१ ॥

ये आहिताग्नयस्ते यद्देवत्या उदवसानीयेष्टिस्तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ २१ ॥

संवत्सरꣳ संवसेयुः* ॥ २२ ॥

उदेत्य सत्रात् संवत्सरं एकस्मिन् एकत्र नयेयुः ॥ २२ ॥

द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा* ॥ २३ ॥

द्वादशरात्रं वा संवत्सरं संवसेयुः अहोरात्रौ वा अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रौ अहोरात्रमित्यर्थः ॥ २३ ॥

यावद्वा सुनुयुर्यावद्वा सुनुयुः* ॥ २४ ॥

यावदेव वा सुनुयुः तावदेव संवासः ऊर्द्धं सत्रात् याथाकाम्य-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मित्यपरे ब्रुवते उक्तं सत्रं सार्वक्रतुकमिदं तद्गवामयने संवत्सरं संवसेयुः द्वादशरात्रमहोरात्रो वा अन्येषु सत्रेषु यावन्तमेव कालं सोमं सुनुयुः तावन्तमेव कालं संवसेयुरिति ॥ २४ ॥

इति चतुर्थस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

अथातो गवामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

उक्तङ्गवामयनम् अनन्तरं विकल्पा वक्ष्यन्ते अथ अतः गवामयनविकल्पाः अथ इत्ययं निपातः आनन्तर्य्ये उक्तङ्गवामयनम् अथानन्तरं तस्यैव विकल्पाः वक्ष्यन्ते इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

सर्वं ज्योतिष्टोमेनैके* ॥ २ ॥

सर्वङ्गवामयनं प्रायणीयादतिरात्रादारभ्य यावदुदयनीया इति ज्योतिष्टोमेन पक्षे आचार्य्याः कल्पयन्ति सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, यावन्त्यः संस्था गवामयने स्युस्तावत्सु विकृतो ज्योतिष्टोमः स्यादिति संस्थायाः स्थाने तत्संस्थो ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥२॥

अतिरात्रचतुर्विंशनवाहव्रतातिरात्रावा यथास्थानꣳ स्युः शेषो ज्योतिष्टोमेन* ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

प्रायणीयातिरात्रचतुर्विंशमहःप्रायणीयमेव अभिजित्त्रयः स्वरसामानो विषुवान् आवृत्तास्त्रयः स्वरसामानो विश्वजिदित्येष गवाद्यः महाव्रतमुदयनीयोऽतिरात्र इत्येतान्यहानि यथास्थानं स्युः यस्य यत स्थानं यथास्थानं शेषो ज्योतिष्टोमेन अन्यः सत्रे शेषः शेषः सर्वो ज्योतिष्टोमेन भवेत् पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, पूर्वस्मिन्नुक्तं गवामयनसंस्थानं विकृतो ज्योतिष्टोमः सर्वत्र स्यादिति तदिह पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं क्रियते अतिरात्रादिभ्यो यथास्थानकॢप्तेभ्यः योऽन्यः सत्रे शेषः सोऽग्निष्टोमसंस्थेन ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥ ३ ॥

अत्र वा गोआयुषी पृष्ठ्याभिप्लवौ दशरात्रमित्युपाहरेत् स संवत्सरप्रवर्ह्रः* ॥ ४ ॥

अत्र वास्मिन् कल्पे योऽयमुक्तस्तस्मिन् तस्मिन् स्थाने गोआयुषी पृष्ठ्याभिप्लवो दशरात्रमित्येतत् कुर्य्यात् संकल्पः सम्वत्सरः प्रवर्ह्र इति संवत्सरोत्पादितः संवत्सरः प्रवर्ह्रः वृह उद्यमे ॥ ४ ॥

शङ्क्वाहृतश्च* ॥ ५ ॥

शंङ्क्वाहृतमिति चैतद्विधानमुच्यते ॥ ५ ॥

नाना चोभिर्वयं कल्पयामो यथैतद्ब्राह्मणम् † ॥ ६ ॥

---

* शाट्यायनेन सूत्रद्वयेनैवाद्यं कृतम् ।

† शाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

नाना पृथगित्यर्थः यदेतद्गवामयनस्य संख्या आख्याणं अतिरात्र-श्चतुर्विंशं प्रायणीयमहः इत्यत आरभ्यते एतेषामङ्गां प्रत्यहमेकैकस्य विकल्पं करिष्यामः ॥ ६ ॥

अतिरात्रमुभयसामानं कुर्वन्नाभीगवादुत्तरे उद्दल-बृहती षोडशिमाःश्चेदैद्दलस्थाने नानदम्*॥ ७ ॥

यदि प्रायणीयमतिरात्रमुभयसामानं कुर्य्यात् तदा आभी-गवस्योत्तरयोः स्तोत्रीययोः उद्दलबृहती कुर्य्यात् उद्दलञ्च बृहच्च उद्दलबृहती यदि षोडश्यन्तमतिरात्रं कुर्य्यात् तत उद्दलस्य स्थाने नानदं कुर्य्यात् उक्तं योऽनुष्टुभि नानन्दं कुर्य्यात् गौरीवितेन षोडशिना स्तुवतेऽसा श्रियमुपैति न श्रिया अवपद्यते इति ॥ ७ ॥

पूर्वो बृहतः सामहचः† ॥ ८ ॥

बृहतः पूर्वः सामहचः स्यात् बृहत्तृचस्यम् ॥ ८ ॥

चतुर्विंशमरथन्तरमेके† ॥ ९ ॥

चतुर्विंशमहः प्रायणीयं अरथन्तरमेके आचार्य्या इच्छन्ति नाच रथन्तरं स्यादिति ॥ ९ ॥

---

* आख्यायनेनामेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आख्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

रथन्तरपृष्ठं वा बृहदनुष्टुप्कम्* ॥ १० ॥

रथन्तरं वा पृष्ठं कृत्वा बृहदनुष्टुभि कर्त्तव्यमिति अथ रथन्तरं वा स्यादेतदिति ॥ १० ॥

अग्निष्टोमसꣳस्थश्चेत्त्रिꣳशान्याज्यानि षट्त्रिꣳशानि पृष्ठानि* ॥ ११ ॥

ब्राह्मणम् अथो खल्वाहुरग्निष्टोममेव कार्य्यमिति अथ तद्यद्यग्निष्टोमसंस्थं स्यात् त्रिंशस्तोमान्याज्यानि स्युः षट्त्रिंशस्तोमानि पृष्ठानि ॥ ११ ॥

षट्त्रिꣳशानि वा होत्रकसामानि* ॥ १२ ॥

मैत्रावरुणादीनां होत्रकाणां सामानि षट्त्रिंशानि स्युः होतुराज्यपृष्ठश्च चतुर्विंशमेव स्यादिति वा ॥ १२ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिꣳशानि* ॥ १३ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि स्युः होत्रकसामानीति प्रकृतं होतुः पृष्ठश्चतुर्विंशमेव एवं वा स्यात् ॥ १३ ॥

सर्वाणि वा त्रिꣳशानि स्तोत्राणि* ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथवा द्वादशस्तोत्राणि विंशस्तोमेन स्युः॥ १४॥

व्यत्यासं वा त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ*॥ १५॥

व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ व्यत्यासं स्यातां त्रिणवं बहिष्पवमानं त्रयस्त्रिंशं होतुराज्यं एवमुत्तराणि सर्वाणि व्यत्यासेन एवं वा स्यात्॥ १५॥

एतदन्तरुक्थ्यम्*॥ १६॥

एतत्प्रायणीयं अन्तरुक्थ्यं या स्तोत्रीया सम्पत् प्रायणीये उक्तं यावत्यश्चतुर्विंशस्तोक्थ्यस्य स्तोत्रीयास्तावत्यः संवत्सरस्य रात्रय इति तां सम्पदं प्रायणीये अग्निष्टोमसंस्थे स्तोमव्यत्यासेन उक्थ्यसंस्था सम्पद्यते अत आहैतदन्तरुक्थ्यमिति॥ १६॥

अभिप्लवं स्वरसाम्नश्च ज्योतिष्टोमतन्त्र एके कल्पयन्ति*॥ १७॥

अभिप्लवं स्वरसाम्नश्चेति कर्मणि द्वितीया अभिप्लवं षडहं स्वरसाम्नश्च एके आचार्या ज्योतिष्टोमस्य तन्त्रे कल्पयन्ति उक्तं भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणमुत्तरयोः सवनमुखीये गायत्र्याविति गौतमस्तु माध्यन्दिनीयार्षाणामिति इह तु भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणमित्येतदेव

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अस्मिन् ज्योतिष्टोमे एव कल्प्यं भवति अभिप्लवस्वरसामसु स्तोमं तन्त्रविशेषः स एतान् स्तोमानपश्यत् ज्योतिर्गौरायुरित्यभिप्लवे सप्तदशा भवन्तीति स्वरसामसु अभीवर्त्तमुख्यानगौरीवितानि श्रुतत्वात् तत्र द्वितीयेऽहनि पञ्चदशं बहिष्पवमानस्तुवन्त्याज्यानि सप्तदशमाध्यन्दिनं सवनं एकविंशं तृतीयसवनं सोक्थं तत्र बहिष्पवमाने आवापः एते असृग्रमिन्दवः राजा मेधाभिरीयत इति सुचक्रस्त्रिषु दृष्टत्वात् रथन्तरपृष्ठे साम्नः पुनानः सोमधारयेति द्विहिङ्कारन्तिसृषु मेधातिथमेकस्यां रौरवं* विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिसृषु एष वत्यासन्यायः उष्णिक्ककुभौ हृचस्य ज्योतिषाग्नेवोक्थानि एतदेव तृतीयमहः बहिष्पवमानस्वविकृतन्त्रिवृत्स्तोमत्वात् चतुर्थं तृतीयेनैव व्याख्यातं पञ्चमं द्वितीयेनैव षष्ठं प्रथमेनैव व्याख्यातं स्वरसामसु ज्योतिष्टोमतन्त्रे उपास्मै गायता नर उपोषु जातमप्सु रन्तन्त्वा कृत्नानि बिभ्रतं पवमानस्य ते वयं पवमानस्य ते कवे अग्न आयाहि वीतय इत्याज्यानि प्रसोमासो विपश्चित इति गायत्रसाम्नाभिसोमास आयव इति पौरुहन्मनस्वदैगतस्य गौगवस्य यौधाजयस्यौशनमत्यं यज्ञा यथा अपूर्व्येति रथन्तरं स्वासु वामदेव्यं तं वोदस्ममृतीषहमित्यभीवर्त्तः स्वासु कालेयं स्वादिष्टया मदिष्टयेति गायत्रं चतुस्सूक्तवैष्टम्भस्य या पवस्व देवयुः पवते हर्यतोऽहरिति सफसुज्ञाने काशीतस्या प्रसुन्वानायान्धस इति गौरीवितन्त्रिसृषु गौरीवितमेकस्यां नौतममेकस्यामौदलमेकस्यामिति वा स्वरन्तिसृषु सत्ययोनिधनमभिप्रियाणीत्येडं कावमन्त्यं स्वरं यदि विकल्पयेद्रथन्ता-

---

* नानदमिति पुस्तकान्तरपाठः।

Digitized by Google

यज्ञीयमग्निष्टोमसाम एतावेव द्वितीयतृतीयौ स्वरसामानौ स्वरन्तु इड्निधनयोर्यत्पूर्वं तत् स्यादुत्तरमावृते तृतीये प्रथमस्वरं ज्योतिषामुक्थानि यद्युक्थ्याः अग्निष्टोमसमस्त्वेव ॥ १७ ॥

तथा सताश्च शाट्यायनिनः षड्च विभक्तीरनुकल्पयन्ति* ॥ १८ ॥

तथा सतान्तेषां अभिप्लवस्वरसाम्नां ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पमानानां संयोगाय शाट्यायनकं ब्राह्मणं अधीयते ये ते इन्द्रराजप्रकरणे याः षड्हस्य देवताविभक्तयः सामान्तविभक्तयश्च पठिताः ता अनुकल्पयन्ति अग्न आयाहि वीतयेऽग्निं दूतं वृणीमहेऽग्निनाग्निः समिध्यतेऽग्निर्वृत्राणि जङ्घनदग्ने स्तोमं मनामहे यमग्ने पृत्सु मर्त्यमित्येता अग्निविभक्तयः एकैकं प्रत्यहं होतुराज्यानि आयाहि सुषमाहित इन्द्रमिद्गाथिनो इन्द्रेहि मत्स्यन्धस इन्द्रो दधीचो अस्थभिरुत्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्धि विश्वा अपद्विष इत्येता इन्द्रविभक्तयः ब्राह्मणाच्छंसिन आज्यानि प्रत्येकमेव अथ सामान्तविभक्तयः उद्वंशं प्रथमे वासिष्ठं द्वितीये उभयतःस्तोभं गौतमं तृतीये आभीशवञ्चतुर्थे आनूपं पञ्चमे इहवद्वामदेव्यं षष्ठे एताः स्वरविभक्तयः गौषसम्प्रथमे श्यैतं द्वितीये महावैष्टम्भं तृतीये आथर्वणं चतुर्थे बार्हद्गिर पञ्चमे गोष्ठः षष्ठे एता निधनविभक्तयः कालेयं प्रथमे माधुच्छन्दसं द्वितीये

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

रौरवं तृतीये पृश्निश्चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे गोष्ठ एव षष्ठे एता इडाविभक्तयः तासां कल्पना उत्तमन्तावत्प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनान्यमेव स्थितं द्वितीयेऽहनि इह वद्वासिष्ठं गौतमं माध्यन्दिने तृतीयेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयन्तिसृषु विष्टारपङ्क्तौ रौरवं गौतमं प्रथमायां यौधाजयन्तिसृषु चतुर्थेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयमेकस्यां आथर्वणन्तिसृषु आभीशवं प्रथमायां यौधाजयन्तिसृषु प्रथमेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयन्तिसृषु आनूपमेकस्यां रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिसृषु षष्ठेऽहनि उच्चातेजातमन्धस इति गायत्रन्तिसृष्वामहीयवमेकस्याञ्चराबोधीयमेकस्यां इह वद्वामदेव्यमेकस्याम् एताः सामान्तविभक्तयः अथ निधनविभक्तयः नैधसम्प्रथमेऽहनि ब्रह्मसामसिद्धं श्यैतं द्वितीये महावैष्टम्भं तृतीये चतुर्थेऽहन्याथर्वणम् अन्यत्र विकल्पितं विभक्त्यर्थेन बार्हद्गिरं पञ्चमे ब्रह्मसाम षष्ठेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयमेकस्यान्दैर्घश्रवसमेकस्यां रौरवमेकस्यां पुनस्त्रिभिर्निवृत्त्यान्य उद्वत्प्राजापत्यमेकस्यां गोष्ठ एकस्यां स्तोमवशेन जाम्यर्थेन च सामान्तकल्पना अथ इडाविभक्तयः कालेयं प्रथमे सिद्धमच्छावाकसाम माधुच्छन्दसं द्वितीये कालेयस्य च उतानुग्रहो हृत्या पुनानः सोमधारयेति कालेयन्तिसृषु मेधातिथमेकस्यां रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिसृषु रौरवं तृतीयेऽच्छावाकसामपृश्निः चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे षष्ठेऽहनि गोष्ठ उभयथा क्लृप्तः स्वरसामानः आभिप्लविके रौरवाद्यैस्त्रिभिः सिद्धाः एषां ज्योतिष्टोमतन्त्रे क्लृप्तानामभिप्लवस्वरसाम्नां षडहिकानां विभक्तीनामनुकल्पना ग्राम्यायनिकानाम् ॥ १८ ॥

Digitized by Google

द्विविधमभिप्लवमेक उपवत्यग्नियवती च व्यत्यासम्प्रतिपदौ राथन्तरबार्हतानि चाज्यानि* ॥ १९ ॥

द्विविधमभिप्लवमेके आचार्य्याः कल्पयन्ति द्विः प्रकारं द्विविधं किं द्विविधं उपवती अग्नीयवती च व्यत्यासम्प्रतिपदौ व्यत्यस्य व्यत्यस्य रथन्तरबार्हतानि चाज्यानि व्यत्यासमेवेति प्रकृतम् राथन्तरेषु तस्योपास्मै गायतानर इति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इत्येतदादीनि राथन्तराण्याज्यानि बार्हतेषु पवस्व वाचो अग्निय इति प्रतिपत् अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदादीनि बार्हतान्याज्यानि एतद्द्वैविध्यम् ॥१९॥

आज्यप्रतिपदावौशनकावे अन्त्ये पार्थयामे वा बार्हतानां स्वयोन्यभीवर्त्तौ रथन्तरपृष्ठेषु श्यैतन्तु बृहत्पृष्ठेषु† ॥ २० ॥

एवं वा द्वैविध्यं स्यात् आज्यप्रतिपदौ आज्यस्य प्रतिपच्चाज्य-प्रतिपदौ उपवतीति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इति होतुराज्यं माध्यन्दिनार्भवयोरौशनकावे अन्त्ये स्वयोन्यभीवर्त्तः एष प्रथमतृतीय-पञ्चमेष्वहःसु आभिप्लविकेषु अन्यत्प्रकृतिवत् अग्नियवती प्रतिपत् अग्निं दूतं वृणीमह इति होतुराज्यं माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोः पार्थयामे अन्त्ये श्यैतन्तु अभीवर्त्तः एष द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु द्रव्य-विशेषः अन्यथया प्रकृति पूर्वं वा यथोक्तं द्वैविध्यं एतद्वा ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणेनानेन सूत्रपञ्चकं कृतम्।

Digitized by Google

व्यूढं पृष्ठ्यमेके* ॥ २१ ॥

उक्तं मशकेन पृष्ठ्यः षडहः मूढ़ो वा व्यूढ़ो वेति तमिह पृष्ठ्यमेके आचार्य्या व्यूढमिच्छन्ति ॥ २२ ॥

तस्य समूढ़ात्प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमानम्* ॥ २२ ॥

तस्य समूढ़स्य सतः पृष्ठ्यस्य षडहस्यैव समूढ़ात् प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमानं स्यात् समूढ़ादित्यपादानलक्षणा पञ्चमी ननु च समूढ़े व्यूढ़े चाऽच्छिन्ने समूढ़ादेव बहिष्पवमानमेकमेव पठितमधिकृतं तत् किमिदं तस्य समूढ़ात् प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमानमिति उच्यते, द्वादशरात्रिकं पृष्ठं प्रकृतित्वेनाभिप्रेत्यैवमुच्यते अनादेशे प्रकृतिः प्रत्ययो भवति तत्प्रकृतित्वेन बहिष्पवमानम् ॥ २२ ॥

समूढ़मेके रथन्तरबृहत्पृष्ठम्* ॥ २२ ॥

एके आचार्य्याः समूढ़मेवेच्छन्ति पृष्ठ्यं अयन्तु विशेषः रथन्तरबृहत्पृष्ठं भवति ॥ २२ ॥

नाना पृष्ठे चोत्तरे चतुरहे रथन्तरबृहती व्यत्यासम्पवमानेषु बृहतीषु रथन्तरमनुष्टुप्सु बृहते द्वितीये † ॥ २४ ॥

बृहद्रथन्तरमिति प्रकृतं अत आह नाना पृष्ठ इति नाना पृष्ठे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

चास्मिन् पृष्ठ्ये षडहे उत्तरे चतुरहे पवमानेषु रथन्तरबृहती व्यत्यासं कुर्य्यात् व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं बृहतीषु रथन्तरं कुर्य्यात् अनुष्टुप्सु बृहत् तृतीयपञ्चमयोः रथन्तरं बृहतीषु कुर्य्यात् चतुर्थषष्ठयोर्बृहदनुष्टुप्सु बृहती अनुष्टुप् रथन्तरं बृहतीषु षष्ठयोः बृहत्सु इति बहुवचनस्य विषयस्ते द्वितीये रथन्तरबृहती द्वितीये स्यातां रथन्तरं बृहत्यां द्वितीयम् अनुष्टुभि बृहद्द्वितीयम् ॥ २४ ॥

बृहदुत्तमं समूढे ॥ २५ ॥

यदि समूढः स्यात् अनुष्टुभि बृहदुत्तमं स्यात् चतुर्थषष्ठयो-रह्नोरजाम्यर्थेन अर्थादापन्नं द्वितीयं व्यूढ इति ॥ २५ ॥

आष्कारणिधनात् पूर्वं कौल्मलबर्हिषम्* ॥ २६ ॥

तृतीयेऽहन्याष्कारणिधनादर्वाक् कौल्मलबर्हिषं स्यात् रथन्तरा-गमे अजाम्यर्थेन ॥ २६ ॥

आन्धीगवाच्छ्यावाश्वम्* ॥ २७ ॥

चतुर्थेऽहन्यान्धीगवात्पूर्वं श्यावाश्वं स्यात् बृहदागमे स्तोम-वर्णेन ॥ २७ ॥

उपोत्तमं समूढे* ॥ २८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यदि समूढः स्यात् अनुष्टुभि उपोत्तमं स्यात् मानवस्यावास्य अज्ञात्यर्थेन ॥ १८ ॥

इति चतुर्थस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

आनूपोपक्रमा बृहती पञ्चमे* ॥ १ ॥

आनूपारम्भणा बृहती स्यात् पञ्चमेऽहनि रथन्तरागमे अज्ञात्यर्थेन ॥ १ ॥

मानवात्पूर्वं ँ हारायणम्* ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि मानवात्पूर्वं हारायणं स्यात् सोमवर्गेण ॥ २ ॥

मधुश्च्युन्निधनादाकूपारम्* ॥ ३ ॥

षष्ठेऽहनि बृहदागमे मधुश्चुन्निधनात्पूर्वं आकूपारं स्यात् ॥ ३ ॥

उपोत्तमं ँ समूढे* ॥ ४ ॥

यदि समूढः स्यात् तदा उपोत्तमं आकूपारं स्यात् ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

बृहतः पूर्वे त्र्यच एकर्चाः* ॥ ५ ॥

बृहतः पूर्वे त्र्यच एकर्चाः स्युः सोमवमेन ॥ ५ ॥

रथन्तरादुत्तरे* ॥ ६ ॥

रथन्तरादुत्तरे त्र्यच एकर्चाः स्युरिति रथन्तरं प्रकृत्य तृतीयपञ्च-मयोरह्नोः ॥ ६ ॥

षष्ठे च बृहतो व्यूढे* ॥ ७ ॥

यदि व्यूढः स्यात् ततः षष्ठेऽहनि बृहतः उत्तरे त्र्यच एकर्चाः स्युः समूढे तु पूर्वं एवं चतुर्थे व्यूढे च समूढे च पूर्व एव ॥ ७ ॥

नित्यौ च प्रश्नकण्वौ तृतीये पृष्ठ्ये* ॥ ८ ॥

तृतीयेऽहनि रथन्तरादुत्तरे त्र्यच एकर्चाः स्युः नित्यौ च प्रश्नकर्णौ पौरुमद्गाश्वकारणिधने, अथ किमर्थमिदमारभ्यते नित्यौ च प्रश्नकर्णाविति स्थितयोः उच्यते नियमिते रथन्तरादुत्तरे त्र्यच एकर्चा इति तद्यदि नारभेत सञ्चारदोषः स्यात् तयोः रथन्तरबृहतोः तृत्यामनुष्टुप्सु कल्पना तृतीयेऽहन्यभिसोमास आयव इति पौरुमद्गं प्रथमायां रथन्तरन्तिस्रषु गौतमान्तरिक्षकौल्मलबर्हिषाणि सामतृचः आश्वकार-णिधनमध्यास्यायां चतुर्थेऽहनि पुरोजिती वो अन्धस इति नानद-

---

* लाट्यायनेऽप्येवम् ।

मेकर्चां बृहच्छ्रावाश्वान्धीगवानि त्र्यृचेषु उष्णिक्ककुभो त्र्यृचके पञ्चमेऽहनि सोमस्थाने स्रोतोभिरिति आनूपरथन्तरे त्र्यृचयोः शरायण-मानववाश्वानि सामतृचः सामतृचाग्नेस्त्रिणिधनन्तृचे षष्ठे सोमाः पवन्त इन्दव इति गौरीवितत्रित्रतोत्र्यचयोः आकूपारमधुश्चुन्निधन-क्रौञ्चानि सामतृचः मध्ये निधनमैडं क्रौञ्चे चतुर्थे पुरोजितो वो अन्धस इति नानदाश्वीगवश्रावाश्वानि सामतृचः बृहत्तृचे एते एव व्यूढकल्पः समूढकल्पे सोमाः पवन्त इन्दवः इति गौरीवितमधु-श्चुन्निधने त्र्यृचयोः क्रौञ्चे द्वे आकूपारञ्च सामतृचः बृहति समूढे पृष्ठ्ये ॥ ८ ॥

अभीवर्त्तकालेये बृहतीष्वनुकल्पयेदिति गौतमः* ॥ ९ ॥

अभीवर्त्तकालेये बृहतीष्वनुकल्पयेदित्येवं गौतम आचार्य्य आह नित्यं सांवत्सरिकं कल्पमनुवदति ॥ ९ ॥

नेति धानञ्जप्यः* ॥ १० ॥

धानञ्जप्योऽभीवर्त्तकालेये न कल्पयितव्ये इत्येवमाह ॥ १० ॥

व्यूढं नानुकल्पयेदिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ११ ॥

व्यूढं पृष्ठं प्रति अभीवर्त्तकालेये नानुकल्पयेदित्येवं शाण्डिल्या-यन आचार्य्य आह समूढमनुकल्पयेदिति ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

एकविंशत्यहकारिण उपरिष्टादभिजितः पृष्ठ्यमुपयन्ति प्राक् च विश्वजितः स्वरसाम्नश्चोक्थ्यान्* ॥ १२ ॥

योऽयं संवत्सरस्य मध्ये नवाहः पठितः अभिजित्त्रयः स्वरसामानो दिवाकीर्त्त्यमहस्त्रयः स्वरसामानो विश्वजिदिति एतस्य स्थाने अपरे एकविंशत्यहं कुर्वन्ति उपरिष्टादभिजितः प्राक् स्वरसामभ्यः पृष्ठ्यमुपयन्ति प्राग्विश्वजितः स्वरसाम्नः कृत्वा पृष्ठ्यमुपयन्ति स्वरसामानश्चोक्थ्यान् कुर्वन्ति, विचारितमिदं ब्राह्मणेन तानाहुरुक्थ्याः कार्य्याश्च अग्निष्टोमाश्च इत्येवमुक्त्वाह तदाहुर्विवीवधमिव वा एतयदग्निष्टोमो विषुवानग्निष्टोमौ विश्वजिदभिजितावथैतरउक्थ्याः स्युरित्यग्निष्टोमा एव सर्वे कार्य्या इति यदग्निष्टोमत्वमेव शब्देन नियमितमेवं नियमिते सति किमुक्थ्यत्वं स्वरसाम्नां प्रत्याख्यातमेव अथ विकल्प इति उच्यते, न प्रत्याख्यायते न च विकल्प्यते ये एकविंशत्यहकारिणः ते उक्थ्यान् कुर्वन्ति ये नवाहकारिणः ते अग्निष्टोमानेव एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह अथैते स्वरसामानस्तानग्निष्टोमान्नवाहकारिणः कुर्युरुक्थ्यानेकविंशत्यहकारिणो योऽन्यथा कुर्य्यादृतुभ्यः स पुरुष इति विद्यादिति ॥ १२ ॥

अभिजिद्विश्वजितौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ १३ ॥

अभिजिच्च विश्वजिच्चाभिजिद्विश्वजितौ तावेके आचार्य्या व्यति-

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

हरन्ति व्यतिहारो नामान्योऽन्यस्य स्थानापत्तिः अभिजितः स्थाने विश्वजित् विश्वजितः स्थाने अभिजित् ॥ १३ ॥

अभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपद्धोतुराज्य-स्याभिवायुमित्यौग्नं ज्योतिष्टोमं परꣳ सुज्ञानमुष्णिहि श्या-वाश्वात् पूर्वं गौरीवितबृहतो* ॥ १४ ॥

एके अभिजितं रथन्तरपृष्ठं कुर्वन्ति तस्याभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपत् स्यात् उपास्मै गायता नर इति होतुराज्यस्य राथ-न्तरमेव अग्न आयाहि वीतय इति अभिवायुमित्यौग्नं माध्यन्दिना-न्त्यं स्यात् ज्योतिष्टोमं परं जग्नतात् परं तत् सर्वं द्रव्यं ज्योतिष्टोमं पौष्कलस्य तु स्थाने सुज्ञानं श्यावाश्वात्पूर्वं गौरीवितबृहतो स्तोम-कल्पनाय गौरीवितसत्वात् बृहदुभयसामत्वात् ॥ १४ ॥

स्वयोनिनी रथन्तरबृहती स्वरसामस्वेके † ॥ १५ ॥

एके आचार्याः स्वरसामिकान् पृष्ठस्तोत्रीयान् व्यावर्त्य स्वयो-निनी रथन्तरबृहती कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

स्वरपृष्ठास्वेतस्वारसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु यथास्वꣳ स्वारा-णि चार्भवान्त्यानि द्वैगतगौतमयोः स्थाने रथन्तरमन्तरिक्षस्य गौतमꣳ स्वरस्य बृहत्द्वितीये नित्यस्य सामतृचः ¶ ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रपञ्चकं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेनानेन सूत्रषट्कं कृतम् ।

Digitized by Google

यदि स्वरपृष्ठाः स्वरसामानः चिकीर्षिताः स्युः स्वरसामान एते भवन्तीति सामशब्दस्य प्रकृतस्य पृष्ठगामित्वात् ततः स्वरसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु मध्यकाम्नातेषु यथा स्वरसामानि स्युः पयोनिधनं प्रथमे बृहन्निधनं पूर्वं द्वितीये प्रथमं तृतीये स्वाराणि चार्भवाख्यानि स्युः नेतराणि दैगतगौतमयोः स्थाने रथन्तरं स्यात् दैगतस्य प्रथमे गौतमस्य तृतीये अन्तरिक्षस्य स्थाने गौतमं स्यात् तृतीयस्य स्वरस्य स्थानेऽनुष्टुभि बृहत् स्यात् द्वितीये नित्यश्च सामतृचः गौरीवितमेकस्यां क्रौञ्चमेकस्यामासितमेकस्यां बृहदनुष्टुभि द्वितीये प्रथमतृतीययोरङ्गोरनुष्टुभः ॥ १६ ॥

ऊर्द्दत्वाष्ट्रीसाम्नोरुद्धारः* ॥ १७ ॥

गौरीवितमेव तृचस्थमनुष्टुभि प्रथमतृतीययोरङ्गोः ऊर्द्दत्वाष्ट्रीसाम्नोरुद्धारः कुर्य्यात् ॥ १७ ॥

विषुवतोदिवैके प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति* ॥ १८ ॥

विषुवतः दिवा एव एके आचार्य्याः प्रातरनुवाकस्योपाकरणमिच्छन्ति ॥ १८ ॥

बहिरस्यैके बहिष्पवमानेन स्तुवते* ॥ १९ ॥

सदसि स्तवनं प्रकृतं तदस्य विषुवत एके आचार्य्या बहिरिच्छन्ति

* शाट्यायनोऽप्येवम्।

अध्वर्योरुद्गातुश्चायं प्रातरनुवाकवहिष्पवमानयोरेव विधिर्दृष्टः दिवा-कोर्त्यत्वादह्नः ॥ १८ ॥

अग्निरिन्द्रायोपास्मै पवस्व वाच इति स्तोत्रीयं शा-ण्डाः* ॥ २० ॥

अग्निरिन्द्राय पवते उपास्मै गायता नरः पवस्व वाचो अग्रिय इत्येतास्तिस्र ऋचः यज्ञायज्ञीयं कृत्वा एतत् स्तोत्रीयं शाण्डा आचार्या मन्यन्ते ॥ २० ॥

वात आवात्विति माषशरावयः* ॥ २१ ॥

माषशरावय आचार्या वात आवात्वित्येवं स्तोत्रीयं कुर्वन्ति स्तोत्रीया बहिष्पवमानाद्यस्तृचः ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयभासे व्यतिहरन्त्येके* ॥ २२ ॥

एके आचार्या यज्ञायज्ञीयभासयोः व्यतिहारं कुर्वन्ति अन्योऽन्य-स्थानापत्तिर्व्यतिहारः यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति भासमनु-ष्टुभि ॥ २२ ॥

बण्मह्रां असि सूर्येन्द्रमिद्देवतातये आयन्तइव सूर्यमिति महादिवाकीर्त्यस्तोत्रीया विकल्पन्ते* ॥ २३ ॥

---

* माह्यायणोऽप्येवम्।

महादिवाकीर्त्यस्य नित्यस्तोत्रीयस्य स्थाने एतेषां यथोद्दिष्टानां एकः स्यादिकल्पेन विकल्पो नाम तुल्यार्थप्राप्ताविष्टताध्यवसायः ॥२३॥

इति चतुर्थस्य षष्ठी कण्डिका।

अथ सप्तमी कण्डिका।

बृहत्पृष्ठश्चेदग्नियवती प्रतिपत्तृतीयात् साहस्राद्राज्यानि नित्यैर्विकल्पन्त उत्सेधस्थाने रथन्तरं तस्य महादिवाकीर्त्यमयं सोम इति पार्थमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतङ्गाः ककुबुष्णिहावुद्वरति पिपीलिकमध्याः श्यावाश्वविकर्णगौरीविताभ्योगवौदलभासान्यनुष्टुभ्यौदलस्थाने वा वाङ्निधनं क्रौञ्चमरण्ये गेये तृचयोर्व्रतात्परे* ॥ १ ॥

यदि बृहत्पृष्ठो विषुवां स्यात् ततस्तस्मिन्नग्नियवती प्रतिपद्भवेत् तृतीयात्साहस्राद्राज्यानि च स्युः अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदादीनि नित्यानि वा यानि विषुवति तानि स्युः नित्यैर्विकल्पन्त इत्येतदुक्तं उत्सेधस्थाने रथन्तरं बृहत्यान्तस्य महादिवाकीर्त्यान्तस्य रथन्तरस्य स्थाने महादिवाकीर्त्यं भवेत् अयं सोम इति पार्थं स्यात् त्रिष्टुं जप्तानायाः स्थाने आभिजितानि पृष्ठानि, आभिजितानीति किमर्थं-

* द्राह्यायणेनैतेन द्वादशसूक्तानि कृतानि।

Digitized by Google

ग्राहभते यदा बृहत्पृष्ठषेदिति बृहत्पृष्ठत्वात् चिद्भन् इन्द्रक्रतौ मैतमिति च वक्ष्यति अनेनैव मैतेन चिद्भिर्भवति उच्यते, आभिजितानि पृष्ठानीत्यनेन चिद्भुखैव सोचीयाविशेषणार्थम् अभिजितश्च ग्रहणम् इन्द्रक्रतौ मैतम् इन्द्रक्रतुं न आभरेत्येतस्मिन् प्रगाथे मैतं स्यात् गोः ककुबुष्णिहौ गोरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी विषुवतौ ककुबुष्णिहौ अपोह्य गोः आहरेत् तदेतदवाच्यमविशेषादुष्णिहं कथन्तर्हि वाच्यमेव गोः ककुबुष्णिहाविति उच्यते, बृहत्पृष्ठस्येदधिछत्य कथं ज्योतिष्टोमेन बृहत्पृष्ठे गोरेव ककुबुष्णिहौ स्याताम् उद्धरति पिपीलिकमध्यां पर्युष्णित्येतामनुष्टुभं पिपीलिकमध्यामुद्धरति याम पुरोजित्यां कल्पयत्यतस्तामुद्धरति स्यावाश्वविकर्षे गोरीवितान्यौगवोरहभावान्यनुष्टुभि एतानि यथाक्षचितान्यनुष्टुभि भवन्त्वदलस्थाने वाजिभर्मं क्रौञ्चं भवेद्वा न वा अयश्चे नेवे विकर्षभावे इयवोः स्याताम् अन्यानि सर्वाण्येकर्चानि स्युः अनुष्टुभि अतात्परे ये सामनी ते अताद्दाहरेत् सूर्यवतीषु कावं कुर्यात् यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम: ॥ १ ॥

विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहती व्यतिहरन्त्येके * ॥ २ ॥

एके आचार्याः विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबहतो व्यतिहारं कुर्वन्ति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम तस्य स्थाने बृहदनुष्टुभि ॥ २ ॥

बृहत्पृष्ठश्चेत्तृतीयात् साहस्यात् प्रातःसवनं कालेयस्थाने

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

समन्तमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतम्गोः काकुभोष्णि-हावुद्धरति पिपीलिकमध्या अनुष्टुप्प्रभृति व्रतात्* ॥ ३ ॥

यदि विश्वजित् बृहत्पृष्ठः स्यात् ततस्तृतीयात् साहस्रात् प्रातः-सवनं भवति पवस्व वाचो अग्रिय इत्येवमादि कालेयस्य स्थाने श्यैतं भवति बृहत्यां आभिजितानि पृष्ठानि अत्र न भवन्ति बृह-द्रादीनि इन्द्रक्रतौ श्यैतं भवति गोः ककुबुष्णिहौ भवतः पर्य्यूष्णिहत्ये-तदाद्या उद्धरति अनुष्टुप्प्रभृति व्रतात् अनुष्टुभमारभ्य योऽन्यो द्रव्य-विशेषः सांवत्सरिकाद्भवति ॥ ३ ॥

उत्तरे पक्षस्ययनविकल्पाः † ॥ ४ ॥

यदुक्तं नानाश्रेभिर्वयं कल्पयामो यथैतद्ब्राह्मणमिति सा विकल्पना समाप्ता साम्प्रतमुत्तरे पक्षस्ययनविकल्पा कथ्यन्त इति वाक्यशेषः अयनविकल्पा गतिविकल्पा इत्यर्थः अयनकृतिः ॥ ४ ॥

अभिप्लवपृष्ठ्यान् प्रतिलोमानुपयन्त्यपरावर्त्तकारिणः † ॥५॥

अभिप्लवाश्च पृष्ठ्याश्च अभिप्लवपृष्ठ्याः तानभिप्लवपृष्ठ्यान् प्रति-लोमान् कुर्वन्ति ये अपरावर्त्तकारिण आचार्य्याः अभिप्लवपृष्ठ्यानहः प्रतिलोमान् कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

---

* आश्वलायनेनानेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† आश्वलायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पृष्ठ्याभिप्लवाननुलोमान् मासावर्त्तकारिणः* ॥ ६ ॥

ये मासावर्त्तकारिण आचार्य्याः ते पृष्ठ्योपक्रमान् अभिप्लवावसानान् कुर्वन्ति अहः आनुलोम्यम् ॥ ६ ॥

गो आयुषी च विपरिहरन्ति* ॥ ७ ॥

ये मासावर्त्तकारिणः ते गो आयुषोर्व्यतिहारं कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

उत्तमं सम्भार्य्यं कुर्वन् सप्तमान्मासान् पृष्ठ्याभिप्लवानुद्धरेत् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्रमिश्रादभिप्लवमुद्धरेत् † ॥ ८ ॥

यद्युत्तमं मासं सम्भार्य्यं कुर्य्यात् ततः सप्तमान्मासान् पृष्ठ्यं चीँश्चाभिप्लवानुद्धरेत् स्वरसामानो विश्वजितञ्च कृत्वा अन्यान् अयनमासान् कुर्य्यात् पृष्ठ्यश्चत्वारश्चाभिप्लवाः षड्हाः एषोऽयनमासः पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्रमिश्रान् मासान् अभिप्लवमुद्धरेत् त्रयः स्वरसामानो विश्वजित् अभिप्लवौ षड्हौ आयुश्च गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्चेत्येतत्परिसंख्यं सम्भार्य्यं मासस्योत्तमस्य ॥ ८ ॥

तथा सति पूर्वे पक्षसि विकल्प्यः* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तथा सति विकल्पे उत्तमे सम्भार्य्ये क्रियमाणे पूर्वे पक्षसि विकल्पो भवति पक्षःसामान्यात् ॥ ९ ॥

षष्ठादभिप्लवपृष्ठ्यानुद्धृत्य चतुर्विंशादुत्तरान् कुर्यात्* ॥१०॥

षष्ठात्त्रीनभिप्लवान् पृष्ठ्यञ्चोद्धृत्य चतुर्विंशात् प्रायणीयादह्न उत्तरान् कुर्य्यात् अतिरात्रं कृत्वा तत्र चतुर्विंशं प्रायणीयमहः तत्र-त्रीनभिप्लवान् पृष्ठ्यञ्च कृत्वाभिजितं त्रयः स्वरसामानः॥ १० ॥

समौ पक्षौ चिकीर्षन् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्र-मिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ अतस्यापरिमात्कं बृहत्-पृष्ठं विश्वजितम् † ॥ ११ ॥

समौ पक्षौ कर्त्तुमिच्छन् उत्तरस्य पक्षस्य प्रथमे मासि त्रयः स्वरसामानो विश्वजित्पृष्ठ्यस्त्रीनभिप्लवान् कृत्वा ततः परं पञ्चायन-मासान् कुर्य्यात् पञ्च कृत्वा दशरात्रमिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ अतस्य कुर्य्यात् परिमादश्च तस्मिन्न कुर्य्यात् एवं पञ्चविंशादतात् पञ्चदशस्तोत्रीयाः ह्रसन्ते ततस्ते पञ्चदशचतुर्विंशाः सम्पद्यन्ते एवं प्रायणीयेन चतुर्विंशेन समत्वं भवति बृहत्पृष्ठं विश्वजितं करोति एवं यावन्तः पूर्वस्मिन् पक्षसि पृष्ठोपायास्तावन्त एवोत्तरस्मिन् भवन्ति एतत्पक्षसामत्वमुक्तम् ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† लाट्यायनेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

विश्वजित उपरिष्टादायुषमेक उपयन्ति* ॥ १२ ॥

एके आचार्य्या विश्वजित उपरिष्टादायुषं कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

तथा सति गो आयुषोरैकाह्निके बृहत्यौ* ॥ १३ ॥

तथा सति विकल्पे गो आयुषोरैकाह्निके बृहत्यौ भवेतां ॥ १३ ॥

दशरात्रमेक आवर्त्तयन्ति* ॥ १४ ॥

एके आचार्य्या दशरात्रमप्यावर्त्तयन्ति आवर्त्तं सर्वमुत्तरं पच्चं कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

तस्माद्व्रतं यदा परं व्रतान्ते मानसं सावर्ग्यजिता गोतमाः* ॥ १५ ॥

तस्मादावृत्ताद्दशरात्रात्परं यदा व्रतं भवति तदा तस्य परस्तान्मानसम्भवति एवं सावर्ग्यजिता गोतमा आचार्य्या मन्यन्ते नतु तेन समयमिति ॥ १५ ॥

---

* ब्राह्मणबोधोपायम्।

इति चतुर्थस्य सप्तमी कण्डिका।

Digitized by Google

अथ अष्टमी कण्डिका।

ज्योतिषामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

इह गवामयनस्य षष्ठ्यधिकं त्रिंशतं पठितान्यहानि ब्राह्मणेन संवत्सरविकल्पास्थानेके श्रूयन्ते ज्योतिर्नक्षत्रादयस्तेषां कल्पना चिकीर्षिता पुरा तदारभते ज्योतिषामयनविकल्पा इति ज्योतींषि नक्षत्राहोणि तेषाकृतिविकल्पा वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्द्ध्वं विषुवतः* ॥ २ ॥

तत्र तेषु ज्योतिषाकृतिविकल्पेषु पूर्वस्मिन् पक्षसि यदादितो वक्ष्यन्ते तदूर्द्ध्वं विषुवतः अन्ततः प्रत्येतव्यम् ॥ २ ॥

मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुकाः* ॥ ३ ॥

ये ते सावना मासाः त्रिंशिनः कल्पिताः तेष्वेकैकस्मिन्मासि आद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुकाः त्र्यहा भवन्ति आभिप्लव एवेत्यर्थः उत्तरे पक्षस्यान्त्यस्य ॥ ३ ॥

स षट्त्रिंशदूनो नाक्षत्रः सप्तविंशिनो हि मासाः † ॥४॥

स एवं क्रियमाणः संवत्सरः सावनात् संवत्सरात् षट्त्रिंशता-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति।

होभिः ऊनो भवति नाचत्रः नक्षत्रमितः सप्तविंशिनो मासा भवन्ति तत्र सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीति ॥ ४ ॥

षष्ठाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिर्गौरायुर्ज्योतिरेवावृत्ते स नवोनो नाक्षत्र एव त्रयोदशी* ॥ ५ ॥

षष्ठस्य मासस्य य आद्योऽभिप्लवः तस्य स्थाने ज्योतिर्गौरायुः स्यात् ज्योतिरेवावृत्तः स्यात् न गौः उक्तं तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवत इति स सावनात् संवत्सरान्नवभिरहोभिरूनः पञ्चार्थहानि पूर्वस्मिन् पञ्चसि लुप्तानि पञ्चोत्तरस्मिन् स नाक्षत्र एव संवत्सरो भवति त्रयोदशी तत्रापि सप्तविंशिन एव मासाः त्रयोदश भवन्ति ॥ ५ ॥

युग्ममासेष्वाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहः स षडूनश्चान्द्रमसः* ॥ ६ ॥

युग्ममासेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहः अभिप्लवपञ्चाहः तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवत इत्येतदनुवर्त्तते एवं सावनात् संवत्सरात् षड्भिरहोभिरूनश्चान्द्रमसः एषा चान्द्रमसी गतिः ॥ ६ ॥

षष्ठादौ त्रिकद्रुकानभिप्लवस्थोपदध्यात् सोऽष्टादशाधिकः पौर्णमासी प्रसवस्तैर्य्यगयनिक आदित्यस्य* ॥ ७ ॥

---

* शाङ्खायनोऽयम् ।

Digitized by Google

षष्ठस्य मासस्यादौ त्रिकद्रुकानभिप्लवञ्चोपदध्यात् उपधानं कुर्य्यात् ज्योतिषं दशावधि मासमुशन्ति चान्द्रं सौरं तथा भास्कर-राशिचारात्। त्रिंशद्दिनं सावनसंज्ञमाथ्या नाक्षत्रमिन्दोर्भगणभ्र-माच्च। बृहस्पतिः अभ्युदये रवेर्मासश्चान्द्रश्च पितृकर्मणि। यज्ञे सावन-मित्याङ्कराचं सर्वव्रतादिषु। पूर्वस्मिन् पक्षसि यदादितोऽन्ततस्तदूर्द्ध-मित्यनुवर्त्तते एवं सावनात् संवत्सरादष्टादशभिरहोभिरधिकः पूर्व-स्मिन् पक्षसि अतिरिच्यते नवोत्तरस्मिन् एवमष्टादशाधिकः पौर्णमास्यां चास्य प्रसवः स्यात् स आदित्यः संवत्सरः तैर्यगयनिकः कदाचिदा-दित्यस्यैषा गतिर्भवति तिर्यग्गतिः आन्तरिक्षी गतिः तिरश्ची ॥ ७ ॥

उत्सर्जनानि मासि मासि* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं आ वा एते संवत्सरं प्यायन्ति य उत्सृजन्ति यथा वै दृतिराध्मात एवं संवत्सरोऽनुत्सृष्ट इत्येतान्युत्सर्जनान्यादर्शयति ततस्तदुत्सर्जनानि उच्यन्ते, उत्सर्जनानि मासि मासि भवन्ति ॥८॥

यथान्त एवमावृत्तानामादिः* ॥ ९ ॥

यथा अन्तः वक्ष्यते पूर्वस्मिन् पक्षसि एवमावृत्तानामादिः उत्त-रस्मिन् पक्षसि स्यात् ॥ ९ ॥

पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमहरुक्थ्यं कृत्वाग्निष्टोममनुत्तमे* ॥१०॥

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

माषि माषि पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमहरुक्थ्यं कृत्वा उत्तमेऽभिप्लवे चतुर्थे षष्ठमहरग्निष्टोमं कुर्यात् उक्तं यद्युत्सृजेयुरुक्थ्यान्युत्सृजेयुरिति उत्सर्गिणामेव विधिः यथान्त एवमादृतानामादित्युत्तरपाक्षिको विधिरुक्तः ॥ १० ॥

तद्वैकत्रिकस्तोमम्* ॥ ११ ॥

तद्वा अहः उत्तमस्याभिप्लवस्य षष्ठं यदग्निष्टोमसंस्थमुक्तं तदेकत्रिकस्तोमं स्यात् उक्तं अथ खल्वाहुरेकत्रिकं कार्य्यन्तदेव साधाहृतस्पृष्टमिति तस्यैकत्रिकस्तोमस्य द्रव्यमुच्यते ॥ ११ ॥

अच्छस्तेति बहिष्पवमानं गायत्रं गायत्र्यामाश्वमेडं बृहत्यां गोष्ठो वायाहूचेति गायत्रपार्श्वमार्भवः† ॥ १२ ॥

अच्छस्तेत्यस्यां बहिष्पवमानेऽवस्थितायां गायत्र्यां यथा गायत्रं स्यात् आश्वमेडं बृहत्याम् अवस्थितायामेव गोष्ठो वा अयाहूचेत्यस्यामृचि गायत्रपार्श्वमार्भवः अन्यत् समानमेव ॥ १२ ॥

सवनविधं पशुं कुर्वन्नुत्तममभिप्लवपञ्चाहं कृत्वा षष्ठस्थाने सवनविधः पशुः* ॥ १३ ॥

उक्तम् अभ्युह युञ्जन्ति छिद्रो वा एतेषां संवत्सर इत्याद्यर्थे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

Digitized by Google

सोममुत्सृजन्तीति पशुमालभन्त इति प्रातः पशुमालभन्ते तस्य वपया प्रचरन्तोऽयेतद्दादिविधिरुक्तः सवनविधस्य पशोः तं सवनविधं पशुं कुर्वन्नुत्तममभिप्लवपञ्चाहं कृत्वा षष्ठस्याह्नः स्थाने सवनविधं पशुं कुर्य्यात् उत्तरपाक्षिको विधिरुक्तः॥ १३ ॥

प्रथमस्याभिप्लवं पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवनविधः पशुः* ॥ १४ ॥

षष्ठमासस्याद्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवनविधं पशुं कुर्य्यात् ॥ १४ ॥

सर्वानूनानेके प्रथममभिप्लवपञ्चाहं कुर्युः † ॥ १५ ॥

एके आचार्य्याः सर्वान्मासानूनानिच्छन्ति केन न्यायेनेत्युच्यते प्रथममभिप्लवपञ्चाहं कुर्युः मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहं कुर्युः ॥ १५ ॥

अह्नी वा समस्येयुरभिप्लवपृष्ठ्ययोः सान्निपातिके* ॥१६॥

अह्नोर्वा समासं कुर्युः मासि मास्यभिप्लवपृष्ठ्ययोः आभिप्लविकस्य षष्ठमहः षाष्ठिकस्य प्रथमन्ते एकस्मिन्नहनि कुर्युः॥ १६ ॥

अभिप्लवयोरुत्तमे* ॥ १७ ॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनानेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

उत्तमे गवामयनस्य मासि अभिप्लवयोः सान्निपातिके अहनी समस्येयुः तत्र ह्यनन्तरं पृष्ठ्यो नास्ति ॥ १७ ॥

तथा सत्येकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा त्रयोदशदीक्षाः कुर्वीरन्* ॥ १८ ॥

तथा सति विकल्पे एकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा सत्रिणः त्रयोदशदीक्षां कुर्व्वीरन् ॥ १८ ॥

सप्तदश वा* ॥ १९ ॥

स्पष्टार्थः ॥ १९ ॥

व्यत्यासं वा पूर्णा नानूनपूर्णा नावृत्ताच्छालङ्कायनिनः† ॥२०॥

व्यत्यासं वा व्यत्यस्य वा पूर्णम् न ऊनं पूर्णमिति एवं पूर्वस्मिन् पक्षसि मासानां क्रिया मन्यन्ते एवम् ऊनं पूर्णम् ऊनं पूर्णमित्युत्तरस्मिन् पक्षसि शालङ्कायनिनो मन्यन्ते ॥ २० ॥

एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिणस्ते तूष्णीमेकत्रिंशमहरासीरन् † ॥ २१ ॥

उपसर्गविधानमुक्तम् अन्ये उपसर्गिणो भवन्ति ये उपसर्गिणस्ते

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं ज्ञातम् ।

एकाष्टकायान्दीक्षिते ते किं कुर्युरित्युच्यते एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिणः मासि मासि तूष्णीमेकविंशमहरासीरन् ॥ २१ ॥

सवनविधेन वा पशुना यजेरन्* ॥ २२ ॥

तस्मिन् मासि मास्येकविंशेऽहनि सवनविधेन वा पशुना यजेरन् सवनविधस्य पशोर्विधानमुक्तम् ॥ २२ ॥

अध्वर्युबह्वृचैः समयं कृत्वा दीक्षेरन्नेवमविलोपो भवतीति भवतीति* ॥ २३ ॥

अध्वर्युभिर्बह्वृचैश्च सह समयं कृत्वा विधिं प्रति ये विकल्पाः तेषाम् एककल्पं सर्वेऽङ्गीकृत्य दीक्षेरन् एवं क्रियमाणे न विवादो भवति कर्मणः हेतूपादानं किमर्थमिति चेत् उच्यते, एतत्प्रकरणविषयमेव केवलं विधानं माभूदिति कथं सर्वकर्मस्वध्वर्युबह्वृचैः सह समयं कृत्वा दीक्षेरन् अलोपहेतुत्वादिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य अष्टमी कण्डिका।

अथ नवमी कण्डिका।

सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुखः कुर्याद्धोमेभ्योऽन्यत्† ॥१॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनानेन सूत्रद्वयं कृतम्।

उक्तं गवामयनं सविकल्पं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं इन्द्रो ह वै विश्वामित्रायोक्थमुवाच वसिष्ठाय ब्रह्मवागुक्थमित्येव विश्वामित्राय मनो ब्रह्म वसिष्ठाय तद्वा एतद्वासिष्ठं ब्रह्मापि हैवंविदं वा वासिष्ठं वा ब्राह्मणं कुर्वीतेति एवं ब्राह्मणपरामर्शः क्रियते उद्गाचे तस्य ब्रह्मणः कर्मोच्यते तदिदमुच्यते सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः उदङ्मुखः कुर्य्यादिति सर्वत्र सर्वकर्मस्वित्यर्थः सर्वशब्दो निरवशेषवाची ब्रह्मेति कर्त्ता निर्दिश्यते दक्षिणत इति दिक्परिग्रहः क्रियते कस्य दक्षिणतः उच्यते, कर्मणः क्रियमाणस्य दक्षिणे प्रदेशे स्यात् उक्तं तस्माद्ब्राह्मणं दक्षिणत आसयतीति उदङ्मुख इति कर्मसूदङ्मुखता निर्दिश्यते ब्राह्मणः कुर्य्यादिति क्रियोपदेशः सर्वेषां कर्मणां क्रियमाणानां दक्षिणतो ब्रह्मा स्यादिति एष सूत्रार्थः होमेभ्योऽन्यत्कर्म उदङ्मुखः कुर्य्यात् होमस्तु प्राङ्मुख एव प्राङ्मुखकरणस्यानादेश इति अत्रोच्यते, सर्वग्रहणन्तावन्न कर्त्तव्यं किं कारणम् अधिकृतत्वात् सर्वकर्मणां विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति सोऽयं विधिरव्यपदेशे आदिश्यमानः सार्वक्रतुको भविष्यत्येव तस्मात् सर्वग्रहणं शक्यमवक्तुम्, अथ पुनः क्रियते कारणं वक्तव्यम् उच्यते, अत्र तावदयं सर्वशब्दोऽधिकारनिवृत्त्यर्थः सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदित्येषोऽधिकारः प्रवृत्तः तस्मात् सर्वशब्दो युक्तो ब्रह्मणः कर्मादौ उच्यते, यद्येवं तथापि न कर्त्तव्यः सर्वशब्दः कस्मात् अर्थसमाप्तेः योऽसौ सत्राधिकारः प्रवृत्तः तस्यार्थः समाप्तः किञ्चान्यत् न प्रकृतमतिदेशा बाधन्त इति च न्यायोपदेशात् न ह्यातिदेशिको विधिः सामान्यस्याधिकारस्य प्रवृत्तस्य बाधको भवति तस्मात् सर्वशब्दवचन एव

उच्यते, एवं तावदयं सर्वशब्दः शेषविध्युपसंग्रहार्थोऽस्तु उद्गात्रं सोममधिकृत्योत्पन्नं सर्वक्रत्वधिकार इति सोऽयमाचार्य्यः सर्वशब्दं करोति कथं एतद्ब्रह्मत्वं पाकहविःसोमेषु सर्वेषु स्यादिति उच्यते, यद्येवमर्थं सर्वग्रहणं तथापि न कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणेऽप्येतस्मिन् न गम्यत एवैतत् यथा सर्वत्रेति कथं पाकयज्ञादीन् वक्ष्यति एकाग्नौ यज्ञास्तेषां होष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राश्यमनिर्वप्स्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् इष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ अमावास्यायान्दोहनपवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां सम्यजुर्हरिष्यत्सु यजुषोपविशेत् पशूनां यूपाकृतिं होष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वाप्राजमाषोतेति एवमेकविंशतिसंस्थापि यज्ञे सिद्धे ब्रह्मत्वे सर्वग्रहणं न तदवश्यमेव तस्मान्न कर्त्तव्यमिति उच्यते, कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणे एतस्मिन् ये सोमाङ्गभूताः पाकहविर्यज्ञास्तास्तेषु न प्रतीयेत यदार्षकृतमधिकृत्य ब्रवीति नैतन्धवानामामार्षाः सरस्वत्यान्तेषामेकोऽध्वर्युस्तस्मिन् संवत्सरमग्निमिन्धीत तयेकाग्नेः परिचर्य्या तयेति संवत्सरादूर्द्ध्वं परिणमनस्यान्तो कुरुक्षेत्रे तस्मामग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा प्रसज्येतेति तथा कौण्डपायिनो मासन्दीक्षिता भवन्ति ते मासि मासि सोमं क्रीणन्ति तेषां द्वादशोपसदमुपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुह्वति मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते मासं वैश्वदेवेन मासम्वरुणप्रघासैः मासं साकमेधैर्मासं शुनासीरीयेणेति एवमेते पाकहविर्यज्ञाः सोमाङ्गभूता दृष्टाः तदक्रियमाणे सर्वशब्दे एतेष्वेवैतद्ब्रह्मत्वं न प्रतीयेत

तस्माभूदित्यत आह सर्वत्रेति उच्यते, यद्येवमर्थं तथापि न कर्त्तव्यम् अस्मिन्नेव पाकहविर्यज्ञप्रकरणज्ञापकानि वक्ष्यन्ते यथा शूलगवे च बलीन् क्रियमाणाननुगच्छेत् दृष्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् एतत् सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम् अङ्गभूतानां वेत्येतदुक्तं भवति पशूनां यूपाहुतिं होष्यत्सु यजुषोपविशेत् वपायां हुतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात् अङ्गभूतानां चानङ्गभूतानाञ्चेति सिद्धे एकविंशतिसंस्थे यज्ञे ब्रह्मत्वे सर्वत्रग्रहणं तदवश्यमेव तस्माच्छक्यमकर्त्तुम् उच्यते, न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यमेव अस्य तावत्सर्वशब्दस्य ब्रह्मणैव समानाधिकरणमस्तु सर्वत्र ब्रह्मा सर्वं त्रायत इति सर्वत्रं सर्वत्र चासौ ब्रह्मा च सर्वत्र ब्रह्मा कथं सर्वं त्रायते एवंविदं ह वा एष ब्रह्माणमनुगाय्येत्येवमधिकृत्याह आह्नो वैकल्पिकं कुहूतश्चाभिरक्षति एवंवित् ह वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानं सर्वांश्चर्त्विजोऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्राह्मणं कुर्वीतेति सोऽयं सूत्रकारः एवंलक्षणं ब्रह्माणं दर्शयति सर्वत्र ब्रह्मेति किञ्चान्यत् यत्र च ब्रह्मणः कर्मास्ति सर्वेषां कर्मणां क्रियमाणानां सुब्रह्मण्यप्रभृतीनां ब्रह्मा हि दक्षिणतः स्यात् एवञ्च शाखान्तरेऽप्याह वाग्यतः कर्माणि क्रियमाण आसीत तस्याः तस्याः चेष्टाया दक्षिणत एव स्यात् दक्षिणायाञ्च दिशो न व्यवेतेति तस्मात् सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः आवसथोऽपि ब्रह्मणो देवयजनस्य दक्षिणत एव स्यात् तस्माद्युक्तं सर्वग्रहणम् ॥ १ ॥

पाकयज्ञा इत्याचक्षत एकाग्नौ यज्ञान्* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पाकयज्ञा इत्येवमाचक्षते य एकाग्नौ यज्ञाः पाकयज्ञा इति सं-
व्यवहारार्था संज्ञा वक्ष्यति तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रति-
गृह्णीयादिति अथ यज्ञग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते ये एवाङ्गी-
भूताः पाकयज्ञास्तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्योक्तमेव ॥२॥

तेषां होष्यन्तु तूष्णीमुपविशेद्धुते यथार्थं स्यात्* ॥ ३ ॥

तेषां पाकयज्ञानां होष्यन्तु होमकालात्पूर्वं तूष्णीमुपविशेत्
हुते यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यादित्यपवर्गं कर्मणो दर्शयति ॥ ३ ॥

शूलगवे च बलीन् ह्रियमाणाननुगच्छेन्निधीयमानानां दक्षि-
णतः स्थित्वा निहितेष्वप उपस्पृश्यानपेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ४ ॥

शूलगवानामपशुर्भवत्यध्वर्यूणामेकाग्नौ तत्र यथाविधानमा-
स्थित्वा बलीनरण्यं ह्रियमाणाननुगच्छेत् तेषां बलीनां निधीयमानानां
दक्षिणतः स्थित्वा निहितेषु तेषु बलिषु अप उपस्पृश्य अनपेक्ष्य
प्रत्याव्रजेत् ननु दक्षिणतः स्थित्वा इति किमर्थम् उच्यते, आचार्यस्य
प्रवृत्तिरियं यत्र यत्रानुगमनं तत्र तत्र वक्ष्यति । अथ शूलगवे चेति
चशब्दः किमर्थं उच्यते, तत्र केचिद्बलीन् हरति केचिन्न तद्येषां
ह्रियते तेषामनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रतिगृह्णीयात् † ॥५॥

---

* आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आश्वलायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पाकयज्ञे दक्षिणा दीयमानाः तूष्णीं प्रतिगृह्णीयात् ओमिति वा, शूलगवः प्रकृतः अतः पुनः पाकयज्ञग्रहणं करोति कथं, सर्वेषु पाकयज्ञेषु तूष्णीमोमिति वा प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ५ ॥

पशुरेव पशोर्दक्षिणा पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य* ॥ ६ ॥

एकाग्नौ यः पशुः तस्य पशुरेव दक्षिणा, पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य दक्षिणा, पूर्णपात्रस्य लक्षणमुक्तं गृह्ये पशुरेवेत्येवशब्दः क्रियते दक्षिणात्वे अनादेशे पशुर्दृष्टः स एव स्यात् न सजातीय आलभ्यत इति ॥ ६ ॥

उभयोर्वा यथोत्साहम् † ॥ ७ ॥

उभयोर्वा पशुस्थालीपाकयोर्यथोत्साहं दक्षिणां दद्यात् यजमानः येषां होव्यतस्तु तूष्णीमुपविशेत् कृते यथार्थं स्यात् तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां यज्ञोक्तमेव ॥ ७ ॥

कर्मादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् † ॥ ८ ॥

कर्मणामादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् कः कस्मिन् कर्मणि सम्प्रैष इति सर्वग्रहणम् इति पाकयज्ञाः प्रकृताः ॥ ८ ॥

पूर्वया च द्वारानादेशे प्रविशेत् † ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

आगारदेशे पूर्वया द्वारा प्रविशेत् कर्मशालायां चशब्दः सर्वकर्मस्विति प्रकृतानुकर्षणार्थः आगारदेश इति वक्ष्यत्यग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुर्प्राश्यं निर्वप्स्यंस्तु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १० ॥

पाकयज्ञेषु अग्न्युक्तमुक्तं साम्प्रतं हविर्यज्ञेषूच्यते, अग्न्याधेयन्नाम प्रथमं हविर्यज्ञिकं कर्म तस्मिन्नग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य कर्मशालाया चतुर्प्राश्यं नाम हविः चत्वारः प्राश्नन्ति तमिति चातुर्प्राश्यन्तदर्थं द्रव्यनिर्वपणं करिष्यंस्तु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १० ॥

निरुप्ते यथार्थं स्यात्* ॥ ११ ॥

निरुप्ते तस्मिंश्चातुर्प्राश्ये हविषि यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यादिति गच्छेदित्येतदुक्तं भवति ॥ ११ ॥

तदुद्धरिष्यंस्त्वेवमेव* ॥ १२ ॥

तच्चातुर्प्राश्यं हविःस्थतमुद्धरिष्यंस्तु एवमेव दक्षिणया द्वारा प्रपद्य तूष्णीमुपविशेदिति। उद्धरिष्यंस्त्वितन्न बहुवचनम् ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

Digitized by Google

तच्चेदृत्विग्भिः प्राश्नयेयुस्तन्दुलानादायापविध्येयुर्नेष्टा-विद्धंकृतानीति* ॥ १३ ॥

तच्चातुष्प्राश्यं केचिदृत्विग्भिः प्राश्नयेयुः, केचिदन्यैर्ब्राह्मणैस्त-स्मादि तदृत्विग्भिः प्राश्नयेयुः तत्तस्मात्तन्दुलानादाय अपविध्येयुः नेष्टाविद्धंकृतानीत्यनेन मन्त्रेण अपवेधः अधःप्रक्षेपः, तन्दुलशब्दः खिन्नेषु च भूतपूर्व्वगत्या प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

अथान्यान् कृताखाश्वत्थीष्वनुदधीरन्* ॥ १४ ॥

अथान्यान् तन्दुलान् कृताखाश्वत्थीषु समित्सु प्राश्नीयुः अपरे ब्रुवते तस्मिन्नेवाग्नौ प्रक्षिपेयुरिति ॥ १४ ॥

आधास्यमानस्यारण्योः प्रत्तयो यथार्थं स्यात्* ॥ १५ ॥

योऽग्नीनाधापयिता स आधास्यमानः तस्याधास्यमानस्य अर-ण्योरर्पितयोर्यथार्थं स्यात् यो यस्यार्थः यथार्थः ॥ १५ ॥

पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा यत्राग्निं मन्थिष्यन्तः स्युस्तद्दक्षिणतो निरस्तः प्रावसुरिति दक्षिणा तृणं निरस्येदा-वसोः सदने सीदामीत्युपविशेत् भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषस्योमित्येतेनोपविशेत् यजुषेति यत्र स्यात् † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इदमपरेद्युः कर्मोपदिश्यते पूर्वाह्णे अह्नः पूर्वो भागः पूर्वाह्णः तस्मिन् पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा अग्नीनां स्थानानि अग्न्यायतनानि न तावदद्यापि अग्नयो भवन्ति स्थानानि तावत् कृतानि भवन्ति तान्यग्न्यायतनानि दक्षिणेन गत्वा यस्मिन् देशे अग्निमन्थनं करिष्यन्तः स्युः तस्य दक्षिणात्प्रदेशात्तृणं गृहीत्वा निरस्तः परावसुरित्यनेन दक्षिणतः तृणं निरस्यति निरसनं प्रक्षेपः आवसोः सदने सीदामीत्यनेनोपविशेत् यस्माद्देशात् तृणं गृहीत्वा निरस्तम् एतदुपवेशनस्थानं ततः भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येवं जपेत् एतेनोपविशेद्यजुषेति यत्र स्यात् अयमुपवेशनं चतुष्प्रकारं वक्ष्यति एकत्र तावद्यजुषोपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र उपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र तूष्णीमुपविशेदिति वक्ष्यति आसीनेत्यन्यत्र यत्र तावद्यजुषेति ब्रूयात् तत्र कृत्स्नं स्यात् मन्त्रवत् तृणनिरसनम् उपवेशनं मन्त्रवदेव उपरिष्टाज्जप इति यत्रोपविशेदिति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनोपवेशने मन्त्राभ्यामेव उपरिष्टाज्जपो न स्यात् यत्र तूष्णीमुपविशेदिति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनं मन्त्रवत् तूष्णीमुपवेशनं न चोपरिष्टाज्जपः यत्रासीनेति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनादि सर्वमेव निवर्त्तेत केवलमासनमेव ॥ १६ ॥

अग्निं प्रणीयमानं यथेतमनुगच्छेत्* ॥ १७ ॥

मन्थनविधिमतिक्रम्य अग्निप्रणयनविधिस्तावदुच्यते अग्निं प्रणी-

---

* शाख्यायनोऽप्येवम् ।

यमानं यथागतमनुगच्छेत् उत्तरेणाग्न्यायतनानामग्निं प्रणीयते अयन्तु दक्षिणेनाग्न्यायतनानामागतः तत्तेनैवानुगच्छेत् पश्चाद्गच्छेत्समनुगच्छेत् ॥ १७ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेत्* ॥ १८ ॥

निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेदिति उक्तं यजुषोपवेशनं नित्ये ॥ १८ ॥

अत्र प्रथममिति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

अस्मिन् देशे प्रथमं यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते यत्तु पूर्वमुक्तं यजुषोपवेशनम् अग्निमन्थनप्रदेशे तच्छाण्डिल्यस्य नेष्टम् ॥ १९ ॥

द्वितीयमिति धानञ्जप्यः* ॥ २० ॥

द्वितीयमेतद् यजुषोपवेशनमित्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते यच्च पूर्वोक्तं यथेदमुभे यजुषा स्यातामिति ॥ २० ॥

जाते रथन्तरं गायेद्वामदेव्यं ह्रियमाणे बृहन्निहिते सर्वाणि तृचेषु मनसा † ॥ २१ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

†, आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

जातेऽग्नौ रथन्तरं साम गायेत् वामदेव्यं ह्रियमाणे प्रणीयमाणे इत्यभिहिते आहवनीये स्थापितेऽग्नौ बृहत्साम गायेत् सर्वाणि इत्येषु मनसा सर्वाण्येतानि इत्येषु गायेत् मनसा न वाचा सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति अतः सर्वग्रहणं करोति कथं वामदेव्ये यज्ञायज्ञीये च क्रियमाणे इत्यस्ये भवत इति ॥ २१ ॥

प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति लामकायनः* ॥ २२ ॥

प्रथमोत्तमयोः रथन्तरबृहतोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीये गायेदित्येवं लामकायन आचार्यो मन्यते अरण्ये गेयत्वात्पूर्वयोः ॥२२॥

पूर्वे कल्पे भूयांसीति धानञ्जय्यः* ॥ २३ ॥

यानि भूयांसि वक्ष्यन्ते तानि पूर्वस्मिन् कल्पे स्युः रथन्तरबृहत्कल्पेनोत्तरस्मिन् वारवन्तीययज्ञायज्ञीयकल्पे ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

मन्थिष्यत्स्वरणी आलभ्यारण्योरिति गायेत्* ॥ १ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

उक्तं पूर्वे कल्पे भूयांसीति यच रथन्तरबृहतोः क्रिया तत्रै-तानि भवन्ति अग्निमन्थिष्यत्सु अरणी आलभ्य स्तुत्वा अरण्योरित्ये-तत् साम गायेत् ॥ १ ॥

मथ्यमानेऽग्निं नर इत्येतयोरन्यतरत्* ॥ २ ॥

मथ्यमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः मथ्यमानेऽग्नौ अग्निन्नर इत्येतयोः साम्नोः अन्यतरत् एकं साम गायेत् ॥ २ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ धूमे उत्थिते त्वेषस्ते धूमः ऋण्वतीति एतत् साम गायेत् ततः जाते रथन्तरं गायेदित्येतत् प्रागेवोक्तम् ॥ ३ ॥

प्रज्वलितेऽदर्श्निगात्विति* ॥ ४ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अदर्श्निगातुवित्तम इत्येतत् साम गायेत् ॥ ४ ॥

निधीयमाने गवां व्रतं यदग्निमीड इति* ॥ ५ ॥

गार्हपत्ये निधीयमानेऽग्नौ गवां व्रतं साम गायेत्, यदग्निमीड इत्येतस्यामृच्युत्पन्नं ततः प्रणीयमाने वामदेव्यं गायेत्, तत्प्रागुक्तं वामदेव्यं ह्रियमाण इति आहवनीये निहिते बृहद्गायेदित्येतदपि प्रागुक्तमेव ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यानि चैनमध्वर्युर्ब्रूयात् तानि गायेत्* ॥ ६ ॥

एतानि वा यथोक्तानि गायेत् यानि वा एनं ब्रह्माणं अध्वर्युः सम्प्रेष्यति तानि गायेत् ॥ ६ ॥

तान्युद्गातृकर्मैक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेः † ॥ ७ ॥

तानि सामानि यथोद्दिष्टानि यानि वा अध्वर्युः सम्प्रेष्यति तान्येके आचार्य्या उद्गातृकर्म मन्यन्ते यस्मादियं श्रुतिः यानि सामवेदेन कर्माणि तान्युद्गाता करोति ऋग्वेदेन होता करोति यजुर्वेदेनाध्वर्युः उद्गाता सामवेदेनेति इयं श्रुतिस्तत्रैव स्यात्। ब्रह्मणः प्रकरणे श्रूयमाणानि कथमुद्गातुर्भवन्तीति चेत् तद्ब्रवीति ॥ ७ ॥

यथा विहव्यसजनीयकयाशुभीयानि होतुः* ॥ ८ ॥

यथा उद्गातृप्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि विहव्यं शस्त्रं सजनीयं शस्त्रं अगस्त्यस्य कयाशुभीयं शस्त्रमिति होतुरेव भवन्त्यसामर्थ्यादुद्गातुः एवमेतानि सामानि ब्रह्मत्वेऽपि श्रूयमाणानि उद्गातुरेव भवन्ति किञ्च ॥ ८ ॥

प्रस्तोतुश्च वैराजशक्वरीप्रस्तावाः* ॥ ९ ॥

वैराजशक्वरीषु चैवं श्रुतिः प्रस्तावं प्रस्तुत्य विष्टम्भान् विष्टभ्नातीति यः आभिः क्षिप्रं प्रस्तुत्य क्षिप्रमुद्गायतीति इति च समान-

---

* आम्नायवोऽप्येवम्।

† आम्नायवेनानेन सूत्रद्वयं कृतम।

कर्तृभेदेऽपि सति आदेशे प्रस्तावमात्रमेव भवति प्रस्तोतुः उद्गीथमुद्गातुरेव भवति । किञ्चान्यत् ॥ ९ ॥

सर्वैश्चाविधानाद् ब्रह्मत्वकारिभिः* ॥ १० ॥

न च सर्वैर्ब्रह्मत्वकारिभिरग्न्याधेये सामगानं ब्रह्मणो विहितं तस्मादुद्गातुरेव स्यात् ॥ १० ॥

कर्मयोगाच्चोद्गातुश्चत्वारो महर्त्विजः प्राश्नन्तीति ह चातुर्प्राश्यप्राशनम्* ॥ ११ ॥

यस्माच्चोद्गातुस्तेन कर्मणा सह संयोगः श्रूयते चत्वारो महर्त्विजः प्राश्नन्तीत्येषा श्रुतिः एभिः कारणैरुद्गातुरेव सामगानं स्यात् ॥ ११ ॥

अधिकारात्तु ब्रह्मणः* ॥ १२ ॥

अत्र व्याहृतः पक्षः सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः उदङ्मुखः कुर्य्यादिति ब्रह्माधिकृतः तस्मात्तस्यैवेदं सामगानं स्यादधिकारात् ब्रह्मणो ह्यधिकारः सामवेदेन ऋग्वेदेन होता करोति यजुर्वेदेन चाध्वर्युरुद्गाता सामवेदेन अथ पुनर्ब्रह्मा † अनयैव त्रय्येति अतस्तस्यैवाधिकारः अधिकृतो ब्रह्मा भवति सामवेदेन तस्मादधिकाराद्ब्रह्मणः स्यात् ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† कथ केन ब्रह्मेति पुस्तकान्तरपाठः ।

Digitized by Google

उद्गात्रे चाविधानात्* ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत् यदि वेदमन्याधेये सामगानमुद्गातृकर्माभविष्यत् तदा उद्गातृप्रकरणे एवं विधास्यदाचार्यः सार्वक्रतुके तस्मादेतद्-ब्रह्मण एव स्यात् ॥ १३ ॥

दृष्टश्चानेन सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः* ॥ १४ ॥

दृष्टश्चानेन ब्रह्मणः सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः केन दृष्टम् ऋषिणा ऋषिशब्देन ब्राह्मण उच्यते वाजिनां साम ब्रह्मा रथचक्रेऽभि-गायतीति वाजपेये ऐन्द्रं साम बृहत्यां सामानि गायतीति सौत्रा-मण्याम् ॥ १४ ॥

उद्गातेति यथाभूयसो वादः* ॥ १५ ॥

यदुक्तं उद्गातृकर्मैक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेरिति अत्र ब्रूमः यथा भूयसो वादः भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवृत्तः उद्गाता सामवेदे-नेति ॥ १५ ॥

होत्रे विधेर्विहव्यादीनि* ॥ १६ ॥

यदुक्तमुद्गातृप्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि होतुर्भवन्तीति अत्र ब्रूमः होत्रे विधिरस्ति अतस्तानि होतुर्भवन्ति होतुरेव साम-र्थ्यात्तत्र उद्गातुरसामर्थ्यादेव न भवन्ति ब्रह्मणस्तु पुनस्तत्र त्रयी-कर्तृकत्वासामर्थ्यमस्ति सामगाने ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

स्तोत्रवत् प्रस्तावाः* ॥ १७ ॥

अथ यदुक्तं प्रस्तोतुश्च वैराजशक्करीप्रस्तावा इत्यत्र ब्रूमः प्रस्तोतु-र्यथैवान्येषु स्तोत्रेषु प्रस्तावा भवन्ति तथैवेहापि समाख्यानविनि-युक्ता एव योऽपि समानकर्तृक आदेशः सोऽप्यन्यार्थः वादसम्बन्धेन प्रवृत्तः ॥ १७ ॥

विराट्सु स्तुवन्ति पुरीषेण स्तुवत इति बहुश्रुतेः* ॥ १८ ॥

इयञ्च तयोरेव स्तोत्रयोः स्तुतिः विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा-विष्टुआः शक्करीभिः स्तुत्वा पुरीषेण स्तुवत इति च तयोस्तोत्रयो-स्त्रिकर्तृकत्वमेवाभिवदति ॥ १८ ॥

अविधानं विधिद्वैधात् † ॥ १९ ॥

अथ यदुक्तं सर्वैश्चाविधानात् शक्यत्वकारिभिरित्यत्र ब्रूमः अत्रा-विधानं विधिद्वैधात् केषाञ्चिदिष्टं केषाञ्चिन्नेष्टं सामगानं एभिरेतै-र्विहितं येषामिष्टन्तैर्विहितम् ॥ १९ ॥

यावद्वचनं कर्मयोगः † ॥ २० ॥

अथ यदुक्तं कर्मयोगाच्चोद्गातुरित्यत्र ब्रूमः यावदेव कर्म श्रूयते

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तावदेवास्तु चातुष्प्राश्यप्राशनं श्रूयते न सामगानं तस्माच्चातुष्प्राश्य-प्राशनमस्तु सामगानं माभूदश्रुतत्वादुद्गातुः अथ वा अत्र ब्राह्मणे-नोद्गातुः कल्पितं सूत्रेण विचारितम् एकपक्षेण तस्माद्विकल्प एव स्यात् ॥ २० ॥

हुतायां पूर्णाहुतौ यथार्थꣳ स्यात्* ॥ २१ ॥

सामगानं विचारितं अतोऽनन्तरं ब्रह्मा पूर्णाहुतौ हुतायां यथार्थं स्यात् यथार्थमिति गतार्थम् ॥ २१ ॥

अक्षाꣳश्चेदभिजुहुयुस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत्* २२ ॥

कश्चिदध्वर्यवः अक्षाभिर्होमं कुर्वन्ति अक्षानामविभीतकफलानि तद्यद्याभिजुहुयुः तत्र तस्मिन् गत्वा तूष्णीमुपविशेत् सिद्धमिदं सर्वत्र ब्रह्मेत्यत्र उपवेशनविधिविशेषणार्थमारभ्यते तूष्णीमिति तदु-क्तम् ॥ २२ ॥

तैर्द्यूते यथार्थꣳ स्यात्* ॥ २३ ॥

तैरक्षाभिर्हुते द्यूते प्रवृत्ते यथार्थं स्यात् ॥ २३ ॥

इष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् † ॥ २४ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

† शाङ्खायनेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

पूर्णाहुत्यनन्तरमग्न्याधेयेष्टयो भवन्ति तास्विष्टिषु अग्नित्वमुच्यते इष्टोनामादिषु सर्वेषु यजुषोपवेशयेत् स प्रकार उक्तः अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिदं इष्टिष्विति उच्यते, अग्न्याधेयेष्टिष्वितीदं बहुवचनं कृतार्थम् अग्न्याधेयेष्टिष्वत्र वर्त्तते सोऽयमाचार्य्यः सर्वग्रहणं करोति कथं सर्वेष्टिष्विदं स्यादिति ॥ २४ ॥

पूर्वा यजमानात् † ॥ २५ ॥

अथ कस्मिन् प्रदेशे इत्युच्यते यजमानासनस्य पूर्वे प्रदेशे ॥ २५ ॥

आहवनीयं प्रति † ॥ २६ ॥

आहवनीयस्याभिमुख्येन प्रतिशब्द आभिमुख्ये वर्त्तते ननु सिद्ध-माभिमुख्यम् उदङ्मुखव्यावृत्तो चेति उच्यते, विकल्पार्थमार-भ्यते ॥ २६ ॥

परिध्योर्वा सन्धिं स्रुचां वाग्राण्युत्करं वा ‡ ॥ २७ ॥

परिध्योर्वा सन्धिं प्रत्याभिमुख्यं स्यात् स्रुचां वाग्राण्युत्करं वा प्रतिशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते ॥ २७ ॥

तमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानसञ्चरो नान्येषाम् ¶ ॥२८॥

---

† आश्वलायनेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

‡ आश्वलायनेन एतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

¶ आश्वलायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तं ब्रह्माणमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानस्य सञ्चरः स्यात् नान्येषामिति नियमार्थम् अन्तरेण युक्त इति द्वितीया ॥ २८ ॥

तं यदाध्वर्य्युर्ब्रूयाद् ब्रह्मन्निदं करिष्यामीति सवितृप्रसूतोऽदः कुरु भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतेनानुमन्त्रयेत* ॥ २९ ॥

तं ब्रह्माणं यदा यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्ब्रूयात् ब्रह्मन्निदं करिष्यामीति तस्मिन् काले ब्रह्मा ब्रूयात् सवितृप्रसूतोऽदः कुरु अद इति सर्वनामस्थाने यत्कर्म करिष्यन् भवति तस्य नाम गृहीत्वा यथा-ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि सवितृप्रसूतोऽपः प्रणीय एष प्रकारः सर्वानुज्ञासु भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतेनानुमन्त्रयेतेति अनुज्ञानस्योपरिष्टादेतं मन्त्रं जपेत् ॥ २९ ॥

इति चतुर्थस्य दशमी कण्डिका।

अथ एकादशी कण्डिका।

प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छेदातासां विमोचनात्* ॥ १ ॥

उक्तम् इष्ट्यादिषु सर्वेषु यज्ञेषोपविशेदिति ततोपविष्टस्य ब्रह्मण इष्टिष्विदं प्रथमं कर्मोपदिश्यते प्रणीता इति संज्ञा वक्ष्यति विमु-

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

आसु प्रणीयमानासु समिध आदध्यादिति पात्रस्था आपः प्रणीयन्ते अप्सु बहुवचनं प्रणीता इति न पात्रे प्रणीयमानास्विति वर्त्तमानकालनिर्देशः वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् उच्यते आतासां विमोचनात् यावत्तासां विमोचनं कृतमिति सोमारौद्रार्थं तस्य हि घृतेनोदकार्थाः क्रियन्ते घृतं प्रणीतार्थेन प्रणीयते तत्राप्यातासां विमोचनात् ॥ १ ॥

तास्वेव प्रणीयमानास्वाद्धविष्कृतस्तम्बयजुषश्चाध्यासमिधः प्रस्थानीयाया इति वा* ॥ २ ॥

वाग्यमनस्य कालविकल्प आरभ्यते तास्वेव प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् आहविष्कृतः यावद्धविष्कृदेहीत्येतद्यजुः प्रयुक्तमिति तत ऊर्द्धं वाग्विसर्गः आकस्मात् कालात् आस्तम्बयजुर्हरणात् स्तम्बयजुर्हरणं यद्वेदि पांशूनुत्कीर्य्य उत्कर उत्किरति ततस्तम्बयजुषः अधि उपरिष्टात्तावद्वाग्यमनं यावत्समित्प्रस्थानीयेति समिधः प्रस्थानीयाया ऊर्द्धं वाग्विसर्गः ॥ २ ॥

यत्र वाध्वर्य्युब्रह्माणौ चेष्टेतां यत्र वा न चेष्टेतां वाग्यतः प्रायस्त्वेव स्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं यावद्वा स्वया होता करोति होतृत्वेव तावद्यज्ञो यावद्यजुषाध्वर्युरध्वर्युत्वेव तावद्यावत्साम्नोद्गातोद्गातृत्वेव तावत् ब्रह्मत्वेव ताव-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

यज्ञो यत्रोपरतस्तस्मात् तस्मिन्नन्तर्ह्रौ ब्रह्मा वाचंयमो बभूवेति सोऽयमाचार्य्य आह यत्र वाध्वर्युबह्वृचौ कर्म कुर्य्यातां यत्र वा न कुर्य्यातां वाग्यतः प्रायस्त्वेव ब्रह्मा स्यादिति प्रायोवचनात् कुर्य्यादिति कदाचित् किञ्चिदिति ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तञ्चेत्कर्त्तव्यꣳ स्याद् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नावाग्नीध्रीये सुत्याचेत् स्वः स्वाहेत्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव* ॥ ४ ॥

इह प्रायश्चित्तेषु ब्रह्माधिकृत अतस्तत्प्रकरण आह यज्ञोऽह-मित्यस्य कर्मठोऽभूनादाय वृत्तमापुपुवे सहारुणिराहुतिमुद्यत्योवाच पुनर्वैनाग्निर्वस्यस्वतो वावम्दृयोवप्स्वस इति स होवाच किं होथ्य-सीति प्रायश्चित्तमिति किं प्रायश्चित्तमिति सर्वप्रायश्चित्तमिति किं सर्वप्रायश्चित्तमिति महाव्याहृतीरेव मघवन्निति यदि प्रायश्चित्तं नाम कर्मदोषनिधानार्थं क्रियते दोषे उत्पन्ने प्रायश्चित्तं भवति तद्यदि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं स्यात् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ यदि सुत्या स्यादाग्नीध्रीये स्वः स्वाहे-त्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव तत्रैवेति प्रकृतावधारणं क्रियते। ननु यदि प्रकृतावधारणं भूर्भुवःस्वः स्वाहेत्येवमेव कर्त्तव्यं स्यात् अत्रोच्यते तत्केचिद्वर्णयन्ति एवं क्रियमाणे भू-र्भुवःस्वः स्वाहेत्येतमेव केवलामाहुतिं स्यात् या अन्या व्याहृती

* आह्वायनेऽप्येवम्

गार्हपत्यादिषु हुताः ता न स्युरिति एवञ्चाह यदाहुतिम-नूचिषे तस्मादेतामेव जुहुयादिति च, ननु चेच्छब्देन यद्यर्थसिद्धेः कर्त्तव्यं स्यादितीदं किमर्थमुच्यते उच्यते, एष वै ब्रह्म वा-प्नोति य एतदनोयुक्तं सुब्रह्मण्याय ददाति ब्रह्मणा चैवास्य श्रिया च यज्ञं समर्द्धयति य एवं वेदायो खल्वाहुर्यथावगतं यथा-नवगतं सर्वस्यैषैव प्रायश्चित्तिरिति तद्यदि तावदनेनैव प्राय-श्चित्तार्थं कृतं मन्येत नैव कुर्यात् अथ पुनः प्रायश्चित्तार्थमकृतं मन्येत ततः कर्त्तव्यमिदम् अथ स्याच्छब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते, नियमार्थं स्याच्छब्दः क्रियते अथ कृते चाकृते च प्रायश्चित्तार्थं स्यादेवेदम् सर्वत्रेति ॥ ४ ॥

हुत्वा ब्रूयाच्चेष्टताकार्ष्मप्रायश्चित्तमिति* ॥ ५ ॥

हुत्वा यद्येकामाहुतिं यदि बह्वीः ब्रूयात् चेष्टताकार्ष्मप्रायश्चित्त-मित्येवं मन्त्रम् ॥ ५ ॥

अवेलायां चेद्व्याहरेद्यज्ञियं वापद्येतैता एव व्याहृती-रनुप्रेक्षेतेदं विष्णुरिति वर्चम्† ॥ ६ ॥

उक्तं यस्मात् तस्मिन्मन्त्रौ ब्रह्मा वाचंयमो बुभूषेदिति स यदि प्रयत्नो व्याहरेदेता व्याहृतीर्मनसानुद्रवेत् भूर्भुवःस्वरिति वैष्णवीं

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

वर्त्मेदं विष्णुर्विचक्रमे इति वाग्यमनस्य कालः सूत्रकारेण नियमितः तत्रायवेलायां किञ्चिदाहरेद्यज्ञियं वा किञ्चित्कर्मापद्येत यज्ञमर्हति यज्ञियं न यज्ञियमयज्ञियन्तद्यदि बहिरल्लिकं वाचं वदेत् अनैष्टिकमयज्ञियं वाङ्मनसा आपद्येत एता एव व्याहृतीरनुप्रेक्षेत याभिः प्रायश्चित्तं कृतम् अनुप्रेक्षेत मनसानुद्रवेत् वैष्णवीं वा ऋचं मनसा ध्यायेत् विष्णुर्देवता अस्येति वैष्णवी उक्तमिदं विष्णुरिति ॥ ६ ॥

अमावास्यायां दोहनपवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः* ॥ ७ ॥

दर्शपौर्णमासिकं विधानं प्रवृत्तं तत्रामावास्यायां विशेष उच्यते, अमावास्यायामिति दर्शमुपचरन्ति अमावास्यायामिष्टौ दोहनपवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् आपोहिष्ठीयाभिर्ऋग्भिः अभ्युक्षेरन् मार्जनमभ्युक्षणम् ॥ ७ ॥

तद्भावे दार्भे* ॥ ८ ॥

तस्याभावस्तद्भावः तस्य दोहनपवित्रस्याभावे दार्भे दर्भमये पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् यस्य सान्नाय्यं न पवित्रं† तस्य दोहनपवित्रं नास्ति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† प्रवृत्तमिति पुस्तकान्तरे समीचीनः पाठः।

Digitized by Google

सर्वेष्टिष्विति शाण्डिल्यायनः* ॥ ९ ॥

सर्वेष्टिष्वेव मार्जनं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते न केवल-ममावास्यायामिति ॥ ९ ॥

प्राशित्रमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेत मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतिपश्यामीति* ॥ १० ॥

प्राश्नन्ति तदिति प्राशित्रं तत्प्राशित्रमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेत ब्रह्मा मित्रस्य चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्यनेन यजुषा ॥ १० ॥

अप आचम्य प्रतिगृह्णीयाद्देवस्य त्वेति* ॥ ११ ॥

अप आचम्येति स्मार्त्तमाचमनविधिं दर्शयति अप आचम्य तत् प्रतिगृह्णीयात् प्राशित्रं देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णन्मन्त्रं पुरस्ता-ज्जपेत् ॥ ११ ॥

व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति* ॥ १२ ॥

बर्हिषस्तृतस्य दृतश्चेतस्य व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तत् प्राशित्रहरणं पात्रं भूमौ स्थापयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ साद-
यामीत्यनेन मन्त्रेण ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठेनानामिकया चादायाग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति प्रा-
श्नीयादसंखादन्निगिरेत्* ॥ १३ ॥

अङ्गुष्ठेन अनामिकया वाङ्गुल्या आदाय गृहीत्वा अग्नेष्ट्वास्येन
प्राश्नामीत्यनेन मन्त्रेण प्राश्नीयात् असंखादन्दन्तैरभिमर्द्दन्निग-
रेत् ॥ १३ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं निदधीतेन्द्रस्य त्वा जठरे साद-
यामीति† ॥ १४ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं स्थापयेत् इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामी-
त्यनेन मन्त्रेण ॥ १४ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं तत्र निदध्यात्† ॥ १५ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं यस्मिन्नेव देशे प्रथमं प्रति व्यूह्य तृणानि
स्थापितं तस्मिन्नेव देशे निदध्यात् स्थापयेत् ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यथाहृतं वा प्रतिहारयेत्* ॥ १६ ॥

येनैव वा यथा वाहृतस्तेनैव पुनराहारयेत् ॥ १६ ॥

ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोपनिदधीत* ॥ १७ ॥

यदि तस्मिन् देशे स्थापितं ततो ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोपनिदधीत ॥ १७ ॥

तमिष्टा संस्थितायां प्राश्नीयात्* ॥ १८ ॥

तं ब्रह्मभागं दृष्ट्वा संस्थितायां प्राश्नीयात् तमिष्टयजुष ऊर्द्धम् ॥ १८ ॥

अन्वाहार्य्यमाहृतं तूष्णीमालभेत* ॥ १९ ॥

दर्शपौर्णमासवत् अन्वाहार्यं दक्षिणा तमाहृतं ब्रह्मा तूष्णीमालभेत ॥ १९ ॥

प्रजापतेर्भागोऽसीति वा* ॥ २० ॥

ब्रह्मा आलभेतेति प्रकृतम् ॥ २० ॥

अथापरं प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानक्षितोऽस्यक्षित्यै

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

त्वा प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाह्युदानरूपे मे पाह्यूर्गस्यूर्जं मयि धेहीति* ॥ २१ ॥

अथापरमन्वारम्भणम् । इदमन्यदिदमपरं, प्रजापतेर्भागोऽसीत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण एतेषां त्रयाणां विकल्पः ॥ २१ ॥

तत्रैव यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया समक्षादध्यासमागम्या अन्वाहार्य्यं ददानि ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वा ऋतादध्या मा मा हिꣳसीरऋतो मह्यꣳ शिवा भवेति* ।२२।

तस्मिन्नन्वाहार्य्येऽधिकरणे यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया समक्षादध्यासमित्येतदादि मन्त्रम् ॥ २२ ॥

इति चतुर्थस्यैकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत देव सवितरेतत्ते यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं

---

* शाख्यायनोऽप्येवम् ।

यज्ञꣳ समिमं दधातु विश्वे देवा स इह मादयन्तामित्यु-
पाꣳशु प्रतिष्ठेत्युच्चैः* ॥ १ ॥

प्रतिष्ठन्त्वनयेति प्रस्थानीया ब्रह्मन् प्रस्थास्यामीति तां समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत देव सवितरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण उपांशु प्रतिष्ठेत्युच्चैर्ब्रूयात् भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्यु-पांश्वोमित्युच्चैः भूर्भुवःस्वरित्येतदादि यज्ञमुपांशु धातुमित्युच्चैः ब्रूयात् एष उपरिष्टाज्जपः ॥ १ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वा* ॥ २ ॥

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत तत्सर्वेषां कर्मणामनुमन्त्रणं सवितृप्रसूतः प्रतिष्ठ भूर्भुवःस्वरित्येतदादिना उपरिष्टाज्जपः ॥ २ ॥

विमुक्तासु प्रणीतासु समिध आदध्यात् यथावभृथा-दुदेत्य* ॥ ३ ॥

प्रणीताविमोचने कृते आहवनीये तिस्रः समिध आदध्यात् यथावभृथादुदेत्य समिदाधानमुक्तम् एधोऽस्येधिषीमहीत्यत आरभ्य यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ ३ ॥

एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम्* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यदेतदुक्तमिष्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदित्यत आरभ्य दर्शपौर्णमासिकविधानम् एतत्सर्वेष्टीनां अग्नत्वं यथेष्टीनामिति बहुवचनात् सिद्धेः सर्वेष्टिषु किमर्थं सर्व्वेष्टीनामिति सर्वग्रहणम् उच्यते हविर्यज्ञाधिकारः प्रवृत्तः सोऽयमाचार्य्यः सर्वशब्दं करोति कथं सोमाङ्गभूतानामपीष्टीनामेतदेव अग्नत्वं स्यादिति ॥ ४ ॥

समानाहन्येकासने न पुनर्यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्यः* ।५।

एकस्मिन्नहनि यद्येकहविष्का बह्व्य इष्टयो भवन्ति तस्मिन्नेकासने न पुनर्यजुषोपविशेत् एवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते एकासनमिति यत्प्रथमायामिष्टौ आसनं कल्पितं तदेवोत्तरासु भवति पृथगेकासनम् अथ पुनः पृथगिष्टिष्वासनं कल्पते न तदेकासनम् ॥ ५ ॥

अग्न्याधेयेष्विष्टिषु प्रथमायां यजुषोपविशेत उत्तमायाञ्च समिध आदध्यादिति गौतमः* ॥ ६ ॥

एवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ६ ॥

पृथगिष्टिष्विति धानञ्जप्यः* ॥ ७ ॥

पृथगेकस्यामेकस्यां यजुषोपविशेत् समिधश्चादध्यात् एवं धानञ्जप्य आचार्य्य आह ॥ ७ ॥

---

* शाण्डायनोऽप्येवम् ।

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्नन्तु धेनुं दद्याद् ब्रह्मणेऽध्वर्यवे वाग्निपदं धेनूर्होत्रे वत्सतरी ब्रह्मणेऽनडुहोऽध्वर्यवे तथो-द्गात्रे सर्वे त्रिवर्गाः पष्ठौहोमग्नीध्राय सर्वेभ्योऽम्बरथं कुण्डले चेति* ॥ ८ ॥

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्नन्तु धेनुं दद्याद्ब्रह्मणे चशब्दो धानञ्चाप्य-मतानुकर्षणार्थः अध्वर्यवे चाग्निपदं दद्यात् अग्निपदोऽश्वः धेनूर्होत्रे दद्याद्वत्सतरी ब्रह्मणे दद्यात् अनडुहोऽध्वर्यवे दद्यात् तथोद्गात्रे अनडुहो दद्यात् सर्वे त्रिवर्गाः यदेतद्धेनूर्होत्रे दद्यात् इत्यत आरभ्य बहुवचनम् तस्मिन् परिमाणं सर्वे त्रिवर्गा इति सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते अन्यत्राप्येवंप्रकारत्रिवर्गा इति यथा विश्वजिच्छिल्पे वक्ष्यति धेनूरिति पष्ठौहोमाग्नीध्राय दद्यात् पष्ठौहीशब्दो वयसि सर्वेभ्योऽम्बरथं कुण्डलेच दद्यात् यजमानः कर्णयोराभरणं लोक-प्रसिद्धेः ॥ ८ ॥

एवमेव धेनुमग्निपदश्चेति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

यदुक्तं धेनुं दद्याद्ब्रह्मणेऽध्वर्यवे चाग्निपदमिति एतद्धेनुमग्निपदं वा ‡

---

* द्राह्यायणेनैतेन पञ्च सूत्राणि कृतानि ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ यदुक्तं सर्व्वेभ्योऽम्बरथं कुण्डले चेति एवं धेनुमग्निपदञ्च सर्व्वेभ्यो दद्यात् इति पुस्तकान्तरपाठः ।

Digitized by Google

सर्वेभ्य एव दद्यात् तयोर्दक्षिणान्तरविधानात् एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ ९ ॥

धेनुमनड्वाहं वत्सतरीं वत्सतरमजं पूर्णपात्रं तत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात्* ॥ १० ॥

यदेतद्धेन्वाद्युक्तं एतत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात् ॥ १० ॥

तथोत्तरयोरन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति* ॥ ११ ॥

तथोत्तरयोरिष्ट्योः प्रथमायामिष्टौ यदुक्तं दक्षिणाजाति उत्तरयोरपीष्ट्योः एवंप्रकारमेव दद्यात् अन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति ॥ ११ ॥

वरः सप्तमो दक्षिणानां त्रयोदशो वा पञ्चविंशो वैतद्वाजसनेयकम* ॥ १२ ॥

षड्गावो दक्षिणाः तासां सप्तमो वरः स्यात् त्रयोदशो वा अथवा द्वादश गावः त्रयोदशो वरः स्यात् पञ्चविंशो वा अथवा चतुर्विंश गावः वरः पञ्चविंशः एतद्वाजसनेयकं विधानमन्याधेये दक्षिणानां वरः प्रख्यातः ॥ १२ ॥

अग्न्याधेयान्तान् कुर्वते पूर्णाहुतिमन्त्याभिर्होममिष्टीरिति* ॥ १३ ॥

* शाख्यायनोऽप्येवम्।

अन्याधेयस्य अन्तान् कुर्वते अध्वर्यवे पूर्णाहुत्यादि केषाञ्चित् पूर्णाहुत्यन्तं केषाञ्चिदग्निहोमान्तं केषाञ्चिदिष्ट्यन्तम् ॥ १३ ॥

मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ* ॥ १४ ॥

मिथुनौ गावौ दक्षिणा स्त्रीपुमांश्च गौरेव ॥ १४ ॥

वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्षपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे † ॥ १५ ॥

अन्याधेये दर्शपूर्णमासयोऽश्च भक्षलमुक्तं साम्प्रतं चातुर्मास्येषु विवक्षितं तद्विवक्षुरिदं सूत्रमारभते वाजिनाश्विनघर्माणामिति वाजिनस्य आश्विनस्य घर्मस्य वाजिनाश्विनघर्माः तेषां वाजिनाश्विनघर्माणां ऋत्विक्षूपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत् मुखेन स्वे तु यज्ञे प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत् स्वे यज्ञे इति सत्रे वाजिनचातुर्मास्येषु आश्विनः सौत्रामण्यां घर्मः सोमे अत्र तु लाघवार्थमाचार्यो वाजिनप्रकरणे सामान्यविधानमारभते सर्वेषां किं पुनः सामान्यम् ऋत्विक्षूपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे इति तत्रैवाश्विनघर्मयोः स्वस्मिन् प्रकरणे भक्षणमग्नौ वक्ष्यति साम्प्रतं वाजिनस्यैवोच्यते ॥ १५ ॥

यस्मै रेतः प्रसिच्यते यद्वामेऽपि गच्छति यद्वा जायते

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वयं कृतम् ।

पुनस्तेन माश्विवमाविश तेन मा वाजिनं कुरु तस्य ते वाजपीतस्योपहूत उपहूतस्य भक्षयामीति वाजिनस्य* ॥ १६ ॥

यस्मे रेतः प्रसिच्यत इत्येतदादिना मन्त्रेण यथापठितेन वाजिनस्य भक्षणं कार्य्यम् ॥ १६ ॥

ऋतूनान्त्वा वाजिनां वाजिनं भक्षयामीति वा* ॥ १७ ॥

अनेन वा मन्त्रेण भक्षयेत् ॥ १७ ॥

उभाभ्यां वोभाभ्यां वा* ॥ १८ ॥

उभाभ्यां वा मन्त्राभ्यां भक्षयेदिति शेषः ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

इति चतुर्थस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

पञ्चमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानाᳪ स्तम्बयजुर्हरिष्यन्, यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

चातुर्मास्यान्यधिकृतानि वाजिनाधिकारात्, चातुर्मासिके प्रथमे पर्वणि वाजिनं भवति तस्य भक्षणविधानमुक्तम् अन्यदैष्टिकं सामान्यविधानं सिद्धं वैश्वदेवे साम्प्रतं वरुणप्रघासिकं प्रकृतत्वमुच्यते चातुर्मास्येष्वित्येवमादि चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इति चातुर्मास्यानि चातुर्मास्येष्वित्यधिकारसप्तमी वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासा इति पर्व्वणः संज्ञा सांव्यवहारिकी वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं प्रकृतत्वं हविर्यज्ञेष्विति वरुणप्रघासानामिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी स्तम्बयजुर्हरिष्यन् स्तम्बयजुरिति कर्मणः संज्ञा तदुक्तं दर्शपूर्णमास प्रकरणएव वेदेः पांशूनुत्कीर्य्य उत्करमुत्किरतीति यजुषोपविशेदिति प्रागुक्तमेव, ननु चातुर्मास्यग्रहणं किमर्थं क्रियते वैश्वदेविकं विधानमुक्तं वाजिनस्य भक्षयेदिति, ननु चातुर्मास्येभ्योऽन्यत्र वरुणप्रघासानां प्रयोगोऽस्ति तदेवं सिद्धेः चातुर्मास्यत्वे किं पुनश्चातुर्मास्यग्रहणम् क्रियते इति उच्यते, संवत्सरप्रभृतीनि चातुर्मास्यानि

---

* शाखायजोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इत्युक्तं तेषाञ्च बहवो विकल्पा दृष्टाः सद्य आदि पञ्चाहःकृतानि पञ्च पञ्च सांवत्सरिकाणीति सोऽयमाचार्य्यः चातुर्मास्यशब्दं करोति चातुर्मास्येष्वपेतेष्वेषविधिः स्यादिति ॥ १ ॥

विलिखिते चात्वालेऽध्वर्युणा सह प्रत्याव्रज्याहवनीय उपविशेत्* ॥ २ ॥

दक्षिणे प्रदेशे वेदेराहवनीयमुखमभिमुखम् उपविशेत् योऽध्वर्य्योः स एव सञ्चरः एतदौपवसथिकं कर्म ॥ २ ॥

अग्नी प्रणीयमाणौ यथेतमनुगच्छेत्* ॥ ३ ॥

अपरेद्युरग्निप्रणयनं तत्र द्वावग्नी अति प्रणयन्ति तावग्नी प्रणीयमानौ यथागतमनुगच्छेत् अनुगच्छेदिति प्रणयनमार्गेणैवानुगमनं प्राप्तं तन्माभूदित्यत आह यथेतमिति दक्षिणेनैव देशेन वेद्योरनुगच्छेत् ॥ ३ ॥

अध्वर्युश्चेद् ब्रयाद् ब्रह्मन्नेकस्फ्ययोपसम्भिन्धीति स्फ्येनाहवनीयात् पांशूननुपहत्योत्तरस्या वेदेर्दक्षिणादन्तात् कर्षन्नियादावेदि* ॥ ४ ॥

यद्येतस्मिन् काले अध्वर्युः ब्रूयाद् ब्रह्मन्नेकस्फ्ययोपसम्भिन्धीति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

स्फ्येनाहवनीयात्पांशून् प्रक्षिप्य योऽन्तरा वेदिः तस्या दक्षिणादन्तात्कर्षन्नियादावेदि यावदैष्टिकी वेदिरिति एवमसम्भेदनं कृतं भवतीति लेष विलेखने ॥ ४ ॥

मध्यादेका चेत्* ॥ ५ ॥

यद्येका वेदिर्भवति तस्या मध्यात्कर्षन्नियात् यावदैष्टिकी वेदिरिति ॥ ५ ॥

प्रोक्ष्य स्फ्यं पश्चिमेन वेदी गत्वा निधीयमानयोरग्न्योस्तूष्णीमुपविशेत् † ॥ ६ ॥

प्रोक्ष्य स्फ्यं यस्माद्देशात् गृहीतः तस्मिन्नेव स्थापयित्वा पश्चिमेन वेद्योर्गत्वा एनया द्वितीयया अग्न्योर्निधीयमानयोर्निधानकालमेव तूष्णीमुपविशेत् तूष्णीमित्यस्य प्रकार उक्तः ॥ ६ ॥

एतत् कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु † ॥ ७ ॥

यदेतदुक्तमग्निप्रणयनं कर्म एतत्सर्वेष्वग्निप्रणयन एव स्यात् न केवलं वरुणप्रघासेषु ननु सर्वग्रहणं किमर्थमग्निप्रणयनेष्विति बहुवचनात् सिद्धमेतदुच्यते हविर्यज्ञाधिकारो वर्त्तते अतः सर्वग्रहणं कृतं कथं अन्येष्वप्यग्निप्रणयनेषु सोमाङ्गभूतेषु एतत्कर्म स्यादिति ॥ ७ ॥

---

* शाण्डायये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† शाण्डायनेऽप्येवम् ।

अवभृथन्यङ्गं गच्छन्तु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् पश्चिमेन वेदी चात्वालञ्च स्वे यज्ञे हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चर उत्तरेण विहारं कर्मभ्यः* ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्गं गच्छन्तु अवभृथएवावभृथन्यङ्गः अथवा अवभृथैकदेशः अकृत्स्नोऽवभृथः तत्र तमवभृथन्यङ्गं गच्छन्तु सदकर्त्तृषु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् अग्न्योश्चात्वालस्य च पूर्वेण प्रदेशेन गच्छेत् पश्चिमेन वेद्योश्चात्वालस्य च गच्छेत् स्वे यज्ञे कौण्डपायिने विषयः हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चरः उत्तरे प्रदेशे विहारस्य यानि कर्माणि यथा इडाप्राशनमुत्तरेण दक्षिणा प्रतिग्रहः केषाञ्चित्, अथ हविर्यज्ञग्रहणं किमर्थं सिद्धम् एष सञ्चर उत्तरेण विहारं कर्मभ्य इति यावता वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं अप्राप्तं हविर्यज्ञेष्विति उच्यते एते हविर्यज्ञाः कौण्डपायिनेऽपि भवन्ति सोऽयमाचार्य्यो हविर्यज्ञेष्वित्याह कथं कौण्डपायिने दीक्षितसञ्चर एवेति ॥ ८ ॥

यथा चात्वाले तथा यूपे शामित्रे च पशौ † ॥ ९ ॥

एतानि चातुर्मास्यपर्वाणि पशुमन्त्यपि भवन्ति तद्यदा वरुणप्रघासेषु पशुः स्यात् तदा यथा चात्वालस्य पूर्वेण सञ्चरः तथा यूपस्य च शामित्रस्य च स्यात् अथ पशुग्रहणं किमर्थमिति चेत्

* आश्वलायनेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

† आश्वलायनोऽप्येवम्।

गच्छते पशोर्यूपशामित्रो भवतः तस्मात्पशुग्रहणमतिरिच्यते उच्यते पशुग्रहणमेतदर्थं न केवलं वरुणप्रघासेषु सर्वेषु पर्वस्विति ॥ ९ ॥

अवभृथन्यङ्गं प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयः * ॥ १० ॥

उक्तमवभृथन्यङ्गं गच्छन्तम् साम्प्रतं तस्मिन्नवभृथन्यङ्गे कर्मोच्यते अवभृथन्यङ्गं प्राप्याध्वर्यवे कर्मणि समाप्ते सौत्यादभ्युक्षणादारभ्य समिदाधानाहवनीयोपस्थानान्तं कर्म सर्वं कुर्युः अथ किं कर्मग्रहणम् अभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुरिति सिद्धेः उच्यते, कर्मग्रहणं नियमार्थं वक्ष्यत्यग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्ग इति शाण्डिल्य इति एतद्दर्शयति सूत्रकारो धानञ्जय्यपक्षोऽत्रेष्ट इति सर्वं क्रियतेति धानञ्जय्य इति ॥ १० ॥

साकमेधेषु क्षीरौदनस्य यथार्थं प्राश्नीयात् * ॥ ११ ॥

उक्तं वरुणप्रघासेषु अङ्गजालं साम्प्रतं साकमेधेषूच्यते साकमेधा नाम तृतीयं पर्व साकमेधेष्वित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी क्षीरेण संस्कृत ओदनः क्षीरौदनः तस्य यथार्थं प्राश्नीयात् यावतार्थी स्यात् तावत्प्राश्नीयात् परिमाणे अनियमः यदि सौहित्येच्छुः सौहित्यं कुर्यात् एतदुत्तरमेधीये कर्मणि भवति पूर्वेद्युः ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यजमानं ब्रूयात् प्रभूतमन्नं कारय सुहिता अलङ्कृता भवतेत्यमात्यान् ब्रूहि वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेत* ॥ १२ ॥

यजमानं ब्रूयाद्ब्रह्मा प्रभूतमन्नं कारय प्रभूतं बहु सुहिताश्चालङ्कृताश्च भवतेति अमात्यान् ब्रूहि सुहितास्तृप्ता आशिता भवत अलङ्कृताश्च गन्धमाल्यादिभिरलङ्कारैर्भूषयध्वमात्मानम् अमात्याः पुत्रपौत्रादयः भृत्याश्च वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेतेत्येवं यजमानो वक्तव्यो ब्रह्मणा ॥ १२ ॥

पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति ब्रह्माणमुपवेश्य* ॥ १३ ॥

अस्मिन्नहनि पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति रवथशब्दो रभसि वर्त्तते क्षीरौदनमग्नौ जुहोति ब्रह्माणं तस्याग्नेः समीपे उपवेश्य ननु उक्तं सर्वत्र ब्रह्मेति अधिकृत एव ब्रह्मा तत् किमिदमुच्यते ब्रह्माणमुपवेश्य जुहोतीति उच्यते अरुवत्यृषभे ब्रह्मैव ऋषभतां कुर्य्यात् अतः पुनर्ग्रहणम् ॥ १३ ॥

ऋषभेऽरुवति ब्रह्मैव ब्रूयाज्जुहुधीति* ॥ १४ ॥

अरुवति च रुवति च ब्रह्मा ब्रूयाज्जुहुधीति ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तूष्णीं पैतृयज्ञिकायाᳬ सर्वं कुर्य्यादोमित्येवानुमन्त्रयेत्* ॥ १५ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ तूष्णीं सर्वं ब्रह्मा कुर्य्यात् ओमित्येवानुमन्त्रयेत् ओमिति प्रणवमात्रं स्यात् अनुमन्त्रणम् ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युमनु विदधीत † ॥ १ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ कानिचित्कर्माण्यध्वर्युर्यज्ञोपवीती करोति कानिचित्प्राचीनावीती तत्राध्वर्युर्यज्ञोपवीती स्यात् तत्र ब्रह्मापि यज्ञोपवीती भवेत् यत्र प्राचीनावीती स्यात् ब्रह्मापि तथैव स्यात् यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युप्रसङ्गः ॥ १ ॥

तस्या हवीᳬषि निर्वप्स्यत्सु दक्षिणया द्वारा प्रपद्य पश्चात् प्राङ्मुख उपविशेत् † ॥ २ ॥

तस्याः पैतृयज्ञिकायाः हविषां निर्वपनं करिष्यत्सु वेदेः पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेत् निर्वप्स्यत्स्वित्यतन्त्रं बहुवचनम् ॥ २ ॥

---

* शाङ्खायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

एवमेव वेदिं गत्वा स्तम्बयजुर्हरिष्यतसु* ॥ ३ ॥

एवमेव यथा निर्वपत्सु उपविष्टः तथा वेदिं गत्वा पैतृयज्ञिकार्थं स्तम्बयजुः तत् हरिष्यत्सु तस्याः पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेदित्येतदुक्तं भवति ॥ ३ ॥

आज्यभागयोर्हुतयोर्दक्षिणेनाग्निं गत्वा पुरस्तात् प्रत्यङ्मुख उपविशेद्यजमानस्य* ॥ ४ ॥

आज्यभागयोर्हुतयोरग्नेर्दक्षिणेन प्रदेशेन गत्वा वेदेः पूर्वप्रदेशे प्रत्यङ्मुख उपविशेत् यजमानस्य प्रत्यङ्मुख एव उपविशेत् ॥ ४ ॥

हुते स्विष्टकृते यथेतं प्रत्याव्रज्योपविशेताम्* ॥ ५ ॥

हुते स्विष्टकृते यथागतं प्रत्याव्रज्य तस्मिन्नेव वेदेः पश्चिमे प्रदेशे उभौ ब्रह्मयजमानौ उपविशेताम् ॥ ५ ॥

प्राशित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत्* ॥ ६ ॥

प्राशित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत् त्यापयेत् ततः प्राश्नीयात् ॥ ६ ॥

आज्यश्चेत् प्राशित्रभागादवद्येयुस्तदुपघ्रायाप उपस्पृशेत्* ॥ ७ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

यद्याज्यं प्राशित्रं प्रतिनिधिमवद्येयुः तदाज्यमुपघ्रायाप उपस्पृशेत् ॥ ७ ॥

इडाञ्च प्रतिगृह्य प्रतिप्रयच्छेत* ॥ ८ ॥

इडान्दीयमानां प्रतिगृह्य प्रति प्रयच्छेत् तस्मा एव ॥ ८ ॥

परिषिक्तेऽध्वर्युणाहवनीयमुपतिष्ठेरन् दक्षिणेनाग्निं गत्वोत्तरेण दक्षिणाग्निं स्वे यज्ञे † ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा परिषेचने कृते आहवनीयमुपतिष्ठेरन् सर्वे यस्मिन्नग्नौ कर्म प्रवृत्तं तस्य दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्नेरुत्तरेण गत्वा स्वे यज्ञे कौण्डपायिने ॥ ९ ॥

अक्षन्नमीमदन्त हीति प्रथमासु सदृशं त्वा वयं मघवन्मन्दिषीमहि प्रनूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो यासि वशाᳬ अनयोजान्विन्द्र ते हरी इति द्वितीयोपोषु शृणुहीगिर इति तृतीया* ॥ १० ॥

एताभिर्यथोद्दिष्टाभिरृग्भिः आहवनीयमुपतिष्ठेरन् उक्तं हवयत्रादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

तत एवेक्षमाणा गार्हपत्यं मनोन्वाह्वामहे नाराशᳬ-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

सेन सोमेन पितृणाञ्च मन्मभिः पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैवो जनो जीवं व्रातꣳ सचे मह्या न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे ज्योक् च सूर्यं दृशे यमिति* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिता गार्हपत्यमीक्षमाणा उपतिष्ठेरन् मनोन्वाह्वामह इत्येतदादिभिर्ऋग्भिर्यथासूत्रिताभिः ॥ ११ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकया दक्षिणाग्निम्* ॥ १२ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकयर्चा दक्षिणाग्निमुपतिष्ठेरन् तत एवेक्षमाणा इति प्रकृतं नन्वेकयेति किमर्थम् एकैवादिष्टा उच्यते, तिसृभिस्तिसृभिराहवनीयगार्हपत्ययोरुपस्थानं कृतं तदिहापि सूत्रेनावगम्यते प्रवृत्तत्वात् तथा माभूदित्याहैकयेति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

त्रैयम्बका नामापूपा भवन्त्येककपालाः † ॥ १ ॥

त्र्यम्बको देवता येषान्ते इमे त्रैयम्बका नामापूपा भवन्ति अपूपा इति द्रव्यसंज्ञा एकस्मिन् कपाले संस्कृता एककपालाः ॥ १ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम्।

† द्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

तेषां यमध्वर्युराखूत्कर उपोपेत् तत्राप उपस्पृशेयुः शिवा नः शन्त मा भव सुमृडीका सरस्वति मा ते व्योम सन्दृश इति* ॥ २ ॥

तेषामपूपानां यमध्वर्युराखूत्कर उपोपेत् आखुर्मूषिकः उत्कीर्य्यत इत्युत्करः उद्वापः मूषिकोद्वापे उपवपेत् तस्मिंस्तस्य पांशुभिरवच्छादयेत् तस्मिन्नधिकरणे अप उपस्पृशेयुः शिवा नः शन्त मा भवेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ २ ॥

आसीतेतरेषाᳬं हूयमान इति धानञ्जप्यः † ॥ ३ ॥

इतरेषामपूपानामवयवेषु हूयमानेषु आसीतेत्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ३ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः † ॥ ४ ॥

तिष्ठेदिति स्थानं विधीयते नोर्द्ध्वताम् ॥ ४ ॥

हुते तिष्ठन्तो जपेयुरवाम्बरुद्रमयच्मह्यवदेवं त्र्यम्बक यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो वसीयसस्करद्यथा नः पशुमतस्करद्यथा नो व्यवसाययाद्भेषजमसि भेषजङ्गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजᳬं सुगं मेषाय मेष्यैस्तु भेषजं यथा सदिति † ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

ञ्चते तेषामपूपानां सर्वे तिष्ठन्तो जपेयुः अवां वहद्रमित्ये-तदादि मन्त्रं यथापठितम् ॥ ५ ॥

यजमानस्यामात्या एकैकमपूपमादाय त्रिः प्रदक्षिणमग्निं परियुः* ॥ ६ ॥

यजमानस्य ये अमात्याः पुत्रपौत्रादयो भृत्याः एकैकमपूपं गृहीत्वा त्रिरग्निं परियुः प्रदक्षिणम् ॥ ६ ॥

तत्र ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्यस्तिष्ठन्निति शाण्डिल्यस्त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनमुर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीयमामृतादिति † ॥ ७ ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते तिष्ठन्निति शाण्डिल्यः अमात्या अधिकृताः अतो ब्रह्मग्रहणं करोति त्र्यम्बकं यजामहे इत्येतदादि मन्त्रं जपेत् ब्रह्मा परियन् तिष्ठन्वा ॥ ७ ॥

एवं परीत्योदस्येयुः* ॥ ८ ॥

एवमनेन प्रकारेण परीत्य सर्वे येऽपूपा गृहीतास्तानुदस्येयुः ऊर्द्धं क्षिपेयुः ॥ ८ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

तेषां अग्न्येकं क्षिपित्वा यस्य स स्यात्तस्मै प्रयच्छेत्* ॥ ९ ॥

तेषामपूपानां अग्न्या क्षिपिता लब्धुमिच्छा लिप्सा यस्य सकाशा-ल्लब्धः स्यात् तस्मा एव पुनर्दद्यात् ॥ ९ ॥

तस्य वैव सन्तं पाणावालभेत* ॥ १० ॥

तस्यैव वा पाणौ अवस्थितं तमपूपमालभेत ॥ १० ॥

तथैव प्रतिपरीयुः* ॥ ११ ॥

यथैव प्रदक्षिणं परिगमनं कृतं तथैव प्रसव्यं परीयुः तथैवेति त्रिरित्युक्तं भवति ॥ ११ ॥

यत्रैनानध्वर्युरासजेत्तत्रोपतिष्ठेरन्नेष ते रुद्र भागस्तेना-वसेन परो मूजवतोऽतीहि कृत्तिवासाः पिनाकहस्तोऽवततधन्वे-त्यातमितोरुपेयुः † ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन् देशे एनानपूपान् कलापीकृत्वा वृक्षे वा स्थाणौ वाध्वर्युरासजेत् आबध्नीयात् तत्रोपस्थानं कुर्युः एष ते रुद्र भाग इत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन मन्त्रान्ते यः ओङ्कारः तम् आत-मितोरुपेयुः तावद्ब्रूयुर्यावदातमितः ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अन्नो देवीरित्यप उपस्पृश्यानपेक्षं प्रत्याव्रजेयुः* ॥ १३ ॥

अन्नो देवीरित्येतयर्चा अपउपस्पृश्य येन पथा गताः तं पन्थानमनपेक्षं प्रत्याव्रजेयुः ॥ १३ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं अह्नत्वं हविर्यज्ञेषु* ॥ १४ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातम् उक्तं अह्नमं हविर्यज्ञेषु यदह्नत्वं हविर्यज्ञे कस्मिंश्चिन्नोच्यते तत् सर्वं वरुणप्रघासेषु सिद्धं द्रष्टव्यम् ॥१४ ॥

पशूनां यूपाहुतिं होष्यतस्तु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १५ ॥

चातुर्मास्यानि समाप्तानि साम्प्रतं पाशुकं अह्नत्वमुच्यते तच्च सर्वं वरुणप्रघासैः सिद्धं विशेष उच्यते, यूपाहुतिं होष्यन्तु होतुमिच्छतस्तु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १५ ॥

हुतायां यथार्थं स्यात्* ॥ १६ ॥

हुतायां यूपाहुतौ यथार्थं स्यात् स्यादिति कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ १६ ॥

वपायाः हुतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात्* ॥ १७ ॥

पशोर्वपायां हुतायामिदमाप इत्यनेन मन्त्रेण चात्वाले मार्ज-

---

* आह्वायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

यित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात् सर्वग्रहणं क्रियते न केवलं पशौ सोमामत्रामपि तथा चातुर्मास्येषु सर्वेषु ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पुरोड़ाशेन चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

अनन्तरं पशुपुरोडाशः, पुरोड़ाशेनेति करणे तृतीया चरिष्यत्स्विति पुरोडाशेन कर्म चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

आहृतं पुरोड़ाशमालभ्य ब्रूयात् प्राश्नन्तु ये प्राशिष्यन्त इति* ॥ २ ॥

यदि पुरोडाशमाहरेयुः प्राशनकाले तमालभ्य ब्रूयात् प्राश्नन्तु ये प्राशिष्यन्त इति येषां प्राशनं विहितं ते प्राश्नन्तु यथा होताध्वर्युर्ब्रह्माग्निः स्वामी चेति प्रकृतौ विहितमेतेषां प्राशनम् ॥ २ ॥

अनुव्रजेत् सर्वपशूनां पत्नीसंयाजानिति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

अनुव्रजेद् यस्मिन् देशे पत्नीसंयाजा ह्रयन्ते तं देशं व्रजन् सर्वपशूनां पत्नीसंयाजेषु ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सवनीयस्यैवेति गौतमः* ॥ ४ ॥

सवनीयस्यैव वशोर्व्रजेत् नान्येषां पशूनामित्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

न सवनीयस्य च नेति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

सवनीयस्यापि नानुव्रजेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते न चान्यत्र प्रतिषेधः ॥ ५ ॥

हृदयशूलोऽवावभृथन्यङ्गस्थाने भवति तस्मिन्नप उपस्पृशेयुर्द्धाम्नो धाम्नो राजंस्ततो वरुण नोमुञ्च यदापो अघ्न्या वरुणेऽतिषयामहे ततो वरुण नोमुञ्च सुमित्रियान आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयन्द्विष्म इति* ॥ ६ ॥

अस्मिन् हविर्यज्ञिके पशौ अवभृथन्यङ्गस्थाने हृदयशूलो भवति यस्मिन् शूले हृदयं प्रोत्य पच्यते स हृदयशूलः सोऽस्मिन्नधिकरणभूतः तस्मिन्नप उपस्पृशेयुः धाम्नो धाम्न इत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

अभ्युत्क्रमणप्रभृत्यत ऊर्द्ध्वम्* ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अभ्युक्षणादारभ्य अत ऊर्द्धं सौत्यं कर्म्म स्यात् यावदाहव-नीयोपस्थानमिति एवं सर्वस्मिन् प्रसक्त आह ॥ ७ ॥

नादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ८ ॥

स्तुत्यर्थम् ॥ ८ ॥

पूर्णाहुतौ हूयमानायामासित्वा हुतायां यथार्थꣳ स्यात्* ॥ ९ ॥

समाप्ते पशौ पूर्णाहुतिं जुहुत्यध्वर्यवः तस्यां हूयमानाया-मासित्वा हुतायां यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ ९ ॥

सक्तुहोमाꣳश्चेज्जुहुयुरासीता तेषाꣳ होमात्* ॥ १० ॥

यदि सक्तुहोमान् जुहुयुरध्वर्यवस्ततस्तत्रासीत आ तेषां होमात् ॥ १० ॥

सौत्रामण्याꣳ सुराकर्मस्वाप्राजमासीत* ॥ ११ ॥

पशौ अत्युत्सृक्तं साम्प्रतं सौत्रामण्यामुच्यते सौत्रामणीति हवि-र्यज्ञस्य षष्ठी संज्ञा तस्यां सौत्रामण्यां सुराकर्म्मसु क्रियमाणेषु आप्रा-जमासीत आप्रज्याप्रज्य सुराकर्माणि यभिमवः ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

Digitized by Google

तत्र द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति ॥ १२ ॥

तस्यां सौत्रामण्यां द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति* ॥ १२ ॥

तयोर्दक्षिणत आसीत्* ॥ १३ ॥

तयोरग्न्योर्दक्षिणे प्रदेशे आसीत् वरुणप्रघासेषु सिद्धमग्निप्रणयनं तत्किमिदं पुनरारभ्यत इति चेत् उच्यते तत्र युगपद्द्वयोरग्न्योः प्रणयनम् इह पुनरेकः प्रथमः प्रणीयते अपरः अन्यस्मिन् काले अतो वैकृतत्वात् पुनरारभ्यते ॥ १३ ॥

दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यामासक्तायाᳪ सुराशेषेष्वासिच्यमानेषूपतिष्ठेरन्यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरं ब्रह्म तेन पुनीहि मेति* ॥ १४ ॥

अतिप्रणीतयोरग्न्योर्यो दक्षिणः तस्योपरिष्टात् समीपे शतच्छिद्रायां कुम्भ्यामासक्तायां सुराशेषेष्वासिच्यमानेषु सुरायां हुतायां ये शेषाः तेष्वासिच्यमानेषु उपतिष्ठेरन् यत्ते पवित्रमर्चिषीत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन उपर्यधस्ताच्च समीपे द्वे कुम्भ्यौ भवतः ॥ १४ ॥

अश्विनोर्भक्षस्य भक्षयेद्यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियेणेमन्तᳪ शुक्रं मधुमन्तमिन्दुᳪ सोमᳪ राजानमिह भक्षयामीति भक्षयेत्* ॥ १५ ॥

---

* आह्लायनोऽप्येवम्।

उक्तं वाजिनप्रकरणे ऋत्विजूपहवमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षये-दिति तस्याश्विनपदस्य भक्षयेत् यमश्विनेत्येतदादिना यथासूचि-तेन मन्त्रेण ॥ १५ ॥

यजमानञ्चेद्वसातिश्लेषेणाभिषिञ्चेयुरूपोत्थायान्तरेणाग्नी गत्वाध्वर्युणोक्तः सङ्ग्रामानि गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ १६ ॥

यदि यजमानं वसातिश्लेषेणाभिषिञ्चेयुरुपोत्थाय अतिप्रणीता-वग्नी अन्तरेण गत्वा अध्वर्य्युणा उक्तः सम्प्रेषितः संग्रामानि सामानि गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी अथ सिद्धे स्तोभानु-संहारेऽर्थयोगे किमिदं पुनरारभ्यते पदाय पदाय स्तोभेदिति उच्यते, एतानि चत्वारि सामान्याम्नातानि तेषां त्रीणि स्तोभिकान्येकमेक-स्यामृचि गीतं सोऽयमाचार्य्य आरभते पदाय पदाय स्तोभेदिति कथमेषां प्रयोगे सर्वेषामृचि गानं स्यादिति ॥ १६ ॥

निधनान्युपयन्तो यजमानस्य मूर्द्धानमालभेरन् † ॥ १७ ॥

सर्वे ऋत्विजो निधनान्युपयन्तः संग्रामानां यजमानस्य मूर्द्धान-मालभेरन् निधनोपेतैश्च सर्वैश्चोद्यते यजमानस्य च मूर्द्धालम्भ-नम् ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सन्त्वाहिन्वन्तीत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभ उत्तरन्निधनम्* ॥ १८ ॥

उक्तं पदाय पदाय स्तोभेदिति इह च यानि स्तौभिकानि तेषां येषां स्तोभः पठितः ततस्तस्योत्तरं निधनं तत्किमनुसंह्रियमाणेषु स्तोभेषु येषामेषोऽनुह्रियतां अथान्य इति अचाह सन्त्वाहिन्वन्तीत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभोऽनुप्त आम्नाये सोऽनुसंहर्त्तव्यः अथ च उत्तरस्तमुक्त्वा निधनं ब्रूयात् तस्योत्तरं निधनमाम्नातन्न पादः सन्त्वाहिन्वन्तीत्येवमाद्येकेषामेतदादीनि स्तौभिकानि अपरेषां सन्त्वाहिन्वन्तीत्येतत् इति गीतम् अन्यान्युत्तराणि स्तौभिकानि यथाराणायनीयानां सन्त्वाहिन्वन्तीत्येतस्यामृचि पञ्चाम्नातमेवम् ॥ १८ ॥

अवसः स्थाने सञ्जित्यै विजित्यै सत्यजित्यै जित्या इति क्षत्रियस्य सम्पुष्ट्यै विपुष्ट्यै सत्यपुष्ट्यै पुष्ट्या इति वैश्यस्य* ॥ १९ ॥

ब्राह्मणस्य तावद्यथापठित एव निधनोपायः कर्त्तव्यो मूर्द्धास्थाने क्षत्रियस्य सञ्जित्यै इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि वैश्यस्य सम्पुष्ट्या इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि ॥ १९ ॥

द्वे सौत्रामण्यौ कौकिली चरकसौत्रामणी च* ॥ २० ॥

द्वे इति संख्या कौकिली चरकसौत्रामणी चेति संज्ञा अथ द्विय-

---

* आम्नायवोऽप्येवम् ।

हणं किमर्थं निर्द्दिश्यतः सिद्धेः उच्यते द्वे एवैते कर्मणी द्रष्टव्ये नैतयो-रग्निहोत्रदर्शपूर्णमासवत् क्रिया द्रष्टव्या यथाग्निहोत्रे उभे साय-म्प्रातराहुती एकं कर्म तथा दर्शपूर्णमासयोरुभे इष्टी एकं कर्म न तथेह ॥ २० ॥

कौकिल्याᳬ सामगानं नेतरस्याम्* ॥ २१ ॥

कौकिल्यां सौत्रामण्यां सामगानं इतरस्याश्चरकसौत्रामण्याश्च अथेतरस्यामिति किं उच्यते, यदेतत्संख्यानानामाख्यानमेतदेतस्यां प्रति-षिध्यते यदैष्टिके विहितमौद्गात्रन्तदप्रतिषिद्धम् ॥ २१ ॥

सप्त हविर्यज्ञसᳬस्थाः सप्त सोमसᳬस्थाः † ॥ २२ ॥

एतासां कर्मक्रम उच्यते ॥ २२ ॥

तासाᳬ हविर्यज्ञसᳬस्थानामग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्ण-मासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः सौत्रामणी पाकयज्ञ इति ‡ ॥ २३ ॥

तासामिति निर्द्देशः क्रियते तासां हविर्यज्ञसंस्थानामयं क्रमो यथा-सूचितः पाकयज्ञग्रहणं संस्थाग्रहणञ्च अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ च एक-मेव कर्माभिप्रेत्य ब्रवीति अनेन क्रमेण चैतेषां क्रिया ॥ २३ ॥

---

* संख्यानानि गायेदिति द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

अथ सोमसꣳस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थ्यः षोडश्यतिरात्रो वाजपेयोऽप्तोर्याम इत्यप्तोर्याम इति* ॥ २४ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये उक्ता हविर्यज्ञसंस्थाः अथानन्तरं सोमसंस्थाः ता निर्दिष्टाः तासामपि निर्दिष्टेनैव क्रमेण क्रिया स्यात् ॥ २४ ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक्सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं कर्म्म* ॥ १ ॥

उक्तं हविर्यज्ञेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रतं सोमसंस्थासु उच्यते, सुत्यायामित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी यदितः कर्म वक्ष्यते तत् सुत्यायां प्रत्येतव्यं सुत्याशब्देन सोममुपचरन्ति ब्रह्मण इति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी केन सम्बन्धः कर्मणा प्राक् सुब्रह्मण्यायाः यदौद्गात्रन्तेन समानं तुल्यं कर्म्म ब्रह्मणः अथाधिकृतस्य ब्रह्मणः किं पुनर्ग्रहणं ब्रह्मण इति उच्यते, उक्तमौद्गात्रेण समानं कर्म्मेति तत्र चोक्तं प्रहिण्यात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यो पुरस्तात् कर्मभ्य इति तदिहौद्गात्रकर्म्मोपदेशादुद्गातृवत्

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्

पुनः सम्प्रेषणं प्राप्तं ब्रह्मणः सोऽयमाचार्यो नियमार्थं ब्रह्मणो ग्रहणं करोति कथं ब्रह्मणः कर्मैव केवलं विवक्षितमिति ॥ १ ॥

ईक्षणाक्रमणे वेदेः सञ्चरधिष्ण्योपस्थानदक्षिणाप्रतिग्रह-भक्षाः सोमविमोचनाच्चोर्द्धमन्यत् सामगानात्* ॥ २ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया इति साम्प्रतं यदन्यदूर्द्धं सुब्रह्मण्याया औद्गात्रेण समानं कर्म तदुच्यते ईक्षणञ्चाक्रमणञ्च वेदेः उत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरो भूरिति एते ईक्षणाक्रमणे कदाचिदूर्द्धं कदाचित् प्राक् अत इदमारभते उक्तं स्वयं व्रजेत् अथ उपवसथ्येवेति वेदेः सञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः धिष्ण्यानामुपस्थानं दक्षिणानां प्रतिग्रहः सोमभक्षाः सोमविमोचनाच्च यदूर्द्धं यज्ञिःसर्पणादि तत् सर्वं अन्यत् सामगानात् उक्तम् अयं सप्तेदश इति त्रिरुद्गाता गायेदित्येतत् सामगानं सोमविमोचनादूर्द्धम् ॥ २ ॥

अनु स्यात्तु दीक्षणीयायाम् † ॥ ३ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया औद्गात्रेण समानं कर्मेति न च दीक्षणीयायामुद्गातुः कर्म विद्यते तस्मादादिश्यते अनु स्यात्तु दीक्षणीयायामिति ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तस्याᳬ संस्थितायामासीतादीक्षणाद्यजमानस्य* ॥ ४ ॥

तस्यां दीक्षणीयायामिष्टौ समाप्तायामासीत यावद्यजमानो दीक्षित इति मेखलाबन्धनादि कर्म कृतं सर्वमिति ॥ ४ ॥

तं यदाध्वर्युर्वाचं यमयेदथ यथार्थᳬ स्यात्* ॥ ५ ॥

तं यजमानं दीक्षितं यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्वाचं यमयेदथ यथार्थं स्यात् यदन्यदुत्तरं कर्म तत् कुर्यात् ॥ ५ ॥

महावीरान् सम्भरिष्यन्तु तूष्णीमुपविशेत् सम्भृतेषु यथार्थᳬ स्यात्† ॥ ६ ॥

स्पष्टार्थम् ॥ ६ ॥

प्रायणीयायाᳬ संस्थितायां यथेतन्निष्क्रम्य पूर्वेण पत्नीशालां तिष्ठेदाभिषेमात् पदस्य राजक्रयण्याः* ॥ ७ ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रयन्त्यनयेति प्रायणीया तस्यां प्रायणीयायां समाप्तायां यथेतं यथागतं निष्क्रम्य उक्तं पूर्वया च द्वारागादेव इति तेनैव यथागतं निष्क्रम्य पत्नीशालायाः पूर्वे प्रदेशे तिष्ठेत्

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

आकृतः कालात् यावत् सोमक्रयण्याः गोपदादिभिर्होमः कृत इति ॥ ७ ॥

अभिक्रुत उत्तरेण सोमवहनं गत्वा प्राग्वा पदाभिहोमा-द्दक्षिणेन यत्र राजानं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुप-विशेत्* ॥ ८ ॥

अभिक्रुते तस्मिन् पदे राजक्रयण्याः सोमवहनस्यानसः उत्तरेण सोमवहनं गत्वा अथवा प्राक् पदाभिहोमात् दक्षिणेन गत्वा यस्मिन् देशे सोमं राजानं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत् क्रेष्यन्त इति भविष्यत्कालोपदेशः ॥ ८ ॥

क्रीते प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेनैनꣳ हृत्वा राजानमाध्वुरा-क्षितं पूर्वेण परीत्योह्यमानमनुगच्छेद्दक्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ९ ॥

क्रीते सोमे तस्माद्देशात् प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेन एनं अध्वाणं हृत्वा सोमं सोमवहने अनसि आध्वुरध्वर्यवः आक्षितं पूर्वेण प्रदेशेन सोमवहनस्य प्रक्रम्य उह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् दक्षिणां दिशं प्रति द्वौ गतिकल्पावुक्तौ अभिक्रुते पदे उत्तरेण प्राक्पदाभिहोमाद्दक्षिणेन गतः स्यात् तत एष क्रमो विधिर्य उक्तः यथोत्तरेण गतः स्याद्यदि दक्षिणेन यो विधिः स उच्यते ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उत्तरेण चेत्क्रीते प्रत्यङुत्क्रामेत्* ॥ १० ॥

यद्युत्तरेण सोमवहनस्य गतः स्यात् ततः क्रीते सोमे तस्मा-द्देशात् प्रत्यङुत्क्रामेत् ॥ १० ॥

पूर्वेणैनं हृत्वा राजानमादध्युः* ॥ ११ ॥

क्रीतं सोमं ब्रह्मणः पूर्वेण प्रदेशेन हृत्वा सोमवहने आदध्युः ॥११॥

आहितं पश्चिमेन परीत्योह्यमानमनुगच्छेत्* ॥ १२ ॥

आहितम् आरोपितं सोमवहनं पश्चिमेन प्रदेशेन परिगम्य ऊह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् ॥ १२ ॥

तामेवात्रैषामन्वावर्त्तेत सा ह्यस्य प्राचि वर्त्तमानस्य दक्षि-णेषा भवतीति † ॥ १३ ॥

यामेव एषाम् अनु प्राचि वर्त्तमानस्य गतः आवर्त्तमानस्यापि तामेवान्वावर्त्तेत तत्किङ्कारणं साह्यस्य सोमवहनस्य प्राङ्मुखं गतस्य दक्षिणा भवतीति ॥ १३ ॥

---

* आश्वलायनेन सूत्रत्रयमेकसूत्रं कृतम्।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

विमुक्ते चान्तरेण सोमवहनं पत्नीशालाञ्च दक्षिणोत्-क्रम्य तिष्ठेद्दीक्षितश्चेत्* ॥ १४ ॥

विमुक्ते तस्मिन् सोमवहने अन्तरेण सोमवहनस्य पत्नीशालायाश्च उत्क्रम्य दक्षिणार्द्धे तिष्ठेत् यदि दीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितः तस्य कर्म तत् कुर्य्यात् आकुतः कालात्तिष्ठेत् ॥ १४ ॥

आ राज्ञोऽवहरणात्* ॥ १५ ॥

यावत्सोमोऽवतारित इति पञ्चम्यः किमर्थमिति चेत् विमुक्ते चेति उच्यते, द्वाविमौ गतिकल्पावुक्तौ तत्रोत्तरोऽधिकृतः तत्राधि-कृतत्वात् तस्मिन्नेव काले माभूदिति अतश्चाब्दं करोति कथम् उभयो-रपि गतिकल्पयोरेष विधिः स्यादिति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवेश्यमानꣳ राजानमनुप्रविशेदव्यवयन्नग्निना † ॥ १ ॥

---

* आश्वलायनेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम् ।

† आश्वलायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

क्रीतं सन्तं सोमं सोमवहनादवतार्य्य पत्नीशालायां प्रवेश्यमानं अनुप्रविशेत् पश्चात्प्रविशेत्तस्य अव्यवयन्नग्निना सोमस्याग्नेश्चान्तरेण न गच्छेत् ॥ १ ॥

सम्बाधञ्चेत् स्याद्दक्षिणयापि द्वारा प्रविशेत्* ॥ २ ॥

यदि सम्बाधं भवेत् अपि दक्षिणया द्वारा प्रविशेत् न च व्यवायं कुर्य्यात् ॥ २ ॥

उत्तरेणाहवनीयं पश्चिमेन वेदिं सञ्चरेत् दीक्षितसेत्* ॥ ३ ॥

आहवनीयस्योत्तरेण गत्वा पश्चिमेन वेदेः गार्हपत्यस्य पूर्व्वेण दक्षिणाग्नेराहवनीयस्य चान्तरेण गत्वा तस्मिन्नासनउपविशेत् एष ब्रह्मणो दीक्षितस्य सञ्चरः ॥ ३ ॥

आतिथ्यामिष्टिं निर्वपन्ते* ॥ ४ ॥

अनन्तरमातिथ्यामिष्टिमारभन्ते, आतिथ्यमनया क्रियतइत्यातिथ्या इष्टिग्रहणमकृत्स्नेयमिष्टिः तस्यामकृत्स्नायामपि कथमैष्टिको धर्मः स्यादिति ॥ ४ ॥

ताञ्चेदनवहृते राजनि निर्वपेरन् ब्राह्मणं राजनि समादिश्य तत्रासीत* ॥ ५ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

यदि तामातिथ्यामिष्टिमनवताविते सोमे आरभेरन् ततो ब्राह्मणं तत्र तस्मिन् सोमे समादिश्य तस्यामातिथ्यायां क्रियमाणाया-मासीत ॥ ५ ॥

तस्याᳬ सᳬस्थितायां तानूनप्त्रमाज्यमवमृश्य जपेयु-र्हविरसि वैश्वानरमनाधृष्टमनाधृष्यं देवानामोजोऽनभिशस्त्य-भिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषᳬसुवितेमाधा इति* ॥ ६ ॥

तस्यामिष्टौ समाप्तायां यद्यवहृते राजन्यारब्धा यद्यनवहृते तस्यां संस्थितायां तानूनप्त्रमाज्यमवमृश्य तानूनप्त्रा देवता अस्येति तानूनप्त्रं किं पुनस्तानूनप्त्रमिति उच्यते आज्यन्तदवमृश्य अथ जपेयुः अत्र ब्रह्म-त्वसूत्रेषु बहुवचनमुद्गातॄणामपि प्राप्त्यर्थं हविरसि वैश्वानर इत्ये-तदादि मन्त्रं यथासूचितम् ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्याध्वर्युणोक्तो राजानं विस्रम्भयेत्* ॥ ७ ॥

अपः स्पृष्ट्वा यदाध्वर्युणोच्यते राजानं विस्रम्भयेति ततस्तं सोमं वसनेनोपनद्धं विस्रम्भयेत् मुञ्चेत् ॥ ७ ॥

तᳬ हिरण्येनान्तर्द्धायाभिमृशेयुरᳬशुरᳬशुष्टे देव सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायता-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

मास्त्वमिन्द्राय प्यायस्वाप्याययास्मात्सखीॐ सन्यामेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामुदृचमशीयेति* ॥ ८ ॥

तं विश्वभिितं सोमं यदि ब्रह्मणा यद्यन्येन हिरण्येनान्तर्द्धाय हिरण्यमन्तर्द्धानं कृत्वा अभिमृशेयुः न साक्षात् स्पृशेयुः अंशुरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ८ ॥

काशमये प्रस्तरे निह्नुवीरन्दक्षिणानुत्तानान् पाणीन् कृत्वा सव्यान्नीच एष्टा राय एष्टा वामानिप्रेषे भगायर्त्तमृतवादिभ्यो नमोदिवे नमः पृथिव्या इति* ॥ ९ ॥

काशमये प्रस्तरे काशो नाम तृणजातिः तन्मयः काशमयः प्रस्तरो मुष्टिः तस्मिन् प्रस्तरे निह्नुवीरन् निह्नवनं नाम कर्म तदुच्यते एवं दक्षिणान् पाणीनुत्तानान् कृत्वा तस्मिन् प्रस्तरे सव्यान् पाणीन्नीचान् कृत्वा एष्टा राय इत्येतदादि मन्त्रं जपेयुः एतन्निह्नवनम् ॥ ९ ॥

उपसदिष्टिरत ऊर्द्धं तस्यां तथैवाभिमर्शननिह्नवने सव्या अपराह्ण उत्तानाः स्युर्दक्षिणान् पश्चः † ॥ १० ॥

अस्मात्कर्मण ऊर्द्धमुपसदिष्टिर्भवति, उपसदिति संज्ञा इष्टिग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तम् आतिथ्यप्रकरण एव तस्यामुपसदिष्टौ यथैवा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

तिष्ठान्ते सोमाभिमर्शनमप्लवने उक्ते तथैव एतस्यां भवतः या तु आपराह्णिकी तस्यान्ते सव्याः पाणयः उत्ताना: स्युर्दक्षिणानां पञ्चः ॥१०॥

स्रुवेणोपसद्धोमे हुते विद्यात्संस्थितेति* ॥ ११ ॥

अहुतस्त्वेयमिष्टिः अतस्तस्याः संस्थानं प्राप्यते यदाध्वर्युणा स्रुवेणोपसद्धोमो हुतः स्यात् तदा जानीयात् संस्थितेति ॥ ११ ॥

तस्या घर्मः प्रवर्ग्यवति पूर्वः† ॥ १२ ॥

तस्या उपसदिष्टेः प्रवर्ग्यवति यज्ञे घर्मस्तावत् पूर्वो भवति प्रवर्ग्योऽस्मिन्नस्तीति प्रवर्ग्यवान् तस्मिन् प्रवर्ग्यवति प्रवर्ग्यस्यानित्यतां दर्शयति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठी कण्डिका।

अथ सप्तमी कण्डिका।

तमभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्यं गत्वा यजुषोपविश्योदक्षिणेन दक्षिणाग्निमुत्तरेण वहिस्सेत्† ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति।

तद्धर्मरोचनार्थं अभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्यमग्निं गत्वा तस्य दक्षिणे प्रदेशे यजुषोपविशेत् यदि बहिः प्रवर्ग्यः स्यात् उत्तरेणाग्नीध्रीयस्य गच्छेत् तत्र दक्षिणाग्निकर्माणि क्रियन्ते प्रस्तुते ॥ १ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्तेऽनुवाकेन तिष्ठन्तोऽवेक्षेरन् यमध्वर्यु-र्ब्रूयात्* ॥ २ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्ते तस्मिन् काले घर्मं सर्वेऽनुवाकेन गर्भो देवानामित्यादिनावेक्षेरन् यमध्वर्युर्ब्रूयात्, अनूच्यत इत्यनुवाकः ॥ २ ॥

तꣳ ह्रियमाणं यथेतमनुव्रजन् जपेद्दिश्वा आशा दक्षिण-धत्सर्वान् देवानयाडिह स्वाहा कृतस्य घर्मस्य मधोः पिबत-मश्विनेति* ॥ ३ ॥

तं घर्मं ह्रियमाणमाहवनीये यथागतमनुगच्छन् जपेद्दिश्वा आशा इत्येतदादि मन्त्रं यथासूचितम् ॥ ३ ॥

आश्राविते उपविश्य जपेदश्विना घर्मं पातमह्व्यानमह-र्दिवाभिरूतिभिस्तन्त्रायणेन मोघा वा पृथिवीद्यामिति* ॥ ४ ॥

आश्राविते घर्मे उपविश्य जपेत् अश्विना घर्ममित्येतदादि मन्त्रम् ॥ ४ ॥

---

* ज्ञाह्यायणोऽप्येवम् ।

हुते यजमानं वाचयेदपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी अमꣳसातामिहैव रातयः सन्त्विति* ॥ ५ ॥

हुते तस्मिन् घर्मे यजमानं वाचयेत् अपातामश्विना घर्म-मित्येतदादि मन्त्रं यथोद्दिष्टम् ॥ ५ ॥

घर्मशेषस्य भक्षयेन्मधुहुतमिन्द्रतमेऽग्नावश्यामते देव घर्म नमस्तेऽस्तु मा मा हिꣳसीरिति* ॥ ६ ॥

उक्तं वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विजूपहवमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षये-दिति सामान्यम् अतः तस्य घर्मस्य हुतस्य यः शेषः स्यात् तस्य भक्ष-येत् मधुहुतमिन्द्रतम इत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ६ ॥

सत्रञ्चेत्स्याद्यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपह्वानम्* ॥७॥

यदि सत्रं स्यात्ततः घर्मस्य भक्षणकाले यजमाना उपह्वयध्वम् उपसम्पादयध्वम् इत्येतदुपह्वानं स्यात् अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते न केवलमस्मिन् काले सर्वेषूपह्वानेष्वेवं स्यात् ॥ ७ ॥

एवꣳ सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्यात्* ॥ ८ ॥

एवमेतेन प्रकारेण सर्वस्मिन् काले प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्यात् इदं कर्मातिथ्यानन्तरमुक्तं अतो ब्रवीति एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्या-दिति अथ सदाग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सदा सायञ्च प्रातश्च ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

महावेदेः स्तम्बयजुर्हरिष्यन्स्तु यजुषोपविशेत्* ॥ ९ ॥

महावेदेरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी स्तम्बयजुरुक्तलक्षणं तत् हरिष्यन्स्तु बहिर्वेदि यजुषोपविशेत् ॥ ९ ॥

विलिखिते चात्वाले यथार्थं स्यात्* ॥ १० ॥

हृते स्तम्बयजुषि तावत्तस्मिन्नेव देशे आसीत यावत् चात्वालविलेखनं कृतमिति ततो यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ १० ॥

उत्तरवेदिन्निर्वप्स्यन्स्तु तूष्णीमुपविशेत् न्युप्तायां यथार्थं स्यात्* ॥ ११ ॥

उत्तरवेदिश्चात्वाले पांशुभिः क्रियते तस्मिन् मृन्निर्वपने करिष्यमाणे तूष्णीमुपविशेद्ब्रह्मा स्थाने कृते मृन्निर्वपने यथार्थं स्यात् ॥ ११ ॥

अग्निचित्यायां प्राग्दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान् होष्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १२ ॥

अग्निचित्यायां विशेष उच्यते, अग्निचित्या अनित्या तस्यामग्निचित्यायां पूर्वं दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान् जुह्वति सवितृदेवताकान् तान् होष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १२ ॥

तेषु हुतेषूख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ १३ ॥

तेषु सावित्रेषु होमेषु हुतेषु उख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणाम्

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

अनुगच्छेत् उखाप्रयोजना उख्याः उखा नाम मृण्मयं पात्रं क्रियते तस्मिन्नग्निः संह्रियते ॥ १३ ॥

तस्याᳪ सम्भ्रियमाणायामासित्वा सम्भृतायां यथार्थᳪ स्यात्* ॥ १४ ॥

तस्यां मृत्तिकायां संभ्रियमाणायां तत्रासीत् सम्भृतायां यथार्थं स्यात् ॥ १४ ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आहवनीयञ्चेष्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

योऽसौ पत्नीशालायामाहवनीयः स इष्टकाभिश्चीयते तं चेष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १ ॥

तस्मिन् सञ्चित उख्यामासन्दीं नैर्ऋतीश्चेष्टका अरण्यᳪ-ह्रियमाणा अनुगच्छेत्* ॥ २ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सञ्चिते समस्तचिते यस्यामासन्द्यामुखा स्थापिता आसीत तामासन्दीं नैर्ऋतीरिष्टकाः निर्ऋतिर्देवता यासां ता

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

नैर्ऋत्यः ता अरण्यं ह्रियमाणा अनुगच्छेत् ननु तस्मिन्निति किमर्थं उच्यते, केषाञ्चिदाहवनीयस्यैका चितिर्भवति केषाञ्चित् पञ्च यद्येका यदि वा पञ्च तस्मिन् चञ्चिते ॥ २ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितास्वपउपस्थाया-नपेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ३ ॥

निधीयमानानाम् इष्टकानां आसन्नास्व दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहितासु स्थापितासु अप उपस्थानपेक्षं प्रत्याव्रजेत् ॥ ३ ॥

अग्निं विकृष्यत्सु सर्वौषधञ्च वपत्सु तूष्णीमुपवि-शेत्* ॥ ४ ॥

अग्निं क्षेत्रं लाङ्गलेन कृष्यते तमग्निं क्षेत्रं विकृष्यत्सु तूष्णीमुप-विशेत् तस्मिन्नेव च सर्वौषधम् उप्यते, तच वपत्सु तूष्णीमुप-विशेत् ॥ ४ ॥

तैः सार्द्धं प्रत्याव्रज्य चितीः प्रणीयमाना अनुगच्छेत्* ॥५॥

तैः कर्तृभिः सह प्रत्याव्रज्य चितीः चयनार्थं प्रणीयमाना अनु-गच्छेत् याभिरिष्टकाभिरग्निश्चीयते ताश्चित्य इत्येवमुपचरन्ति ॥ ५ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितासु दक्षिणस्य पक्षस्यासन्नो यजुषोपविशेत्* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

पयस्येति त्र्यंश्चत्या ब्रवीति तेनाग्निक्षेत्रं लक्षितं भवति ॥६॥

लोकं पृणास्वपधीयमानासु ब्राह्मणं तत्र समादिश्य यथार्थं स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

लोकं पृणा नामेष्टकाः अपरा यजुष्मत्यः तासां यजुष्मतीनां उपधाने कृते ततो लोकं पृणा उपधीयन्ते तासु लोकं पृणास्वपधीयमानासु ब्राह्मणं तस्मिन् देशे समादिश्य यथार्थं स्यादिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ ७ ॥

आसीतैवेति धानञ्जय्यः* ॥ ८ ॥

धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते आसीतैव ॥ ८ ॥

एवं सदा चितिषु कुर्य्यात्* ॥ ९ ॥

योऽयमिष्टकाप्रणयनादिविधिरुक्तः एष सर्वासु चितिषु कुर्य्यात्॥९॥

सञ्चितकर्माणि करिष्यत्स्वाप्राजमासीत्* ॥ १० ॥

सञ्चितेऽग्नौ यानि कर्माणि तानि करिष्यत्सु आप्राजमासीत यावदारभ्यारभ्य क्रियन्ते तावदासीतेत्यर्थः ॥ १० ॥

सम्राडासन्दीं ह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ ११ ॥

यस्यामासन्द्यां घर्मपात्राणि स्थाप्यन्ते सा संम्राडासन्दी तां घर्मोत्सादने ह्रियमाणामनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य तैः सार्द्धं प्रत्याव्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेदप्रतिरथं जपंस्तूष्णीमनग्निचित्या चेत्* ॥ १२ ॥

चर्मपात्राणामुदकेन परिषेचने क्रियमाणे अप उपस्पृश्य तैरेव कर्तृभिः सह प्रत्याव्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेत् अप्रतिरथञ्जपन् आशुः शिशान इत्येतमध्यायञ्जपन् यद्यनग्निचित्या स्यात् तूष्णीमनुगच्छेत् ननूक्तं एतत्कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु इति अथानुगच्छेदिति किं पुनरारभ्यते उच्यते विशेषणार्थं पुनरारभ्यते कथम् अप्रतिरथञ्जपन्निति अन्येष्वग्निप्रणयनेषु दक्षिणेन वेदेर्गतः इह पुनर्येन पथाग्निः प्रणीयते तेनैवानुगच्छेत् ॥ १२ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते दक्षिणा बहिर्वेदि यजुषोपविशेत्† ॥ १३ ॥

आहवनीयायतने निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहितेऽग्नौ बहिर्वेदि दक्षिणार्द्धे यजुषोपविशेत् ॥ १३ ॥

हविर्द्धाने प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत्† ॥ १४ ॥

हविर्द्धानसंज्ञके अनसी प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत् ॥ १४ ॥

---

* शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

परिवार्यमाणयोस्तत्रैव गत्वासीत* ॥ १५ ॥

परिवार्यमाणयोर्हविर्द्धानयोस्तस्मिन्नेव देशे गत्वा दक्षिणार्द्धे वेदेर्बहिरासीत ॥ १५ ॥

उच्छ्रितायामौदुम्बर्यां यथार्थꣳ स्यात् यथार्थꣳ स्यात्* ॥ १६ ॥

तस्मिन् देशे तावदासीत यावदौदुम्बर्युच्छ्रयणं कृतमिति तत उच्छ्रितायामौदुम्बर्य्यां यथार्थं स्यात् इत्युक्तार्थम्॥ १६ ॥

इति पञ्चमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

अग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु वेदिमाक्रामेन्मन्त्रेण † ॥ १ ॥

उक्तमुच्छ्रितायामौदुम्बर्य्यां यथार्थं स्यादिति साम्प्रतमग्नीषोमयोः प्रणयणं तच्च ब्रह्मत्वमुच्यते अग्निश्च सोमश्चाग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु प्रणेष्यत्स्विति भविष्यत्काल आसन्नो निर्द्दिश्यते तस्मिन् भविष्यत्काले वेदिमाक्रामेत् मन्त्रेण ब्रह्मा आग्नानेन तीर्थेन गत्वा प्रविश्य सदाग्निथिरेत्यनेन मन्त्रेण वेदिमाक्रामेत् ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पश्चिमेनोत्तरवेदिमुदङ्ङतिक्रम्याक्रमणयजुर्जपेच्चात्वाल-समीपे दीक्षितश्चेत्* ॥ २ ॥

यदि दीक्षितः स्यात् ब्रह्मा ततः अग्नीषोमप्रणयनकाले स्वस्मादा-सनादुत्थाय हविर्द्धानस्योत्तरवेदेश्चान्तरेणोदङ्मुखः गत्वा चात्वालस्य समीपे एतदाक्रमणयजुर्जपेत् ॥ २ ॥

तूष्णीमत ऊर्द्धं वेदेराक्रमणम्* ॥ ३ ॥

ततः अग्नीषोमप्रणयनकालाक्रमणादूर्द्धं यान्यन्यानि वेद्याक्रम-णानि ब्रह्मणः तानि सर्वाणि तूष्णीं भवन्ति अनेनोक्तं सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक् सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं कर्मेति ईक्षणाक्रमणे वेदेरित्येतदादि च उद्गातुः सवनमुखेषु यशुधाक्रमणं विहितं यावद्वा-क्रामेयुरित्येक इति तदेतद्ब्रह्मणः प्राप्नोत्युद्गातृसामान्यात् तदेतत् सूत्रकारो निवर्त्तयति तूष्णीमत ऊर्द्धं वेदेराक्रमणमिति ॥ ३ ॥

क्रीत्वा राजा येनातिहृतः स्यात्तेन गत्वा तूष्णीमुप-विशेत्* ॥ ४ ॥

क्रीत्वा सोमो राजा सोमवहनादवतार्य्य पत्नीशालायां प्रवेश्य येन पथा संस्थानमानीतः स्यात् तेन गत्वा ब्रह्मा तूष्णीमुपविशेत् तस्मि-न्नासने ॥ ४ ॥

* शाखायनेऽप्येवम् ।

राजानꣳ हरेत्युक्तः पूर्वेणाग्निमेकस्मा अतिप्रदाय तान् प्रसव्यं परीत्यादायानुगच्छेद्दक्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ५ ॥

राजानं हरेत्युक्तो ब्रह्मा पूर्वेणाग्निमेकस्मै ऋत्विजे अतिप्रदाय अर्पयित्वा तानृत्विजः प्रसव्यं परीत्य आदाय गृहीत्वा सोममनुगच्छेत् यदि दक्षिणेन गतः स्यात् ॥ ५ ॥

उत्तरेण चेद्यथेतमग्निं परीत्यादायानुगच्छेत्* ॥ ६ ॥

यद्युत्तरेण गतः स्याद्ब्रह्मा यथागतमग्निं परीत्य गृहीत्वा सोममनुगच्छेत् ॥ ६ ॥

अन्येन चेद्ब्रह्मा प्रजितः स्यादन्येन राजा तेनैनं प्रगृह्णीयात्* ॥ ७ ॥

यद्यन्येन पथा ब्रह्मा गतः स्यात् अन्येन सोमो नीतः येन सोमो नीतः स्यात् तेन एनं सोमं प्रगृह्णीयात् नयेत् ननूक्तं क्रीत्वा राजा येनातिहृतः स्यात्तेन गत्वा तूष्णीमुपविशेदिति य एव राज्ञः सञ्चरः स एव सञ्चरो ब्रह्मणः तात्कालिक उपदिष्टः तत्किमिदमारभ्यते अन्येन चेद्ब्रह्मा प्रजितः स्यादन्येन राजेति उच्यते ब्रह्मणो दीक्षितस्य सञ्चरन्नियमयति यदा ब्रह्मा दीक्षितः स्यात् तदा स्वेनैव सञ्चरेण यायात् यद्यनेन राजा नीतः स्यात् न तेन यायात् ॥ ७ ॥

एतौ त्वेव ब्रह्मणो गतिकल्पावचरतोऽपि* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यद्यपि ब्रह्मा सोमं न हरेत् अध्वर्युर्यजमानो वा अन्यो वा हरेत् एतौ एव ब्रह्मणो गतिकल्पौ स्यातां यो हरत उक्तौ तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ ८ ॥

आसीताग्नीध्रीय आह्रियमाणयोरिति धानञ्जय्यः* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीये आह्रियमाणयोरासीतेत्येवं धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते ॥ ९ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

तिष्ठेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते आसीतेति सिद्धे सति स्थानविकल्पनार्थमारम्भः ॥ १० ॥

उत्तरेणाग्नीध्रीयं राजानमाज्यानि च ह्रियमाणान्यनुगच्छेत्* ॥ ११ ॥

आग्नीध्रीयस्योत्तरेण प्रदेशेन सोमं राजानमाज्यानि च नीयमानान्यनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

प्रवेशितेषु हविर्द्धानं पश्चिमेन गत्वासीतेति गौतमः* ॥१२॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च हविर्द्धानं तस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमेन गत्वासीतेत्येवं गौतम आचार्यो मन्यते देशउपयोगश्च वक्ष्यते ॥ १२ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

पूर्वेणेति शाण्डिल्यायनो दक्षिणस्य द्वारबाह्वोः पुरस्ताद्यजुषेति* ॥ १३ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च तस्यैव हविर्द्धानस्य पूर्वेण गत्वा दक्षिणस्य द्वारबाह्वोः पूर्वे प्रदेशे यजुषोपविशेदित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते एतत् स्थानमुपवेशनस्य एतयोर्गतिकल्पयोः ॥१३॥

अग्नीषोमीयवपायाᳫ हुतायां यथेतमुदङ्ङतिक्रम्य चात्वाले मार्जयेत* ॥ १४ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायां हुतायां यथेतं यथागतं यदि पूर्वेण गतः स्यात् यदि पश्चिमेन उदङ्गत्वा चात्वाले मार्जनं कुर्य्यात् तन्मार्जनमुक्तम् ॥ १४ ॥

एवमेवापररात्र आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्च सवनीयवपायाᳫ हुतायाम् † ॥ १५ ॥

यथाग्नीषोमीयवपायां हुतायां एवमेव अनेनैव प्रकारेण अपररात्रे सौत्येष्वाज्येषु प्रविष्टेषु उपवेशनं ब्रह्मणः मार्जनञ्च सवनीयस्य पशोर्वपायां हुतायाम् ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

इति पञ्चमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

प्रसङ्गेन सामान्यं कर्मोक्तं साम्प्रतमनन्तरकर्मप्रतिपत्तिः अग्नीषोमीयं पशुपुरोडाशं प्रति तदारप्स्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

दीक्षितश्चेत् सर्वा इडा अन्वारभेत* ॥ २ ॥

यदि दीक्षितः स्याद्ब्रह्मा ततः सर्वा इडा अन्वारभेत दीक्षणीयाया आरभ्य ॥ २ ॥

वसतीवरीषु परिह्रियमाणासु दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्चेदा तासां परिहरणात्* ॥ ३ ॥

वसतीवरीषु परिहरणेषु क्रियमाणेषु तस्मादेशादुत्क्रम्य दक्षिणार्द्धं वेदेर्बहिस्तिष्ठेत् यद्यदीक्षितः स्यात् यदि दीक्षितः तत्रैवासीत बहिर्वेदि कियन्तं कालं तिष्ठेत् आ तासां परिहरणात् यावद्वसतीवरीपरिहरणं कृतमिति ॥ ३ ॥

आग्नीध्रीयं राजानं ह्रियमाणमनुगच्छेत्* ॥ ४ ॥

केषाञ्चिदध्वर्यूणां राजा हविर्द्धान एव वसति केषाञ्चिदाग्नीध्रीये तद्ये राजानमाग्नीध्रीयं हरन्ति ह्रियमाणमनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यथार्थं स्यात्* ॥ ५ ॥

निधीयमानस्य सोमस्य आग्नीध्रीये दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहिते स्थापिते यथार्थं स्यात् गतार्थमेतत् ॥ ५ ॥

दीक्षितस्तत्रैव संविशेत्* ॥ ६ ॥

यदि दीक्षितः स्याद्ब्रह्मा ततस्तस्मिन्नेवाग्नीध्रीये संविशेत् ॥ ६ ॥

अपरराचे आज्यानि गृह्यमाणानि पूर्वेण गत्वाग्नींश्च पश्चिमेन वा यजुषोपविशेत्* ॥ ७ ॥

रात्रेरपरः कालः अपररात्रः तस्मिन्नपररात्रे आज्यानि गृह्यन्ति तानि गृह्यमाणानि आज्यग्रहणकाले तेषां पूर्वेण प्रदेशेन गत्वाग्नेश्च पश्चिमेन वा गत्वा तान् सर्वानग्नींश्च यजुषोपविशेत् ॥ ७ ॥

आत्तेषु प्राङुत्क्रम्य प्रसव्यं परीत्यानुगच्छेत् पूर्वेण चेद्गतः स्यात्* ॥ ८ ॥

आत्तेषु गृहीतेष्वाज्येषु प्राङुत्क्रम्य तस्मिन्नेव देशे तान् सर्वानग्नीनाज्यानि च ऋत्विजश्च अप्रदक्षिणं परीत्य अनुगच्छेत् यदि पूर्वेणाग्निं गतः स्यात् ॥ ८ ॥

पश्चिमेन चेद्यथेतमग्निं परीत्यानुगच्छेत्* ॥ ९ ॥

---

* शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यदि पश्चिमेन गतः स्यात् यथागतमग्निं परीत्यानुगच्छेत् ॥ ९ ॥

प्रवेशितेषूपविशेत्* ॥ १० ॥

प्रवेशितेष्वाज्येषु हविर्द्धानमुपविशेत् तदुक्तम् एवमेवापरराच-माज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्चेति विद्धुमुपवेशनं विकल्पार्थमार-भ्यते ॥ १० ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेष्वत्रोपविशेदिति शाण्डिल्यः* ॥ ११ ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेषु अस्मिन् देशे उपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते नैवाग्नीध्रीयसमीपे उपविशेदिति ॥ ११ ॥

अध्वर्युणोक्तो वाचं यच्छेदाहतीयं प्रातरनुवाकस्य प्रथ-मायाः* ॥ १२ ॥

अध्वर्युणोक्तः स ब्रह्मा वाचं यच्छेत् वाग्यमनं कुर्यात् आ कस्मात् कालात् यावत् प्रातरनुवाकस्य प्रथमाया ऋचस्त्रिर्वचनं कृत-मिति ॥ १२ ॥

आ वा परिधानीयायाः* ॥ १३ ॥

यावद्वा परिधानीयाया ऋचस्त्रिर्वचनं कृतमिति ॥ १३ ॥

आ वोपांश्वन्तर्यामयोर्होमात्* ॥ १४ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

आ वा उपांश्वन्तर्यामयोर्ग्रहयोर्होमात् यावदुपांश्वन्तर्यामौ हुताविति ॥ १४ ॥

आ वा बहिष्पवमानात्* ॥ १५ ॥

यावद्वा बहिष्पवमानं समाप्तमिति एते वाग्यमनस्य कालवि-कल्पाः ॥ १५ ॥

हविर्द्धानञ्चेत् पूर्वेण गतः स्यादुपांश्वन्तर्यामौ होष्यत्सु-दङ्ङतिक्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्चेत्† ॥ १६ ॥

यदि हविर्द्धानस्य पूर्वेण प्रदेशेन गतः स्यात् अद्धा तत उपां-श्वन्तर्यामौ यदा होष्यत्सु उत्तरेण गत्वा तिष्ठेत् अव्यवायार्थं यद्य-दीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितस्तत्रैवासीत नैव तस्य व्यवायोऽस्ति आ कुतः कालं तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

आ तयोर्होमात्† ॥ १७ ॥

तिष्ठेदिति शेषः ॥ १७ ॥

निःसर्पत्स्वन्वारभेत* ॥ १८ ॥

अभिषवं कृत्वा निःसर्पत्सु अन्वारभेत प्रतिहर्त्तारम् अविच्छे-दार्थं वाससि गृह्णीयात् ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये च्छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

तस्य प्रस्तोत्रा समानं कर्म प्रागुपवेशनात्* ॥ १९ ॥

तस्य ब्रह्मणः प्रस्तोत्रा सह तुल्यं कर्म आकुतः प्रागुपवेशनात् उपवेशनन्त्वाह ॥ १९ ॥

आस्तावं प्राप्यानासन्नो यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति* ॥ २० ॥

आस्तावदेशं प्राप्य असन्निकृष्टस्तस्यास्तावस्य यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति यथोदङ्मुखोपविष्टस्य प्रस्तोतुरासनमाभिमुख्येन भवति ॥२०॥

इति पञ्चमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

रश्मिरसीत्येतावनुवाकौ स्तोमभागाः* ॥ १ ॥

साम्प्रतं स्तोत्रानुमन्त्रणमुच्यते, रश्मिरसि तन्तुरसीत्येतौ द्वावनुवाकौ एकस्मिन्ननुवाके द्वादशमन्त्राः पठिताः अपरस्मिन्नेकविंशतिः तेषु मन्त्रेषु बहुवचनं स्तोमभागा इति ॥ १ ॥

तैः पृथगनुपूर्वं स्तोत्राण्यनुमन्त्रयेत ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्ते* ॥ २ ॥

किमेषां स्तोमभागत्वं स्तोमान् भजन्त इति स्तोमभागाः तैस्त्रय-

---

* आम्नायबोध्येवम् ।

स्त्रिंशता सोमभागैः मन्त्रैः पृथगेकैकमनुपूर्वम् एकैकं स्तोत्रमनुमन्त्रयेत अह्ना अह्नन् स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्ते प्रस्तोत्रा षोड़शिमत्यतिरात्रे एकोनत्रिंशस्तोत्राणि अप्तोर्यामे चत्वार्यतिरिक्तस्तोत्राणि एवमेते मन्त्राः एतेषां स्तोत्राणां प्रतिमन्त्रणे एष समुदितानां त्रयस्त्रिंशतां स्तोत्राणां प्रतिमन्त्रणविधिरुक्तः। इदानीं मन्त्रविवेकार्थमाह ॥ २ ॥

ऊर्द्धं प्रथमात्त्रात्रिपर्य्यायाद्यत्र स्यादमुष्मै त्वेति तं जिन्वेति तत्र ब्रूयात्* ॥ ३ ॥

विंशतिभ्य ऊर्द्धं सोमभागेभ्यः अहन्त्वा मन्त्राः पठिताः द्वितीयतृतीययोः पर्य्याययोः पठित्वा ततः सन्धौ छन्दः पठितः ततः पुनरतिरिक्तस्तोत्रेषु तथैवाछन्दः तथैव किन्ते प्रयोक्तव्या अथान्यथा प्रयोग इति अत्राह ऊर्द्धं प्रथमात्त्रात्रिपर्य्यायादिति अमुष्मा इति सर्वनाम्नि त्रिवृदसि त्रिवृते त्वा त्रिवृतं जिन्व सर्वे चैवं प्रकारो द्वादशस्वपि ॥ ३ ॥

सवितृप्रसूताबृहस्पतये स्तुतेत्येकैकस्यान्तः* ॥ ४ ॥

एकैकस्य मन्त्रस्य सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्येषान्तः स्यात् त्रिवृदसि त्रिवृते त्वा त्रिवृतं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति उत्तरेषामप्येवमेव प्रकार एवं जातीयानाम् ॥ ४ ॥

पूर्वेषाञ्च* ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

पूर्वेषाञ्च रश्मिरसीत्येतद्दाद्दीनां सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्ये-केकस्य मन्त्रान्तः स्यात् ननु आम्नायसिद्धमेकैकस्मिन् किं पुनरार-भ्यते पूर्वेषाञ्चेति उच्यते विशेषविवक्षुरारभते विशेषो वक्ष्यते स पूर्वेषाञ्चैतेषाञ्च स्यादिति ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्बृहतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतद्वाधिकं कुर्या-दोङ्कारं वा* ॥ ६ ॥

एतद्वा यथोद्दिष्टं यजुरधिकं कुर्यादोङ्कारं वेति विकल्पः पूर्वेषा-ञ्चेत्युक्तम् ॥ ६ ॥

यथाम्नायं सन्धेरनुमन्त्रयेत* ॥ ७ ॥

यथाम्नायपरिपठितेन यजुषा सन्धेः सोचमनुमन्त्रयेत वसुको-ऽसि वस्यष्टिरसि वेषश्रीरसि सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्येवम् ॥ ७॥

त्रेधं विभजेदिति धानञ्जप्यो वसुकोऽसि वस्यष्टिरसि वेष-श्रीरसि वसुकाय त्वा वस्यष्टये त्वा वेषश्रिये त्वा वसुकं जिन्व वस्यष्टिं जिन्व वेषश्रियं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तु-तेति* ॥ ८ ॥

एतदेव यजुस्त्रेधं विभजते नानुमन्त्रयेतेत्येवं धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते सत्रिविधविभागप्रकारस्तेनैवाचार्येणोक्तः ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

स्तुतदेवेन सवित्रा प्रसूता इत्यनुमन्त्रयेत मानसं वाजपेये च बृहत्* ॥ ९ ॥

स्तुतदेवेन सवित्रेत्येतदादिना मन्त्रेण मानसं स्तोत्रमनुमन्त्रयेत दशमेऽहनि वाजपेये च बृहत् तेनैव ॥ ९ ॥

आनन्तर्य्येणेतराणि* ॥ १० ॥

यथोक्तमेवानुमन्त्रयेतानन्तर्य्येण तत् किमिदमारभ्यते आनन्तर्य्येणेतराणीति उच्यते इदं हि मानसमग्निष्टोमसाम ऊर्द्ध्वम् आम्नातं यथा षोड़शिसाम ऊर्द्ध्वं वाजपेयसाम तत्रायं न्यायः प्राप्तः पूर्वस्य स्तोत्रस्य यदनुमन्त्रणं तेनैवानुमन्त्रणं प्राप्तम् उत्तरस्य वा यत् यत् सूत्रकारेण कल्पितं तद्वाधिकं स्याद्विकल्पो वैतयोर्मानसवाजपेयसाम्नोः एतस्मिन् संशये आचार्य्यो मुक्तसंशयं सूत्रमारभते यदेतदानन्तर्य्यमुक्तं पूर्वेषामेव यथोक्तानां स्तोत्राणां स्यात् ॥ १० ॥

इद्धात् स्तोत्राणि पूर्वेण तद्विवृद्धेः* ॥ ११ ॥

इद्धादित्ययं निपातः असंकल्पितस्तोत्राणि नैमित्तिकान्यापद्येरन् यथा सोमातिरेके तानि तत्पूर्वस्य स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत किं कारणं तद्विवृद्धेः तस्माद्धि स्तोत्रात् सोमोऽतिरिक्तः ॥ ११ ॥

परेण वा तन्निकामनात्* ॥ १२ ॥

---

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

परस्य वा यत् स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत तस्माच्चिकामयमानोऽभ्यतिरिच्यत इत्युक्तम् ॥ १२ ॥

मानसवद्वातिरिक्तसामान्यात्* ॥ १३ ॥

यथा वा मानसे तथा वानुमन्त्रणं कस्मादतिरिक्तसामान्यात् ॥ १३ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वानुक्तत्वात्* ॥ १४ ॥

यदा सर्वेषां स्तोत्राणामनुमन्त्रणं तेन वा स्यात् कस्मादनुक्तत्वात् यस्माद्यत्र नोच्यते तत्र यत् सामान्यं तद्भवति सविद्वप्रसूतः स्तुते भूर्भुवःस्वरिन्द्रवतिर्भ्राह्यं मानुष इत्येतत् ॥ १४ ॥

यद्यत् स्तोत्रं लुप्येत सत्त्रैव स्तोमभागेन* ॥ १५ ॥

समुदितानामनुमन्त्रणमुक्तं साम्प्रतं यद् यत् स्तोत्रं लुप्येत तस्य यदनुमन्त्रणं तदपि लुप्येत कोऽस्य विषयः षोड़शी वीप्सा किमर्थं यद्यदिति उच्यते षोड़शिप्रकरणे पठति अथाग्निष्टोमे य्दक्षीयादिति यदाग्निष्टोमे य्दक्षते तदा तस्य पूर्वाणि त्रीणि स्तोत्राणि लुप्यन्ते उक्थान्येवमियं वीप्सार्थवती भवति ॥ १५ ॥

स्तुते वक्ष्यमाणेन तत्रैव गत्वासीत † ॥ १६ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

† आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

इदं सर्वं प्रसङ्गादुक्तं साम्प्रतमनन्तरप्राप्तिः तदुच्यते स्तुते बहिष्पवमानेन स्तोत्रेण तस्मिन्नेव देशे गत्वासीत यत आगतः ॥ १६ ॥

वपायाᳪं हुतायां मार्जयित्वा धिष्ण्यानुपस्थायोक्तᳪं सदस्युपवेशनम्* ॥ १७ ॥

सवनीयपशोर्वपायां हुतायां मार्जनं कृत्वा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् ततो धिष्ण्यानुपस्थाय सदः प्रविशेत् तस्मिन्युक्तमुपवेशनं याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्य्यादित्येतस्मिन् प्रकरणे ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

स्तुतशस्त्रयोर्वाचं यच्छेत् † ॥ १ ॥

स्तोत्रे स्तूयमाने शस्त्रे च शस्यमाने वाग्यमनं कुर्य्यात् सर्वत्र ब्रह्मा ॥ १ ॥

अनूच्यमाने च सर्वत्र † ॥ २ ॥

अनुवचने च क्रियमाणे अमुष्मा अनुब्रूहीत्यत आरभ्य वाग्यमनं कुर्य्यात् सर्वत्र अथ सर्वग्रहणं किमर्थमित्युच्यते न केवलं स्तुतशस्त्रयोः अन्यस्मिन्नप्यनूच्यमाने ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

वषट्कृते विसृजेत* ॥ ३ ॥

कियन्तं कालं वाग्यमनम् उच्यते वषट्कृते विसृजेत ॥ ३ ॥

अवभृथादुदेत्यानुख्याद्यज्ञशेषम्* ॥ ४ ॥

उक्तं ब्रह्मण उद्गात्रेण समानं कर्मेति तत्र अवभृथादूर्द्ध्वं उद्गातुः कर्म नास्ति तत्र ब्रह्मणः कर्मशेष उच्यते अवभृथादुदेत्य अनुख्यात् अनुभवेद् यज्ञशेषं यो यज्ञशेषः तत्र सर्वत्र ब्रह्मत्वं कुर्य्यात् ॥ ४ ॥

अहर्गणेष्वेनं सदातिप्रैषेण प्रशास्ता वाचं यमयति राजानं रक्षेति चाह तदुभयं कुर्यादावसतीवरीणां परिहरणात्* ॥ ५ ॥

अहर्गणेषु दिरात्रप्रभृतिषु एनं ब्रह्माणं सदा अहन्यहनि प्रैषेण प्रशास्ता मैत्रावरुणः वाचं यमयति राजानं रक्षेत्येवञ्चाह अतिक्रम्य तार्तीयसवनिकं स्वरम् अतिप्रैषः तद्वाग्यमनञ्च राज्ञश्च रक्षणमुभयं कुर्य्यात् यावद्वसतीवरीपरिहरणं कृतमिति ॥ ५ ॥

तत्सत्रे पर्यायेण कुर्युः † ॥ ६ ॥

तद्वाग्यमनं राज्ञश्च रक्षणं सत्रे सर्वे सत्रिणः क्रमेण पर्य्यायं कुर्य्युः अवसरेण ॥ ६ ॥

अहीने तु ब्रह्मैव † ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

अहीने अह्नैव कुर्य्यादेतत् कर्म कुतः संशय इति चेत् उच्यते अहीनभूते द्वादशाहे यद्यपि सत्रवत् सर्वं क्रियते तस्मात् सर्वहीने सत्रवदिति तथाप्येतत् कर्म अह्नैव कुर्य्यात् ॥ ७ ॥

वाजपेये पृष्ठस्य स्तोत्रमनुमन्त्र्य सदस्यं ब्रह्मासन उपवेश्य निष्क्रामेत्* ॥ ८ ॥

वाजपेये क्रतौ पृष्ठस्तोत्रानुमन्त्रणं कृत्वा ब्रह्मासने सदस्यमुपवेश्य विसंस्थितसञ्चरेण निष्क्रामेत् ॥ ८ ॥

पूर्वेणाग्नीध्रीयꣳ स्थूणा निखाता स्यात्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यात् ॥ ९ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमन्तर्वेदीति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अन्तर्वेदीति श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यादिति एवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १० ॥

तस्यामौदुम्बरꣳ सप्तदशारꣳ रथचक्रं प्रतिमुक्तꣳ स्यात्* ॥ ११ ॥

यद्याग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे यदि मार्जालीयस्य दक्षिणे स्थूणा निखाता स्यात् तस्याम् औदुम्बरं सप्तदशारं रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात् प्रोतं स्यात् उदुम्बरस्य विकारम् औदुम्बरं सप्तदश अरा अस्मिन्निति सप्तदशारं रथस्य चक्रं रथचक्रम् ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तदभावे यत् किञ्च रथचक्रम्* ॥ १२ ॥

एतल्लक्षणस्य चक्रस्याभावे यत् किञ्च रथचक्रं स्यात् ॥ १२ ॥

तस्मिन् बाहू आदध्याद्देवस्याहꣳ सवितुः प्रसवे सत्य-सवसो बृहस्पतेर्वाजितो वाजजितो वर्षिष्ठमधिनाकꣳ रुहे-यमिति* ॥ १३ ॥

तस्मिन् रथचक्रे बाहू स्थापयेत् देवस्याहं सवितुः प्रसवे इत्येतदा-दिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ १३ ॥

रथेष्वाजिन्धावत्स्वाविर्मया इति गायेदाकारमुद्गीथादौ लुप्त्वा † ॥ १४ ॥

रथेषु आजिन्धावत्सु जयार्थं वेगेन धावत्सु आविर्मया इत्येतत् साम गायेत् उद्गीथादौ य आकारस्तस्य लोपं कृत्वा ॥ १४ ॥

तस्य स्थाने प्रत्याहृत्य द्व्यक्षरमम्मन्निति गतेषु † ॥ १५ ॥

योऽसावुद्गीथादावाकारो लुप्तस्तस्य स्थाने अम्मन्निति एतत् द्व्यक्षरमाहृत्य तस्मात् स्थानादुद्गतेषु रथेषु गायेत् ॥ १५ ॥

यथाधीतमाधावत्स्वागतेषु वा ‡ ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणीये एतदारभ्य कतिपयान्येतत्पर्य्यन्तानि सूत्राणि न सन्ति ।

पुनरागच्छत्सु आगतेषु वा यथाधीतं गायेत् अविकृतमित्यर्थः ॥ १६ ॥

सर्वत्र वा यथाधीतम् ॥ १७ ॥

सर्वेषु वा गानकालेषु धावितेषु गतेषु आगच्छत्सु आगतेषु वा यथाधीतमेव गायेत् ॥ १७ ॥

परिवर्त्तयन् गायेत् परिवर्त्त्य गायेद्गीत्वा वा परिवर्त्तयेद्गायतोवान्यः परिवर्त्तयेत् ॥ १८ ॥

परिवर्त्तयेत् परिवर्त्तयन् गायेदित्येतदाद्यो विकल्पा भवन्ति ॥ १८ ॥

उदङ्ङवरोहं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसि विष्णोः क्रान्तमसि विष्णोर्विक्रान्तमसीति ॥ १९ ॥

उदङ् उत्तरतो अवरोहामीत्येवं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसीत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ १९ ॥

अभि दक्षिणमावृत्य सदः प्रविशेत् ॥ २० ॥

दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य सदसि प्रविशेत् ॥ २० ॥

तत्रासीनो हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

तत्रासीनस्तस्मिन् सदस्यासीनः हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् नाना पृथगित्यर्थः वक्ष्यति हिरण्यस्याल्पं मधुनः पूर्णं अञ्जलौ दद्यादिति तत् नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

Digitized by Google

ऋतपेये च दक्षिणाञ्चमसम् ॥ २२ ॥

ऋतपेये च एतस्मिन्नेव काले एतस्मिन्नेव स्थाने सोमचमसो दक्षिणा तं प्रतिगृह्णीयात् उक्तं सोमचमसो दक्षिणा सगोत्राय ब्रह्मणे देया इति ॥ २२ ॥

ब्राह्मणाय मधु दद्यान्निदधीत हिरण्यम् ॥ २३ ॥

अन्यस्मै ब्राह्मणाय मधु दद्यात् निदधीत हिरण्यं स्वयं प्रतिगृह्णीयात् ॥ २३ ॥

त्रिष्टुप्छन्दसा सर्वभक्षञ्चमसं भक्षयेत् ॥ २४ ॥

योऽसौ सोमचमसो दक्षिणा ऋतपेये तं त्रिष्टुप्छन्दसा सर्वभक्षं भक्षयेन्निःशेषम् ॥ २४ ॥

तं प्रतिगृह्णीयादिति स्थविरो गौतमः कस्त्वा ददाति सत्वा ददाति कस्मै त्वा ददाति तस्मै त्वा ददाति कस्त्वाकं भक्षयामीति भक्षयेद्वाग्देवो सोमस्य तृप्यत्विति वा तृप्यत्विति वा ॥ २५ ॥

तं सोमचमसं कस्त्वा ददाति इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयादित्येवं स्थविरो गौतम आचार्यो मन्यते कस्त्वाकं भक्षयामीति च भक्षयेत् वाग्देवी सोमस्य तृप्यत्विति वा न त्रिष्टुप्छन्दसेति ॥२५॥

इति पञ्चमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

षष्ठः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

सन्तनि चोद्यमानमेकैकस्यामृचि सर्वं स्तोमसम्भवात् * ॥१॥

उक्तं अन्त्यत्वं साम्प्रतं सन्तनिनो विधानमुच्यते कः पुनरन्त्यत्वान-न्तरं सन्तनिनोऽवसर इति उच्यते उद्गाचं प्रकृतं तच अन्त्यत्वं प्रास-ङ्गिकमुक्तं साम्प्रतमयमाचार्य्यः सामविधानं वक्ष्यति तृचैकर्चकृतमिष्टं तच तस्मिन् सन्तनिनि तृचैकर्चक्रियां प्रति संशयः तत्परीक्षार्थं सन्त-निन एव तावद्विधानमारभते एतत् सन्तन्याम्नाये तृचे गीतं तत्प्रयो-गकाले तृचएव मन्यते तदेतच्चिन्त्यते किमेतदाम्नायगानं प्रत्यृचं सर्वं क्रियतां अथ यथाम्नायमेवेति कुतः संशयः उच्यते प्रगीतेषु दृश्यते सन्तनिनस्त्रयः प्रस्तावाः प्रदृश्यन्ते यद्येकस्यामृचि सर्वं गीयते तत-स्तत्प्रस्तावना सम्भवति अथ पुनर्यथाम्नायं ततोऽस्य वाक्यस्यानर्थक्यं भवति चयः प्रस्तावसदृशा इति अत आरभ्यते सन्तनि चोद्यमान-मेकैकस्यां सर्वं स्तोमसम्भवादिति सन्तनीति साम्नः संज्ञा चोद्यमानं आदिश्यमानम् एकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं यदेतत् द्विपदोत्तरे तयोरेव एतद्गानमेकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं किं कारणं स्तोमसम्भवादेव एवं हि कृते स्तोमः सम्भवति पञ्चभक्तियुक्तेन साम्ना स्तोमः संख्यायते उक्तञ्च

---

* आम्नायवशेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि इति तदेता भक्तयः क्रियन्ते ततः स्तोमः सम्भवति अथ पुनर्न क्रियन्ते तत, उतद्दृष्टैकदेशं साम कृतं भवति नचायं न्यायः सामैकदेशैः स्तोमसंख्यानमिति तस्मादेकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं भवति ॥ १

तथा चान्यानि स्वविच्छन्दःसु* ॥ २ ॥

तथा चान्यानि सामानि स्वच्छन्दःसु विच्छन्दःसु च भवन्ति तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः वारवन्तीययज्ञायज्ञीयवामदेव्यपञ्चनिधनवामदेव्यवत् यथा वारवन्तीयमेकस्मिन् पादे कृत्स्नं पठितं तथा यज्ञायज्ञीयं जगतीषु गायत्रीषु च तथा वामदेव्यं गायत्रीषु त्रिष्टुप्सु च गीतं तथा पञ्चनिधनं वामदेव्यम् अतिच्छन्दःसु च गीतं तथा ककतीषु गीतं रथन्तरम् एवमेतद्गामसुत्तराभ्यां लुप्तभक्तिकं दृष्टम् ॥ २ ॥

सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवत्* ॥ ३ ॥

ननु यद्येतत्प्रत्यृचं सर्वं गीयते ततः सन्तनित्वमोपपद्यते यदि भक्त्यपायः क्रियते ततः सन्तनित्वं भवति अन्यथा सन्तनित्वं न भवति अत्रोच्यते सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवत् यथा यद्वाहिष्ठीयं च्युतेऽपि यद्वाहिष्ठशब्दात् यद्वाहिष्ठीयत्वं नैव जहाति एवमेतत्सन्तनि च्युतेऽपि भक्तिलोपात् सन्तनित्वं न जहाति ॥ ३ ॥

त्रिषु वा तृचेष्वेकर्चवत्तृचे दर्शनात्* ॥ ४ ॥

---

* आम्नायबोऽप्येवम्।

Digitized by Google

त्रिषु वा त्र्यचेष्वेतत्त्वन्तानि क्रियताम् एकर्चवत्तृचे दर्शनात् यथा-साम्य एकर्चे तृचानि प्रयोगे त्र्यचे क्रियन्ते एवमिदमपि सन्तनितृचे तृचं प्रयोगे त्रिषु त्र्यचेषु क्रियते एवं पर्वणां साम्नं कार्त्स्न्यं कृतमिति ॥ ४ ॥

साम्ना च स्तोमसंख्यानात्* ॥ ५ ॥

कृत्स्नेन च साम्ना स्तोमः संख्यायते नातृचीनेन ॥ ५ ॥

त्रिष्वाचार्याः स्मृतेः† ॥ ६ ॥

तिसृषु ऋक्षु आचार्य्या गानं मन्यन्ते प्रयोगे कस्मात् स्मृतेः एवं हि आचार्य्यैः गीतं स्मृतिः ऊहगीतिः स्मृतितस्तुः परं प्रमाणं यद्येवमाचार्य्या मन्यन्ते अथ पूर्वविधानं कस्य उच्यते स्थविरस्य गौतमस्येदं मतं सन्तनिचोद्यमानमेकैकस्यां सर्वमित्येवं स्थविरो गौतमो मन्यत इति एवमेव यज्ञादीनाञ्चोद्यमानग्रहणात् ॥ ६ ॥

यथान्यानि सामानि† ॥ ७ ॥

त्रिषु भवन्ति स्मृतेरेव यथान्यानि सामानीति भूयस्त्वं गृहीत्वा ब्रवीति भूयस्त्वमिति नियामकं विधिर्भवति उभयोरपि लोकवेदयोः भूयस्त्वं प्रमाणीभवति यथा लोके मतद्वैधे तयोर्बहुत्वं ततो गृह्यते तथामग्नकः भूमास्य बृहद्रथन्तरपृष्ठान्यहानि भवन्ति प्रथमस्य त्र्यह उत्तरश्चतुरहोभूत्वोवसर्त्रेण्यामित्येतस्माद्धेतोरिति ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

सन्तानाच्च सन्तनि* ॥ ८ ॥

यदुक्तं सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवदिति तन्न सन्तानादेव सन्तनि यद्युत्तरे स्तोत्रीये लुप्तविभक्तिके क्रियते ततः सन्तनित्वमुपपद्यते ॥८॥

सन्ततं गायतीति चाह* ॥ ९ ॥

एवञ्च ब्राह्मणमाह सन्ततं गायतीति यज्ञस्य सन्तत्या इति ॥९॥

एकर्चेषु चोद्धृतं कल्पे* ॥ १० ॥

एकर्चेषु क्रियमाणेषु पवमाने मध्यमेनोद्धृतं यत एकस्यामृचि न सम्भवति यदि ह्यभविष्यत् मध्यकोऽपि नोद्धरिष्यत् पवमानात् व्यूढेष्वग्निष्टोमेषु पवमानादुद्धृत्य सामकृतम् ॥ १० ॥

प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनं स्तोत्रीयायांसामसमाप्तिः † ॥११॥

अथ यदुक्तं त्रिषु वा ह्येष्वेकर्चवत्तृचे दर्शनादिति तदत्र ब्रूमः प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनम् एवं कुर्यात् ह्येषु मानं स्यादिति स्तोत्रीयायामेव सन्तनि समाप्तम् ॥ ११ ॥

तासु सर्वासु प्रस्तावाः स्युर्न्यायप्रगाथधर्माभ्याम्* ॥ १२ ॥

यदेतदुक्तं तिसृष्वाचार्य्याः स्मृतेरिति एतस्मिन् कल्पे तासु सर्वासु स्तोत्रीयासु प्रस्तावाः स्युः ये उत्तरे स्तोत्रीये लुप्तप्रस्तावे आम्नायेते तयोरपि प्रस्तावः कर्त्तव्यः कस्मात् न्यायात् एष स्तोत्रीयाणां

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

धर्मः पञ्चभक्तित्वं यानि च प्रगाथेषु गीतानि तेषामेषधर्म उत्तमपादाभ्यासेन क्रिया ॥ १२ ॥

नोत्तरयोराचार्य्याः स्मृतेः* ॥ १३ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोराचार्य्याः प्रस्तावं नेच्छन्ति कस्मात् स्मृतेः एवं हि स्मर्य्यते सन्तन्यूहगीतौ ॥ १३ ॥

सन्ततं गायतीति च भक्तिलोपदर्शनात्* ॥ १४ ॥

किञ्च सन्ततं गायतीति च यदेतद्ब्राह्मणं एतद्भक्तिलोपमेवं दृष्टवत् ॥ १४ ॥

तस्य स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्तावः पर्य्यायादिषु वा* ॥ १५ ॥

तस्य सन्तनिनः आवर्त्तिगतस्य विधानमुच्यते स्तोत्रस्यादौ प्रस्तावः स्यात् इतराः सर्वा लुप्तप्रस्तावाः एवं सन्तनित्वं सुतरामुपपद्यते अथवा पर्य्यायस्य पर्य्यायस्यादौ प्रस्तावः स्यात् ॥ १५ ॥

सर्वत्र प्रथमायामिति धानञ्जप्यः* ॥ १६ ॥

यावत्कृत्वः प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कृत्वः प्रस्तावः स्यादिति एवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

निधनभूताः प्रतिहारवत्योऽप्रस्ताव्याः* ॥ १७ ॥

उक्तं स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्ताव्याः प्रस्तावः पर्य्यायादिषु चेति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तद्यासां प्रस्तावो नास्ति तासां कः प्रयोगधर्म इति उच्यते निधन-भूताः स्युः उत्तरा निधनतुल्या इत्यर्थः यथा पितृभूतो मातृभूत इति अथ किं निधनमिव सहवचनं सर्वासामेव निधनभूता इत्युक्ते प्रतिहारस्याप्राप्तिः अत आह प्रतिहारवत्य इति प्रतिहारं प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् अप्रस्ताव्यानामेष धर्मः ॥ १७ ॥

धानञ्जप्येन प्रथमायाᳲशाण्डिल्य उत्तरे तु स्तोत्रीये विष्टावमुखेष्वेवाप्रस्ताव्ये विष्टावेषु चैकेषु त्रिवृत्स्तोमे च परि-वर्त्तिनो विधानम्* ॥ १८ ॥

धानञ्जप्येन मतेन प्रथमायां सर्वत्र प्रस्तावो भवति इत्येतस्मि-न्नेवं शाण्डिल्य आह एवमस्तु सर्वत्र प्रथमायां प्रस्तावोऽस्तु उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्विष्टावमुखेष्वेव प्रस्तावो माभूत् अन्यत्र भवत्विति विष्टा-वेषु च एकेषु अप्रस्ताव्ये स्यातां त्रिवृत्स्तोमे तु यत् परिवर्त्तिन्याविधानं तत् स्यात् ॥ १८ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्छन्दस्तो विप्रतिपत्तिः † ॥ १९ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोः सप्तनिनः छन्दसि विप्रतिपत्तिः ऊह-गीतौ अनेकधा प्रतिपत्तिः विप्रतिपत्तिः बृहत्याकारेणापि गीतं ककुबुत्तराकारेणापि गीतम् द्विपदोत्तराकारेणापि गीतम् अथायं संशयः किं विकल्पेन क्रियताम् अथ विनिवेशेनेति उच्यते ॥ १९ ॥

---

* शाण्ड्यायनमतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाण्ड्यायनीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

द्विपदे स्यातामप्रस्ताव्ये ककुभौ प्रस्ताव्ये* ॥ २० ॥

यत्रोत्तरयोः प्रस्तावो लुप्यते तस्मिन् द्विपदे स्यातामुत्तरे स्तोत्रीये नोत्तरयोराचार्य्याः स्तुतेरित्येतस्मिन् प्रस्ताव्ये कल्पे ककुभावुत्तरे स्तोत्रीये स्यातां तासु सर्वासु प्रस्तावाः स्युरित्येतस्मिन् कल्पे ॥ २० ॥

बृहत्यौ शाण्डिल्यः ककुभावप्रस्ताव्ये† ॥ २१ ॥

बृहत्यौ शाण्डिल्य उत्तरे स्तोत्रीये मन्यतेऽप्रस्ताव्ये कल्पे ककुभावुत्तरे स्तोत्रीये मन्यते ॥ २१ ॥

तथा सत्युभे ककुभौ स्थविरो गौतमः† ॥ २२ ॥

तथा सति शाण्डिल्यकल्पे क्रियमाणे बृहत्यौ शाण्डिल्यः ककुभावप्रस्ताव्ये इत्येतस्मिन् ये च प्रस्तावयितव्ये स्तोत्रीये ये च न प्रस्तावयितव्ये उभौ ककुभौ स्यातामित्येवं स्थविरो गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ २२ ॥

बृहत्यौ धानञ्जय्यः* ॥ २३ ॥

उत्तरे स्तोत्रीये बृहत्यौ धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते शाण्डिल्य कल्पे ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीयेऽप्येवं किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

इति षष्ठस्य प्रथमा कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ द्वितीया कण्डिका।

प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेशे* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिषु स्तोमेषु एकैकस्मिन् बह्वो विष्टुतयः पठिताः तत्प्रयोगे तासां विष्टुतीनां विकल्पो भवतु अथ नियम इति एतस्मिन् संशये आचार्य्यः सूत्रमारभते प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेशे इति प्रथमाभिः आद्याभिर्विष्टुतिभिः विष्टुतय उक्ता ब्राह्मणेन उद्यतीस्त्रिवृतोर्विष्टुतिः इत्यत आरभ्य स्तोमविधानं स्तोमानां क्लृप्तिः प्रयोग इत्यर्थः अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेशः यथा उद्यत्यो विष्टुतयः अभिचरणीया विष्टुतयः निर्मध्या सप्तदशस्य विष्टुतिरूर्द्ध्वं होतुः पृष्ठात् ॥ १ ॥

ताः पथ्याः सर्वाभिप्रायाश्च † ॥ २ ॥

यास्ताः प्रथमा विष्टुतयः ताः पथ्या इति संज्ञा वक्ष्यति पथ्याभिर्होढ्यामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणीति सर्वाभिप्रायाश्च ताः सर्वाभिप्रायसम्पादिका इत्येतदुक्तं भवति ॥ २ ॥

यथाभिप्रायं वा विदध्यात्* ॥ ३ ॥

अथवा यथाभिप्रायं यत्कामः क्रतुः स्यात् तज्जातीयां विष्टुतिं प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

द्वितीयां त्रिवृतः पथ्यामेकेऽविष्टावा ह्याद्याः* ॥ ४ ॥

एके आचार्य्याः त्रिवृत्स्तोमस्य द्वितीयां विष्टुतिं पथ्यां मन्यन्ते हिशब्दः कारणोपदेशार्थः यस्मादविष्टावा आद्या हवभागावापस्थानं परिचरा हवभागावापस्थानं आवापस्थानं परिचराहवभागेत्येते विष्टावा अस्यां न विद्यन्ते ॥ ४ ॥

संहारशिरःसन्धिसन्तनिषु चानुपपन्ना † ॥ ५ ॥

किञ्चान्यत् संहारादिषु अनुपपन्ना सा यदा स्तोमकृतौ पथ्यायाः संह्रियन्ते तदासौ नोपपद्यतेऽविष्टावत्वात् तथा शिरसि नोपपद्यते सकृद्धिंकृतेन शिरसा पराचा स्तुवत इति नहि तस्याः पराक्त्वमस्ति तथा सन्धौ नोपपद्यते पराचा हि सन्धौ स्तोमः क्रियते एतस्यान्तु क्रियमाणायां अयथास्थानं स्तोमानां प्रयोगः स्यात् तथा सन्तनिन्येवमेवानुपपन्ना उक्तञ्च त्रिवृत्स्तोमेच परिवर्त्तिनी विधानमिति ॥ ५ ॥

अवर्षुकस्त्विति चास्याम् † ॥ ६ ॥

तथा अपवादोऽपि श्रूयते अवर्षुकस्तु पर्ज्जन्यो भवतीति ॥ ६ ॥

इषोर्व्यत्यासमिषुभ्याम् † ॥ ७ ॥

इषुसंज्ञे द्वे विष्टुत्यौ पठिते ताभ्यां व्यत्यासेन इषौ यज्ञे प्रयोगः कर्त्तव्यः ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तयोः पूर्वा श्येनस्याग्निष्टोमसाम्नि* ॥ ८ ॥

तयोर्विष्टुत्योर्या पूर्वा विष्टुतिः सा श्येनस्याग्निष्टोमसाम्नि कर्त्तव्यः ॥ ८ ॥

सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत † ॥ ९ ॥

इह दशरात्रे त्रिवृदादयः स्तोमाश्चतुर्विंशान्ताः सर्वे पठिताः अनेनोक्तं प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेश इति सोऽयमाचार्य्यो दशरात्रे सर्वासां प्रयोगमादिशति सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीतेति तत्रायं संशयः किं सत्रे दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत अथ सत्रेषु दशरात्रेषु सर्वेषु सर्वाः प्रयुञ्जीतेति यदि तावत्सत्रे दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत इतरेष्वहःसु न प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तेन दशरात्रप्रयोजकसर्वप्रयोगस्य न सत्रत्वम् अथ पुनः सत्रेषु यो दशरात्रस्तस्मिन् सर्वाः प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तत आहीनिके दशरात्रे प्राप्नोति सर्वप्रयोगः अत्रोच्यते उभयत्र सर्वप्रयोगः सत्रे चाहीनिके च इह हि सर्वाप्तिः प्रयोजिका सर्वप्रयोगस्य सा च सर्वाप्तिरुभयत्र दृश्यते सत्रे चाहीनिके च उभयत्र सर्वे स्तोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि छन्दांसि प्रयुञ्जीतेति तस्माद्विष्टुतीनामपि प्रयोग उभयोरिष्यते ननु तत्रोच्यते यद्येवं सत्रग्रहणं न कर्त्तव्यं सत्रेषु दशरात्र इति उच्यते, यद्ययं सत्रग्रहणं न कुर्य्यात् त्रिककुब्दशरात्रादिष्वहीनिकेषु दशरात्रेषु सर्वः

---

* शाण्डायनेनाप्येवम्।

† शाण्डायनेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

प्रयोगः स्यात् योऽयमाचार्य्यः सवग्रहणं करोति यत्रैव हेतुसमत्वं तत्रैव सर्वत्रप्रयोगः इतरेषु नेति किं तद्धेतुसमत्वं सर्वाग्निः सा च सर्वाग्निस्तुत्या सत्रे चाहीने च तस्माद्द्वादशाहादिके दशरात्रे सर्वे चाहीनिके च विष्टुतीनां सर्वप्रयोगः स्यात् ॥ ९ ॥

अभिचरणीया उद्धृत्येति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आह अस्तु सर्वत्रप्रयोगः किन्तु आभिचरणीया उद्धृत्य प्रयुञ्जीतेति ॥ १० ॥

शाण्डिल्यायनः कुलायिनीम् † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन एतस्मिन्नेव प्रयोगे कुलायिन्या अप्युद्धारं मन्यते ॥ ११ ॥

भस्त्राञ्चोभौ † ॥ १२ ॥

भस्त्राञ्च विष्टुतीम् उद्धरेदित्येवमुभावाचार्य्यौ मन्येते शाण्डिल्यः शाण्डिल्यायनश्च ॥ १२ ॥

धानञ्जय्यस्तामेव † ॥ ३१ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्यस्तामेव उद्धरेदिति स्पष्टार्थः ‡ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ धानञ्जय्यस्तु पुनर्भस्त्राया एव केवलाया उद्धारं मन्यते । इति पाठान्तरं पुस्तकान्तरे ।

Digitized by Google

पथ्याभिर्होतृषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणि* ॥१४॥

एवं सति सर्वप्रयोगे विष्टुतीनां स्तोत्रविन्यासः क्रियते सर्वस्मिन् द्वादशाहे सर्वेषां स्तोमानां याः पथ्या विष्टुतयस्ताभिर्होतृषामाणि विदध्यात् अपथ्याभिरितराणि सर्वाणि स्तोत्राणि कुर्य्यात् होतृषामभ्यो यान्यन्यानि ॥ १४ ॥

समाप्तास्तु ता एवादितः पुनः प्रयुञ्जीत* ॥ १५ ॥

समाप्तासु सर्वासु विष्टुतिषु प्रत्यहन्ता एवादित आरभ्य पुनः प्रयुञ्जीत । १५ ॥

तथा कुर्वन् प्रागाथिकानि परिवर्त्तिन्या प्रथमस्येति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

तथा तेन प्रकारेण कुर्वन् यानि प्रागाथिकानि सामानि प्रथमेऽहनि भवन्ति रथन्तरनौधसकालेययज्ञायज्ञीयानि तानि परिवर्त्तिन्या विष्टुत्या कुर्य्यात् इतराण्यन्याभिः ॥ १६ ॥

सकृत् सर्वाः समाप्य पथ्ययैव तत ऊर्द्धमिति धानञ्जप्यः* ॥ १७ ॥

सकृत्सर्वाः कृत्वा यान्यन्यानि स्तोत्राणि शिष्टानि तानि पथ्ययैव विष्टुत्या कुर्य्यात् इत्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते किन्तु ॥ १७ ॥

---

* शाण्ड्यायनोऽप्येवम् ।

असमाप्तासु त्वपि होतृषाम पर्य्ययैव तथा कुर्य्यात्* ॥१८॥

यद्येतेन प्रकारेण कुर्य्यात् ततो यद्यसमाप्तासु सर्वासु होतृषामागच्छेत् पर्य्ययैव कुर्य्यात् ततः शेषाः समापयेत् ॥ १८ ॥

कुलायिनौ चेत् प्रयुञ्जीत प्रथमस्याह्नो द्वितीयं पृष्ठन्तया विदध्यात्* ॥ १९ ॥

यदि कुलायिनौ प्रयुञ्जीत ततस्तया द्वितीयं पृष्ठं विदध्यात् प्रथमग्रहणं नियमार्थं द्वितीयमेव पृष्ठं विदध्यात् क्रमागतां न कुर्य्यात् ॥ १९ ॥

षष्ठस्याह्नउत्तममुक्थमुत्तमया त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुत्या विदध्यात् † ॥ २० ॥

षष्ठस्याह्न उत्तममेवोक्थम् उत्तमया त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुत्या विदध्यात् अत्रापि षष्ठग्रहणं नियमार्थम् ॥ २० ॥

उक्तः प्रयोगो ब्राह्मणेन चतुश्चत्वारिंशे † ॥ २१ ॥

चतुश्चत्वारिंशे स्तोमे ब्राह्मणेन प्रयोग उक्तः द्विप्रकारः आज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्थानां तृतीयेति पूर्वः आज्यानां सा होतुरित्यत आरभ्योत्तरः ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् तथा छेदविषये विशेषश्च कृत

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सवनसमीषन्तो पूर्वः प्रयोगः स्तोत्रसमीषन्त्युत्तरः* ॥२२॥

यः पूर्वः प्रयोगः स सवनसमीषन्तो प्रयोग उच्यते एकैकः सन् सवनमुपगच्छति इषतिर्गत्यर्थः उत्तरः प्रयोगः स्तोत्रसमीषन्तो प्रयोगः ॥ २२ ॥

तथा कुर्य्याद्दर्भाजि* ॥ २३ ॥

अन्यत्रापि यद्यद्दर्भजेत चतुश्चत्वारिंशः अनेन प्रकारेणास्य विधानं कुर्य्यात् सवनसमीषन्तो प्रयोगं पथ्यया कुर्य्यात् स्तोत्रसमीषन्तो प्रयोगं वा ॥ २३ ॥

पथ्यामन्यत्र* ॥ २४ ॥

अन्यत्र अनद्दर्भाजि पथ्यामेव कुर्य्यात् ॥ २४ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया मैत्रावरुणस्यैवाज्यं विदध्यात्* ॥ २५ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या मैत्रावरुणस्यैवाज्यं कुर्य्यात् एवशब्दोऽवधारणार्थः अन्यानि सर्वाणि स्तोत्राणि पूर्वयैव ॥ २५ ॥

सर्वत्र वा द्वादशकसामानि* ॥ २६ ॥

सर्वस्मिन्नाहनि द्वादशकसामानि अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या विदध्यात् ॥ २६ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

मध्यमे मध्यमे वा सवनेषु* ॥ २७ ॥

मध्यमे मध्यमे स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कुर्य्यात् अथ सवन-ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति द्वितीयचतुर्थे वोत्तरे वेति सवनेष्विति वर्त्तते ॥ २७ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा* ॥ २८ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये ॥ २८ ॥

उत्तरे वा* ॥ २९ ॥

उत्तरे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये सवनेष्विति वर्त्तते एव ॥ २९ ॥

अदभ्ररात्रेषु सत्रेषु पथ्या एवेति गौतमः* ॥ ३० ॥

अदभ्ररात्राणि यानि सत्राणि तेषु पथ्या एव विष्टुतयः स्युः इत्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ३० ॥

सर्वा इति धानञ्जप्यः* ॥ ३१ ॥

अदभ्ररात्रेष्वपि सत्रेषु ये स्तोमाः तेषु सर्वा विष्टुतयः स्युरित्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ३१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य द्वितीया कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ तृतीया कण्डिका।

तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे* ॥ १ ॥

इह मन्त्रकस्तृचसूक्तानां ग्रहणं करिष्यति स्तोत्रविधौ तेषां प्रयोगं प्रति संशयः कथं प्रयोक्तव्यानीति सोऽयमाचार्य्यस्तेषां प्रयोगविधिं विवक्षुः शास्त्रमारभते तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे इति तृचास्तु सूक्तानि च तिस्र ऋचः तृच इत्युपचर्य्यते सूक्तानि चतुर्ऋचप्रभृतीनि तेषामादिग्रहणे क्रियमाणे समस्तस्य तृचस्य सूक्तस्य वा प्रयोगः स्यात् अनादेशे यत्र त्वादेशः तत्र यथादेशं यथा बभ्रवेनुस्त्वतव इति षड़ृचस्य तृचं पवस्व देववीरतीति दशर्चस्य तृचमुद्धरन्नुत्तमम् उपास्मै गायतानर इत्येकया वहिष्पवमानमिति ॥१॥

तृचोत्तमायां प्रतिलोमः* ॥ २ ॥

तृचोत्तमायामादिश्यमानायां प्रतिलोमस्तृचः प्रत्येतव्यः यथा प्रदैवोदासो अग्निरिति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसामेति ॥ २ ॥

मध्यमायाꣳ सैव* ॥ ३ ॥

तृचस्य मध्यमायामादिश्यमानायां सैव केवला प्रत्येतव्या यथासन इन्द्राय यज्यव इति गायत्रस्य क्षुल्लकवैष्टम्भकस्य इन्द्रा इन्द्राय वायव इति गायत्रस्य मार्गीयवस्येति ॥ ३ ॥

रेतस्यैकत्रिकस्य वहिष्पवमानम्* ॥ ४ ॥

---

* ज्ञाल्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

एकत्रिके पठति उपास्मै गायतानर इत्येकया बहिष्पवमानमिति तत्रायं संशयः किं रेतस्या धर्मेण क्रियताम् अथ रथन्तरवर्णा धर्मेण उत अविकृतामेव क्रियतामिति एतस्मिन् संशय आह रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्पवमानमिति ॥ ४ ॥

उष्णिग्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

उष्णिहि सप्तिनि स्तोमे बहिष्पवमाने एवं पठति उपोषु जातमप्तुरमित्यनुरूप इति परिभाषा भवति तृचसूक्तानामादितृचेन विधिरनादेश इति सोऽयं आचार्य आरभते उष्णिग्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्य इति ॥ ५ ॥

स्तोत्रीयं गौतमधानञ्जप्यौ* ॥ ६ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्यौ स्तोत्रीयमेकर्चमिच्छतः ॥ ६ ॥

उत्तमौ तृचौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु † ॥ ७ ॥

चातुर्मास्येषु सर्वेष्वहःसु त्रिवृद्बहिष्पवमानानि भवन्ति तेषु च पञ्च प्रतीकान्यादिश्यन्ते प्रत्यहं तत्र कथं प्रयोग इति उच्यते, उत्तमावुत्तमौ तृचौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु अन्य एकर्चाः ॥ ७ ॥

तथा साहस्रोत्तमे † ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

यथा चातुर्मास्येषु तथा साद्यस्कोत्तमे उत्तमे उत्तमौ तृचौ अन्य एकर्चाः सर्व्वे॥ ८ ॥

सर्वस्वारे च तृचाः* ॥ ९ ॥

सर्वस्वारे बहिष्पवमाने एकः सप्तर्चो द्वौ न वर्षः पठति मशकः तेषामाद्यास्तृचाः स्युः सोमवशेन ॥ ९ ॥

वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठपूर्वाणां तृचकरणमुत्तरयोः पवमानयोः † ॥ १० ॥

वामदेव्यादीनामुत्तरयोः पवमानयोर्विधीयमानानां [माध्यन्दिनार्भवयोः तृचेषु क्रिया स्यात् ॥ १० ॥

अन्येषाञ्चाविप्रतिषेधः † ॥ ११ ॥

अन्येषाञ्च साम्नां माध्यन्दिनार्भवयोरादिश्यमानानां तृचे क्रिया स्यात् विप्रतिषेधोनास्ति अविप्रतिषेधोऽविरोधः ॥ ११ ॥

एकमेकर्चं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्य्यात् ‡ ॥ १२ ॥

यद्येक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति तं प्रथमायामादितः कुर्य्यात् यदि गायत्रं यदि वार्हतं यथा छन्दोमदशाहे द्वितीयेऽहन्यष्टाविंशे ॥ १२ ॥

द्वौ तस्यामेव ‡ ॥ १३ ॥

---

* आह्मायणीये विशेषोऽस्ति ।

† आह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ आह्मायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यदि द्वावेकर्चौ कर्त्तव्यौ स्यातां तस्यामेव प्रथमायां कुर्य्यात् यथा छन्दोमदशाहे एवं द्वितीयेऽहनि चतुश्चत्वारिंशे ॥ १३ ॥

त्रीनेकतृचे नाना स्तोत्रीयासु* ॥ १४ ॥

त्रीनेकर्चान् कुर्वन्नेकस्मिन् तृचे कुर्य्यात् नाना स्तोत्रीयासु नाना पृथगित्यर्थः यथा व्यूढ्ेष्वग्निष्टोमेषु ॥ १४ ॥

चतुर्णां प्रथमायां द्वावितरौ नानोत्तरयोः* ॥ १५ ॥

यदि चतुर्णामेकर्चानां क्रिया स्यात् तदा प्रथमायां स्तोत्रीयायां द्वावेकर्चौ कुर्य्यात् इतरौ द्वावेकर्चौ पृथगुत्तरयोः स्तोत्रीययोः कुर्य्यात् ॥ १५ ॥

माध्यन्दिने चेदेको द्वौ वा बृहत्यामेव* ॥ १६ ॥

यदि माध्यन्दिने एक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति द्वौ वा बृहत्यामेव कुर्य्यात् उदाहरणमन्वेष्यम् ॥ १६ ॥

त्रीन्यतरस्याᳪ सम्भवेयुः* ॥ १७ ॥

त्रीनेकर्चान् कुर्वन् यतरस्यां सम्भवः स्यात् गायत्र्यां बृहत्यां वा तस्यां कुर्य्युः ॥ १७ ॥

अनभ्यासा चेत् द्वयोरन्यतरं गायत्र्यां धानञ्जय्यः* ॥१८॥

यदि अनभ्यासा बृहती स्यात् ततोद्वयोरेकर्चयोरेकं गायत्र्यां कुर्य्यात् एकं बृहत्याम् एवं धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उभौ बृहत्याᳬ शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य उभावेकर्चौ बृहत्यां कर्त्तव्यौ मन्यते ॥१९॥

साध्यासायाञ्चेदेकोऽध्यास्यायामेवान्ततः* ॥ २० ॥

यदि साध्यासायां बृहत्यां एक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति अध्यास्यायामेव कुर्य्यात् सर्वेषां साईतानामन्ते यथा महाव्रते ॥ २० ॥

द्वौ तस्यां चादितश्च सा शशकर्णकृप्ता † ॥ २१ ॥

द्वावेकर्चौ कुर्वन् साध्यासायाञ्च कुर्य्यादध्यासायां आदौ च बृहत्यां सा शशकर्णकृप्ता तस्या इयं संज्ञा शशकर्णकृप्तेति उक्तं मशकेन तस्य शशकर्णकृप्ता बृहतीति ॥ २१ ॥

त्रिष्वध्यास्या लुप्यत* ॥ २२ ॥

त्रिष्वेकर्चेषु क्रियमाणेषु अध्यास्यायालोपः कर्त्तव्यः ॥ २२ ॥

चतुरो नाना स्तोत्रीयासु* ॥ २३ ॥

यदि चत्वार एकर्चाः कर्त्तव्याः स्युः ततो नाना स्तोत्रीयासु कुर्य्यात् त्रीन् पृथक् स्तोत्रीयासु चतुर्थमध्यास्यायाम् ॥ २३ ॥

द्वादशे बृहत्याᳬ सामतृचः* ॥ २४ ॥

द्वादशे स्तोमे बृहत्यां सामतृचः स्यात् यथा पुनस्तोमे ॥ २४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

आर्भवे चेदेकोऽनुष्टुभि* ॥ २५ ॥

माध्यन्दिने विधिरुक्तः साम्प्रतमार्भव उच्यते यदि आर्भवे एक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति तमनुष्टुभि कुर्य्यात् उक्तमेकर्चं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्य्यादिति उक्तमुदाहरणम् ॥ २५ ॥

द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येण* ॥ २६ ॥

द्विप्रभृतीनेकर्चानार्भवे कुर्वन् ककुभमारभ्य कुर्य्यादानन्तर्य्येण यथेन्द्रस्तोमे ॥ २६ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चत्वमव्याघातेन* ॥ २७ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चक्रिया अव्याघातेन स्यात् यदि ककुभमेकर्चां कुर्य्यात् उष्णिहमप्येकर्चं कुर्य्यात् यदि ककुभं तृचस्थां कुर्य्यात् उष्णिहमपि तृचस्थमेव कुर्य्यात् ननु किमिदमारभ्यते उक्तं द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येणेति उच्यते ज्योतिष्टोमप्रकरणे ब्राह्मणमाह तासु संहितं तासु सफमिति तृचस्थतामाह सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थमारभते कथम् उष्णिक्ककुभौ ज्योतिष्टोमे एकर्चौ स्यातामिति तथाकृत्वा मध्यकोऽपि एकर्चे उष्णिक्ककुभौ स्यातामिति ज्योतिष्टोमेऽभिप्रेत्य सम्पदं शास्ति ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य तृतीया कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

वामदेव्यन्तु तृचे विश्वजिच्छिल्ये यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि च त्रीणि* ॥ १ ॥

उक्तं द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यामन्त्यर्य्येणेति विश्वजिच्छिल्ये आर्भवे अष्टादशः स्तोमः तत्र दश सामानि पठ्यन्ते तस्मिंश्चतुर्भिस्तृचैः कार्य्यं षड्भिश्चैकर्चैः तत्रायं न्यायः प्राप्तः द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्त्यर्य्येणेति अत आह वामदेव्यन्तु तृचे विश्वजिच्छिल्ये यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि च त्रीणीति विश्वजिच्छिल्ये आर्भवे वामदेव्यन्तु तृचे स्यात् यज्ञायज्ञीयवारवन्तीयकावानि च अत्रोच्यते किमर्थमिदमारभ्यते यदा प्राप्तिरेवैषान्तृचत्वे वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठ्यपूर्वाणान्तृचकरणमुत्तरयोः पवमानयोरिति वामदेव्ययज्ञायज्ञीययोस्तावद्ग्रहणादेव वारवन्तीयस्य पृष्ठपूर्वत्वात्सम्भवति स्तोमेऽन्त्यं सर्वत्र तृच इति सिद्धं कावस्य तृचत्वे किं पुनरारभ्यते उच्यते, द्वयोः सामान्ययोर्विध्योर्विकल्पः स्यात् यदि नारभ्येत ततो द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्त्यर्य्येणेत्यनेन विकल्प उच्यते यद्येवं यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि त्रीणीति ग्रहणं किमर्थं यदा त्रीण्येवैतानि उच्यते विश्वजिद्विचारेषु प्रयोजनम् ॥ १ ॥

सम्भवति स्तोमेऽन्त्यं सर्वत्र तृचे* ॥ २ ॥

यत्र स्तोमः सम्भवति तत्र अन्त्यन्तावद्वक्ष्यन्तृचे स्यात् सर्वग्रहणं

* शाट्यायनकेऽप्येवम् ।

किमर्थम् उच्यते, आर्भवेऽधिकृते सर्वग्रहणं क्रियते कथं माध्यन्दिने चार्भवे चेति ॥ २ ॥

द्वितीयञ्चेदरण्ये गेयम्* ॥ ३ ॥

अरण्ये गेयं यदि तस्मिन् स्यात् द्वितीयं तत्तृचे स्यात् इत्यस्य सम्भवति स्तोम इति वर्त्तते ॥ ३ ॥

तदभावे यदन्यात् पूर्वम्* ॥ ४ ॥

तस्यारण्येगेयस्याभावे यदन्यात्पूर्वं द्वितीयन्तृचे स्यात् ॥ ४ ॥

एकर्चस्थानेष्वनापद्यमानानि तृचेषु कुर्य्यात् गायत्रं त्रिणिधनं मध्यन्दिने मध्ये निधनमैड़मार्भवे* ॥ ५ ॥

यद्येकर्चस्थानेषु नापद्येरन् ततः सति सम्भवे गायत्रं तावदुभयोः पवमानयोस्तृचेषु कुर्य्यात् त्रिणिधनं मध्यन्दिने तृचे कुर्य्यात् मध्ये निधनमैड़मार्भवे कुर्य्यात् ॥ ५ ॥

अनादिष्टतृचैकर्च्चान्येतेनोद्देशेन कल्पयेत्* ॥ ६ ॥

योऽयमादेशः एकमेकर्चं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्य्यादित्यत आरभ्य तेन समानवचनेनोद्देशेन अनादिष्टतृचैकर्चानि स्तोत्राणि कल्पयेत् यानि तु सम्यकेनादिष्टानि तानि तथैव कुर्य्यात् ॥ ६ ॥

ककुव्यत्र मध्यन्दिन एकर्च्चस्तस्यामन्यत्रोत्तमाद्व्रात्यस्तोमात्* ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ककुब्यच मध्यन्दिने आस्ते ककुभं प्राचीमदूहतीत्येवं तत्र एकर्चं तस्यां भवेत् उत्तमे तु व्रात्यस्तोमे तृचे स्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वयोर्व्रात्यस्तोमयोरार्भवे गायत्रमेकर्चं धानञ्जय्यस्तृचे मरुताꣳ संस्तोभम्* ॥ ८ ॥

पूर्वयोर्व्रात्यस्तोमयोः प्रथमद्वितीययोरार्भवे पवमाने गायत्रमेकर्चं धानञ्जय्यो मन्यते मरुतां संस्तोभन्तृचे ॥ ८ ॥

विपरीतꣳ शाण्डिल्यः* ॥ ९ ॥

एतद्विपरीतं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते तृचे गायत्रमेकर्चं मरुतां संस्तोभं विपरीतं प्रातिलोम्यम् ॥ ९ ॥

चतुर्ऋचानामावृत्तिष्वन्त्यामुद्धरेत्* ॥ १० ॥

चतुर्ऋचानामावृत्तिस्तोत्रेष्वादिश्यमानानामन्त्याम् ऋचमुद्धरेत् आवृत्तिस्तोत्रेषु चतुर्थ्याः सम्भवो नास्ति ॥ १० ॥

तृतीयाꣳ सर्वस्वारस्वरसाम्नोः* ॥ ११ ॥

सर्वस्वारस्वरसाम्नोर्यथायोस्तृतीयामृचमुद्धरेत् चतुर्ऋचात् उपप्रयन्तो अध्वरमित्येतस्मात् सर्वस्वारे तृतीयामुद्धरेत् अनाभिरूप्यात् तत्र हिरण्यवत्यभिरूपतां कुर्य्यात् स्वरसाम्नि प्रत्यस्मै पिपीषत इत्येतस्य तृतीयामनुष्टुभमुद्धृत्य चतुर्थी तत्र बृहतीनां कुर्य्यात् आभिरूप्यात् ॥ ११ ॥

---

* आह्लायनोऽप्येवम्।

प्रवामर्चन्तीति द्वितीयाम्* ॥ १२ ॥

सर्वस्वारे प्रवामर्चन्तीत्येतस्मिंस्तु सूक्ते द्वितीयामृचमुद्धरेत् अन-भिरूपा सा सर्वस्वार इति कृत्वा तस्याम् ऋच उद्धार एतस्मिन् ॥१२॥

सुषमिद्ध इत्यत्रिवसिष्ठशुनककाण्वसंकृतिवध्र्यश्वानां तानू-नपातीम्* ॥ १३ ॥

सुषमिद्ध इत्येतस्मिंस्तु सूक्ते अत्रिप्रभृतीनान्तानूनपातीमृचमुद्ध-रेत् मधुमन्तं तनूनपादित्येषा सा ॥ १३ ॥

नाराशंसीमन्येषाम्* ॥ १४ ॥

अन्यगोत्राणां नाराशंसीमुद्धरेत् तस्मादेवात्र सूक्तात् नराशंसमिह प्रियमित्येताम् ॥ १४ ॥

समवाये तु भूयसां कल्पः* ॥ १५ ॥

यत्रैव बहवो होत्रेऽनन्यगोत्राः तत्र ये भूयांसो बहुतराः तेषां यः कल्पस्तं कुर्य्यात् ॥ १५ ॥

गृहपतिं वानुसत्रिणोऽनुभवन्तीति भवन्तीति* ॥ १६ ॥

यद्वा गृहपतेर्गोत्रं स्यात् तं वा कल्पं कुर्य्यात् यस्मादियं श्रुतिः गृहपतिमनुसत्रिणो भवन्तीति ॥ १६ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य चतुर्थी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ पञ्चमी कण्डिका।

वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिर्वचनम्* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिष्वष्टाचत्वारिंशान्तेषु विष्टुतयः पठिताः एकि-प्रभृतयश्च स्तोमाः श्रूयन्ते अथैक एकत्रिकः सप्तिसप्तदशौ स्तोमौ भवतः सर्वो दशदशी भवति द्वादशो विष्ठवान् यच्चतसृभिर्बहि-ष्पवमानं भवति यदष्टाभिराज्यानि यद्द्वादशो माध्यन्दिनः पवमानः यत् षोडशभिः पृष्ठानि तद्विंश आर्भवः एवमादयः स्तोमाः श्रुताः न च तेषां विष्टुतयः पठिता आम्नाये सोऽयमाचार्य्यः पर्य्यायक्लृप्तिं विवक्षुः शास्त्रमारभते वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिर्वचनमिति वर्द्धमानेष्विति ये प्राकृतेभ्य ऊर्द्धं वर्द्ध-मानाः तेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य या प्रथमा स्तोत्रीया तस्याः संज्ञा तृचभागेति तस्या आदौ त्रिर्वचनम् ॥ १ ॥

मध्यमावापस्थानम् † ॥ २ ॥

मध्यमायाः पर्य्यायस्य स्तोत्रीया तस्याः संज्ञा आवापस्थान-मिति ॥ २ ॥

उत्तमा परिचरा † ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

† द्राह्यायणेोऽप्येवम्।

Digitized by Google

या उत्तमा प्रथमस्य पर्य्यायस्य स्तोत्रीया तस्याः परिचरा संज्ञा ॥ ३ ॥

परिचरा तृचभागावापस्थानमिति मध्यमे* ॥ ४ ॥

मध्यमस्य पर्य्यायस्य याः प्रथममध्यमोत्तमाः स्तोत्रीयास्तासा-मप्येताः संज्ञाः ॥ ४ ॥

आवापस्थानं परिचरा तृचभागेत्युत्तमे* ॥ ५ ॥

उत्तमस्य पर्य्यायस्य याः प्रथममध्यमोत्तमाः स्तोत्रीयास्तासा-मप्येताः संज्ञाः संव्यवहारार्थाः संव्यवहारश्चास्मिन्क्रान्ते अथ वर्द्धमाने-ष्विति किमर्थं किं ये अवर्द्धमानास्तेषु पर्य्यायक्लृतिर्नेष्टा उच्यते न तेषु पर्य्यायक्लृतिं न वक्ष्यति इयन्तु पर्य्यायक्लृतिस्तृचभागादि-वर्द्धमानेषु सुतरामुपपद्यते एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह सैषा विष्टावक्लृतिरेकविंशादिषु साधिष्टमुपपद्यत इति ॥ ५ ॥

एते विष्टावाः* ॥ ६ ॥

उक्तं पर्य्यायविष्टावान् सन्दध्यादिति अतोऽत्र विष्टावसंज्ञां करोति ॥ ६ ॥

तदभावे तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायाः स्युः* ॥७॥

विष्टावानामभावे पर्य्यायाणान्तृचभागास्थानेषु पर्य्यायाः स्युः तृचभागास्थाने ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यथा वैकः पर्यायः* ॥ ८ ॥

यथा वा एकः पर्य्यायो भवति तथा सर्वे पर्य्यायाः स्युः तृच-भागायाः स्थाने प्रथमः आवापस्थाने द्वितीयः परिचरास्थाने तृतीयः ॥ ८ ॥

नैकिनीपर्यया विद्यन्ते † ॥ ९ ॥

द्रव्याभावात् ॥ ९ ॥

तथा त्रिके विष्टावाः † ॥ १० ॥

द्रव्याभावादेव ॥ १० ॥

त्रिवृतस्तोद्यत्याम्* ॥ ११ ॥

त्रिवृतस्य स्तोमस्य उदत्यां विष्टुतौ विष्टावा न विद्यन्ते आम्नाय-सामर्थ्यात् ॥ ११ ॥

समेषु समः प्रयोगः स्तोत्रीयाणाम्* ॥ १२ ॥

साम्प्रतं पर्य्यायकृतिरुच्यते ये तावत्समाः स्तोमास्तेषु स्तोत्री-याणां समः प्रयोगः स्यात् यावत्कृत्वः प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कृत्वो द्वितीया तावत्कृत्व एव तृतीया विन्यासन्याय उक्तः ॥ १२ ॥

एकैकाधिकाग्रयेष्वधिका द्वे द्व्यधिकाग्रयेषु* ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

एकाधिक्येषु स्तोमेषु एकाधिकां स्तोत्रीयां कुर्य्यात् द्वे स्तोत्रीये द्व्यधिक्येषु द्वे अधिके तस्याधिक्यं कुतः समेभ्यः ॥ १३ ॥

ते विषमाः* ॥ १४ ॥

ते स्तोमा विषमा इत्युच्यन्ते ॥ १४ ॥

युग्मायुक्ताद्व्युत्तरोभावेण वर्त्तन्ते* ॥ १५ ॥

समो युग्मावस्तेषां द्व्युत्तरोभावेन वर्त्तन्ते ॥ १५ ॥

अयुज एकिप्रभृतयो द्विकप्रभृतयो युजः † ॥ १६ ॥

एकिप्रभृतयः स्तोमा द्व्युत्तरोभावेन वर्त्तन्ते तेऽयुजः द्विकप्रभृतयो द्व्युत्तरोभावेण वर्त्तन्ते ते युग्माः ॥ १६ ॥

व्युत्तरोभावेणोभयेसाऽसमवैषम्यम्* ॥ १७ ॥

उभयेषां युग्मायुजान्तु व्युत्तरोभावेन वर्त्तमानानां स्तोमा एकिप्रभृतयः व्युत्तरोभावेन वर्त्तमाना एकाधिक्या भवन्ति समवैषम्यं कस्य समवैषम्यं युग्मायुक्तयोः ॥ १७ ॥

एकिप्रभृतय एकाधिक्याः* ॥ १८ ॥

एकिप्रभृतयः स्तोमाः व्युत्तरोभावेन वर्त्तमाना एकाधिक्या भवन्ति ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

द्विकप्रभृतयो द्व्यधिश्रयाः* ॥ १९ ॥

द्विकप्रभृतयः व्युत्तरीभावेण वर्त्तमानाद्व्यधिश्रया भवन्ति ॥१९॥

समास्त्रिकप्रभृतयः* ॥ २० ॥

त्र्यकप्रभृतयः व्युत्तरीभावेण वर्त्तमानाः समा भवन्ति ॥ २० ॥

विषमाः समपर्यायैर्वर्त्तन्ते* ॥ २१ ॥

य एते विषमा एकाधिश्रया द्व्यधिश्रयाः समपर्य्यायैर्वर्त्तन्ते एते समाः समानपर्य्यायास्तस्मात् समानवृत्तिरेतेषां यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्य्यायान् संहरेत् पूर्वस्यैकमेकाधिश्रयेषु द्वौ द्व्यधिश्रयेषूभयान्यथाजाति यस्मिन् विषमे स्तोमे पर्य्यायवृत्तिः कर्त्तव्या तस्य यावभितोऽनन्तरौ समौ स्तोमौ स्यातां तयोः पर्य्यायसंहारं कुर्य्यात् एकमेकाधिश्रयेषु स्तोमेषु पूर्वस्य स्तोमस्य एकं पर्य्यायमनुसंहरेत् उत्तरस्य समस्य द्वावनुसंहरेत् द्वौ द्व्यधिश्रयेषु संहरेदिति वर्त्तते पूर्वस्य द्वौ सपायमुत्तरस्य पर्य्यायस्यैकमेकाधिश्रये पर्य्यायवचनं † तदेकमिति उभयानेतान् पर्य्यायान् यथाजातिमतामनुसंहरेत् ये तु ये तत्र † अनुसंहरेत् समानजातीयान् तानपरत्र एव समेभ्यो यथा सप्तिनि † यथानुरूपपर्य्यायवृत्तिः उत्तमौ त्रिवृतस्तथा † एकादशस्य त्रिवृतः प्रजानां पूर्वौ त्रिकौ पर्य्यायौ पञ्चदशस्योत्तमः सप्तदशः † द्वितीयतृतीययोर्द्वादशात् † द्वितीयषट्कात् उत्तमौ द्वादशात् विपर्य्ययो

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† पुस्तकत्रयेऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असंलग्नत्वात् ।

Digitized by Google

युग्मायुजामयुक्षु यथाम्नानं पर्य्यायान् कुर्य्यात् सोऽविशेषः भाष्यान्तरमेतत् ॥ २१ ॥

यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्यायान् सञ्चरेत्* ॥२२॥

यौ स्तोमौ यस्य स्तोमविषयस्यानन्तरौ समस्तोमौ तयोः सम्बन्धिनः पर्य्यायानाहरेत् विषमः क्लृप्त्यर्थं कथमित्याह ॥ २२ ॥

पूर्वस्यैकमेकाधिकयेषु* ॥ २३ ॥

पूर्वस्य समस्य सम्बन्धिनमेकं पर्य्यायम् आहरेत् क्लृप्त्यर्थं सामर्थ्यात् द्वावुत्तरादिति सिद्धम् ॥ २३ ॥

द्वौ द्व्यधिकयेषु* ॥ २४ ॥

द्व्यधिकया येषान्ते समेभ्योऽधिके तेषु कल्प्यमानेषु पूर्वस्य द्वौ पर्य्यायावाहरेत् अर्थादुत्तरस्य समस्यैकम् अत्र विशेषमाह ॥२४॥

उभयान् यथाजाति* ॥ २५ ॥

उभयानेकाधिकयान् द्व्यधिकयान् संह्रियमाणान् यथाजाति कल्प्यमाने जात्यनतिक्रमेण संहरेत् तेनायुक्ष्वेकाधिकयद्व्यधिकयेषु कर्त्तव्येष्वयुग्भ्य एव समेभ्यः पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्यश्च पर्य्यायसंहारः कर्त्तव्यः तथा युक्ष्वेकाधिकयद्व्यधिकयेषु कर्तव्येषु समानजातीयेभ्यो

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

युग्भ्य एव समेभ्यः पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्यः पर्य्यायसंहारः कर्तव्यः उदाहरणं त्रयोदशी अस्यैकाधिशयत्वं विषमत्वञ्चास्ति अयञ्च द्वादशाहवत् समस्तोत्रीयकादेकयाधिकस्ते विषमा इति च विषमः एकिप्रभृतित्वाच्चायुक् तेनानन्तरयोरयुजोः समयोः सकाशात् पर्य्यायसंहारे विषमाः समपर्य्यायैरिति युक्तं पूर्वस्यैकमेकाधिशयेष्विति च तेनायुजः समस्तोत्रीयकस्यानन्तरस्य त्रिवृत एकं पर्य्यायमाहरेत् त्रयोदशिनि प्रथमं यथास्थानं पर्य्यायानिति हि वक्ष्यति पञ्चदशस्योत्तरौ च द्वौ तदनन्तरत्वादयुक्त्वात्समस्तोत्रीयकत्वाच्च सप्तदशो ह्यधिशयो विषमः पञ्चदशः द्वाभ्यामधिकत्वात् तस्याहृतिः प्रथमैः पठितैः पञ्चदशादनन्तरादयुजः समादेकविंशादुत्तमः अत्र च द्वौ पूर्वस्य ह्यधिशयत्वात् षोडश एकाधिशयो युक् अतोऽस्यैकः समाद्युजश्च द्वादशात् प्रथमः अष्टादशादुत्तरौ च द्वौ अत्रैकः पूर्वस्यैकाधिशयत्वात् षड्विंशो ह्यधिशयः समो युक् तस्य युजः समादनन्तराच्चतुर्विंशात् द्वौ प्रथमौ त्रिंशाच्चोत्तमो युक् समत्वात् तेन युग्विषमान् युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति सिद्धं तद्विषमान् विषमैरित्येको जातिसंहारकल्पः सप्रपञ्च उक्तः अधुना युग्मायुक्संहारकल्पं वक्तुमाह ॥ २५ ॥

युग्मायुग्भ्यो वा* ॥ २६ ॥

अनन्तरौ समौ तद्यथाजात्येवं कल्पमानस्य यथा युग्विषमान् युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति अपित्वनन्तरेभ्यः

---

* शाङ्खायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

समेभ्यो युग्मायुग्भ्यः उभयत्र अयुजि युजि च संहारः कर्तव्यः कथमि-
त्यत आह ॥ २६ ॥

तत्र युजामेकाधिशयानामयुजः पूर्वौ पर्यायौ* ॥ २७ ॥

तत्र युग्मायुक्संहारकल्पे युजामेकाधिशयानां कर्तव्यानामयुजोऽ-
नन्तरस्य च द्वौ पूर्वौ पर्य्यायावाहरेत् यथा षोड़शिनि समानयुजोऽ-
नन्तरात् पञ्चदशात् पूर्वौ द्वौ पर्य्यायौ अर्थादष्टादशात् युक्समाप्तो-
त्तममाहरेत् ॥ २७ ॥

उत्तरौ द्व्यधिशयानाम्* ॥ २८ ॥

युक्द्व्यधिशयानामयुजः अनन्तरस्य समस्योत्तरौ यत्र तत्रस्य
अतएवोत्तरावित्याह अयथोत्तराविति वचनात् उत्तरादयुज आनेयौ
द्व्यधिशयानां समानां एकाधिशयानां पूर्वस्मात् पूर्वत्र पूर्वावित्युक्तः
यथास्थानमिति वचनं वक्ष्यति तेन युजो द्व्यधिशयस्य षड्विंशस्या-
नन्तरादयुज उत्तरात् सप्तविंशात् समादुत्तरौ द्वावधिकात् युजः
एकं पूर्वात् चतुर्विंशात् समादिति ॥ २८ ॥

विपर्ययो युग्मायुजामयुक्षु* ॥ २९ ॥

अयुजामेकाधिशयेषु द्व्यधिशयेषु कर्तव्येषु युग्मायुजोः पूर्वोक्तात्
न्यायात् विपरीतो न्यायो ज्ञेयस्तेनायुजाधिशयानां कर्तव्यानां त्रयो-
दशादीनां युजो द्वादशात् पूर्वौ पर्य्यायौ अर्थात् पञ्चदशादुत्तरं

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ऽधिश्रयानान्तु अयुजां युजः समादनन्तरादुत्तरौ यथा सप्तदशिन्येवो-दाहरणमात्रन्तु सप्तदशं कृप्तत्वात् तेनाष्टादशादुत्तरौ पञ्चदशात् पूर्व-इति सप्तदशे युग्मायुक्संहारः ॥ २९ ॥

यथास्थानं पर्य्यायान् कुर्य्यात् सोऽविदोषः* ॥ ३० ॥

आह्रियमाणान् पर्य्यायान् यथास्थानं स्वस्थानानतिक्रमेण कुर्य्यात् प्रथमादानीतं प्रथममुत्तरादुत्तरमिति तेन प्रथमः प्रथमे स्थाने द्वितीये द्वितीयस्तृतीये तृतीय इति एवं क्रियमाणे अविदोषो भवतीति संव्यवहारार्थम्। कण्डिका समाप्ता। षष्ठस्य पञ्चमी कण्डि-कायां त्र्यक्षिरान् भणित्वा अन्यभाष्यात्त्र्यक्षमेकमधिकावलिद्वयमुद्धृत्य त्रिंशदधिकाये चेपितं चतुष्के त्रिकान् षष्ठिं युजायुग्भ्यो वा अथवा अयुग्भ्यश्चानुश्रया युग्मा † तत्र युजामेकाधिश्रयानां स्तोमानामेका-धिश्रयानां अयुजः पूर्वौ पर्य्यायौ स्यातामुत्तरौ ऽधिश्रयानां तत् तस्मिन् युग्मा † स्तोमानामेकाधिश्रयानामयुजावितरौ स्तोमौ पूर्वौ पर्य्यायौ स्यातां अर्थादापन्नं युज उत्तममिति ऽधिश्रयानां युजस्तेषां उत्तमौ पर्य्यायौ न एकस्मात् उत्तरपूर्वयोः स्याताम् अर्थादापन्नं युजः पूर्वा प्रथम इति यथा दशिनि त्रिवृतः पूर्वौ द्वादशात् उत्तमः तथा † प्रथमयुज उत्तरः समः प्रथमद्वितीयौ षट्कात् तयोत्तमः प्रथमः त्रिवृतः द्वितीयतृतीयौ प्रथममयुजः † पर्य्यायौ आनन्तर्य्यात् पर्य्याय-संहारः † कुर्य्यात् पर्य्यायाणां यथास्थानं † विदोषं वर्जयेदिति ॥३०॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† पुस्तकत्रयेऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असंलग्नत्वात्।

इति षष्ठस्य पञ्चमी कण्डिका।

Digitized by Google

अथ षष्ठी कण्डिका ।

यदवसानः पूर्वः पर्यायस्तत्प्रभृतिरुत्तरः* ॥ १ ॥

योविष्टावः पूर्वस्य पर्यायस्यान्ते स्यात् स एवोत्तरस्य पर्याय-स्यादिर्भवति तस्यापि यदवसानन्तदेवोत्तमस्यारम्भः ॥ १ ॥

तत्सामात् साम्यम्* ॥ २ ॥

तत्सामात् पर्यायसामात्साम्यं समभावोऽपि भवति वक्ष्यति तथा पर्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात्समामेव कुर्य्यात् इति ॥२॥

तदुभयं कुर्य्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं यथास्थानं पर्यायान् कुर्य्यात् योऽविदोष इति तथा ऽविदोषं कुर्य्यात् तत्सामात् साम्यञ्च ॥ ३ ॥

अह्नायतनीयाच्च † ॥ ४ ॥

तच्चोभयं कुर्य्यात् यदुक्तादन्यत् अह्नायतनीयाच्च अह्नायत-नीयां वक्ष्यति ॥ ४ ॥

तथा पर्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात् समामेव कुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

* शाङ्खायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† शाङ्खायनेऽप्येवम् ।

‡ शाङ्खायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

अविशेषादिषु सर्वेष्वप्रभवत्सु सामान्याम्यं प्रथमं कुर्यात् एव-शब्दोऽवधारणार्थः ॥ ५ ॥

पर्यायप्रत्यवरोहन्तु वर्जयेत्* ॥ ६ ॥

यदि पुनः सामान्याम्ये क्रियमाणे पर्यायप्रत्यवरोहः स्यात् तत् वर्जयेदेव ॥ ६ ॥

विड़ायतनीयाञ्च* ॥ ७ ॥

विड़ायतनीयाञ्च विष्टुतिं वर्जयेत् का पुनर्विड़ायतनीयेत्यु-च्यते ॥ ७ ॥

प्रथमायाः प्रयोगे भूयिष्ठे ब्रह्मायतनीया मध्यमायाः क्षत्रायतनीयोत्तमाया विड़ायतनीया † ॥ ८ ॥

प्रथमायाः स्तोत्रीयायाः प्रयोगे भूयिष्ठे या विष्टुतिर्ब्रह्मायतनीया भवति मध्यमायाः प्रयोगे भूयिष्ठे क्षत्रायतनीया भवति उत्तमायाः प्रयोगे भूयिष्ठे विड़ायतनीया भवति या विड़ायतनीया तां पर्याय-कालो वर्जयेत् ॥ ८ ॥

द्वाविंशत्रिकेभ्यः पर्यायकाले पथ्यापर्यायानेव संहरेत्* ॥ ९ ॥

उक्तं यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्यायानेव संहरेत् इति

* आम्नायकोऽप्येवम्।

† आम्नायकेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

द्वादशरात्रिकेभ्यः स्तोमेभ्यो यदि अनुसंहारः कर्त्तव्यः स्यात् तदा यास्तु सप्तपथ्या विष्टुतयस्ताभ्य एव पर्य्यायाननुसंहरेत् ॥ ६ ॥

परिवर्त्तिन्यास्तु त्रिवृतोऽनादेशे* ॥ १० ॥

त्रिवृतस्तु यदा पर्य्यायशतौ संहारः कर्त्तव्यः स्यात् तदा परिपर्त्तिनी पर्य्यायाननुसंहरेत् अनादेशे आदेशे तु यथादेशं दशिनि स्तोमे वच्यति उद्यत्यावेति ॥ १० ॥

एष न्यायोऽनादिष्टानाम्* ॥ ११ ॥

येषां स्तोमानां पर्य्याया नादिष्टाः तेषामेष पर्य्यायशतौ न्यायः ॥ ११ ॥

एकिन्यावर्त्तिस्थानगते त्रिष्पुरस्ताद्धिंकारं शाण्डिल्यः त्रिके च प्रथमया स्तोमपूरणम् † ॥ १२ ॥

एकिनि स्तोमे आवर्त्तिस्थानगते सति शाण्डिल्यो हिंकारस्य पुरस्तात् त्रिः क्रियां मन्यते एष पर्य्यायाणां धर्म इति त्रिके च स्तोमे आवर्त्तिस्थानगते प्रथमया स्तोत्रीयया स्तोमपूरणं मन्यते सर्वेषु पर्य्यायेषु प्रथमा एव स्यादिति ॥ १२ ॥

तृचेन धानञ्जप्यः सकृच्चैकिनि हिङ्कारम् † ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

त्रिके स्तोमे द्वयेन धानञ्जय्य आचार्य्यः स्तोमपूरणं मन्यते एकस्मिन् आवर्त्तिस्थानगते सकृद्धिङ्कारं मन्यते पर्य्यायनिमित्तो हिंकारः न च तस्मिन् सर्वे पर्य्यायाः सन्ति ॥ १३ ॥

जातिसंहारः पञ्चिनि* ॥ १४ ॥

पञ्चिनि स्तोमे जातिसंहारः स्यात् नायं पृथगनुपूर्वं संहारः स्यात् ॥ १४ ॥

पञ्चदशपर्य्यायैः पृथगनुपूर्वं रात्रिपर्य्यायान् विदध्यात् संलङ्घितायामिति भाण्डितायनः* ॥ १५ ॥

संलङ्घितायां रात्रौ पठति पञ्चदशभिर्होत्रे स्तुयुः पञ्चभिः पञ्चभिरितरेभ्य इति संलङ्घनं कालातिक्रमः पञ्चभिः पञ्चभिरितरेभ्य इति कृतलक्षणस्य पञ्चिनि संहारः प्राप्नोति एवं कृत्वा आह पञ्चदशपर्य्यायैरिति ये पञ्चदशे स्तोमे पर्य्यायाः कृताः तैः पर्य्यायैः पृथग्गानेत्यर्थः आनुपूर्व्येण रात्रिपर्य्यायेषु विधानं कुर्य्यात् एवमभिव्युष्टायां रात्रौ ॥ १५ ॥

तत्र विष्टावाः पर्य्यायस्थानेषु स्युः पृथक् च स्तोत्रीयास्तु पर्य्यायाः † ॥ १६ ॥

तत्र तस्मिन्विधौ पञ्चदशपर्य्याया एवं स्युः त्रयाणां पर्य्यायाणां

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

स्थानेषु त्रयोऽपि विष्टावाः स्युर्यथास्थानं एवं पर्य्याया नानास्तोत्रीयासु भवन्ति ॥ १६ ॥

द्वाभरात्रिकेभ्य एकयाऽध्यायःसु तस्मात् पूर्वस्योत्तमे पर्याय आवपेत्* ॥ १७ ॥

ये द्वाभरात्रिकेभ्य एकयाऽध्यायांसस्तेषु पर्य्यायकृतौ तस्मात् करिष्यमाणपर्य्यायात् स्तोमाद्यः पूर्वस्तस्योत्तमे पर्य्याये एकां स्तोत्रीयामावपेत् ॥ १७ ॥

ब्रह्मायतनीया तु तेषु क्षत्रायतनीया वा † ॥ १८ ॥

तत्र प्रथमे विष्टावे भूयिष्ठां आवपेत् मध्यमे वा उत्तमस्य पर्य्यायस्य एवं सा ब्रह्मायतनीया वा भवति क्षत्रायतनीया वा ॥ १८ ॥

आस्कन्दन्तु गौतमश्चत्वारिंशे* ॥ १९ ॥

चत्वारिंशे स्तोमे गौतम आचार्य्य आस्कन्दं मन्यते तुशब्दोऽवधारणार्थः आस्कन्द उक्तलक्षणो महाव्रतप्रकरणे चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामहिंकृतान्तृचस्य प्रस्तुयात्स आस्कन्दो नामेति ॥ १९ ॥

धानञ्जय्य इतरेषु* ॥ २० ॥

इतरेषु द्वाभरात्रिकेषु एकयाऽध्यायःसु स्तोमेषु आस्कन्दं धानञ्जय्यो मन्यते ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति षष्ठस्य षष्ठी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ सप्तमी कण्डिका ।

दशिनि चतुष्को मध्ये परिवर्त्तिनौ पर्यायावभितः* ॥१॥

दशिनि स्तोमे युग्मातिसंहारकृतौ प्राप्तायां अपरोऽनुसंहारप्रकार आरभ्यते चतुष्कपर्य्यायं मध्ये कृत्वा अभितः परिवर्त्तिनीपर्य्यायौ स्याताम् ॥ १ ॥

उद्यत्या वा* ॥ २ ॥

तमेव वा चतुष्कं मध्ये कृत्वा उद्यतीपर्य्यायावभितः स्याताम् ॥२॥

उद्यतीपर्यायये।र्ब्रह्मायतनीयां कुर्वन् प्रथमायाञ्चतुष्कं कुर्यात्* ॥ ३ ॥

अथ पुनस्तस्मिन्नुद्यतीपर्य्यायकल्पे ब्रह्मायतनीयाञ्चिकीर्षेत् ततः प्रथमायामेव चतुष्कं कुर्य्यात् ॥ ३ ॥

द्वादशे तृचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावाः † ॥ ४ ॥

द्वादशे स्तोमे आवापस्थानेषु स्तोत्रीयाणां क्रिया प्राप्ताऽऽख्या येन तस्यां प्राप्तायामाह तृचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावा इति द्वादशे स्तोमे पर्य्यायेषु यानि तृचभागास्थानानि तेषु द्विकाविष्टावाः स्युः ॥ ४ ॥

---

* शाह्यायनेऽप्येवम् ।

† शाह्यायनीये किञ्चिदधिकमस्ति ।

त्रयोदशत्रयोविंशयोः पञ्चविंशे च मध्यमः पर्यायो ज्यायानेकज्यायःसु कनीयानेककनीयःसु* ॥ ५ ॥

त्रयोदशत्रयोविंशयोः स्तोमयोः पञ्चविंशे च स्तोमे विशेष आरभ्यते एकया स्तोत्रीयया ज्यायःसु यो मध्यमः पर्यायः स ज्यायान् स्यात् एकया कनीयःसु एकया कनीयान् मध्यमः पर्यायः स्यात् तत् किमिदं बहुवचनं यदा एकः कनीयान् ज्यायांसौ द्वौ स्यातां तत्रै- के तावद्वर्णयन्ति पर्यायेषु बहुवचनमिति एकोज्यायान् येषु पर्या- येषु तद्दमे एकज्यायांसः एकः कनीयान् येषु तद्दमे एककनीयांसः अपरे ब्रुवते स्तोमेष्वेव बहुवचनं यथा नराणां वा नराणाञ्च कथ- मासीत् समागमः अत्रिष्टुब्जगतीका अस्य स्तोत्रप्रवर्हाः सवनप्रवर्हाः स्तु अथवा पर्यायव्रतिरेवास्य प्राधान्येन विवक्षिता तत्र त्रयोदशे तावत् एकयाज्यायसि प्रथमोत्तमौ पर्यायौ द्वादशात् मध्यमः पञ्चदशात् तथा पञ्चविंशे चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ पर्यायौ मध्यमस्त्रिणवात् त्रयोविंश एकया कनीयान् तस्मिंश्चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ मध्यम एकविंशात् धानञ्जय्यस्तु जातिसंहारं मन्यते उभयोर्जातिसंहारं धानञ्जय्य इति ॥ ५ ॥

तथैकान्नत्रिंशैकत्रिंशयोः* ॥ ६ ॥

तथा तेन प्रकारेण ज्यायःकनीयस्त्वं एकोनत्रिंशे प्रथमोत्तमौ त्रिंशात् मध्यमस्त्रिणवात् तथैकत्रिंशे प्रथमोत्तमौ त्रिंशात् मध्यम- स्त्रयस्त्रिंशात् ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

रूढपर्याया वा* ॥ ७ ॥

रोहेण वा सर्वेष्वेते पर्य्याया: स्यु: उत्तरोत्तरवृद्ध्या ॥ ७ ॥

तेषां प्रथमे युग्मायुक्संहारं शाण्डिल्यायनः* ॥ ८ ॥

तेषां यथोद्दिष्टानां त्रयोदशप्रभृतीनां प्रथमे त्रयोदशे युग्मायुक्संहारं शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते ॥ ८ ॥

द्वितीये शाण्डिल्यः* ॥ ९ ॥

द्वितीये त्रयोविंशे शाण्डिल्य आचार्य्यो युग्मायुक्संहारं मन्यते ॥ ९ ॥

उभयोर्ज्जातिसंहारं धानञ्जय्यः* ॥ १० ॥

उभयोस्त्रयोदशत्रयोविंशयोर्ज्जातिसंहारं धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १० ॥

शाण्डिल्यस्य पञ्चविंशे* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्यः पञ्चविंशे जातिसंहारं मन्यते चकारः समुच्चयार्थः ॥ ११ ॥

अष्टादशं सप्तदशएवावपेदिति गौतमः* ॥ १२ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते अष्टादशेनैव समप्रयोगन्यायः स्यात सिद्ध एव सप्तदशे अष्टादशीं स्तोत्रीयामावपेत् अविरुद्धन्यायेन ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

न्यायविहितः स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ १३ ॥

धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते य एव न्यायः समेषु समः प्रयोगः स्तोत्रीयाणामिति तेनैवास्य विधानं स्यादिति ॥ १३ ॥

एकान्नविंशे परिवर्त्तिनी पर्यायावभितस्त्रयोदशी मध्ये* ॥ १४ ॥

एकान्नविंशे स्तोमे अपरोन्याय आरभ्यते अभितः परिवर्त्तिनी-पर्य्यायौ स्यातां त्रयोदशी मध्यमः पर्य्यायो भवति ॥ १४ ॥

तस्मिन् प्रथमायास्त्रिर्वचनं तथोत्तमायाः* ॥ १५ ॥

तस्मिंस्त्रयोदशपर्य्याये प्रथमायाः स्तोत्रीयायास्त्रिर्वचनं स्यात् तथोत्तमायाः स्तोत्रीयायास्त्रिर्वचनं मध्यमा सप्तकृत्व उच्यते ॥ १५ ॥

पञ्चदश पर्यायावभितो नवी मध्ये त्रिकविष्टावइति धान-ञ्जप्यः* ॥ १६ ॥

धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते तस्मिन्नेकान्नविंशे पञ्चदशपर्य्याया-वभितः स्यातां नवी पर्य्यायो मध्ये स्यात् त्रिकैर्विष्टावैरिति॥ १६ ॥

शाण्डिल्यायनस्तु जातिसंहारम्* ॥ १७ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्यो जातिसंहारं मन्यते तुशब्दोऽवधा-रणार्थः जातिसंहारमेव मन्यते नेतरान् कल्पान् ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

द्वात्रिंशे तिस्रो विष्टुतीः कुर्यादिति गौतमः* ॥ १८ ॥

द्वात्रिंशे स्तोमे तिस्रो विष्टुतीः कुर्य्यात् इत्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

तासां पर्यायक्लृप्तिप्रयोगौ चतुश्चत्वारिंशेन व्याख्यातौ* ॥ १९ ॥

तासां द्वात्रिंशप्रयोगे तिसृणां विष्टुतीनां पर्य्यायाणाञ्च क्लृप्तिः प्रयोगश्च चतुश्चत्वारिंशेन स्तोमेन व्याख्यातौ पर्य्यायक्लृप्तिस्तावत् प्रथमायां विष्टुत्यां एकादशी प्रथमः पर्य्यायः दशी द्वितीयः एकादशी तृतीयः द्वितीयया दशी तृतीयया एकादशी दशी पूर्वं एकादशिनावुत्तरौ द्वितीयायाम् एकादशिनौ पूर्वौ दशी उत्तमाः तृतीयायां प्रयोगः याज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्थानां तृतीयेत्येवं प्रथमः याज्यानां मा होतुरित्यत आरभ्य द्वितीयो योऽच्छावाकमिति तृतीयः ॥ १९ ॥

अप्यहर्भाजि प्रथमयैवेति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह अहर्भाज्यपि द्वात्रिंशे प्रथमयैव विष्टुत्या सर्वमहः कुर्य्यात् उत्तरे विष्टुती नैव प्रयुञ्जीत अन्येषां त्वाचार्य्याणां यथा कुर्य्यादहर्भाजीति प्रकृतमेव ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

इति षष्ठस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

चतुष्टोमयोश्चतुष्पर्यायाः* ॥ १ ॥

चतुष्टोमश्चतुष्टोमश्चतुष्टोमौ तयोश्चतुष्पर्य्यायाः स्तोमा भवन्ति किं पुनरयं स्तोमभेदोनिगद्यते इह चिपर्य्यायता स्तोमानां न्याय उच्यते ब्राह्मणम् अथैष चतुष्टोमः पशुकामो यजेतेत्येवमधिकृत्य चतुष्कादीन् षट् चतुरुत्तरान् स्तोमान् पठति तस्मिन् षट्स्तोमे सति चतुष्टोमशब्दो न सम्भवति सोऽयं चतुष्टोमशब्दो मुख्यैरर्थैर-सम्भवन् गौणो कल्प्यते चतुष्पर्य्यायाः स्तोमा इति उत्तरो यद्यपि चतुष्टोमो भवति तथापि तत्र चतुष्पर्य्यायतैव सन्निहितत्वात् स्तोमा-नामित्युक्तं तत् ॥ १ ॥

तत्र चतुष्के द्वौ प्रथमायां पर्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मा-यतनीयां कुर्यात्* ॥ २ ॥

तत्र तयोश्चतुष्टोमयोश्चतुष्के स्तोमे द्वौ प्रथमायां स्तोत्रीयायां पर्य्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मायतनीयां विष्टुतिं कुर्य्यात् ॥ २ ॥

मध्यमायां क्षत्रायतनीयाञ्चेत्* ॥ ३ ॥

यदि क्षत्रायतनीयां विष्टुतिं कुर्य्यात् ततो मध्यमायां स्तोत्री-यायां द्वौ पर्य्यायौ स्याताम् ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तथाष्टिनि द्विकास्तु तस्य पर्य्यायाः* ॥ ४ ॥

यथा चतुष्के तथाष्टिनि यदि ब्रह्मायतनीयां कुर्य्यात् द्वौ प्रथमायां पर्य्यायौ स्याताम् अथ चत्रायतनीयां मध्यमायां अयमपि तथाष्टिनो विशेषः द्विकास्तु तस्य पर्य्यायाः एषा ब्रह्मायतनीया एषा चत्रायतनीया ॥ ४ ॥

पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तर एवं विहितावपराविति शाण्डिल्यः † ॥ ५ ॥

पूर्वयोः स्तोत्रीययोः पूर्वः पर्य्यायः स्यात् उत्तरयोः स्तोत्रीययोरुत्तरः पर्य्यायः स्यात् अपरावपि पर्य्यायौ एवं विहितौ पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तर इति एवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते एष द्वितीयः प्रकारोऽष्टिनः ॥ ५ ॥

पूर्वयोर्द्वितीयः पृथक्स्तोत्रीयास्वितर इति धानञ्जप्यः †॥६॥

पूर्वयोः स्तोत्रीययोः प्रथमद्वितीययोर्द्वितीयः पर्य्यायः स्यात् इतरे पर्य्यायाः प्रथमतृतीयचतुर्थाः पृथक्स्तोत्रीयासु स्युः एवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते एष तृतीयः प्रकारोऽष्टिनः ॥ ६ ॥

द्वादशे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ मध्यमौ द्विकौ पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तरः ‡ ॥ ७ ॥

---

* आम्नायकोषेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† आम्नायकोषेऽप्येवम्।

‡ आम्नायकोषेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

Digitized by Google

द्वादशे स्तोमे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ पर्य्यायौ द्वादशप्रकरण एव द्वादशे तृचभागास्थानेषु द्विका विष्टावा इति मध्यमौ पर्य्यायौ द्विकौ स्यातां प्रथमद्वितीययोः स्तोत्रीययोः मध्यमयोः पर्य्याययोः पूर्वः स्यात् द्वितीयतृतीययोरुत्तरः ॥ ७ ॥

षोड़शे चत्वारो द्वादशपर्यायास्तेषां मध्यमौ सदृशौ* ॥ ८ ॥

षोड़शे स्तोमे द्वादशस्तोमवच्चत्वारः पर्य्यायाः स्युः तेषां मध्यमौ पर्य्यायौ सदृशौ समानरूपौ विंशः स्तोमः आर्भव एव तत्र पर्य्यायवृत्तिर्नोक्ता ॥ ८ ॥

चतुर्विंशे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः † ॥ ९ ॥

चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्य्याया द्विकविष्टावाः स्युः ॥ ९ ॥

पृथक्तृचेषु पर्यायाः स्युः ‡ ॥ १० ॥

चतुर्षु तृचेषु वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम पठितं तेषां प्रयोगः पठितो मन्त्रकेनैव विकल्पार्थः पुनरारम्भः पृथङ्नानेत्यर्थः तृचे तृचे पर्य्यायः स्यात् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

द्वयोर्द्वयोर्वा व्यत्यासम्* ॥ ११ ॥

द्वयोर्द्वयोर्वा तृचयोः पर्य्यायः स्यात् प्रथमद्वितीययोः प्रथमः पर्य्यायः तृतीयचतुर्थयोः द्वितीयः पर्य्यायः पुनः प्रथमद्वितीययोस्तृतीयः तृतीयचतुर्थयोश्चतुर्थः अत्र यथास्थानं स्तोत्रीयाः एष व्यत्यासः ॥११॥

यज्ञायज्ञीयस्य वा प्रथमः प्रथमासु च यज्ञायज्ञीयप्रथमायाश्साकमश्वस्य परमध्यमयोश्च द्वितीयः पूर्वयोश्च मध्यमयोर्हारिवर्णस्य तैरश्च्योत्तमायाश्च तृतीयः पूर्वेषाञ्चोत्तमासु तैरश्च्यस्य चान्त्यः † ॥ १२ ॥

अयं तृतीयः प्रकारो यज्ञायज्ञीयस्य तिस्रः साकमश्वहारिवर्णतैरश्चानामाद्यास्तिस्रः एष तावत् प्रथमः पर्य्यायः यज्ञायज्ञीयस्य प्रथमः साकमश्वस्य च स्तिस्रः हारिवर्णतैरश्चयोर्मध्यमे द्वे एष द्वितीयः पर्यायः यज्ञायज्ञीयसाकमश्वयोर्मध्यमे द्वे ऋचौ हारिवर्णस्यर्चस्तिस्रः तैरश्चस्योत्तमा ऋक् एष तृतीयः पर्यायः यज्ञायज्ञीयसाकमश्वहारिवर्णानां समुत्तमास्तिस्रस्तैरश्चर्चः सर्वा एष उत्तमः पर्यायः एतासु सर्वासु वारवन्तीयमेव स्यात् सर्वेष्वेतेषु द्विका विष्टावाः ॥ १२ ॥

उपोत्तमो वा द्विकविष्टावोऽश्वमेधेऽष्टादशादितरे ‡ ॥१३॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् विशेषश्च कृतः ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

लाघविक आचार्यः प्रसङ्गेन ब्रवीति अश्वमेधेऽपि प्रथमेऽहनि चतुष्टोमाः स्तोमाः तत्राग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः स्युः अथवा उपोत्तम एव द्विकविष्टावः स्यात् प्रथमद्वितीयचतुर्था अष्टादशास्सर्वे भवन्ति पर्यायक्रमात् ॥ १३ ॥

पञ्चदशपर्यायौ पूर्वावेकविंशस्योत्तराविति वोत्तराविति वा* ॥ १४ ॥

तत्रापि आहीनिके चतुष्टोमे अग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः स्युः अथवा पञ्चदशस्य प्रथमद्वितीयौ पर्यायौ स्याताम् एकविंशस्य तृतीयचतुर्थौ इति विकल्पः ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

छन्दोदैवतसामान्तयोगान्न्याय्यान् ब्रुवते यथा षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य* ॥ १ ॥

अश्वमेधे उक्तं स्तोमविधानं साम्प्रतं स्तोत्रकल्पानां न्याय उच्यते येन स्तोत्राणि कल्पयितव्यानि अत्रोच्यते किमिदं यावता मशकेन गवामयनादीनां सहस्रसंवत्सरान्तानां ज्योतिष्टोमषडह-

---

* शाण्डायनोऽप्येवम् ।

द्वादशाहविचाराणाञ्च सर्वेषां निरवशेषेण स्तोत्रविधिः कल्पितः परं नः प्रमाणं मशकः तत् किमिदं पिष्टपेषणं क्रियते स्तोत्रकल्पन-विध्यर्थं आरम्भ इति उच्यते, सत्यमेतदेवं किन्तु अनुब्राह्मणिकानां अहर्योगं गृहीत्वा स्तोत्रविधिः कल्पितो मशकेन तत्र ये ताण्डके प्रवचने आम्नातास्तेषां स्तोत्रविधिः कल्पितः क्षुद्रकल्पेऽस्य व्याचा-र्यस्य प्रतिज्ञा सर्वक्रत्वधिकार इति तद्ये शाखान्तरे दृष्टाः भूः सर्व-मेधचतुर्थसारस्वतादयस्तेषां स्तोत्रविधिः कल्पयितव्यः सोऽयमाचार्य-स्तदर्थायार्थं शास्त्रमारभते छन्दोदैवतसामान्तयोगानि छन्दांसि च दैवतानि च सामान्ताश्च छन्दोदैवतसामान्तास्तेषां छन्दोदैवतसामा-न्तानां योगाः छन्दोदैवतसामान्तयोगाः अयं योगशब्दः प्रत्येकशः सम्बध्यते छन्दोदैवतसामान्तयोगाख्याख्यामाचार्यो ब्रूवते न्यायादन-पेताख्याख्याम् यथा षोड़शिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य छन्दसां तावद्योगो गायत्रं प्रातःसवनं छन्दः माध्यन्दिनः पवमानो गायत्री बृहतीत्रिष्टुबिति बार्हतानि पृष्ठानि गायत्रीषु वामदेव्यम् आर्भवे पञ्च छन्दांसि गायत्री ककुबुष्णिगनुष्टुब्जगतीति अग्निष्टोमसाम्नि प्रथमा बृहती ककुभावुत्तरे गायत्रं प्रथममुक्थं ककुभं द्वितीयं त्रिच्छन्दःसु तृतीयं स्वरानुष्टुभि षोड़शी आनुष्टुभी रात्रिः बार्हतः सन्धिः ककुबुत्तर्येण अथ दैवतानि सौम्याः पवमानाः आग्नेयं प्रथम-माज्यम् मैत्रावरुणं द्वितीयम् ऐन्द्रं तृतीयम् ऐन्द्राग्नं चतुर्थम् ऐन्द्राणि सर्वाणि पृष्ठानि आग्नेयमग्निष्टोमसाम आग्नेयं प्रथममुक्थम् ऐन्द्रे परे उक्थे ऐन्द्रः षोड़शी ऐन्द्री रात्रिः त्रिदेवत्यः सन्धिः अग्नि-रुषा अश्विनाविति अथ सामान्ताः प्रातःसवने तावत्त्वारं गायत्रं

Digitized by Google

माध्यन्दिने स्वारं गायत्रं आमहीयवरौरवयौधाजययौग्नानि निधनवन्ति बर्हिर्णिधन इड़ा चित्रिधनपदनिधनस्वराणां यथासंख्येन रथन्तरं निधनवत् वामदेव्यं हाइकारस्वारं नौधसम्पदनिधनं कालेयमिड़ानिधनं आर्भवं गायत्रं स्वारं संहितं पदनिधनं सफं हाइकारस्वारं पौष्कलं पदनिधनं श्यावाश्वं हाइकारस्वारम् आन्धीगवं मध्ये निधनं ऐड़श्च काव्यं पदानुस्वारं यज्ञायज्ञीयं वाङ्निधनं प्रथमसूक्तं साकमश्वं हाइकारस्वारं सौभरं बर्हिर्णिधनं नार्मेधं हाइकारस्वारं रात्रिरविहन्तीर्वेति कल्पना आह्नीनिकं विशेषमुक्त्वा एष न्यायः सर्व एव ज्योतिष्टोमस्य छन्दोदैवतसामान्तयोगः ॥ १ ॥

उक्थोत्तमेऽनुष्टुभो न्याय्याः* ॥ २ ॥

उक्थानामुत्तमे साम्नि अनुष्टुभ एव स्तुवता न्याय्याः एवं सर्वेषोक्थान्तेषु कल्पना कृता ॥ २ ॥

विछन्दसस्तु वचनात्* ॥ ३ ॥

विछन्दस एव भवन्त्युक्थान्ते कस्मात् वचनात् प्रकरणेनारभ्य विहिताः अनुष्टुभो विप्रकरणे अपरे ब्रुवते अनुष्टुभः सर्वत्र भवन्त्युक्थान्त एव विछन्दसस्तु यत्र वचनं तत्र भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

यद्देवत्यासु स्तुवते सा स्तोत्रदेवता* ॥ ४ ॥

यद्देवत्यास्वृक्षु स्तोत्रेण स्तुवन्ति सा स्तोत्रदेवता तत् किमिद-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

स्तूयते एवं श्रुतिः अथ चक्राशीः समद्भिरुपचरणानीत्यधिकृत्य यां देवतामभिष्टोष्यं स्यात् तां देवतामुपधावेदिति इह च सवनदेवता आकुवादस्तोत्रदेवता अपि श्रूयते यथा वसूनां प्रातःसवनं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनमादित्यानाञ्च विश्वेषाञ्च देवानां तृतीयसवनमिति अन्यो ज्योतिषो दैवतयोगः तत्रायं संशयः किं सवनदेवता तेनोपदिश्यते अथवा स्तोत्रदेवता अथ ज्योतिषं दैवतयोगं गृहीत्वोपास्यामह इति एतस्मिन् संशय आह यद्देवत्यासु स्तुवते सा स्तोत्रदेवतेति भक्तिमात्रं सवनदेवता ॥ ४ ॥

अन्वध्यायमपवादनिग्रामनम्* ॥ ५ ॥

दृष्टोक्तं छन्दोदैवतसामान्तयोगान् न्याय्यान् ब्रुवते यथा षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्येति अन्यत्राग्नेयोषु सर्वाणि स्तोत्राणि ब्रुवते यथाग्निष्टुत्सु ऐन्द्रीषु भवन्तीति सर्वाणि स्तोत्राणि ऐन्द्रीषु भवन्ति तथा वैश्वदेवीषु भवन्तीति श्रुत्यन्तरं तस्मिन्नेषां स्तोत्राणामाग्नेय्यादिषु क्रियमाणानां या एव स्तोत्रदेवता न्याय्या निर्दिष्टा ज्योतिष्टोमे ता एव भवन्ति अग्न्यादयो गुणभूताः यथेन्द्रो गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति अग्निरेव भवति तत्र प्राधान्येन तत् श्रुतेः इन्द्रो गुणभूतः एवं तत् यथाग्न्यादिदेवताभिः तन्न्यायस्तोत्रदेवतानां प्रत्याम्नाय इति एतस्मिन् संशय आह अन्वध्यायमपवादनिग्रामनमिति अध्यायमनु अन्वध्यायं अन्वध्यायमपवादो निग्रामयितव्यः अन्वध्यायं न्याय्यानां छन्दोदैवतसामान्तानामपवादः यथा छन्दसां

---

* आम्नायशोऽप्येवम् ।

तावत् जगत्यः प्रतिपदो भवन्ति जगतीनां लोके त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभां गायत्र्यः त्रिष्टुभः प्रतिपदो भवन्ति त्रिष्टुभां लोके जगत्यो जगतीनां गायत्र्य इति तथा देवतानामपवादः अन्वध्यायमपवादं निशामयित्वा प्रमाणीकर्त्तव्यः गीतेषु प्रत्यन्वध्यायमपवादनिशामनम् अथ यत्क्षवितमिव निरुदितमिव सा वाक् अवक्षः क्षिप्रं मरिष्यतीति विद्यात्तथाधीतेऽथ यदा क्रन्दितमिव निक्रन्दितमिव सा मिचक्षः सर्वज्यानिज्जास्यतीति विद्यात्तथाधीत इत्येतदादिना चापवादेन अन्वध्यायमपवादनिशामनम् ॥ ५ ॥

स्वाराणि हाइकारस्वारपदानुस्वाराणि* ॥ ६ ॥

इह सामान्ता उच्यन्ते वक्ष्यति सर्वेषां तुल्यसन्निपाते जामीति स्वरो येषां निधनं तानि स्वाराणि तानि द्विविधानि हाइकारस्वाराणि पदानुस्वाराणि च यथा वामदेव्यं हा इकारस्वारम् ऊधनं पदानुस्वारम् ॥ ६ ॥

तेभ्योऽन्यान्यैडवाङ्निधनेभ्यश्च निधनवन्ति* ॥ ७ ॥

तेभ्यः स्वारेभ्य ऐडवाङ्निधनेभ्यश्च यान्यन्यानि सामानि तानि निधनवन्तीत्युच्यते यथा नैधसादीनि ऐडानि रौरवकालेयादीनि ॥ ७ ॥

सर्वेषां तुल्यसन्निपाते जामि वाचोऽन्यत्र † ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

सर्वेषामेव तेषां स्वारादीनां तुल्यसन्निपाते समाननिधनसन्निपाते जामि भवति आम्यतिरेकनामवाचिन्नस्य वासमानजातीयस्य वोपजनः वाञ्छिधनयोरन्यत्र जामि भवति वाञ्छिधनयोस्तुल्यसन्निपातेन जामि भवति यथानुरूपाग्निष्टोमसाम्नि द्वादशाहे यज्ञायज्ञीयमाभवान्यक्रमेव बृहदग्निष्टोमसाम ॥ ८ ॥

तच्च कुर्यादनादेशे* ॥ ९ ॥

तज्जामि न कुर्यादनादेशे आदेशे यथादेशं यथासर्वस्वारे पृष्ठे ॥ ९ ॥

दशरात्रात् षाडह्निकान्यष्टमनवमयोश्चैतान्यहीनतन्त्राणि* ॥ १० ॥

कल्पनान्यायः स्तुतः अथाऽहीनेषु कल्पयितव्येषु दशरात्रात् षाडह्निकानि तन्त्राणि अष्टमनवमयोश्चाह्नोः अहीनकल्पना प्रत्येतव्या ॥ १० ॥

ज्योतिषश्च गोश्चैकाह्निके* ॥ ११ ॥

एकाह्निकतन्त्रे ज्योतिस्तन्त्रञ्च गोस्तन्त्रं रथन्तरपृष्ठेष्वेकाहेषु कल्पयितव्येषु ज्योतिस्तन्त्रं बृहत्पृष्ठेषु गोस्तन्त्रम् ॥ ११ ॥

कल्पसम्प्रायाण्युक्थ्यामानि यत्र समवयन्ति तदाग्नेस्तन्त्रं यथाभिचरणीयेषु* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कल्पसमानप्रायाणि द्रव्याणि यत्र यस्मिन् समवयन्ति तदा-ग्नीसन्त्रमित्युच्यते यथाभिचरणीयेषु क्रतुषु यत्र यत्र समानकल्प-प्रायं द्रव्यं तदाग्नीसन्त्रमित्येवं द्रष्टव्यं यथा वैश्वजितं तन्त्रम् उप-हव्यं तन्त्रं महाव्रतं तन्त्रम् ॥ १२ ॥

भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणम्* ॥ १३ ॥

किं पुनस्तन्त्रमित्युच्यते भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणमिति यत्र ज्योति-ष्टोमे भूयिष्ठं द्रव्यं प्रयुज्यते तत् ज्योतिस्तन्त्रं एवं गोसन्त्रमेवं षाड़हिक-न्तन्त्रमित्युच्यते ॥ १३ ॥

उत्तरयोः सवनमुखीये गायत्र्याविति ग्रैाचिवृक्षिः* ॥१४॥

उत्तरयोः पवमानयोर्मध्यन्दिनार्भवयोर्ये सवनमुखीयगायत्र्यौ ते तन्त्रमिति एवं ग्रैाचिवृक्षिराचार्य्यो मन्यते ॥ १४ ॥

मध्यन्दिनीयान्वाचार्य्याणाम्* ॥ १५ ॥

मध्यन्दिने भवा मध्यन्दिनीया सा मध्यन्दिनीया गायत्री आचा-र्य्याणां तन्त्रमभिप्रेतम् ॥ १५ ॥

द्विरात्र प्रभृतिष्वहीनेषु प्राक् षड़हेभ्य उत्तममुत्तमैका-हिकमिति राणायनीपुत्रः* ॥ १६ ॥

द्विरात्रप्रभृतयो ये अहीनाः प्राक् षड़हेभ्यस्तेषु सर्वेषु उत्तममुत्त-ममहः ऐकाहिकमित्येवं राणायणीपुत्र आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सर्वाण्याह्नीनिकानीति वैयाघ्रपद्यः* ॥ १७ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहीनेषु सर्वाण्याह्नीनिकानीत्येवं वैयाघ्रपद्य आचार्यो मन्यते ॥ १७ ॥

अह्नीनैकाहसमासन्तु लामकायनः* ॥ १८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहीनेषु अह्नीनैकाह समासं लामकायन आचार्यो मन्यते मिश्रत्वाद्द्व्यस्य ॥ १८ ॥

इति षष्ठस्य नवमी कण्डिका।

अथ दशमी कण्डिका।

अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानाम † ॥ १ ॥

उक्तः कल्पनान्यायः साम्प्रतं पञ्चविधत्वमुच्यते स्तोत्रगतस्य साम्नः प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयस्तत् पाञ्चविध्यमित्युक्तं तत्र प्रथमा भक्तिः प्रस्तावः स तावदुच्यते अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणम-विभाग्यानाम् अवस्यन्ति तस्मिन्नित्यवसानं विरामोऽवसानं तदवसानं प्रस्तावान्तलक्षणं प्रस्तूयतेऽनेनेति प्रस्तावः प्रस्तावस्यान्तः प्रस्तावान्तः तस्य प्रस्तावान्तस्यावसानं लक्षणं येन लक्ष्यते तल्लक्षणम्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये एतस्मात् पूर्व्वञ्च कानिचित् सूत्राण्यधिकानि वर्त्तन्ते। तथा अत्रापि विशेषश्चास्ति।

Digitized by Google

अविभाग्यानामेष धर्मः विभाग्यानान्तु वक्ष्यति यथा च विभाग्यानि भवन्ति तथा वक्ष्यति अयमर्थः आदितः आरभ्य विरामान्तः प्रस्ताव इति लक्षणग्रहणं न अवसानमेव प्रस्तावः अवसानेन प्रस्तावो लक्ष्यते ॥ १ ॥

चतुरक्षरः पूर्वे वारवन्तीये* ॥ २ ॥

पूर्वस्मिन् वारवन्तीये चतुरक्षरः प्रस्तावः ॥ २ ॥

तथा वाजभृति* ॥ ३ ॥

यथा वारवन्तीये चतुरक्षरः प्रस्तावः तथा वाजभृति प्रकार-वचनं चतुरक्षरतामभिप्रेत्य तत्रापि प्राप्तमवसानं तस्मिन् प्राप्ते चतुरक्षरमेवादिश्यति ॥ १२ ॥

कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च* ॥ ४ ॥

एतेषां कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च चतुरक्षर एव प्रस्तावः प्रत्येकं एषु अनेकधा प्राप्तत्वात् अवसाने नियमः ॥ ४ ॥

पदं वाजिगप्रभृतीनाम् † ॥ ५ ॥

पादिको वा प्रस्तावः आजिगप्रभृतीनां चयाणां आजिगस्य सुरूपयोश्च ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

स्तोमान्त आभीशवयोः* ॥ ६ ॥

आभीशवयोः साम्नोः स्तोभान्तः प्रस्तावः कर्त्तव्यः कस्मिन् प्राप्त इदमारभते उच्यते तयोर्हि प्राक् स्तोभाद्विरतं तस्मिन्नवसाने प्राप्त आह स्तोमान्त आभीशवयोरिति ॥ ६ ॥

अभ्यस्तेनोत्तरस्य* ॥ ७ ॥

उत्तरस्याभीशवस्य अभ्यस्तेन स्तोभान्तेन प्रस्तावान्तो भवति ॥७॥

वाम्रान्ते* ॥ ८ ॥

वाम्रेवागन्तः प्रस्तावो भवति ॥ ८ ॥

हाउकारश्च्यावने* ॥ ९ ॥

च्यावने हाउकारान्तः प्रस्तावो भवति ॥ ९ ॥

षोडशाक्षरो नानदस्य* ॥ १० ॥

नानदस्य षोडशाक्षरः प्रस्तावो भवति ॥ १० ॥

तथा गोष्टक्सञ्जययोर्यश्च राव्यां दैवोदासम्† ॥ ११ ॥

तथेति षोडशाक्षर इत्यर्थः गोष्टक्सञ्जययोर्दैवोदासे च राव्यिषाणि दैवोदासानां राव्यामनेकतामुपलभ्याह यच राव्यां दैवोदासमिति ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं ज्ञातम् ।

षट्त्रिंशदक्षरर्षभस्य रैवतस्य* ॥ १२ ॥

ऋषभस्य रैवतस्य षट्त्रिंशदक्षरः प्रस्तावः पादाभ्यासेन परिसंख्यानं करोति ॥ १२ ॥

सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानम्* ॥ १३ ॥

प्रस्तावन्याय उक्तः साम्प्रतमुद्गीथलक्षणमुच्यते सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोद्गीथस्यादानम् आदावोङ्कारं कृत्वा तत उद्गीथमाददीत प्रस्तुतं वै सामावसीदति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्नोतीति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, अविभाग्यानामिति प्रकृतम् अतः सर्वग्रहणं क्रियते कथं विभाग्यानाञ्चाविभाग्यानाञ्चेति ननूक्तं त्वया प्रस्तुतं वै सामावसीदतीति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्नोतीति तदेतद्विभाग्येषु चाविभाग्येषु च तुल्यकारणं तस्मात् सर्वसामसु भविष्यत्येवोङ्कारेणोद्गीथादानमिति उच्यते, अत्र प्रस्तावनिमित्तः ओङ्कारः महाग्निषु ते खल्विमे बहवः प्रस्तावाः कथमोङ्कार इति प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार इत्येके प्रस्तावं ओङ्कारेणाददीत स्तोत्रीयासु स ओङ्कारः अप्रस्तावासु स्तोत्रीयासु न प्राप्नोति सोऽयमाचार्य्यः सर्वशब्दं करोति कथं सति च प्रस्तावेऽसति च सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानमिति नह्योङ्कारस्य प्रस्तावो निमित्तम् उद्गीथएवोङ्कारस्य निमित्तमिति तथा निदानकारः प्रथम एव प्रस्तावे इत्यपरं स्तोत्रीयाया एतान्यङ्गानि भवन्ति सकृदेवतु स्तोत्रीयाया ओङ्कारो भवति उदाहरणमत्र सन्तनिनि ॥१३॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जय्यः* ॥ १४ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह अस्तु सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोद्गीथादानं किन्तु प्रथमस्याक्षरस्य लोपोऽस्तु एवमतिरेको न भविष्यतीति ॥ १४ ॥

अलोपश्च शाण्डिल्यः* ॥ १५ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य अलोपं मन्यते उद्गीथादावक्षरस्य रसो वा एष साम्नां यदोङ्कारो नैतेनातिरेकोऽस्तीति ॥ १५ ॥

स्वरादिषु तमेव स्वरमोङ्कारो कुर्यादागन्तुमोङ्कारं व्यञ्जनादिषु † ॥ १६ ॥

स्वरादिषूद्गीथेषु तमेवाद्यं स्वरमोङ्कारीकुर्य्यात् अनोङ्कारमोङ्कारं करोति ओङ्कारीकरोति यथा रौरवयौधाजययोर्व्यञ्जनादिषु यदागन्तुमोङ्कारं कुर्य्यात् यथा महीयवामादिषु ॥ १६ ॥

सर्वत्र त्वेवागन्तुं दध्यात्* ॥ १७ ॥

सर्वोद्गीथेषु स्वरादिषु व्यञ्जनादिषु च आगन्तुमोङ्कारं विदध्यात् ॥ १७ ॥

अग्रस्तमव्यस्तमविलम्बितमनभ्यूक्रान्तमुरसि प्रतिष्ठितमद्रुताघातिनश्शब्दमुच्चारयन्नुद्गायेदिति धानञ्जय्यः* ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

न ग्रस्तमग्रस्तम् अव्यस्तमितश्चेतश्चाविवक्षितम् अविलम्बितं न विलम्बितमविलम्बितं तिस्रो वृत्तयः क्षिप्रमध्यविलम्बिताः प्रयोग-वृत्या मध्यमया अनन्मूकृतं न अन्मूकृतं मुखादिप्रुषः अनिर्गमयन् उरसि प्रतिष्ठितम् उरसि कृताधारम् उरसि कृतमूलं सवायुकोष्ठा-दुच्चरन् उरसि विसृतः कण्ठेऽधिष्ठितः आस्ये वर्णो भवति अद-न्ताघातिनं दन्तैराघातमकुर्वन् उद्गायेदित्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

प्रत्यक्षपरोक्षक्षिप्रचिरन्यस्तोदात्तक्लिष्टाक्लिष्टानां येन सञ्-स्वरेत् तत् कुर्यात्* ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षं यथर्चं परोक्षमयथर्चं क्षिप्रमद्रुतं चिरं द्रुतं न्यस्तमनु-दात्तम् उदात्तमुच्चैःस्वरं क्लिष्टं कर्षणयुक्तं क्लिष्टेष्वेवाधिकार इति तद्विलक्षणयुक्तं न क्लिष्टमक्लिष्टं एतेषां प्रत्यक्षादीनां भावानां येन संस्व-रेत् तद्गानं कुर्य्यात् एतदुक्तं भवति उद्गातारः सर्वे सनियमगीतयः स्युरिति गीतिसङ्करं न कुर्युरिति भक्त्यन्तरसंहितान्तरं न स्यादित्ये-तदुक्तं भवति ॥ १९ ॥

सर्वन्तु लघीयसा † ॥ २० ॥

सर्व्वं त्वेतद्गानं विधानेन लघीयसा कुर्य्यात् ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

अमावालोपेन* ॥ २१ ॥

किन्तु लघीयसा विधानेन कुर्य्यात् मावालोपं नैव कुर्य्यात् ॥२१॥

पदादिः प्रतिहारस्थानꣳसर्वत्र † ॥ २२ ॥

उक्तमुद्गीथविधानं साम्प्रतं प्रतिहारलक्षणमुच्यते पदस्यादिः पदादिः सपदादिः प्रतिहारस्य स्थानं सर्वेषु प्रतिहारेषु प्रतिहारा आदिमन्ते व्यक्षरत्र्यक्षरचतुरक्षरादयः तेषां सर्वेषां पदादिः स्थानम् ॥ २२ ॥

पदाऽनिर्देशे चोत्तमे पदे † ॥ २३ ॥

यत्र तु पदं नादिश्यते द्वितीये वा तृतीये वेत्येतदादिना तत्रोत्तमे पदे प्रतिहारस्य स्थानं प्रत्येतव्यम् ॥ २३ ॥

संख्याविषये चाक्षराधिकारः † ॥ २४ ॥

यत्र तु संख्यामात्रं निर्द्दिश्यते तेषां द्वे तेषां चत्वारि षड़ित्येतदादि तस्मिन्संशये आर्चिकानामक्षराणामधिकारो द्रष्टव्यः विषयः संशयः ॥ २४ ॥

अन्तःप्रतिहारꣳस्तोभान प्रतिहर्त्ता ब्रूयात † ॥ २५ ॥

ये स्तोभाः प्रतिहारस्यान्तर्वर्त्तन्ते प्रतिहारमध्ये तान् प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् स्तोभान् कुर्य्यात् ननु अन्तः प्रतिहारं स्तोभान् प्रतिहर्त्तु-

---

* ग्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ग्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

रित्येवं सिद्धे किमिदं ब्रूयादिति उच्यते येऽप्यन्तः प्रतिहारं प्रस्तावाः स्तोभास्तान् प्रतिहर्त्ता ब्रूयादिति ॥ २५ ॥

ऊर्ध्वञ्चार्चिकाव्यवेतान्* ॥ २६ ॥

ऊर्द्ध्वञ्च ये प्रतिहारस्य स्तोभाः आर्चिकेन अव्यवेताः अव्यवहिताः तांश्चैवं ब्रूयात् ॥ २६ ॥

अष्टाक्षरपदोत्तमानां चत्वार्यन्यत्र पङ्क्तिभ्यः* ॥ २७ ॥

या अष्टाक्षरपदोत्तमा ऋचः तासाञ्चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहारः पङ्क्तीनामन्यत्र उक्तं पदादिः प्रतिहारस्थाणं सर्वत्र पदानिर्द्दिष्टे चोत्तमे पद इति ॥ २७ ॥

तस्मिन्न्याय्यसमाम्ना* ॥ २८ ॥

तस्मिन्नेवं लक्षणे प्रतिहारे न्याय्यसमाम्ना न संन्याय्य वृत्युच्यते वच्च्यत्ययं तत्र तत्र न्याय्यो न्याय्य इति अथ समाम्नेति किमर्थमुच्यते अचतुरक्षरेऽपि कदाचित् न्याय्यसमाम्ना भवति यथा राणायनीये मधुश्च्युन्निधने ॥ २८ ॥

पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात् पदात् प्रतीयात्* ॥ २९ ॥

पदान्तमविशेषेणोच्यमानं पदान्त इति उपोत्तमात्पदात्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रतीयात् यत्र पुनर्विशेषेण तत्र यथादेशं भवति उत्तमे तु पदान्तः मध्यमयोः पदयोः श्राह्नीयसाममेधातिथयोः पदान्त इति ॥ २९ ॥

इति षष्ठस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

एष न्यायोऽनादेशे* ॥ १ ॥

एषन्यायः प्रतिहारस्य योऽयमुक्तः पदादिः प्रतिहारस्थानमित्यत आरभ्य एषः प्रतिहारे विशेषेण अनादिश्यमाने न्यायः यत्र तु विशेषेण आदिश्येत तत्र यथादेशं स्यात् सौमेधस्यौर्णायवयोर्ऋषभस्य पावमानस्येनिधनस्य मार्गीयवस्यैतेषामुपरिष्टात् प्रतिहारस्योद्गाता स्तोभं ब्रूयात् ॥ १ ॥

सौमेधस्यौर्णायवयोर्ऋषभस्य पावमानस्य ईनिधनस्य मार्गीयवस्यैतेषमुपरिष्टात् प्रतिहारस्योद्गाता स्तोभं ब्रूयात्* ॥ २ ॥

एतेषां पञ्चानां साम्नां यः प्रतिहारस्योपरिष्टान्न्याय्यः प्राप्तः स्तोभः प्रतिहर्त्तुः ऊर्द्ध्वं चार्चिकाव्यवेतानिति तं उद्गाता ब्रूयात् ॥ २ ॥

न्याय्यप्रतिहाराणामिडासंचाराश्चहस्तौड़स्वरवार्षाहरस्वा-

---

* इत्याद्यायबोऽप्येवम् ।

रकौत्सानां गौराङ्गिरसस्य साम्नोऽभ्यासवतश्च क्रौञ्चस्याग्नि-
मोयामस्यैतेषां पुरस्तात् प्रतिहर्त्ता* ॥ ३ ॥

न्याय्यप्रतिहाराणां सतां इडानां संकारस्य श्राम्महीयस्य ऐड-स्वरस्य वार्षाहरस्यारण्ये गेयस्य स्वारकौत्सस्य गौराङ्गिरसस्य साम्नः अभ्यासवतस्य क्रौञ्चस्य अग्निमोयामस्य तेषां यथोद्दिष्टानां न्याय्य-प्रतिहाराणां विभागमन्यायेष्वप्येतेषु कथञ्चित् भवति ततस्तेषां न्याय्य-प्रतिहारतां नियमयति एतेषां पुरस्तात् प्रतिहारस्योद्गातुः स्तोभः प्राप्तः तं प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् आदेशात् ॥ ३ ॥

सꣳहितमार्षभꣳश्याकलं वाजदाव्वर्यःस्वारꣳसैमित्रं पद-निधने काण्वरोहितकूलीये यौक्ताश्वसौवर्षानामुत्तरे यौधा-जयमौधसमाष्कारनिधनं काण्वं यौक्तस्रुचन्तिरश्चीननिधन-मायास्यमिन्द्रस्य यशो वैश्वमुत्तरꣳसफं प्रमꣳहिष्ठीयं दीर्घं पौष्कलमान्धीगवं वृहदाग्नेयꣳश्यावाश्वन्नैशोके तेषां द्वे* ॥ ४ ॥

एतेषां संहितादीनां यथोद्दिष्टानां चतुर्विंशानां साम्नां द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहारः परिभाषितः पदादिः प्रतिहारस्थानं सर्वत्र पदा-निर्द्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये चाक्षराधिकार इति एष सामान्यो-न्याय अनादेशे इति ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पुरस्तात् स्तोभो यौक्ताश्वयोः पूर्वस्य* ॥ ५ ॥

यः पूर्वः स्तोभः उद्गातुर्न्यायप्राप्तः स प्रतिहर्तुर्भवति वचनात् ॥ ५ ॥

श्यावाश्वत्रैशोकयोः पदान्तः* ॥ ६ ॥

श्यावाश्वस्य त्रैशोकस्य च पदान्तो ऽक्षरः प्रतिहारः उक्तः पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात्पदात् प्रतीयादिति ॥ ६ ॥

अस्तोभस्तु श्यावाश्वस्य* ॥ ७ ॥

श्यावाश्वस्य त्वस्तोभः प्रतिहारः य उपरिष्टात् स्तोभः प्रतिहारस्य न्यायप्राप्तः प्रतिहर्त्तुः स उद्गातुर्भवेदिति वचनात् ॥ ७ ॥

ओङ्कारादिस्तृतीयचतुर्थाभ्यां प्राग्घिङ्कारादिशोविशी-ये* ॥ ८ ॥

ओङ्कारादिःप्रतिहारः तृतीयचतुर्थाभ्यामक्षराभ्यां प्राक् हिङ्कारात् उक्तमुत्तमे पद इति ॥ ८ ॥

हिङ्कारादिर्वा पञ्चमषष्ठाभ्याम्* ॥ ९ ॥

हिङ्कारादिर्वा प्रतिहारः तस्मिन्नेव पदे पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्याम् इति ॥ ९ ॥

इति षष्ठस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* आम्नायेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथ द्वादशी कण्डिका ।

श्रौक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे* ॥ १ ॥

श्रौक्तस्य नार्मेधस्य श्रौक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे कर्त्तव्ये ॥ १ ॥

प्रथमनवमाभ्याꣳ श्रौक्तस्य* ॥ २ ॥

उत्तमे पदे प्रथमेन चाक्षरेण नवमेन च प्रतिहारौ श्रौक्तस्य साम्नः ॥ २ ॥

पदान्तश्चतुर्भिः पूर्वो नार्मेधस्य चतुर्भिरेव मध्यमैरुत्तरः* ॥ ३ ॥

नार्मेधस्य चतुर्भिरक्षरैः पदान्तः पूर्वः प्रतिहारः चतुर्भिरेव मध्यमैरक्षरैरुत्तमपदस्य उत्तरः प्रतिहारः॥ ३ ॥

एकप्रतिहारं वोत्तरेण* ॥ ४ ॥

एकप्रतिहारं वा नार्मेधं उत्तरेण यथोक्तेन चतुर्भिरेव मध्यमैरुत्तरइत्यनेन ॥ ४ ॥

भासवैरूपयोर्गायत्रीसाम्नोः पदान्तो द्वाभ्यां भासे चतुर्भिरुत्तरस्य † ॥ ५ ॥

भासस्य वैरूपस्य च गायत्रीसाम्नोः पदान्तः प्रतिहारो द्वाभ्यामक्षराभ्यां भासे चतुर्भिरक्षरैर्वैरूपस्य ॥ ५ ॥

तृतीयेन पदेन यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे तृतीयेन पदेन प्रतिहारः कर्त्तव्यः ।६।

आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसां द्व्यक्षरं* ॥ ७ ॥

आयन्तीयञ्च वरुणसाम च द्वैगतञ्च आञ्जसञ्च ते आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसाः तेषां आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसां द्व्यक्षराणि प्रतिहारः ॥ ७ ॥

तेषां पूर्वयोः सर्वं पदं द्वे च पुनरुक्तस्य* ॥ ८ ॥

तेषां चतुर्णां पूर्वयोः आयन्तीयवरुणसाम्नोः सर्वमुत्तमं पदं प्रतिहारः द्वे चाद्ये अक्षरे पुनरुक्तस्य पदस्य ॥ ८ ॥

द्वैगते पदान्तः* ॥ ९ ॥

द्वैगते द्व्यक्षरः पदान्तः प्रतिहारः ॥ ९ ॥

उपोत्तमस्य पदस्य पदादिराञ्जसः* ॥ १० ॥

आञ्जसः उपोत्तमस्य पदस्य पदादिर्द्व्यक्षरः प्रतिहारः ॥ १० ॥

विशोविशीयप्रभृतीनां वा नवानामुत्तमस्य पदस्यादौ द्वे* ॥ ११ ॥

विशोविशीयप्रभृतीनां वा नवानां साम्नां उत्तमस्य पदस्यादौ द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहारः विशोविशीयस्य श्रौक्ष्णनार्मेधयोर्भासवैरूपयोर्गायत्रीसाम्नोर्यज्ञायज्ञीयस्य निधनस्य सौहविषस्य आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसामित्येतेषां नवानाम्, अथोत्तमस्येति सिद्धे किमर्थं पुनर्ग्रहणम्, उच्यते उपोत्तमस्य पदस्य पदादिराञ्जस इत्येतत्प्रकृतम् ।११।

---

* श्राह्यायणोऽप्येवम्।

हाइकारान्तो विशोविशीये* ॥ १२ ॥

विशोविशीये हाइकारान्तः प्रतिहारः योऽन्यो हाइकारस्योपरिष्टात् स्तोभः प्रतिहर्तुर्यथान्यायप्राप्तः स उद्गातुर्भवति ॥ १२ ॥

आयन्तीयवरुणसाम्नोरभ्यासादिः* ॥ १३ ॥

आयन्तीयस्य वरुणसाम्नश्च अभ्यासस्यादौ द्व्यक्षरः प्रतिहारः ॥१३॥

वामदेव्यꣳ स्वारꣳ शाकमश्वं पार्ष्ठौद्धनिधनकामꣳ सत्रासाहीयं काक्षीवतं च्यावनं गायत्रीसामैाशनं निधनवद्वैश्वावाचं तेषां पञ्चमषष्ठे विकल्पेते न्याय्येन विकल्पेते न्याय्येन* ॥ १४ ॥

एतेषां वामदेव्यादीनां नवानां साम्नां प्रत्येकमुत्तमे पदे पञ्चमषष्ठे अक्षरे न्याय्येन प्रतिहारेण सह विकल्पेते न्याय्यो वा भवत्येतेषु सर्वेषु द्व्यक्षरो वा पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्यामिति ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सप्तमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

गूर्द्दः सौमेधं माधुच्छन्दसमौदलं सौश्रवसमुत्तरं वार्त्र-तुरमृषभो रैवतः कौत्समौष्णिहमातीषादीयं क्रोशमोक्रो-निधनं स्वारं सामराजं मारुतमौष्णिहमाक्षारं सुम्ना-नं हारिवर्णं सांवर्त्तञ्जागतं वरुणसाममरुतां धेनुसौ-म्मतं तेषां चत्वारि* ॥ १ ॥

उक्तावेकद्विकौ अक्षरस्तु नास्ति अथ चतुरक्षर उच्यते एतेषां गूर्द्दप्रभृतीनां यथानिर्द्दिष्टानां प्रत्येकं चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहारः उक्तं पदादिप्रतिहारस्थानं सर्वत्र पदानिर्द्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये चाक्षराधिकार इति एवमर्थं तावत् सामान्यो न्यायप्राप्तः सर्वत्र एवं प्राप्ते विशेषमारभते ॥ १ ॥

अभ्यासो गूर्द्दस्य* ॥ २ ॥

द्वितीयपदे यत्प्रथमं चतुरक्षरमभ्यस्यते स प्रतिहारः ॥ २ ॥

अभ्यासादिरुत्तरेषां त्रयाणाम्* ॥ ३ ॥

उत्तरेषां त्रयाणां सौमेधमाधुच्छन्दसौदलानां यद्यत्पदमभ्यस्यते तस्य तस्याभ्यासादिश्चतुरक्षरः प्रतिहारः ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उत्तमानि सौश्रवसेऽस्तोभानि* ॥ ४ ॥

सौश्रवसे उत्तरे उत्तमस्य पदस्योत्तमानि चत्वार्यक्षराणि अस्तोभानि प्रतिहारः ॥ ४ ॥

अष्टौ वा वार्त्रतुरे* ॥ ५ ॥

वार्त्रतुरे चत्वारि वा समाम्नान्यायप्राप्तानि अक्षराणि प्रतिहारः अष्टौ वा ॥ ५ ॥

पूर्वयोश्च न्याय्यः* ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च वार्त्रतुरस्य साम्न औद्दलसौश्रवसयोर्न्याय्यः प्रतिहारो भवति चशब्दो विभाषानुकर्षणार्थः यो वा पूर्वोक्तोऽभ्यासादिश्चतुरक्षरमिति न्याय्यो वा ॥ ६ ॥

मध्यमं वचनमृषभे* ॥ ७ ॥

ऋषभे रैवते तृतीये पदे यदुत्तमं चतुरक्षरमभ्यस्यते तस्य मध्यमं वचनं प्रतिहारः ॥ ७ ॥

मध्यमान्युत्तरेषां पञ्चानाम्* ॥ ८ ॥

कौत्समौक्षिहम् इन्द्रं सुतेषु आतीषादीयं क्रौञ्चमौकोनिधनं स्वारं सामराजमित्येतेषां उत्तमेषु पदेषु मध्यमं चतुरक्षरं प्रतिहारः ॥ ८ ॥

प्राग्वाभ्यासादुत्तमानि कौत्से* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथवा कौत्से पदस्योत्तमानि चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहारः स्यात् प्रागभ्यासात् ॥ ९ ॥

प्रथमानि वा सामराजस्य सपुरस्तात् स्तोभः* ॥ १० ॥

सामराजस्य उत्तमे पदे प्रथमानि चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहारः स्यात् सपुरस्तात् स्तोभेन यथोद्दिष्टो वा ॥ १० ॥

षड् वा पञ्चमप्रभृतीनि मारुते* ॥ ११ ॥

मारुते यथोक्तो वा स्यात् अथवा पञ्चमादिष्वारभ्य षड़क्षरः प्रतिहारः स्यात् ॥ ११ ॥

आश्वरथन्तरयोः पञ्च* ॥ १२ ॥

आश्वे च रथन्तरे च पञ्चाक्षरः प्रतिहारः स्यात् पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिहरतीति सिद्धे किं पुनरारभ्यते उच्यते, न्याय्येन विकल्पो माभूदिति चक्री यद्वत् ॥ १२ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवत्युत्तमे तु पदान्तः † ॥ १३ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवति स वै धा अ सादति पञ्चाक्षरः प्रतिहारः स्यात् अयन्तु विशेषः उत्तमे पदे पदान्तः ॥ १३ ॥

तस्यादौ वा द्वे उभयतः स्तोभे † ॥ १४ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य आदौ द्वेऽक्षरे उभयतः स्तोभे प्रतिहारः स्यात् ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्रा ह्यायणेऽप्येवं किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

तृतीयं वा* ॥ १५ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य तृतीयमक्षरं प्रतिहारः स्यात् ॥ १५॥

उभौ वैकः* ॥ १६ ॥

उभौ वा द्व्यक्षरैकाक्षरौ एकः प्रतिहारः स्यात् एकग्रहणं द्विप्रतिहारता माभूदिति ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आकूपारक्रौञ्चे गायत्रीसामनी देवातिथं गौषूक्तꣳ रौरवं द्विहिङ्कारं वामदेव्यमेकारान्तप्रस्तावं वैयश्वमरण्ये गेयꣳ शाक्करवर्णꣳ सौभरं बार्हद्गिरमायो वाजीये स्वारमैध्मवाहं गौराङ्गिरसꣳ हारायणं कौल्मलबर्हिषे जनित्रमुत्तरं वैतहव्यमिद्धवद्वामदेव्यं प्रतीचीनेडङ्काशीतं वैष्णवं पूर्वꣳ श्यैतꣳ सञ्जयं तेषाꣳ षट्* ॥ १ ॥

चतुरक्षरपञ्चाक्षरौ प्रतिहारावुक्तौ साम्प्रतं षडक्षर उच्यते, आकूपारक्रौञ्चे गायत्रीसामनी सत्यनेकार्थेयाश्यनेकानि सामानि अत आकूपारक्रौञ्चादीनां विशेषमारभते गायत्रीसामनीत्येतदादि एतेषां सर्वेषां यथोद्दिष्टानां वक्ष्यमाणविशेषाणां षडक्षरः प्रतिहारः स्यात् ॥ १ ॥

---

* शाण्डायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अस्तोभावन्तमयोः* ॥ २ ॥

उन्तमयोः साम्नोः श्रैतषञ्जययोः अस्तोभौ प्रतिहारौ स्याताम् अस्तोभाविति प्राप्तप्रतिषेधः ॥ २ ॥

प्रथमतृतीययोरुभयतः स्तोभौ* ॥ ३ ॥

प्रथमतृतीययोराकूपारदैवातिथयोः साम्नोरुभयतः स्तोभौ प्रतिहारौ स्यातां पुरस्तात् स्तोभार्थमारम्भः ॥ ३ ॥

प्रागोकारात् प्रथमे* ॥ ४ ॥

प्रथमे आकूपारे उपरिष्टात् स्तोभः प्रागोकारात्प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ ४ ॥

हिङ्काराततृतीये* ॥ ५ ॥

तृतीये दैवातिथे हिंकारात् प्रागुपरिष्टात् स्तोभः प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ ५ ॥

अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये आकारवर्णस्य* ॥ ६ ॥

अरण्ये गेयस्य आकारवर्णस्य उत्तमायां स्तोत्रीयायां षडक्षरः प्रतिहारः स्यात् पूर्वे तु स्तोत्रीये अप्रतिहारे स्याताम् ॥ ६ ॥

इडकारान्तऐध्मवाहे स्तोभः* ॥ ७ ॥

इडकारान्तऐध्मवाहे प्रतिहारस्योपरिष्टात् स्तोभः स्यात् ॥ ७ ॥

---

* आम्नाययोरप्येवम् ।

Digitized by Google

सर्वो वा* ॥ ८ ॥

सर्वो वा स्तोभः स्यात् ॥ ८ ॥

प्रागोवायास्त्रिषूत्तरेषु* ॥ ९ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्मलबर्हिषेषु प्रतिहारस्योपरिष्टात् स्तोभः प्रागोवायाः स्यात् तदेव प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ ९ ॥

पौरुमद्गे च* ॥ १० ॥

पौरमद्गे च प्रतिहारस्योपरिष्टात् स्तोभः प्रागोवायाः प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ १० ॥

ओकाराज्ञनित्रे* ॥ ११ ॥

उत्तरे अनित्रे प्रतिहारस्योपरिष्टात् प्रागोकारात् प्रतिहर्तुः ॥११

सह वैवया पौरुमद्गे* ॥ १२ ॥

सह वार्त्तुवया पौरुमद्गे स्यात् स्तोभः प्रतिहर्तुः ॥ १२ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्मलबर्हिषवैतहव्यानां वा पदान्तः* ॥ १३ ॥

एतेषां गौष्टङ्गादीनां चतुर्णां षड़क्षरो वा यथाप्राप्तः प्रतिहारः अथवा पदान्तः उक्तं पदान्तमविशेषेणोत्तमात्पदात् प्रतीयादिति ॥१३॥

द्वाभ्यां पूर्वयोश्चतुर्भिरुत्तरयोः* ॥ १४ ॥

स पुनः पदान्तो द्वाभ्यां द्वाभ्यामक्षराभ्यां पूर्वयोर्गौष्टङ्गहारायणयोः स्यात् चतुर्भिरक्षरैरुत्तरयोः कौल्मलबर्हिषवैतहव्ययोः ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्तात् स्तोभः कौल्मलबर्हिषस्य* ॥ १५ ॥

कौल्मलबर्हिषस्य पदान्तः सह पुरस्तात् स्तोभेन स्यात् ॥ १५ ॥

इति सप्तमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

सप्त वारवन्तीये पूर्वस्मिन् † ॥ १ ॥

उक्तः षडक्षरः प्रतिहारः साम्प्रतं सप्ताक्षर उच्यते पूर्वस्मिन्वारवन्तीये सप्ताक्षरो हि प्रतिहारः ॥ १ ॥

तेषां त्रीणि पदान्ते † ॥ २ ॥

तेषां सप्ताक्षराणां त्रीणि पदान्ते स्युः अर्थादापन्नचत्वार्युत्तमपदादाविति ॥ २ ॥

कार्णश्रवसन्तैतं पञ्चनैधारश्रवसमुत्तरं शुध्यमुदंशपुत्रः शाकरन्तेषामष्टौ* ॥ ३ ॥

अष्टाक्षरः प्रतिहार उच्यते एतेषां कार्णश्रवसादीनां यथोद्दिष्टानां अष्टावक्षराणि प्रतिहारः उक्तं प्रतिहारस्थानम् इदञ्च विशिष्टम् ॥३॥

पञ्चनैधारश्रवसयोरर्धानि पदान्ते* ॥ ४ ॥

पञ्च च नैधारश्रवसञ्च पञ्चनैधारश्रवसे तयोः पञ्चनैधारश्रवसयोरर्द्धान्यक्षराणि पदान्ते स्युः अर्थादापन्नं अर्द्धानि पदादाविति ॥ ४ ॥

---

* शाट्यायनेऽप्येवम्।

† शाट्यायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

अध्यस्य च ककुप्सु* ॥ ५ ॥

अध्यस्य च ककुप्सु गीयमानस्य अर्द्धान्यक्षराणि पदान्ते स्युः अर्द्धानि पदादावित्यर्थादापन्नं यथा विष्टरपंक्तौ ॥ ५ ॥

तस्य गायत्रीषु चत्वारि* ॥ ६ ॥

तस्य अध्यस्य गायत्रीषु गीयमानस्य चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारो यथा नवमेऽहनि तस्येति निर्द्देशः पञ्चतीरश्रवसयोरप्यधिकारः तेन तस्येति क्रियते कथं अध्यस्यैवेति ॥ ६ ॥

षोड़शबृहतीषु* ॥ ७ ॥

बृहतीषु गीयमानस्य अध्यस्य षोड़शाक्षराणि प्रतिहारविषयः सन्धिरेव तृतीयः पादः उत्तमे च चतुरक्षरं प्रतिहारिकमेव गीतं प्रतिहार इति वक्ष्यति ॥ ७ ॥

नदम्बऔदतीनामिति दश* ॥ ८ ॥

नदम्बौदतीनामित्येतस्यामृचि गीयमानस्य अध्यस्य दशाक्षराणि प्रतिहारः प्रयोजनमुक्तं पूर्वस्मिन्नेव सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्यमस्य पदस्याभ्यासः शाक्वरे* ॥ ९ ॥

शाक्वरे मध्यमस्य पदस्य योऽष्टाक्षरोऽभ्यासः स प्रतिहारः ॥ ९ ॥

न्याय्यो वा* ॥ १० ॥

न्याय्यो वा स्यात् शाक्वरे प्रतिहारः ॥ १० ॥

वायोरभिक्रन्दस्वारङ्गावमौक्षयमौशनस्यावाम्रे त्रैष्टु-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

भद्रश्लोक्षं जागतं सोमसाम कार्त्तयशं स्वरं पयोनिधनमृषभः शाक्वरो यण्वापत्ये तेषामुपोत्तमं पदम्* ॥ ११ ॥

एतेषां वायोरभिक्रन्दादीनां यथोद्दिष्टानां उपोत्तममुपोत्तमं पदं प्रतिहारः स्यात् ॥ ११ ॥

पुरस्तात् स्तोभा उत्तमानां त्रयाणाम्* ॥ १२ ॥

ऋषभस्य शाक्वरस्य यण्वापत्ययोश्च सह पुरस्तात् स्तोभैरुपोत्तमानि पदानि प्रतिहाराः स्युः ॥ १२ ॥

अप्रतिहारा प्रथमा स्तोत्रीया यण्वापत्ययोः* ॥ १३ ॥

यण्वापत्ययोर्वा साम्नोः प्रथमा स्तोत्रीया अप्रतिहारा स्यात् ॥१३॥

पञ्चानां वादित उत्तमे पदे चत्वारि* ॥ १४ ॥

पञ्चानां साम्नां यान्यादावादिष्टानि वायोरभिक्रन्दः स्वारं कावं मौरुचयमौशनस्यावास्ये त्रैष्टुभे इति एतेषां उपोत्तमं पदं वा प्रतिहारः स्यात् उत्तमे पदे चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः उत्तमग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते तेषामुपोत्तमं पदमित्यधिकृतम् ॥ १४ ॥

वैखानसं पौरुहन्मनमुद्वंशीयमाकारणिधनन्त्वाष्ट्रीसाम तेषामुत्तमं पदं प्रागभ्यासात्* ॥ १५ ॥

एतेषां वैखानसादीनां चतुर्णामुत्तमं पदं प्रतिहारः स्यात् प्रागभ्यासात् ॥ १५ ॥

अभ्यासे वा चत्वार्युत्तरयोः* ॥ १६ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अभावे वा उत्तरयोः साम्नोः उद्गीथाकारणिधनयोश्चत्वारि चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहारः स्यात् ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका

आत्यसाम मैधातिथं वारवन्तीयमुत्तरमाभीशवे स्विमानां निषेधस्त्रिणिधने त्वाष्टीसामायास्यैदार्ढच्युतमाथर्वणं रैवत्य ऐटतमग्नेस्त्रिणिधनमुत्सेधनिषेधावैडॕसाकमश्वन्दैर्घश्र-वसन्दासस्यत्यं ग्रामे गेयश्येनस्तानि द्विप्रतिहाराणि* ॥ १ ॥

आत्यसामादीनि यथोद्दिष्टानि एतानि सर्वाणि द्विप्रतिहाराणि तेषां प्रतिहाराणां स्थानमक्षरपरिमाणञ्चोच्यते ॥ १ ॥

मध्यमयोः पदयोः आत्यसाममैधातिथयोः पदान्तौ द्वाभ्याञ्चतुर्भिर्वा † ॥ २ ॥

आत्यसाममैधातिथयोर्द्वितीयतृतीययोः पदयोः प्रत्येकं द्व्यक्षरौ पदान्तौ प्रतिहारौ चतुरक्षरौ वा ॥ २ ॥

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ वारवन्तीये ‡ ॥ ३ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

† आह्वायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ आह्वायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ प्रतिहारौ वारवन्तीये इकारो यस्तोभस्तस्य आदावन्ते च सोऽयमिकाराद्यन्तः स्तोभः ॥ ३ ॥

सप्तभिर्वैकप्रतिहारं प्रागिड्डाडायाः* ॥ ४ ॥

वारवन्तीये सप्तभिरक्षरैरुत्तमपदादिस्थैरेकप्रतिहारं वा स्यात् उपरिष्टात् इड्डाडायाः स्तोभस्य प्रतिहर्त्तुः स्यात् ॥ ४ ॥

उकारादिर्वैकेन पदान्तः* ॥ ५ ॥

उकारादिर्वा एकेनाक्षरेण पदान्तः प्रतिहारः स्यात् ॥ ५ ॥

न्याय्यो वा* ॥ ६ ॥

न्याय्यो वा स्यात् प्रतिहारो वारवन्तीयस्य न्याय्यश्च उक्त-लक्षणः ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च* ॥ ७ ॥

पूर्वयोश्च श्रात्रयसाममेधातिथयोर्न्याय्यो वा स्यात् प्रतिहारः द्विप्रतिहारो वा पूर्वोक्तः ॥ ७ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु सप्तानाᳫ स्थाने चत्वारि द्वे चतु-र्णाम् † ॥ ८ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु गीयमानस्य द्विप्रतिहारताभावात् सिद्धौ इकाराद्यन्तौ स्तोभाविति अथ पुनर्विकल्पयेत् ततः सप्ता-नामक्षराणां स्थाने चतुरक्षरः प्रतिहारः स्यात् चतुरक्षरस्य न्याय्यस्य स्थाने द्व्यक्षरः स्यात् उकारादिर्वैकेन पदान्त इति सिद्धम् ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

द्वे एकमित्येकपदायाम्* ॥ ९ ॥

एकपदायां गीयमानस्य सप्ताक्षरस्य स्थाने द्वे अक्षरे स्यातां चतुरक्षरस्यैकम् अन्यत्सिद्धम् ॥ ९ ॥

उत्तरयोः पदयोरुत्तरेषाम्* ॥ १० ॥

वारवन्तीयादुत्तरेषां साम्नाम् उत्तरयोः पदयोः प्रत्येकं प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १० ॥

द्वे द्वे तु षण्णामाभीषवप्रभृतीनाम्* ॥ ११ ॥

द्वे द्वे तु अक्षरे उत्तरयोः पदयोः स्याताम् आभीशवप्रभृतीनां षण्णां साम्नां आभीशवयोः सिमानां निषेधस्य चित्रिधनयोस्त्वाष्ट्रीसामायास्त्रयोर्दीर्घश्रुतस्येति ॥ ११ ॥

चत्वारि वा सिमानां निषेधस्य † ॥ १२ ॥

चत्वार्यक्षराणि वा सिमानां निषेधस्य उत्तरयोः पदयोः स्युः द्वे वा द्वे इति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च † ॥ १३ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च उत्तरयोः पदयोश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि स्युः यद्वा प्रकृतम् ॥ १३ ॥

सपुरस्तात् स्तोभावाथर्वणस्य* ॥ १४ ॥

आथर्वणस्य सह पुरस्तात् स्तोभाभ्यां प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १४ ॥

---

* शाह्यायनपाठोऽप्येवम् ।

† शाह्यायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

ततप्रभृतीनां चत्वारि* ॥ १५ ॥

आथर्वणप्रभृतीनाम् उत्तरयोः पदयोः प्रत्येकं चत्वारि चत्वार्यक्षराणि स्युः ॥ १५ ॥

अष्टौ वा दाशस्पत्ये* ॥ १६ ॥

दाशस्पत्ये चत्वारि वा अक्षराणि उत्तरयोः पदयोः स्युः अथवा अष्टावष्टौ ॥ १६ ॥

पूर्वेवोत्तरेणैकप्रतिहारे* ॥ १७ ॥

पूर्वे वा सामनी दाशस्पत्यात् ऐड़साकमश्वदैर्घश्रवसे उत्तरेण प्रतिहारेण एकप्रतिहारे स्यातां वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ १७ ॥

तृतीयपञ्चमाभ्यां पदाभ्याꣳ श्येने* ॥ १८ ॥

याम्ये गेयश्येने तृतीयपञ्चमाभ्यां पदाभ्यां प्रतिहारौ स्याताम् ॥१८॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे पदयोर्द्वे* ॥ १९ ॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १९ ॥

इति सप्तमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

पृथक्स्तोत्रीयास्तु प्रतिहाराः सन्तनिनः* ॥ १ ॥

उक्तमप्रतिहारा प्रथमा स्तोत्रीया यज्ञापत्ययोरिति तथा अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये आकारवर्णश्चेति सोऽयं प्रतिहारन्यायः सन्त-

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

निनि यत्वापत्यशाकरवर्णेषु अतो नियमार्थमारभ्यते पृथक्स्तोत्रीयासु प्रतिहाराः सन्तनिन इति उक्तं निधनभूताः प्रतिहारवत्योऽप्रस्ताव्या इति तत्प्रतिहारा उच्यन्ते सन्तनिनः पृथक्सर्वासु स्तोत्रीयास्वित्यर्थः अक्षरपरिमाणं वक्ष्यति तन्नानास्तोत्रीयासु प्रतिहाराः सन्तनिनः ॥ १ ॥

त्र्यक्षरास्त्र्यूर्ध्वास्तु महानाम्नीनाम्* ॥ २ ॥

महानाम्नीनां ऊर्ध्वस्तु पदेषु सर्वेषु प्रतिस्तोत्रीयं त्र्यः त्र्यः प्रतिहाराः स्युः ऊर्ध्वांसि वक्ष्यन्ते ॥ २ ॥

तथा स्वराश्च नित्यवत्सातोषङ्क्योः* ॥ ३ ॥

तथा स्वराश्च प्रतिहारा यत्स्वरमूर्ध्वः तथा स्वरानित्यवत्सातोषङ्क्योः प्रतिहाराः स्युः ॥ ३ ॥

द्वे द्वे सर्वेषाम्* ॥ ४ ॥

सर्वेषामेवैतेषां साम्नां द्व्यक्षराः प्रतिहाराः स्युः सर्वेषामिति सन्तनिप्रभृतीनाम् ॥ ४ ॥

षड् वा शाक्करोत्तमेषु महानाम्नीनाम्† ॥ ५ ॥

षडक्षरो वा प्रतिहारो भवत्येतेषां सर्वे सन्तनिवर्जनं वा भवति नाम्नो पूर्वेण विकल्पेऽरते स एव भवति न वा शाक्करोत्तमेषु महानाम्नीनां सोऽयमुत्तमे पदे न्यायप्राप्तो महानाम्नीषु भवेत् शाक्कराणामुत्तमेषु पदेषु भवति शाक्कराणि वक्ष्यन्ते ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा तत्र विशेषश्च कृतः ।

षष्ठमध्यासेषु* ॥ ६ ॥

महानाम्नीषु अध्यासेषु पदेषु षष्ठं षष्ठमक्षरं प्रतिहारो भवति अध्यासान्यपि वक्ष्यन्ते ॥ ६ ॥

मध्यमं वचनꣳ स्तोभिकं पुरीषेषु† ॥ ७ ॥

पुरीषपदेषु स्तोभिकानां वचनानां यन्मध्यमं वचनं स प्रतिहारः स्यात् ॥ ७ ॥

अप्रतिहाराण्येकेऽध्यासपुरीषाणि† ॥ ८ ॥

एके आचार्य्या अध्यासपदानि पुरीषपदानि च अप्रतिहाराणि मन्यन्ते एतेषु प्रतिहारा न कर्त्तव्या इति ॥ ८ ॥

तासां प्रथमद्वितीये पदे द्विपदास्त्रीणि प्राकाराणि धातुर्वत्स ऊधस्तच्छाकरं पुरुषस्त्रीणि प्राकाराण्यध्यास्येति पदानि‡ ॥ ९ ॥

तासां महानाम्नीनां प्रतिस्तोत्रीयं पदानां सूत्रे संव्यवहारार्थं संज्ञा प्रतिपद्यते ये तावत् प्रथमद्वितीये पदे प्रतिस्तोत्रीयान्ता द्विपदाः ततोऽनन्तरं त्रीणि प्राकाराणि द्विपदानन्तराणि यानि त्रीणि तानि प्राकाराण्युच्यन्ते तेषामपि प्राकाराणामेवानन्तराणि पदानि यानि त्रीणि पदानि तेषां संज्ञा धातुर्वत्स ऊधः प्रथमं धातुः द्वितीयं वत्सः तृतीयम् ऊधः तच्छाकरं पुरुषः तस्योत्तरं यत्पदन्तत् पुरुषः तस्यापि

* लाह्यायनेऽप्येवम्।

† लाह्यायनीये विशेषोऽस्ति।

‡ लाह्यायनेनैतेन षट्संख्यकानि सूत्राणि कृतानि।

Digitized by Google

यान्यक्षराणि त्रीणि तेषां संज्ञा आकाराणीति तेषाम् उत्तरं यत्पदं तस्य संज्ञा अध्यास्येति एवमुत्तरयोरपि स्तोत्रीययोरेताः संज्ञा वेदितव्याः ॥ ९ ॥

उत्तमा तु ह्यध्यासा* ॥ १० ॥

उत्तमा तु स्तोत्रीया अध्यासा द्वे अध्यासपदे अध्यासा इति सेयं अध्यासा तुशब्दो विशेषणार्थः एवं सा चतुर्दशपदा ॥ १० ॥

द्विपदास्तु प्रस्तावः आकारप्रथमेष्वध्यासपुरोषेषु च* ॥११॥

स्तोत्रीयायां द्विपदायां प्रस्तावः आकाराणाञ्च प्रथमे पदे अध्यास्यपदेषु च प्रतिस्तोत्रीयं पुरोषपदेषु च पञ्चेणोक्तं प्रस्तावलक्षणम् ॥ ११ ॥

भासेनोक्तः पदान्तो यज्ञायज्ञीयेदेवस्थाने वैरूपेण* ॥ १२ ॥

यज्ञायज्ञीये देवस्थाने वैरूपेण यज्ञायज्ञीये भासेन पदान्तो व्याख्यातः प्रतिहारो द्यक्षरः देवस्थाने वैरूपेण प्रतिहारो व्याख्यातश्चतुरक्षरः द्वाभ्यां भासे चतुर्भिरुत्तरस्येति ॥ १२ ॥

अरण्ये गेयः श्येनः पार्थुरश्ममच्छिद्ररयिष्ठे तेषामुत्तरेषु पदेषु द्वे द्वे पूर्वयोश्चत्वारि चत्वार्युत्तरयोः† ॥ १३ ॥

अरण्ये गेयस्य श्येनस्य पार्थुरश्मस्याच्छिद्ररयिष्ठयोः एतेषां चतु-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचयं कृतम् ।

Digitized by Google

र्णाम् उत्तरेषु सर्वेषु प्रतिहारा द्वे द्वे अक्षरे पादे पादे अक्षरे अरण्ये गेयस्तेनपार्थुरश्मयोः चत्वारि चत्वार्यक्षराणि उत्तरयो-रच्छिद्ररयिष्ठयोः ॥ १३ ॥

उभयतः स्तोभाः पार्थुरश्मस्य* ॥ १४ ॥

ये उत्तराः प्रतिहाराः पार्थुरश्मस्योक्तास्ते सर्वे उभयतः स्तोभाः स्युः ॥ १४ ॥

देवतापदं देवतापदमिति वैरूपे निधनानि* ॥ १५ ॥

वैरूपे साम्नि देवतापदं देवतापदमित्येवं निधनानि कर्त्तव्यानि विधिक्रमार्थमारम्भः पददेवतानामन्यः पाठक्रमः अन्यो विधिक्रमः अतो विकल्पयत्याचार्य्यः तस्य प्रयोजनं निदानकारेणोक्तं पददैवते व्यत्यस्येदेवमादिभिर्वाक्यैः ॥ १५ ॥

प्राक् त्रिष्टुमत्याः स्तोभैः प्रतिहारः* ॥ १६ ॥

त्रिष्टुमती या देवता तस्याः प्राग्ये स्तोभाः तैः प्रतिहारः स्याद्वैरूपे ॥ १६ ॥

ऐकादशमैडदैवोदासे* ॥ १७ ॥

ऐडदैवोदासे पदस्य एकादशमक्षरं सप्रतिहारः स्यात् उक्तम् उत्तमे पदे प्रतिहारस्थानमिति ॥ १७ ॥

सप्तमाष्टमाभ्यामभ्यसेत् चैककुभस्य* ॥ १८ ॥

---

* आम्नायस्तोऽप्येवम्।

चैककुभस्य यत्पदमभ्यस्यते तस्याभ्यासस्य सप्तमाष्टमाभ्यामक्षराभ्यां प्रतिहारः स्यात् ॥ १८ ॥

नवमदशमाभ्यां वैश्वमनसस्य* ॥ १९ ॥

ये नवमदशमे अक्षरे ताभ्यां प्रतिहारः स्यात् ॥ १९ ॥

तथा वृष्णस्त्रिरुक्ताभ्यान्तु तस्य † ॥ २० ॥

यथा नवमदशमाभ्यां वैश्वमनसस्य प्रतिहार उक्तः तथा वृष्णो नवमदशमाभ्यां अक्षराभ्यां प्रतिहारः स्यात् अयन्तु विशेषः अस्य त्रिरुक्ताभ्याम् ॥ २० ॥

सहशगीतिषु सर्वेषु पदेषु पृथक्पदानि भजेरन् प्रत्यन्तादनादेशे शेषमुक्ताना तानि विभाग्यानि ‡ ॥ २१ ॥

उक्तम् अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानामिति तत्किंलक्षणानि पुनर्विभाग्यानीति उच्यते चतुष्टयानि सामानि भवन्ति विषमविभक्तीनि पदविभाग्यानि स्तोभविभाग्यानि पदस्तोभविभाग्यानि चेति तत्र विषमभक्तीनि तावदुक्तानि चतुरक्षरः पूर्वे वारवन्तीये इत्येवमादीनि पदविभाग्यानि प्रवद्भार्गवो जागतवाशिष्ठवैश्वज्योतिषाणीति स्तोभविभाग्यानि वात्सप्रादीनि पदस्तोभविभा-

---

* शाण्डायनोऽप्येवम् ।

† शाण्डायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा तत्र विशेषश्च कृतः ।

‡ शाण्डायनोऽप्येवं तथा तत्र एतस्मादूर्द्धं कानिचित् सूत्राण्यधिकानि वर्त्तन्ते ।

Digitized by Google

ग्यानि प्रतोदगोष्ठादीनि एतानि विभाग्यानि साम्प्रतमेतेषां विभाग उच्यते येषां पदानां सदृशा गीतयः तेषां सर्वेषु पदेषु पृथक् पृथक् पदानि भजेरन् प्रस्तोत्रादयो ब्रूयुरिति वा वदन्तः आदेशादन्यत्र शेषमुद्गाता ब्रूयात् एतान्येतंलक्षणानि विभाग्यान्युच्यन्ते सदृशा लक्षणं द्वितीयार्थं द्वितीयेऽपि साम्नि पृथक्पदानि भजेरन् यथा स्वारक्रौञ्चे प्रो अयासीति द्वितीये ॥ २१ ॥

आद्यन्तस्तुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेद्योयः पदं ब्रूयात्* ॥ २२ ॥

आद्यन्तस्तुब्धानि यानि सामानि तेषु पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी यो यः कर्त्ता पदं ब्रूयात् सपदाय पदाय स्तोभेदित्यारभ्यते आम्नायसिद्धे तु संहारे किमर्थमारभ्यते उच्यते नैवं पदानुसंहार आरभ्यते किं तर्हि यो यः सामाङ्गं पदं ब्रूयादित्येतत्परमेतत् ॥ २२ ॥

तथानुपदꣳस्तुब्धेषु* ॥ २३ ॥

आद्यन्तस्तुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेदित्युक्तं तथानुपदं स्तुब्धेषु को विधिरुच्यते तथानुपदं स्तुब्धेषु तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः पदाय पदाय स्तोभेद्यो यः पदं ब्रूयादिति ॥ २३ ॥

इति सप्तमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

ऊर्द्धन्तु प्रथमात्पदात् संक्रतिनः* ॥ १ ॥

वक्ष्यति निधनानि पदान्युपायसदृशाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानि इदञ्च संक्रति ऊर्द्धं प्रथमात्पदात् स्तोभविभाग्यं कथञ्चैतद्गम्यते यथासङ्कृतिनि स्तोभो न संहर्त्तव्य इति उच्यते दर्शनात् ऊर्द्धं प्रथमात्पदात् स्तोभानुसंहारस्य कायमानद्वितीये पुरुत्वापञ्चमे दर्शनात् सङ्कृतिनः प्रथमात्पदादूर्द्धं पदाय पदाय स्तोभेत् ॥१॥

प्राक्चतुर्थात्पदात् स्तोभैः प्रतिहारः* ॥ २ ॥

द्वितीयपादेऽस्योर्द्धं ये स्तोभास्तृतीयार्थाः ते प्रतिहर्त्तुः प्राप्ताः एवं तेषु प्राप्तेष्वाह प्राक्चतुर्थात्पदात् स्तोभैः प्रतिहार इति ये चतुर्थस्य पदस्य प्राक् स्तोभास्तैः प्रतिहरेत् ॥ २ ॥

निधनानि पदान्युपायसदृशाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानि* ॥ ३ ॥

येषां साम्नां निधनभूतानि पदानि उपायसदृशाः स्तोभान्ताः तानि सामानि स्तोभविभाग्यानि तेषां स्तोभा विभक्तव्याः यथा प्रतोदभद्रगोष्ठसामित्रादीनि ॥ ३ ॥

तत्र तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत्* ॥ ४ ॥

तत्र तेषु स्तोभविभाग्येषु तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत् एवशब्दोऽवधारणार्थः उक्तं ग्रन्थान्तरे तत्र पदं विभजन् उपोत्तमम्

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पदं प्रतिहर्त्तुः संन्याय आसन्नपदाभ्य इति तन्निवृत्त्यर्थमाचार्य्योऽव-धारयति तृतीयायैवेति ॥ ४ ॥

उपायवन्तः स्तोभा एकवृषस्य* ॥ ५ ॥

एकवृषस्य साम्न उपायवन्तः स्तोभा भवन्ति उपाया येषु विद्यन्ते तइमे उपायवन्तः अथ किमर्थमारभ्यते उच्यते ये त्वनुपायाः स्तोभाः पठितास्तेषां विधीयन्ते ॥ ५ ॥

देवतासु चर्षभस्य प्राकरस्य* ॥ ६ ॥

ऋषभस्य प्राकरस्य देवतासु उपायवन्तः स्तोभा भवन्ति उभ-योर्हि एकवृषे ऋषभे प्राकरे च न देवतासु स्तोभा आम्नाताः ते वचनेन विधीयन्ते ॥ ६ ॥

तासां नानास्तोभेत्पदेभ्यः* ॥ ७ ॥

तासां देवतानां नाना पृथक् स्तोभेत् पदेभ्यः स्तोभान् कुर्य्यात् पृथग्देवताभ्यः तासामिति किम् उच्यते उभयोरेकवृषभयोरेव विधिः एकवृषभस्य पादेषु च देवतासु चोपायवन्तो भवन्ति ऋषभस्य पादेष्वनुपायाः देवतास्पायवन्तः ॥ ७ ॥

गायत्रीसामसु विभाग्येषूत्तमं व्यावर्गं† श्रित्वा प्रतिह-रेदिति धानञ्जय्यः* ॥ ८ ॥

यानि गायत्रीसामानि विभाग्यानि तेषूत्तमं व्यावर्गं श्रित्वा उपा-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विश्वेऽस्ति

वार्थन्ततः प्रतिहरेदित्येवं धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते व्यावर्गः पर्व यथागौराङ्गीरसस्य साम्नः ॥ ८ ॥

सर्व्वेणैव पदेनेति शाण्डिल्यायनः* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह सर्व्वेणैव पदेन प्रतिहरेदिति किं विकल्पः नेत्युच्यते विनिवेशो येषु पदस्योपरिष्टादौपायिकं पर्व नास्ति तेषूक्तमं व्यावर्गं शिष्टा गौराङ्गीरससंसाम इत्युक्तं येषु तु उत्पादिकस्य प्रतिहारस्योपरिष्टात् औपायिकं पर्व श्रियते तेषु सर्व्वेण पदेन प्रतिहरेदिति यथा अग्नो देव्यां द्वितीयसाम्नः ॥ ९ ॥

त्रिरुक्तांस्तोभान् क्रुक्रियेषु चतुर्ब्रूयुरन्यच्च निधनेभ्यः* ॥ १० ॥

क्रुक्रियेषु सामसु भ्राजादिषु ये त्रिरुक्ताः स्तोभा आम्नातास्तां-श्चतुर्ब्रूयुः यच्च निधनभूताः स्तोभास्तांस्त्रिर्ब्रूयुः ॥ १० ॥

महादिवाकीर्त्त्यस्य प्रास्ताविके देवते विपरिहरेत्* ॥ ११

महादिवाकीर्त्त्यं दशानुगानं महादिवाकीर्त्त्यस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी तस्य महादिवाकीर्त्त्यस्य प्रास्ताविकेऽनुगाने ये देवते ते विपरि-हरेत् वक्ष्यति प्रथमायेवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने चेति तस्मिन् प्रास्ताविकेऽनुगाने देवता विपरिहारं कुर्य्यात् विपरिहारः अन्योन्यस्थानापत्तिः ॥ ११ ॥

तस्यात्मा स्तोभविभाग्यः* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तस्य महादिवाकीर्त्यस्यात्मा स्तोभविभाग्यः स्यात् आत्मेत्यनु-गानस्य संज्ञा तस्य यदात्मसंज्ञकं अनुगानं तत् स्तोभविभाग्यं स्यात् ॥ १२ ॥

प्रथमायैवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने च* ॥ १३ ॥

यत्प्रथममनुगानं तदर्थं प्रथममेव प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मार्थञ्च ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानान्युद्गातैव ब्रूयात्* ॥ १४ ॥

प्रथमानुगानादात्मनश्च यान्यनुगानानि तानि सर्वाण्युद्गातैव ब्रूयात् एवशब्दोऽवधारणार्थः उद्गातैव ब्रूयान्नेतरौ ॥ १४ ॥

तेषां निधनेष्वेनमनूपेयाताम्* ॥ १५ ॥

तेषामेवानुगानानां निधनेष्वेनमुद्गातारं अनु निधनान्युपेयातां तेषामिति निर्देशः क्रियते सर्वेषां इत्यानाम् ॥ १५ ॥

उत्तमानि वा त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्येतरैः सहात्म-पदेभ्यः स्तोभधर्मेणानुसंहरेयुः* ॥ १६ ॥

उत्तमानि वा अष्टमनवमदशमानि त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्य इतरैरनुगानैः सह आत्मपदेभ्यः स्तोभधर्मेणानुसंहरेयुः प्रतिपादं यानि प्रागात्मनस्तानि प्राक्पदात् कुर्युः यान्युपरिष्टादात्मनस्तोषि तान्युपरिष्टात् पादस्य एषोऽनुसंहारप्रकारः ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत् स्तोत्रादौ यान्यूर्द्ध्वन्तानि सकृत् स्तोत्रान्ते* ॥ १७ ॥

अथवा यान्यात्मनः पुरस्तात् अनुगानानि तानि स्तोत्रादौ सकृत्कृत्वा स्तोत्रं समाप्य यान्युपरिष्टादात्मनश्चोभि तानि सकृत् स्तोत्रान्ते कुर्य्यात् ॥ १७ ॥

पर्य्यायादिपर्य्यायान्तयोर्वा* ॥ १८ ॥

अथवा अयं विशेषः पर्य्यायस्य पर्य्यायस्यादौ अन्ते च स्यात् यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत्पर्य्यायादौ यान्यूर्द्ध्वं तानि सकृत्पर्य्यायान्ते ॥ १८ ॥

भासनिधने दशमस्य पदस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् † ॥१९॥

भासनिधने यद्दशमं पदन्तस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् नेतरौ ॥ १९ ॥

सर्व्वाणि राजने निरुक्तानि पञ्चकृत्वो ब्रूयुः † ॥ २० ॥

राजने सामि यावन्ति निरुक्तान्याम्नातानि सर्व्वाणि तानि पञ्चकृत्वो ब्रूयुः अथ सर्व्वग्रहणं किमर्थम् उच्यते उक्तं निरुक्तान् स्तोभाङ्कुक्रियेषु चतुर्ब्रूयुरिति प्रकृतं तावत् अतः सर्व्वग्रहणं करोति कथं राजने स्तोभांश्च पदानि चेति ॥ २० ॥

सत्यानुपद९स्तोभाः पदेन प्रस्तावः ‡ ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तस्य राजनस्यानुपदं स्तोभाः कर्त्तव्याः तस्य हि आदावेव केवलं स्तोभाः पठिताः नोपरिष्टात् सोऽयमाचार्य्यः अनुपदं स्तोभान् कल्पयति अनुपदञ्चास्य स्तोभा भवन्ति पदेन च प्रस्ताव-देवताभ्यः आरभ्योद्गीथः ॥ २१ ॥

तृतीयेन पदेन पुरस्तात् स्तोभेन प्रतिहारः* ॥ २२ ॥

स्यादिति वाक्यशेषः ॥ २२ ॥

विभाग्यं वा* ॥ २३ ॥

विभाग्यं वा स्यात् यः सर्वेषां विभाग्यानां धर्मः तेन वा स्यात् ॥ २३ ॥

तत्र देवताभ्यो यद्यदनन्तरं पूर्वं पदन्तेन सहना ब्रूयुः ॥ २४* ॥

तत्र तस्मिन् राजने विभाग्ये देवताभ्यो यद्यदनन्तरं पूर्वं पद-न्तेन पदेन सह एना देवता ब्रूयुः यो यः पदं ब्रूयात् स स देवता अपि ब्रूयात् ॥ २४ ॥

व्यवस्तोभेत्पददैवतमित्येके* ॥ २५ ॥

एके आचार्य्याः मन्यन्ते व्यवस्तोभेत्पदानि च देवताश्चेति पृथक् पदेभ्यः स्तोभान् कुर्य्यात् पृथग्देवताभ्यश्चेति ॥ २५ ॥

यथाधीतं वा † ॥ २६ ॥

---

* आम्नायश्चोऽप्येवम् ।

† आम्नायश्रीये एतन्नास्ति ।

अथवा यथाधीतमेव राजनं प्रयुञ्जीत आदावेव केवलं स्तोभः स्यात् अन्ये विकाराः सर्वे न स्युः ॥ २६ ॥

इति सप्तमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

निधनानि पदानि पदस्तोभेषु तथेडाः* ॥ १ ॥

पदस्तोभेषु निधनानि पदानि भवन्ति तथा इडाः ननु उक्तं निधनानि पदान्युपायसङ्घाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभागयामीति एतानि च सामानि पदस्तोभसंज्ञितान्येवंलक्षणयुक्तानि तत्किमिदं सिद्धे विधौ सति पुनरारभ्यत इति इदं सिद्धोपादानं क्रियते शेषविध्यर्थं वक्ष्यति तेभ्यो नानास्तोभेयुरित्येतदादिकं शेषम् ॥ १ ॥

तेभ्यो नानास्तोभेयुः* ॥ २ ॥

तेभ्यः पदेभ्यो निधनेभ्योदेताभ्यश्च नानास्तोभेयुरिति पृथक्स्तोभान् कुर्युरित्येषोऽर्थः एते हि पदस्तोभाः सर्वे द्वादशनिधनाः द्वादशनिधनानि भवन्तीति ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

त्रिभ्यः प्रथमेभ्यः प्रस्तोता † ॥ ३ ॥

उक्तं तेभ्यो नानास्तोभेयुरिति त्रिभ्यः प्रथमेभ्यो निधनेभ्यः प्रस्तोता स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ३ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैतत्सूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

त्रिभ्य एव सप्तमप्रभृतिभ्यः प्रतिहर्त्ता* ॥ ४ ॥

त्रिभ्य एव निधनेभ्यः सप्तमप्रभृतिभ्यः प्रतिहर्त्ता स्तोभेष्वेष-मुद्गातुः ॥ ४ ॥

अर्द्धपदं निधनमिड़ाव्यवेतेषु † ॥ ५ ॥

येषां पदानां इड़ा मध्ये तेषामर्द्धपदं निधनम् ॥ ५ ॥

सर्वमव्यवेतेषु † ॥ ६ ॥

अव्यवेतेषु सर्वं पदं निधनम् ॥ ६ ॥

चतुर्थस्य प्रथमः पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधनानि †॥७॥

चतुर्थस्य पदस्तोभस्य प्रथमः पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधनानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तथा तृतीयः † ॥ ८ ॥

तथा तृतीयः पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधमानि भवन्ति सिद्धे सत्यारम्भो विकल्पार्थः ॥ ८ ॥

द्वितीयोत्तमौ वा द्वैधञ्चतुरक्षरश्च इतरौ † ॥ ९ ॥

उत्तमे पदस्तोभे द्वितीयोत्तमौ पादौ द्वैधं विभक्तव्यौ चतुरक्षरश्च इतरौ विभक्तव्यौ प्रथमतृतीयौ चतुरक्षरौ विभागे वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ ९ ॥

अविभाग्या वा ‡ ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

अविभाग्या वा सर्वे एते पदस्तोभा भवन्ति न विभाग्याः ॥ १०॥

अष्टमैः स्तोभैः प्रथमस्य नवमैर्मध्यमयोर्दशमैरुत्तमस्य नवमैर्वा* ॥ ११ ॥

अष्टमैः स्तोभैः प्रथमस्य पदस्तोभस्य प्रतिहारः स्यात् मध्यमयोः पदस्तोभयोः द्वितीयतृतीययोः नवमैः स्तोभैः प्रतिहारः स्यात् उत्तमस्य पदस्तोभस्य दशमैः स्तोभैः प्रतिहारो नवमैर्वा उत्तमस्येति वर्त्तते प्रस्तावोद्गीथौ विद्धौ ॥ ११ ॥

इलान्दस्योत्तमेऽनुगाने षट् † ॥ १२ ॥

इलान्दं पञ्चानुगानं तस्योत्तमेऽनुगाने षड्क्षराणि प्रतिहाराः उक्तं प्रतिहारस्थानम् ॥ १२ ॥

विभाग्यानीतराणि † ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानानि विभाग्यानि प्रथमादीनि चत्वारि विभाग्यन्याय उक्तः ॥ १३ ॥

प्रथमं वा विभाग्यम् † ॥ १४ ॥

प्रथमं वानुगानम् विभाग्यं स्यात् ॥ १४ ॥

तत्रोत्तमस्य स्तोभस्य मध्यमेन वचनेन † ॥ १५ ॥

तत्र तस्मिन्निलान्दप्रथमेऽनुगाने अविभाग्यपक्षे उत्तमस्य स्तोभस्य मध्यमेन वचनेन प्रतिहारः ॥ १५ ॥

एकादश दैर्घतमसस्य † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

दैर्घतमसस्य एकादशाक्षराणि प्रतिहारः अभ्यासान्तः ॥ १६ ॥

अष्टमैः स्तोभैर्भद्रश्रेयसोः* ॥ १७ ॥

भद्रञ्च श्रेयश्च भद्रश्रेयसी तयोः भद्रश्रेयसोः अष्टमैः स्तोभैः प्रतिहारः स्यात् ॥ १७ ॥

पञ्चमैश्च यदि द्विप्रतिहारे † ॥ १८ ॥

यदि द्विप्रतिहारे भद्रश्रेयसी स्यातां ततः अष्टमैः स्तोभैः प्रतिहारः स्यात् एकैकस्मिन् पञ्चमैश्च ॥ १८ ॥

पञ्चाक्षरशः स्तोभविभाग्ये धर्मविधर्मणी † ॥ १९ ॥

यदि स्तोभविभाग्ये धर्मविधर्मणी कुर्य्यात् पञ्चाक्षरं पञ्चाक्षरं स्तोभेत् ॥ १९ ॥

द्विपदाकारं वा † ॥ २० ॥

द्विपदाकारं वा धर्मविधर्मणी प्रयुञ्जीत द्विपदाः कृत्वा द्विपदाकारम् ॥ २० ॥

तयोर्दशमेन स्तोभेन प्रतिहारः † ॥ २१ ॥

तयोः धर्मविधर्मणोर्द्विपदाकारेण प्रयुज्यमानयोर्दशमेन स्तोभेन प्रतिहारः स्यात् ॥ २१ ॥

षष्ठेन च यदि द्विप्रतिहारे † ॥ २२ ॥

---

* आम्नायश्रीये विशेषोऽस्ति।

† आम्नायेऽप्येवम्।

Digitized by Google

यदि द्विप्रतिहारे धर्मविधर्मणी स्यातां षष्ठेन स्तोभेन प्रतिहारः स्यात् तयोर्द्वयमेन चेति प्रकृतम् ॥ २२ ॥

पदान्ते त्रीणि सौहविषे* ॥ २३ ॥

सौहविषे प्रथमे पदान्ते त्रीणि अक्षराणि प्रतिहारः स्यात् ॥२३॥

पदादौ वा* ॥ २४ ॥

पदान्तपदादी सिद्धौ ॥ २४ ॥

मध्यमं वचनꣳ स्वर्वन्निधने सौहविषे* ॥ २५ ॥

स्वर्वन्निधने सौहविषे यत्पदमभ्यस्यते तस्य मध्यमं वचनं प्रतिहारः स्यात् ॥ २५ ॥

विभाग्यं वा* ॥ २६ ॥

विभाग्यं वा स्यात् स्वर्वन्निधने सौहविषम् ॥ २६ ॥

मध्यममेव वचनं पुरस्तात् स्तोभं वैराजस्य* ॥ २७ ॥

मध्यममेव वचनं पुरस्तात् स्तोभं स्यात् प्रतिहारो वैराजस्य तस्मिन् पदादौ प्रतिहारः प्राप्तः अतो मध्यमं वचनं नियमयति ॥ २७ ॥

तस्य पदान्ताꣳश्चतुरभ्यस्येयुस्त्रिर्वा † ॥ २८ ॥

तस्य वैराजस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुस्त्रिर्वा अथ तस्येति किमर्थमुच्यते विभाग्यं वेति प्रकृतम् अतस्तस्येति ब्रवीति एतत् ज्ञापयति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

विभाग्यपक्षेऽपि वैराजं भवतीति यदि विभाग्यं यद्यविभाग्यं तस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुर्निर्वेति ॥ २८ ॥

तथा चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य* ॥ २९ ॥

तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुर्निर्वा ॥ २९ ॥

समाधिस्तु † ॥ ३० ॥

समाधिस्तु कर्त्तव्यः यथा वैराजं प्रयुञ्जीत वात्सप्रमपि तथा प्रयुञ्जीत अथ वैराजं चतुरनुतोदं कुर्य्यात् वात्सप्रमपि चतुरनुतोदमेव कुर्य्यात् एवं ब्राह्मणं भवत्येतस्मिन्वै वैराजं प्रतिष्ठितमिति ॥३० ॥

अविभाग्यानामुत्तमे पदे प्रागुपायात् षट्सु व्यावर्गवत्स्वष्टसु वा यथा वामदेव्यक्रोशे पूर्वेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदिति धानञ्जप्यः* ॥ ३१ ॥

अविभाग्यानां साम्नां उत्तमे पदे यानि षट् व्यावर्गवन्त्यक्षराणि अष्टौ वा यथा वामदेव्ये षट् अष्टौ क्रोशे तेषु पूर्वेण व्यावर्गे प्रतिहरेदिति धानञ्जप्यः मन्यते गीतं व्यावर्ग इत्यनर्थान्तरम् ॥ ३१ ॥

उत्तरेणेति शाण्डिल्यायनः* ॥ ३२ ॥

उत्तरेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते ॥ ३२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवं तत्र तु एतस्मादूर्द्धं कतिपयान्यधिकानि सूत्राणि वर्त्तन्ते।

प्रातिहारिकमेव गीतं प्रतिहारो वैरूपेष्वप्यपदादौ* ॥ ३३ ॥

उक्तं पदादिः प्रतिहारस्थानं सर्वत्रेति अक्षरपरिमाणञ्चोक्तं तथापि योनितो वैरूपाणि सामानि तेषु प्रातिहारिकमेव पर्वं प्रतिहारः स्यात् अक्षरपरिमाणं नाद्रियेत यथोद्वंशपुत्रे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः पदादिरपि नाद्रियते यथेन्द्रमच्छायामैडमायास्ये ॥३३॥

नोर्द्ध्वं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति धानञ्जप्यः* ॥ ३४ ॥

प्रतिहाराः समाप्ताः साम्प्रतं उपाया उच्यन्ते प्रतिहारादूर्द्ध्व-मुपायस्यादानम् इह तु उद्गीथादानमोङ्कारेणोक्तं तत्किमिद-मुपायस्याप्यादानमोङ्कारेण भवति अथ नेति अतो धानञ्जप्य आह नोर्द्ध्वं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति एतावद्दर्शितं भवति य एवो-ङ्कारेणाददाति तस्यैवोपाय इति विशेषस्तु वक्ष्यते ॥ ३४ ॥

इति सप्तमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

प्रत्यवेतस्वराणान्तु प्रत्युद्गृह्णीयात् † ॥ १ ॥

उक्तं नोर्द्ध्वं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति किन्तु प्रतिहारा-दूर्द्ध्वं ये प्रत्यवेतस्वराः तेषां प्रत्युद्गृह्णीयात् प्रत्युद्ग्रहणं कुर्यात् ऊर्द्ध्व-ग्रहणं प्रत्युद्ग्रहः उदाहरणम् ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

यथाकालेयस्य नका२३२३२रिणाम् यथा वात्सस्य मयो २३२३वा२* ॥ २ ॥

स्वरान्तरम् एतदुदाहरणमाचम् एवं सर्वेषां प्रत्यवेतस्वराणां प्रत्युद्ग्रहणं कुर्य्यात् ॥ २ ॥

ओङ्कारेण प्रत्यवेतस्वराणामाददीतेति गौतमः* ॥ ३ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते प्रत्यवेतस्वराणां नैव साभिकं रूपं कुर्य्यात् ओङ्कारेण त्वादानं कुर्य्यात् एषत्वेव प्रत्युद्ग्रहः ॥ ३ ॥

यथाम्नायं शाण्डिल्यः † ॥ ४ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह प्रत्यवेतस्वराणां प्रति न प्रत्युद्ग्रहणं कुर्य्यात् एषत्वेव प्रत्युद्ग्रहः नाप्योङ्कारेणादानं यथाम्नायमेव प्रयुञ्जीत ॥ ४ ॥

इहकारइडाथकारौ गीतश्च निधनस्वरं दीर्घोस्वरश्च ह्यचरं देवताश्चारण्ये गेयेषु तान्यन्तःसामनिधनानि वाक् चेत् स्तोभान्तोऽनन्तरः पुरस्तात् वृद्धः क्रुष्टो वा कारः स्वरितं वार्च्चिकं वा वृद्धं पूर्वेषां त्रयाणां यथा रैवत्यस्वाष्ट्रीसाम यौधाजयं दार्ढच्युतमाथर्वणमान्धीगवमिच्छ वद्वामदेव्यम् ‡ ॥ ५ ॥

उक्तमुपायलक्षणं साम्प्रतं मध्ये निधनान्युच्यन्ते इहकारइडाथकारौ गीतश्च निधनस्वरं दीर्घोस्वरश्च यचरं देवताश्चारण्ये गेयेषु

---

* शाण्डायनीये विशेषोऽस्ति ।

† शाण्डायनोऽप्येवम् ।

‡ शाण्डायनेनैतेन सूत्रचयं कृतम् ।

Digitized by Google

एतानि सर्वाणि अन्तःसामनिधनानि भवन्ति अन्तरित्येतदव्ययं मध्याभिधायि एतानि सर्वाणि इहकारादीनि साममध्ये निधनानि भवन्ति किन्तु यदि वाशब्दः स्तोभस्यान्तः अनन्तरं एतेषां निधनानां पुरस्ताद्भवति वृद्धः क्रुष्टो वा कारः स्वरितं वा पर्व आर्चिकं वा वृद्धं पूर्वेषां त्रयाणां इहकारइडाथकाराणां उदाहरणानि रैवत्यादीनि रेवतीषु इहकारस्य पुरस्तादार्चिकं वृद्धं तथेड़ायाः वाशब्दः तथा लाङ्गीसाम्नि क्रुष्टस्वरोहोषोस्वरस्य पूर्वः तथा यौधाजये दार्ढच्युते आर्चिकं वृद्धम् इहकारात् पूर्वः आथर्वणे देवतायाः पूर्वो वाशब्द आन्धीगवे आकारः क्रुष्टोमध्ये निधनात् पूर्वं तथेहवद्वामदेव्ये ॥ ५ ॥

तेभ्यो यन्निगदवृत्यनन्तरमार्चिकन्तेन सच्चोपेयुरनादेशे*
॥ ६ ॥

तेभ्यो मध्ये निधनेभ्य उपायेभ्यश्च यन्निगदवृत्या वर्त्तते प्रथमोच्चवृत्तिः प्रथमद्वितीयस्वरसंयुक्तं तत्तेन सच्चोपेयुर्निधनेन अनादेशे आदेशादन्यत्र अनादेशे यत्र त्वादेशस्तत्र यथादेशम् ॥ ६ ॥

पुरीषेष्वार्चिकं प्रस्तावात् † ॥ ७ ॥

पुरीषपदेषु सर्वेषु प्रस्तावात्परं यदार्चिकं तन्मध्ये निधनम् ॥ ७ ॥

क्रौञ्चे परिस्वारः † ॥ ८ ॥

स्वारे क्रौञ्चे यः परिस्वारः स मध्ये निधनं भवति अनुपायपूर्वत्वे सति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इडवद्वामदेव्ये पराविडकारौ* ॥ ९ ॥

मध्ये निधनं भवतः ॥ ९ ॥

निषेधे चोभौ* ॥ १० ॥

उभौ इडकारौ मध्ये निधनं भवतः अनेकशाखाप्रत्ययत्वादा-दिश्यते केषाञ्चित्प्राप्तिरस्ति केषाञ्चिन्नास्ति ॥ १० ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्री साम्न्युपग्रहादीनि* ॥ ११ ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्रीसाम्नि उपग्रहप्रभृतीनि सर्वाणि निधनानि भवन्ति एकार उपग्रह उच्यते ॥ ११ ॥

इलान्दानुगानतृतीय इडकारे विकल्पः* ॥ १२ ॥

इलान्दस्य यान्यनुगानानि तेषां तृतीयेऽनुगाने य इडकारस्तस्मिन् विकल्पः मध्ये निधनं भवति वा न वा ॥ १२ ॥

आतीषादीये च मध्ये निधने* ॥ १३ ॥

आतीषादीये च साम्नि यन्मध्ये निधनं तत्र विकल्पः स्यात् ॥ १३ ॥

पौरुमीढे मध्ये निधनं न* ॥ १४ ॥

पुरुमीढे साम्नि मध्ये निधनलक्षणं प्राप्तन्तेभ्यो यन्निगदवृत्त्यनन्तर-मार्चिकमिति तन्न भवतीत्युद्गीथादित्वात् ॥ १४ ॥

आष्टादंष्ट्रसदोविशीयार्कपुष्पेषु च* ॥ १५ ॥

एतेषु च द्वितीयाष्टादंष्ट्रसदोविशीयार्कपुष्पद्वितीयेषु मध्ये निध-नानि भवन्त्यस्मादेव कारणात् अथ विसमासः किमर्थमिति चेत्

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

पौरुमीढ़ाष्टादंष्ट्रसदो विश्वीयार्कपुष्पेषु मध्ये निधनानि नेत्येवं कर्त्तव्य-मासीत् उच्यते असमासः क्रियते एवकारेषु सर्वेषु मध्ये निधनं नस्यात् अन्तरिक्षदेवस्थानादिषु ॥ १५ ॥

इकारादिमिड़ाᳯसर्वउपेयुस्तानि प्रतीचीनेड़ानि* ॥ १६ ॥

उक्तानि मध्ये निधनानि साम्प्रतं सामान्तिकनिधनमुच्यते सामान्तिकत्वादिड़ायाः प्राप्तिरेव सर्वे मनसा निधनमुपयन्तीत्यन्यार्थ-दर्शनात् सर्वेषां सामान्तिकस्य निधनप्राप्तेरन्यार्थत्वादारभ्यते या इकारादिमिड़ान्तां सर्वे उपेयुः इइकारेण तानि प्रतीचीनेड़ानि येष्वेका ॥ १६ ॥

उकारन्त्वन्यासु गौतमः † ॥ १७ ॥

यानि न प्रतीचीनेड़ानि सामानि तेषु उकारमात्रमुपेयुरित्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १७ ॥

इड़ेति धानञ्जप्यः † ॥ १८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह इड़ेत्येवमुपेयुरिति ॥ १८ ॥

इकारान्तञ्चैवोपायᳯसंप्रगायन्ति कुत्सा एवं नः कृत्स्ने-डोपेता भविष्यतीति प्रत्युद्गीतस्तु खल्वेषां तथोद्गाता भवति‡ ॥ १९ ॥

इकारो अन्ते यस्योपायस्य स इकारान्तः इकारादिषु निध-नेषु एवञ्चैवोपायं सम्प्रगायन्ति कुत्सा आचार्य्या एवं क्रियमाणेन

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्। ‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं ।

त्सद्धेड़ापेता भविष्यतीति किन्तु तथा क्रियमाणे एषाम् उद्गाता प्रत्युद्गाता भवति यथा प्रत्युक्तोऽनेन गुरुरिति ॥ १९ ॥

इति सप्तमस्य अष्टमी कण्डिका।

अथ नवमी कण्डिका।

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चानादेशे ककुभावुत्तरे* ॥ १ ॥

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोः गीयमानयोर्यज्ञायज्ञीयस्य च उत्तरे स्तोत्रीये ककुभे कर्त्तव्ये अनादेशे आदेशादन्यत्र यथा वक्ष्यति रथन्तरं सर्वासु बृहतीष्विति तथा यज्ञायज्ञीयं सर्वास्वनुष्टुप्स्विति ॥ १ ॥

तयोर्द्व्यक्षरः प्रस्तावः सर्वत्र † ॥ २ ॥

तयोरुत्तरयोः स्तोत्रीययोर्द्व्यक्षरः प्रस्तावः सर्वत्र स्यात् अत्र सर्वग्रहणं किमर्थमिति उच्यते प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चेत्येतत्प्रकृतं सोऽयमाचार्य्यः सर्वग्रहणं करोति कथं यज्ञायज्ञीयबृहद्रथन्तराणां प्रगाथेषु गीयमानानां तृचेषु उत्तरयोः स्तोत्रीययोः द्व्यक्षरः प्रस्तावः स्यात् ॥ २ ॥

तृचेषु त्र्यक्षरसंसक्तेन † ॥ ३ ॥

तृचेषु गीयमानानां यज्ञायज्ञीयादीनां उभयोः स्तोत्रीययोर्द्व्यक्षरप्रस्तावता त्र्यक्षरसंसक्तेन स्यात् ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

प्रथमाया उत्तममक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमम्* ॥ ४ ॥

कः पुनरक्षरसंश्लेष इति उच्यते, प्रथमायाः स्तोत्रीयाया उत्तममक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमं तयोः संश्लेषं कृत्वा ततः प्रस्तुयात् एषोऽक्षरसंश्लेषः ॥ ४ ॥

एवमेवापरे द्वितीयोत्तमयोः* ॥ ५ ॥

एवमेवापरे अक्षरे कर्त्तव्ये द्वितीयोत्तमयोर्ऋचोः द्वितीयाया उत्तममक्षरं उत्तमायाश्च प्रथमम् एवं प्रगाथधर्मः कृतो भवति ॥ ५ ॥

प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथायोनि चिकीर्षेद्वैच्छन्दसेष्वनादेशे* ॥ ६ ॥

अथ कर्त्तव्यानां विधिरुच्यते प्रस्तावश्च प्रतिहारश्च निधनञ्च प्रस्तावप्रतिहारणिधनानि तेषां प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र सर्वेषु सामसु वैच्छन्दसेषु यथायोनि चिकीर्षेत् यथायोनि कुर्य्यात् इत्येतदुक्तं भवति वैच्छन्दसेषु आदेशादन्यत्र अक्षरपरिमाणं यथायोनि कुर्य्यात् आदेशो यथा द्विपदासु वारवन्तीयस्य सप्तानां स्थाने चत्वारि द्वे चतुर्थां द्वे एकमित्येकपदायाम् ॥ ६ ॥

यस्यार्चिकमुदात्तानुदात्तं तद्गूढमथ यस्य सामिकं तत् सामोढं यथा पौष्कलस्योत्तरयोर्यथा२२३विदे३ समा२२२पुजो२३दिति धानञ्जप्यस्तद्गूढं यथाविदे२३१११समापु२जो२३१११दिति शाण्डिल्यस्तत्सामोढम् † ॥ ७ ॥

---

* छान्दोग्यसूत्रेऽप्येवम् ।

† छान्दोग्यसूत्रेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

यस्य साम आर्चिकमुदात्तानुदात्तम् ऋचि भवं आर्चिकं यदृ-च्युदात्तं तत्सामकालेऽप्युदात्तं यदृच्यनुदात्तं तत्सामकालेऽप्यनुदात्तं तदृगूढमित्युच्यते यस्य सामिकमुदात्तानुदात्तं सामोढं यथा पौष्कल-स्योत्तरयोरित्युदाहरणमुक्तं ऋगूढं धानञ्जय्यस्य सामोढं शाण्डि-ल्यस्य ॥ ७ ॥

ऊनाक्षरेषु पादेष्वक्षरोपधिं शाण्डिल्यो यथाग्नेस्त्रिपि-धनस्या३नू१पे२१२१गो१मा१न् गोभिरा३२३उवा१२१आ३२३ त्वा३सो३मो३दू२३३३ग्धाभिरा३३२उवा२३२आ२३त्वा३स्त-दक्षरसधातु* ॥ ८ ॥

ये ऊनाक्षराः पादास्तेषु सामकाले अक्षरोपधानं मन्यते शाण्डिल्यः उदाहरणमुक्तं तदेतदक्षरसधात्वित्युच्यते ॥ ८ ॥

अनुपधिन्धानञ्जय्यः † ॥ ९ ॥

अनुपधानमक्षरस्य धानञ्जय्यो मन्यते उदाहरणम् ॥ ९ ॥

आ३नूप३२३२गो१३मा३न् गोभिरा२उवा२त्वा३२३३सो-मो१दू१२२१ग्धाभिराउवा१२१त्वा२३१११स्तत्पदसधातु † ॥ १० ॥

एतत्पदसधात्वित्युच्यते ॥ १० ॥

पाङ्क्तस्यानुष्टुप्सु द्वितीयं पदं द्वैधं व्यूहेद्यथर्षभस्य शाक्व-रस्य चतुरक्षरशः ‡ ॥ ११ ॥

* आम्नायवशेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† आम्नायवशेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

‡ आम्नायवशोऽप्येवम्।

Digitized by Google

पङ्क्त्यक्षरं पाङ्क्तः तस्य पाङ्क्तस्य साम्नः अनुष्टुप्सु गीयमानस्य द्वितीयं पदं द्वैधं व्यूहेत् द्विधा भजेत् पञ्चपदासम्पदर्थे चतुरक्षरञ्चतुरक्षरं चतुरक्षरश्चः यथा ऋषभस्य शाक्करस्यानुष्टुप्सु गीयमानस्य पवस्व वाजसातय इत्येतासु ॥ ११ ॥

तृतीयं यथा सङ्कृतिनो बृहतीष्वष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च* ॥ १२ ॥

पाङ्क्तस्य साम्नो बृहतीषु गीयमानस्य तृतीयं पदं द्वैधं व्यूहेत् अष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च पञ्चपदा सम्पदर्थमेव यथा संकृतिनः परीतोषिञ्च तासु तमित्येतासु गीयमानस्य ॥ १२ ॥

योनौ यान्यभ्यासेनान्यच्छन्दः सम्पद्यते यथा गौरीवितौदले कौत्सं त्रैककुभवैखानसे तदापन्नेषु गौतमसादोगवावनभ्यासम् † ॥ १३ ॥

योनौ उत्पन्नावित्यर्थः योनिसामानि अभ्यासेन गीयमानानि छन्दोऽन्तरं सम्पद्यते यथा गौरीवितौदले गायत्र्यां गीयमाने अभ्यासेनानुष्टुभं सम्पद्यते तथा औष्णिहि गीयमानमभ्यासेन अनुष्टुभं सम्पद्यते त्रैककुभम् उष्णिहि गीयमानमभ्यासेन बृहतीयं सम्पद्यते एतानि गौरीवितादीनि यथा तेष्वेव छन्दःस्वापद्यन्ते यथा गौरीवितौदले पुरोजित्यास्त्रैककुभन्त्वमङ्गप्रशंसिषायां वैखानसमभिप्रियायान्तदा

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

गौतमवार्षगणाचार्यौ अनभ्यासं मन्येते अनभ्यासेन तच्छन्दस्त्वाप्राप्तिः ॥ १३ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यासं मशको गार्ग्योऽभ्यासम्* ॥ १४ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यासं मन्यते कस्मात् उत्पत्तिकोऽयमपूर्वो धर्मस्तेषां स कथन्तते वचनान्निवर्त्ततेति ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

उपास्थानेष्वन्यानि निधनानि* ॥ १ ॥

इह आम्नायश्रुतिभ्यामुक्थशास्त्राच आम्नाये उपा निधनानि पठ्यन्ते श्रुतिस्तु अध्यर्द्धेड़ं तथाप्येतस्याङ्गोरूपमिति तथाच इड़ावचनात् भवतीत्येवमुक्ता अर्द्धोपासुदाहरणत्वेनापाद्यते तत्किमेष विकल्पः अथ प्रत्याम्नायः समुच्चय इति एतस्मिन् संशये अयमाचार्य्य आह उपास्थानेष्वन्यानि निधनानीति आम्नायिकीनामुपानां स्थाने प्रयोगे अन्यानि निधनानि स्युः ॥ १ ॥

स्वरानादेशे तथा स्वराणि स्युः* ॥ २ ॥

येषां निधनानां स्वरो नादिश्यते तानि यत्स्वराणामूपानां स्थाने आदिश्येरंस्तथा स्वराणि स्युः ॥ २ ॥

इड़ा चानादेशे* ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

इडा च स्यादुपादेशे आदेशः स्वःकाशीते चशब्दः स्वरानुकर्षणार्थः कथं यत्स्वरा उपा तत्स्वरा इडा भवति ॥ ३ ॥

अध्वर्द्दा त्वध्वर्द्दोपानाम्* ॥ ४ ॥

अध्वर्द्दोपानां स्थाने तु अध्वर्द्दडा स्यात् अथ तुशब्दः किमर्थम् उच्यते, अर्द्दोपानामर्द्दडा ॥ ४ ॥

औत्पत्तिकः स्वरः † ॥ ५ ॥

उक्तं स्वराणादेशे तथा स्वराणि स्युरिति एवं प्राप्त आह अध्वर्द्दडानामौत्पत्तिकः स्वरः स्यादिति औत्पत्तिकः पाठस्वर इत्यर्थः ॥५॥

स्वःकाशीते † ॥ ६ ॥

उपायाः स्थाने स्वः शब्दः स्यात् काशीते ॥ ६ ॥

दैवोदाससुश्रानयोश्च* ॥ ७ ॥

दैवोदाससुश्रानयोश्च साम्नोः उपायाः स्थाने स्वः शब्दः स्यात् ॥७॥

स्वःपृष्ठे च पूर्वः* ॥ ८ ॥

स्वः पृष्ठे चाङ्गिरसे द्वे उपे मध्ये पठिते तयोः पूर्वस्य स्थाने स्वः शब्दः स्यात् ॥ ८ ॥

उत्तर इति गौतमधानञ्जप्यौ* ॥ ९ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतुः उत्तरः स्वः शब्दः स्यात् स्वः पृष्ठ इति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

औपगवयोरथामथा वा* ॥ १० ॥

औपगवयोः साम्नोः उपायाः स्थाने अथा स्यात् मथा वा ॥१०॥

कामन्तु नानाभिचरणीयेषु वा मथाथान्यत्र † ॥ ११ ॥

कामन्तु क्रतुषु नाना पृथक् स्याताम् अभिचरणीयेषु क्रतुषु मथा वा स्यात् अथवा परिभाषितम् अन्यत्र अथा स्यात् अभिचरणीयेषु वा मथेत्युक्ते सिद्धं भवत्यन्यत्राथेति तत्किमिदमारभ्यते अन्यत्राथेति उच्यते यदि नारभ्यते ततोऽन्यत्र विकल्पः स्यात् ॥ ११ ॥

जागतस्य सोमसाम्न इन्द्र इव दस्यूंऽ३ रमृणा २३११११ः सूर्य इव दस्यूंऽ३ रमृणा २३१११ वज्रिन् सुवज्रो२३१११ निन्द्र-इव दस्यूंऽ३ रमृणा २३१११ः सूर्य इव दस्यूंऽ३ रमृणो वज्रि-न् सुवज्रो२३१११निति वेन्द्र इव दस्यूंऽ३रमृणाः सूर्यइव दस्यूंऽ३-रमृणा २३१११वज्रिन् सुवज्रो २३१११ निति वेन्द्र इव दस्यूंऽ३-रमृणाः सूर्य्य इव दस्यूंऽ३ वमृणो वज्रिन् सुवज्रो २३१११ निति वा ‡ ॥ १२ ॥

जागतस्य सोमसाम्न उपास्थाने एतानि यथोद्दिष्टानि निधनानि विकल्पेन स्युः स्वरविशिष्टानि ॥ १२ ॥

कार्त्तयशे त्रयो विकल्पादयिन्नवे ३३ स्वऽ३ ३३ दयिन्नवे ३३३ स्वऽ३ ३३ दयिन्नवे स्वऽ३ २३१११ † ॥ १३ ॥

---

* आम्नायसोऽप्येवम् ।

† आम्नायसेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ आम्नायसेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

कार्त्तयशे साम्नि उपायाः स्थाने साम्नो मध्ये तावत्त्रयो विकल्पाः स्युः एते यथाम्नाताः स्वरविकल्पाः ॥ १३ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन्निधने* ॥ १४ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन् साम्नोऽन्तिके निधने त्रयो विकल्पाः स्युः ॥१४॥

गायत्रस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्र* ॥ १५ ॥

उक्तं सर्वसाम्नां पञ्चत्वं साम्प्रतङ्गीतिविधानमुच्यते तद्विधित्सुराह गायत्रस्य पदेनेति तत्किमिदं गायत्रस्य शास्त्रेण गीतिविधानमुत्पद्यते उच्यते तद्धि गायत्रं सर्वच्छन्दस्सु उत्पन्नमविशेषेण नचेदं पर्कादौ समाम्नाये पठितं तद्यथान्धकारस्थो घटः विद्यमानोऽपि ऋते प्रदीपान्नोपलभ्यते एवमिदं साम विद्यमानमपि ऋते शास्त्रान्नोपलभ्यते सोऽयमाचार्य्यो द्योतनार्थं शास्त्रमारभते गायत्रस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्रेति गायत्रं साम तस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्र सर्वच्छन्दस्सु गीयमानस्य ॥ १५ ॥

अष्टाक्षरेणेति धानञ्जप्यः* ॥ १६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्वच्छन्दस्सु गीयमानस्य गायत्रस्य अष्टाक्षरेण प्रस्तावः स्यादिति सर्वत्र प्रकृतम् ॥ १६ ॥

तथा पुराणं ताण्डम्* ॥ १७ ॥

यथा अष्टाक्षरेण प्रस्ताव इति एवं पुराणन्ताण्डं ताण्डकमेव ताण्डं ये ब्राह्मणावच्छेदास्तान् पुराणास्ताण्डमित्युपचरन्ति ॥ १७ ॥

तस्य निदर्शनार्थं गानं गायत्रीषु* ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्माष्टाक्षरप्रस्तावस्य निदर्शनार्थं गायत्रीषु दृष्टं यावता देवताध्याये पठति अथातो गायत्रमाग्नेयं भक्त्या भवति देवतानामिर्षीणां वा परमेष्ठिनो वा प्राजापत्यस्य साम सावित्री गेयं यत्राधीतं तत्सवितुर्वरेणियोम् इति सिद्धे सति पादिके प्रस्तावेऽपि विकर्षणामनन्तीत्यष्टाक्षरप्रस्तावानां ज्ञापयति ततः सूत्रमुत्सारयति ॥ १८ ॥

उपास्मै गायता नरो २ मिति धानञ्जप्य उपास्मै गायता नरो ३ इति शाण्डिल्य उपास्मै गायता नरा ३ इत्येके* ॥ १९ ॥

सूत्रकारोऽपि गायत्रीष्वेव निदर्शनार्थं गानं दर्शयति तत्र प्रस्तावस्तावदुक्तः ॥ १९ ॥

शेषमुद्गाता मनसा तु स्वभक्तिमोङ्कारं तथा स्वरं वाचा गायेत् † ॥ २० ॥

प्रस्तावादूर्द्धं यः शेषस्तमुद्गाता ब्रूयात् मनसा तु स्वभक्तिं ध्यायेत् ओङ्कारं तथा स्वरं यः स्वरः शेष आम्नातस्तथा स्वरमोङ्कारं वाचा गायेत् ॥ २० ॥

पा२वमानायेन्दा१वा२२इत्येकावृदभिदेवा२७ इया२इत्यपराच्चा २त इत्यरा* ॥ २१ ॥

उक्तानुक्र्याद्वद्ध्येयमिति ता आवृतय उच्यन्ते पा२वमानायेन्दा-

* शाण्डिल्यमतेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

† शाण्डिल्यमतेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

२वा२२इत्येकावृत् अभिदेवाम् इया२इत्यपरा द्वितीया आवृत् चा२त इत्यपरा तृतीया एता आवृत इति ॥ २१ ॥

पूर्वावावर्गाववनर्द्दाविति धानञ्जप्यः* ॥ २२ ॥

द्विरवनर्द्दवृद्धिं कुर्य्यात् तृतीयमिति तत्कस्मिन् अवनर्द्दसंज्ञेति उच्यते यौ पूर्वावावर्गौ तावववनर्द्दाविति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते आवृती एव आवर्गः ॥ २२ ॥

मध्यमायामावृति द्वौ स्तोभौ कुर्यात्तावववनर्द्दाविति गौतमः*॥ २३ ॥

गौतम आचार्य्य आह या मध्यमा आवृत् तस्यामन्यौ स्तोभौ कुर्य्यात्तावववनर्द्दाविति ॥ २३ ॥

अभिदेवा८ इया २२२२ इति* ॥ २४ ॥

इत्युदाहरणम् ॥ २४ ॥

इति सप्तमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

ज्यायसि छन्दसि प्रथमायामावृत्त्यावपेदुत्तमं पदं शिष्ट्वा* ॥ १ ॥

उक्तं तस्य निदर्शनार्थं गानं गायत्रीष्विति तद्यदा ज्यायसि

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

छन्दःसु गायेद्गायत्रं तदा योऽसावावापः तं प्रथमायामावृत्यावपेत् तावदावपेद्यावदुत्तमं पदं शिष्टमिति ॥ १ ॥

अष्टाक्षरमिति धानञ्जप्यः* ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अष्टाक्षरं शिष्ट्वा अन्यत्सर्वं प्रथमायामावृत्यावपेदिति धानञ्जप्यस्याष्टाक्षरः प्रस्तावः यत्र पुनः पदेन प्रस्तावस्तत्रोत्तमं पदं शिष्ट्वा ॥ २ ॥

ऊर्द्ध्वं रेतस्याया द्व्यक्षरꣳ शिष्ट्वा हिङ्कारं ब्रूयाद्धुं२ आ२२ इति* ॥ ३ ॥

उक्तमहिंकृता प्रथमा रेतस्येति तस्या रेतस्याया ऊर्द्ध्वं या अन्याः स्तोत्रीयास्तासु द्वितीयाया आवृतः ऊर्द्ध्वं द्व्यक्षरं शिष्ट्वा हिङ्कारं ब्रूयाद्धुं२ आ२२इति सकृत्सृष्टमाकारं कुर्य्यात् ॥ ३ ॥

तꣳ रेतस्यायां प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेन्न परास्विति गौतमः* ॥ ४ ॥

तं हिङ्कारं रेतस्यायां प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् उक्तं हिङ्कारो वै गायत्रस्य प्रतिहारः स मनसा ध्येय इति परासु स्तोत्रीयासु ऊर्द्ध्वं रेतस्याया न मनसा ध्यायेत् एवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

परास्वेवेति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ* ॥ ५ ॥

धानञ्जप्यशाण्डिल्यावाचार्य्यावाहतुः परास्वेव स्तोत्रीयासु हिङ्कारं प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् न रेतस्यायामेवेति एवशब्दो नियमार्थः ॥५॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

रथन्तरवर्णायां चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेद्धाभा इति शा-ण्डिल्य भभ इति धानञ्जय्यस्त्र्यक्षरञ्चाभिष्टोभेत् प्रथमᳩ ह्यक्षरं लुप्तमिति* ॥ ६ ॥

उक्तं रथन्तरवर्णोत्तमा विसृष्टहिङ्कारेति तस्यां रथन्तरवर्णायाञ्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेद्धाभा इति एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते भ भ इति त्र्यक्षरञ्चाभिष्टोभेदित्येवं धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते प्रथमं ह्यक्षरं लुप्तमिति उक्तं प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जय्य इति तल्लोपपक्षे त्र्यक्षरमभिष्टोभेत् अलोपे चतुरक्षरमिति ॥ ६ ॥

हुं २२ इति हिङ्कारः † ॥ ७ ॥

तस्यां रथन्तरवर्णायामेवमेकाक्षरो हिङ्कारः स्यात् उक्तमविसृष्ट-हिङ्कारेति ॥ ७ ॥

द्वादशाक्षराण्यभिष्टोभेदनुष्टुभि † ॥ ८ ॥

यदि रथन्तरवर्णा अनुष्टुप् भवति ततो द्वादशाक्षराण्यभि-ष्टोभेत् ॥ ८ ॥

सर्वत्र चत्वारीति शाण्डिल्योयथर्चं चान्तं ब्रूयात् ‡ ॥९॥

शाण्डिल्य आचार्य आह सर्वत्रानुष्टुभि चत्वार्यक्षराण्यभिष्टो-भेत् यथर्चञ्चान्तं ब्रूयात् ॥ ९ ॥

च्चा २ ता २ इवा २ यू २ इति ‡ ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

उदाहरणम् ॥ १० ॥

आकारं त्वाचार्य्यास्तं दीर्घम्* ॥ ११ ॥

आकारमाचार्य्या अन्तं मन्यन्ते तमाकारं दीर्घं त्रिमात्रं मन्यन्ते ॥ ११ ॥

अवस्वरेदिति धानञ्जय्यः त्वा ३ तो ३ आ ३१११ † ॥१२॥

अवस्वरेदिति अवस्वरान्तं कुर्य्यादित्येवं धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते अव अधोभावे त्वा३तो३आ३१११इत्येतत्स्वरं कुर्य्यात् ॥ १२ ॥

त्वातो वा इति गौतमः † ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य्य आह त्वातो वा इत्येतं कुर्य्यात् ॥ १३ ॥

त्वातो आ इत्येके † ॥ १४ ॥

एके आचार्य्या इत्येवं मन्यन्ते त्वातो आ इत्येवं कुर्य्यात् ॥१४॥

काम्यानां निधनानां किञ्चिच्चिकीर्षन्नुत्तमस्य ह्यक्षरस्य स्थाने कुर्य्यादिति गौतमः ‡ ॥ १५ ॥

इह काम्यानि निधनानि पठितानि गायत्रस्य इड़ा पशुकामाय निधनं कुर्य्यादित्येवमादीनि तेषां काम्यानां निधनानां किञ्चिच्चिकीर्षन् यदुत्तमं ह्यक्षरं वाचा यस्मिन् वृद्धिः क्रियते तस्य स्थाने तत्काम्यं निधनं कुर्य्यादित्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् तत्र विशेषश्च कृतः ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अभिद्वेवाᳲ चयच्चता ३३३३३ इति वा सर्वामृचं समाप्य* ॥ १६ ॥

अनेन वा प्रकारेण सर्वामृचं समाप्य तत उकारस्थाने स्युः ॥१६॥

अविकारेण सर्वं गीत्वेति धानञ्जप्यस्तान्याकारस्थानेषु स्युर्निधनत्वेन हि चोद्यन्ते † ॥ १७ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अविकारेण सर्वं गायत्रं गीत्वा यो-ऽसावाकारोनिधनत्वेन चोदितोऽनेकप्रकारः तस्यैव स्थानेषु स्युः तानीड़ादीनि काम्यादीनि निधनत्वेन हि चोद्यन्ते हिशब्दः कारणा-पदेशार्थः यस्मान्निधनत्वेन चोद्यन्ते तस्मात्तानि निधनस्यैव प्रत्या-म्नायिकानि ॥ १७ ॥

अकृतलक्षणचोदनाश्चौत्पत्तिकस्वराणि* ॥ १८ ॥

अकृतलक्षणानि चोद्यन्ते शब्दमात्रेण इड़ां पशुकामायेति तस्माद्यो यस्य औत्पत्तिकः स्वरः तेन स्युः अथवा ऋचस्य लक्षणचोद-नानि ॥ १८ ॥

कृतस्वरन्तु निधनं तस्य चोद्यते वर्णविकारो यथा रथ-न्तरस्य गायत्र्यः † ॥ १९ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तमौत्पत्तिकस्वराणि स्युरिति तच्च कृतस्वरं गायत्रस्य निधनं तस्यायं वर्णविकारश्चोद्यते अक्षरविकारः

---

* आम्नायशोऽप्येवम् ।

† आम्नायशेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

यथा रथन्तरस्य गायत्रीसामसु गीयमानस्य वर्णा विक्रीयन्ते न स्वरः॥ १९॥

तानि सर्वत्र स्युरनारभ्योत्पत्तित्वाद्गायत्रस्य* ॥ २० ॥

तानि सर्वाणि काम्यानि निधनानि सर्वत्र यत्र यत्र प्रयुज्यन्ते गायत्रं तत्र तत्र स्युः यस्मादनारभ्यवादेनोत्पन्नानि ॥ २० ॥

बहिष्पवमान इत्येके तद्धि विकारा नातिक्रामन्ति यथा रैतस्या रथन्तरवर्णे धुराश्च सामान्ताः † ॥ २१ ॥

एके आचार्य्या मन्यन्ते एतानि काम्यानि निधनानि गायत्रस्य विकाराः ते बहिष्पवमानं नातिक्रामन्ति यथा रैतस्या रथन्तरवर्णे धुराश्च सामान्ता इति ॥ २१ ॥

बहिष्पवमानसंयोगस्तु तेषां न कामसंयोगः* ॥ २२ ॥

तुशब्दः पक्षव्यावृत्त्यर्थः सर्वत्रत्वेव स्युः काम्यानि निधनानि यावत्प्रयोगं गायत्रस्य यस्मात्तानि काम्यानि तस्माद्येते विकारास्तेषां बहिष्पवमानेनैव संयोगः काम्यानान्तु निधनानां कृत्स्नेन क्रतुना संयोगः तस्मात्तानि यावत्प्रयोगं गायत्रस्य स्युरिति ॥ २२ ॥

इति सप्तमस्य एकादशी कण्डिका।

अथ द्वादशी कण्डिका।

गीतिविकारो गायत्रस्य धुरः* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

इह ब्राह्मणन्धुरां प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स एतां रेतस्यामृचं साम्ना प्रयच्छन्नाम गायदिति श्रूयते त्रिवृद्धातीत्ये-तदादिभिर्निधनविशेषस्य सदिति प्रथमाया धुरो निधनमिति तत्रायं संशयः किमेतद्धुर्गानं सार्वत्रिकमथ कस्मिंश्चिद्विनिविष्टमिति सोऽयमाचार्यः शास्त्रमारभते गीतिविकारो गायत्रस्य धुर इति या एता धुरः श्रूयन्ते ता एताः प्रकृत्या गीतेर्विकारः ॥ १ ॥

स्तोत्रीयानुरूपयोर्ज्योतिष्टोमस्याज्येषु च नान्यत्र* ॥ २ ॥

स च विकारः स्तोत्रीयानुरूपयोर्भवति आज्येषु च ज्योतिष्टोमस्य अन्येषु क्रतुषु न भवति ॥ २ ॥

रेतस्यायास्त्रिवृद्भातीति ब्राह्मणं भवति पा२३२ वा२३२ मानायेन्द्रा ३ वा २३२ इ* ॥ ३ ॥

रेतस्यायाः स्तोत्रीयायास्त्रिवृद्भातीति एतत् ब्राह्मणं भवति यासौ प्रकृत्यां गीतौ प्रथमा आवृत् पा२३२वा२३२मानायेन्द्रा३वा-२३२ इति एतस्यां त्रिवृद्रूपं कृतं तदनेन गीतेनोच्चारितमेव ॥ ३ ॥

गायत्र्युत्तरा तस्या द्वे अक्षरे समायती व्यतिषजतीति ब्राह्मणं भवति मध्यमस्य च पदस्योत्तममुत्तमस्य च प्रथम-माथर्वाणो अग्निस्त्राद २३२ युर्वन्देवा यदा ३२३२३ † ॥ ४ ॥

तस्या रेतस्यायाः या उत्तरा तस्या गायत्रीति संज्ञा व्यावहारिकी

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतं ।

Digitized by Google

गायं छन्दस आदेशः तस्या ब्राह्मणं भवति समयनी देऽचरे व्यतिषज-तीति समानायनी समयनी कः पुनस्तयोर्व्यतिषङ्ग इति समुच्चारयत्येवं मध्यमस्य पदस्य उत्तममक्षरं उत्तमस्य पदस्य प्रथममक्षरं एतयो-र्व्यतिषङ्गः सोऽनेनैवोच्चारित एव ॥ ४ ॥

त्रिष्टुबुत्तरा तां बलवद्दिवोरसेव गायन्तीति ब्राह्मणं भव-ति ग्नां २१२ जा २२२ ना २१२ य ग्रमर्वा २ ता २ हुग्र ए रा २१ जा ११ नो २१२११ पा २ धा २११११* ॥ ५ ॥

तस्या गायत्र्या या उत्तरा स्तोत्रीयास्तस्यास्त्रिष्टुबिति संज्ञा संव्यवहारिकी तस्या ब्राह्मणं बलवद्दिव उरसेव गायतीति विकार उच्चारित एवानेन ॥ ५ ॥

उत्तमार्द्धे द्वे अक्षरे द्योतयतीति ब्राह्मणं भवति † ॥ ६ ॥

तस्या एवं ब्राह्मणं उत्तमस्य पदस्यार्द्धे द्वे अक्षरे द्योतय-तीति ॥ ६ ॥

ये ऊर्द्धं हिङ्कारात्ते निर्ब्रूयादिति गौतमः † ॥ ७ ॥

ये हिङ्कारादूर्द्धं देऽक्षरे ते निर्ब्रूयादित्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ७ ॥

पाधा इति धानञ्जय्यः † ॥ ८ ॥

पाधा इति धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते पाधा इत्येते अक्षरे निर्ब्रूयादिति एतत् द्योतनं निर्वचनम् ॥ ८ ॥

---

* आम्नायग्रन्थेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† आम्नायग्रन्थोऽप्येवम्।

Digitized by Google

जगत्युत्तरा तस्याश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि निक्रीडयन्निव गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति ब्राह्मणं भवति पा२रिष्टोभा २३३ न्ता३३ या क्रपा३२२सो३ माः शुक्रा३२२ गा २ वा ३३-२३३* ॥ ९ ॥

तस्याः त्रिष्टुभः या उत्तरा स्तोत्रीया तस्या जगत्येषा संज्ञा संव्यवहारिकी तस्या ब्राह्मणं चत्वारि चत्वारि अक्षराणि निक्रीडयन्निव गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति स गीतिविकारस्तेनैव पठित एव ॥९॥

उत्तमार्द्धे चत्वार्यक्षराणि द्योतयतीति ब्राह्मणं भवति † ॥ १० ॥

तस्या एवं ब्राह्मणम् उत्तमपादार्द्धे चत्वार्यक्षराणि द्योतयतीति ॥ १० ॥

द्वे पुरस्ताद्धिङ्कारात्तथोपरिष्टादिति गौतमः* ॥ ११ ॥

तत्र गौतम आचार्यो मन्यते हिङ्कारस्य पुरस्ताद्द्वेऽक्षरे निर्ब्रूयात् उपरिष्टादपि द्वे एवेति ॥ ११ ॥

सोमाः शुक्रा इति धानञ्जप्यः* ॥ १२ ॥

धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते सोमाः शुक्रा इत्येतानि चत्वार्यक्षराणि निर्ब्रूयादिति ॥ १२ ॥

अनुष्टुबुत्तरा तान्निनर्दन्निव गायतीति ब्राह्मणं भवत्या२

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

वाजं वाज्यक्रमी२२२२२ त् सीदन्तो वां२२२२२नुषा २२२२२*
॥ १३ ॥

तस्या जगत्याः या उत्तरा सोचीया तस्या अनुष्टुबिति संज्ञा तस्या ब्राह्मणं निनर्दन्निव गायतीति गीतिविकार उच्चारितः अनेनैव ॥ १३ ॥

निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गायतीति ब्राह्मणं भवति † ॥१४॥

तस्या एवानन्तरं पठति निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गायतीति तत् किमिदं तस्या एवैतद्ब्राह्मणम् उत अन्यस्या इति उच्यते ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य द्वादशी कण्डिका।

अथ त्रयोदशी कण्डिका।

समस्तब्राह्मणं धुरां मन्य इति गौतमस्त्रिष्टुब्जगत्योरक्षराणि निराचेति † ॥ १ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते सर्वासान्धुरां समस्तानामेतद्ब्राह्मणं स्यादिति कस्मात् यस्मात् त्रिष्टुब्जगतीसंज्ञयोः सोचीययोरक्षराणां निर्वचनं कृतम् एवं समस्तानान्धुरां निरुक्तानिरुक्तता दृष्टा ॥ १ ॥

एतस्या एवेति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ † ॥ २ ॥

---

* शाख्यायनीये विशेषोऽस्ति।

† शाख्यायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः येयमनुष्टुप्संज्ञा स्तोत्रीया तस्या एवैतद्ब्राह्मणं निरुक्तानिरुक्ताख्यं गायतीति कथं पुनः स्यादुभयथा गानमिति उच्यते ॥ २ ॥

तस्या द्वितीयं पदं निर्ब्रूयात् तृतीये चाक्षरे पञ्चमषष्ठे* ॥ ३ ॥

तस्या अनुष्टुप्संज्ञायाः स्तोत्रीयाया द्वितीयस्य पदस्य निर्वचनं कुर्य्यात् तृतीये च पदे पञ्चमषष्ठेऽक्षरे निर्ब्रूयात् एवं तस्या निरुक्तानिरुक्तता भवति ॥ ३ ॥

पङ्क्तिरुत्तरा † ॥ ४ ॥

तस्या अनुष्टुभः या उत्तरा स्तोत्रीया तस्याः पङ्क्तिरिति संज्ञा ॥ ४ ॥

तस्या द्वे द्वे अक्षरे उदासञ्जायत्याषड्भ्योऽक्षरेभ्य इति ब्राह्मणं भवति संजा२१ म्माना२ द्वा२ इवा२ † ॥ ५ ॥

उदस्योदस्योदासं तदुदस्तगानं पठितमेव ॥ ५ ॥

का२ वा२ इति धानञ्जय्यः क वा२ इति शाण्डिल्यः ‡ ॥ ६ ॥

उत्तमयोरक्षरयोर्गीतिविकारं धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्यौ विकल्पयतः ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

सदिति रेतस्याया निधनं समिति गायत्र्याः स्वरिति त्रिष्टुभ इडेति जगत्या वागित्यनुष्टुभः* ॥ ७ ॥

सदिति प्रथमाया धुरो निधनमित्येतदादि ब्राह्मणं तानि निधनानि सदित्येतदादीनि रेतस्यादिषु धूर्षु कृतसंज्ञासु नियुज्यन्ते एतानि रेतस्यादिषु यथासंख्येन निधनानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तेषामुक्तोऽन्यायः काम्यैः सामान्तैः* ॥ ८ ॥

तेषां निधनानां सदित्येतदादीनां व्याख्यातोऽन्यायः काम्यैः सामान्तैः इडां पशुकामायेत्येतदादिभिः ॥ ८ ॥

न त्वेवं बहिष्पवमानात् स्युः* ॥ ९ ॥

इडादीनि काम्यानि निधनानि यावत्प्रयोगं गायत्रस्य भवन्ति तानि सदादीनि बहिष्पवमान एव भवन्ति नोर्द्धम् ॥ ९ ॥

जगतीं गायत्रीं त्रिष्टुबनुष्टुभाविति पृथगाज्यप्रथमासु गायेत् तत्पुराणं यथाज्यगानम् † ॥ १० ॥

उक्तम् एताः संज्ञाः संव्यवहारार्था इति जगतीं गायत्रीं त्रिष्टुभमनुष्टुभमिति पृथगेकैकामेकैकस्मिन्नाज्ये प्रथमायां प्रथमायामृचि गायेत् यथासंख्येन एतत्पुराणं यथाज्यगानमुक्तं यथाज्यं गायेदिति एतासां सर्वासामृचीतिरुक्ता ॥ १० ॥

गायत्रीत्रिष्टुभोर्व्यतिक्रमं धानञ्जय्यः* ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

गायत्र्याः त्रिष्टुभश्च व्यतिक्रमं धानञ्जय्यो मन्यते त्रिष्टुभं कृत्वा गायत्रीं कुर्य्यात् ॥ ११ ॥

गायत्रीं मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमायां होतुरितरा आदितस्तत् पुराणं होतुराज्यगानम्* ॥ १२ ॥

गायत्रीं मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमायां गायेत् इतरा त्रिष्टुजगत्यनुष्टुभः होतुराज्ये प्रथमायामादितः कुर्य्यात् तत्पुराणं होतुराज्यगानम् उक्तं होतुराज्ये गायेदिति ॥ १२ ॥

त्रिष्टुभ उत्तरां गायत्रीं गीत्वा तस्याएव द्वितीयायामृच्यनुष्टुभं गायेदिति धानञ्जय्यो गायेदिति धानञ्जय्यः† ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नेव होतुराज्यगाने त्रिष्टुभं गीत्वा तस्योत्तरां गायत्रीं गायेत् ततस्तस्यां त्रिष्टुभ उत्तरां गायत्रीं गीत्वा तस्या एव या द्वितीया ऋक् तस्यामनुष्टुभं गायेदित्येवन्ताः सर्वा होतुराज्ये गीता भवन्ति एवं धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति सप्तमस्य त्रयोदशी कण्डिका ।

इति सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

अष्टमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेशे* ॥१॥

इह त्रिकाण्डो यज्ञः एकाहाहीनसत्त्राणीति तेषां सर्वेषां सर्वक्रत्वधिकार इत्यत आरभ्य सामान्यो विधिरुक्तः साम्प्रतं प्रतिकाण्डं विधिर्विवक्षितः तं विवक्षुः सामान्यां तावत्परिभाषामारभते उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेश इति उदगयनं पूर्वपक्ष इति सिद्धं कालज्ञाने तत्र न पूर्वं प्रकृतं पूर्वपक्षउदगयनमिति कालनिर्देशः आदित्यस्य संवत्सरे द्वे गती उदीची दक्षिणा च तद्यदा उदीचीन्दिशमाश्रित्य गतिर्भवति तदुदगयनमुच्यते तत्र न पूर्वप्रकृतं पूर्वपक्षो मासस्य द्वौ पक्षौ पूर्वश्चोत्तरश्च पूर्वपक्षो ज्यौत्स्न इत्यर्थः तेन मास आरभ्यते पुण्यमहः पुण्याहं तद्यस्यानुकूलेन नक्षत्रेण युक्तं तत्तस्य पुण्यम् उदगयनञ्च पूर्वपक्षश्च पुण्याहञ्च उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहानि तेषां सन्निपातः उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपातः एकत्र निपातः सन्निपातः तस्मिन् उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालः तस्मिन् काले यज्ञः प्रवर्त्तते अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तमादिसूत्र एव आदेशः षष्ठ्यां शरदि कार्त्तिके मासि यजेत त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षेतैकाहेभ्यः एवमादय आदेशाः अथ काल-ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते एष यस्यारम्भकालः सन्निपातग्रहणं यथासम्भवम् ॥ १ ॥

संख्यामात्रे च दक्षिणा गावः* ॥ २ ॥

यत्र संख्यामात्रं दक्षिणामादिश्यते द्वादशं शतं दक्षिणाः सहस्रं वा-ऽयुतमिति न द्रव्यं विशिष्यते तत्र दक्षिणा गावः प्रत्येतव्याः अथ मात्र-ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, ग्रहणमात्रं यस्मात् तत्रापि गाव एव प्रत्येतव्याः यथा इतरेभ्यः किञ्चिद्दद्यात् कुलदक्षिणइन्द्राग्न्योः कुला यत्र इति चशब्दो नादेशानुकर्षणार्थः ॥ २ ॥

हिरण्यमिति जातरूपं प्रतीयात्* ॥ ३ ॥

हिरण्यमिति यत्र ब्रूयात् तत्र जातरूपं प्रतीयात् अयं हिरण्य-शब्दस्तामादिषु वर्त्तते सोऽयमाचार्य्यो विशिनष्टि यत्र यत्र हिरण्य-मिति ब्रूयात् तत्र तत्र जातरूपं सुवर्णं प्रतीयात् यथा तस्य दीक्ष-णीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददातीति यथोत्साहं दद्यात् तथा हिरण्यस्येति अथ प्रतीयादिति किमर्थम् उच्यते दक्षिणा इति प्रकृतम् अतः प्रतीयादिति ब्रवीति यत्र यत्र हिरण्यमिति ब्रवीति तत्र तत्र जातरूपं प्रतीयात् न केवलं दक्षिणासु यथा हिरण्यस्रजः ऋत्विजो भवन्तीति तं हिरण्येनान्तर्द्धायाभिमृशेयुः हिरण्यमग्न्योया-भागादागच्छेदित्यादि ॥ ३ ॥

प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षेतैकाहेभ्यः* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उक्तमुदगयनादिसन्निपातइत्येव विकल्पयत्येकाहेषु या प्रथमा तिथिः पूर्वपक्षस्य तस्मान्दीक्षेतैकाहेभ्यः तादर्थ्ये चतुर्थी शुक्लप्रतिपदित्यर्थः अथ सिद्धे सति पूर्वपक्षस्येति किमर्थमारभ्यते उच्यते वक्ष्यति दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमिति तत्रापि पूर्वपक्ष एव ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगम्* ॥ ५ ॥

तेषामेका दीक्षेति शेषः यत्रानुकूलं नक्षत्रयोगं स्यात् तत्र प्रथमायां पूर्वपक्षस्येति ॥ ५ ॥

तेषामेका दीक्षानादेशे तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वा* ॥ ६ ॥

तेषामेकाहानामेकादीक्षा भवेत् अनादेशे आदेशे तु यथादेशं यथा तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तथा एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति अथवा तिस्रो दीक्षाः स्युश्चतस्रो वा अपरिमिता वा अथ किमर्थं तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वेति सिद्धे उच्यते तिसृचतसृभ्योऽतिरिक्तमपरिमाणं स्यात् अथवा अनादेशे द्वे स्यातामिति अथ तेषामिति किमर्थम् अधिकृता एकाहाः उच्यन्ते दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमित्येतदधिकृतमिति यदि दृष्ट्वा नक्षत्रयोगं यदि प्रथमायां तेषामेव अपरिमाणस्य को विषयः सोमापहारः ॥ ६ ॥

तिस्र उपसदः* ॥ ७ ॥

तेषां तिस्र उपसदो भवन्ति सर्वेषामेकाहानामनादेश इति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

ज्योतिष्टोमस्योक्थानामुत्तरे सौभरनार्मेध अतिरात्र उक्थान्त इतराणीति गौतमो वृत्तिग्रहणात्* ॥ ८ ॥

इह ज्योतिष्टोमप्रकरणे देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्थानि नाशक्नुवन्नभिजेतुमित्येतदधिकृत्य साकमश्वसौभरनार्मेधहारिवर्णीदंशीयाष्टादंष्ट्राणि षडुक्थानि पठन्ति तत्किन्तानि विकल्पेन भवन्ति अथातिरात्र एव अथ विशिष्टविषयाणीति तस्मिन् संशये सूत्रमारभते ज्योतिष्टोमस्योक्थानामुत्तरे सौभरनार्मेधे अतिरात्रे स्याताम् इतराणि हारिवर्णीदीनि त्रीणि उक्थान्ते स्युः साकमश्वं व्यवस्थितमेव उभयोरप्याष्टादंष्ट्रौदंशीययोर्विकल्पः स्यात् वृत्तिर्मशकेन एवं दृष्टा अनाम्नानात् एवं गौतम आचार्यो मन्यते कस्मात् वृत्तिग्रहणात् मशकेनैव दृष्टा सूत्रद्वयस्यार्थो व्याख्यानवशात् निदानेन सह विरुध्यते ॥ ८ ॥

अनियोगमितरेषां धानञ्जय्योऽविशेषाम्नानात्* ॥ ९ ॥

हारिवर्णीदंशीयाष्टादंष्ट्रानामुक्थान्ते नियोगः इतरेषान्तु साकमश्वसौभरनार्मेधानामविशेषाम्नानादनियोगं धानञ्जय्यो मन्यते उक्थान्ते चातिरात्रे वेति तस्मात् तान्युभयत्र भवन्ति ॥ ९ ॥

इतराण्यप्यतिरात्र इति शाण्डिल्यस्तुल्यचोदनात् † ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह इतराण्यपि हारिवर्णीदीन्यतिरात्रे स्युः कस्मात् सर्वेषां तुल्यचोदनात् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्पः स्यात्* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव प्रकरणे पठति आष्टादंष्ट्रे ऋद्धिकामाय कुर्य्यादिति तत्किमुभे ते कर्त्तव्ये एकस्मिन् स्थाने अथ विकल्प इति सोऽयमाचार्य्य आह आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्पः स्यादिति द्वयोराष्टादंष्ट्रयोरुदितयोरेकस्यैव क्रिया स्यात् समानार्थत्वात् ॥ ११ ॥

काम्यानुक्थच्छन्दोयोगानतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरनार्मेधप्रमाणाः* ॥ १२ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकाम्यान्युक्थानि प्रणयेयुरित्यत आरभ्य य एते काम्या उक्थानां छन्दोयोगाः श्रूयन्ते तानतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरनार्मेधप्रमाणाः येषां सौभरनार्मेधे अतिरात्रविषये नोक्थविषये ॥ १२ ॥

वृत्तिस्त्वनुष्टुभां रात्र्युपायेन विद्यते* ॥ १३ ॥

यदुक्तं पूर्वसूत्रे तत्राह नत्वेवं स्यात् यस्मादनुष्टुभां राव्युपाये वृत्तिर्न विद्यते राव्युपाये हि विच्छन्दसो दृष्टाः यस्मादनुष्टुभां राव्युपाये वृत्तिर्न विद्यते तस्मात्काम्या उक्थच्छन्दोयोगा उक्थान्तस्य स्युर्नातिरात्रस्य उच्यते नार्मेधं राव्युपाये दृष्टं तत्कथमुक्थान्ते करिष्याम इति चेत् ॥ १३ ॥

दृश्यते चान्यत्र रात्र्युपायान्नार्मेधं यथाभिप्लवस्य पञ्चाहे* ॥ १४ ॥

* आम्नायग्रोऽप्येवम्।

अन्यत्र च रात्र्युपाया दृश्यन्ते नार्मेधं यथाभिप्लवस्य पञ्चाहे उक्थानि ॥ १४ ॥

तस्यानुष्टुभः स्तोत्रीयः स्यादुक्थान्तेषु वैच्छन्दसोऽतिरात्रेषु वृत्तिविभागात्* ॥ १५ ॥

तस्य नार्मेधस्य उक्थान्तेषु क्रियमाणस्य अनुष्टुभः स्तोत्रीयः स्यात् अतिरात्रेषु क्रियमाणस्य वैच्छन्दसः स्यात् एवं वृत्तौ विभागः अतः इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्निति नार्मेधमुक्थान्तेषु स आदेशः अवचूर्णेन विच्छन्दःसु प्रथमं यासु ऊहेत् दृष्टान्तास्ताः एतेसु ऊहेत् अगीतत्वादरात्रेषु ॥ १५ ॥

स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्य संस्था विकल्पा आग्निष्टोम्यमुक्थ्यतातिरात्र्यमिति* ॥ १६ ॥

यदा स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमः स्यात् तदा तस्य संस्थाविकल्पाः स्युः आग्निष्टोमता वा स्यात् उक्थता वा अतिरात्रता वा तत् किमिदं सिद्धे सत्यारभ्यते उच्यते मन्यको ज्योतिष्टोमातिरात्रे विकल्पेन षोडशिनमामनन्ति तस्य तावदयं प्रतिषेधं दर्शयति स्वतन्त्रे प्रथमाहारे संस्थाविकल्पे सति ज्योतिष्टोमस्यातिरात्रे षोडशी न स्यात् अकामे ज्योतिष्टोमे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धिकामो यजेतेत्येतस्मिन् पक्षे भवति एतच्च दर्शयति तत्राविशिष्टसंस्थो ज्योतिष्टोमस्तत्रैव संस्थाविकल्पः स्यादिति ॥ १६ ॥

तस्यातिरात्रस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्य ज्योतिष्टोमस्यानतिरात्रस्य सतः द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः तत्किमिदमनतिरात्रस्येति यस्मादतिरात्रस्यादिष्ट्यन्त एव दक्षिणाः उच्यते सविकल्पः स्यात् ॥ १७ ॥

गोश्रायुषोश्च* ॥ १८ ॥

गोश्रायुषोश्चानतिरात्रयोर्द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः ॥ १८ ॥

विश्वजिदभिजिद्भ्यां यमाभ्यां यजमानः पूर्वापराभ्यां यजेतेति धानञ्जय्यः* ॥ १९ ॥

उक्तं विश्वजिदधिकारे यो यमाभ्यां यजेतैताभ्यां यजेतेति तद्यदि विश्वजिदभिजिद्भ्यामेव प्रयोगेण यजेत अभिजितेष्ट्वा ततो विश्वजिता यजेत एवं धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते पूज्यतरत्वाद्विश्वजितः पूर्वनिपातः ॥ १९ ॥

युगपदिति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह यमाभ्यां यजमान एताभ्यां युगपद्यजेतेति कथं पुनर्युगपत्क्रिया ॥ २० ॥

अभिजितो दक्षिणं देवयजनं स्याद्विश्वजित उत्तरम्* ॥ २१ ॥

अभिजितो देवयजनं दक्षिणं स्यात् तस्योत्तरतो विश्वजितो देवयजनं स्यात् ॥ २१ ॥

तत् प्रति पत्नीशाला स्यात्* ॥ २२ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

तद्विश्वजितो देवयजनं प्रति पत्नीशाला भवेत् प्राग्विश्वजितः ॥ २२ ॥

नानर्त्विजो यच्चान्तर्वेदि कर्म* ॥ २३ ॥

पृथगृत्विजः स्युः अभिजिद्विश्वजितोः यच्चान्तर्वेदि कर्म तच्च पृथक् स्यात् ॥ २३ ॥

अथ यद्बहिर्वेद्येकन्तत् † ॥ २४ ॥

अथ यद्बहिर्वेदि कर्म एकं तद्द्वयोरपि ॥ २४ ॥

अभिजितः पूर्वं पूर्वं कर्म सन्तिष्ठेत विश्वजित उत्तरम् † ॥ २५ ॥

अभिजितः पूर्वं पूर्वं कर्म सन्तिष्ठेत तत उत्तरं विश्वजितः कर्म-सन्तिष्ठेत अवयवकर्मणो विधिः ॥ २५ ॥

तयोः पृथक् सहस्रे दक्षिणाः † ॥ २६ ॥

तयोरभिजिद्विश्वजितोः पृथङ्नानेत्यर्थः सहस्रं दक्षिणाः एकस्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि सहस्रमिति कथं पुनरेतद्गम्यते यथा न पृथग्द्वे द्वे इति उच्यते आचार्य्यप्रवृत्तिं ज्ञापयति वक्ष्यत्यत्र तयोः पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गोतमधानञ्जप्यौ द्वे च सहस्रे केशवपनीये तथा व्युष्टाविति ॥ २६ ॥

कामं त्वयमाभ्यां यजेत † ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कामन्तु पृथग्भूताभ्यामेव यजेत न समाभ्याम् ॥ २७ ॥

सहस्रमभिजिति दक्षिणाः शताश्वꣳ सहस्रꣳ सर्ववेदसं वा विश्वजिति* ॥ २८ ॥

अभिजिति पृथग्भूते सहस्रं दक्षिणाः स्युः विश्वजिति पृथग्भूते शताश्वं सहस्रं सर्ववेदसं वा यस्मिन् सहस्रे शतमश्वानान्तच्छताश्वं सहस्रं तद्वा शताश्वं सहस्रं दक्षिणाः स्युः विश्वजिति सर्ववेदसं वा सर्वे वेदसः सर्ववेदसंवेद इति धननाम सर्वस्वमित्यर्थः ॥ २८ ॥

इति अष्टमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

तस्यावभृथादुदेत्य रोहिणीं वत्सच्छवीं परिधाय धर्मान् कुर्य्यात्त उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ १ ॥

उक्तं शताश्वं सहस्रं सर्ववेदसं वा विश्वजिति दक्षिणा एवं विश्वजितेष्ट्वा ततस्तस्य विश्वजितोऽवभृथादुदेत्य रोहिणीं वत्सच्छवीं परिधाय धर्मान् कुर्य्यात् रोहिणीमिति वर्णनिर्देशः वत्सछवीमिति जातस्य वत्सस्य छवी चर्म तां वत्सछवीं परिधाय यजमानो धर्मान् कुर्य्यात् ते धर्मा उक्ता ब्राह्मणेन पशुभिर्वा एष व्यृध्यत इत्याहुर्यः सर्वं ददातीति छवीं परिधत्ते पशुभिरेव समृध्यत इत्येतदादयः अथ तस्येति निर्देशः किमर्थमिति चेत् उच्यते अभिजित् विश्वजिता-

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वधिकृतौ पूर्वं विश्वजिदभिजिद्भ्यां यमाभ्यां यजमान इति तयोश्च सामान्यो विधिरुक्तः तत्र एते धर्मा निर्द्दिश्यन्ते ते सामान्यधर्मा एव गम्येरन् एवं माभूदित्यत आह तस्येति अपरे ब्रुवते तस्य सर्ववेदसदक्षिणस्येति न शताश्वसहस्रदक्षिणस्येति पूर्व एवमित्यर्थः एवमप्यर्थम् उपरिष्टात् ज्ञापयिष्याम इति यथा स्यादिति ॥ १ ॥

अरण्ये तिस्रो वसतीत्युदुम्बरे वसेत्* ॥ २ ॥

ब्राह्मणम् अरण्ये तिस्रो वसति आरण्यं ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे उदुम्बरे वसतीति च तत्रायं संशयः किं या एवैता अरण्ये तिस्रो रात्रयश्चोद्यन्ते तासामेवायं नियमः क्रियते उदुम्बरे वसतीति अथान्यास्तिस्र उदुम्बरे वसेदिति अत आचार्यो नियमयति या एता अरण्ये तिस्रः रात्रय आदिश्यन्ते एतास्तिस्रो रात्रयोऽरण्ये उदुम्बरस्तस्मिन् वसेत् समुच्चयः स्यात् अरण्ये चोदुम्बरे चेति कथं पुनरेतद्गम्यते यथा नारण्येऽपि तिस्र उदुम्बरेऽपि तिस्र इति उच्यते द्वादशानां रात्रीणां नियमात् वक्ष्यति द्वादशैता रात्रयो भवन्तीति ॥ २ ॥

उदुम्बराभावेऽप्युदुम्बरशाखां निखनेयुः* ॥ ३ ॥

यदि तस्मिन्नरण्ये उदुम्बरो न स्यात् तत्र अन्यस्मादप्यरण्यादुदुम्बरशाखामवहृत्य तस्मिन्नरण्ये निखनेयुस्तस्याञ्च वसेत् ॥ ३ ॥

खनित्रेण जीवतीति यत्तत्र खान्यं स्यात्तेन जीवेत्* ॥४॥

खनित्रेण जीवतीति ब्राह्मणं खनति तेनेति खनित्रं खनित्रेणेति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

करणनिर्द्देशः तेन खनित्रेण खन्यमाने तस्मिन्नरण्ये यत्किञ्चित् स्यात् कन्दोमूलं वा तेन जीवेदश्नीयात् ॥ ४ ॥

खान्याभावे धान्यपात्रान्निखाय तैरुत्खानं जीवेत्* ॥५॥

यदि तस्मिन्नरण्ये कन्दमूलादि खान्यं न स्यात् ततो धान्यपात्रान्निखाय तैरुत्खानं जीवेत् ॥ ५ ॥

उभयतः क्ष्णुदभ्रिर्भवतीति वैणवी कल्माषीति शाण्डिल्यः † ॥ ६ ॥

उभयतः क्ष्णुदभ्रिर्भवतीति ब्राह्मणम् उभयतस्तीक्ष्णः उभयतः क्ष्णुत् अभ्रिः खनित्रम् उभयतः खनतीत्यर्थः सा कल्माषी वैणवी वा स्यात् वेणुना निर्वृत्ता वैणवी कल्माषी दारवी दारुनिर्वृत्ता दारवी इति निर्द्देशः यथा कल्माषो गौरिति एवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥६॥

या का चेति धानञ्जय्यः † ॥ ७ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह या काचिदभ्रिः स्यात् वैणवी आयसी वा औदुम्बरी वेति केवलं न उभयतः क्ष्णुः स्यात् ॥ ७ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति पार्श्वतो निषादग्रामस्य वसेत्* ॥ ८ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति ब्राह्मणं निषादग्रामस्य पार्श्वे वसेत् निषादेष्विति जनोपलक्षणं बहुवचनम् ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तेषां काममारण्यं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं मार्गमिति* ॥ ९ ॥

तेषां निषादानां यदारण्यं तत्कामं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं मार्गं भुञ्जीत मार्गं मांसमिति कामशब्दः कामं न भुञ्जीतेति अपरे वर्णयन्ति विस्रब्धं भुञ्जीतेति अथारण्यमिति किमर्थं निर्दिष्टे नैवारं श्यामाकं मार्गमिति उच्यते नैष दोषः यद्यारण्यं लभते नैवारं श्यामाकं मार्गं वा मांसं भुञ्जीत न तेभ्यो गृह्णीयादिति ॥ ९ ॥

जने तिस्रो वसतीति राजन्यबन्धुर्जनो ब्राह्मणः समानजन इति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

उक्तं जने तिस्रो वसतीति जन्यन्ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे समानजने तिस्रः समानजन्यन्ताभिः इति च तत्को जनः कः समानजन इति शाण्डिल्य आह राजन्यबन्धुर्जन इति कर्मान्यत्वाद्वर्णान्तरत्वात् अथ ब्राह्मणः समानजन इति स्वजातीयत्वात् ब्राह्मणपक्षेण ब्रवीति ॥१०॥

विवाह्यो जनः सगोत्रः समानजन इति धानञ्जप्यः* ॥११॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह स्वस्मिन्निव वर्णे यो विवाह्यः न गोत्रेण सम्बध्यते स जनः यः पुनः सगोत्रः सोऽविवाह्यः स समानजन इति ॥ ११ ॥

प्रतीवेशो जनपदो जनो यत्र वसेत् स समानजन इति शाण्डिल्यायनः* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह प्रतीवेशः समीपो जनपदः यथा यौधेया अर्ज्जुनायना इति यत्र वसेत्स समानजनः ॥ १२ ॥

एते धर्माः सर्ववेदसदक्षिणानां सर्वेषाम्* ॥ १३ ॥

य एते धर्मा उक्तास्क्र्व्यादयो विश्वजितं सर्ववेदसदक्षिणं प्रति एते धर्माः सर्वेषां सर्ववेदसदक्षिणानां भवन्ति न केवलं विश्वजितः एतच्च ज्ञापितं भवति विश्वजिति सर्ववेदसदक्षिणे एते च धर्मा भवन्तीति अथ सर्ववेदसदक्षिणानामिति बहुवचनात्सिद्धे सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते शाखान्तरदृष्टानाञ्च सर्ववेदसदक्षिणानामेष एव धर्मः स्यादिति ॥ १३ ॥

व्रतवत्सु सर्वेष्वमावास्यायां दीक्षित्वोखामाबध्नीत सांवत्सरिकेभ्योऽन्यत्रेति गौतमः* ॥ १४ ॥

व्रतमेषु विद्यत इति व्रतवन्तः तेषु व्रतवत्सु सर्वेषु सर्वशब्दो निरवशेषवाची अमावास्यायान्दीक्षित्वा यजमान उखामाबध्नीत उखा उक्तलक्षणा सांवत्सरिकेभ्यः सर्वेभ्योऽन्यत्र एतद्गौतमीयम् अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते व्रतवत्स्विति परतन्त्रता व्रतस्य निर्द्दिष्टा तद्य व्रतवन्तस्तेष्वेव उखाबन्धनविधिः स्वतन्त्रे व्रते न प्राप्नोति सोऽयमाचार्य्यः सर्वग्रहणं करोति व्रतवत्सु व्रते चेति ॥१४॥

सह सुत्याभिः षडहानि संवत्सरादधिकानि हुत्वोत्तिष्ठेयुः* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

सहसुत्याभिर्यथा षड़हानि संवत्सराद्धिकानि भवन्ति एवं कृत्वा उत्तिष्ठेयुः ॥ १५ ॥

समाप्ते वा संवत्सरे रात्रिसत्रेषु राजानं क्रीणीयुः* ॥१६॥

अथवा व्रतवत्सु क्रतुषु रात्रिसत्रेषु दीक्षाभिरेव संवत्सरे समाप्ते राजानं क्रीणीयुः ‡ ॥ १६ ॥

यथाजाति तु प्रथमे पञ्चदशरात्रे दीक्षेरन्* ॥ १७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे व्रतवत्यपि सति यथाजात्येव दीक्षेरन् या सत्रेषु जातिः सा यथाजातिः तेषां द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽभ्यादेश इति ॥ १७ ॥

सर्वत्र वा यथाजात्यन्यत्र चेदुपेतमिति धानञ्जप्यः* ॥१८॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्वेषु व्रतवत्सु यथाजाति दीक्षेरन् यद्यन्यत्र कर्मणि व्रतमुपेतं स्यात् प्रथमं वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ १८ ॥

अनुपेतश्चेदपीति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह यद्यन्यत्रोपेतं यद्यनुपेतं सर्वत्रैव यथा जाति दीक्षेरन् इति ॥ १९ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन † ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ लाट्यायनीयपुस्तकत्रयेऽपि अस्य सूत्रस्य टीका न विद्यते अतो द्राह्यायणीयात् पुस्तकादेषा उद्धृता ।

Digitized by Google

ऐकाहिकस्य व्रतस्य गौतमीयेन विधानेन क्रियमाणस्य तिस्र उपसदः स्युः तत्किमिदमारभ्यते नन्वेवञ्चैकाहिकानां परिभाषितं तिस्र उपसद इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भः ॥ २० ॥

षड्वा द्वादश वा* ॥ २१ ॥

व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन क्रियमाणस्य तिस्र एवोपसदो भवन्ति अथवा षट् द्वादश वा ॥ २१ ॥

तत्र ब्रह्मणेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् † ॥ २२ ॥

तत्र तस्मिन्नैकाहिके व्रते ब्रह्मणेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति ॥ २२ ॥

तथाग्निं चिन्वतेऽध्वर्यवे † ॥ २३ ॥

तथाग्निञ्चिन्वतेऽध्वर्यवेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् अग्निं चिन्वते इति कालनिर्देशम् ॥ २३ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे † ॥ २४ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे अश्वरथं शतञ्च दद्यात् ॥ २४ ॥

तच्चानुशꣳसते होत्रे † ॥ २५ ॥

तच्च पृष्ठमनुशंसते होत्रे अश्वरथं शतञ्च दद्यात् अपरे ब्रुवते तथाग्निं चिन्वतेऽध्वर्यव इत्येतदादीनि कर्माणि यदा कुर्वन्ति ततो दद्यादिति पूर्व एवत्वर्थश्चायः ॥ २५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

सर्वेभ्यः सहस्रम्* ॥ २६ ॥

सर्वेभ्यः षोड़शेभ्यः सहस्रं दद्यात् एतत् क्रतुदक्षिणा कथं पुनरेत-ज्ज्ञायते यथा सहस्रं क्रतुदक्षिणा न सर्वशब्द आधिक्य इति उच्यते वक्ष्यति सर्ववेदसदक्षिणं वेति ॥ २६ ॥

सर्ववेदसदक्षिणं वा* ॥ २७ ॥

सहस्रदक्षिणं वा सर्ववेदसदक्षिणं शतं वा स्यात् तद्यदेवं सर्वशब्दः किमर्थं सर्वेभ्यः सहस्रमिति उच्यते सर्वग्रहणं क्रियते यथा अश्वरथ-शतदक्षिणा ब्रह्मादिभ्यो दत्ता न तेषां सा दक्षिणा सा अधिका इति ॥ २७ ॥

इतरच्छाण्डिलम्* ॥ २८ ॥

इतरद्विधानं सर्वेभ्यः सवस्रमित्येतच्छाण्डिलम् ॥ २८ ॥

सर्वे साहस्राः पृथक् सहस्रदक्षिणाः* ॥ २९ ॥

सर्वे साहस्राः पृथक् नाना सहस्रदक्षिणाः एकैकः सहस्रदक्षिणः अथ सर्वशब्दः किमर्थमिति चेत् साहस्रप्रतिज्ञापनार्थः अथैष ज्योति-रित्यादयश्चत्वारः साहस्राः ॥ २९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ तृतीया कण्डिका ।

साद्यःक्रेण यक्ष्यमाणो महारात्रेः प्रातराहुतिं हुत्वा-चक्षीतर्त्विग्भ्यः साद्यःक्रोम इति* ॥ १ ॥

उक्ताः सर्वे साहस्राः साम्प्रतं साद्यःक्रा उच्यन्ते सद्यः क्रिया वर्त्तते इति साद्यःक्रः तेन साद्यःक्रेण यक्ष्यमाण इति भविष्यत्कालः प्रत्युपस्थितः महारात्रेः रात्रेर्महति कालेऽवशिष्टे प्रातराहुतिं हुत्वा प्रातराहुतिर्हि आदित्योदयसन्निकर्षे भवत्युदिते वा सोऽयमाचार्य्यस्तं कालं प्रत्यामनति साद्यःक्रे क्रतौ कर्मार्थमाचक्षीत ऋत्विग्भ्यः साद्यःक्रोम इति तत्किमिदमाचक्षीत साद्यःक्रोम इत्युक्ते साद्यःक्रेण यक्ष्यमाण इति आचक्षीतर्त्विग्भ्य इत्येतावदेव वक्तव्यम् अयमाचार्य्यः एतद्दर्शयति येन येन यज्ञेन यक्ष्यमाणः स्यात् तन्तमाचक्षीतासौ मे यज्ञ इति ॥ १ ॥

प्रग एव प्रदिशुयादिति धानञ्जप्यो दीक्षाप्रभृति सद्यः सर्वं कुर्य्युः प्रथमद्वितीययोः श्येनस्य च † ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह प्रग एवर्त्विग्भ्यः प्रेषयेत् कुतः येन साद्यःक्रोम इति दीक्षाप्रभृति यत्कर्म तत्सद्यः सर्वं कुर्युः प्रथमद्वितीययोः साद्यःक्रयोः श्येनस्य च एतेषां सद्यः प्रथमा सद्यः द्वितीया स्यात् ॥ २ ॥

---

* आह्वायपोऽप्येवम् ।

† आह्वायपोनैतेम सूत्रद्वयं कृतम् ।

एकत्रिकान्ताः षट्साद्यःक्रा इति गौतमिवृत्तिः* ॥ ३ ॥

गौतमिवृत्तिराचार्य्य आह षट् साद्यःक्रा इति प्रथमात्साद्यः-क्रादारभ्य यावदेकत्रिक इति सर्वेषां सद्यःक्रिया स्यादिति एकत्रि-कान्ता इति प्रागेकत्रिकात् श्येनः स्यादिति सर्वेषामत एकत्रिकः स्यादिति षट्ग्रहणेनासाद्यःक्रियायामपि साद्यःक्रसंज्ञा भवति ॥ ३ ॥

उर्वरा वेदिरिति प्रथमे यवोर्वरा पक्का स्याद्व्रीह्युर्वरा वा † ॥ ४ ॥

इह द्वितीयसाद्यःक्रस्यानुवाके पठति उर्वरा वेदिरित्येतद्वादि विधिविशेषं सोऽयमाचार्य्यस्तं विधिविशेषं प्रथमं कल्पयति तत् कथं पुनरयं द्वितीयप्रकरणे पठितः प्रथमे भवतीति उच्यते सामान्यात् किं सामान्यं उच्यते सर्वविधिशेषं साम्ना यः पठति स त्रीयद्वतयो-रथा भवन्तीत्यारभ्य सद्यस्त्वायेति सद्यस्त्वसामान्यात् उर्वरा वेदिरिति यदुक्तं ब्राह्मणेन तत्प्रथमे साद्यःक्रे यवोर्वरा पक्का स्यात् व्रीह्युर्वरा-वेति उर्वरेति निष्पन्नसस्यक्षेत्रस्य संज्ञा ॥ ४ ॥

तत एव समुत्कर्त्तं खल उत्तरवेदिं कुर्य्युः ‡ ॥ ५ ॥

ब्राह्मणं खल उत्तरवेदिरिति तत्किमसौ खलोऽन्यस्मात् क्षेत्राद्धा-न्यमाहृत्य कर्त्तव्यः अथ तस्या एवोर्वराया वेदिरिति सोऽयमाचार्य्य आह तस्या एव वेदेरुर्वरायाः समुत्कर्त्तुं खलः कर्त्तव्यः तत्र खल

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणीयेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उत्तरवेदिः कार्य्यः तत्र केचित्तावद्दर्णयन्ति यदि तावत्प्रथमा खल उत्तरवेदिरित्युक्तोऽयं संशयः किं प्रथमा अथ सप्तमीति ततस्तस्मिन् खले उत्तरवेदिरिति स खल उत्तरवेदिः स्यात् अथ पुनः सप्तमी तत एव समुत्खाय खलः तस्मिन् खले उत्तरवेदिं कुर्युरिति तस्मान्मृन्निर्वपनाद्य उत्तरवेद्यर्थाः सर्वे कर्त्तव्या इति एवं प्रकृतिश्च न विरुध्यते अप्रदाहश्च भवति अपरे वर्णयन्ति तत एव समुत्कर्तुं खलस्तं खलमुत्तरवेदिं कुर्युः वचनादिकारो भवति ॥ ५ ॥

खले वालीयूपो भवतीति लाङ्गलेषा यूपः स्यात् कलापी चषालभागा* ॥ ६ ॥

ब्राह्मणं खले वालीयूपो भवतीति खले वालीयूप इत्युक्ते लाङ्गलेषा यूपः स्यात् लाङ्गलं हलम् एतया हितं रसमुत्कृषन्तीति लाङ्गलेषा यूपः स्यादिति प्रोक्षणादियूपधर्मान् करोति कलापी धान्यमुष्टिः कलापीकृतः चषालस्थाने कर्त्तव्यः अथ किं भागग्रहणं कलापी चषालभागेति उच्यते चषालः भागो यस्याः सा चषालभागा यावन्तं देशं यूपस्य चषालो भजते तावदेव कलापी भजतीति ॥ ६ ॥

अतीतायाञ्चेद्यववेलायां व्रीहिवेलायां वा यजेत धान्यपात्रानुप्ताभिकृषेयुः† ॥ ७ ॥

यद्यतीतायां व्रीहिवेलायां यजेत यवेषु लूनेषु व्रीहिषु वातीतो धान्यपात्रानुप्ताभिकृषेयुः असौ चीर्णीषा वेदिः स्यात् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

धान्यपात्रा उत्तरवेदिः स्यान्मृतस्थालभागा* ॥ ८ ॥

धान्यपात्राणि विन्यस्योत्तरवेदिः कार्य्या पात्रशब्द उभयलिङ्गः पात्रः पात्रमिति मृतस्थालप्रतिनिधिः प्रतिनिधो वति दायमना स्यादिति ॥ ८ ॥

त्रिवत्सः साण्ड इति बह्वः त्रिवर्षस्य जानपदो त्रिवत्स इति* ॥ ९ ॥

ब्राह्मणं त्रिवत्सः साण्ड इति सोमक्रयणं कः पुनः त्रिवत्स इति उच्यते बह्वत्रिवर्षस्य जानपदो त्रिवत्स इति ईषदसमाप्तत्रिवर्षो बह्वत्रिवर्षः तस्य बह्वत्रिवर्षस्य जनपदे भवो जानपदो स त्रिवत्स इति ॥ ९ ॥

यो वा तिस्रो धयेत् † ॥ १० ॥

यो वा तिस्रो गाः पिबेत् स वा त्रिवत्स इति तिसृणां वत्सः त्रिवत्सः ॥ १० ॥

त्रिवर्षो वैव स्यात् † ॥ ११ ॥

संपूर्णं त्रिवर्ष एव वा त्रिवत्सः त्रिवत्स इति मध्यपदलोपी समासः ॥ ११ ॥

प्राञ्चऌ होतारं वषेयुरुदञ्चमुद्गातारं प्रत्यञ्चमध्वर्य्युं द-

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं क्षतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

क्षिणा ब्रह्माणं पुरस्ताद्वाश्च वसेयुस्तत्रैभ्यः सोमं प्रब्रूयुरश्वरथै-र्यात्वा त उक्ता ब्राह्मणेनाध्वानश्च* ॥ १२ ॥

महारात्रे: प्रातराहुतिं हुत्वेत्येतस्मिन् कल्प इदमारभ्यते प्राचीन्दिशं होतारं वहेयुः उदीचीं दिशमुद्गातारं वहेयुः प्रतीचीन्दिशमध्वर्युं वहेयुः दक्षिणान्दिशं ब्रह्माणं वहेयुः पुरस्ताद्वाच वसेयुः पूर्वंगता एव वा एषु देशेषु स्युः तत्र तेषु देशेष्वेभ्यो होतृप्रभृतिभ्यः सोमप्रवाकाः सोमं प्रब्रूयुः अश्वरथैर्यात्वा उक्तं सर्वादिशोऽश्वरथाः सोमप्रवाकाविधावन्तीति ते उक्ता ब्राह्मणेन ते अश्वरथा अध्वानश्च वा ब्राह्मणेनैवोक्ताः योजने चतुर्वाह्निणा प्राच्यान्दिशि प्राहेत्यादिना ॥ १२ ॥

कुर्य्युरेवर्त्विज इति शाण्डिल्योऽन्यांस्तु ब्राह्मणांस्तान-ध्वन जुह्वा तत्रैभ्यः सोमं प्रब्रूयुरसौ सद्यः क्रिया यजते तदहं प्रब्रवीमीन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोमपेभ्य इति* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्य आह प्रातराहुत्यनन्तरं कुर्युरेव कर्माण्यृत्विजः अन्यांस्तु ब्राह्मणांस्तानध्वन जुह्वा येतैरध्वानो वाच्याः ब्राह्मणे योजने चतुर्वाह्निणेत्यादयः तेष्वध्वस्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमप्रवाकाः सोमं प्रब्रूयुः असौ सद्यःक्रिया यजत इत्यादिना मन्त्रेण यथोद्दिष्टेन ॥ १३ ॥

स क्षीरहृतयोरथा भवन्तीति सद्यो दुग्धेन क्षीरेण हृतयः

---

* शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पूर्णाः स्युस्ततोऽयन्नवनीतमुदीयात् फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयुः* ॥ १४ ॥

ब्राह्मणं च चीरहृतयो रथा भवन्तीत्यादि ये ते रथे हृतयः ते मद्यो दुग्धेन चीरेण पूर्णाः स्युः तेभ्यो धावद्भ्यो यन्नवनीतमुदियात् फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयुर्मिश्रयेयुः अन्यस्मिन् घृते मिश्रयेयुः मद्यो-भावाय ॥ १४ ॥

अश्वः श्वेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यात् किञ्चि-च्चेतरेभ्यः* ॥ १५ ॥

उक्तं तस्मा अमुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तदुच्यते अश्वश्वेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चि-द्दद्यात् उक्तं किञ्चिच्छन्दस्येति अथ किमर्थमेतस्य दक्षिणेति उच्यते अश्व एव दक्षिणा एतस्य क्रतोः नायमुद्गातुर्भागविकारः स्यात् प्रकृतं निवर्त्तत एव ॥ १५ ॥

इति अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

एतेनैवोत्तरो व्याख्यातः † ॥ १ ॥

एतेनैव प्रथमेन साद्यःक्रेण उत्तरो व्याख्यातोऽयं विधन्त उक्तः

---

* द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेन छेदविषये विशेषः कृतः ।

माध्यःक्रोण यक्ष्यमाण इत्येत आरभ्य एष एव सर्व उत्तरस्मिन्नपि भवति ॥ १ ॥

तस्याश्च एकविंशो दक्षिणानामतो वैव* ॥ २ ॥

तस्योत्तरस्याश्च एकविंशः स्यात् दक्षिणानां एकविंशतेः पूरण-एकविंशः उक्तश्च संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति अश्व एव वा स्यात् ॥ २ ॥

एकरात्रीणो ह्यहीनोऽनुक्रीतेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः श्वः सुत्यामिति ह्याह † ॥ ३ ॥

एकया रात्र्या निर्वर्त्यते एकरात्रीणः द्वाभ्यामहोभ्यां निर्वर्त्यते ह्यहीनः तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः श्वसुत्यामिति ह्याह ब्राह्मणं ह्यहीन इति उपदेशार्थः यस्मात् श्वः सुत्यामिति ह्याह ब्राह्मणं तस्मात् ह्यहीनः उच्यते एकरात्रीण इति किमिदं ननु ह्यहीन इत्युक्ते रात्रि-रन्तर्भवत्येव उच्यते नियमार्थमारभ्यते यदि द्वितीयां रात्रीमापद्येत तत् कालात्ययः स्यात् ॥ ३ ॥

तस्य क्रयप्रभृत्युत्तरमहः स्यादिति गौतमस्तं सद्यः परि-क्रीयेति ह्यादित्यानाह नेतरान् ‡ ॥ ४ ॥

तस्यानुक्रयः क्रयादारभ्योत्तरमहः स्यादिति गौतमः तं सद्यः परिक्रीयेति हि आदित्यानधिकृत्याहैतद्ब्राह्मणं नाङ्गिरसः ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणेन च्छेदविषये विशेषः कृतः ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

अपरेद्युः क्रयणात्त्वानुक्रीरित्याख्या* ॥ ५ ॥

याचेयमाख्यानुक्रीरिति सा अपरेद्युः क्रयणमालोच्य ॥ ५ ॥

उपवसथान्तं पूर्वमहः स्यादिति धानञ्जप्यः श्वःसुत्यामिति ह्याहेति श्वः क्रयं प्राब्रुवन्नित्यभविष्यत् † ॥ ६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह उपवसथान्तं पूर्वमहः स्यादिति यस्मात् श्वःसुत्यामिति ब्राह्मणं यदि हि क्रयप्रभृत्युत्तरमहः अभविष्यत् श्वः क्रयं प्राब्रुवन्नित्यभविष्यद्ब्राह्मणं येन पुनः श्वःसुत्यामित्याह ज्ञापयति उपवसथान्तं पूर्वमहरिति ॥ ६ ॥

तं सद्यः परिक्रीयेति च प्रथमस्य सद्यस्तां दर्शयति* ॥७॥

यदुक्तं सद्यः परिक्रीयेति ह्यादित्यानाह नेतरानिति एतद्ब्राह्मणं प्रथमस्य साद्यःक्रस्य सद्योभावं दर्शयति ॥ ७ ॥

ह्यहोनत्वात्तु जघन्यतरेऽङ्गिरसोऽक्रीणंस्तस्मादनुक्रीरित्याख्या* ॥ ८ ॥

अथ यदुक्तमपरेद्युः क्रयणात्त्वानुक्रीरित्याख्येत्यत्र ब्रूमः ह्यहोनत्वात्तु अनुक्रीः जघन्यतरे अङ्गिरसोऽक्रीणन् सोमं नातित्वरन्ति तस्मात् ते पूर्वेद्युरक्रीणन् सोमं न परेद्युः क्रयवशादनुक्रीरित्याख्या जघन्यकालक्रयणादनुक्रीरित्याख्या ॥ ८ ॥

तस्यास्त्वएकशततमो दक्षिणानामश्वो वैव* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तस्यानुक्रियः एकोऽस्य एकशततमो दक्षिणानाम् एकशतस्य पूरणः एकशततमः तस्येति निर्देशः यदि सद्यः यदि अहीन इति अश्व एव वा स्यात् ॥ ९ ॥

एतेनोक्तो विश्वजिच्छिल्पः* ॥ १० ॥

एतेनानुक्रिया उक्तो व्याख्यातो विश्वजिच्छिल्पः एकरात्रीणो अहीन इति ॥ १० ॥

द्विरात्रीणस्त्वहीन इति शाण्डिल्यः* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह द्विरात्रीणः अहीन इति त्रिभिरहोभिर्निर्वर्त्यते द्वाभ्यां रात्रीभ्याम् इति रात्रिग्रहणं व्याख्यातानुक्रियैव ॥ ११ ॥

दैक्षं प्रथममहः क्रयप्रभृत्युपवसथान्तं द्वितीयं सौत्यमुत्तमम् † ॥ १२ ॥

तस्य त्र्यहीनस्य सतो दैक्षं प्रथममहर्भवति क्रयादारभ्योऽपवसथान्तं द्वितीयम् उत्तमं सौत्यमहः स्यात् त्रयः कल्पाः सद्यःक्रिया वा अहीनक्रिया वा शाण्डिल्यप्रयोगात् त्र्यहःक्रिया वा स्यात् ॥ १२ ॥

तस्य दक्षिणा यानानि यथोत्साहं दद्यात्तस्मिन् जनपदे यान्यभिध्याततमानि स्युः † ॥ १३ ॥

तस्य विश्वजिच्छिल्पस्य दक्षिणा यानानि यान्ति तैरिति यानानि

* द्राह्यायणेन छेदविषये विशेषः कृतः।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

आरोहणानि शकटगन्त्र्युद्दर्षकादीनि यथोत्साहं दद्यात् यावानुत्साहोऽस्य यथोत्साहं तस्मिन् जनपदे यान्यभिध्याततमानि स्युः काङ्क्षिततमानि स्युरीप्सिततमानि किमर्थं पुनरयं यानशब्दः अश्वादिष्वपि न वर्त्तते उच्यते एतेषामेव शकटादीनां परार्था प्रवृत्तिर्न स्वार्था नीयते च तानि न स्वयं गच्छन्ति अश्वादयस्तु स्वयञ्च गच्छन्ति तस्येति निर्द्देशः सर्वेषु कल्पेषु तस्यैव दक्षिणा ॥ १३ ॥

सर्ववेदसनिर्मान्द्याद्दिति धानञ्जप्यो विमितऽ शयनमारोहणमहानसे दासमिथुनौ धान्यपल्यऽ सोरं धेनुरिति धेनुरिति* ॥ १४ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्ववेदसनिर्मान्द्याद्दिति सर्वञ्च तद्वेदश्च सर्ववेदसन्निर्माणं सर्ववेदसान्त इत्यर्थः अयं विश्वजिच्छिल्प इत्युक्ते विश्वजिद्धर्माणामेतन्नाम यच्छिल्पमिति विश्वजिच्च सर्ववेदसदक्षिणः तस्मादिहापि तद्धर्मत्वात्सर्ववेदसनिर्माणं तस्याभिप्रेतमिति विमितमिति गृहसंज्ञा शयनं तस्मिंश्छते तच्छयनम् आरोहणञ्च महानसञ्च आरोहणं प्रज्ञातं जानपदं महानसम् अनसन्तान्नपुंसकादिति समासान्तो भवति छद्मप्रमाणं शकटं दासमिथुनौ दासी च दासश्च धान्यपल्यं धान्यपूर्णं पल्यं पल्यमिति शिक्यसंज्ञा सीरं युक्तं हलं धेनुः उक्तमानदेशगा इति सर्वे त्रिवर्गा इति तेनोक्तत्वात् एतत् सर्ववेदसनिर्माणं एतस्मिन् सर्वं हिरण्यादि अन्तर्भवति एतच्च द्रव्य-

---

* लाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

Digitized by Google

प्रकारनिर्देशेनोक्तं भवति तस्यैवंप्रकारं धनस्यास्य स्वामी सर्ववेदसदक्षिणेन यष्टुमर्हति नान्य इति ॥ २४ ॥

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

व्रातीनानां योधानां पुत्राननूचानानृत्विजो वृणीत श्येनस्य* ॥ १ ॥

उक्तो विश्वजिच्छिल्पः साम्प्रतं श्येनस्य विधिर्वक्तव्यः तं विवक्षुराह व्रातीनानामिति नानाजातीया अनियतवृत्तय उत्सेधजीविनः सङ्गताः व्राताः व्रातानां कर्म व्रातकर्मणा जीवन्ति व्रातीनाः योधनात् योधः योधभवा योधः तेषां व्रातीनानां योधानां पुत्राननूचानान् पुत्रशब्दः प्रतीतपदार्थकः उक्तवाननूचानः ताननूचानान् व्रातीनानां पुत्रानृत्विजो वृणीत श्येनस्य अथानूचानानिति किमिदमित्यारभ्यते यदा ऋत्विक्प्रकरण एवोक्तमृत्विगार्षेयोनूचान इति उच्यते ऋत्विक्शब्देन योऽयमृत्विजो गुणसमुदायः स कृत्स्नः प्राप्तः तस्मिन् प्राप्ते एकेनैव परिसंख्यानं करोति केवलम् अनूचानाः स्युः अन्येषामनियमः स्यादिति अथवा निवर्त्तयत्येवान्यानेकदेशपरिसंख्यानं सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थो नियमस्यात्र निवर्त्तको भवति न परिसंख्यानादन्यनिवृत्तिरिति ॥ १ ॥

---

* श्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

अर्हतामेवेति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह अर्हतामेव वरणं कर्त्तव्यम् ॥ २ ॥

अभिवातासु या अनभिवाता स्युस्तासामाज्यं मन्थयेत्* ॥ ३ ॥

अभिवातासु गोषु व्याधितासु या अनभिवाता अव्याधिताः स्युस्ता दोहयित्वा तत्क्षीरं मन्थयेत् ततो यदुद्गच्छेत् घृतं तेनाज्यं कुर्य्यात् ॥ ३ ॥

यत्र स्तम्बा वृक्षा वा बहुला जाताः स्युस्तांश्छेदन् देवयजनं कुर्युः* ॥ ४ ॥

अभिचरणीयेषु देवयजनमुक्तलक्षणं विपर्य्यस्ताभिचरणीयेष्विति वृक्षवदेव यजनमुक्तं तदेव विशेषविध्यर्थमारभ्यते यत्र यस्मिन् देशे स्तम्बा वृक्षा वा बहुला जाताः स्युः तान् वृक्षस्तम्बान् छित्वा देवयजनं कुर्युः ॥ ४ ॥

यद्वा विदाह्नि स्थण्डिलम्* ॥ ५ ॥

यस्मिन्नोषधयो विदह्यन्ते तद्विदाह्नि एतस्मिन्वा विदाह्निनि स्थण्डिले देवयजनं कुर्युः ॥ ५ ॥

शवनभ्ये अधिषवणे इति येन यानेन मृतं निर्वहेयुस्तस्य नभ्ये अधिषवणफलके कुर्युः† ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं उक्तम् ।

ब्राह्मणं शवनभ्ये अधिषवण इति शवनभ्ये इति किमुक्तं भवति उच्यते येन यानेन मृतं निर्वहेयुः शवन्तस्य यानस्य नभ्ये नाभ्या निर्वृत्ते अधिषवणफलके कुर्युः ॥ ६ ॥

अचषालो यूपस्फ्याग्रः* ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं तैल्वको वा बाधको वा यूपस्फ्याग्र इति तत्र संशयः कथं स्फ्याग्र इति किं स्फ्याग्रः उपमार्थोऽयमथ स्फ्याग्र एवाग्रे सोऽयं स्फ्याग्र इति सोऽयमाचार्य्य आह अचषालो यूपः स्फ्याग्र इति नास्त्यस्य चषालमित्यचषाल इति ॥ ७ ॥

लोहितोष्णीषा लोहितवाससो निवीता ऋत्विजः प्रचरेयुरुपोतपक्षा उज्यधन्वानः* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं लोहितोष्णीषा इत्यादि लोहितान्युष्णीषाणि येषान्ते लोहितोष्णीषाः उष्णीषाणि शिरसो वेष्टनानि वासांसि तेषाञ्च वाससां लोहितो वर्णः स्यात् निवीताः कण्ठालम्बितसूत्रा एवं लक्षणास्ते प्रचरेयुः कर्माणि कुर्युः उपोतपक्षाः आसन्नपक्षाः पक्षा इव व्यवस्थिताः अपरे ब्रुवते उपोताश्च पक्षाश्चेति उपोताः कञ्चुकिनः पूर्व एवेत्यर्थः उज्यधन्वानः उद्गतज्यामुज्यम् उद्गतज्यान्येषां धनूंषि भवन्ति ॥ ८ ॥

पवमाने रथन्तरं करोतीति बृहत्यामेकर्चानाꣳ स्थाने स्यादेकं तद्धि वार्हतानाꣳ स्थानमेवञ्च तृचे भवति † ॥ ९ ॥

---

* आम्नाययोऽप्येवम्।

† आम्नाययोर्नैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

ब्राह्मणं पवमाने रथन्तरं कुर्य्यादिति तत् रथन्तरं बृहत्या-मेकर्चानां स्थाने स्यात् वषट्कारणिधनरौरवयौधाजयानामेकमेतेषां स्थाने स्यात् तद्धि बार्हतानां साम्नां स्थानं बृहतीषु तत्क्रियमाणं द्वचे भवति तस्य ग्यरणे गेयत्वात् द्वचकरणं दृष्टम् एकग्रहणं शिष्ट-कल्पावधारणार्थम् ॥ ९ ॥

अविप्रतिषेधेनेतरेषामनुकल्पयेदित्यपरमेवमल्पीयान् वि-कारः* ॥ १० ॥

अपरं मतम् अबाधेनेतरेषामेकर्चानां रथन्तरमनुकल्पयेदिति एवं क्रियमाणे पूर्वस्मादल्पीयान्विकारः कृतो भवतीति ॥ १० ॥

तत्र पञ्चमं बार्हतमाहरेत् स्तोमवशेन तत् पौरुमद्गं स्यात् भ्रातृव्यवधं ह्यस्मिन् ब्राह्मणं दर्शयति † ॥ ११ ॥

तत्र तस्मिन् कल्पे पञ्चमं साम बार्हतमाहरेत् स्तोमवशेन पञ्चमं साम पौरुमद्गं स्यात् तस्मिन् पौरुमद्गे ब्राह्मणं भ्रातृव्यवधं दर्शयति पाप्मानमेवैतेन भ्रातृव्यं मञ्जयतीति ॥ ११ ॥

पृष्ठेषु रथन्तरस्योत्तरयोर्द्विपदे स्यातामित्याचार्या एवं सुपराञ्चो भवन्तीति ‡ ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं पराचीषु रथन्तरं भवतीति तत्रायं संशयः किमर्थस्मि-

---

* लाट्यायनीयेऽप्येवम् ।

† लाट्यायनीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ लाट्यायनीये किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

Digitized by Google

त्यानुवादस्त्रिकं स्तोमं दृष्ट्वा अथापूर्वो विधिरिति किं पुनरिति यदि तावन्नित्यानुवादः रथन्तरं काकुबुत्तर्य्येणैव भवितुमर्हति अथ पुनः अपूर्वो विधिः तत्र परत्वं कल्पयितव्यं सोऽयमाचार्य्य आह पृष्ठेषु रथन्तरस्य क्रियमाणस्य उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोः स्थाने द्विपदे स्यातामित्याचार्य्याः एवं क्रियमाणे ताः सर्वाः सुष्ठुतराः पराच्यो भवन्तीति ॥ १२ ॥

ककुभाविति गैातमो नावृत्तिमेतत् स्तोमस्य दर्शयतीति* ॥ १३ ॥

गैातम आचार्य्य आह ककुभावुत्तरे स्याताम् एवं क्रियमाणे साम्नश्च विकारो न कृतो भवत्यैात्पत्तिक्या गीतेः पराक्त्वञ्च कृतं भवति अनावृत्त्यैव स्तोमस्य पराचीषु रथन्तरमित्येतद्ब्राह्मणमनभ्यासम् ॥ १३ ॥

श्रवं ब्रह्मसाम कुर्वन् श्यैतस्यर्चं कुर्य्यात् † ॥ १४ ॥

श्रवं ब्रह्मसाम कुर्वन् बृहत्पृष्ठे श्यैतस्यर्चं कुर्य्यात् ॥ १४ ॥

वृत्तिर्न्नैतस्मिंश्च स्थाने पावमानीनां न विद्यते † ॥ १५ ॥

एतस्मिन् स्थाने पावमानीनां वृत्तिर्न विद्यते ॥ १५ ॥

नव नव दक्षिणा इति नववर्गान्यथोत्साहं दद्यात् काणखोरकूटषण्डानाम् † ॥ १६ ॥

---

* शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† शाट्यायनोऽप्येवम्।

ब्राह्मणं नव नव दक्षिणा भवन्तीति अयं किंदक्षिण इति उच्यते नव वर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यादिति यावच्छक्ति काणा अन्त्या विकृताः खोराः खञ्जाः कुब्जाः कूटा भग्नशृङ्गाः बण्डा बालधि-विकृताः ॥ १६ ॥

तासामपि दक्षिणावेलायां लोहितं जनयेयुः* ॥ १७ ॥

तासामपि दीयमानानां सतीनां दक्षिणाकाले अपीड़या लोहि-तमुत्पादयेयुः ॥ १७ ॥

एकत्रिके सद्यः सर्वं कुर्युः* ॥ १८ ॥

उक्तः श्येनः अनन्तरमेकत्रिक उच्यते तस्मिन्नेकत्रिके षष्ठेऽहनि सद्यः सर्वं कुर्युः तत्किमिदमारभ्यते यदा उक्तमेकत्रिकान्ताः षट्-साद्यःक्रा इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भः ॥ १८ ॥

एकदीक्षस्त्वपसत्क इति गौतमः* ॥ १९ ॥

गौतम आचार्य्य आह एकदीक्षस्त्वपसत्कः स्यात् ॥ १९ ॥

तस्य गायत्रपार्श्वमार्भवोऽयारुचेति* ॥ २० ॥

तस्य एकत्रिकस्य गायत्रपार्श्वमार्भवः अयारुचेत्येतस्यामृचि अ-त्रापि विकल्पार्थ एवारम्भः ॥ २० ॥

पुरोजित्यामिति शाण्डिल्यस्तस्याः सस्तुत्वेयो वत्सनामि-त्येतां मध्ये कुर्यात् † ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

Digitized by Google

शाण्डिल्य आचार्य्य आह पुरोजित्यां गायत्रपार्श्वं स्यात् किन्तु तस्यास्तु मध्ये वसुलेयोवसूनामित्येतामेव कुर्य्यात् एवं सम्पदा भवति उक्तं सर्वेषां वा एषां छन्दसां रूपमिति ॥ २१ ॥

प्राचीमनुप्रदिशं याति चेकितदित्येतस्यामुद्वंशीयं कुर्यादुद्धृत्य गायत्रपार्श्वमिति लामकायनः* ॥ २२ ॥

लामकायन आचार्य्य आह प्राचीमनुप्रदिशं याति चेकितदित्येतस्यामृचि उद्वंशीयं कुर्य्यात् उद्धृत्य गात्रपार्श्वमिति ॥ २२ ॥

त्रिकं वहिष्पवमानं स्यादिति धानञ्जय्यः पञ्चो मध्यन्दिनः सप्तआर्भव एकोनोत्तराणीति* ॥ २३ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह त्रिकं बहिष्पवमानं स्यात् पञ्चीति मध्यन्दिनः पवमानः आर्भवः सप्तो इतराणि स्तोत्राणि सर्वाण्येकोनीति ॥ २३ ॥

पवमानाश्च होतृषामाणि च त्रिकाण्येकोनोत्तराणीति † ॥ २४ ॥

पवमानाश्च होतृषामाणि च त्रिकाणि स्युः इतराणि स्तोत्राण्येकोनि भवन्ति ॥ २४ ॥

चतुरुत्तरसम्पन्नो द्वे द्वे त्रिकपञ्चिनी प्रत्यवरोहेण ‡ ॥२५॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

Digitized by Google

अस्मिन्नेव अ.ह्नि ता उ चतस्रः सम्पद्यन्त इति चातुरुत्तर्येण स्तोत्रीयान्ते सप्तछन्दांसि सम्पद्यन्ते तासां सम्पदुच्यते तस्मिंश्चतुरुत्तर-सम्पन्ने द्वे द्वे त्रिकपञ्चिनो स्तोत्रे कर्त्तव्ये प्रत्यवरोहेण प्रत्यवरोहः प्रातिलोम्यम् उपरिष्टादारभ्य गायत्रीसम्पन्नस्तावदुक्तः साम्प्रतं तस्मि-न्नेव विशेष उच्यते उष्णिक्सम्पन्ने आर्भवस्त्रिकः पञ्चो अग्निष्टोमसाम अनेन प्रकारेण प्रत्यवरोहेत् यावज्जगतीसम्पन्नमिति ॥ २५ ॥

तस्य षट्षष्ठं शतं दक्षिणाः* ॥ २६ ॥

प्रत्यवरोहेणेत्यनुवर्त्तत एव ता एता दक्षिणाः प्रत्यवरोहेण भवन्ति गायत्रीसम्पन्ने तत् षट्षष्ठं शतम् उष्णिकसम्पन्ने द्विषष्ठं शतम् अनुष्टुप्सम्पन्ने अष्टापञ्चाशं शतं बृहतीसम्पन्ने चतुःपञ्चाशं शतं पङ्क्तिसम्पन्ने पञ्चाशं शतं त्रिष्टुप्सम्पन्ने षट्चत्वारिंशं शतं जगती-सम्पन्ने द्वाचत्वारिंशं शतम् एवमेषां ज्योतिषि स्तोत्रीयासम्पन्नस्य न भवति शतं स्तोत्रीया इति दक्षिणाभिश्च सम्पद्यते ॥ २६ ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

व्रात्यस्तोमैर्यक्ष्यमाणाः पृथगग्नीनाधाय यज्ञोपकरणानि चेष्ट्वा य एषामध्ययनेऽभिक्रान्ततमः स्यादभिजननेन वा तद-भावेऽपि भोगलाभेन तस्य गार्हपते दीक्षेरन् भक्षांश्चास्यानु भक्षयेयुः* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

उक्ताः साग्न्यःक्ताः साम्प्रतं व्रात्यस्तोमा उच्यन्ते तान् विवक्षुरिदं सूत्रमारभते व्रात्यस्तोमैरिति व्रात्यानां स्तोमाः किंलक्षणाः पुन-र्व्रात्या इति उच्यते पठिता ब्राह्मणेन हीना वा एते हीयन्ते ये व्रात्यां प्रवसन्ति न हि ब्रह्मचर्यं चरन्ति न कृषिं न वणिज्यमिति तथा गर-गिरा वा एते ये ब्रह्माद्यं जन्म मन्नमदन्त्यदुरुक्तवाक्यं दुरुक्तमाहुरद-ण्ड्यं दण्डेन घ्नन्तश्चरन्त्यः दीक्षिता दीक्षितवाचं वदन्तीति एवंप्रकाराः व्रात्याः पठिताः ये चान्ये शाखान्तरेषु पठ्यन्ते ते सर्वे व्रात्याः व्रात्य-स्तोमैरिति करणे तृतीया वक्ष्यमाणा इति भविष्यत्कालोपदेशः ते व्रात्या व्रात्यस्तोमैर्यक्ष्यमाणाः पृथगग्नीनाधाय पृथङ्नानेत्यर्थः पृथ-गग्न्याधानानि कृत्वा यज्ञोपकरणानि चेष्ट्वा यज्ञोपकरणानि यज्ञसाध-नानि द्रव्याणि अर्जयित्वा य एषां व्रात्यानामध्ययनेऽभिक्रान्तितमः स्यात् अभिक्रान्ता अध्ययनेन सर्व इमे अभिक्रान्तिनः अयमेषामभि-क्रान्तितमः अतिशयेन तमतिष्ठिनो अभिजनेन वा योऽतिरिच्यते अभिजनः कुलं यः कुलेन वाधिकः स्यात् तदभावेऽपि भोगलाभेन तयोरभावस्तदभावः तयोः स्वाध्यायाभिजनातिरेकयोरसम्भवे भोग-लाभेन योऽतिरिच्यते द्रव्यवत्तमः स्यात् तस्य गार्हपते दीक्षेरन् स तेषां मुख्यः स्यात् भर्त्तांश्च तस्यानु सर्वे भक्षयेयुः ॥ १ ॥

ये के च व्रात्याः सम्पादयेयुस्ते प्रथमेन यजेरन्* ॥ २ ॥

एते व्रात्यस्तोमाश्चत्वारः पठिताः तत्र प्रथमोऽविशेषेण सर्वान् व्रात्यानधिकृत्य पठितः अन्ये तु द्वितीयादयो विशिष्टविषया उक्ताः

* द्राह्यायणोऽप्येवं एतस्मात् पूर्वन्तत्र सप्तसूत्राण्यधिकानि दृश्यन्ते।

ते यथाज्ञानं भवति साम्प्रतं प्रथमस्य तावद्विधिरुच्यते ये केचिद्व्रात्याः सम्पादयेयुरिति नात्र नियमः ये केचित् सम्पादयेयुः संख्यां ते प्रथमेन व्रात्यस्तोमेन यजेरन् कियन्तं स्तोमसंख्यया उक्तं त्रयस्त्रिंशद्भिः देवा आर्ध्नुवन्निति ॥ २ ॥

ब्राह्मणेनेतर उक्ताः* ॥ ३ ॥

इतरे व्रात्यस्तोमाः ये च येषाञ्चेति ते ब्राह्मणेनैवोक्ताः अथैष षट्-षोडशीत्यधिकृत्याह ये नृशंसाः क्रूरकर्मकारिणः निन्दिताः सन्तो व्रात्यां प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति तथा द्विषोडशिनमधिकृत्याह ये कनिष्ठाः सन्तो व्रात्यां प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति ज्येष्ठकनिष्ठता कृता ग्रन्थान्तरे एवमेते ब्राह्मणेनैवोक्ताः ॥ ३ ॥

स्थाविरादपेतप्रजनना ये ते शमनीचामेढ्राः* ॥ ४ ॥

उक्तं अथैषशमनीचामेढ्राणां स्तोम इति साम्प्रतं परीक्ष्यते के ते शमनीचामेढ्रा इति तदुच्यते स्थविरपदेन प्रजनन उक्तः स्थविरभावः स्थाविरं स्थविरभावादपेतप्रजननाः ते शमनीचामेढ्राः शमञ्चोपी-भूतं मेढ्रं येषां ते निवृत्तप्रजननाः ॥ ४ ॥

यन्निरुक्तं निधनमुपेयुरितीन्द्रेति द्यौताने निधनं निराह-स्तस्य प्रतिषेधः † ॥ ५ ॥

ब्राह्मणं यन्निरुक्तं निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवर्ध्नुयादिति तत्रायं संशयः

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति सूत्रमप्येकमधिकं दृश्यते ।

कतमस्य सास्रोऽनिरुक्तं निधनं यस्यायं प्रतिषेध इति ब्रवीति इन्द्रेति श्यैताने निधनं निराकृतस्य प्रतिषेध इति श्यैताने स्वाध्यायाच्छन्नं निधनं पठितं तस्य प्रयोगकाले निधनान्तरमुक्तम् इन्द्रेति तस्य व्रात्यस्तोमेषु प्रतिषेधः क्रियते कथं तर्हि कर्त्तव्यम् उच्यते ॥ ५ ॥

यथाम्नायमेवोपेयुः* ॥ ६ ॥

यथापठितमेवोपेयुः आ ऊर्द्धा इति ॥ ६ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्युष्णीषं यत्तिर्य्यङ्नद्धं भवति व्रात्यानाम् † ॥ ७ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्च ज्याह्रोडश्च विपथश्च फलकास्तीर्ण इत्येतदादि व्रात्यधनं तान्येतानि येषु संशयस्तान्युच्यन्ते उष्णीषं नाम तिर्य्यक्शिरोवेष्टनं व्रात्यानां तदुष्णीषमित्युच्यते व्रात्या हि उष्णीषिणस्तरक्षि वेष्टितशिरसः प्रतोदः प्रतुद्यतेऽनेनेति प्रतोदः ॥ ७ ॥

धनुष्केणानिषुणा व्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति स ज्याह्रोडः † ॥ ८ ॥

उक्तं ज्याह्रोडश्चेति कः पुनर्ज्याह्रोड इति उच्यते धनुष्केण अनिषुणा व्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति अल्पकं धनुः धनुष्कं तेन धनुष्केण अनिषुणा अकाण्डेन व्रात्या लोकं प्रसेधमानाः आसेधन्तः चासयन्तो यन्ति स ज्याह्रोडः ॥ ८ ॥

---

* आम्नायसोऽप्येवं तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† आम्नायसोऽप्येवम् ।

विपथश्च फलकास्तीर्णं इति प्राध्वरथो नास्तीर्णो विपथः* ॥ ९ ॥

विपथश्च फलकास्तीर्ण इति ब्राह्मणं तत् को विपथः कथञ्च फलकास्तीर्ण इति उच्यते विपथस्तावत् प्राध्वरथः उत्क्रम्य पन्थानं याति विपथः अन्यदेव तस्य मानं फलकास्तीर्णः यथा पतित एव वंशफलाभिरेव नास्तीर्णः न चान्येनास्तरणेन स विपथः ॥ ९ ॥

कम्प्रमिश्राभ्यामश्वाश्वतराभ्यां युक्तः स्यादिति शाण्डिल्यः† ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह प्राध्वरथो न विपथः कम्प्रमिश्राभ्यामश्वाश्वतराभ्यां युक्तः स्यात् स विपथः कम्पनशीलः कम्प्रः अश्वश्च अश्वतरश्च अश्वाश्वतरौ तयोरेकः कम्पनशीलः कश्चन ताभ्यामवश्यमेवोत्पथः क्रियते गतिवैषम्यात् एवमसौ विपथो भवति ॥ १० ॥

याभ्यां काभ्याञ्चाश्वाभ्यामश्वतराभ्यां वेति धानञ्जय्यः‡ ॥११॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह याभ्यां काभ्यामश्वतराभ्यां युक्तः स्यात् अश्वाश्वतराभ्यां वेति कम्प्राभ्यामकम्प्राभ्यां वा अवश्यमेव ताभ्यामुत्पथः क्रियते स्वभावादेव ॥ ११ ॥

कृष्णशंवास इति कृष्णाङ्कुरमिश्रमिति शाण्डिल्यः‡ ॥१२॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं तत्र तु किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं तत्र तु युक्तशब्दात् परतो रथ इत्यधिकशब्दोदृश्यते ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणं कृष्णाग्रंवासः कृष्णबलक्षे अजिने रजतो निष्कस्तद्गृहपते-रिति तत्कृष्णाग्रंवास इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्य्याणामनेकधा प्रवृत्तिः शाण्डिल्यस्तावदाह तत्कृष्णाग्रंवास इति कृष्णकृष्णमिश्रं कृष्णाग्रमित्युच्यते ॥ १२ ॥

शुक्लं कृष्णदशमिति गौतमः* ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य्य आह शुक्लं वासः कृष्णदशं वा एतत्कृष्णदशमिति सोऽयं मध्यवर्णलोपी समासः ॥ १३ ॥

कृष्णमित्येव मन्य इति धानञ्जय्यः* ॥ १४ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह एवमहमन्ये कृष्णमेव कृष्णाग्रमिति स्वार्थे तद्धित इति ॥ १४ ॥

यावविकौ द्वाभ्यामविभ्यामेकैकः क्रीतः स्यात्तयोः पार्श्व-संहिते कृष्णबलक्षे अजिने स्याताम्* ॥ १५ ॥

उक्तं कृष्णबलक्षे अजिने इति यावविकौ मेषौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां मविभ्यां मेषाभ्यां एकैकः क्रीतः स्यात् तयोः अजिने पार्श्वसंहिते स्यातां कृष्णबलक्षे कृष्णं प्रज्ञातं बलक्षं किमिति उच्यते ॥ १५ ॥

बलक्षमिति श्वेताख्या* ॥ १६ ॥

श्वेतोवर्णो बलक्षाख्यः कृष्णश्च बलक्षश्च कृष्णबलक्षे ॥ १६ ॥

रजतो निष्कः † ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

निष्कः प्रज्ञातः निष्को नामालङ्कार इति संराजतो भवति॥१७॥

तद्गृहपतेरित्येतत् सर्वं गृहपतिराहरेत्त्रयस्त्रिंशतञ्च* ॥ १८ ॥

यदेतदुक्तं उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्येतदादि एतत्सर्वं गृहपतिराहरेत् त्रयस्त्रिंशतञ्च कस्य त्रयस्त्रिंशतमिति उच्यते उक्तं संख्याभावे च दक्षिणा गाव इति एतत् त्रयस्त्रिंशद्दक्षिणा आहरेत् ॥ १८ ॥

द्वित्रयस्त्रिंशतमिति शाण्डिल्यः † ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह गवां द्वित्रयस्त्रिंशतं गृहपतिराहरेदिति ॥ १९ ॥

वत्सूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामित्याविकानि लोहितप्रवाणानि वसनानि स्युः † ॥ २० ॥

तद्गृहपतेरित्युक्त्वाह वत्सूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामिति इतरेषां सत्याणां वसनान्याह तान्युच्यन्ते वत्सूकान्तानीतिशब्दः प्रतीतपदार्थकः अतो ब्रवीति आविकानि ऊर्णानि लोहितप्रवणानि आविकेन शुक्लेन सूत्रेणोतानि स्युः लोहितेन प्रोतानि लोहितप्रवणानि ॥ २० ॥

दामतूषाणीति दामदशानि स्युर्दशाख्या तूषमिति‡ ॥२१॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

दामनीव दशाः स्युः यथा गोबन्धनानि दामानि तत्प्रकाराणि स्युः तेषां वाससाम् एकैकस्मिन् पार्श्वे ग्रन्थिः अन्यपार्श्वे तूषमिति दशाख्यात्तूषम् ॥ २१ ॥

द्वे द्वे दामनी इति द्वे द्वे एकैकस्य वसनस्य दशे स्याताम्* ॥ २२ ॥

द्वे द्वे दामनी इति ब्राह्मणम् एकैकस्य वसनस्य द्वे द्वे दशे स्याताम् उक्तं ग्रन्थिः पार्श्वे चेति ॥ २२ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति कृष्णाः कर्णिन्य इति शाण्डिल्यः† ॥ २३ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति ब्राह्मणं ताः कृष्णाः वर्णतः स्युः उपानहः कर्णिन्यः कर्णा आर्षा विद्यन्त इति कर्णिन्यः ॥ २३ ॥

याः काश्चेति धानञ्जय्यः† ॥ २४ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह याः काश्चोपानहः स्युः अनियमो वर्णकर्णयोः ॥ २४ ॥

द्विषंहितान्यजिनानीति पूर्वाभ्यामजिनाभ्यां व्याख्यातानि* ॥ २५ ॥

द्विषंहितान्यजिनानीति ब्राह्मणं तान्यजिनानि पूर्वाभ्यामजिनाभ्यां

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

† लाट्यायनेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

व्याख्यातानि यावविकौ द्वाभ्यामविभ्यामेकैकः क्रीतः स्यात्तयोः पार्श्व-संहिते कृष्णवलक्षे अजिने स्यातामिति ॥ २५ ॥

तच्चेतरेषामेकैक आहरेत्त्रयस्त्रिꣳशतꣳ शतञ्च त्रय-स्त्रिꣳशता गृहपतिमभिसमायन्तीति ब्राह्मणं* ॥ २६ ॥

यच्चैतदुक्तं वलूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामित्येतदादि यच्च इतरेषां व्रात्यानाम् एकैक आहरेत् त्रयस्त्रिंशतञ्च उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति त्रयस्त्रिंशता गृहपतिमभिसमायन्तीति यद्ब्राह्मण-मेवाह ॥ २६ ॥

ते त्रयस्त्रिꣳशत ऋत्विग्भ्यो दद्युः † ॥ २७ ॥

ते गृहपतिमुख्या व्रात्या यास्ताः त्रयस्त्रिंशत आहृतास्ता ऋत्विग्-भ्यो दद्युः ॥ २७ ॥

व्रात्येभ्यो व्रात्यधनानि ये व्रात्यचर्याया अविरताः स्युर्ब्र-ह्मबन्धवे वा मागधदेशीयाय यस्मा एतद्ददति तस्मिन्नेव मृजा-नायन्तीति ब्राह्मणं ‡ ॥ २८ ॥

व्रात्येभ्यो व्रात्यधनानि दद्युः उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्येतदादीनि यानि गृहपतिना हृतानि वलूकान्तादीनि च यानि व्रात्यैराहृतानि एतानि सर्वाणि व्रात्येभ्यो दद्युः उक्तम् एतद्वै व्रात्यधनमिति ये व्रात्या व्रात्यचर्य्याया अविरता अनवसिताः स्युः तेभ्यो दद्युः ब्रह्म-

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

बन्धवे वा मागधदेशीयाय दद्युः बन्धुर्यस्य ब्रह्म अवस्थितं न तस्मिन् सोऽयं ब्रह्मबन्धुः मागधदेशीयाय मागधो नाम गायनः वन्दी सूत-मागधवन्दिन इति उच्यते गाथाभिर्लोकं स्तुवन्ति ते गायका इत्यु-च्यन्ते ईषत् मागधो मागधदेशीयः असम्यग्गायनः नोद्घाटितशिरास्तु मागधश्च करोति स उच्यते मागधदेशीयः अपरे ब्रुवते मगधो देश इति तस्मिन् य उत्पन्नः स मागधदेशीयः इति पूर्व एव त्वर्थः यस्मै एतत् व्रात्यधनं ददति व्रात्याः तस्मिन्नेव यत्किञ्चित्कल्मषं तत् मृजानायन्तीति ह्याह ब्राह्मणम् ॥ २८ ॥

व्रात्यस्तोमैरिष्ट्वा त्रैविद्यवृत्तिं समातिष्ठेयुः* ॥ २९ ॥

व्रात्यस्तोमैरिष्ट्वा ते व्रात्या या त्रैविद्यवतां वृत्तिस्तां समाति-ष्ठेयुः द्विजानामध्ययनमिज्यादानमित्येतद्वादि ॥ २९ ॥

तेषान्तत ऊर्द्धं भुञ्जीतापि चैनान् कामं याजये-दिति † ॥ ३० ॥

तेषां व्रात्यानामिष्टव्रात्यस्तोमानां तत ऊर्द्धं भुञ्जीत अपि चैनान् कामं याजयेदिति एतद्दर्शयति अतो अर्वाक् येच्च तेषां पूर्वं याजनं कृतं भुक्तं वेति अव्यवहार्य्याः अकृतप्रायश्चित्ता इति ॥३०॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका।

Digitized by Google

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अग्निष्टुत्स्वनडुहामश्वानामजानामिति यथोत्साहं दद्यात् तथा हिरण्यस्य* ॥ १ ॥

उक्ता व्रात्यस्तोमाः अनन्तरमग्निष्टुत आम्नाताः तेषु न किञ्चिद्दवगम्यते यद्दातव्यं सर्वमेवोक्तं दक्षिणास्तूच्यन्ते अग्निष्टुत्स्विति सर्वानग्निष्टुतोऽधिकृत्य सप्तमी तेषु अग्निष्टुत्सु अनडुहामश्वानामजानामिति यथोत्साहं दद्यात् अनो वहतीत्यनड्वान् यथोत्साहमिति प्रत्यपेक्षा कुतः वाक्यात् यथा असमासः किमर्थमिति चेत् अनडुहाश्वाजहिरण्यानां यथोत्साहं दद्यादिति वक्तव्ये उच्यते यदि समासः क्रियते प्रतिद्रव्यं बहुत्वं न गम्यते यथोत्साहमित्युच्यते प्रतिद्रव्यं बहुत्वानियमः स्यात् अनडुहामश्वानामजानामिति यो यः प्रतिद्रव्यं बहुवचनं करोति बहुत्ववचनादृश्यते कथं प्रतिद्रव्यं बहूनां दानं स्यादिति यथा हिरण्यस्येति यथोत्साहमिति प्रकृतम् ॥ १ ॥

कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयात्स त्रिवृता प्रथमेन यजेत † ॥ २ ॥

इह ब्राह्मणं त्रिवृदग्निष्टोमः तस्यानिरुक्तं प्रातःसवनमिति तत्र पठति ग्रामकामो यजेतेति सोऽयमाचार्य्यः तस्याहरणे अपरमप्यर्थं दर्शयति कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयादिति अर्हन्योऽप्यसौ तमर्थं नच प्राप्नोति तस्य प्राप्तये अनेन त्रिवृता प्रथमेन यजेत् ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् तथा विभागश्च कृतः ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तस्य चतुर्युगश्वरथो दक्षिणा तेषामेकः श्यावः स्यात्* ॥ ३ ॥

तस्य त्रिवृतां प्रथमस्य चतुर्भिरश्वैर्युक्तो रथो दक्षिणा तेषामेकः श्यावः स्यात् तस्येति निर्देशः यदि ग्रामकामो यद्यन्यार्थप्राप्तये इति तेषामश्वानामेकः श्यावो वर्णतः स्यात् आनिरुक्तत्रयसम्बन्धात् ॥ ३ ॥

यं ब्राह्मणाः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स बृहस्पतिसवेन यजेत † ॥ ४ ॥

यमिति निर्देशः क्रियते यं ब्राह्मणाः स्वराजानः पुरतः कुर्वीरन् स पुनः पुरस्कार आधिपत्ये स्थापनम् अथ के ब्राह्मणाः स्वराजानः येषां राजनिष्ठे केषां निष्ठे ये स्वकर्मनिष्ठाः उक्तं राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जमिति तत्र राजा सर्वस्येष्टे यतस्ते कर्मनिष्ठाः ब्राह्मणवृत्तेऽवस्थिताः अविचलितव्रतविद्वांसः ते स्वराजानः ते यं पुरस्कुर्वीरन् स बृहस्पतिसवेन यजेत ॥ ४ ॥

तस्य प्रातःसवने सन्नेषु नाराशंसेष्वेकादशदक्षिणा व्यादिशेदृत्विग्भ्यो नापाकुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

तस्य बृहस्पतिसवनस्य प्रातःसवने आसादितेषु नाराशंसेषु

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

चमसेषु एकादशदक्षिणा व्यादिशेदृत्विग्भ्यः व्यादेशमात्रं कुर्यात् अपाकरणं न कुर्यात् ऋत्विग्भ्यो व्यादिशेत् अपाकरणमर्पणम् ॥ ५ ॥

अश्व द्वादशा मध्यन्दिने* ॥ ६ ॥

अपरमपाकरोति मध्यन्दिने एकादशदक्षिणा अश्वद्वादशाः अश्वो द्वादशो यासां ता इमा अश्वद्वादशाः ॥ ६ ॥

ता उभयोरपाकरोति † ॥ ७ ॥

याश्च प्रातःसवनीयायाः ता अश्वद्वादशाः उभयोर्मध्यन्दिने ददाति सन्निहितेषु गारांशंसेष्विति प्रकृतम् एवं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

एकादश तृतीयसवने ता अनुबन्ध्य वपायाᳫं हुतायामपाकुर्यात् ‡ ॥ ८ ॥

एवं ब्राह्मणम् एकादशतृतीयसवने ता वशायामपाकरोतीति तृतीयसवने एकादशदक्षिणाः ता अनुबन्ध्यस्य पशोर्वपायां हुतायामपाकुर्य्यात् वशापक्षे ब्राह्मणात् तचाप्येकादश एव ॥ ८ ॥

तान्यप्येकादशैकादशशतानि स्युः सहस्राणि वा नित्यस्त्वश्वो मध्यन्दिने ‡ ॥ ९ ॥

याश्च प्रतिसवनं एकादशदक्षिणा आदिष्टाः तान्यपि सर्वाण्येका-

---

* ब्राह्मणेऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणीये विशेषोऽस्ति ।

‡ ब्राह्मणेऽप्येवम् किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

दशैकादशशतानि स्युः सहस्राणि वा प्रतिसवनं स्युः वाशब्दो विकल्पार्थः नित्यश्चायं सर्वेषु कल्पेषु मध्यन्दिने ॥ ९ ॥

य एनं पुरस्कुर्वीरन्नन्वग्भूतवृत्तिं तत ऊर्द्धं तेषु वर्त्तयेत्* ॥ १० ॥

य एनं यजमानं पुरस्कुर्वीरन् अन्वग्भूतेषु या वृत्तिः तत ऊर्द्धं तां वृत्तिं तेषु वर्त्तेरन् अन्वग्भूता नाम ये आश्रिताः तान् बिभृयात् योगक्षेमन्तेषु कल्पयेत् ॥ १० ॥

स्थपतिरिति चैनन्त आचक्षीरन्* ॥ ११ ॥

ते अन्वग्भूता एनं यजमानं स्थपतिरिति आचक्षीरन् ॥ ११ ॥

श्येनेनेषुर्व्याख्यातोदीक्षोपसदस्त्वस्यैकाहिक्यः † ॥ १२ ॥

इषुः श्येनेनैव व्याख्यातः यावान् श्येनस्य सूत्रकारेण विधिरुक्तः स सर्व एव इषोर्भवति अयन्तु विशेषः ऐकाहिक्यो दीक्षोपसद इति इषोर्भवन्ति श्येनस्य सर्वोपक्रमः ॥ १२ ॥

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

सर्वस्वारेण यक्ष्यमाणो दीक्षाप्रभृति प्रयतेत यथा सौत्येऽहनि प्रेयामिति † ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

अग्निष्टुतः प्रकृताः तत्र सर्वस्वारस्य ब्राह्मणं त्रिवृदग्निष्टोमः स सर्वस्वारो यः कामयेतानामयताम् लोकमियामिति स एतेन यजेतेति तस्य सर्वस्वारस्य विधिरुच्यते सर्वान् यस्मिन् स्वाराणीति स सर्वस्वारः तेन सर्वस्वारेण यक्ष्यमाणो दीक्षाभ्य आरभ्य प्रयतेत प्रयत्नं कुर्य्यात् यथा सौत्येऽहनि प्रेयां म्रियेयमिति दीक्षास्तस्य परिमिताः कुर्य्यात् ॥ १ ॥

प्राणभक्षꣳ सर्वत्र भक्षान् भक्षयेत्* ॥ २ ॥

दीक्षाभ्य आरभ्य यावन्तो भक्षाः सर्वान् प्राणभक्षान् भक्षयेत् न प्रत्यक्षभक्षान् सर्वग्रहणात् व्रतमपि प्राणभक्ष एव ॥ २ ॥

तानपोऽभ्यवहारयेत्कर्त्ते वानुषेचयेत्* ॥ ३ ॥

तान् भक्षानपोऽभ्यवहारयेत् अप्सु प्रक्षिपेत् कर्त्ते वा प्रक्षिपेत् खाते वा अनुषेचयेत् ॥ ३ ॥

सोममद्भिः सꣳसृज्य मार्जालीयसदेशे निनयेयुः* ॥ ४ ॥

सोमं प्राणभक्षं भक्षितम् अद्भिः संसृज्य मार्जालीय उत्कृष्टदेशे निनयेयुः संसर्गो मिश्रणम् ॥ ४ ॥

आर्भवे पवमाने स्तूयमान उदुम्बर्य्या दक्षिणा प्रावृतो निपद्येत कृष्णाजिनमुपस्तीर्य्य दक्षिणाग्निरास्तदेव संगच्छते तदेव म्रियत इति* ॥ ५ ॥

इह ब्राह्मणम् आर्भवे पवमाने स्तूयमान औदुम्बर्य्या दक्षिणे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

प्रदेशे कृष्णाजिनमुपस्तीर्य दक्षिणाशिरा निपद्येत संविशेत् तदेव सङ्गच्छते तदेव म्रियत इति सङ्गमनं मरणम् ॥ ५ ॥

एतं मृतं यजमानꣳ हविर्भिः सहजोषे यज्ञपात्रैश्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरिति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

एतं मृतं यजमानं हविर्भिः सहजोषेण यज्ञपात्रैश्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरित्येवं शाण्डिल्यो मन्यते प्रहरणं प्रक्षेपः प्रव्रजेयुरिति एतावन्तमेतत्कर्मेति विज्ञापयति अथ एतं मृतं यजमानमिति किमर्थम् उच्यते एतमेव सर्वस्वारे यजमानं मृतम् एवं कुर्युः अन्यत्र तु मृते यजमाने समापयेयुः शेषमिति ॥ ६ ॥

समापयेयुः शेषमिति धानञ्जय्यः* ॥ ७ ॥

धानञ्जय्य आह समापयेयुरेव शेषमिति ॥ ७ ॥

समापयेयुश्चेदिति शाण्डिल्यायनो नेदिष्ठो तत् कृष्णाजिनं प्रतिमुच्य याजमानं कुर्यात् भक्षाꣳश्च भक्षयेत्* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आह यदि समापयेयुः शेषं कर्म ततो यद्यजमानस्य कृष्णाजिनं तत्पुत्रो भ्राता वा यो वा नेदिष्ठो स्यात् स तत् प्रतिमुच्य आवृत्य याजमानं कर्म कुर्य्यात् भक्षांश्च भक्षयेत् तत्र हि यजमानस्य प्राणभक्षं सर्वत्र भक्षान् भक्षयेदित्युक्तम् अयन्तु पुनर्भक्षं भक्षयेत् ॥ ८ ॥

ऋत्विजो याजयमानं कुर्युः सर्वहुतो भक्षान् जुहुयुरिति धानञ्जय्यः* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धामच्छद्य आह च्छलितो याजमानं कुर्युः. ये याजमानस्य भक्षा-स्तान् सर्वहुतो जुहुयुरिति ॥ ९ ॥

संस्थितेऽहनि सन्त्वा छिन्दन्तीत्यासन्द्यङ्गानि समाहरे-युः* ॥ १० ॥

संस्थिते समाप्तेऽहनि हुते समिष्टयजूंषि सन्त्वाछिन्दन्तीत्यनेन साम्ना आसन्द्योरङ्गानि समाहरेयुः आसन्दी मञ्चो ॥ १० ॥

सन्त्वा रिणन्तीति प्रक्षालयेयुः* ॥ ११ ॥

सन्त्वा रिणन्तीत्यनेन साम्ना प्रक्षालयेयुः तान्यासन्द्यङ्गानि ॥११॥

सन्त्वा ततक्षुरिति तक्ष्णुयुः* ॥ १२ ॥

सन्त्वा ततक्षुरित्यनेन साम्ना तक्ष्णुयुः तान्यङ्गानि ॥ १२ ॥

सन्त्वा शिशन्तीति विवयेयुः* ॥ १३ ॥

सन्त्वा शिशन्तीत्यनेन साम्ना तान्यासन्द्यङ्गानि विवयेयुः ॥ १३ ॥

तयैनमवभृथꣳ हृत्वा सोमोपनहनेन प्रच्छाद्यानूबन्ध्यवपा-याꣳ हुतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूण्यस्य वापयेयुः* ॥१४॥

तया आसन्द्या एनं यजमानम् अवभृथं हृत्वा सोमोपनहनेन वाससा प्रच्छाद्य अनूबन्ध्यपशोर्वपायां हुतायां महावेदेर्दक्षिणे प्रदेशे केशश्मश्रूण्यस्य यजमानस्य वापयेयुः वपनङ्कारयेयुः ॥ १४ ॥

अनूबन्ध्यशेषं समाप्य मध्ये देवयजनस्य चितां चिनु-युः* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अनूबन्ध्यस्य पशोः शेषं समाप्य देवयजनस्य मध्ये काष्ठैश्चिताश्चि-नुयुः ॥ १५ ॥

पश्चाद्गार्हपत्यमुपदध्युः पुरस्तादाहवनीयं पश्चिमेन गार्ह-पत्यं दक्षिणत आग्नीध्रीयं परिहरेयुः* ॥ १६ ॥

तस्याश्चितायाः पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यमग्निं स्थापयेयुः पुरस्तात् आहवनीयं पूर्वे प्रदेशे आहवनीयमग्निं स्थापयेयुः गार्हपत्यं पश्चि-मेन प्रदेशेन परिहृत्य चितायाः दक्षिणे प्रदेशे आग्नीध्रीयमग्निं नि-दध्युः ॥ १६ ॥

तं दक्षिणाशिरसं चितावाहितं यज्ञपात्रैः कल्पयेत् † ॥१७॥

तं यजमानं दक्षिणाशिरसञ्चितावाहितम् आरोपितं निरूढैर्भिः यज्ञपात्रैः कल्पयेत् संयोजयेत् अध्वर्युः तस्य हि व्यापारो यज्ञ-पात्रैः ॥ १७ ॥

शिरसि कपालानि युञ्ज्यात् † ॥ १८ ॥

शिरसि यजमानस्य कपालानि कुर्य्यात् कपालानि येषु पुरो-डाशाः संस्क्रियन्ते ॥ १८ ॥

समोप्तधानञ्च चमसम् † ॥ १९ ॥

समोप्तधानं यस्मिन् हवींषि सर्वाणि समोप्यन्ते इडापात्रमित्यर्थः तच्च शिरसि स्थापयेत् ॥ १९ ॥

---

* आश्वलायनीये विशेषोऽस्ति।

† आश्वलायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

ललाटे प्राशित्रहरणम्* ॥ २० ॥

येन प्राशित्रं ह्रियते चमसे तल्ललाटे स्थापयेत् ॥ २० ॥

नासिकयोः स्रुवौ* ॥ २१ ॥

नासिकयोः स्रोतसि स्रुवौ स्थापयेत् ॥ २१ ॥

आस्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणिक्या गौर्मुखं वपया प्रच्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवनीं तिरश्चीम्* ॥ २२ ॥

यजमानस्यास्ये मुखे हिरण्यं प्रक्षिप्य यानुस्तरणिकी गौस्तस्या वपया मुखं प्रच्छाद्य यजमानस्य तत्र तस्मिन्मुखे अग्निहोत्रहवनीं स्रुचन्तिरश्चीं स्थापयेत् प्राङ्मुखीम् ॥ २२ ॥

दक्षिणे पाणौ जुहूम्* ॥ २३ ॥

दक्षिणे पाणौ जुहूं स्रुचं स्थापयेत् तिरश्चीमिति वर्त्तते ॥ २३ ॥

सव्यउपभृतम्* ॥ २४ ॥

सव्ये पाणौ उपभृतं स्रुचं स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २४ ॥

तथा वृक्कौ* ॥ २५ ॥

यथा स्रुचौ तथा वृक्कौ दक्षिणे दक्षिणं सव्ये सव्यम् ॥ २५ ॥

उरसि ध्रुवाम्* ॥ २६ ॥

स्रुचं स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २६ ॥

उदरे पात्रीम्* ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उदरे पात्रीं स्थापयेत् ॥ २७ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनम्* ॥ २८ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनं स्थापयेत् ॥ २८ ॥

अन्तरेण सक्थ्यौ शम्यादृषदुपले यच्च नादेक्ष्यामः* ॥२९॥

सक्थ्नी अन्तरेण शम्यां स्थापयेत् शम्या च दृषदुपलञ्च शम्यादृषदुपले यच्च नादिश्यते यज्ञपात्रं तच्चास्मिन्नेव देशे स्थापयेत् अरण्यादि ॥ २९ ॥

दक्षिणस्योरस्य दक्षिणत उलूखलम्* ॥ ३० ॥

दक्षिणस्योरस्य कटिसन्निकृष्टजघनप्रदेशे उरूस्तस्य दक्षिणे प्रदेशे उलूखलं स्थापयेत् ऊर्ध्वन्तु ॥ ३० ॥

अनुसक्थं मुषलम्* ॥ ३१ ॥

सक्थिमनु अनुसक्थं तत्रैव मुसलं स्थापयेत् पुनः सक्थ्नः ऊर्द्धम् ॥ ३१ ॥

पादयोः शूर्पम्* ॥ ३२ ॥

पादयोः शूर्पं स्थापयेत् शूर्पं प्रज्ञातम् अनुकरणद्रव्यम् ॥३२॥

सर्वाण्युत्तानानि पृषदाज्यवन्ति कृत्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उलपराजीस्तृणुयुर्यथास्मिन्नग्नयः समवेष्यन्तीति* ॥ ३३ ॥

यावन्त्युत्तानानि यज्ञपात्राणि तानि सर्वाणि पृषदाज्येन पूर-

---

* शाह्वायनेऽप्येवम्।

यित्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उत्परायीरन्नित्युः यथास्मिन् यजमानस्य शरीरेऽग्नय एकत्र समाधानं करिष्यन्तीति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति अग्निभ्य इत्युक्ते बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिदं यथा सर्वेभ्य इति उच्यते सर्वग्रहणं क्रियते गृह्यस्याप्यग्नेरेवोपयोग इति अथ किं स्थानं तस्येति उच्यते उक्तं यत्र नादेक्ष्याम इति ॥ ३३ ॥

आहवनीयाच्चेत्प्रथममेयात् ब्रह्मलोकमेष्यतीति विद्यात् गार्हपत्याद्देवलोकं दक्षिणाग्नेः पितृलोकम्* ॥ ३४ ॥

उक्तम् अनन्तो वै स्वरोऽनन्तोऽसौ लोकोऽनन्तमेवैनं स्वर्गलोकं गमयन्तीति अप्रत्यक्षश्चासौ स्वर्गः तस्य स्वर्गस्य प्राप्तिरुच्यते यद्याहवनीयं प्रथममागच्छेत् अग्निर्यजमानं तत एवं जानीयात् ब्रह्मलोकं गमिष्यति यजमान इति यदि गार्हपत्यं प्रथममागच्छेत् देवलोकं यास्यतीति विद्यात् अथ दक्षिणाग्निं प्रथममागच्छेत् पितृलोकं यास्यतीति विद्यात् यदुक्तं अनन्तरमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयतीति तदेषु स्थानेषु स्वर्गसंज्ञा यत् स्थानमागच्छति तदस्यानन्तं भवति ॥ ३४ ॥

क्लृप्तेषु यज्ञपात्रेषु त्रिश्छन्दोगाः परिगायेत् नाके सुपर्णमिति † ॥ ३५ ॥

यदा यज्ञपात्राणि क्लृप्तानि भवन्ति तस्मिन् यजमाने ततश्छन्दोगस्त्रिः परिगायेत् नाके सुपर्णमित्येतत्साम अथ छन्दोगग्रहणं

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

किमर्थमिति यस्य परिमाणमगानं प्राप्तं स गास्यत्येव उच्यते वक्ष्यत्यथं एषैवावृत्सर्वाहिताग्नीनामिति तदस्मिन्नपि त्रिश्छन्दोगः परिगायेदिति ॥ ३५ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३६ ॥

यदा धूम उद्गच्छेत् तदा तस्मिन्नुदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति एतत्साम गायेत् त्रिरिति प्रकृतम् । ३६ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ मृड्महाम् असीत्येतयोरन्यतरेण* ॥३७॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अग्ने मृड्महाम् असीत्येतयोः साम्नोः अन्यतरेण परिगायेत् अन्यतरेणेति विकल्पः ॥ ३७ ॥

एषैवावृत् सर्वाहिताग्नीनाम् † ॥ ३८ ॥

येयमावृदुक्ता सर्वस्वारमित्यधिकृत्य एषैव सर्वाहिताग्नीनां भवत्यसर्वस्वारेऽपि ॥ ३८ ॥

जीवेच्चेत् यजेतोदवसानीयया † ॥ ३९ ॥

एतत् तावत्कृत्स्नं सार्वस्वारिकमुक्तं कर्म यावत्परिमाणमिति अथ पुनर्जीवन्नेव म्रियेत यजमानः तत उदवसानीयया यजेत उदवसानीयान्तं कृत्स्नं कर्म समापयेयुरिति एतदुक्तं भवति मृते तु परिगानान्तमेव कर्म नोदवसानीयान्तम् ॥ ३९ ॥

अभोजनेन तत ऊर्द्ध्वं मुमूर्षेत्* ॥ ४० ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

ततस्तस्मात्कर्मण ऊर्द्धम् अभोजनेन मुमूर्षेत् मर्त्तुमिच्छेत् यजमानः तावन्न भुञ्जीत यावन्मृत इति ॥ ४० ॥

भुञ्जीत जिजीविषेद्देवेति धानञ्जय्यः* ॥ ४१ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह भुञ्जीत जिजीविषेद्देवेति जीवितुमिच्छेत् ॥ ४१ ॥

तस्य कृतान्नन्दक्षिणा* ॥ ४२ ॥

तस्य सर्वस्वारस्य कृतान्नं सक्तूतण्डुलादि दक्षिणा तस्य ग्रहणं किमर्थमिति उच्यते जीवितस्य मृतस्य चेति ॥ ४२ ॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्याञ्चातुर्मास्यान्यारभेत † ॥ ४३ ॥

फल्गुनीभ्यां युक्ता फाल्गुनी तस्यां फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां चातुर्मास्यान्यारभेत उक्तं त्रिवृदग्निष्टोमो वैश्वदेवस्य लोक इति विधानम् ॥ ४३ ॥

उक्तं कालान्तरं ब्राह्मणेन ‡ ॥ ४४ ॥

कालान्तरमुक्तं ब्राह्मणेन ततश्चतुर्षु मासेषु ॥ ४४ ॥

यजनीयेऽहनि वैश्वदेवशुनासीर्ये स्यातामुत्तरञ्च वारुणप्रघासिकम्* ॥ ४५ ॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां दीक्षितस्य यदन्तरस्मिन् पूर्वपक्षे यज-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

नीयमहः तत्र वैश्वदेवं स्यात् यजनीयमहः प्रतिपत् एवमेव शुना-सीर्य्यं यथाकालम् उत्तरञ्च वारुणप्रघासिकमहः यजनीय एवाहनि स्यात् ॥ ४५ ॥

पर्वण्युत्तमᳵ साकमेधानाम्* ॥ ४६ ॥

उत्तममहः पर्वणि स्यात्साकमेधानां सप्तदशस्य एवं पूर्वपक्षे यज्ञपुच्छं सम्पद्यते ॥ ४६ ॥

द्वादशᳵशतᳵशुनासीर्यस्य दक्षिणाः* ॥ ४७ ॥

तत्किमिदमारभ्यते यदा सिद्धमेव ब्राह्मणे द्वादशं शतं दक्षिणा इति उच्यते इतरार्थ आरम्भः ॥ ४७ ॥

पञ्चाशदितरेषामह्नामेकैकस्यैकैकस्य* ॥ ४८ ॥

इतरेषां वैश्वदेवादीनां एकैकस्याह्नः पञ्चाशत् पञ्चाशद्दक्षिणाः वरुणप्रघासे शतं दक्षिणा इति पठितं साकमेधे पञ्चाशच्छतमिति ताः प्रत्यहं समत्वविभागेन कल्पयति ॥ ४८ ॥

इति अष्टमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

उपहव्ये देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः स्वस्थानास्तु* ॥१॥

उपहव्यस्य ब्राह्मणं सप्तदशोऽग्निष्टोमो देवाश्च वा असुराश्च प्रजा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पतेर्द्वयाः पुत्रा आसंस्तेऽसुरा भूयांसो बलीयांस आसन् कनीयांसो देवाः ते देवाः प्रजापतिमुपाधावन् स एतमुपहव्यमपश्यन् स ऐक्षत यन्निरुक्तमाहरिष्याम्यसुरा मे यज्ञं हनिष्यन्तीति सोऽनिरुक्तमाहरेदिति तत्रायं संशयः किमानिरुक्त्यमिति तद्दिवक्षुराचार्य्यः इदं सूत्रमारभते उपहव्य इति उपहव्ये क्रतौ देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः स्वस्थानासु देवतासु परोक्षता परोक्षं देवताशब्दमुद्धृत्यान्येन शब्दान्तरेणोच्चारणं देवतायाः अनिर्वचनम् एतदानिरुक्त्यम् एवं स्वस्थानासु कुर्य्यात् ॥ १ ॥

प्रत्यक्षमस्वस्थानासु* ॥ २ ॥

अस्वस्थानासु प्रत्यक्षमेव शब्दं प्रयुञ्जीत देवतास्थानानि न्याय्यान्युक्तानि किमुदाहरणं सोमातिरेकादिति ॥ २ ॥

देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयुः* ॥ ३ ॥

उक्तं स्वस्थानास्विति देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयुः ॥ ३ ॥

होता देवो मर्त्तोमित्रस्येत्येते होता यक्षे मर्त्तोयशस्येति ब्रूयुरिन्दुरिति सोमम् † ॥ ४ ॥

होता देवो मर्त्तोमित्रस्येत्येतौ शब्दौ एवं ब्रूयात् होता यक्षे मर्त्तोयशस्येति सोमशब्दं इन्दुरिति ब्रूयात् ननु मशकेन ऋक्सामद्रव्यं पठितमेवोपहव्यस्थानिरुक्तं मशकश्चास्य प्रमाणं तत्किमिदं पुनरा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

रभ्यते देवतानामधेयानि परोचं ब्रूयुरिति उच्यते नैतदानिरुक्तं केवलं स्तोत्राणि भजते प्रतिस्तोत्रेषु चानिरुक्तं भवति महदादिषु च यजुःषु तद्यदीदं नारभ्येत ततोमहदादीनां यजुषां कथमानिरुक्तं गम्यते एवमेव स्तोत्रेष्वपि होता देवो महोमित्रस्येत्येतौ शब्दौ प्रत्यचौ पठितौ तयोस्तावच्छब्दान्तरं विधेयं तथा यज्ञशब्दस्य विभक्त्यन्तरं विधेयं तथा बृहत्यां सोमदेवशब्दयोः परोचं कल्पयितव्यं तत्र क्लृप्तिषु च एतत्परोचं कल्पयितव्यं स्तोमवशादपि अधिकद्रव्ये स्तोमकृते च द्रव्यान्तरं सोऽयमाचार्य्य एतदर्थं सूत्रमारभते ॥ ४ ॥

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन* ॥ ५ ॥

ब्राह्मणेनादिष्टा दक्षिणा यावत् यस्य चेति अश्वः श्यावो दक्षिणा स ह्यनिरुक्तः स ब्रह्मणे देय इति ॥ ५ ॥

इतरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यात्* ॥ ६ ॥

इतरेभ्यश्च ऋत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यात् चशब्दः समुच्चयार्थः ब्रह्मणे चाश्वं दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यादिति किञ्चिच्छब्दोक्तम् ॥ ६ ॥

ऋतपेये तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तिस्र उपसदः* ॥७॥

ऋतपेये पठति तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तत्र असमस्तुतेः दीक्षोपसदां विभागसंशये विशिनष्टि तिस्र उपसद इति नव दीक्षा इति सामर्थ्यात्सिद्धम् ॥ ७ ॥

घृतव्रतो भवतीति यथोत्साहं दीक्षासु प्राश्नीयात्* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

घृतव्रतो भवतीति ब्राह्मणम् एतद्धीचास्य यावदुत्साहन्तावत् घृतस्य प्राश्नीयात् यावतास्य शरीरं नोपरुध्यते ॥ ८ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति धानञ्जप्यः* ॥ ९ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति ब्राह्मणं यत्रायं संशयः किं काण्डमिति सोऽयमाचार्य्यस्तद्ब्रवीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति पृथक्ज्ञानेत्यर्थः उपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः उपरिष्टादारभ्य घृतं प्राश्नीयादिति एवं धानञ्जप्य आचार्य्य आह अङ्गुलिपर्वसु काण्डसंज्ञा ॥ ९ ॥

एकाङ्गुल्या पृथक् पर्वभिः सर्वान्देशाꣳश्चमसा मिताः स्युस्तैरनुलोमैरिति शौचिवृक्षिः* ॥ १० ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह एकाङ्गुल्या पृथक् पर्वभिः पृथक्ज्ञानेत्यर्थः सर्वान्देशान् प्रति चमसा मिताः स्युः एकैकेनाङ्गुलिपर्वणा एकैकश्चमसो मितः स्यात् तैश्चमसैरनुलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ १० ॥

प्रतिलोमैरिति शाण्डिल्यः* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह तैः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ ११ ॥

व्रतमुक्त्वा प्रसर्पन्तीति प्रसप्स्यतः सदो भक्षयिष्यन्तस्य देव सत्यानि ब्रूयुरियं भूमिरसावादित्य इति* ॥१२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणम् चतसृक्ता प्रसर्पन्तीति तदुच्यते सदः प्रतिगमनं विवचन्तश्चमसांश्च भक्षयिष्यन्तः प्रसर्पणकाले भक्षणकाले चेत्येतदुक्तं भवति तद्देव सत्यानि तदेवानधिकृत्य साधारणानि ब्रूयुः इयं भूमिः असावादित्यः अमूनि नक्षत्राणि असौ चन्द्रमाः उदेति प्रातरादित्यः एतान्यव्यभिचरणानि ॥ १२ ॥

या देवताश्चमसैरिज्येरंस्तत् पीतवद्भक्षमन्त्राननूहेयुरिति शाण्डिल्यः* ॥ १३ ॥

या देवताश्चमसैरिज्येरन् ताभिर्देवताभिस्ते चमसाः पीता भवन्ति तस्मात्पीतवदेव भक्षमन्त्राननूहेयुरिति च्छतपेयत्वात् एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १३ ॥

अविकारेण तु नाराशंसानाम्* ॥ १४ ॥

नाराशंसानां चमसानाम् अविकारेण भक्षमन्त्रः स्यात् ॥ १४ ॥

सोमचमसो दक्षिणेत्यभिषुतस्य स्यात्तस्मिन्हि चमसं प्रमाणम्† ॥ १५ ॥

ब्राह्मणं सोमचमसो दक्षिणेति चमसः अभिषुतस्य सोमस्य पूर्णः स्यात् तस्मिन् हि अभिषुते सोमे चमसं प्रमाणं यद्यनभिषुतस्य पूर्णः स्यात् तत्र चमससंज्ञा स्यात् ॥ १५ ॥

तं मध्यन्दिने सवनमुखीयैः सहोन्नयेयुर्जुहुयुश्चास्य हुतो देय इति हि ब्राह्मणम्† ॥ १६ ॥

---

* आह्वायनोऽप्येवम् ।

† आह्वायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तं चमसं मध्यन्दिने सवनमुखीयैश्चमसैः सह उन्नयेयुः शुक्लयुस्तास्य उन्नीतस्य चमसस्य ब्राह्मणश्च हुतो देय इति ॥ १६ ॥

तं दक्षिणावेलायां पूर्वेणाहवनीयमनिर्हरन्तो वेदेर्दक्षिणेन सदोहविर्द्धानानि हारयित्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रवेशयेयुः* ॥ १७ ॥

तं चमसं दक्षिणाकाले आहवनीयस्य पूर्वेण प्रदेशेन अनिर्गमयन्तो वेदेः यूपाहवनीयान्तरेण हृत्वा सदो हविर्द्धानयोश्च दक्षिणेन हारयित्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रवेशयेयुः ॥ १७ ॥

सꣳस्थितेऽहन्यृत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यात्* ॥ १८ ॥

संस्थिते समाप्तेऽहनि ऋत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यादिति ॥ १८ ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्य* ॥ १ ॥

ऋतपेय उक्तः तदनन्तरं पठितं सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददातीति सोमसंस्था दक्षिणा फलानि श्रूयन्ते कर्मनामधेयश्च श्रूयते सोऽयमाचार्य्यः सर्वज्ञः श्रुत्यन्तरं दृष्ट्वा नामधेयं कल्पयतीति आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्येति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कथमादिष्टा तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददातीत्यत आरभ्य यावदष्टाविंशतिशतमानानि वशायां वपायामिति ॥ १ ॥

एतावन्त्यष्टाविꣳशतिशतमानानीति यत्र स्याच्चतुर्विꣳशतिमानानान्तावन्त्यष्टाविꣳशतिशतानि दद्यात्* ॥ २ ॥

यत्र स्यादेतावन्त्यष्टाविंशतिशतमानानीति यथा द्वे अष्टाविंशतिशतमाने अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायाञ्चत्वार्यष्टाविंशतिशतमानानि प्रातः पशोर्वपायामष्टाविंशतिशतमानानि प्रातःसवनेषु नाराशंसेष्वित्येतदादि तत्र चतुर्विंशतिशतमानानान्तावन्ति तावत्परिमाणानि अष्टाविंशतिशतानि दद्यात् ॥ २ ॥

रुक्मो होतुरिति निष्कोनामालङ्कारस्तं दद्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं रुक्मो होतुः स्रगुद्गातुरिति रुक्मो होतुरित्युक्ते निष्कोनामालङ्कारः सौवर्णस्तं दद्यात् ॥ ३ ॥

स्रगुद्गातुरिति हिरण्मयी स्यात् † ॥ ४ ॥

स्रगुद्गातुरिति ब्राह्मणं या स्रक् हिरण्मयी स्यात् सौवर्णा इत्यर्थः ॥ ४ ॥

वैश्यस्तोमे सद्यो दुग्धेन पयसा सोमं मिश्रङ्कुर्युः प्रातःसवने शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ‡ ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अस्यानन्तरो वैश्यस्तोमः तत्र पठति सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य प्रातःसवनीयान् सोमान् प्रति दुहा श्रीणाति शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने इति तत्र प्रति दुहां प्रति संशयः तदुच्यते वैश्यस्तोमे सद्यो दुग्धेन पयसा क्षीरेण सोमं मिश्रं कुर्युः प्रातःसवने सद्यो दुग्धे पयसि प्रतिधुक्संज्ञा शृतेन पयसा सोमं मिश्रं कुर्युर्मध्यन्दिने तृतीयसवने दध्ना सोमं मिश्रं कुर्युः ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशशतं दक्षिणाः सहस्रं वा यथारूपाः पञ्चशारदीये पशव आलभ्यन्ते* ॥ ६ ॥

तस्य वैश्यस्तोमस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः सहस्रं वा वाशब्दो विकल्पार्थः अयन्तु विशेषो यथारूपाः पञ्चशारदीये पशव आलभ्यन्ते तद्रूपा दक्षिणाः स्युः ॥ ६ ॥

तीव्रसुति सोमातिपवितं याजयेदिति* ॥ ७ ॥

तीव्रसुति यज्ञे अनेके अधिकृताः श्रूयन्ते सोमातिपवितं याजयेदित्यत आरभ्य तत्र अन्ये शब्दाः प्रतीतपदार्थकाः सोमातिपवित इति उच्यते ॥ ७ ॥

य इष्ट्वा पापीयान् स्यात् स सोमातिपवित इति शाण्डिल्यः* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह इष्ट्वा यः पापीयान् भवेत् स सोमातिपवित इति सर्वथा इष्ट्वा श्रेयसा भवितव्यं यस्तु पापीयान् भवति

---

* शाट्यायनकेऽप्येवम् ।

स सोमातिपवितः अतिपवनं नाम असम्यक् परिणामः तस्य सम्यक् सोमः परिणतः ॥ ८ ॥

यः सोमं पीत्वा छर्दयेत विरिच्येत वेति धानञ्जप्यः* ॥९॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह यः सोमं पीत्वा छर्दयेत विरिच्येत वा स सोमातिपवित इति वाजसनेय्यपरा श्रुतिः ॥ ९ ॥

तत्र भक्षावृतांश्चमसानवजिघ्रेयुरच्छावाकस्तोत्रेण स्तुत्वा भक्षयेयुरभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्ति तानच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्तीति ह्याह † ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन्त्सोमसुति ये भक्षा आम्नाताः तया वृताः तेनैव विधिनेत्यर्थः चमसानवजिघ्रेयुः अवजिघ्रणमात्रं कुर्युः भक्षयेयुः यस्मादाह अभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्तीति तांश्चाच्छावाकस्य स्तोत्रे स्तुत्वा भक्षयेयुः यस्मादेवं ब्राह्मणमाह तानच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्तीति ॥ १० ॥

एवꣳ सर्वेषु सवनेषु † ॥ ११ ॥

अनेन प्रकारेण सर्वेषु सवनेषु चमसानां भक्षणविधिः ॥ ११ ॥

अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति यानवजिघ्रेयुस्तेष्वेवाभ्युन्नयेयुः* ॥ १२ ॥

ब्राह्मणम् अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति तत् यान् चमसान् अवजिघ्रेयुः तेष्वेव पुनः पुनरुन्नयनं कुर्युः अभ्यभिशब्दः पौनःपुन्ये ॥१२॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

शतमाशिरं दुहन्तीति धेनुशतं दोहयित्वा त्रैधं विभज्य सोमं मिश्रं कुर्युर्यथा वैश्यस्तोमे* ॥ १३ ॥

ब्राह्मणं शतमाशिरं दुहन्तीति धेनूनां शतन्दोहयित्वा त्रैधन्तत्क्षीरं विभज्य तेन सोमं मिश्रं कुर्युः येन प्रकारेण वैश्यस्तोमे यथा दुग्धेन प्रातःसवने शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ॥ १३ ॥

तस्य तदेव धेनुशतं दक्षिणास्ताउ एव दक्षिणा इति स्याह* ॥ १४ ॥

तस्य तीव्रसुतः यदेतच्छतमाशिरं दुहन्तीति तदेव धेनुशतं दक्षिणाः एवं हि ब्राह्मणमाह ता उ एव दक्षिणा इति ॥ १४ ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका।

अथ एकादशी कण्डिका।

यं ब्राह्मणा राजानश्च पुरस्कुर्वीरन् स वाजपेयेन यजेत* ॥ १ ॥

तीव्रसुदुक्तः साम्प्रतं वाजपेयेन वाजपेय आम्नातः स उच्यते यं ब्राह्मणाः यमित्युद्देशः राजानश्च पुरस्कुर्वीरन् स पुरस्कारो नाम पूजा महःस्थापनं पुरस्कृतः सन् वाजपेयेन यजेत् यथोद्देशेन निर्देशः किमर्थं यं स इति ब्राह्मणं राजभिः पुरस्कृतो वाजपेयेन यजेते-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

त्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते तैत्तिरीयके श्रुतिः ब्राह्मणक्षत्रिययोरेव वाजपेयो न वैश्यस्येति यथा एतस्मिन् कल्पकार आह वाजपेयः शरद्योऽवैश्यस्येति सोऽयमाचार्य्य एतं विधिं उद्देशनिर्देशाभ्यामाह ॥१॥

तस्य पौर्णमास्यां दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षाः स्युः* ॥ २ ॥

तस्य वाजपेयस्य पौर्णमास्यां दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षा भवेयुः ॥२॥

सप्तदश वा* ॥ ३ ॥

सप्तदश वा दीक्षा भवेयुः ॥ ३ ॥

अमावास्यायां दीक्षित्वा मासमिति गौतमः* ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य्य आह अमावास्यायां दीक्षित्वा मासन्दीक्षाः स्युरिति ॥ ४ ॥

संवत्सरमिति धानञ्जय्यः षडुपसत्कश्च साग्निचित्यः स्यादिति † ॥ ५ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह अमावास्यायामेतद्दीक्षित्वा संवत्सरं दीक्षाः स्युः षडुपसत्कश्च स्यात् साग्निचित्यश्चेति षडुपसत्क इति नियमः ॥ ५ ॥

पार्ष्टिकान् स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा तैर्ज्योतिष्टोमादिभिस्तद्व्रतैः संवत्सरं पूर्वपक्षेषु यजेत त्रयोदशे पूर्व-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

पक्षे वाजपेयेनेष्ट्वैतैरेवावृत्तैरपरꣳसंवत्सरं ते यथोत्साहदक्षिणाः स्युः* ॥ ६ ॥

इदं पुरस्तात् तथोपरिष्टाचास्य वाजपेयस्य विधानमुच्यते पार्ष्टिकान् स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा त्रिवृदादींस्त्रयस्त्रिंशान्तान् तन्त्रलक्षणमुक्तं तैर्ज्योतिष्टोमादिभिर्ज्योतिष्टोमेनैव व्यवेतैः संवत्सरं पूर्वपक्षेषु यजेत प्रथमे पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमं कृत्वा द्वितीये पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमतन्त्रे त्रिवृतं कल्पयित्वा तेन यजेत एवमेतेषां पार्ष्टिकानां स्तोमानां ज्योतिष्टोमेन व्यवहितानां तन्त्रपूर्वेण क्रिया ततस्त्रयोदशे पूर्वपक्षे वाजपेयेन यजेत तत इष्ट्वा वाजपेयेन एतैरेवावृत्तैर्ये पूर्वस्मिन् संवत्सरे कृतास्तैरपरं संवत्सरं यजेत तैस्त्रयस्त्रिंशादिभिर्ज्योतिष्टोमव्यवहितैः प्रातिलोम्येन यथोत्साहदक्षिणाः स्युः ते सर्वे चतुर्विंशति यथोत्साहशब्दः शक्त्यपेक्षः ॥ ६ ॥

राजसूयविधेन यजेतेति लामकायनः † ॥ ७ ॥

लामकायन आचार्य्य आह राजसूयविधेन यजेतेति यद्विधो राजसूयस्तद्विधेनेति राजसूयसदृशेनेति ॥ ७ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशोऽभ्यारोहणीयस्य स्थाने स्यात् † ॥ ८ ॥

अभ्यारोहणीयस्य स्थाने त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमो ज्योतिः स्यात् ॥ ८ ॥

वाजपेयोऽभिषेचनीयस्य † ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अभिषेचनीयस्य स्थाने वाजपेयः स्यात् ॥ ९ ॥

पञ्चदशत्रिवृत् केशवपनीयस्य* ॥ १० ॥

केशवपनीयस्य स्थाने पञ्चदशत्रिवृत् स्तोमः ज्योतिः स्यात् ॥१०॥

व्युष्टिक्षत्रधृत्योर्ज्योतिष्टोमौ* ॥ ११ ॥

व्युष्टिद्विरात्रस्य स्थाने क्षत्रस्य धृतेश्च ज्योतिष्टोमौ स्यातां पृथक् ॥ ११ ॥

बृहस्पतिसवेनैव पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेतेति धानञ्जप्य* ॥ १२ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह वाजपेयस्य पुरस्तादुपरिष्टाच्च बृहस्पतिसवेनैव यजेत एवशब्दोऽवधारणार्थः बृहस्पतिसवेनैव नान्येनेति ॥१२॥

मासमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन तथोपरिष्टादिति शाण्डिल्यायनः* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह मासमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन यजेत तथोपरिष्टाज्ज्योतिष्टोमेनैवेति ॥ १३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत नेतरेषां केनचिदिति गौतमः* ॥ १४ ॥

गौतम आचार्य्य आह प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत इतरेषां न केनचिदिति इतरे कल्पास्तेषामेव गौतमस्यानिष्टाः ॥१४॥

सदस्य सप्तदशान् पृथगृत्विजो वृणीत* ॥ १५ ॥

---

* शाह्यायनेऽप्येवम्।

एकैकस्य पृथक्त्वेन वरणं कुर्यात् अथलिंगग्रहणं किमर्थमिति सदस्यसप्तदशान् वृणीतेति वक्तव्ये न चान्येषां वरणप्रवृत्तिः उच्यते अस्योपरिष्टात् प्रयोजनं वक्ष्यामः ॥ १५ ॥

तस्य दक्षिणा दासीनिष्करथहस्तियानगवां पृष्ठ्यानाञ्चा-श्वानाꣳसप्तदशैकैकस्य जातस्य* ॥ १६ ॥

तस्य वाजपेयस्य दक्षिणाः दास्यादीनां दक्षिणानां सप्तदश सप्तदश एकैकस्यैकैकस्य जातस्य स्युः दास्यः कर्मकार्य्यः निष्क उक्तलक्षणः सौवर्णा अलङ्काराः रथाः प्रज्ञाताः तथा हस्तिनः यानानि शकटा-दीनि गावः प्रसिद्धाः पृष्ठेन वहन्तीति पृष्ठ्याः अश्वाः एतेषां यथो-द्दिष्टानां जातानाम् एकैकस्य सप्तदश सप्तदश स्युः तस्य ग्रहणं क्रियते तस्य सर्वेषु कल्पेष्विति ॥ १६ ॥

सहस्राणि गवाꣳशतानि वा* ॥ १७ ॥

उक्तं सप्तदशैकैकस्य जातस्येति तद्गवामपि प्राप्तं तथैव ततो विशिनष्टि सहस्राणि गवां सप्तदश स्युः शतानि वेति ॥ १७ ॥

सप्तदश वैव गावस्तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते* ॥ १८ ॥

सप्तदश वैव गावः स्युः अन्याः सर्वाणि वर्त्तन्ते तदेवं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते एके तावत् ब्रुवते कर्त्ता वाजपेयः तं कुरुवाजपेय इति अथवा तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते अल्पको वाजपेयः यथा अल्पिका नदिका कुरुनदिका इत्युच्यते सुपूरा वै कुनदिकेति ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

ताः समम्त्विग्भ्यो विभजेत्* ॥ १९ ॥

ता दक्षिणाः समम्त्विग्भ्यो विभजेत् एतत् ज्ञापयति अन्या-सान्वनादेशात् तत् सार्वत्रिको विभाग इति ता इति निर्द्देशः क्रियते षष्टदृशगावोऽधिकृताः शतं सहस्रं तस्मादाहृता इति तास्ताः अथर्त्विक् ग्रहणं किमर्थम् उच्यते योऽसावृत्विजां मध्ये वृतः पूर्वसदस्यः तस्याप्यच विभागः स्यादिति ॥ १९ ॥

श्रेष्ठतो वा मध्यतः कारिभ्यः* ॥ २० ॥

अथवा तेषु दक्षिणाजातेषु यद्यच्छ्रेष्ठं तन्मध्यतः कारिभ्यो दद्यात् इतरेभ्यः समं विभजेत् ॥ २० ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्तमुद्गात्रे दद्यादासन्दीञ्च सास्तरणां यामभिषिक्त आरोहेत्* ॥ २१ ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्तं रथमुद्गात्रे दद्यात् आसन्दीञ्च सास्तरणां यामासन्दीमभिषिक्तः समारोहेत् आसन्दी उक्तलक्षणा ॥ २१ ॥

बस्तचर्म सरुक्मं होत्रे यस्मिन्नासीनोऽभिषिच्येत* ॥२२॥

बस्तस्य चर्म बस्तचर्म बस्तः छागः तच्चर्म सरुक्मं ससुवर्णं होत्रे दद्यात् यस्मिन् चर्मण्यासीनोऽभिषिच्येत् ॥ २२ ॥

वसनमयो रसना अध्वर्यवे* ॥ २३ ॥

वासोभिर्निर्वृत्ता रसनाः ता अध्वर्यवे दद्यात् ॥ २३ ॥

हिरण्यस्थालं मधुनः पूर्णं ब्रह्मणे ॥* २४ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सौवर्णं स्थालं पात्रं मधुनः पूर्णं मधु इति द्रव्यनिर्देशः तद्ब्रह्मणे दद्यात् ॥ २४ ॥

कꣳसस्थाले वा हिरण्यतुषान्मधुमिश्रान्* ॥ २५ ॥

अथवा कंसस्थाले हिरण्यतुषाः हिरण्यशकलाः तान्मधुमिश्रान् दद्यात् ॥ २५ ॥

इति अष्टमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

तस्य व्रतानि क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत् † ॥ १ ॥

तस्य वाजपेययाजिनः व्रतान्यादिश्यन्ते व्रतमिति कर्मनाम क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत् क्षत्रस्य या वृत्तिस्तां वृत्तिं वर्त्तयेत् अधीयीत नाध्यापयेत् दद्यात् न प्रतिगृह्णीयात् एतां क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत् ॥ १ ॥

प्रत्यवरोहणाभिवादने जघन्यव्रज्याꣳसमानशय्यतामिति वर्जयेदवाजपेययाजिभिः* ॥ २ ॥

प्रत्यवरोहणश्चाभिवादनश्च प्रत्यवरोहणाभिवादने प्रत्यवरोहणं प्रत्युत्थानं यद्यन्यव्रज्यां किम् आदेशकारित्वेन गमनं समानशय्यतामेकस्मिन्नेव शयने शयनम् एतान्यवाजपेययाजिना सह न कुर्य्यात् ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यथावयसं वाजपेययाजिभिः* ॥ ३ ॥

ये वाजपेययाजिनः तैर्यथावयसम् एतानि कुर्य्यात् ये ज्येष्ठास्तेषां प्रत्यवरोहणादि कुर्य्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनेष्ट्वा नैतानि व्रतानि चरेदिति लामकायनः † ॥ ४ ॥

कियन्तं पुनः कालमेतानि व्रतानि भवन्तीत्यत्र लामकायन आचार्य्य आह प्रत्यवरोहणीयेनेष्ट्वा ततो नैतानि व्रतानि चरेदिति प्रत्यवरोहणीय उक्तः क्लृप्तो ज्योतिष्टोमः प्रत्यवरोहणीय इति ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पाः † ॥ ५ ॥

तस्य वाजपेयस्य विकल्पा आरभ्यत इति वाक्यशेषः ॥ ५ ॥

प्राकृतएव वाजापेय एकिप्रभृतीद्युत्तरान् सप्तदशत्रयस्त्रिंशान्तान् स्तोमान् कल्पयेत्समयूरोनोकर्षीत्याचक्षते † ॥६॥

योऽयं प्राकृतो वाजपेयः पथ्यः एतस्मिन्नेव एकिप्रभृतीन् द्युत्तरान् सप्तदशसंख्यातत्त्रयस्त्रिंशान्तान् स्तोमान् कल्पयेत् स वाजपेय एवं स्तोमक्लृप्तः सन् मयूरो नोकर्षीत्येवमुच्यते मयूरः कलापी अथ सप्तदशग्रहणं किमर्थमिति चेत् एकिप्रभृतयो द्युत्तरोभावेन कल्पमानाः त्रयस्त्रिंशान्ताः सप्तदशैव सम्पद्यन्ते वक्ष्यत्ययं ब्रह्मसामैव प्रत्येतेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थं सप्तदशग्रहणं करोति प्रत्यवरोहणविधाने सप्तदशैव त्रयस्त्रिंशान्तानिति ॥६॥

---

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तस्योपास्मै गायतेति बहिष्पवमानम्* ॥ ७ ॥

तस्यैवं क्लृप्तस्य वाजपेयस्य उपास्मै गायता नर इत्येतद्बहिष्पवमानं स्यात् ॥ ७ ॥

ब्रह्मसामैव प्रत्येतेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति धानञ्जप्यः* ॥ ८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह ब्रह्मसामैव प्रति एतेन इष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति इष्ट्वैव ब्रह्मसाम्ना कामानवाप्नोतीति ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽषोड़शिकोऽनतिरात्रो वा षोड़शिमान् † ॥ ९ ॥

अपरो विकल्पः ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः अषोड़शिकः स्यात् अनतिरात्रो वा ज्योतिष्टोमः स्यात् षोड़शिमान् ॥ ९ ॥

तस्य बृहत्सप्तदशꣳस्तोत्रꣳस्यात् पञ्चदशस्तोमꣳस्यात्* ॥ १० ॥

प्राकृते हि शिपिविष्टवतीषु बृहत् क्लृप्तं तेन इह स्यादित्याह ॥१०॥

अग्निष्टोमो वा* ॥ ११ ॥

अग्निष्टोमो वा स्यात् ज्योतिः ॥ ११ ॥

तस्याभीवर्त्तो ब्रह्मसामानुष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेद्बृहदग्निष्टोमसाम ‡ ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तस्याग्निष्टोमसंस्थस्य ज्योतिषः अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम स्यात् अनुष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेत् बृहदग्निष्टोमसाम स्यात् यज्ञायज्ञीयस्यर्त्तु ॥ १२ ॥

पञ्चविंशं पृष्ठानां ब्रह्मसामाच्छावाकसाम वा चतुर्विंशमितरत्* ॥ १३ ॥

पञ्चविंशस्तोमं पृष्ठानां ब्रह्मसाम स्यात् अच्छावाकसाम वा इतरत्सर्वं चतुर्विंशम् ॥ १३ ॥

एतस्य वैव चतुस्त्रिंशानि पृष्ठान्यग्निष्टोमसाम च सप्तदशमितरत् † ॥ १४ ॥

अथवा एतस्यैव यथाकृतस्य सामद्रव्यस्य चतुस्त्रिंशानि पृष्ठानि स्युः अग्निष्टोमसाम च चतुस्त्रिंशमेव इतरत्सर्वं सप्तदशं स्यात् ॥ १४ ॥

नैतेषां कश्चन वाजपेय इति गौतमो यजमानस्त्वेभिर्न वाजपेयदक्षिणा दद्यादिति दद्यादिति ‡ ॥ १५ ॥

गौतम आचार्य्य आह य एते ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रषोड़शिक इत्यारभ्य विकल्पा उक्ताः नैतेषां कश्चिदपि वा वाजपेय इति नात्र प्रतिषेधो यजमानस्येति एभिर्यजमानो न वाजपेयदक्षिणा दद्यादिति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।　　　‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति अष्टमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

नवमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

राजा राजसूयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तो वाजपेयः अनन्तरं राजसूयो वक्तव्यः तं विवक्षुरारभते राजा राजसूयेन याज्य इति अयं सूत्रार्थः प्राप्ताभिषेकक्षत्रियो राजसूयेन यजेतेति ॥ १ ॥

फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमायां दीक्षेताभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमाय* ॥ २ ॥

फल्गुनीभ्यां युक्ता फाल्गुनी फाल्गुन्याः पक्षः फाल्गुनीपक्षः तस्य फाल्गुनीपक्षस्य या प्रथमा तिथिस्तस्यां दीक्षेत अभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमाय उक्तम् अग्निष्टोमं प्रथममाहरतीत्यादि मशकेनाप्युक्तं क्लृप्तो ज्योतिष्टोम इति सोऽभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमः स्यात् तस्मै तदर्थं दीक्षेत ॥ २ ॥

तस्यैका दीक्षा द्वादशशतं दक्षिणाः* ॥ ३ ॥

तस्य अभ्यारोहणीयस्य ज्योतिष्टोमस्यैका दीक्षा स्यात् द्वादशं शतं दक्षिणाः एवं परिभाषितं तेषामेका दीक्षाऽनादेशे तिस्त्रश्चतस्रोऽ-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

परिमिता वेति सोऽयमाचार्य्यो नियमयति तस्यैका दीचेति ननु दक्षिणापरिमाणं न कर्त्तव्यं कुतः तस्यामतिरात्रस्य द्वादशं शतं दक्षिणा इति परिभाषितत्वात् उच्यते तत्र तस्य प्रधानस्योक्तम् अयन्त्वङ्गभूतोऽस्वतन्त्रस्तस्माद्‌च वक्तव्यम् ॥ ३ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमभिषेचनीयेन यजेत तस्मिन्नेव काले* ॥४॥

इष्ट्वाभ्यारोहणीयेन संवत्सरमासित्वा ततोऽभिषेचनीयेन यजेत अभिषेचनीय इति संज्ञा तस्मिन्नेव काले यस्मिन् कालेऽभ्यारोहणीयेनेष्टं फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमायामिति ॥ ४ ॥

तस्य तथैव दीक्षा † ॥ ५ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य यथैवाभ्यारोहणीयस्य तथैव दीक्षा स्यात् एकेत्यर्थः ॥ ५ ॥

द्वे इति गौतमः † ॥ ६ ॥

गौतम आचार्य्य आह द्वे दीक्षे स्यातामभिषेचनीयस्येति ॥ ६ ॥

तथा सत्यभ्यारोहणीयस्यापि द्वे ‡ ॥ ७ ॥

तथा सति कल्पे अभ्यारोहणीयस्यापि द्वे दीक्षे स्याताम् अभिषेचनीये च परस्य मतम् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणीये "तस्मिन्नेव काले" इति नास्ति।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति शाण्डिल्य-स्त्रयोदश्यान्त्वपरपक्षस्य दीक्षेत* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह एकाभ्यारोहणीयस्य दीक्षा स्यात् अभिषेचनीयस्य तिस्रः स्युः अयन्तु विशेषः त्रयोदश्यापमरपक्षस्य दीक्षेत ॥ ८ ॥

तस्य दक्षिणा द्वात्रिंशतं मध्यतःकारिभ्यः सहस्राणि दद्यादेकैकस्मै † ॥ ९ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य दक्षिणा उच्यन्ते द्वात्रिंशतं सहस्राणि मध्यतः-कारिभ्यः एकैकस्मै दद्यात् मध्यतः कारिणस्तु होत्रध्वर्युब्रह्मोद्गा-तारः ॥ ९ ॥

षोडश प्रस्तोतृमैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातृब्राह्मणाच्छंसिभ्यः ‡ ॥१०॥

षोडशसहस्राणि प्रस्तोत्रादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति वर्त्तते ॥ १० ॥

ता अर्द्धिन्यः ‡ ॥ ११ ॥

ता एता ऋत्विजः अर्द्धिन्य उच्यन्ते ॥ ११ ॥

अष्टौ प्रतिहर्तृपोतृनेष्ट्रच्छावाकेभ्यस्तास्तृतीयिन्यः † ॥१२॥

अष्टौ सहस्राणि प्रतिहर्त्रादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति प्रकृतं तास्तृतीयिन्य इत्युच्यन्ते ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणीयैरेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

चत्वारि सुब्रह्मण्याग्नीध्रोन्नेतृग्रावस्तुद्भ्यस्ताः पादिन्यः* ॥ १३ ॥

चत्वारि सहस्राणि सुब्रह्मण्यादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इत्यनुवर्त्तत एव ता एता होत्राः पादिन्य इत्युच्यन्ते ता एताः संज्ञा मध्यतः कारिभ्योऽर्द्धिन्यस्तृतीयिन्यः पादिन्य इति संज्ञा संव्यवहारार्थाः वक्ष्यति चायमष्टाचत्वारिंशं शतं वा मध्यतः कारिभ्यः सहस्राणि दद्यादित्येवमादि तथा गर्गत्रिरात्रादिषु दक्षिणाप्रतिविभागं वक्ष्यति एतद्दर्शयति यत्र यत्र दक्षिणानां संविभागः प्रतिविशिष्टो नोच्यते तत्रायं संविभागन्याय इति मध्यतः कारिभागात् एता उत्पद्यन्ते ॥ १३ ॥

अबलानस्य ज्ञातीन्सवित्तानावहेयुः † ॥ १४ ॥

अस्य राज्ञो यजमानस्य ज्ञातयः प्रतिराजानः तान् अबलान् कृत्वा निर्जित्य सह वित्तेनानयेयुः राजभृत्याः ॥ २४ ॥

तान्जिनीयाद्दक्षिणावेलायाम् † ॥ १५ ॥

तानबलानानीतान् राजा जिनीयात् दक्षिणावेलायाम् ॥ १५ ॥

इषूंस्तेभ्योऽस्येत्* ॥ १६ ॥

इषूंस्तेभ्यः अस्येत्क्षिपेत् दक्षिणावेलायां यजमानः ॥ १६ ॥

तांस्त एव प्रत्याहरेयुर्विजयस्व राजन्निति* ॥ १७ ॥

---

* शाट्यायनकोऽप्येवम्।

† शाट्यायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

तानिषून् क्षिप्तान् त एव राजानः प्रत्याहरेयुः विजयस्व राजन्निति ब्रुवन्तः ॥ १७ ॥

तेषां वित्तस्य तृतीयमृत्विग्भ्यो दद्यात्* ॥ १८ ॥

तेषां राज्ञां वित्तस्य तृतीयं भागमृत्विग्भ्यो दद्यात् ॥ १८ ॥

दशपेयेऽनुप्रसर्पिभ्यस्तृतीयम्* ॥ १९ ॥

दशपेयेऽनुप्रसर्पिभ्यः तृतीयं भागं विभज्य दद्यात् अनुप्रसर्पका वक्ष्यन्ते शेषं तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत् तस्य वित्तस्य ॥ १९ ॥

शेषन्तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत्* ॥ २० ॥

तस्य वित्तस्य शेषन्तेभ्य एव राजभ्यः प्रत्युत्सृजेत् प्रतिदद्यात् ॥२०

ग्रामानेभ्योऽपि दद्यात्* ॥ २१ ॥

ग्रामांश्चैभ्यो दद्यात् ॥ २१ ॥

राजन्यास्ते स्युस्तत ऊर्द्धमनभिषेक्याः* ॥ २२ ॥

तत ऊर्द्धन्ते राजन्याः स्युः राजसमानत्वं प्राप्नुयुः न अभिषेकार्हाः स्युः ॥ २२ ॥

तेनेष्ट्वा न साक्षादवभृथमभ्यवेयात् कृष्णविषाणं कृष्णाजिनपादं वावदध्यात्* ॥ २३ ॥

तेनाभिषेचनीयेनेष्ट्वा न प्रत्यक्षमवभृथमभ्यवेयात् अवभृथं नाप्सु मज्जेत् कृष्णविषाणं वा कृष्णाजिनस्य पादं वा अप्स्ववदध्यात् मज्जयेत् ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वाराहीभ्यामित उपानद्भ्यां व्रजेत्कार्ष्णीभ्यां प्रत्याव्रजेत्* ॥ २४ ॥

इतो देवयजनादवभृथं वाराहीभ्यामुपानद्भ्यां व्रजेत् वराहचर्मणा निर्वृत्ता वाराही कार्ष्णीभ्यां कृष्णसारचर्मणा निर्वृत्ताभ्यामुपानद्भ्यां प्रत्याव्रजेत् ॥ २४ ॥

इति नवमस्य प्रथमा कण्डिका।

अथ द्वितीया कण्डिका।

तद्दीक्षितएव दशाहे ततो दशपेयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं तेनेष्ट्वा न साक्षादवभृथमभ्यवेयादिति साम्प्रतञ्चास्मिन्नेव दीक्षितोऽभिषेचनीयस्य दशाहान्ते ततो दशपेयेन यजेत दशाहे सप्तदीक्षेष्टयस्तिस्रश्चोपसदः दशपेय इति संज्ञा ॥ १ ॥

तस्य ब्राह्मणं दश दश चमसमभियन्तीति* ॥ २ ॥

तस्य दशपेयस्य ब्राह्मणं दश दश चमसमभियन्तीति यत्, अभियन्तीत्यस्य पदस्य कोऽर्थः अत्राह ॥ २ ॥

सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमसं भक्षयेयुः षड्वान्ये* ॥ ३ ॥

सुब्रह्मण्यः चतुर्थो येषान्त इमे सुब्रह्मण्यचतुर्थाः ते उद्गातारः सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमसं भक्षयेयुः षड्वान्ये ब्राह्मणाः यदेतद्वा-

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

ह्यणं दश दश चमसमभियन्तीत्यस्यायमर्थः दश दश चमसं भक्ष-यन्तीति तत्कथमेतद्गम्यते अभियन्तीत्युक्ते भक्षयन्तीति गम्यते उच्यते लिङ्गात् दशपेय इति अथोद्गातृग्रहणं किमर्थमिति चमसं भक्षय-न्तीति सिद्धे प्रहृते उद्गातार इति उच्यते अन्यत्रापि यत्र सुब्रह्मण्यः सोमं भक्षयेत् तत्रोद्गातृचमसेनैव ॥ ३ ॥

एवमितरेषामेकैकं यावता दश पूर्येरन्यजमानश्चमसा-दन्यान्* ॥ ४ ॥

एवमितरेषाञ्चमसानां भक्षयेयुः यावता दशपूर्येरन् तावता ब्राह्म-णान् गृहीत्वा एकैकं चमसं भक्षयेयुः यजमानचमसन्तु यजमान एव भक्षतेत् नान्यः ॥ ४ ॥

ते दशमातृदशपितृनित्यन्वाख्याय प्रसर्पेयुरादशमात् पु-रुषादिति ह्याह* ॥ ५ ॥

ते ब्राह्मणा ये चमसान् भक्षयन्ति दशमातृदशपितृनिति अन्वा-ख्याय प्रसर्पेयुः मातृः पितृनिति द्वितीया कर्मणि आदशमात् पुरुषा-दन्वाख्याय प्रसर्पन्तीत्येवं ब्राह्मणमाह मातृतश्च दश पितृतश्च दश आचक्षीरन् ॥ ५ ॥

यत्राब्राह्मणीमधिगच्छेयुर्ब्राह्मण्यैवाभ्यासं दशसम्पूरयेयुः* ॥ ६ ॥

यस्या आरभ्य ब्राह्मणत्वं प्रवृत्तन्तामेवाभ्यस्येयुर्यावद्दशमः पूर्ण इति कः पुनरस्य विषयः वर्णान्तरागमनमुत्कर्षाभ्यामिति ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अस्मरन्तश्च यतः स्मरेयुः* ॥ ७ ॥

अस्मरन्तश्च नामानि यतः स्मरेयुस्तस्यैवाभ्यासं कुर्युर्नाम्नि ॥ ७ ॥

ऋत्विग्भिः सह धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्* ॥ ८ ॥

ते प्रसर्पका ऋत्विग्भिः सह धिष्ण्योपस्थानं कुर्युः ॥ ८ ॥

स्वगुद्गातुरिति सम्प्रस्यतेऽस्मै बहिष्पवमान(ं)हिरण्यस्रजं त्रिपुष्करां प्रतिमुञ्चेत् † ॥ ९ ॥

स्वगुद्गातुरिति ब्राह्मणं सम्प्रस्यतेऽस्मै उद्गातुर्बहिष्पवमानं सर्पण-काल इत्यर्थः सौवर्णीं स्रजं मालां त्रिपुष्करां त्रिभिः सौवर्णपद्मैः संयुक्तां प्रतिमुञ्चेत् बध्नीयात् ॥ ९ ॥

आस्तावउपविष्टाय यजमान औदकीं द्वादशपुष्करां यास्य स्वा स्यात्* ॥ १० ॥

आस्ताव उपविष्टाय कस्मै उद्गात्रे यजमान औदकीं उदके भवा-मौदकीं द्वादशपुष्करां द्वादशपद्मसंयुक्तामाबध्नीयात् यास्य यज-मानस्य स्वा भवेत् ॥ १० ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन यजमानायैवौदकीं प्रत्युत्सृजेत्* ॥ ११ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन औदकी द्वादशपुष्करा तां यजमानायैव पुनर्दद्यात् ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

इतरया प्रतिमुक्तया सर्वमहः कृत्वा ताꣳसएव हरेत्* ॥ १२ ॥

इतरया हिरण्यस्रजा आवद्धया सर्वमहः कृत्वा सर्वशब्दो निरवशेषवाची यावत् समिदाधानमिति स एवोद्गाता गृह्णीयात् ॥ १२ ॥

प्राकाशावध्वर्य्वोरिति सौवर्णोऽध्वर्य्वोर्दक्षिणतः स्याद्राजतः प्रतिप्रस्थातुः सव्यतः † ॥ १३ ॥

ब्राह्मणं प्राकाशावध्वर्य्वोरिति सौवर्णः प्राकाशोऽध्वर्य्योर्दक्षिणे प्रदेशे शिरसा आबद्धः स्यात् प्राकाश आदर्शः प्रकाशकरः प्राकाशः अपरे ब्रुवते कर्णोत्सान् प्राकाशाविति प्रतिप्रस्थातुः रौप्यप्रकाशः सव्ये पार्श्वे स्यादाबद्धः ॥ १३ ॥

वासः पोतुरिति कार्पासꣳस्यात् † ॥ १४ ॥

ब्राह्मणं वासः पोतुरिति तद्वासः कार्पासं स्यात् कार्पासस्य विकारः कार्पासम् ॥ १४ ॥

बरासी नेष्टुरिति क्षौमी स्यात् † ॥ १५ ॥

ब्राह्मणं बरासी नेष्टुरिति सा बरासी क्षौमी स्यात् क्षुमायाः विकारः क्षौमी ॥ १५ ॥

ब्राह्मणेनैवेतरा विज्ञाताः † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

इतरा दक्षिणाः याश्च देया येभ्यश्च ता ब्राह्मणेनैव विज्ञाता विस्पष्टाः पठिताः ॥ १६ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्देवव्रतानि चरेत्* ॥ १७ ॥

तस्य दशपेयस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरं देवव्रतानि चरेत् तस्य ग्रहणमभिषेचनीयोऽपि अधिक्रृत इति। कानि पुनर्देवव्रतानि उच्यते ॥ १७ ॥

उन्मृन्नीता नाप्लवमानः* ॥ १८ ॥

उन्मर्दनं कुर्य्याच्छरीरस्य उदकेन स्नानं न कुर्य्यात् ॥ १८ ॥

धावेत दन्तान् † ॥ १९ ॥

शोधयेत् दन्तान् दन्तकाष्ठं भक्षयेत् ॥ १९ ॥

निकृन्तयेत नखान् † ॥ २० ॥

नखांश्छेदयेत् ॥ २० ॥

श्मश्रूणि वापयेत न केशान् † ॥ २१ ॥

श्मश्रूणि वापयेत् न केशान् ॥ २१ ॥

वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोम्न्यग्न्यगारे संविशेत्* ॥ २२ ॥

व्याघ्रस्य विकारो वैयाघ्रं तस्मिन्वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोम्नि आस्तृतस्यैवोपरिष्टाल्लोमानि स्युः अग्न्यगारेऽग्निशरणे तस्मिन् चर्मणि शयीत ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

अहरहः समिध आदध्यात्* ॥ २३ ॥

अहन्यहन्यग्नौ समिध आदध्यात् ॥ २३ ॥

नानुग्रामं प्रविशेत्* ॥ २४ ॥

न ग्रामान्तः प्रविशेत् एतत् ज्ञापितं भवति यथा देवयजनमरण्ये भवतीति अपरे ब्रुवते नानुग्रामं प्रविशेदिति मैथुनप्रतिषेधः ग्राम्यं कर्म न कुर्यादिति ॥ २४ ॥

नास्याब्राह्मणा राष्ट्रे वापयेरन्* ॥ २५ ॥

अस्य राज्ञो राष्ट्रे नाब्राह्मणा वापयेरन् केशश्मश्रुरोमनखानि न कारयेयुः ॥ २५ ॥

अश्वानाञ्च न केशांश्छिन्द्युः* ॥ २६ ॥

अश्वानाञ्च केशच्छेदनं न कुर्युः ॥ २६ ॥

न तेजनी दन्तान्* ॥ २७ ॥

तेजनिना दन्तान्न च्छिन्द्युः तेजनी विकटः ॥ २७ ॥

न प्रस्रवणानि † ॥ २८ ॥

प्रस्रवणानि न च्छिन्द्युः ॥ २८ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं ये च ताननु स्युः* ॥ २९ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं यथेष्टं छेदनं कुर्युः तथा ये चान्यान् ब्राह्मणानाश्रिता अन्ये वर्णास्तेऽपि यथाभिप्रेतं कुर्युः ॥ २९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ तृतीया कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत यस्मिन् कालेऽभिषेचनीयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं दशपेयः तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्देवव्रतानि चरेदिति ततस्तस्मात् संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत केशवपनीय इति संज्ञा संवत्सरधृतानां केशानां तस्मिन् वपनं क्रियते केशवपनीयायेति तादर्थ्ये चतुर्थी दीक्षेतेति यजमानस्य क्रियोपदेशः यस्मिन् कालेऽभिषेचनीयेन यजेतेति अभिषेचनीयस्य काल उक्तः ॥ १ ॥

तस्य पौर्णमास्यामतिरात्रः* ॥ २ ॥

तस्य केशवपनीयस्य पौर्णमास्यामतिरात्रः स्यात् ॥ २ ॥

दशपेयेनेष्ट्वा य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन यजेतेति धानञ्जप्यः पौर्णमास्याञ्चैवातिरात्रः † ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह दशपेयेनेष्ट्वा यस्तस्योत्तरः पूर्वपक्षः अनन्तरन्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन यजेतेति पौर्णमास्यामेव चातिरात्रः स्यादिति ॥ ३ ॥

तस्य सहस्रं दक्षिणाः* ॥ ४ ॥

तस्य केशवपनीयस्य सहस्रं दक्षिणाः तस्य ग्रहणं यदि संवत्सरादूर्द्ध्वं यद्यनन्तरं पूर्वपक्ष इति ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्योदवसानीययेष्ट्वानिष्ट्वा पौर्णमासेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षेतामावास्यायां पूर्वमहरिति चेच्चिकीर्षेत्* ॥ ५ ॥

तस्य केशवपनीयस्य उदवसानीययेष्ट्वा यदनन्तरं पौर्णमासं प्राप्तं अनिष्ट्वा तेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षेत यद्यमावास्यायां पूर्वमहः कर्त्तुमिच्छेत् उक्तम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्टं उत्तरन्नानैवार्द्धमासयोः प्रतितिष्ठति पौर्णमास्यां पूर्वमहर्व्युष्टकायामुत्तरं नानैवमासीत् प्रतितिष्ठतीति ॥ ५ ॥

पौर्णमास्यामिति चेत्पूर्वपक्षएव दीक्षेत* ॥ ६ ॥

पौर्णमास्यां पूर्वमहरित्येवञ्चेच्चिकीर्षेत् पूर्वपक्ष एव दीक्षेत क्लृप्तत्वादर्शम् ॥ ६ ॥

उभयोर्विचारयोर्यजनीय उत्तरमहः* ॥ ७ ॥

उभयोर्विचारयोर्यद्यमावास्यायां यदि पौर्णमास्यां यजनीयेऽह्नि उत्तरमहः स्यात् प्रतिपदीत्यर्थः कुतः पुनरयं संशयः यथा अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा पूर्वस्मिन्नह्नि कृतेन यजनीयेऽह्नि उत्तरमहः स्यादिति उच्यते ब्राह्मणम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्ट उत्तरमिति तद्यस्मिन्नहनि दर्शनं भवति चन्द्रमसस्तदुदृष्टं नाम तस्य तु दर्शनं कदाचिद्यजनीयेऽहनि भवति नित्यन्तु द्वितीयायां तदत्र दर्शनशङ्कया कदाचिद्यजनीयमहर्लङ्घयेत् सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थमारभते यजनीयेऽहनीति यद्यपि तस्मिन्नहनि न दृश्यते काल एवायं साधुर्दर्शनस्यापि विप्रकृष्टा एव द्वितीया भवति तस्मिन्नहनि ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रप्रथमा तिस्रोव्यष्टका इत्याचक्षते* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रोऽपरपक्षः विगता व्याप्तिरस्मिन्नित्यपरपक्षप्रतिपदि चन्द्रमसस्तस्मादसौ व्यष्टकेत्युच्यते तेन सर्वव्याप्तेरेकया कलयोनोभवति अथ तिस्रो व्यष्टका इति किमिदं यदा व्यष्टकार्थः अतः प्रतिपद्येव उच्यते एतद्दर्शयति यथैव पूर्वपक्ष उत्थानाय तथैव तामिस्रप्रथमानि चीण्यहान्युत्थानीयानि भवन्ति लोके हि यानि पूर्वपक्षकार्य्याणि तान्येतेष्वहस्सु क्रियेरन्निति ॥ ८ ॥

उभेवा पूर्वपक्षे स्यातां ये एव समानपक्षे पुण्याहनी स्यातां तयोरेव कार्य्यमिति श्याकेति* ॥ ९ ॥

अथवा उभे एवैतेऽव्युष्टिद्विरात्रस्याहनी पूर्वपक्षे स्यातां यस्मादेवं ब्राह्मणमाह ये एवेत्यादि ॥ ९ ॥

पूर्वेण दक्षिणा व्याख्याताः* ॥ १० ॥

अस्य व्युष्टिद्विरात्रस्य पूर्वेण केशवपनीयेन दक्षिणा व्याख्याताः तस्य सहस्रं दक्षिणा इति ॥ १० ॥

तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेतावकाशश्चेत् स्यात्* ॥ ११ ॥

इष्ट्वा व्युष्टिद्विरात्रेण यदि तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे अवकाशः स्यात् अन्तरं स्यात् तस्मिन्नेव पक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेत उक्तं कृप्तो ज्योतिष्टोमः क्षत्रस्य धृतिरिति ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अविद्यमाने य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन्* ॥ १२ ॥

अविद्यमाने अवकाशे य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन् क्षत्रस्य धृतिना यजेत ॥ १२ ॥

सोऽभ्यारोहणीयेन व्याख्यातः* ॥ १३ ॥

स क्षत्रस्य धृतिरभ्यारोहणीयेन ज्योतिष्टोमेन व्याख्यातः योऽभ्यारोहणीयस्य विधिः स तस्य तस्यैका दीक्षा द्वादशं शतं दक्षिणा इत्येतदादि ॥ १३ ॥

तयोः पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गौतमधानञ्जप्यौ द्वे च सहस्रे केशवपनीये तथा व्युष्टौ † ॥ १४ ॥

तयोः क्षत्रस्य धृत्यभ्यारोहणीययोः पृथक् सहस्रे दक्षिणाः पृथग्ज्ञानेत्यर्थः एकस्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि एवं गौतमधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतुः केशवपनीये च द्वे सहस्रे दक्षिणाः स्युः चशब्द आचार्य्यमतानुकर्षणार्थः तथा व्युष्टौ व्युष्टिद्विरात्रे द्वे सहस्रे दक्षिणाः तयोरेवाचार्य्ययोर्मतम् ॥ १४ ॥

चत्वार्यभिषेचनीये गौतमः ‡ ॥ १५ ॥

अभिषेचनीये चत्वारि सहस्राणि दक्षिणाः स्युः इति गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पञ्च धानञ्जप्यो नित्यं त्ववत्नानां ज्ञातीनां वित्तम् ‡ ॥१६॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

धानञ्चास्य आचार्य्य आह अभिषेचनीये पञ्चसहस्राणि दक्षिणाः स्युः अत्राबलानां ज्ञातीनां वित्तं स्यात् नित्यं दानं तुशब्दो विशेषणार्थः सर्वेषु दक्षिणाकल्पेषु ॥ १६ ॥

इति नवमस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका।

राज्येकविंशतिवर्गान्यथोत्साहं दद्यादैन्द्रेण वृषभेण पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेत* ॥ १ ॥

उक्तो राजसूयः साम्प्रतं इन्द्रा वक्तव्याः तेषां राज्यकामयज्ञः प्रथमो राट् स उच्यते राजीत्यधिकरणा सप्तमी तस्मिन् राजि एकविंशतिवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् लिङ्गं अष्टावेकविंशः संस्तुतो भवतीति ऐन्द्र ऋषभः इन्द्रो देवता अस्येत्यैन्द्र ऋषभ इति गौश्चोच्यते वयोविशिष्टस्तेन पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च यजेत परिशब्द उभयतोवाची ॥ १ ॥

विराजि दशवर्गान्यथोत्साहं दद्यादाग्नेयेन तु पशुना पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेत † ॥ २ ॥

---

* डाह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† डाह्यायणोऽप्येवम्।

विराजि क्रतौ दशशः दशवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् अत्रापि सामान्याद्दश दश भवन्तीति अयन्तु विशेषः आग्नेयेन पशुना पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेत अविशिष्टः पशुशब्दश्छागे वर्त्तते ॥ २ ॥

वैश्वदेवेनौपशदे* ॥ ३ ॥

औपशदे क्रतौ वैश्वदेवेन पशुना पुरस्तादुपरिष्टाच्च यजेत ॥३॥

तस्य चतुर्विंशंशतं दक्षिणाः* ॥ ४ ॥

तस्यौपशदस्य चतुर्विंशमेकशतं दक्षिणाः अत्रापि सामान्यम् एकैका स्तोत्रीयोपजायत इति द्वादशस्तोत्रीया उपजायन्ते प्राकृतेभ्य ऊर्द्धं दक्षिणा अपि द्वादशैवोपजायन्ते ॥ ४ ॥

पूर्वे वयस्युच्चावचान्याजयित्वोपनीय वा तेभ्यः समावर्त्स्यन् पुनः स्तोमेन यजेत* ॥ ५ ॥

उक्तं पुनः स्तोममधिकृत्य यो बहु प्रतिगृह्य गरगीरिव मन्यते स एतेन यजेतेति तदुच्यते पूर्वे वयसि उच्चावचान्याजयित्वा उपनीय वा तेभ्यः समावर्त्स्यन् निवर्त्तयिष्यमाणः पुनः स्तोमेन यजेत ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशमिथुना दक्षिणा इति धानञ्जप्यः* ॥ ६ ॥

तस्य पुनः स्तोमस्य द्वादशमिथुना दक्षिणाः स्युः द्वादशं माध्यन्दिनं सवनमिति सामान्यता पुनः द्वादश मिथुना दक्षिणाः स्युः मिथुनशब्दः स्त्रीपुंससम्भवः स्त्रियः पुमांसश्च एवं धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

पुनः सꣳस्कृतो रथः पुनरुत्स्यूतꣳ शामूलं पुनर्धेनुः पुनर्वत्स इति शाण्डिल्य एतेषां यथोत्साहं दद्यात्* ॥ ७ ॥

शाण्डिल्यो दक्षिणां विकल्पयति शीर्णो यो रथः पुनः संस्कृतः पुनरुत्स्यूतं शामूलं जीर्णं शामूलं पुनः सूत्रेण संस्कृतं शामूलमिति ऊर्णं वासः पुनर्धेनुः विशुष्का गौः प्रवृत्तक्षीरा पुनर्धेनुः पुनर्वत्सः स्तनपानान्निवृत्तः सन् पुनः प्रवृत्तः एतेषां द्रव्याणां यथोत्साहं दद्यात् इत्येतच्छाण्डिल्य आह पुनस्त्वसामान्यात् ॥ ७ ॥

चतुष्टोमयोरेकखुराणां पूर्वस्मिन्यथोत्साहं दद्यादुभयेषामुत्तरस्मिन्* ॥ ८ ॥

द्वौ चतुष्टोमौ तयोः पूर्वस्मिंश्चतुष्टोमे एकखुराणां अश्वाश्वतरगर्दभानां यथोत्साहं दद्यात् उभयेषामुत्तरस्मिन् चतुष्टोमे एकखुराणाञ्च द्विखुराणाञ्च यथोत्साहं दद्यात् ॥ ८ ॥

उद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत † ॥ ९ ॥

उद्भिच्च बलभिच्च उद्भिद्बलभिदौ ताभ्यामुद्भिद्बलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत उद्भिदा इष्ट्वा अवश्यं बलभिदा यजेत सम्बन्धेन फलश्रुतेः अर्थशेषत्वाच्च ॥ ९ ॥

तावुभौ सप्तापवर्गौ स्याताम् वसन्ते च ‡ ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

तावुद्भिदूलभिदौ सप्तापवर्गौ स्याताम् अपवर्गः समाप्तिश्च उभाविति प्रत्येकं सप्तापवर्गौ वसन्ते च स्यातामुभावपि ॥ १० ॥

अर्द्धमास एनावन्तरेण स्यान्मासो वा संवत्सरो वा* ॥ ११ ॥

अर्द्धमासः एनयोरन्तरेण स्यात् मासो वा संवत्सरो वेति कालविकल्पः अन्तरान्तरेण युक्ते इति द्वितीया ॥ ११ ॥

तयोः पृथक् चतुर्विंशतिवर्गान् यथोत्साहं दद्यात् † ॥ १२ ॥

तयोरुद्भिद्बलभिदोश्चतुर्विंशतिवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् पृथङ्नानेत्यर्थः प्रत्येकं चतुर्विंशतिवर्गान् यथोत्साहं दद्यात् चतुर्विंशतिवर्गसामान्यात् गायत्री सम्पद्यते इति ॥ १२ ॥

पृथक् चतुर्युजावश्वरथावपचित्योः ‡ ॥ १३ ॥

अपचित्योः क्रत्वोः पृथक् नाना चतुर्युजावश्वरथौ दद्यात् चतुर्भिर्युक् चत्वारो वास्मिन् युक्ताश्चतुर्युक् ॥ १३ ॥

उभयतः कांस्यकवचौ ‡ ॥ १४ ॥

तौ रथौ उभयतः कांस्यकवचौ स्यातां कांस्येव कवचे एकैकस्य रथस्योभयतः स्यातां कंसस्य विकारः कांस्यं कवचं सन्नहनम् ॥ १४ ॥

शतार्घाः स्युरश्वाः शतक्रियो वा † ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

तयोरथयोश्चत्वारोऽपि शतार्हाः अश्वा युक्ताः स्युः शतम् एकैको-ऽर्हति मूल्यमिति शतार्हः शतक्रियो वा शतेनैव वा एकैकः क्रीतः स्यात् ॥ १५ ॥

राजैताभ्यां यजेतेति धानञ्जय्यः* ॥ १६ ॥

धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते राजैताभ्यामपचिद्भ्यां यजेतेति स हि सर्वस्मात् पूजां कामयते ॥ १६ ॥

यः कश्चापचितिकाम इति शाण्डिल्यः* ॥ १७ ॥

शाण्डिल्य आह यः कश्चापचितिकामः स एताभ्यां यजेतेति ॥१७॥

ऐकाहिकेन व्रतेनोक्त उपायोऽग्नेः स्तोमयोः* ॥ १८ ॥

अग्नेः स्तोमयोरैकाहिकेन व्रतेनोक्त उपायः एकाहेषु भव ऐका-हिकः उपगमनमुपायः तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन षड् वा द्वादश वेति ॥ १८ ॥

तयोः पृथक्चत्वारि धान्याचितानि दक्षिणाः षड्गवानि पूर्वस्य चतुर्गवान्युत्तरस्य † ॥ १९ ॥

तयोरग्नेः स्तोमयोः पृथक् एकैकस्मिन् चत्वारि धान्याचितानि दक्षिणाः स्युः धान्याचितानीति धान्यपूर्णानि शकटानि एकैकस्मिन्नपि चत्वारि अन्यस्मिन्नपीति कथमेतद्गम्यते यथा चत्वारि चत्वारि न द्वे द्वे इत्युच्यते बहुवचनसामर्थ्यात् षड्गवानि चतुर्गवानीति चत्वारि

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

धान्याचितानीति पूर्वस्य षड्गवानि दक्षिणाः स्युः उत्तरस्य चतुर्गवानीति षड्भिः षड्भिः गोभिर्युक्तानि षड्गवानि चतुर्भिश्चतुर्भिर्युक्तानि चतुर्गवानि ॥ १९ ॥

ऋषभाणां द्वादशशतं दक्षिणाः सहस्रं वर्षभे* ॥ २० ॥

ऋषभाणामनडुहां द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः ऋषभे सहस्रं वा वाशब्दो विकल्पार्थः राजयज्ञत्वात् ॥ २० ॥

अविद्यमानेषु कतिपया अप्यृषभाः स्युः साण्डा इतरे वत्सतराः* ॥ २१ ॥

अविद्यमानेष्वप्यृषभेषु सर्वेषु कतिपया अप्यृषभाः स्युः इतरे वत्सतराः स्युः वत्सतरेषु बहुत्वमतन्त्रं वत्सतराः साण्डाः स्युः सेचनसमर्थाः ॥ २१ ॥

वैश्यं यं विशः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स गोसवेन यजेत ॥ २२ ॥

वैश्यमिति वर्णनिर्देशः वैश्यं यं वैश्याः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स्वराजानः येषां स्वो राजा वैश्यानां यथा आर्य्यः ब्राह्मणः पुरस्कारः आधिपत्ये स्थापनं स गोसवेन यज्ञेन यजेत ॥ २२ ॥

स बृहस्पतिसवेन व्याख्यातः † ॥ २३ ॥

स गोसवो बृहस्पतिसवेनोक्तो व्याख्यातः अभिषेकादिविध्यन्त-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

सामान्यं य एनं पुरस्कुर्वीरन्नन्वग्भूतवृत्तिं तत ऊर्द्धं तेषु वर्त्तयेत् स्थपतिरिति चैनन्त आचक्षीरन्निति ॥ २३ ॥

अयुतं त्वस्य दक्षिणाः* ॥ २४ ॥

अयुतन्तु अस्य दक्षिणाः स्युः श्रुतत्वात् तुशब्दो विशेषणार्थः अन्यत् समानं बृहस्पतिसवेन स्यात् दक्षिणास्तु अत्रायुतं स्युः ॥ २४ ॥

सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयुस्ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्* ॥ २५ ॥

मरुत्स्तोमे ब्राह्मणं पठति एतेनैव क्षौन्या यजेदिति अत आरभ्यते सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयुः ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति सखित्वं नाम प्रीतिपूर्वकं भवति तद्ये समानजातीया एकत्र सम्पादयेयुः भ्रातरो वा ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति ॥ २५ ॥

तस्य दक्षिणा यथा रूपाः पञ्च शारदीये पशव आलभ्यन्ते तेषां यथोत्साहं दद्युः* ॥ २६ ॥

तस्य मरुत्स्तोमस्य दक्षिणाः तद्रूपाणां पशूनां यथोत्साहं दद्युः तस्येति निर्द्देशः क्रियते अयमेकमस्य वा भवति त्रयाणां वेति तद्यदेकस्य स्याद्यदि त्रयाणां तस्य तस्य पञ्चशारदीये सामान्यं मरुत्स्तोमत्वम् ॥ २६ ॥

येषां केषाञ्चेति धानञ्जय्यः* ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

धानञ्जय्य आचार्य्य आह येषां केषाञ्च पशूनां यथोत्साहं दद्युरिति ॥ २७ ॥

कुलदक्षिणा इन्द्राग्न्योः कुलायः* ॥ २८ ॥

इन्द्राग्न्योः कुलाये गवां कुलानि कृत्वा सरस्वत्याः कुलमिदं विश्वरूपाया इदं गङ्गायाः इत्येवमादिसंख्यं प्रकृतिं पूरयेत् कुलादाने प्रयोजनं कुलाय इति शब्दसामान्यात् ॥ २८ ॥

सहस्रमिन्द्रस्तोमे* ॥ २९ ॥

इन्द्रस्तोमे सहस्रं दक्षिणाः राजयज्ञत्वात् ॥ २९ ॥

राजपुरोहितौ यजेयातामिन्द्राग्न्योः स्तोमेन* ॥ ३० ॥

राजा च पुरोहितश्च राजपुरोहितौ तावेकत्र यजेयातामिन्द्राग्न्योः स्तोमेन एवं हि ब्राह्मणं राजा च पुरोहितश्च यजेयातामिति ॥ ३० ॥

गायत्रीसम्पन्ना दक्षिणा ब्राह्मणो दद्यात् जगतीसम्पन्ना राजा* ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणं गायत्रीञ्च जगतीञ्च सम्पद्यत इति ब्राह्मणो गायत्रीसम्पन्ना दक्षिणा दद्यात् गायत्रीसम्पच्चतुर्विंशतिः राजा जगतीसम्पन्ना दक्षिणा दद्यात् जगतीसम्पन्ना अष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३१ ॥

काममन्तु पृथग्यजेयातां तयोरेवमेव दक्षिणाः † ॥ ३२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

कामन्तु पृथक्स्नाना यजेयातां तयोरेवमेव दक्षिणाः स्युः गायत्री-सम्पन्ना ब्राह्मणस्य जगतीसम्पन्ना राज्ञः ॥ ३२ ॥

विघनाभ्यां पशुकामो यजेताभिचरन्वा* ॥ ३३ ॥

विघनौ द्वौ पठितौ ताभ्यां पशुकामो यजेताभिचरन्वा उभयथा श्रुतिः पशुकामस्यापि तौ भवतः अभिचरतोऽपि श्रुतिसामर्थ्यात् ॥ ३३ ॥

सोमसामाथर्वणं वेत्याथर्वणं पशुकामयज्ञे कुर्यात् सोमसामाभिचरतः* ॥ ३४ ॥

मशकः पठति सोमसामाथर्वणं वेति तत्किमयं तुल्यविभाषा अथ विनिविष्टविभाषेति सोऽयमाचार्य्यो विनिवेशं कल्पयति यदा पशुकामः स्यात् तदास्मिन्नाथर्वणं कुर्य्यात् अभिचरतः सोमसाम कुर्य्यात् ॥ ३४ ॥

बृहतीसम्पन्नाः दक्षिणाः पशुकामस्य* ॥ ३५ ॥

पशुकामस्य बृहतीसम्पन्नाः दक्षिणाः स्युः षड्त्रिंशदक्षरा बृहतीति ॥ ३५ ॥

इषुणाभिचरतो व्याख्यातौ* ॥ ३६ ॥

अभिचरत एतौ विघनौ इषुणा व्याख्यातौ इषोर्यो विधिरुक्तः स सर्वोऽपि भवतीति ॥ ३६ ॥

सन्दंशवज्रौ च* ॥ ३७ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

सन्दंशवज्रौ च क्रतू इषुणा व्याख्यातौ ॥ ३७ ॥

राजानꣳसन्दꣳशेनाभिचरेज्जनपदं वज्रेण* ॥ ३८ ॥

राजानं सन्दंशेन क्रतुना अभिचरेत् जनपदं वज्रेण ॥ ३८ ॥

राजानमभिचरन्व्यत्यासमेनौ प्रयुञ्जीत* ॥ ३९ ॥

राजानमभिचरन् एनौ सन्दंशवज्रौ व्यत्यासं प्रयुञ्जीत व्यत्यासः सन्दंशं कृत्वा वज्रं वज्रं कृत्वा सन्दंशं अनेन न्यायेन ॥ ३९ ॥

ज्योतिष्टोमेनैवान्ततो यजेत शान्त्यर्थः शान्त्यर्थः* ॥ ४० ॥

एताभ्यां सन्दंशवज्राभ्यामिष्ट्वा ज्योतिष्टोमेन यजेत शान्त्यर्थः ननु मत्रकेनोक्तं क्लृप्तो ज्योतिष्टोमः शान्त्यर्थ इति उच्यते तत्र सन्दंशवज्रावनधिकृत्योक्तं इह सन्दंशवज्रावधिकृतौ अतः पुनराह ॥ ४० ॥

इति नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा अहीनाः* ॥ १ ॥

उक्ता एकाहाः साम्प्रतमहीना विवक्षिताः तेषां परिभाषामारभ्यते पौर्णमासीदीक्षेत्यादिना पौर्णमास्यां दीक्षित्वा मासेनापवर्गो येषान्त इमे पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा इति अपवर्गः समाप्तिः अहीना इति व्यावहारिकी संज्ञा त्रिकाण्डो यज्ञः एकाहा-

---

* शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

होमाः सत्राणीति अयं निश्चयः ज्योतिष्टोमातिरात्राद्यः एते सर्वे पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गाश्चेति केचित्तु प्रलोभना कुर्वन्ति ये मासापवर्गास्ते पौर्णमासीदीक्षा इति मासापवर्गा तथा पौर्णमासी-दीक्षात्वमुपपद्यत इति के पुनर्मासापवर्गा इत्युच्यते ये सुत्याभ्यु-च्चयिनस्ते मासापवर्गा इति वक्ष्यति एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं त्रिंशे वा सुत्याभ्युच्चय इति सूत्रं कृत्वा वयन्तु ब्रूमः ये च सुत्याभ्युच्चयिनो ये च न सर्व्वेषामहीनशब्दः सामान्यः श्रुतिप्रामाण्यात् ज्योतिष्टोमा-तिरात्रादारभ्य यावत्पौण्डरिक इति उच्यते यदि च ये सुत्याभ्युच-यिनः तेषु पौर्णमासीदीक्षता मासापवर्गता चेष्टाभविष्यत् न शेषेषु विधिरारप्स्येत अस्मिन् काले दीक्षा इयत्यश्च दीक्षोपसद इति येन पुनर्विशेषेण विधिरारभ्यते तेन च मन्यामहे सर्वेषामयं सामान्यो विधिरिति ॥ १ ॥

तेषां द्वादशोपसदः* ॥ २ ॥

तेषामहीनानां द्वादशोपसदः स्युः तेषामिति निर्देशः क्रियते अन्यत्रास्मात् यमाहुत्यामादेश इति इह पुनः किमनादेश इति न प्रतीतिः अनादेशग्रहणात् सामान्यस्य विधेर्विशेषकस्य च विकल्पः प्राप्नोति जमदग्निपञ्चशारदीयादिवत् तेन तेषामित्यारभ्यते तेषामेव पौर्णमासीदीक्षाणां मासापवर्गाणां द्वादशोपसदः स्युः अन्यत्र यथा-देशमेवेति अपरे पुनर्ब्रुवते अनादेशग्रहणाद्विकल्प एवेति ॥ २ ॥

षड़िति धानञ्जय्यः* ॥ ३ ॥

---

* आश्वायबोन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

धानञ्जय्य आचार्य्य आह षडुपसदः स्युरिति ॥ ३ ॥

एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं त्रिंशे वा* ॥ ४ ॥

यज्ञपुच्छमतिरात्रः सेयं विनिविष्टविषया विभाषा त्रिंशिनि मासे एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं स्यात् एकोनत्रिंशिनि त्रिंशे एवं पौर्णमास्यां दीक्षितस्य पौर्णमास्यामेव यज्ञपुच्छं भवति ॥ ४ ॥

सुत्याभ्युच्चये दीक्षा प्रति ह्रासः † ॥ ५ ॥

उपसदां नियमः अतः द्वादश षड़िति वा सुत्यास्वपि नियतविषय एव तत्सुत्योपसत्सु शेषेण दीक्षा भवति द्विरात्रप्रभृतिषु सुत्याभ्युच्चयेन प्रतिसुत्यं दीक्षाणां ह्रासः स्यात् ॥ ५ ॥

सर्वेऽतिरात्रा अहीना द्विरात्रप्रभृतयस्त्वाहर्गणा अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणाः प्राक् चतूरात्रेभ्यः † ॥ ६ ॥

सर्वशब्दो निरवशेषवाची सर्वेऽतिरात्रा अहीनाः सिद्धे सति विध्यन्तरमारभते द्विरात्रादयस्त्वाहर्गणाः सर्वेऽहीना अश्वमेधादन्ये सर्वे सहस्रदक्षिणाः प्राक्चतूरात्रेभ्यः सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते येऽप्यहीनकाण्डेन सन्त्यतिरात्राः यथा केशवपनीयसाकमेधव्युष्टिद्विरात्रादयश्चेति ये चान्ये शाखान्तरदृष्टाः सन्त्यतिरात्रादयः सर्वे सहस्रदक्षिणा इति कः पुनर्विशेष आहीनिक्ये यदा दीक्षाकालोऽपि प्रतिविशिष्टः दक्षिणा अपि रात्रिविशेषे पृथक् समाम्नायान्तरतया

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति।

निवृत्ता तद्दाहीनिक्ये सति को विशेषः स्यादिति उच्यते उपसद्-स्तावद्दाहीनिक्यः स्युः यथां सम्भवोऽस्ति एवं कृत्वा निदानकारोऽपि चिद्रुमहीनेष्वित्युपक्रम्य केशवपनीयप्रकरणमाह प्राचीनस्तोम उत्तरः इत्येवमधिकृत्य अथापीदं द्वितीयं यज्ञस्थानं यद्दीनो द्वितीयो वर्णः क्षत्रिय इति ॥ ६ ॥

तत्प्रभृतीनां भूयस्यः सुत्याभ्युच्चयेन* ॥ ७ ॥

यदिति पूर्वनिर्देशः चतूरात्रप्रभृतीनां भूयस्यः सहस्रा दक्षिणाः स्युः सुत्याभ्युच्चयेन यथा यथा सुत्या वर्द्धयेरन् तथा तथा दक्षिणा वर्द्धयेरन् कः पुनरुपजनः स्यादिति उच्यते द्वौ न्यायौ दृष्टौ एकस्त्रैरात्रिकः प्रतिविनाशो दृष्टः त्रयस्त्रिंशच्च त्रीणि च शतानि प्रथमेऽहनि देयास्तथा द्वितीये तथा तृतीये तथानुकारवचने अथ चतुर्थादिष्वपि प्रतिसुत्यं अपरोन्यायः यथा दीयमानासु पौण्डरीके अयुतमुपपद्यते तथोपजनं कुर्य्यादिति पञ्चविंशं शतं सहस्रस्योपजन इति एका एवमयुतोत्पत्तिः पौण्डरिक इति ॥ ७ ॥

ताः समं सर्वेष्वहःसु विभाजं दद्यात्† ॥ ८ ॥

विभज्य विभज्य विभाजम् ॥ ८ ॥

समानुपपत्तावुत्तमेऽहनि भूयिष्ठाः † ॥ ९ ॥

यत्र समप्रविभागेनोपपद्यते तत्र उत्तमेऽहनि भूयिष्ठा दद्यात् याः समं विभागं नोपपद्येरन् ताः सर्वा उत्तमेऽहनि दद्यात् ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

अयुतमेकादशरात्रे दद्यात्* ॥ १० ॥

एकादशरात्रे पौण्डरीके अयुतं दद्यात् ननु तत्किमिदमारभ्यते यदा अयुतमेव श्रुतं तत्र उच्यते, प्रविभागार्थमारभ्यते ॥ १० ॥

नव नव पूर्वेष्वहःसु शतानि सहस्रमुत्तमे* ॥ ११ ॥

नवनवशतानि पूर्वेष्वहःसु प्रथमादिषु यावद्दशममिति उत्तमे एकादशे सहस्रं दद्यात् तत्र हि यद्दशममधिकं शतं तत्र समं प्रविभागं कर्त्तुमेकादशसु अहःसु नव नव भवन्ति एकावशिष्यते सा उत्तमेऽहनि दीयते एवं प्रविभागो माभूदित्यत आह यद्येवं नव नव पूर्वेष्वहःसु शतानीति उक्ते सहस्रमवशिष्यते तदुत्तम एव दास्यते तत्किमिदमारभ्यते सहस्रमुत्तम इति उच्यते उत्तमेऽहनि द्वादशाहे उपजनन्यायेन दक्षिणाविभागाः प्राप्ताः तासु प्राप्तास्वाह सहस्रमुत्तम इति उच्यते नैतद्युक्तं प्रधाने ज्ञापकज्ञापिता दक्षिणा इति न युक्ता अन्याः प्रविष्टा द्वारेण सुचिनानाहताः तस्माद्य प्रत्यहं सहस्रं दद्यात् दक्षिणा प्रवादमात्रं भवति सहस्राण्यादिष्टतामिति ॥ ११ ॥

अप्तोर्यामिणि कृता गर्भाः कल्पेन † ॥ १२ ॥

अप्तोर्याम्णि पठति विश्वजितानि पृष्ठानां गर्भा इति ॥ १२ ॥

रथन्तरं वा पृष्ठम् † ॥ १३ ॥

भवत्यप्तोर्याम्णि वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ १३ ॥

तस्य स्थाने वार्हतं वाजजित् † ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्य रथन्तरस्य स्थाने यत्प्रकृतेऽप्तोर्यामण्णि बृहत्यां कल्पितं तस्य स्थाने बार्हतं वाजजित् स्यात् बृहत्यां भवं बार्हतं तस्य ग्रहणं क्रियते अन्यत्रापि रथन्तरं कल्पकेन बृहता रथन्तरस्थाने बार्हतं वाजजित् स्यात् यथा चतुर्विंशे चतुर्विंशमरथन्तरपृष्ठं वा बृहदनुष्टुप्कमिति ॥ १४ ॥

बृहद्द्वारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे* ॥ १५ ॥

एतस्मिन् कल्पे बृहद्वारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे स्यातां तृतीयचतुर्थे ॥ १५ ॥

कालेयस्यर्क्षु वारवन्तीयम्* ॥ १६ ॥

कालेयस्यर्क्षु वारवन्तीयं स्यात् चतुर्थं पृष्ठम् ॥ १६ ॥

तस्य स्थाने पूर्वम्* ॥ १७ ॥

तस्य वारवन्तीयस्य स्थाने अतिरिक्तस्तोत्रेषु पूर्वं वारवन्तीयं स्यात् ॥ १७ ॥

समं तस्य च कालेयम् † ॥ १८ ॥

समं तस्य स्थाने यद्बृहत्यां कल्पितं तस्य स्थाने कालेयं स्यात् चशब्दो विकल्पानुकर्षणार्थः ॥ १८ ॥

पार्थस्यौशनम् † ॥ १९ ॥

पार्थस्य स्थाने माध्यन्दिनान्त्यमौशनं स्यात् ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

त एव गर्भाः पृष्ठेषु* ॥ २० ॥

पृष्ठेषु त एव गर्भाः स्युः ये मशकेनोक्ताः ॥ २० ॥

वैश्वजिता न्याज्यान्याज्येषु गर्भान् कुर्य्यादिति धानञ्जय्यः षाष्ठिकान्युक्थान्युक्थेषु* ॥ २१ ॥

अपरं विकल्पं धानञ्जय्य आचार्य्य आह मशकक्लृप्तेऽप्तोर्यामणि वैश्वजिता न्याज्यान्याज्येषु गर्भान् कुर्य्यादिति विश्वजिति भवानि वैश्वजितानि षाष्ठिकानि उक्थान्युक्थेषु गर्भान् कुर्य्यादिति षष्ठेऽहनि भवानि षाष्ठिकानि अपरः पक्षः ॥ २१ ॥

यथैवार्षेयकल्पेन कृतमिति शौचिवृक्षिः* ॥ २२ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह यथैवार्षेयकल्पेन कृतं विधानं तथैव स्यात् अवधारितमिति अपरः पक्षः ॥ २२ ॥

ज्योतिष्टोमे वातिरात्रेऽतिरिक्तस्तोत्राण्यादध्यात् षोडशिमतीति शाण्डिल्यः* ॥ २३ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह यथा मशकेन क्लृप्तं तथैव स्यात् अथवा ज्योतिष्टोमे वातिरात्रे षोड़शिमति अतिरिक्तस्तोत्राणि कुर्य्यात षोड़शिमतीति अषोड़शिको ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽपि इत्यज्योतिष्टोमोऽपीत्येव ज्ञापयति ॥ २३ ॥

त एव गर्भाः पृष्ठेषु यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भम्* ॥ २४ ॥

त एव गर्भा मशकोक्ताः स्युः यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भं स्यात् यज्ञ-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

एवमपि सूत्रकारस्य कल्पं दर्शयति अपि वा सर्वाण्यावर्त्तानि वैश्व-जितैरावर्त्तिभिः गर्भवन्ति कुर्य्यात् तत्र छन्दस्त्वरते तस्य वैरूपं विधृत्या इति ॥ २४ ॥

इति नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी प्रकाश ।

त्रिरात्राणां प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात् ग्रावस्तुते च* ॥ १ ॥

त्रिरात्रे सहस्रं श्रुतं दक्षिणाः ताः प्रतिविभागं प्रविभिष्टो-विभाग उच्यते उक्तम् अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणा इति तत् येऽश्व-मेधादन्ये त्रिरात्रास्तेषामयं दक्षिणाप्रविभाग उच्यते त्रिरात्राणां प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात् होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिपोतृ-नेष्ट्रच्छावाकाग्नीध्रेभ्यो ग्रावस्तुते च प्रथमएव दद्यात् सा च मात्रा वक्ष्यते यस्य यावती देया ॥ १ ॥

छन्दोगेभ्य उत्तमे* ॥ २ ॥

उत्तमेऽहनि छन्दोगेभ्यो दद्यात् ॥ २ ॥

मध्यमइतरेभ्यः* ॥ ३ ॥

ये अनुक्तास्तेभ्यो मध्यमेऽहनि दद्यात् ॥ ३ ॥

---

* श्राह्मायष्वोऽप्येवं किन्तु एतत् स्थानान्तरेऽस्ति ।

शतमेकैकस्मै मध्यतः कारिभ्यो दद्यात्* ॥ ४ ॥

एकैकस्मै मध्यतः कारिभ्यो होत्रादिभ्यो महर्त्विग्भ्यः शतं शतं दद्यात् ॥ ४ ॥

पञ्चाशतमर्द्धिनीभ्यः* ॥ ५ ॥

अर्द्धिनीभ्यो होत्रादिभ्यः पञ्चाशतं पञ्चाशतं दद्यात् एकैकस्मा इति प्रकृतम् अर्द्धिन्य उक्ताः अर्द्धिन्यस्तृतीयिन्यः पादिन्यः इति ॥ ५ ॥

तृतीयिनीनां विꣳशतिं पोत्रे तथा नेष्ट्रे* ॥ ६ ॥

तृतीयिनीनां होत्राणां विंशतिं पोत्रे दद्यात् तथा नेष्ट्रे विंशतिं दद्यादित्येतदुक्तं भवति ॥ ६ ॥

त्रिꣳशतमितराभ्यामाग्नीध्राय च पादिनीनाम् † ॥ ७ ॥

इतराभ्यां तृतीयिनीभ्यां होत्राभ्यां त्रिंशतं दद्यात् आग्नीध्राय च पादिनीनां त्रिंशतमेव दद्यात् ॥ ७ ॥

नवोन्नेत्रे दशेतराभ्याम् ‡ ॥ ८ ॥

पादिनीनामुन्नेत्रे नव दद्यात् इतराभ्यां पादिनीभ्यां दश दश दद्यात् ॥ ८ ॥

अन्वहन्तून्नेत्रे समं दद्यात् ‡ ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु एतत् स्थानान्तरेऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यास्तक्ताः उन्नेत्रे नव दक्षिणास्ता एव विभज्यान्वहं दद्यात् तिस्र-स्तिस्रः ॥ ९ ॥

दश सदस्याय प्रथमेऽहनि सप्ततिं द्वितीये विंशतिं तृतीये* ॥ १० ॥

सदस्याय प्रथमेऽहनि दश दद्यात् द्वितीयेऽहनि सप्ततिं दद्यात् तृतीये विंशतिं दद्यात् ॥ १० ॥

दशदशार्षेयप्रवादिभ्यो य उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ ११ ॥

आर्षेयप्रवादिभ्यो दश दश दद्यात् ये ब्राह्मणेनोक्ताः य आर्षेयो विद्वानित्येवमादयः, विद्वानविद्वानित्येतस्मिन् संशय आह ॥ ११ ॥

अनूचानौ पूर्वयोरह्नोरननूचान उत्तमे* ॥ १२ ॥

विद्वांसौ पूर्वयोरह्नोरविद्वानुत्तमे ॥ १२ ॥

दशशतं शिष्यन्ते ता ऋत्विग्भ्यो दद्यात् प्रसर्पकेभ्यो वा* ॥ १३ ॥

दशाधिकं शतमेव शिष्यते दक्षिणानां ताः सर्वेभ्यो ऋत्विग्भ्यो विभज्य दद्यात् प्रसर्पकेभ्यो वा दद्यात् ॥ १३ ॥

सहस्रतमीं मध्यमेऽहनि ब्रह्मण आग्नीध्राय च † ॥१४॥

सहस्रस्य पूरणी सहस्रतमी तां सहस्रतमीं मध्यमेऽहनि ब्रह्मणे

---

* ब्राह्मायणीयोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायणीयेऽतिरिक्तपाठोऽस्ति ।

Digitized by Google

दद्यात् आग्नीध्राय च दद्यात् उक्तम् अथैषा द्विदेवत्या त्रिरूपा ब्रह्मणो द्वे तृतीये तृतीयमग्नीध्र इति कानि पुनस्तानि रूपाणीत्युच्यते ॥१४॥

शुक्लं कृष्णं रोहितमित्यस्या रूपाणि* ॥ १५ ॥

शुक्लादीनि अस्याः सहस्रतम्याः त्रीणि रूपाणि ॥ १५ ॥

दशकला ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्रायैका ममेत्यपाकुर्वीत* ॥१६॥

तां सहस्रतमीं षोड़शधा कलशो विभज्य यजमानो दश कला ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्राय एका मम इत्यपाकरणं कुर्वीत ॥ १६ ॥

तामन्यया गवा निष्क्रीय दक्षिणेऽस्याः कर्णे गोनामानि जपित्वा गोष्वपि सृजेत* ॥ १७ ॥

तां सहस्रतमीं यजमानः अन्यया गवा निष्क्रीय दक्षिणे अस्या गोः कर्णे गोनामानि जपित्वा काम्यासीत्येतदादीनि अन्यासु गोष्वपि सृजेत ॥ १७ ॥

ज्योतिष्टोमविधिरनन्तराम्नानात् द्वादशाहभूतस्य स्यात्† ॥ १८ ॥

इह ब्राह्मणं कृत्स्नं ज्योतिष्टोमविधिमाम्नायानन्तरं द्वादशाहविधिमामनति ततो द्वादशाहानन्तरं पुनरेकाहादौ पुनर्ज्योतिष्टोमविधिं समामनति तत एकाहान् समाप्याहीनानामादौ पुनर्ज्योतिष्टोमविधिमामनति तत्रायं संशयः किमयं ज्योतिष्टोमविधिः अन-

---

* कात्यायनोऽप्येवं किन्तु एतेषु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† कात्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

न्तराम्नानात् द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य भवति उत स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्येति किं पुनरेतस्याश्चिन्तायाः प्रयोजनमिति चेत् उच्यते यदि तावद्द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य स्यात् तदा उत्तरयोराम्ना-ययोर्द्रव्यान्तरं कल्पयितव्यम् अथ पुनः सार्वत्रिकः ततः पुनराम्नाये प्रयोजनं वक्तव्यम् एतस्मिन् संशयेऽयमाचार्य्यः शास्त्रमारभते ज्योति-ष्टोमविधिरित्यादिना ज्योतिष्टोमस्यासौ विधिः द्वादशाहभूतस्य स्यादिति किंकारणम् अनन्तराम्नानादिति यस्मादनन्तरो द्वादशाह आम्नातः ॥ १८ ॥

तल्लिङ्गदर्शनाच्च यथा पृष्ठानाम्* ॥ १९ ॥

किञ्चान्यत् द्वादशाहिकलिङ्गदर्शनात् थाल् प्रकारवचने यथा पृष्ठानां यथा स्तोमानाञ्च ॥ १९ ॥

पुनराम्नानाच्चाद्यैनैकाहादौ* ॥ २० ॥

किञ्चान्यत् यस्माद्याद्यैनैकाहादौ पुनर्ज्योतिष्टोमविधिराम्नातः तस्मात् द्वादशाहभूतस्य स्यादिति ॥ २० ॥

नाना प्रकरणवत्तु चोदितानामानन्तर्य्यात् सम्बन्धो न स्याद्यथोपचव्यर्त्तपेययोः* ॥ २१ ॥

नन्वेवं स्यात् तुशब्दः पूर्वपक्षव्यावर्त्तकः यदुक्तं द्वादशाहभूतस्य स्यादिति तत्र नाना पृथक् तस्मिन् स्वस्मिन् प्रकरणे चोदितानां क्रमेण आनन्तर्य्यात् सम्बन्धो न स्यात् नह्यानन्तर्य्यं सम्बन्धकारणं

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

यथा उपहव्यस्य च ऋतपेयस्य च प्रकरणवचोदितयोर्न सम्बन्धो भवत्यानन्तर्य्यात् ॥ २१ ॥

लिङ्गग्रहणञ्चान्यार्थेन यथा षष्ठेऽहनि शक्वरीणाम्* ॥२२॥

अथ यदुक्तं तल्लिङ्गदर्शनाच्चेत्यत्र ब्रूमः लिङ्गग्रहणं अन्यार्थेन कृतं किञ्चिदेवार्थमुद्दिश्यान्यन्तदर्थेन कृतं यथा षष्ठेऽहनि शक्करीणां ग्रहणं कृतं मृज्यमानः सुहस्त्येति षिमानां रूपं समानं वै षिमानाञ्च रूपं रेवतीनाञ्च षिमाभ्यो ह्यधिरेवत्यः प्रजायन्त इति ॥ २२ ॥

शेषविधेः पुनराम्नानम्* ॥ २३ ॥

अथ यदुक्तं पुनराम्नानाच्चाहीनैकाहादावित्यत्र ब्रूमः शेषस्य विधेः पुनराम्नानं न सर्वस्य शेषविधेरिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी कः पुनः शेषविधिरिति उच्यते प्रतिसवनं तावत् स्तोमविन्यासः त्रिवृत्पञ्चदशौ प्रातःसवनमिति तस्य नवतिशतं स्तोत्रीया इति संख्यादेशः तस्य द्वादशं शतं दक्षिणा इति दक्षिणानियमः तथा अहीनादौ त्रिवृद्बहिष्पवमानमित्यत आरभ्य प्रतिस्तोत्रं स्तोमविन्यासः अतिरात्रेणेति संस्थाचोदना ऋद्धिकामफलचोदना एतदर्थं पुनराम्नानम् ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

इति नवमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

तस्मिन् स्वतन्त्रेऽहीनरात्रिः स्यादविशेषेण ह्यहीनेषु चोद्यते* ॥ १ ॥

तस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽतिरात्रे स्वतन्त्रे नाङ्गभूते आहीनिकी रात्रिः स्यात् यस्मादविशेषेण अहीनेषु चोद्यते हिशब्दः कारणोपदेशार्थः सर्वेऽतिरात्रा अहीना इति ॥ १ ॥

प्राकृती त्वेव स्यादधिकृत्याम्नानात्* ॥ २ ॥

प्राकृती त्वेव स्यात् प्राकृतौ भवा प्राकृती तुशब्दः पक्षान्तरनिवृत्तये यदुक्तमाहीनिकी स्यादिति तन्न एवशब्दोऽवधारणार्थः नैवाहीनिकी स्यात् किंकारणम् अधिकृत्याम्नानात् यस्मादधिकृत्य ज्योतिष्टोमं सा रात्रिराम्नाता ॥ २ ॥

अविशेषचोदना शेषे यथा चतुरवत्तम्* ॥ ३ ॥

अथ यदुक्तमविशेषेण ह्यहीनेषु चोद्यत इति तत्रोच्यते अविशेषचोदना शेषे स्यात् सर्वसोमादिषु यथा चतुरवत्तं सर्वत्राविशेषेण भवति पञ्चावत्तन्तु भृगूणामिति तच्चतुरवत्तं भृगुणाविशेषेण भवति एवमविशेषचोदना ज्योतिष्टोमशेषे भवति ॥ ३ ॥

एतेनोक्तमोङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे* ॥ ४ ॥

एतेन न्यायेनोक्तमाख्यातम् ओङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे

---

* शाट्यायनकोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अविशेषचोदितं सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोद्गीथादानन्तद्रथन्तरे प्रत्याम्नातं वाचा वागित्यादेर्यमिति ॥ ४ ॥

समुच्चयस्तु नानार्थत्वात् प्रस्तावशान्त्यर्थो हि वागुद्गीथादेरोङ्कारः* ॥ ५ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तमोङ्कारो वाचा निवर्त्तितः तत्र समुच्चयः स्याद्वागोङ्कारयोः कस्मात् नानार्थत्वात् वाक् प्रयोगः प्रस्तावशान्त्यर्थः उद्गीथादेरोङ्कारः शान्त्यर्थः कथं पुनर्वागोङ्कारयोः शान्त्यर्थतेति उच्यते एवं ब्राह्मणमाह वज्रेण वा एतत् प्रस्तोतोद्गातारमभिप्रवर्त्तयति यद्रथन्तरं प्रस्तौति समुद्रकं तर्ह्योङ्गायेत् वागित्यादेयं वाग्वै समुद्रः समुद्रमेवान्तर्दधात्यहिंसाया इति तत् यत् वज्रेणाभिप्रवर्त्तनं तस्य वाचा समुद्रभूतायां अन्तर्द्धानं क्रियते अहिंसार्थम् ओङ्कारस्तूद्गीथादेः शान्त्यर्थः प्रस्तुतं वै सामावसीदति तदुद्गातौङ्कारेण विष्टभ्नोति तत्प्रसुतं सामावसीथमानमुद्गातौङ्कारेण चिपति तदेवं नानार्थत्वात् वागोङ्कारयोः समुच्चयः स्यात् उभयोः क्रिया ॥ ५ ॥

वाक्तु पूर्वमेवं यथार्थप्रत्यासत्तिः † ॥ ६ ॥

एवं वागोङ्कारयोरेकत्र समुच्चयीभूतयोः कस्य पूर्वं प्रयोगोऽस्तित्यतआह वाक् तु पूर्वं स्यात् एवं क्रियमाणे यदर्थं वाक् प्रयुज्यते

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

Digitized by Google

सोऽर्थः प्रत्यासन्नतरो भवति प्रस्तावानन्तरं वाचि क्रियमाणा-याम् ॥ ६ ॥

उत्तरा वा जघन्यविधेराचाराच्च* ॥ ७ ॥

उत्तरा वा वाक् स्यात् यस्मादादित आरभ्य स्तोत्राणाम् ओङ्कारेण प्रवृत्तमुद्गीथादानं वाचा जघन्यविधानं रथन्तरे किञ्चा-न्यत् समाचारश्च दृश्यते आचारः पारम्पर्य्यमविच्छिन्नः लोकेऽपि ब्रह्मण आदानमोङ्कारपूर्वकमेव भवति तस्मादोङ्कार एव पूर्वमुत्तर-काला वाक् ॥ ७ ॥

एकस्तोमेषु वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमा रात्रिः स्यात्तथा सन्धिरुभयथ्(?) स्वविकारेण वर्त्तते † ॥ ८ ॥

इह त्रिवृतातिरात्रेण ब्रह्मवर्चसकामो यजेतेत्यारभ्य चतुर एकस्तोमानामनति तथा त्रयस्त्रिवृतो तिरात्राः सर्वे षोड़शिमन्त इति वैदत्रिरात्रे श्रुतिः तत्रायं संशयः किमयमहःस्तोमो विधीयते भूयस्त्वादहःसंयोगः रात्रिर्यथाक्लृप्तस्तोमैव अथवा अहःसंयोगात् सरात्रिकाण्यहानि तत्स्तोमान्येवेति एतस्मिन् संशये आचार्य्यः शास्त्रमारभते एकस्तोमेष्विति एकस्तोमेषु चतुर्षु वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमारात्रिर्भवेत् यथा सन्धिः स्वस्तोमकः कः पुनः रात्रेः स्वस्तो-मक इति उच्यते स्वजातितः पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिरिति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यत्र सन्धेर्नोपपद्यते त्रिवृतातिरात्रेणेति च विशेषचोदना* ॥ ९ ॥

अथ व्यावृत्तः पक्षः यदुक्तमेकस्तोमे वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमा रात्रिः स्यादिति तथा सन्धिरिति तत्र त्रिवृतातिरात्रेणेति त्वविशेषचोदना नायं विशिनष्टि अतस्त्रिवृतां स्वस्तोमा रात्रिस्तथा सन्धिरिति इत्याह त्रिवृतेति ॥ ९ ॥

वृत्त्यपेक्षा चादेशेन क्रियते यथा षोडशं प्रथमं रात्रिषामेति† ॥ १० ॥

यदुक्तमुभयं स्वविकारेण वर्त्तत इत्यत्र ब्रूमः आदेशे वृत्त्यपेक्षा न विद्यते आदेशो हि बलवान् यथा षोडशं प्रथमं रात्रिषामेति आदेशेन सामान्यावृत्तिः प्रत्याम्नाता ॥ १० ॥

अर्थोक्तिः सन्धावावापः‡ ॥ ११ ॥

यदुक्तं पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यत्र सन्धेर्नोपपद्यत इत्यत्राप्यर्थोक्तः आवापः स्यात् कोऽर्थः पराक्त्वञ्च ॥ ११ ॥

अभ्यासो वा‡ ॥ १२ ॥

अभ्यासो वा स्यात् अर्थोक्त एव कथमर्थोक्तः न हि पराक्त्वं श्रुतं सन्धौ त्र्यचतृचाश्चोदिताः तेषां स्तोमवशेन पराक्त्वं कृतं इहापि स्तोमवशेनाभ्यासः क्रियतां ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं विशेषोऽपि कृतः।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

Digitized by Google

ब्राह्मणमाज्यदोहानामग्निमुपनिधाय स्तुवत इति होतुर्धिष्ण्येऽग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि यं मध्यन्दिन आनयेयुः* ॥१३॥

आज्यदोहानां ब्राह्मणमग्निमुपनिधाय स्तुवत इति तत्रायं संशयः कस्मिन् देशे तदुपनिधानं कुतश्चाग्निराहर्त्तव्य इति अत आह होतुर्धिष्ण्येऽग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि यं मध्यन्दिने धिष्ण्यविहरण आनयेयुः यावदाज्यदोहकाल इति तत्र ह्यार्भवे आज्यदोहम् ॥ १३ ॥

प्रातःसवन उत्तरयोरह्नोः † ॥ १४ ॥

द्वितीयतृतीययोः प्रातःसवने धिष्ण्यविहरणाय यमानयेयुः तं धारयेयुः यावदाज्यदोहकाल इति तयोर्हि मध्यन्दिने आज्यदोहे ॥ १४ ॥

स्तोत्रवेलायामेनं प्रज्वलयेयुः † ॥ १५ ॥

स्तोत्रवेलायामेनमग्निं प्रज्वलयेयुः सर्वेष्वहःसु ॥ १५ ॥

तमनुमन्त्रयेताग्निरसि वैश्वानरो नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरिति ‡ ॥ १६ ॥

तमग्निमनुमन्त्रयेतोद्गाता प्रज्वलितमग्निरसीति मन्त्रेण यथा सूचितेन ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य सप्तमी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ अष्टमी कण्डिका ।

सहस्रपोषकामः शबलीहोमं कुर्वीत* ॥ १ ॥

गर्गत्रिरात्रस्यानन्तरं शबलीहोमस्य ब्राह्मणम् तस्य विधानमुच्यते सहस्रपोषं कामयते सहस्रपोषकामः यः कामयते सहस्रं मम पोषः स्यादिति स शबलीहोमं कुर्वीत किं तत्सहस्रं पशूनामित्यपरे वर्णयन्ति सहस्रपोषकाम इति सहस्रं बिभृयादिति पूर्व एवत्वर्थः कथं गम्यते वक्ष्यति प्रथमतश्चेत्तु श्वा गर्दभो वा प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यादिति तेन पशुकामस्येति सुतरामुपपद्यते ॥१॥

नात्रिरात्रयाजीति शाण्डिल्यस्त्रिरात्रो वा एतां प्रदापयतीति ह्याह † ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह न अत्रिरात्रयाजी शबलीहोमं कुर्वीत यस्माद्ब्राह्मणं सम्बन्धं दर्शयति त्रिरात्रो वा एतां प्रदापयतीति ॥ २ ॥

यः कश्च सहस्रपोषकाम इति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह यः कश्च सहस्रपोषकामः स्यात् त्रिरात्रयाजी अत्रिरात्रयाजी वा शबलीहोमं कुर्वीतेति नास्य त्रिरात्रो निमित्तं कामो निमित्तम् ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्य केशश्मश्रूणि वापयित्वाहतं वसनं परिधायानन्तर्हिते स्थण्डिले द्वादशरात्रिरधः शयीत तप्तं क्षीरं पिबन्* ॥ ४ ॥

वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्येति नियमः केशश्मश्रूणि वापयित्वा-हतं वसनं परिधाय अहतम् अभुक्तपूर्वम् अनन्तर्हिते स्थण्डिले आस्तरणेनास्तृते द्वादशरात्रीरधः शयीत आम्नाणं द्वादशरात्रीरधः शयीतेति तत्रास्तरणे प्राप्ते सूत्रकार आहानन्तर्हिते स्थण्डिल इति ब्राह्मणं तप्तं पिबन्निति तत्किन्तप्तमिति तद्द्रव्यं निर्दिष्टं सोऽयमाचार्य्य आह क्षीरमिति ॥ ४ ॥

नित्याभ्याहितोऽस्याग्निरावसथे स्यात् † ॥ ५ ॥

अस्यावसथेऽग्निर्नित्याभ्याहितः स्यात् न जागरयेत् द्वादशा-हानि ॥ ५ ॥

नैनमन्यः सुहृदः प्रैषकृतोऽनुप्रविशेत् † ॥ ६ ॥

एनं कर्मिणं सुहृत् यः स्यात् प्रैषकृत् एवैनमनुप्रविशेत् नान्यः कश्चित् प्रैषकृदन्ये सुहृदः स्यात् ॥ ६ ॥

अल्पव्याहारी च स्यात् ‡ ॥ ७ ॥

अल्पव्याहारी च भवेत् नासद्बहु भाषेत् ॥ ७ ॥

अदूरगामी ‡ ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणीयेऽप्येवं किन्तु तत्र पाठक्रमवैपरीत्यमस्ति ।

† द्राह्यायणीयेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

न च दूरं यायात् अवश्यकार्य्यार्थं वा समिदर्थं वा ॥ ८ ॥

द्वादश्या उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्य्यौदुम्बर इध्मः स्यात् स्रुक् स्रुवौ च तथा चमसस्तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयाच्चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा* ॥ ९ ॥

द्वादश्या रात्रेरुपव्युषम् उषारादेरपरः कालः विगता उषा व्युषा व्युषायाः समीपे उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्य्य परिसमूहन-परिस्तरणे सिद्धे औदुम्बरः इध्मः स्यात् उदुम्बरस्य विकारः औदु-म्बरः स्रुक्स्रुवौ च औदुम्बरे दारवे स्यातां तथा चमसः औदु-म्बरः स्यात् तथा चमस इति किमर्थं स्रुक्स्रुवचमसादेति वक्तव्ये उच्यते वक्ष्यत्ययं तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति स्रुवेण स्रुचि गृह्णीया-दित्येतदर्थं पृथक् चमसग्रहणञ्चमस्यस्मिन्निति चमसः तस्माच्चमसा-द्दधिमधुसर्पिरित्येतानि द्रव्याणि संयुतानि स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयात् चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा ॥ ९ ॥

तज्जुहुयाच्छबलिः समुद्रोऽसीति* ॥ १० ॥

तदिति निर्द्देशः यदि चतुर्गृहीतं यद्यष्टगृहीतं तज्जुहुयात् शबलिः समुद्रोऽसीत्येतदादिना यजुषा यथाम्नातेन उक्तं मन्त्रविधि-त्वादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम् † ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तथैव गृहीत्वा चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा उत्तरामाहुतिं स्वाहा-कारेण जुहुयात् ॥ ११ ॥

स्रुचि यः शेषः स्यात्तं चमस आनीय प्राश्नीयात्* ॥ १२ ॥

तस्य द्रव्यस्य यः शेषः स्यात् आचम्य तं चमसे कृत्वा प्राश्नीयात् ॥ १२ ॥

प्रक्षाल्य स्रुक्स्रुवौ चमसञ्च निदध्यात्* ॥ १३ ॥

स्थापयेत् ॥ १३ ॥

तत्रैवानुप्रहरेदिति शाण्डिल्यायनः* ॥ १४ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह कृतार्थत्वात् स्रुक्स्रुवचमसानां प्रक्षाल्यास्मिन्नेवाग्नौ प्रक्षिपेदिति ॥ १४ ॥

प्राङ्वोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य यत्र ग्राम्यस्य पशोर्नाशृणु-यात्तदरण्यं परेत्य दर्भस्तम्बमालभ्य शबलि शबलीति त्रिः परमकण्ठेन क्रोशेत्* ॥ १५ ॥

स्रुक्स्रुवचमसान्निधायाग्नौ वा प्रक्षिप्यानन्तरं प्राङ्वोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य यस्मिन् देशे ग्राम्यस्य पशोः शब्दं न शृणुयात् तदरण्यं परेत्य गत्वा दर्भस्तम्बमालभ्य शबलिशबलीत्यनेन कृतरूपेण मन्त्रेण त्रिःपरमकण्ठेन क्रोशेत् आह्वयेत् परमेण स्वरेणेति न तस्मात्पर-तरोऽन्यः स्यात् ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

यदन्यच्छुनो गर्दभाद्वा प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मेति वि-द्यात्* ॥ १६ ॥

तस्मिन्नाह्वाने क्रियमाणे कृते वा शुनो वा गर्दभाद्वा यदन्यत् सर्वं प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मेति जानीयात् ॥ १६ ॥

एवमातृतीयꣳ संवत्सरात्यासमप्रतिवाश्यमाने कुर्वीत* ॥ १७ ॥

एवमनेन प्रकारेण आतृतीयं संवत्सरात्यासं संवत्सरं क्षिप्त्वा कुर्वीत उक्तं यदि न प्रतिवाश्येत संवत्सरेण पुनराह्वयेदिति ॥ १७ ॥

प्रथमतश्चेत्तु श्वा गर्दभो वा प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यात्* ॥ १८ ॥

यदि प्रथमतः श्वा गर्दभो वा न प्रतिवाश्येत संवत्सरे पुनराह्वयेत् यदि प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यात् ॥ १८ ॥

आतृतीयञ्चाप्रतिवाश्यमाने* ॥ १९ ॥

आतृतीयं यावत् तृतीयं कर्मेति तावदन्यस्मिन्न प्रतिवाश्यमाने स तेन पशूनामाशास्तीति विद्यात् ॥ १९ ॥

शान्तिर्वामदेव्यꣳ शान्तिर्वामदेव्यम्* ॥ २० ॥

अन्ते कर्मणः शान्त्यर्थं वामदेव्यं गायेत् समृद्धे चासमृद्धे च नित्यं वामदेव्यगानम् ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति नवमस्य अष्टमी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ नवमी कण्डिका।

राजाश्वमेधेन यजेत* ॥ १ ॥

सवनित्होमउक्तः साम्प्रतमश्वमेध उच्यते सत्त्वनन्तरं तस्याबामः राजा प्राप्ताभिषेकः क्षत्रियः पृथिवीश्वरः अश्वमेध इति कर्मणो नामधेयम् अश्वमेधेन यजेतेति विधायकं वाक्यम् ॥ १ ॥

तस्योपायो यथा महाव्रते गौतमीयम् † ॥ २ ॥

तस्याश्वमेधस्य उपायः उपगमनमुपायः यथा येन प्रकारेण महाव्रते गौतमीयं विधानम् अमावास्यायां दीक्षित्वेत्येतदादि ॥ २ ॥

उपसदस्त्वस्याहीनिक्यः † ॥ ३ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन षड्वा द्वादश वेति प्राप्त आह उपसदस्त्वस्याहीनिक्य इति षड्वा द्वादश वोपसदः स्युः इति उपसत्पक्षं निवर्तयति ॥ ३ ॥

दीक्षित्वाश्वमुत्सृजेत् श्वेतं कृष्णमण्डलमक्ष्णो रूपं योजवेन सम्पन्नः ‡ ॥ ४ ॥

दीक्षित्वा यजमानः नियमं गृहीत्वा यदेतद्व्रतावलम्बनादि दीक्षणीयायामिष्टावासमाप्तेस्तस्या एतत् सर्वं कृत्वाग्नुष्ठीयामश्वमुत्सृजेत् अश्वस्योत्सर्गविधानमाध्वर्य्यवे दृष्टं श्वेतं कृष्णमण्डलं श्वेतमिति वर्ण-

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

निर्देशः कृष्णं मण्डलं यस्य शरीरे एतल्लक्षणो रूपम् उक्तं प्रजापतेर्वा अक्षण्श्च यत्तत्परापतत्तदश्वोऽभवदिति यो जवेन सम्पन्नः स्यात् जवतिर्गत्यर्थः शीघ्रगतितम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तमनावर्त्तयन्तो दिग्भ्यः संवत्सरं रक्षित्वा राजक्रये बध्नीयुः* ॥ ५ ॥

तमेवं लक्षणमश्वं कामतश्चरन्तं अनावर्तयन्तो रक्षेयुः दिग्भ्यः संवत्सरं सोमस्य राज्ञः क्रये बध्नीयुः अथ दिग्भ्य इति किमर्थम् उच्यते दिग्भ्य अनावर्तयन्तो रक्षेयुः विषमेभ्यश्च श्वभ्रेभ्यः पर्वतादिभ्यश्च आवर्तयेयुः अथ क्रय इत्युक्ते राजग्रहणं किमर्थं राजक्रय इति उच्यते एतदादि दर्शयति सर्वकर्मसु प्रत्यक्षं सोममुपलभ्य दीक्षेत प्रतिनिधिना आरम्भो न स्यादिति ॥ ५ ॥

ग्रीष्मउपक्रमेति धानञ्जप्यः † ॥ ६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य माह ग्रीष्मे आरभ्येतेति ॥ ६ ॥

वसन्त इति शाण्डिल्यः † ॥ ७ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह वसन्ते उपक्रमेतेति ग्रीष्मे वसन्त इति काल निर्देशः ॥ ७ ॥

चैत्रवैशाखयोरन्यतरस्य सप्तम्यामष्टम्यां वा मध्यतः कारिण ऋत्विजो ब्रह्मौदनं भोजयित्वा तेभ्यः पृथक् सहस्राणि दद्यात्* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

चैत्रवैशाखयोरन्यतरस्य चैत्रवैशाखस्य वा सप्तम्यान्तिथावष्टम्यां वा यजमानो मध्यतः कारिण ऋत्विजो होताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातृन् ब्रह्मौदनं भोजयित्वा ब्रह्मौदनः सिद्धः अध्वर्यवे तेभ्यो महर्त्विग्भ्यः पृथगेकैकस्मै सहस्राणि दद्यात् उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति अथ पृथक्ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सहस्राणीति बहुवचनसामर्थ्यात् सिद्धे उच्यते त्रिप्रभृतिबहुत्वात् सहस्राणीत्युक्ते त्रिभ्य आरभ्य अनियमः सहस्राणां स्यात् सोऽयं नियमार्थमारभते पृथगिति चतुर्णामिति ॥ ८ ॥

पौष्ण्यामिष्टौ विततायाꣳ सꣳस्थितायां वाश्वमुत्सृजेत् तन्त्यैवावृता रक्षेयुः* ॥ ९ ॥

तेनैव विधिना रक्षेयुः यथोक्तेन दीक्षित्वाऽश्वमुत्सृजेदित्येतस्मिन् काले पूषा देवता अस्येति पौष्णी तस्यां पौष्ण्यामिष्टौ विततायां प्रारब्धायां संस्थितायां समाप्तायां वाश्वमुत्सृजेत् तन्त्यैवावृता रक्षेयुः ॥ ९ ॥

तिस्र इष्टयः सावित्र्यो भवन्ति तासु सꣳस्थितासु दक्षिणत आहवनीयस्य हिरण्मये कूर्चे प्राङ्मुख आसीनो यजमानः संवत्सरमहरहर्होतुः पारिप्लवमाचक्षाणस्य शृणुयात् †॥१०॥

अनन्तरमश्वोत्सर्जनात् तिस्र इष्टयः सावित्र्यो भवन्ति सविता देवता आसामिति सावित्र्यः तासु संस्थितासु समाप्तासु आहवनीयस्य

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

Digitized by Google

दक्षिणे प्रदेशे हिरण्मये कूर्चे सौवर्णे पीठे प्राङ्मुख आसीनो यजमानः संवत्सरमहरहः अहन्यहनि पारिप्लवमाख्यानं होतुराचक्षाणस्य शृणुयात् ॥ १० ॥

हिरण्यकशिपुनि ब्रह्मोद्गाता चोदङ्मुखौ* ॥ ११ ॥

सौवर्णे कशिपुनि ब्रह्मा उद्गाता च पृथक् उदङ्मुखावासीनौ संवत्सरमेवाहरहर्होतुः पारिप्लवमाचक्षाणस्य शृणुयात् हिरण्यकशिपुनि सौवर्णे विचित्रे अमले ॥ ११ ॥

शतं होत्रे दद्यात् दशाध्वर्य्यवे † ॥ १२ ॥

तत्पारिप्लवं श्रुत्वा यजमानः शतङ्गाः होत्रे दद्यात् दशाध्वर्य्यवे ॥ १२ ॥

सहस्रं वा होत्रे शतमध्वर्य्यवे किञ्चिच्चेतराभ्याम् † ॥१३॥

इतराभ्यां ब्रह्मोद्गातृभ्यां किञ्चिद्दद्यात् किञ्चिच्छब्दोऽनियमे वाशब्दः उभयकल्पार्थः ॥ १३ ॥

तस्य देवव्रतानि यथा राजसूये* ॥ १४ ॥

तस्य यजमानस्य पारिप्लवं शृण्वतः संवत्सरं देवव्रतानि भवन्ति यथा राजसूये उन्मृक्षीतानाप्लवमान इत्येतदादीनि ॥ १४ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमश्वं बद्ध्वा दीक्षेत* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

पारिप्लवाख्यानिके संवत्सरे प्राप्ते तस्मादूर्द्धमश्वं बध्वा अश्वमेधाय दीक्षेत नियमं गृह्णीयात् ॥ १५ ॥

तदहरेतान्यृत्विज आसनानि यथास्वꣳ हरेरन्* ॥१६॥

तदहस्तस्मिन्नहनि एतान्यासनानि हिरण्यकपिपुप्रभृतीनि यथास्वं गृह्णीयुः यद्यस्य यथास्वं तस्मिन्नेव काले दर्शयति यथा तेषां सर्वेषां पृथक् हिरण्यकशिपुप्रभृत्यासनानीति ॥ १६ ॥

तस्य द्वादशदीक्षा द्वादशोपसदः सर्वेषामह्नां बहिर्बहिष्पवमानैः स्तुवीरन् † ॥ १७ ॥

उक्तम् अहीनबहिष्पवमानैः सदसी स्तुवीरन् प्रथमादह्नोऽन्यत्रेति सोऽयमत्र विशेष आरभ्यते सर्वेषामेतेषामह्नां बहिर्बहिष्पवमानैः स्तुवीरन्निति अथ सर्वग्रहणं किमर्थं बहुवचनात्सिद्धे बहिष्पवमानैरिति उच्यते उभयोः कल्पयोः संवत्सरदीक्षे द्वादशदीक्षोपसदे च ॥ १७ ॥

मध्यमेऽहन्यश्वस्य वालधिमालभ्य बहिष्पवमानꣳ सर्पेयुः* ॥ १८ ॥

मध्यमेऽहनि अश्वस्य वालधिम् आलभ्य गृहीत्वा बहिष्पवमानं सर्पेयुः वाला अस्मिन्धीयन्त इति वालधिः ॥ १८ ॥

सर्पत्सु यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरप त्वावृणे शतेन च निष्केण चाश्वेन उद्गास्यतीति* ॥ १९ ॥

---

* शाट्यायनकेऽप्येवम् ।

† शाट्यायनकेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्पत्सु बहिष्पवमानं यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरप त्वा वृणे शतेन च निष्केण च अपवृणे त्वा गवां शतेन च सौवर्णेन च निष्केण चकारेण हतपरिमाणेन अश्वोम उद्गास्यतीति ॥ १९ ॥

अश्वमास्तावमाक्रमय्य वड़वां दर्शयेयुः* ॥ २० ॥

एवमुक्त्वाथानन्तरम् अश्वमास्तावमाक्रमय्य वड़वां दर्शयेयुः ॥२०॥

तां यदाभिक्रन्देदथ यजमान उद्गातारं ब्रूयादुद्गातरूप त्वाह्वये शतेन चैव निष्केण च त्वमेव म उद्गास्यसीति* ॥ २१ ॥

तां वड़वां अश्वम् आभिमुख्येन यदा क्रन्देत् शब्दं कुर्य्यात् अथानन्तरं यजमानः उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरूप त्वाह्वये शतेन चैव निष्केन च त्वमेव म उद्गास्यसीति ॥ २१ ॥

उदञ्चमश्वमुत्क्रमय्यास्ताव उपविश्योद्गाताश्वव्रतेन स्तुयादभिवाजी विश्वरूप इत्येतासु* ॥ २२ ॥

उदङ्मुखमश्वन्तस्मादास्तावादुत्क्रमय्य नीत्वा आस्तावे उपविश्योद्गाता अश्वव्रतेन साम्ना आत्मना स्तुयात् अभिवाजी विश्वरूप इत्येतास्वृक्षु उद्गातृग्रहणं इतरयोर्निवृत्त्यर्थम् ॥ २२ ॥

हिरण्यकशिपुन्यासीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स एव तद्धरेत्* ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

आस्तावे हिरण्यकशिपुनि आसीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स एवोद्गाता ग्लहीयादिति आसनम् एवशब्दः क्रियते वचनात् ग्लहीयादिति ॥ २२ ॥

इति नवमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

या पत्नीनां प्रियतमा यजमानस्य सा वावाता राजपुत्री* ॥ १ ॥

या पत्नीनां प्रियतमा यजमानस्य पत्नीनां प्रियतमा राजपुत्री राजदुहिता क्षत्रिया तस्याः सांव्यवहारिकी संज्ञा वावातेति संव्यवहारं वक्ष्यति ब्रह्मा वावातामभिमेथेदिति ॥ १ ॥

अनपचिता परिवृक्ती † ॥ २ ॥

यजमानस्य या अनपचिता पत्नी स्यात् अपूजिता तस्याः सांव्यवहारिक्येव संज्ञा परिवृक्तीति वक्ष्यति उद्गाता परिवृक्तीमभिमेथेदिति ॥ २ ॥

संज्ञप्तेषु पशुषु होत्राभिमेथिते ब्रह्मा वावातामभि-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

Digitized by Google

मेथेदूर्द्ध्वामेनामुच्छ्रयताद्गिरौ भारꣳ हरन्निवाथास्यै मध्यमे जतु ग्नीने वाते पुनर्निवेति निर्दिशेत्* ॥ ३ ॥

संज्ञप्तेषु पशुषु अमिना सर्वेषु होत्राभिमेथिते सति अस्या वावातामभिमेथेत् ऊर्द्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथोद्दिष्टेन अभिमेथनं नाम तदाक्रोशनमभिमेथनम् असंयतया वाचा मन्त्रवत्या उक्तिप्रत्युक्तिः ॥ ३ ॥

शतमस्या राजन्यानां दुहितरोऽनुचर्य्यः स्युस्तास्तं प्रत्यभिमेथेयुरूर्द्ध्वमेनमुच्छ्रयताद्गिरौ भारꣳ हरन्निवाथास्य मध्यमे जतु ग्नीते पुनर्निवेनेति निर्दिशेयुः † ॥ ४ ॥

शतम् अस्या वावातायाः राजन्यानां क्षत्रियाणां दुहितरः अनुचर्य्यः अनुगामिन्यः स्युः तास्तं अध्वर्यु प्रत्यभिमेथेयुः प्रतिब्रूयुः ऊर्द्ध्वमेनमुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

उद्गाता परिवृक्तीमभिमेथेद्यदस्या अणुहोद्भ्या अणुस्थूलमुपातसन् मुष्कौ यदस्या एजतो गोशफे शकुला विवेति निर्दिशेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता परिवृक्तीं यजमानस्य पत्नीमभिमेथेत् यदस्या अणुहोद्भ्या अणुस्थूलमित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

शतमस्याः सूतग्रामणीनां दुहितरोऽनुचर्य्यः स्युस्तास्तं प्रत्यभिमेथेयुर्यु देवासो ललामगुं प्रसंुहस्तिनमाजिर्षुरिति निर्दिश्येयुः सकृष्टा देदिश्यते नार्युतस्यांचिभुवो यथेति* ॥६॥

अस्याः परिवृक्तायाः शतं सूतग्रामणीनां दुहितरः अनुचर्य्यः अनुगामिन्यः स्युः सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ग्राममन्नयतीति ग्रामणीः तास्तमुद्गातारं प्रत्यभिमेथेयुः प्रति ब्रूयुः यं देवासो ललामगुमित्येतदादिना यथासूचितेन ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्य वामदेव्यं गीत्वा तस्यर्चाऽनुजपेयुः † ॥७॥

तदभिमेथनं कृत्वा ब्रह्मा उद्गातारश्च वामदेव्यं साम गायेयुः उद्गीत्वा चर्चोऽस्यानुजपेयुः अस्याभिमेथनस्यैतच्छान्त्यर्थं वामदेव्यगानम् अथ तस्येति किमर्थम् उच्यते यत्र यत्र वामदेव्यगानमादिश्यते शाखान्तरेऽपि तत्र तत्र गीत्वा तस्यर्चोऽनुजपेयुः ॥ ७ ॥

स्वाहाकृतिभिः श्वरिते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्यं वदेयुः † ॥ ८ ॥

स्वाहाकृतयो नाम पशुप्रजयाजेषु तैः कर्मणि कृते होत्रध्वर्य्युभिः सदसः पूर्वे प्रदेशे ब्रह्मोद्यं वदेयुः ब्रह्मोद्यं वक्ष्यति किं तद्ब्रह्मोद्यम् ॥ ८ ॥

होत्राध्वर्युणा चोक्ते ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातारं पृच्छामि

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

त्वा चितयं देवसख यद्यत्त्वमत्र मनसानुवेत्थ येषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्वेष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेशेति* ॥ ९ ॥

होताध्वर्युणा च उक्ते ब्रह्मोद्ये ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातारं पृच्छामि त्वाचितयं देवसखेत्येतदादि यथासूचितं प्रश्नम् ॥ ९ ॥

तं प्रति ब्रूयादपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन् येषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्वेष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेश सद्यः पर्येमि पृथिवीं द्यामुते मामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठमिति* ॥ १० ॥

तं ब्रह्माणं प्रति ब्रूयादुद्गाता अपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन्नेतदादि यथासूचितं प्रतिवचनम् ॥ १० ॥

उद्गाता पृच्छेद् ब्रह्माणं किंस्विदन्तःपुरुष आविवेश कान्यन्तःपुरुषे अर्पितान्येतद् ब्रह्मन्नुपवल्हामहे त्वा किंस्विन्नस्त्वं प्रतिवोचास्यत्रेति † ॥ ११ ॥

उद्गाता ब्रह्माणं पृच्छेत् किंस्विदन्तःपुरुष आविवेशेत्येतदादि यथासूचितं प्रश्नम् ॥ ११ ॥

तं प्रति ब्रूयात् पञ्चस्वन्तःपुरुष आविवेश तान्यन्तःपुरुषे अर्पितान्येतत्त्वात्र प्रतिमन्वानो अस्मिन्न मायया भवस्युत्तरो मदिति † ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तमुद्गातारं प्रति ब्रूयाद्ब्रह्मा पञ्चस्वन्तःपुरुष आविवेशेत्येतदादि यथासूचितेन प्रतिवचनेन ॥ १२ ॥

सर्वे यजमानं पृच्छेयुः पृच्छामस्त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामो यत्र भुवनस्य नाभिः पृच्छामस्त्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामो वाचः परमं व्योमेति* ॥ १३॥

सर्वे ब्रह्मोद्यवक्तारो यजमानं पृच्छेयुः पृच्छामस्त्वा परमन्तं पृथिव्या इति यथासूचितं प्रश्नम् ॥ १३ ॥

तान् प्रति ब्रूयादियं वेदिः परो अन्तः पृथिव्या अयं यज्ञो भुवनस्य नाभिरयꣳसोमो वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मायं वाचः परमं व्योमेति* ॥ १४ ॥

तान् सर्वान् प्रति ब्रूयात् यजमानः इयं वेदिः परो अन्तः पृथिव्या इत्येतदादि यथासूचितेन प्रतिवचनेन ॥ १४ ॥

तस्य दक्षिणाः सहस्रं प्रथमेऽहनि दद्यात्तथोत्तमे* ॥१५॥

तस्य अश्वमेधस्य दक्षिणा उच्यन्ते प्रथमेऽहनि सहस्रं दद्यात् तथोत्तमे सहस्रमेव दद्यात् परिभाषितमिदं संख्यामात्रे च दक्षिणागाव इति तस्य ग्रहणमनेकान् विकल्पानस्य वक्ष्यन्ते तस्य तस्य च स्यात् ॥ १५ ॥

मध्यमेऽहन्येकजनपदे यद्ब्राह्मणानां वित्तꣳ स्यात् तत् दद्यात्* ॥ १६ ॥

---

* शाठ्यायनेोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अयं राजानेकजनपदेश्वरस्तदेकस्मिन् जनपदेऽब्राह्मणानां वित्तं स्यात् तत् दद्यात् जनपदाः पञ्चालाः कुरवो मत्स्याः सूरसेनीयाः चेद्यमालवादयः ॥ १६ ॥

विजितस्य वा मध्ये यजेत* ॥ १७ ॥

अथवा न केवलं पृथिवीश्वरो राजाश्वमेधेन यजेत मण्डलेश्वरोऽपि यजेत यो यस्य देशो विजितः स्यात् स तस्य मध्ये यजेत ॥ १७ ॥

इति नवमस्य दशमो कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

प्राचीं होत्रे दिशं दद्यात् दक्षिणां ब्रह्मणेऽध्वर्यवे प्रतीचीमुदीचीमुद्गात्रे यदन्यच्चेत्रास्य पुरुषेभ्यस्तेभ्यभयोर्विचारयोः † ॥ १ ॥

दक्षिणा उच्यन्ते अश्वमेधे विहिता पृथिवी दक्षिणा श्रूयते तद्यदि तावत्पृथिवीश्वरः साक्षात् पृथिवीमेव दद्यात् चतुर्द्धा कृत्वा यो न्यायो वक्ष्यते अथ मण्डलीकः स्यात् यस्य देशस्येश्वरस्तस्य मध्ये यजमानो मध्यमेऽहनि होत्रे प्राचीन्दिशं दद्यात् दक्षिणां ब्रह्मणे दद्यात् अध्वर्यवे प्रतीचीं दद्यात् उद्गात्रे उदीचीं दद्यात् यदन्यच्चे-

---

* शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

† शाङ्खायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

चाम पुरुषेभ्यश्चेति भूपुरुषवर्जमित्येतदुक्तं भवति भूमिश्च न देया पुरुषश्च पुरुषशब्देन जातिग्रहणं यत् तच्च राजगामिभोगफलं दद्यादित्येतदुक्तं भवति भूमिश्च न देया उभयोर्विचारयोरेतत् अस्मिंश्च कल्पे यथोक्तं मध्यमेऽह्न्येकजनपदे यद्ब्राह्मणानां वित्तं स्यात् तत् दद्यादिति तच्च च ॥ १ ॥

यावद्वा ब्रूयुर्नेतोभूय इच्छाम इति* ॥ २ ॥

अपरो विकल्पः तावद्वा दानं स्यात् यावद्ब्रूयुर्नेतो भूय इच्छाम इति दृप्ताः स्म इति ॥ २ ॥

अष्टाचत्वारिंशतं वा मध्यतः कारिभ्यः सहस्राणि दद्यादेकैकस्मै चतुर्विंशतिमर्द्धिनीभ्यो द्वादशतृतीयिनीभ्यः षट्पादिनीभ्यः* ॥ ३ ॥

अपरः कल्प उच्यते अष्टाचत्वारिंशतं वा सहस्राणि मध्यतः. कारिभ्यः एकैकस्मै दद्यात् चतुर्विंशतिमर्द्धिनीभ्यः चतुर्विंशतिसहस्राणि अर्द्धिनीभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति वर्त्तते द्वादश तृतीयिनीभ्यः तृतीयिनीभ्यो होत्राभ्यो द्वादशसहस्राणि दद्यात् षट् पादिनीभ्यः पादिनीभ्यो होत्राभ्यः एकैकस्मै षट्सहस्राणि दद्यात् उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति ॥ ३ ॥

अवरार्ध्या एताः काममु भूयसीर्दद्यात्* ॥ ४ ॥

य एते दक्षिणाविकल्पा उक्ताः एतेषामष्टाचत्वारिंशादयो

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

दक्षिणा अवरार्ध्याः सर्वनिकृष्टाः भूयस्त्वे बहुत्वं कुतः पुनरियमाशङ्का यथा नियमिताभ्यो न अवरार्ध्या इति उच्यते उक्तमनेन यावद्वा ब्रूयुर्नेतो भूय इच्छाम इति तदेतस्मिन् विकल्पे अवरार्ध्या एवे-भ्योऽपि नैव दद्यात् अवरार्ध्या एताः ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पाः* ॥ ५ ॥

तस्य अश्वमेधस्य विकल्पा वर्त्तिष्यन्त इति वाक्यशेषः ॥ ५ ॥

एतान्येव पञ्चदशस्तोमान्यहानि कल्पयेत् स पतन्तको-ऽश्वमेधः* ॥ ६ ॥

एतान्येव प्रथमकल्पितान्यहानि पञ्चदशस्तोमविकृतानि कल्प-येत् सपतन्तकोऽश्वमेधः श्रुत्यन्तरदृष्टः अश्वमेधग्रहणं किमर्थमिति उच्यते न तत्कर्मान्तरं द्रष्टव्यम् अश्वमेधविचारोऽश्वमेधेन यजेत योऽसौ प्रकृतोऽश्वमेधः संवत्सरमश्वस्य चारणकालः स विकल्प्यते ॥६॥

अर्द्धमासमश्वञ्चारयित्वैतेन यजेत* ॥ ७ ॥

अर्द्धमासमश्वं चारयित्वा एतेन पतन्तकेन यजेत ॥ ७ ॥

ज्योतिष्टोमो वै तस्यातिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन मासम्* ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमो वा अतिरात्रः एतस्य पतन्तकस्य ॥ ८ ॥

गौर्वा तेन त्रीन्* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

गौर्वातिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन यजमानस्त्रीन्मासानश्वं चारयेत् ॥ ९ ॥

आयुर्वा तेन षट्* ॥ १० ॥

आयुर्वातिरात्र एतस्य पतन्तकस्य तृतीयमहः स्यात् तेन यजमानः षण्मासानश्वं चारयेत् ॥ १० ॥

प्राकृतस्य वैतेषामह्नां किञ्चित्तृतीयमहः स्यात्* ॥ ११ ॥

प्राकृतस्याश्वमेधस्य वा एतेषां ज्योतिष्टोमादीनां यथोद्दिष्टानां त्रयाणां किञ्चिदेकं तृतीयमहः स्यात् ॥ ११ ॥

विश्वजिदभिजिद्गताप्तोर्य्यामाणां वातिरात्राणामेव* ॥ १२ ॥

अथ वा प्राकृतस्यैव विश्वजिदादीनां यथोद्दिष्टानां किञ्चित् तृतीयमहः स्यात् अतिरात्राणामेव ॥ १२ ॥

तेषाꣳस्तोमचोदनैव स्यात् यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोस्त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यते † ॥ १३ ॥

तेषां ज्योतिष्टोमादीनामप्तोर्यामान्तानां स्तोमचोदनैव स्यात् न द्रव्यचोदना यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोमचोदनामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं यस्मात् त्रिरात्रेषु तन्त्रविलोपो न विद्यते ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

Digitized by Google

स्वतन्त्रास्त्वेव स्युः कृतलक्षणा हि पुरस्ताच्चोद्यन्ते प्रत्यक्षविकारात् स्तोमचोदना चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः* ॥ १४ ॥

अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोमचोदनामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं यस्मात् त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इति तन्न नत्वेवं स्यात् तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं तेषां स्तोमचोदनैव स्यादिति तन्न स्वतन्त्रा एव स्युः किं कारणं यस्मात् पुरस्तात् कृतलक्षणा हि चोद्यन्ते तेषां कृतलक्षणं न चोद्यमानानां स्तोमचोदनामात्रं प्रतीयात् अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोरित्यत्र ब्रूमः प्रत्यक्षविकारात् चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः स्तोमचोदनामात्रं प्रतीयते प्रत्यक्षविकारः कृत एव मन्त्रकेन ॥ १४ ॥

वचनात्तन्त्रविलोपो यथा जामिकल्पः सर्वस्वारे † ॥ १५ ॥

अथ यदुक्तं त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इत्यत्र ब्रूमः तन्त्रविलोपो वचनाद्भवति वचनं बलीयः न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ज्योतिष्टोमादीनां श्रुत्यन्तरे ॥ १५ ॥

इति नवमस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अथ द्वादशी कण्डिका ।

त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय* ॥ १ ॥

अश्वमेध उक्तः अनन्तरं वैदत्रिरात्रादयः परिभाषासिद्धाः सर्वे यावज्जामदग्न्य इति, साम्प्रतं जामदग्निविशेषो विवक्षितः स उच्यते त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्यायेति त्रयोदश्यामिति तिथिनिर्देशः अपरपक्षस्येति सामान्यविधिप्राप्तस्य पूर्वपक्षस्य प्रत्याम्नायः दीक्षेतेति क्रियानिर्देशः जामदग्न्यायेति जामदग्न्यार्थं तादर्थ्ये चतुर्थी एष सूत्रार्थः जामदग्न्येन चतूरात्रेण यक्ष्यमाणस्त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत ॥ १ ॥

तस्य विंशतिर्दीक्षा द्वादशोपसदः* ॥ २ ॥

तस्य जामदग्न्यस्य विंशतिः दीक्षा द्वादशोपसदः स्युः इह सामान्यपरिभाषा पौर्णमासी दीक्षा मासापवर्गा अहीनाः तेषां द्वादशोपसदः षडिति धानञ्जप्य इति तदिदं सर्ववचनात् विकल्प्यते ॥ २ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमानध्वर्युर्जुहुयात् पुरोडाशांस्त उक्ता ब्राह्मणेन † ॥ ३ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमाः पुरोडाशाः भवन्ति उक्तं जामदग्निब्राह्मणे पुरोडाशिन्य उपसदो भवन्तीति तत्तस्मिन् जामदग्न्य उपसदिष्टिः पृथग्घोमाः पुरोडाशा भवन्ति पृथक्शब्दो नानार्थवाची

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

नाना उपसद्दानि प्रधानानि पृथग्घोमा एव ते भवन्ति तानध्वर्यु-र्जुहुयात् पुरोडाशान्ते ब्राह्मणेनैवोक्ताः आग्नेय एककपाल इत्ये-तदाद्यो द्वादशकपालान्ताः अध्वर्युग्रहणं छान्दोग्य आम्नानात् तेषां पवमानादेवकोष्णतुषो स्यातां पौर्वाह्णिक्याम् उपसद्यामाप-राह्णिक्याञ्च ॥ ३ ॥

समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोः* ॥ ४ ॥

समानदेवतौ तुल्यदेवतौ पुरोडाशौ स्यातां पूर्वाह्णिक्यामुप-सदि आपराह्णिक्याञ्च ॥ ४ ॥

अग्नेर्वैहोत्रमित्येतत्प्रभृतय एषाꣳहोमाः* ॥ ५ ॥

अग्नेर्वैहोत्रमित्येतदादिभिर्यथाम्नातैर्मन्त्रैः अनुपूर्वं होमा भवन्ति एकैकेन मन्त्रेण एकैकः पुरोडाशो हूयते ॥ ५ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत* ॥ ६ ॥

तस्य ज्ञामदग्न्यस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत तस्येति पुनःशब्दो नियमार्थः नाम्नो सामान्येन विधिना विकल्पिते निय-मार्थः तस्यशब्दः ॥ ६ ॥

तास्वेतएव प्रतिलोमाः पुरोडाशाः* ॥ ७ ॥

तास्विष्टिषु एत एव पुरोडाशा ये उपरिष्टात् उक्तास्ते स्युः तेनैव विधिना समानदैवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोरिति अयन्तु विशेषः प्रति-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

लोमा द्वादशकपालादय: एककपालान्ता: न मन्त्रै: प्रातिलोम्यम् अयं दीक्षोपसन्नियमो विंशति: दीक्षा द्वादशोपसद इति सम्पदर्थ: उक्तं ह्यस्य ब्राह्मणे जगतीच्छन्दोभि: सम्पद्यत इति न दीक्षाभिरुपसद्भि: उपरिष्टात् द्वादशभिरिष्टिभि: जगती सम्पद्यते कथं पुरोडाशैरुपसत्सु च चतुर्विंशतिरन्यास्विष्टिषु चतुर्विंशत्येव जगती सम्पद्यते ॥ ७ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति सꣳसर्पस्य चतुर्थेऽहनि बृहत्यनुष्टुभोः पृथगनुपूर्वमनुकल्पयेच्चतुर्थꣳ हि जनित्र-स्थानम्* ॥ ८ ॥

उक्तं वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति ते कल्पयत्याचार्य्य: संसर्पस्य क्रतोः चतुर्थेऽहनि बृहत्यनुष्टुभो: पृथक्नाना अनुपूर्वम् अनुकल्पयेत् बृहत्यां पूर्वम् अनुष्टुभि उत्तरं यस्माच्चतुर्थमहर्जनित्रस्य स्थानम् ॥ ८ ॥

तयोर्विकल्पः स्यादार्षेयकल्पेन † ॥ ९ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे मशकेनानुकल्पिते तयोराचार्य्यकल्पेन विकल्पः स्यात् न तयोर्नियमः ॥ ९ ॥

पञ्च शारदीये पशूवन्ध्यर्यजेत सप्तम्यामष्टम्यां वाश्वयुजी-पक्षेषु ‡ ॥ १० ॥

पञ्च शारदीये विशेष उच्यते तस्मिन् पञ्च शारदीये ब्राह्मणेन

---

* शाण्डायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाण्डायनोऽप्येवम् ।

‡ शाण्डायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

Digitized by Google

पञ्चव आम्नाताः सप्तदश पृश्नीगुक्ष्णः पञ्चवर्षानित्येवमादयः तेषां विधिविशेष उच्यते पञ्चशारदीये क्रतौ प्रतिसंवत्सरं पञ्चपञ्चभिर्यजेत सप्तम्याम् अष्टम्यां वाश्वयुजीपक्षेषु ॥ १० ॥

वत्सतरीरेवालभेरन्नुक्ष्णो विसृजेयुः* ॥ ११ ॥

उक्तं सप्तदश पृश्नीगुक्ष्णः पञ्चवर्षान् सप्तदश पृश्नीस्त्रिवत्सा अप्रवीतास्तान् पर्यग्निकृतान् प्रोक्षितानेतरा लभन्ते प्रेतराम् सृजन्तीति तत्रायं संशयः केऽत्रालब्धव्याः के चोत्स्रष्टव्या इति तदयमाचार्यो विशिष्टवत्सतरीरेवालभेरन्नुक्ष्णो विसृजेयुः यास्तत्र वत्सतर्यस्ता आलब्धव्याः ये उक्षाणस्ते उत्स्रष्टव्याः तेषामालम्भनं सोमे भविष्यति ॥ ११ ॥

तेषां यावन्तो भ्रेषमापद्येरंस्तावतोऽन्यानयजुष्कृतानपि सृजेयुस्तथारूपांस्तावद्वर्षान्* ॥ १२ ॥

पठितं यदि रुद्रीभिः मन्येताग्नये रुद्रवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरूप्याथान्यमालभेत इत्येवमादयोभ्रेषाः पठिताः अन्येषां चालम्भनं तेषामुत्सृष्टानां उक्ष्णां यावन्तो यावत्परिमाणाः भ्रेषमापद्येयुः तावन्तः अन्यानयजुष्कृतान् अकृतसंस्कारान् तेष्वपि सृजेयुः तद्रूपास्ते पृश्निः चित्राः अप्रवीताः अनामिताः नवनीतवर्णिचा राजीवा पञ्चवर्णिचा सारङ्गोवर्णान्तराबध्वस्ताः पिशङ्गो मांसवर्णाः अरुणा गरुडकपिला भ्रेषमापन्नाः यद्रूपानेव यावद्वर्षास्तावद्वर्षानेव च ॥१२॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

षष्ठ्यां शरदि कार्त्तिके मासि यजेत* ॥ १३ ॥

पञ्चसु संवत्सरेषु गतेषु या षष्ठी शरत् तस्यां कार्त्तिके मासि पञ्चशारदीयेन यजेत ॥ १३ ॥

तस्य द्वादशोपसदः* ॥ १४ ॥

तस्य पञ्चशारदीयस्य द्वादशोपसदः स्युः षडिति धानञ्जय्यः इत्येतन्निवर्त्तयति ॥ १४ ॥

तृतीये षडहे पञ्चमस्याह्नः प्रत्यवरोहीण्युक्थानि स्युरित्याचार्य्या अभ्यासंग्योह्यत्र यथा देवानां पञ्चरात्रे † ॥१५॥

द्वौ षडहौ परिभाषितौ क्रतौ षडह आयुःकामषडहश्च तृतीये किञ्चिद्विवक्षितं तदुच्यते तत्र पठति अभ्यासङ्ग्यः पञ्चाह इति तृतीये षडहे पञ्चमस्याह्नः प्रत्यवरोहीण्युक्थानि स्युरिति एवमाचार्य्या मन्यन्ते कस्मात् यस्मादत्राभ्यासङ्ग्योह्यते यथा देवानां पञ्चरात्रे तत्र पञ्चमेऽहनि प्रत्यवरोहीण्युक्थानि तस्मादिहापि तथैव स्यात् अभ्यासङ्ग्यातिदेशात् ॥ १५ ॥

रात्रिकारितस्तत्र प्रत्यवरोह इति गौतमस्त्वयस्त्रिंशान्येव स्युरिति ‡ ॥ १६ ॥

गौतम आचार्य्य आह देवानां पञ्चरात्रे पञ्चमेऽहनि रात्रिर्भवति

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

Digitized by Google

तत्कारितस्तत्र प्रत्यवरोहः इह पुनः पञ्चममहः उक्थसंस्थम् एव भवति तस्मात् तत्र· त्रयस्त्रिंशान्येव स्युरिति यातु प्रत्यवरोहस्य निमित्तं रात्रिः सा विश्वजिति करिष्यति तत्र प्रत्यवरोहो भविष्यति ॥ १६ ॥

सप्तरात्राणां प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि स्युर्ज्योतिष्टोमप्रदेशात् ज्योतिष्टोमप्रदेशात्* ॥ १७ ॥

सप्तरात्राणां प्रथमे पठति पृष्ठ्यः षड़हो महाव्रतमतिरात्र इति तत्रायं संशयः महाव्रते किमुक्थानि व्रतस्तोममनुवर्त्तताम् अथैक-विंशस्तोमानि भवन्ति एतस्मिन् संशये अयमाचार्य्य आरभते सप्तदश-रात्राणां प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि स्युरिति यस्मात् ज्योतिष्टोमप्रदेशः क्रियते तस्य ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोड़शिमानिति शेषा अहीनाः परिभाषासिद्धा यावत्पौण्डरीक इति ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषस्य कृतः ।

इति नवमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

Digitized by Google

दशमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वसत्रेषु पूर्वपक्ष उपपादयेयुः* ॥ १ ॥

अहीनानन्तरं सत्राणि वक्तव्यानि तानि विवक्षुराचार्य्यः परिभाषामारभते दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वसत्रेषु पूर्वपक्षउपपादयेयुरिति दीक्षा च क्रयश्च प्रसवस्य उत्थानञ्च दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि तस्मिन्नहनि दीक्षेरन् यथैतानि सर्वाणि पूर्वपक्षे भवन्ति सर्वशब्दो निरवशेषवाची ॥ १ ॥

तेषामेकस्यानुपपत्तौ क्रयोऽपरपक्षे स्यात्* ॥ २ ॥

तेषां दीक्षादीनामेकस्यानुपपत्तौ क्रयः अपरपक्षे स्यात् अनुपपत्तिरसामर्थ्यं कालस्य सम्पादने ॥ २ ॥

प्रसवस्य यदि द्वे* ॥ ३ ॥

यदि द्वे न सम्भवेयातां प्रसवस्य अपरपक्षे स्यात् क्रयस्य इति प्रकृतम् ॥ ३ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

त्रिषूत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यात्* ॥ ४ ॥

त्रिष्वनुपपद्यमानेषु उत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यात् एषामुदाहरणमात्रमुच्यते क्षुल्लके द्वादशाहे तथा विश्वसृजामयने सप्तचिंशत्समाख्ये चत्वारि स्युः यथाक्रमं क्षुल्लकतापश्चिते तावद्दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वाणि पौर्णमास्यां दीक्षितानां पूर्वपक्षे उपपद्यन्ते द्वादशाहे पूर्वपक्षस्य सप्तम्यां दीक्षित्वा द्वादशदीक्षास्ततः अपरपक्षस्य चतुर्थ्यां क्रयः सम्पद्यते एवं दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि त्रीणि पूर्वपक्षे सम्पद्यन्ते विश्वसृजामयने पूर्वपक्षस्य षष्ठ्यां दीक्षित्वा अपरपक्षस्य तृतीयायां क्रयः सम्पद्यते अमावस्या प्रसवे सहस्रसंवत्सर इति सप्तचिंशद्रात्रेषु अतवत्सु सर्वेष्वमावास्यायां दीक्षित्वा तस्मिन् काले सह सुत्याभिः षड़हानि सम्वत्सरादधिकानि कृत्वोत्तिष्ठेयुरिति अमावास्यायां दीक्षितानां दीक्षाक्रयप्रसवा अपरपक्षे भवन्ति उत्थानमेव केवलं पूर्वपक्षे सम्पद्यते ॥ ४ ॥

तेषां द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽनादेशे* ॥ ५ ॥

तेषां सत्राणां द्वादशदीक्षाः स्युः तथोपसदो द्वादशैव अनादेशे तेषां ग्रहणं त्रिषूत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यादेतदनन्तरम् आदेशः मासं दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति ॥ ५ ॥

सांवत्सरिकेभ्यश्चोर्द्ध्वं दीक्षाणां यथाकामी † ॥ ६ ॥

---

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

सांवत्सरिकेभ्यश्च सत्रेभ्य ऊर्ड्धं दीक्षाणां यथाकामी स्यात् याथाकाम्यमिष्टतः प्रवृत्तिः सांवत्सरिकाणि गवामयनादीनि सत्राणि ॥६॥

प्रथमे पञ्चदशरात्र एकान्नविंशतिर्दीक्षा इति धानञ्जप्य एकाष्टका महाव्रतममावास्यातिरात्र इति स्याच्चेति* ॥ ७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे एकान्नविंशतिः दीक्षाः स्युः इत्येवं धानञ्जप्य आचार्य्य आह एवं हि ब्राह्मणमाह एकाष्टकामहाव्रतममावास्यातिरात्र इति एवं क्रियमाणे एष कल्पः सम्पद्यते पौर्णमास्यां दीक्षितानां एकान्नविंशतिः दीक्षाः कृत्वा पूर्वपक्षस्य चतुर्थ्यां क्रयः ततः अपरपक्षस्य प्रतिपद्यतिरात्रं कृत्वा षड़हङ्कृत्वा अष्टम्यां महाव्रतं ततः पुनः षड़हं कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रः ॥ ७ ॥

अष्टादशेति गौतमः पौर्णमास्यतिरात्र इति स्याच्चेति* ॥८॥

गौतम आचार्य्य आह अष्टादशदीक्षाः स्युरिति यस्मादेवं ब्राह्मणमाह पौर्णमास्यतिरात्र इति अत्रापि पौर्णमास्यां दीक्षितानां अष्टादशदीक्षाः कृत्वा तृतीयायां पूर्वपक्षस्य क्रयो भवति ततः पौर्णमास्यां प्रायणीयोऽतिरात्रः ततः षड़हं कृत्वा सप्तमीं लङ्घयित्वा अष्टम्यां महाव्रतं कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रः नत्वेषन्यायो युक्तः न हि लङ्घनमह्नो युक्तं सन्तानविरोधात् तस्मात् न्यूनमपरपक्षं विधाय कल्पं कुर्य्यात् ॥ ८ ॥

जातिकल्पो वा* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

जातिकल्पो वा स्यात् दीक्षोपसदां जातिकल्पस्तु तेषां द्वादश-दीक्षास्तथोपसदोऽनादेश इति ॥ ९ ॥

षोड़शरात्रप्रभृतीनि त्रिंशद्रात्रान्तान्यष्टादशदीक्षाण्यै-कान्नपञ्चाशद्रात्राणि च* ॥ १० ॥

षोड़शरात्रादारभ्य यावत् त्रिंशद्रात्रमिति एतानि सर्वाण्यष्टा-दशदीक्षाणि स्युः एकान्नपञ्चाशद्रात्राणि च सर्वाणि अष्टादशदीक्षाणि स्युः एतेषां सर्वेषां पौर्णमासी दीक्षा क्रयप्रसवोत्थानानि सर्वाणि पूर्वपक्षे सम्पद्यन्ते ॥ १० ॥

द्वादशाहप्रभृतीनि सत्राणि* ॥ ११ ॥

द्वादशाहप्रभृतिसत्रस्यारभन्ते प्रभृतिशब्दः आदौ वर्त्तते इदं हि द्वादशाहप्रकरणं तेनारभ्यते द्वादशाहप्रभृतीनीति विशेषस्य विव-क्षितः ॥ ११ ॥

तेन यजेताप्यहीनभूतेनाहीनलिङ्गानि ह्यस्मिन् ब्राह्मणं दर्शयति यथैकदीक्षणाम् † ॥ १२ ॥

तेन द्वादशाहेनाप्यहीनभूतेन यजेत अपि सत्रभूतेन अपिशब्दः अप्यहीनभूतेन यजेत किं पुनः सत्रभूतेनेति यस्मात् अस्मिन्नहीन-लिङ्गानि ब्राह्मणं दर्शयति यथा एको वा दीक्षेतेति यद्गौरीवितेना-हीनामीति यजमानं वा अनुप्रतिष्ठन्तमित्येवमादीनि ॥ १२ ॥

---

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

† आह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषस्य कृतः ।

Digitized by Google

प्रथमेऽहन्याचारं ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्त्तु कुर्यात्* ॥ १३ ॥

यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चात् पापीयान् स्यादाचारं ब्रह्मसाम कुर्वीतेति तदाचारं प्रथमेऽहनि ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्त्तु कुर्य्यात् ॥ १३ ॥

तस्यै ष्णिहमेकाक्षरणिधनंस्थाने स्यान्नौधसं वा †॥१४॥

तस्याचारस्य यत्किञ्चिदौष्णिहं साम एकाक्षरणिधनं स्यात् आचारं ह्येकाक्षरणिधनं नौधसं वा तस्य स्थाने स्यात् ॥ १४ ॥

अनाचारस्तूष्णिहु बार्हतानामनेकाक्षरणिधनानि चात्र भूयिष्ठानि सामानि † ॥ १५ ॥

नन्वेवं स्यादनाचारस्तूष्णिहु बार्हतानां अक्रिया किन्तु अनेकाक्षरणिधनानि चात्र उष्णिहि दृश्यन्ते भूयिष्ठानि सामानि क्रियमाणानि ॥ १५ ॥

तत्र पौष्कलं कुर्यात् ज्योतिष्टोमप्रायाणि ह्यत्र सामानि† ॥ १६ ॥

तत्र तस्यामुष्णिहि पौष्कलं कुर्य्यात् यस्मात् तस्मिन्नहनि ज्योतिष्टोमप्रायाणि सामानि प्रायेण ज्योतिष्टोमसामानि ॥ १६ ॥

---

* शाण्डायनीये विशेषोऽस्ति।

† शाण्डायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

इति दशमस्य प्रथमा कण्डिका।

Digitized by Google

अथ द्वितीया कण्डिका।

शार्करीषु षोड़शिना स्तुवीतेति गौरीवितं महानाम्नीषु स्यादृक्चोदना हि तत्प्रकरणे* ॥ १ ॥

षोड़शिप्रकरणे चतुर्थेऽहनि पठति गौरीवितमधिकृत्य शार्करीषु षोड़शिना स्तुवीतेति तत्रायं संशयः किमत्र शार्कर्यः गौरीवितस्य ऋचस्सोद्यन्ते अथ सामचोदनैवेयम् इति कुतः पुनरयं संशयः चोदनात् एव शार्करीषु षोड़शिना स्तुवीतेति अधिकरणे पक्षेण सप्तमी श्रूयते शार्करीषु खलु गौरीवितेन साम्ना स्तुवीरन्निति अथ दृष्टा एता महानाम्न्यः षोड़शिसामेति कृत्वा अग्निः सामचोदनेति ऋगभिराश्रयेण साम्न आश्रयेण च चोदनेति संशये आचार्य्य इदं सूत्रमारभते शार्करीषु षोड़शिना स्तुवीतेति यदेतद्ब्राह्मणं तत्र गौरीवितं महानाम्नीषु ऋचु स्यात् किं कारणं तस्य प्रकरणे यस्मादृक्चोदना ॥ १ ॥

महानाम्न्यस्त्वेव षोड़शिसाम स्युर्नह्येतास्वन्यत्सामापद्यते* ॥ २ ॥

तुशब्दः पक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं गौरीवितं महानाम्नीषु स्यादिति तन्न महानाम्न्य एव षोड़शिसाम स्युः यस्मादेतासु न कदाचिदपि अन्यत्सामापद्यते अन्यासु खलु दृश्यन्ते अन्यानि सामानि आपद्यमानानि एतासु न कदाचिदप्यन्यत्सामापद्यते ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

अपि च पृष्ठस्तोत्रीयेषु परोक्षाणि कुर्वन्नैतासु नित्य-वत्साः करोति* ॥ ३ ॥

अपिच मशकाचार्यः पृष्ठस्तोत्रीयेषु परोक्षाणि कल्पयन् पञ्च-मात्परोक्षाणि प्रत्यक्षाणि प्रत्यक्षेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु कल्पयति पाञ्च-मिकं परोक्षं नित्यवत्साः नैतासु करोति एतमेव न्यायमनुपश्यन् ॥३॥

कृतास्त्वेतस्मिंस्थाने वज्रस्य* ॥ ४ ॥

कृता महानाम्न्यः षोड़शिसाम वज्रस्य न ह्येतास्वन्यत्साम किञ्चि-द्दृष्टं प्रतीयते दृष्टप्रत्ययोन्यायतस्तस्मान्महानाम्न्य एव षोड़शि साम स्युः न तासु गौरीवितं स्यात् ॥ ४ ॥

विराट्स्वनुष्टुप्सु च गौरीवितमेव स्यात्स्वारप्रायाणि हि षोड़शिसामानि † ॥ ५ ॥

विराट्स्वनुष्टुप्सु षोडशसामं गौरीवितमेव स्यात् यस्मात्स्वार-प्रायाणि हि षोड़शिसामानि दृष्टानि आसितादीनि ॥ ५ ॥

शर्कर्याणां काम्यानि निधनानीड़ास्थानेषु स्युरित्याचार्य्या-स्तद्धि भूयिष्ठम्* ॥ ६ ॥

शर्कर्याणां काम्यानि निधनानि चोदितानि गायत्रमयनं स्वर्णि-धनं ब्रह्मवर्चसकामस्य त्रैष्टुभमयनमथकारनिधनमोजस्कामस्य जागतमयनमिड़ानिधनं पशुकामस्य इति तदेतेषां निधनानां

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

किं स्थानमिति उच्यते यावत्य इड़ा महानाम्नीषु तासां स्थानेऽप्ये-तानि निधनानि स्युरिति तस्माद्भूयिष्ठं निधनमिड़ामहानाम्नीषु ॥६॥

ऊधःस्वेवेति गौतमधानञ्जप्यावन्न च्चि निधनवादं वदति* ॥ ७ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतुः एतानि काम्यानि निधनानि ऊधःस्वेव स्युः यस्मादेतस्मिन्निधनवादं वदतीति इड़े अभितोऽथ-कारमिति एतदधिकृत्य काम्यानि निधनानि पठन्ति ॥ ७ ॥

अथकारस्थान इति शौचिवृक्षिरेवमल्पीयान् विकारः † ॥ ८ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह अथकारस्थाने काम्यानि निधनानि स्युरिति एवं क्रियमाणे अल्पीयान् विकारो भवति ऊधःसु क्रिय-माणेष्वनल्पो विकारो भवति अथकारस्थाने च क्रियमाणे अल्पी-यान् विकारो भवति ॥ ८ ॥

अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेष्विति कौत्सः ‡ ॥ ९ ॥

कौत्स आचार्य्य आह न नियमितममुष्य निधनस्य स्थाने काम्यानि निधनानि स्युरिति अतः अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेषु स्युरिति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

उत्तमया स्तोत्रीयया संयुक्तं पुरीषमानन्तर्यादिति धानञ्जय्यः* ॥ १० ॥

तिस्रः स्तोत्रीयाः पठित्वा पुरीषं पठति तत्किं पुरीषं महानाम्नीषु सहत्प्रयोक्तव्यम् अथ पृथगेव तदिति उच्यते उत्तमया स्तोत्रीयया संयुक्तं पुरीषम् आनन्तर्य्याद्धेतोस्तस्मिन् संयोज्यम् उत्तमया सह युज्येत यावत्कृत्व उत्तमता प्रयुज्यते तावत्कृत्वः पुरीषाणि प्रयुज्यन्ते ॥ १० ॥

शक्करीभिः स्तुत्वेत्यपवर्ज्य पुरीषेणेत्याह तस्मादसंयुक्तं स्यात् † ॥ ११ ॥

शक्करीभिः स्तुत्वा पुरीषेण स्तुवते पशवो वै शक्कर्य्योगोष्ठः पुरीषमिति ब्राह्मणं शक्करीभिस्तुत्वेत्यपवर्ज्य अपवर्गं कृत्वा समाप्तिं कृत्वा पुरीषेणेत्याह तस्मादसंयुक्तं स्यात् सकृत्कुर्य्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

पर्य्यायान्ते स्यात् स्तोत्रान्ते वा ‡ ॥ १२ ॥

पुरीषप्रयोग इति शेषः ॥ १२ ॥

पञ्चमेऽहनि रायोवाजीयं ब्रह्मसाम कुर्वंश्चतस्य स्थाने कुर्यात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्नम् † ॥ १३ ॥

उक्तं बार्हद्गिरं ब्राह्मणाय रायोवाजीयं वैश्यायेति तत् यदा

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेऽप्येवम्।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

Digitized by Google

पञ्चमेऽहनि रायोवाजीयं ब्रह्म साम स्यात् तत् कुर्वन् तस्य स्थाने कुर्य्यात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्नं तदेतत् कल्पवृत्तं साम यदरण्ये गेयम् अथवा कल्पेन च वृत्तेन च वृत्तं छन्दः ॥ १३ ॥

बार्हद्गिरं कुर्यादरण्ये गेयꣳ हि सच्छन्दस्यञ्च समाने चाहनि दृष्टम्* ॥ १४ ॥

बार्हद्गिरमेव कुर्य्यात् ब्रह्मसाम यस्मादरण्ये गेयं तत् सच्छन्दस्यञ्च तस्मिन्नेवाहनि दृष्टं तदेव कल्पवृत्तेनोपपन्नम् ॥ १४ ॥

पार्थुरश्मं कुर्वन् बार्हद्गिरस्यर्चं कुर्यादृचामसञ्चाराय† ॥ १५ ॥

पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम कुर्वन् बार्हद्गिरस्यर्चं कुर्य्यात् ऋचामसञ्चारार्थं यदि हि स्वासु कुर्य्यात् ऋचां सञ्चारः स्यात् अतएव रायोवाजीयं करिष्यन्ते ॥ १५ ॥

इति दशमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

दशमस्याह्नोऽनङ्गमेके मानसं ब्रुवते वहिष्पवीसंयाजत्वादस्तोत्रस्थानꣳ हि* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

गवामयनप्रकरणे द्वादशाहस्य दशाहानि भवन्तीत्येवमधिकृत्याह अथैतत् दशममहरिति तस्मिन्नधिकरणे मानसम्पठति तत्रायं संशयः किमेतन्मानसं दशमस्याङ्गम् अथानङ्गमिति कुतः पुनरयं संशयः अङ्गमनङ्गमिति तत्कारणमस्मिन्नेव वक्ष्यते अथाङ्गमनङ्गमिति किं पुनरेतस्याश्चिन्तायाः प्रयोजनं यद्यनङ्गं ततः को विशेषः स्यादिति उच्यते मशकेन द्वादशाहविचारेषु अथापरे दश भवन्ति यथा स्तोमं प्रथममहस्तथा स्तोमोऽयं सर्वो दशरात्रः स्यात् तेन तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामो वा यजेतेति एवं द्वितीयादिष्वहःसु येस्तोमास्तैः प्रतिकाममेकैकेन स्तोमेन सर्वाणि दशाहानि भवन्ति तद्यदि तावन्मानसं दशमस्याङ्गं ततस्त्रिवृदादिभिः स्तोमैः प्रतिकल्पं मानसेनापि भवितव्यं तथा दाशमिकेन स्तोमेन दशरात्रे क्रियमाने मानसेनापि स्तोमेनात्र भवितव्यम् अथ पुनरनङ्गं ततः मानसिकेन स्तोमेन नात्र भवितव्यं सोऽयमाचार्य्य एवमर्थं परिविवक्षुः पुनरारभते दशमस्याङ्गोऽनङ्गमिति दशमस्याङ्गः एके आचार्य्याः मानसम् अनङ्गं ब्रुवते गुणप्रधानमेकदेशोऽङ्गम् अवयवइत्येकोर्थः न अङ्गम् अनङ्गं कस्मादनङ्गं ब्रुवते बहिष्पत्नीसंयाजत्वादेते यस्मात् पत्नीसंयाजेभ्यो बहिरेतत् अस्तोत्रस्थाने ह्येतत् स्तोत्राणि सर्वाणि प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योऽपवृज्यन्ते ऊर्द्ध्वं पत्नीसंयाजेभ्यः स्तोत्राणामप्रवृत्तिः तस्मादनङ्गम् ॥ १ ॥

अग्निष्टोमावभित इति* ॥ २ ॥

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

द्वादशाहब्राह्मणं अष्टौ मध्य उक्थ्या अग्निष्टोमावभित इति यदि हि मानसं दशमस्याङ्गमभविष्यत् अग्निष्टोमत्वेन तस्यापवर्णनं नाभविष्यत् दशमस्य मानसं हि तत्त्रयोदशं स्तोत्रं तच्च दशममहरत्य-ग्निष्टोमोऽभविष्यत् ॥ २ ॥

अवयवेन चास्य सर्गं वदति* ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत् अस्य मानसस्य अवयवेन एकदेशेन सर्गं वदति सर्गः सृष्टिरित्यनर्थान्तरम् इह स्तोत्राणां सर्वेषां आत्माभ्यासक्रिया अस्य पुनर्मानसस्य अवयवेन एकदेशेन क्रियां वदति मनसोऽपावर्तयति मनसा हिङ्करोति मनसा प्रस्तौति मनसोद्गायति मनसा प्रतिहरति मनसा निधनमुपयन्तीति एवं एभिः कारणैरनङ्गं सदित्युच्यते ॥३॥

अङ्गन्तु स्यादधिकृत्याम्नानात्* ॥ ४ ॥

तु शब्दः पक्षं व्यावर्तयति यदुक्तं दशमस्याङ्गः अनङ्गं मानस-मिति तन्न अङ्गमेव स्यात् यस्मादधिकृत्य दशममहः मानसमाम्नातं कथमनङ्गं स्यात् ॥ ४ ॥

अस्तोत्रस्थानमित्येकस्तोत्रस्यापि स्वातन्त्र्यं न विद्यते* ॥ ५ ॥

न हि कदाचित् पश्यामः एकस्तोत्रस्य स्वतन्त्रभावो वर्तमानः तस्मादस्तोत्रस्थानमित्याह ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अग्निष्टोमावभित इति वादमात्रं यथा यदुक्थ्यो यज्ञक्रतोरनन्तरयायेत्यतिरात्रस्य गवामयने* ॥ ६ ॥

अथ यदुक्तमग्निष्टोमावभित इति चाद्येत्यत्र ब्रूमः वादमात्रमेतत् यथा गवामयने अतिरात्रस्य वादमात्रं ज्योतिष्टोमो भवति यज्ञमुखं तदृभुवन्ति यदुक्थ्यो यज्ञक्रतोरनन्तरयाजेति न कदाचित् ज्योतिष्टोमः उक्थ्यः प्रायणीयो भवति गवामयने उक्थ्यानि दृष्ट्वा वादमात्रं प्रवृत्तं एवमेतद्वादमात्रं अग्निष्टोमावभित इति ॥ ६ ॥

नच सर्गावयवादधिकृत्याम्नातमनङ्गं स्यात् यथा रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य* ॥ ७ ॥

यदुक्तं अवयवेन चास्य सर्गं वदतीत्यत्र ब्रूमः अहेतुरयं न हि अधिकृत्याम्नातं सर्गावयवमात्रादनङ्गं स्याद्यथा रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य ज्योतिष्टोममधिकृत्य आम्नातं रथन्तरं सावाग्रथन्तरमन्वपद्यतेत्येकदेशाम्नानात् न हि रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य अनङ्गं भवति प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीं मनसा ध्यायेत् तस्य यन्मनस्यासीत् तद्बृहत्समभवत्स आदीधीत गर्भो वै मेऽयमन्तर्हितस्तं वाचा प्रजनया इति स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तरमन्वपद्यतेति एवमेते हेतवः प्रसक्तास्तस्मादङ्गमेव मानसं स्यात् दशमस्येति ॥ ७ ॥

अतिरात्रयोः षोडशिन्यनादिष्टे प्रतिषिद्धेवा क्रियमाणे

---

* शाट्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

यत्र विराडुपपद्येत कुर्य्यादेनं तत्रेत्याचार्य्यौ द्वादशाहे हि क्रियते न गवामयने तत्र तथोपपद्यते* ॥ ८ ॥

इह सत्त्रेषु प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ पठति तत्र कस्मिंश्चित् षोड़शिनमादिशति कस्मिंश्चित्प्रतिषेधति यत्र पुनर्नादेशो न प्रतिषेधः तत्र कथं षोड़शी कर्त्तव्यो न कर्त्तव्य इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्य्यैः परीक्षामारभते अतिरात्रयोः प्रायणीयोदयनीययोः षोड़शिनि अनादिष्टे अप्रतिषिद्धे क्रियमाणेऽस्मिन्यत्र विराट् उपपद्यते कुर्य्यादेनं षोड़शिनं तत्र इत्याचार्य्यौ आहुः यस्मात् द्वादशाहे क्रियते न गवामयने तत्र तथोपपद्यते तत्र तयोर्द्वादशाहगवामयनयोः क्रियमाणे चाक्रियमाणे च षोड़शिनि विराडुपपद्यते तत्र दशाहे यदि षोड़शि क्रियते अतो विराट् सम्पद्यते गवामयने क्रियमाणे प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोः षोड़शिनि विराट् सम्पद्यते ॥ ८ ॥

अकारणन्तु सम्पद्बहवो ह्यविराट् सम्पन्नाः कारणञ्चापूर्वस्य विधेर्न विद्यते* ॥ ९ ॥

प्रतिपत्ते यदुक्तं सम्पत्कारणं षोड़शिन इति तत्र न कारणम् अकारणम् अनिमित्तं सम्पत् हेतुः निमित्तं प्रमाणं कारणमित्यनर्थान्तरं बहवो ह्यविराट्सम्पन्नाः बहवो हि यज्ञा न विराट् सम्पन्नाः किञ्चान्यत्कारणमपूर्वस्य विधेर्न विद्यते अपूर्वस्य प्रथमोत्पत्तिकस्य विधेः कारणं न विद्यते यस्मात् द्वादशाहगवामयनयोः षोड़शिका

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

षोडशित्वं न विराट्सम्पदर्थम् अपूर्वएवासौ तयोरौत्पत्तिको विधिः प्राकृतस्य ॥ ६ ॥

याथाकामी त्वतिरात्रस्य प्रकृतौ तस्मादिहापि तथैव स्यात्* ॥ १० ॥

अतिरात्रस्य तु ज्योतिष्टोमस्य प्राकृतस्य तत्र याथाकामी भवतीति षोडशिनि क्रियमाणे अक्रियमाणे वा याथाकाम्यं नाम इष्टतः प्रवृत्तिः ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमानिति तस्मात् येषु सत्रेषु प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोः षोडशी नादिश्यते नापि प्रतिषिध्यते तेषु याथाकाम्यं स्यात् ॥ १० ॥

नियमार्थौ तु विधिप्रतिषेधौ † ॥ ११ ॥

यौ तौ विधिप्रतिषेधौ क्वचिद्विधानं क्वचित्प्रतिषेधः तौ नियमार्थौ ॥ ११ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्छन्दोमाः सोमसामादेशाद्गौरीवितस्य चानादेशात् † ॥ १२ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे पठति अतिरात्रः पृष्ठ्यषडहः सर्वस्तोमोऽतिरात्रस्त्वारश्छन्दोमा अतिरात्र इति तत्रायं संशयः किं छन्दोमा व्यूढा भवन्ति न व्यूढा इति सर्वस्तोमेन व्यवधानात् अत आचार्य्य आरभते पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्छन्दोमाः स्युरिति कस्मात्

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषस्तु कृतः ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सोमसाम्न आदेशात् गौरीवितस्य चानादेशात् यदि हि समूढ़ा अभविष्यन् इह सोम साम नादेच्यत् तस्मात् समूढ़ेषु छन्दोमेष्ववस्थितं सोमसाम गौरीवितञ्चादेच्यत् यस्मात् समूढ़ेषु च्छन्दोमेषु गौरीवितं नास्ति न हि समूढ़ेऽस्ति छन्दोमानां प्रकृतौ प्राक् गौरीवितः स्वरः तस्मात् व्यूढ़ाश्छन्दोमा भवन्ति ॥ १२ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठ्योऽवच्छिन्नो हि तथा प्रवर्त्तते* ॥ १३ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठ्यः स्यात् यो गवामयनन्यायः सः व्यूढ़ो वा समूढ़ो वा ष्टचकॢप्तबहिष्पवमानः तस्मात् यत्र यत्रावच्छिन्नस्तत्र तत्र तथा प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

दशरात्रवत्त्वव्यतिरेकात् † ॥ १४ ॥

दशरात्रवत् तु स्यात् न गवामयनन्यायेन अव्यतिरेकात् नायं व्यतिरिक्तो दशरात्रात् ॥ १४ ॥

सच्छन्दोमत्वात् † ॥ १५ ॥

अव्यतिरेकात् ॥ १५ ॥

व्यूहसमाधेः † ॥ १६ ॥

व्यूहसमाधिर्हेतुः व्यूढ़ाश्छन्दोमाः पृष्ठेऽपि व्यूढ़े क्रियमाणे समाधिः कृतो भवति ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

प्रत्नवच्चाद्यबहिष्पवमानं परेण ह्येतदस्य प्रत्नानुरूप इत्याह*॥ १७॥

प्रत्नवचाद्यबहिष्पवमानं सिद्धं यस्मात्परेण एतन्मात्रं त्रयोदश-रात्रम् अस्य प्रत्नानुरूप इत्याह मशकः अपवृज्य त्रयोदशरात्रं अस्य प्रत्नानुरूप इति पठति द्वादशाहस्य षोडशिमन्तावतिरात्रौ त्रयो-दशरात्रे प्रथमस्य छन्दोमस्य काण्वरथन्तरस्य लोके सोमसाम पुनानः सोम धारयेत्येतत्सांवत्सरिकं व्रतं सत्रेषु यत्रातिरात्रात्पृष्ठ्यमुपयन्ति प्रथमस्याह्नोऽस्य प्रत्नानुरूप इति ॥ १७ ॥

हृष्टञ्च दशमार्थमव्यवच्छेदे † ॥ १८ ॥

छन्दो भवति दशरात्रे ॥ १८ ॥

नवाहयोगाच्च † ॥ १९ ॥

भवत्येतद्बहिष्पवमाने नवाहस्य युक्त्या इति स चेह नवाहोऽस्ति ॥ १९ ॥

संवत्सरादेशाद्रात्रिसत्रेषु तथैवाभिप्लवानामभ्यास इति गौतमः † ॥ २० ॥

संवत्सरेऽभिप्लवस्याभ्यासो दृष्टः तत्र च विशेषो दृष्टः अर्षासोम-द्युमत्तम इति गायत्रस्य यएवस्वापत्यसन्तनिशाकरवर्णान्युत्तरेष्विति तदभिप्लवस्याभ्यासः रात्रिसत्रेष्वपि केषुचिद्भवति तत्संवत्सरे आदेशा-

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

द्विशेषस्य रात्रिसत्रेष्वेवाभ्यासस्तथैव स्यात् एवं गौतम आचार्यो मन्यते ॥ २० ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीत्यपरे* ॥ २१ ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे सत्रे निवृत्तिमुत्तरेषाम् अपत्यादीनां दर्शयतीति अपरं मतं नास्य परमपरम् अथवा इदमन्यत् इदमपरं तस्मादन्येषु सांवत्सरिको अभ्यासः स्यादिति ॥ २१ ॥

इति दशमस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका।

आवृत्तानां पञ्चाहानां प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नो मानवादिर्वृहती तज्जामि स्यात्सन्ततिना † ॥ १ ॥

कथं निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीति तदुच्यते आवृत्तानां पञ्चाहानां त्रयस्त्रिंशद्रात्रे प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नो मानवादिर्वृहती भवति अथैतयैव पञ्चाहा आवृत्ता आवृत्तानां पञ्चाहानां प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नोऽभिसोमास आयव इति मानवमेकस्यां तस्यामेवानूप इति तत् यद्यपत्यादीनां प्रवृत्तिः स्यात् तत्र तृतीये पञ्चाहे सन्तनि स्यात् तदावृत्तस्य प्रथमं तदेवं सन्तनि-

---

* आह्यायणीये एतन्नास्ति।

† आह्यायणेऽप्येवम्।

Digitized by Google

मानवयोर्जामि स्यात् अनेन कारणेन मन्यामहे अपत्यादीनां रात्रि-सत्रेषु निवृत्तिर्भवति ॥ १ ॥

वैकृतत्वात् तु निवृत्तिः* ॥ २ ॥

वैकृतत्वात्तु तेषु पञ्चाहेषु अपत्यादीनां निवृत्तिः पञ्चाहाख्येन ते षडहास्तेषु पञ्चाहेष्विति ॥ २ ॥

पञ्चाहेष्वभिप्लवन्न प्रसजेत्* ॥ ३ ॥

पञ्चाहेष्वभिप्लवप्रसङ्गं न कुर्य्यात् तस्मादभिप्लवाभ्यासो रात्रि-सत्रेषु स्यात् सांवत्सरिकेभ्योऽयं विशेषः ॥ ३ ॥

तान् पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानेकेऽनादेशे प्रकृतिप्रत्ययाद्विश्व-जिदन्ववायाम्नाना ब्रह्मसामत्वात्पृष्ठ्यतः षष्ठस्यालोपवचनात् ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशात् त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति चाह† ॥ ४ ॥

य एते पञ्चाहास्त्रयस्त्रिंशद्रात्रे चोदिताः ते अनादेशे प्रकृतिप्रत्य-यादित्येतदादिभिर्हेतुभिः पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानिति पक्षः प्रतिज्ञायते तान् प्रत्येकमुन्मीलयिष्यामः तान् पञ्चाहानेक आचार्य्याः पृष्ठ्य-स्तोमपञ्चाहान् मन्यन्ते किं कारणम् अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययात् यत्र ह्यादेशो नास्ति तत्र प्रकृतेः प्रत्ययो भवति इह सर्वे विलोपा-दृत्रराचाद्भवन्ति उच्यते यद्येवं पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानित्येवं न वक्तव्यं

* आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† आश्वलायनेनैतेन षट्संख्यकानि सूत्राणि कृतानि।

Digitized by Google

न हि पृष्ठ्यः स्तोमः प्रकृतिः उच्यते पृष्ठ्यपञ्चाहा एवास्य विवक्षिताः बृहद्रथन्तरपृष्ठ्यतामभिप्रेत्य समूढस्य पृष्ठ्यस्तोमेन प्रदेशं करोति यदि तु पृष्ठ्येन प्रदेशं कुर्य्यात् पृष्ठ्यानि प्रसज्येरन् व्यूढसमूढतायाश्च विकल्पः स्यात् एवं माभूदित्यतः पृष्ठ्यस्तोमेन प्रदिशति पृष्ठ्य एव तस्य प्रकृतित्वेनाभिप्रेतः विश्वजिदन्ववायात् इह च मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति येनैव विश्वजिदन्वेति य एते पृष्ठ्यविलोपा एतान् सर्वान् विश्वजिदन्वेति तथा तृतीये षड्रात्रे अभ्यासङ्ग्यः पञ्चाहो विश्वजिदतिरात्रः तथा द्वितीये नवरात्रे ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमो गौरुक्थ्य आयुरुक्थ्योऽभ्यासङ्ग्यः पञ्चाहो विश्वजिदतिरात्र इति दशरात्रेऽभ्यासङ्ग्यः पञ्चाहास्तान् वा यश्छन्दोमा विश्वजिदतिरात्र इति एतेषां पृष्ठ्यविलोपं कृत्वा विश्वजिदन्ववायो भवति पृष्ठ्यानुग्रहार्थं नाना ब्रह्मसामत्वाच मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति न हि नाना ब्रह्मसाम अभिप्लवः श्यैतनौधसब्रह्मसामत्वात् तेन प्रदेशः नाना ब्रह्मसामान्युपयन्तीति नित्यानुवादोऽयं यदि ह्यपूर्वो भवेत् विधिरेवाभविष्यत् विधायकेन वाक्येन व्यवायः स्यात् नाना ब्रह्मसामान्युपेयुरिति षष्ठस्यालोपवचनात् इतश्च मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति यस्मात् पृष्ठ्यं प्रति षष्ठस्यालोपवचनं लुप्यते वा एतत् षष्ठमहर्यत्पञ्चाहानुपर्यन्ति नर्त्तवः कल्पन्ते यत्पृष्ठ्यः षडहस्तेन षष्ठमहर्न लुप्यते नर्त्तवः कल्पन्त इति तद्यदि पार्ष्टिकं षष्ठमहर्न लुप्तं ततः पृष्ठ्यस्य षड्हस्य क्रियायामलोपवचनं नोपपद्यते अथ पुनराभिप्लविकं षष्ठमहर्न लुप्तं तस्य पार्ष्टिकेन षष्ठेनाह्ना अलोपवचनं नोपपद्यते ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशात् यद्यस्याभिप्लविकः पञ्चाह इष्टो भवति

Digitized by Google

तत्रोपदिश्यते वातिरात्रोज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पश्चाह इति इह पुनस्तस्यानादेशात् मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहा इति त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति चाह एवं ब्राह्मणमाह त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति तस्य त्रिवृत्स्तोमं प्रथममहः आवृत्तस्य तदेवोहनीयं भवति एवमेतैर्हेतुभिर्मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहा इति ॥ ४ ॥

समास्त्वेते* ॥ ५ ॥

समास्त्वेते हेतवः य एते पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहत्वे हेतव उक्तास्तान् समीकरिष्यामः तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहा इति तत्र य एवैते हेतव उक्ता उभयत्रैते समाः पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहेष्वभिप्लवपश्चाहेषु च यत्तावदुक्तम् अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादित्यत्र ब्रूमः नैव पृष्ठ्यः स्तोमः प्रकृतिः यदुक्तं त्वया पृष्ठ्यमभिप्रेत्य पृष्ठ्यस्तोमेन प्रदिश्यतेतन्नोपपद्यते कथं हि पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहा इत्युक्ते पृष्ठ्यस्तोमपश्चाहा इति प्रतीयेरन् तद्यथैव पृष्ठ्यस्तोमस्य द्वादशरात्रिकाण्यहानि प्रकृतिरेवमभिप्लवस्यापि तान्येव प्रकृतिः तस्मादनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादिति उभयत्रायं समो हेतुः उभावेतौ षडहावभिप्लवपृष्ठ्यस्तोमौ विकृतौ तस्मादुभयोर्द्वाहिकः षडहः प्रकृतिः अथ यदुक्तं विश्वजिदन्ववायादित्यत्र ब्रूमः नह्यत्र पृष्ठानां विलोपोयदर्थं विश्वजिदन्ववैतीति अत्र हि दशरात्रप्रयोगो वक्ष्यते तत्प्रयोगादेव पृष्ठानामविलोपः न चापि पृष्ठार्थेन विश्वजिदागच्छति विषुवदर्थेनागच्छति अत्र विश्वजित् ततो अयमपि समो हेतुः अथ यदुक्तं नाना

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

मग्रुषामत्वादत्र ब्रूमः नह्यत्र नानाग्रुषामानीति अनित्यार्थवादः अपूर्वमेव नाना ग्रुषामत्वं विधीयते नित्यानुवादवद्विधानानि दृश्यन्ते यथा रथन्तरं भवति पार्थं पार्श्मे दशकं प्रयच्छन्याचयेदिति अथ यदुक्तं पृष्ठ्यतः षष्ठस्यालोपवचनादिति अत्राप्युच्यते यथैव पृष्ठ्यस्तोमस्य बृहद्रथन्तरपृष्ठस्य सतः षष्ठमहर्लुप्यते एवमेवाभिप्लवस्यापि तस्मात् समानोलोपः षडहतन्त्रे अथ यदुक्तं ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशादित्यत्र ब्रूमः यत्र ह्यस्य पृष्ठ्यस्तोमपश्चाद्दृष्टाः तत्राप्यादिश्यत्येव यथा पृष्ठ्यस्य न लब्धिः अभ्यासङ्ग्यः पञ्चाह इति यथा द्वितीये नवरात्रे दशरात्रे छन्दो भवति तद्यथैवात्र ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशे इति एवं पृष्ठ्यस्तोमेऽप्यनादेश इति यदुक्तं त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति चाहेति अत्र ब्रूमः अयं त्रिवृच्छन्दः न केवलं स्तोमवाचीति त्रित्वस्यापेक्ष्य भवति यथा अग्निना पृथिव्यौषधिभिस्तेनायं लोकस्त्रिवृत् तथा अग्ने विवस्वदुषस इति सन्धिना स्तुयुरित्यधिकृत्य त्रिकं स्तोमं विधायाह प्राणा वै त्रिवृत्स्तोमानामिति एवमयं त्रिवृच्छब्दस्त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति उत्तमे च त्रयस्त्रिंशद्रात्रे त्रित्वमिह समाख्याभिप्रवर्त्तते त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति पुरस्तात्त्रयः पश्चाद्वात्त्रय उपरिष्टादिति तस्मादयमपि हेतुरुभयत्र समः अत एते हेतवः समीक्षिताः प्रत्युक्ताः स्वपक्षमिदानीं स्थापयिष्यामः ॥ ५ ॥

अभिप्लवपश्चाद्वा एवेति गौतमेऽधिकृतो हि स सर्वेषु भवतीतरस्यादृष्टः* ॥ ६ ॥

* शाण्डिल्यमतेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

गौतम आचार्य्य आह अभिप्लवपञ्चाहा एव भवन्तीति एव शब्दो-ऽवधारणार्थः अभिप्लवपञ्चाहा एव न पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति यस्मा-दधिकृतः सत्रेषु अभिप्लवपञ्चाहः अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुः पञ्चाह इति यदुक्तमनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादिति अनादेशजातिरेषा भवति यदधिकारः किञ्चान्यत् इतरस्याहृष्टः इतरस्य पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहः अदृष्टः सत्रेषु किं दृष्टार्थः प्रतीयतामदृष्टार्थः प्रतीयतामिति दृष्टप्रत्ययो न्याय्यत इति ॥ ६ ॥

अभ्यासश्चास्य प्राकृतस्यापि कुतः पञ्चाहस्य* ॥ ७ ॥

अभ्यासश्चाहृष्टः प्राकृतस्य तावत् पृष्ठ्यस्तोमस्यैव कुतः पञ्चाहस्या-भ्यासः स्यादिति यावता निदानकारोऽप्याह अथापि कृत्स्नावेव पृष्ठ्यस्तोमौ नाभिप्रयोगं लभेते कुतो विलुप्तौ लभेयातामिति ॥ ७ ॥

ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहः स द्वितीयः स तृतीय इति च परब्राह्मणम्† ॥ ८ ॥

यदप्युक्तं ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशादिति अस्त्येव परेषां ब्राह्मणं ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः स द्वितीयः स तृतीय इति ॥ ८ ॥

एष प्रत्नावार्कजम्भं वा प्रतिपञ्चाहं यथा लोकमृचद्रथ-न्तरास्येत्* ॥ ९ ॥

एते पञ्चाहा भवन्ति तत एष प्रत्ना वा अनुरूपः प्रतिपञ्चाहं वार्कजम्भं वा प्रथमेऽहनि ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

आञ्जनाभ्यञ्जनास्तु गार्हपत्य उपसत्सु सर्पीꣳषि फा-
णयेयुः पृथग्देवसुरभिभिर्यान्युक्तानि ब्राह्मणेन* ॥ १० ॥

आञ्जनाभ्यञ्जनास्तु गार्हपत्येऽग्नौ सर्पींषि गृहीतानि फाणयेयुः पृथङ्नानेत्यर्थः देवसुरभिभिः सह देवसुपभोणि यान्युक्तानि ब्राह्मणेन गौल्गुलवेन सौगन्धिकेन पैतुदारवेण घृतं सह एकीकरणं देवसुरभिभिः ॥ १० ॥

तैः सुत्यासूपाकरणवेलायाꣳसवनानां पूर्वेण हविर्द्धाने आसीना आञ्जीरन्नभ्यञ्जीरꣳश्च* ॥ ११ ॥

तैः सुत्यासूपाकरणवेलायां हविर्द्धानयोः पूर्वे प्रदेशे आसीनाः सचिणः आञ्जीरन् अचीणी गात्राणि च अभ्यञ्जीरन् उक्तं गौल्गुलवेन प्रातःसवने सौगन्धिकेन माध्यन्दिने सवने पैतुदारवेण तृतीयसवन इति ॥ ११ ॥

भुक्त्वाग्नीध्रीय एवेति गौतमः* ॥ १२ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते भुक्त्वाग्नीध्रीय एव तत् कुर्य्युरिति ॥१२॥

उक्तमानुपूर्व्यं ब्राह्मणेन † ॥ १३ ॥

आनुपूर्व्यं ब्राह्मणेनोक्तं गौल्गुलवेन प्रातःसवने सौगन्धिकेन माध्यन्दिने सवने पैतुदारवेण तृतीयसवने ॥ १३ ॥

अचरचरेतत् कुर्युरिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ* ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

Digitized by Google

धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः अहरहरेतत् कुर्य्युरिति ॥१४॥

सर्वस्तोम एवेति गौतमः* ॥ १५ ॥

सर्वस्तोमएवैतत् कुर्य्युरिति एष ऊर्द्धं स्तोमतः संस्थातः ॥ १५ ॥

पृष्ठ्य इत्येके* ॥ १६ ॥

एके आचार्य्या ब्रुवते पृष्ठ्य एव तत्कुर्य्युरिति ॥ १६ ॥

इति दशमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

संवत्सरसम्मितासु प्रथमं दाशरात्रिकं प्रायणीयꣳ स्यादित्येके त्रिवृदेव कार्य्यमिति त्वाचेति* ॥ १ ॥

संवत्सरसंमितासु पठति तदाऊर्य्यचतुर्विंशमहः प्रायणीयं कुर्य्युः संवत्सरमारभ्य न समापयेयुरिति त्रिवृदेव कार्य्यमिति तत्र किमिदं त्रिवृता लिङ्गेन दाशरात्रिकं प्रथममहस्तोद्यते अथवा तत अधिकृतस्यैव प्रायणीयस्य स्तोमविकार इति सोऽयमेतस्मिन्नर्थे शास्त्रमारभते संवत्सरसंमितास्वित्यादि संवत्सरसंमिता इति संज्ञा तासु संवत्सरसंमितासु प्रथममहः दाशरात्रिकं प्रायणीयं स्यादित्येके आचार्य्या ऊचुः यस्मादेवं ब्राह्मणमाह त्रिवृदेव कार्य्यमिति ॥ १ ॥

प्रायणीयन्तु चोदयित्वा तस्य स्तोमविकारं गृह्णाति* ॥२॥

नत्वेवं स्यात् प्रायणीयं चतुर्विंशमहश्चोदयित्वा अतिरात्रस्तु-

---

* शाखायनोऽप्येवम्।

विंशं प्रायणीयमहरिति त्रिवृदेव कार्य्यमिति तस्य स्तोमविकारं गृह्णाति ॥ २ ॥

दाशरात्रिकाणाञ्चावयवप्रयोगो न विद्यते* ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत् दाशरात्रिकाणाञ्चाह्नां अवयवप्रयोगः एकदेशप्रयोगश्च सितासु प्रयोगो न विद्यते ॥ ३ ॥

आवृत्तेऽभिप्लवे शार्क्करवर्णं स्यादित्याचार्य्याः सांवत्सरिकस्य द्रव्यस्यानुग्रहायेति* ॥ ४ ॥

संवत्सरसंमितासु उत्तरे पक्षसि अभिप्लवे अस्मिन् आवृत्ते शार्क्करवर्णं स्यादित्याचार्य्या मन्यन्ते सांवत्सरिकस्य द्रव्यस्यानुग्रहार्थमिति पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रयोऽभिप्लवाः प्रयुक्ताः षडपत्यं सन्ततिनिमित्तम् अयं चतुर्थः शार्क्करवर्णवान् उत्तरे पक्षसि तस्मिन् प्रयुज्यमाने सर्वसांवत्सरिकं द्रव्यमनुगृहीतं भवति ॥ ४ ॥

चतुर्थस्त्वभिप्लवो लुप्तस्तेन सहापेयाद्यथा पृष्ठेन जनित्रम्* ॥ ५ ॥

नत्वेवं स्यात् यश्चतुर्थः सांवत्सरिकोऽभिप्लवः पूर्वस्मिन् पक्षसि स इह लुप्तः तेन सह शार्क्करवर्णमप्युपेयात् यथा पृष्ठ्येन लुप्यमानेन जनित्रमपि लुप्तं ननु सर्व एव पृष्ठो लुप्तः तत्किमिदं यथा पृष्ठ्येन जनित्रमिति उच्यते पृष्ठो दशरात्रे प्रयोक्ष्यते जनित्रन्तु समूहागतं तत् लुप्तमेव ॥ ५ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

सन्तनि पूर्वप्रयुक्तमावृत्तिसाधुत्वात्* ॥ ६ ॥

उच्यते यदि शार्करवर्णं न क्रियते किं तर्हि तत्र कर्त्तव्यमिति ब्रवीति सन्तनि कर्त्तव्यं तद्धि पूर्वस्मिन् पक्षसि प्रयुक्तन्तदिह कर्त्तव्यं आवृत्तिसाधुत्वात् उत्तरस्य पक्षस्य आवृत्तिसाधुरुत्तरे पक्ष इति ॥६॥

यण्वन्तु स्यादुपरिष्टाद्ध्यभिप्लवानां लोपस्थानं पूर्वस्मिन् पक्षसि तत् पुरस्तादावृत्तानाम्† ॥ ७ ॥

यण्वन्तु स्यात् तत्र न सन्तनिनि उपरिष्टाद्ध्यभिप्लावानां लोपस्थानं पुरस्ताद्भवति तस्मात् यण्वमेव स्यात् ॥ ७ ॥

एतेनोक्तमेकषष्टिरात्रे* ॥ ८ ॥

उत्तरस्मिन् पक्षसि आवृत्तस्याभिप्लवस्य एतेनोक्तं विधानम् एकषष्टिरात्रे ॥ ८ ॥

शतरात्रेऽभिप्रयायमभिषुण्वन्त्वभिक्रान्त्यै समानत्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्या इति स विकल्पः स्यात्* ॥ ९ ॥

शतरात्रे पठति अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यभिक्रान्त्यै समानत्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्या इति स विकल्पः स्यात् भवेत् अभिप्रयाय वा स्यादभिषवः अभिप्रयायाभिप्रयाय समानत्र समानत्र वा समानदेशे एकस्मिन् उभयस्याशक्यत्वात् ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

यान्तः सुनुयुर्यथा सारस्वतेषु* ॥ १० ॥

अभिप्रयायं सुन्वन्तः यान्तः सुनुयुः यथा येन प्रकारेण सारस्वतेषु शम्याप्रासनेन ॥ १० ॥

यत्र तु क्वच* ॥ ११ ॥

यत्र क्वच देशे नात्र नियमः यथा सारस्वतेषु सरस्वत्यास्तीरेणेति ॥ ११ ॥

समानदेशे वा यथान्येषामयान्त एव* ॥ १२ ॥

एकस्मिन्वा देशे सुनुयुः समाने अयान्त एव ॥ १२ ॥

चक्रीवन्ति सदोहविर्द्धानानि कारयित्वाहःसंस्थासु चक्राणि विपरिवर्त्तयेयुरित्याचार्य्यास्तदभिप्रयात्तद्रूपमप्रयाणाच्च समानत्राभिषवः* ॥ १३ ॥

सुत्यर्थत्वात् कल्पयन्ते चक्रीवन्ति सदो हविर्द्धानानि कारयित्वा सदश्च हविर्द्धाने च सदो हविर्द्धानानि तेषामहःसंस्थासु अहःसमाप्तिषु चक्राणि विपरिवर्त्तयेयुरित्याचार्य्या आहुः तदभिप्रयात्तस्य रूपम् अप्रयाणाच्च समानत्राभिषवः अप्रयाणाच्च एकत्र देशे समाने अभिषवः कृतो भवति एवमुभयोः सुत्योरर्थं कृतं भवति ॥ १३ ॥

अहरहरेतत् कुर्युरिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ † ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रचतुष्टयेन सूत्रद्वयं कृतं तथा च्छेदविषये विशेषश्च कृतः ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

धानञ्चाप्यप्याण्डिल्यावाचार्य्यावाहतुः यदेतदभिषवस्य विधानमुक्तम् एतदहन्यहनि कुर्य्युरिति ॥ १४ ॥

अभिप्लवेष्वेवेति गौतमः* ॥ १५ ॥

गौतम आचार्य्य आह अभिप्लवेष्वेव तत् कुर्य्युर्नाहन्यहनि इति ॥ १५ ॥

त्रिकद्रुकेष्वित्येके* ॥ १६ ॥

एके आचार्य्या आहुः त्रिकद्रुकेष्वित्येवैतत्कुर्य्युर्नान्यत्रेति ॥ १६ ॥

उक्तकालदीक्षा ब्राह्मणेन गवामयनस्य* ॥ १७ ॥

उक्तः कालोयस्याः सेयमुक्तकालदीक्षा काल उक्तो ब्राह्मणेन गवामयनस्य अयने विकल्पः ॥ १७ ॥

वैशाखज्यैष्ठौ तु विकल्पेते चैत्रीपक्षेणाषाढस्य* ॥ १८ ॥

वैशाखज्यैष्ठौ तु विकल्पेते अधमास इति किमर्थम् आषाढस्येति उच्यते वक्ष्यति षष्ठ्यां वा दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन्निति तदाषाढ एव स्यात् ॥ १८ ॥

षष्ठ्यां वा दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन् † ॥ १९ ॥

षष्ठ्यां वा आषाढस्य दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन् ॥ १९ ॥

एतेनोक्तमनादेशे सांवत्सरिकानाꣳसांवत्सरिकाणाम्* ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

Digitized by Google

एतेन गवामयनिकेन विधिना सांवत्सरिकाणां सत्राणाम् उक्तं विधानम् आदेशादन्यत्र आदेशे यथादेशम् ॥ २० ॥

इति दशमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

पञ्चसु मा:सु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त इत्यभीवर्त्त-स्तोत्रीया ब्रह्मसामभूतस्य तस्य हि प्रकरणे श्रूयन्ते* ॥ १ ॥

उक्तकालादीचा ब्राह्मणेन गवामयनस्येत्येतदधिकृतं तस्मिन् गवामयने पठति अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम भवतीत्येवमधिकृत्याह पञ्चसु मा:सु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त इति तेषां प्रगाथानान्तु विषयः कल्प्यते पञ्चसु मा:सु बार्हताः प्रगाथाः समाप्यन्ते आप्यन्त इति यदिदं विधानन्ते प्रगाथा अभीवर्त्तस्तोत्रीयाः स्युः किं विषयस्याभीवर्त्तस्य ब्रह्मसामभूतस्य यस्मात्तस्य प्रकरणे श्रूयन्ते ॥ १ ॥

अन्योन्यः प्रगाथ इति च नाना प्रगाथतां दर्शयति † ॥२॥

समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथ इत्येतद्ब्राह्मणं मभीवर्त्तस्य नाना प्रगाथतां दर्शयति ॥ २ ॥

चतुःशतमैन्द्राबार्हता प्रगाथा दशतयीषु † ॥ ३ ॥

---

* शाण्डिल्यस्त्वेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाण्डिल्योऽप्येवम् ।

Digitized by Google

कुतः पुनस्ते प्रगाथा आहर्तव्या इति उच्यते चतुःशतमैन्द्रा बार्हताः प्रगाथा दशतयीष्विति चत्वारश्च शतं चतुःशतं ऐन्द्राः देवतया बार्हताः छन्दसा दशतयीषु दशावयवास्वृक्षु ऋग्वेद इत्यर्थः ॥ ३ ॥

तेषां बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया इन्द्रक्रतुश्चान्यत्र स्थानाः* ॥ ४ ॥

तेषां प्रगाथानां चतुःशतस्य चत्वारः अन्यत्र स्थानाः चतुर्णामन्यत्र स्थानं अन्नुसावः बृहद्रथन्तरयोः स्तोत्रीययोः कालेयस्तोत्रीयाः इन्द्रक्रतुमौत्तरपाचिक इति ॥ ४ ॥

शतस्यैकं चतुर्विंशे कुर्य्यादितरानभिप्लवेषु* ॥ ५ ॥

एवञ्चान्यत्र स्थानां चतुरुद्धृत्य शतं प्रगाथाः ध्रियन्ते तस्य शतस्यैकं प्रगाथं प्रायणीयेऽहनि चतुर्विंशे कुर्य्यात् इतराण्येकोनशतम् अभिप्लवेषु कुर्य्यात् पञ्चसु मासेषु विंशतिरभिप्लवाः तेषु एकैकस्मिन्नभिप्लवे पञ्च पञ्च प्रगाथा भवन्तीति तेषामेकस्मिंश्चत्वार एवमेवैषां प्रगाथानां विनाशः ॥ ५ ॥

एकोनत्रिंशत्सातोबार्हतास्तृचाः † ॥ ६ ॥

तास्वेव दशतयीषु एकोनत्रिंशत्सातोबार्हतास्तृचाः तान् आहरेत् ॥ ६ ॥

तेषामेकैकं तृतीये तृतीयेऽहनि कुर्य्यात् कृताद्यन्तस्मिंस्थान आर्षेयकल्पेन † ॥ ७ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणोऽप्येवं किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

तेषां सातोबार्हतानां तृचानां एकैकं तृतीये तृतीयेऽहनि कुर्य्यात् अभिप्लवेषु प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठेषु प्रगाथा न कृता हि सतोबृहत्यः तृतीयेऽहन्यार्षेयकल्पेन आला सहस्रमाग्रतमित्येताः ॥ ७ ॥

पञ्चमस्य मासस्योत्तमेऽभिप्लवे पञ्चमेऽहनि सतोबृहतीः कुर्यात् प्रगाथा प्रभवात्* ॥ ८ ॥

पञ्चमस्य मासस्य य उत्तमोऽभिप्लवस्तस्मिन्नेव प्रगाथो न संपूर्य्यते पञ्चमेऽहनि सतोबृहतीः कुर्य्यात् द्वौ सातोबृहतौ तृचौ चत्वारश्च प्रगाथाः एवमेकविंशतिः सातोबृहत्यः प्रयुक्ताः प्रगाथाश्च सर्वे अष्टौ सातोबार्हतास्तृचाः अवशिष्यन्ते ॥ ८ ॥

तेष्वाप्तेषु छन्दसी संयुज्यैतव्यमिति षष्ठे मासि गायत्रीपादमेकैकमुष्णिहामुपरिष्टात् कुर्यादिष्टावानुपपत्तिर्ह्यन्यथा † ॥ ९ ॥

उक्तं पञ्चसु मासु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते तेष्वाप्तेषु छन्दसि संयुज्यैतव्यन्तिसृषु उष्णिहः स्युरेका गायत्री तास्तिस्रो बृहत्यो भवन्तीति यावत् तेषु प्रगाथेषु आप्तेषु सर्वेषु छन्दसी संयुज्यैतव्यमिति ब्राह्मणं षष्ठे मासि गायत्रीपादमेकैकमुष्णिहामुपरिष्टात् कुर्य्यात् एवन्ते बार्हतास्तृचा भवन्ति अन्यथा हि विष्टावानोपपद्यन्ते ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

सातोबार्हतशेषोऽष्टौ तान् कृत्वा संयोग इति गौतमः* ॥ १० ॥

गौतम आचार्य्य आह सातोबार्हतानां तृचानाम् एकविंशतिः पञ्चसु मासेषु प्रयुक्ताः अन्येऽष्टौ शेषा अनुप्रयुक्ताः तान् षष्ठस्य मासस्य प्रथमेऽभिप्लवे कृत्वा द्वितीयस्य चार्ध्ये षडहे ततश्छन्दसी संयुञ्ज्या-दिति ॥ १० ॥

बृहतीचयाद्ध्येवमामनन्तीति* ॥ ११ ॥

यस्मात् बृहतीचयादेवमामनन्ति तेष्वाप्रेषु छन्दसी संयुञ्ज्यै-तव्यम् ॥ ११ ॥

चतुरुत्तरैरेव छन्दोभिरेतव्यमिति गायत्रीं चतुर्विंशे कुर्यादुष्णिहं प्रथम आभिप्लविकेऽनुष्टुभं द्वितीये बृहतीरित-रेषु† ॥ १२ ॥

उक्तं तदाहुः संशर इव वा एष छन्दसां यद्वे छन्दसी संयुञ्ज्य-न्तीनि चतुरुत्तरैरेव छन्दोभिरेतव्यमिति एतस्मिंश्चतुरुत्तरकल्पे गायत्रीं चतुर्विंशेऽहनि कुर्य्यात् अभिप्लविके प्रथमेऽहनि उष्णिहं कुर्य्यात् अनुष्टुभं द्वितीयेऽहनि कुर्य्यात् इतरेषु सर्वेष्वहःसु बृहतीं कुर्य्यात् ॥ १२ ॥

उद्धरेत्तु पञ्चमादह्नः सतोबृहतीः प्रभवन्ति हि प्रगाथाः† ॥ १३ ॥

---

* † द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

किञ्च उद्धरेत्पञ्चमादह्नः षतोबृहतीः यस्मात् प्रगाथाः प्रभवन्ति विद्यन्त इत्यर्थः चतुर्विंशात् प्रायणीयादेकः आभिप्लविकौ द्वौ द्वितीयप्रथमाभ्यामहोभ्याम् एकः पञ्चमात् ॥ १३ ॥

तत्र पङ्क्तीः कृत्वा षष्ठे वा* ॥ १४ ॥

तत्र पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा पङ्क्तीः कृत्वा ॥ १४ ॥

त्रिष्टुभा षष्ठं मासमीयुः* ॥ १५ ॥

त्रिष्टुभा षष्ठं मासं गच्छेयुः ॥ १५ ॥

जगती तु तृतीये स्वरसाम्नि † ॥ १६ ॥

तृतीये स्वरसाम्नि जगती कर्त्तव्या एवमेतेषां छन्दसां क्रिया यस्मादाह एकां गायत्रीमेकाहमुपेयुरेकामुष्णिहमेकाहमेकामनुष्टुभमेकाहं बृहत्या पञ्चमासमीयुः पङ्क्तिमेकाहमुपेयुः त्रिष्टुभा षष्ठं मासमीयुः श्वोविषुवान् भवितेति जगतीमुपेयुरिति ॥ १६ ॥

नव सातोबार्हतशेषा द्वौ च प्रगाथौ तान् कृत्वा पङ्क्तिमुपेयुस्तेषाञ्चोत्तमस्य स्थाने तत ऊर्द्ध्वं त्रिष्टुभेति गौतमः † ॥ १७ ॥

गौतम आचार्य्य आह सातोबार्हता नवावशिष्टा द्वौ च प्रगाथौ तान् षष्ठस्य मासस्य प्रथमे चाभिप्लवे द्वितीयस्य चाभिप्लवस्याद्ये पञ्चाहे तान् कृत्वा ततः पङ्क्तिमुपेयुरिति अथवा तेषामेव बार्हतानां

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

प्रगाथानाम् उत्तमस्य स्थाने पङ्क्तिं कृत्वा तत ऊर्द्धं त्रिष्टुभा षष्ठ मासमीयुः यावत्त्रिवृद्धम् ॥ १७ ॥

इति दशमस्य षष्ठी कण्डिका।

अथ सप्तमी कण्डिका।

बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति त्रिष्टुभं चतुर्विंशे कुर्या-द्बृहतीं प्रथम आभिप्लविके* ॥ १ ॥

इह पठति तदाहुरनवक्लृप्तानि वा एतानि छन्दांसि मध्य-न्दिने बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति चातुरुत्तर्य्यमपोह्य त्रिष्टुप्-बृहतीभ्यां विदधाति तदुच्यते बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति त्रिष्टुभं चतुर्विंशेऽहनि प्रायणीये कुर्य्यात् अभीवर्त्तस्योचीयं प्रथमे आभिप्लविकेऽहनि बृहतीं कुर्य्यात् अभीवर्त्तस्य ॥ १ ॥

एष विपर्यासः सर्वस्मिन्नयने* ॥ २ ॥

एष विपर्य्यासः अनेन न्यायेन एष विपर्य्यासः सर्वस्मिन्नयने ॥ २ ॥

एतानि महानानात्वानि* ॥ ३ ॥

य एते विधय उक्ताः पञ्चसु मासु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त इत्यारभ्य एतानि महानानात्वानीत्युच्यन्ते श्रुत्यन्तरे महानाना-त्वानि श्रूयन्ते ॥ ३ ॥

---

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

Digitized by Google

चतुरुत्तरप्रयोगो बृहतीत्रिष्टुभोश्च विपर्यासः षष्ठएव मासि स्यादिति शौचिवृक्षिः संश्चर इव वा एष छन्दसामिति हि तस्मिन्नुपोद्य विदधाति* ॥ ४ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह य एष चतुरुत्तरप्रयोगः छन्दसां छन्दोभिरेतव्यमिति यश्च बृहतीत्रिष्टुभोश्च विपर्य्यासः बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति एतौ कल्पौ क्रियमाणौ षष्ठ एव मासि स्यातामिति यस्मादाह संश्चर इव वा एष छन्दसां यद्वै छन्दसी संयुञ्जन्तीति चतुरुत्तरैरेव छन्दोभिरेतव्यमिति तस्मिन् षष्ठे उपोद्य छन्दःसंयोगं कल्पौ विदधाति षष्ठविषयः छन्दःसंयोगः यद्विषयश्चापवादः तद्विषयेणैवेतरेण विधिना भवितव्यम् ॥ ४ ॥

सर्वत्रैवेत्याचार्य्याश्चतुरुत्तराणि ह्यनुपूर्वं प्रयुञ्जानो बृहतीं मध्यआमनति त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह † ॥ ५ ॥

आचार्य्या आहुः सर्वस्मिन्नेवायने पूर्वस्मिन्नेतौ कल्पौ स्यातामिति यस्माच्चतुरुत्तराणि छन्दांसि अनुपूर्वं प्रयुञ्जानः गायत्र्युष्णिगनुष्टुभौ विधाय त्रिष्वहःसु बृहतीं मध्य आमनति यावत्पञ्चमासाः समाप्ता इति किञ्चान्यत् त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह ब्राह्मणं कृत्स्नं ‡ संयोगं दर्शयति ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ कृत्स्नमित्यस्य स्थाने अन्यदिति काशीस्थपुस्तकपाठः ।

Digitized by Google

बृहतीत्वयाच्च बृहत्या व्यत्यासो नोपपद्यते* ॥ ६ ॥

यस्मात् बृहत्य एव न सन्ति केन व्यत्यासः करिष्यति ॥ ६ ॥

सा प्राथ्याद्बृहतीग्रहणमिति शौचिवृक्षिस्त्रिष्टुभेति यथा भूयसो वादोऽक्षीणाश्च बृहत्यः † ॥ ७ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह स्यादेव षष्ठे मासि बृहतीत्रिष्टुभो-र्विपर्य्यासः यत्तावदुच्यते चतुरुत्तराणि स्वानुपूर्वं प्रयुञ्जानो बृहतीं मध्य आमनतीति सा प्राथ्याद्बृहतीग्रहणं न स्वत्र बृहत्यः कृताः अत्र यदुक्तं त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह अयं भूयसोवादः भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवृत्तः प्रयोगो हि वादानान्नियामको भवति अथ यदुक्तं बृहती-त्वयाच्च बृहत्या व्यत्यासोनोपपद्यते इति अक्षीणाश्च बृहत्यः नच बृहत्यः, क्षीणाः सत्यो बृहत्यः कथं सन्तीत्युच्यते ॥ ७ ॥

साताबार्हतशेषो ह्यष्टौ बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयाश्च तैस्त्रिष्टुभो व्यत्यस्येत् ‡ ॥ ८ ॥

य एकोनत्रिंशत्सातोबार्हतास्तत्रास्तेषामेकविंशतिप्रगाथैः सहोप-युक्ताः अष्टौ शिष्यन्ते तैरष्टभिः बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयैश्च तैः तैस्त्रिष्टुभैः षष्ठे मासि त्रिष्टुभोव्यत्यस्येत् एकादशसु रायन्तरेष्वहःसु एकादशबृहत्यः दशसु बार्हतेषु दश त्रिष्टुभः त्रिष्वभिप्लवेषु च स्वर-सामसु च ॥ ८ ॥

---

* शाट्यायनीये विशेषोऽस्ति ।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः।

‡ शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

तरणिरित्सिषासतीति कालेयꣳ स्याद्यद्दहस्तस्य स्तोत्रीयेऽभीवर्तः* ॥ ९ ॥

यस्मिन्नहनि कालेयस्तोत्रीयेऽभीवर्त्तः स्यात् तस्मिन्नहनि तरणिरित्सिषासतीति कालेयं स्यात् असञ्चाराद्धेतोः ॥ ९ ॥

स्वरसाम्नोर्वान्यतरस्मिन् रथन्तरस्तोत्रीयं कुर्यात् कृता हि तत्रान्या रथन्तरस्यैवं व्याचक्षत आचार्याः † ॥ १० ॥

अथवा स्वरसाम्नोः प्रथमतृतीययोरन्यतरस्मिन्नेकस्मिन् रथन्तरे स्तोत्रीयं ब्रह्मसाम्नि कुर्य्यात् यस्मात्तत्र पृष्ठगतस्य रथन्तरस्य अन्या एव ऋचः कृता एवमाचार्य्या व्याचक्षते ॥ १० ॥

विंशतिशतं त्वपि प्रगाथा न धीयते तेभ्यएव प्रयुञ्जीत सꣳरोधो हि चतुःशते ‡ ॥ ११ ॥

विंशतिश्च शतञ्च विंशतिशतं विंशतिशतन्त्वपि प्रगाथा न धीयते अपरे तुशब्दो हेत्वर्थः यस्मात् तत्र स एव प्रयुज्यते चतुःशते संरोधः स्वस्य पच एव ॥ ११ ॥

तत्र तथैव सतोबृहतीः कुर्यात्* ॥ १२ ॥

तत्र तस्मिन् कल्पे तथैव सतोबृहतीः कुर्य्यात् यथा चतुःशते तृतीयेऽहनि ॥ १२ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

† शाण्डिल्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ शाण्डिल्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

उद्धरेत्तु पञ्चमादह्नः* ॥ १३ ॥

यथा सतोबृहत्यः पञ्चमे मासि अस्याभिप्लवस्य पञ्चमेऽहनि कृताः ता उद्धरेत् प्रभवन्ति हि प्रगाथाः हिशब्दो हेत्वर्थः यस्मात् प्रभवन्ति प्रगाथाः ॥ १३ ॥

श्रौचिवृक्षेः पुनर्विपर्यासोऽन्यायेनाकृतक्रिया हि विधानं कृताः पुनर्बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयाः † ॥ १४ ॥

यः पुनरयं श्रौचिवृचेः बृहतोत्रिष्टुभोर्विपर्य्यासः षष्ठे मासि अयमन्यायेन कृतः कथमन्यायः यस्मादकृतक्रिया हि य आस्तुतं कुर्वते यथादुग्धामुपसीदेदेवन्तदिति अप्रयुक्तप्रतिषेधः कृतः पुनर्बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयाः तेषां कृतानां सतां स्वेषु स्थानेषु कृताः पुनर्भ्यासान्नि प्रयोगः ॥ १४ ॥

इति दशमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

विंशतिशतस्य तु शेषो विद्यते तेषां सप्तभिः साप्तोबार्हतैश्चतुर्भिर्व्यत्यस्येत्* ॥ १ ॥

विंशतिशतस्य प्रगाथानां शेषो विद्यते तेषां सप्तभिः प्रगाथैः

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

ये च नव सातोबार्हतास्तचः तेषां चतुर्भिः षष्ठे मासि त्रिष्टुभोऽव्यत्य-स्येत् ॥ १ ॥

त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतीन् सह चतुर्विंशेषु कुर्यादुत्तमे च स्वरसाम्नीत्याचार्या अभीवर्तप्रकरणे हि श्रूयन्ते सोऽत्राप्य-भीवर्त इति* ॥ २ ॥

अनन्तरं पठति त्रयस्त्रिंशता प्रगाथैरेतव्यं त्रयस्त्रिंशद्देवतास्वेव प्रतितिष्ठन्तोयन्ति चतुर्विंशत्येतव्यं द्वादशभिरेतव्यं षड्भिरेतव्यं चतु-र्भिरेतव्यं त्रिभिरेतव्यं द्वाभ्यामेतव्यमिति त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतयः कल्पाः श्रूयन्ते तान् त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतीन् प्रगाथान् सह चतुर्विंशेष्वभिप्लवेषु कुर्य्यात् उत्तमे च स्वरसाम्नि इत्येवमाचार्य्या आहुः यस्मादेते त्रय-स्त्रिंशत्प्रगाथादयः कल्पाः अभीवर्त्तप्रकरणे श्रूयन्ते सोऽत्राप्यभीवर्त्त इति चतुर्विंशे स्वरसामसु च उत्तमं स्वरसामानं उद्गृह्णाति तत्र तु सतोबृहतीत्वन्न भवति सतोबृहती उद्धरतीह ॥ २ ॥

अन्तरेण त्वेतावार्षेयकल्पेन कृतं षट् प्रगाथमित्यापि तथैव स्यात् † ॥ ३ ॥

नन्वेवं स्यात् अन्तरेण चतुर्विंशस्वरसाम्नोः आर्षेयकल्पेन मश-केन कृतं षट्प्रगाथम् अयने इहापि तथैव स्यात् ॥ ३ ॥

तेषां यत्र समप्रयोगे तृतीये तृतीयेऽहनि सतोबृहत्य उप-पद्येरन् कुर्यादेनास्तत्र † ॥ ४ ॥

---

* शाण्डायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाण्डायनोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

तेषां प्रगाथानां यत्र समप्रयोगे क्रियमाणे तृतीये तृतीयेऽहनि सतोबृहत्य उपपद्येरन् कुर्य्यादेनास्तत्र ॥ ४ ॥

अनुपपद्यमानास्तु प्रगाथाएव स्युरनाचारो हि षडहेऽन्यत्र तृतीयादह्नः सतो बृहतीनाम्* ॥ ५ ॥

अनुपपद्यमानासु समप्रयोगेण प्रगाथा एव स्युः तृतीयेष्वहःसु यथा अनाचारः षडहेऽन्यत्र तृतीयादह्नः सतोबृहतीनाम् अयं हि समप्रयोगः षट्प्रगाथे एवोपपद्यते ॥ ५ ॥

स यथैव पुरस्तादभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्य्यात् तथोपरिष्टादिन्द्रक्रतौ ब्रह्मसामानि निधनवन्त्येवꣳह्यार्षेयकल्पेन कृतम्† ॥ ६ ॥

स येनैव कल्पेन पूर्वस्मिन् पक्षसि अभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्य्यात् आदिकल्पादारभ्य यावद्धि प्रगाथ इति तथैतस्मिन् पक्षसि इन्द्रक्रतौ प्रगाथे ब्रह्मसामानि निधनवन्ति एवं कल्पयेत् यस्मादेवमार्षेयकल्पेन कृतं पूर्वस्मिन् पक्षसि षट् प्रगाथेषु अभीवर्त्तः कृतः उत्तरस्मिन् इन्द्रक्रतौ षट् सामानि कृतानि ॥ ६ ॥

अतिरात्रचतुर्विꣳशाभ्याꣳ सह षष्ठो मासः पूर्वस्मिन् पक्षसि व्रतातिरात्राभ्यां प्रथम उत्तरस्मिन्* ॥ ७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि अतिरात्रचतुर्विंशे पठित्वा पञ्चायनमासान् पठति ततः षष्ठे मासि व्रतं पठति उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रथमं

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

व्रतं पठित्वा चतुरयनमासान् पठति ततो दशरात्रमिश्रं मासं पठति तत्र व्रतातिरात्रमधिकं पठति तत् षष्ठसप्तमयोर्मासयोः पूरणं ददाति अतिरात्रचतुर्विंशाभ्यां सह पूर्वस्मिन् पक्षसि षष्ठोमासः सम्पूर्णो भवति उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रथमोव्रतातिरात्राभ्याम् ॥ ७ ॥

यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति गौरीवितस्योत्तरयोर्निहवश्यावाश्वे स्यातां सर्वत्र गवामयनेऽनारभ्य ह्यच्यवनं विदधातीत्येके* ॥ ८ ॥

उक्तं ये वै वाचमन्नमादयन्त्यन्नादा भवन्तीति ये वितर्षयन्ति ऋचा भवन्ति गौरीवितं श्यावाश्वन्निहव एतानि वै सामानि वाचोऽन्नमेतेषां वागन्नं यदेतानि सामानि न च्यवन्ते वाचमेव तदन्नमादयन्ति तेन सर्वेऽन्नादा भवन्ति तद्यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति गौरीवितस्योत्तरयोस्तोत्रीययोर्निहवश्यावाश्वे स्यातां सर्वस्मिन् गवामयने हि यस्मादनारभ्य एतेषां स्थानम् अच्यवनञ्च विदधाति एवमेके आचार्या मन्यन्ते ॥ ८ ॥

अन्ववेत्य विधिस्त्वार्षेयकल्पेन कृतो गौरीवितश्यावाश्वयोर्निहवस्य च ब्राह्मणेन तथा सत्यच्यवनं स्यात्* ॥ ९ ॥

अन्ववेत्यान्वगत्य गौरीवितश्यावाश्वयोः आर्षेयकल्पेन विधिः कृतः अनुगमनमन्ववायः निहवस्य च अन्ववेत्य विधिः कृतो ब्राह्मणेन तथा सति कल्पे तेषाम् अच्यवनं स्यात् ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति दशमस्य अष्टमी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ नवमी कण्डिका।

सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्युद्गातृविकार एव स्यादश्रुतिभूता ह्यन्ये* ॥ १ ॥

महाव्रतप्रकरणे सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्येवमधिकृत्याध्वर्युः शिरसोद्गायेदिति परिसंख्यानं करोति तत्र किं सर्वशब्दस्य निरवशेषवाचित्वात् सर्वेषां स्तवनं अथ परिसंख्यानादध्वर्य्वादयो ये परिसंख्यातास्तेषामिति एतस्मिन् संशय आचार्य्य आरभते सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्निति तदेतद्ब्राह्मणम् अयमुद्गातृविकार एव स्यात् येनोद्गाता विक्रियते अध्वर्युमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिगृहपतिभिस्त एव स्युः अश्रुतिभूता ह्यन्ये न श्रुतिभूता अश्रुतिभूताः अन्य ऋत्विजः न श्रुतिभूताः उच्यन्ते नन्वियं श्रुतिः सर्वे सहर्त्विज इति अत्राह ॥ १ ॥

अवाप्यते च सर्वशब्दस्तेष्वेव † ॥ २ ॥

योऽयं सर्वशब्दः अयन्तेष्वेवावाप्यते एतद्धि ब्राह्मणम् अध्वर्य्वादीन् मनसि कृत्वा सर्वशब्दं प्रयुङ्क्ते तेन तस्याधिकृतेषु सर्वशब्दोऽर्थवान् यथा सर्वओदनभुक्तः सर्वैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमिति ॥ २ ॥

सह स्तुवीरन्निति कर्मसमवायात् पौर्वापर्य्यचोदनादनुपूर्वं स्तवनं स्यात्* ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

सह सुवीरमिति यदेतत् तदेतस्मिन् कर्मणि समवायात् पौर्वापर्य्यचोदनादनुपूर्वं स्तवनं स्यात् यत्तु स्तवनं तदेव आनुपूर्व्येण स्यात् पूर्वापरभावः पौर्वापर्य्यम् ॥ ३ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गायेति चात्मना जघन्यस्तवनं दर्शयति* ॥ ४ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गायेति चैतदादि ब्राह्मणम् आत्मना जघन्यस्तवनं दर्शयति एवं चैतत्सर्वं भवति यथानुपूर्व्येण स्तवनमिति ॥ ४ ॥

नानादेशस्तवनं छन्दोगानामेव स्यादुद्गातैव सर्वेणोद्गायेदिति श्रुत्वा तस्य देशान् विदधाति हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा सꣳरब्धाः प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्ण्यान् परीत्य पश्चान्मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यस्योपविश्येति च ये शिरसा स्तुवते तेषामेवेतरैः स्तवनं दर्शयति † ॥ ५ ॥

यदेतन्नानादेशस्तवनञ्चोदितं हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा इत्येतदादिना तच्छन्दोगानामेव स्यात् नेतरेषां यस्मात् अथो खल्वाहुः कथमध्वर्य्युर्बह्वृचः साम गायेदित्युद्गातैव सर्वेणोद्गायेदिति श्रुत्वा तस्य देशान्विदधाति तस्य स्थानानि विदधाति उद्गातुः किञ्चान्यत् हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा संरब्धाः प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्ण्यान् परीत्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

Digitized by Google

पश्चात् मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यस्योपविश्येति चैष समानकर्त्तृक आदेशः ये शिरसि स्तुवते तेषामेवेतरैः सवनं दर्शयति ॥ ५ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्य्यमित्यग्ने तव श्रवो वय इत्ये-तासां पूर्वासु तिसृषु स्यात्* ॥ ६ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्य्यमिति ब्राह्मणं तदिलान्दमग्निष्टोम-साम क्रियमाणम् अग्ने तव श्रवोवय इत्येतासां षणामृचां पूर्वासु तिसृषु ऋक्षु स्यात् ॥ ६ ॥

दशाक्षरेष्वार्चिकान्यनुगानान्येवं तृचे भवति यथान्यानि सामानि* ॥ ७ ॥

तासान्तिसृणामृचां दशाक्षरेषु आर्चिकान्यनुगानानि स्युः दशा-क्षराणि दशाक्षरे दशाक्षरे एकैकमार्चिकमनुगानं स्यात् एवं क्रिय-माणन्तृचे भवति यथान्यानि सामानि ॥ ७ ॥

षडृचे सर्वस्मिन्नित्याचार्याः अर्द्धर्चेष्वनुगानान्येवमसं-रोधतरोगीतानाम् † ॥ ८ ॥

षडृचे सर्वस्मिन् कार्य्यमित्येवमाचार्य्या मन्यन्ते एवं क्रियमाणे असंरोधतरः पर्वणां कृतो भवति अयमतिसंरोधः पूर्वस्मिंस्तु कल्पे संरोधः ततस्त्वक्रिया ॥ ८ ॥

---

* ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्वादशर्च इति शाण्डिल्यस्तत्रापरावाग्नेयौ तृचावाहरे-दाते अग्नेऽग्निं तं मन्य इत्येवम्तृच्स्वनुगानानि* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह द्वादशर्चः स्यात् तत्र तस्मिन् वक्तृचा-वुत्तरौ अपरावाग्नेयौ तृचावाहरेदाते अग्नेऽग्निं तं मन्य इति एवं क्रियमाणे त्वृगुत्पन्नान्यनुगानानि सर्वाणि कृतानि भवन्ति ॥ ९ ॥

चतुर्थमेवानुगानं तृचे स्यादिति वार्षगण्योऽत्र हि निधन-वादं वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति शकुन इति भवतीति भक्तयश्च कल्प्यन्ते नानासामवच्चैनान्येकेऽधीयते-ऽधीयते † ॥ १० ॥

वार्षगण्य आचार्य्य आह चतुर्थमेवानुगानन्तृचे स्यात् यस्मादत्र हि निधनवादं वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति शकुन इति भवतीति एष निधनवादः भक्तयश्च सर्वाः प्रस्तावादयः अस्मिन्नेव कल्पयन्ते एके च छन्दोगा एतानि पञ्चाप्यनुगानानि नानासामवदेवा-धीयते ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं किन्तु तत्र किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

इति दशमस्य नवमी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ दशमी कण्डिका ।

छन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके त्रिकं सार्पराज्ञं दशमप्रदेशात्* ॥ १ ॥

गवामयने यत्किञ्चित्सन्दिग्धं तद्विचारितम् अनन्तरमादित्यानामयनमङ्गिरसामयनञ्च तयोः सामान्यं विचार्य्यते आदित्यानामयने अहर्व्यूहं विधाय पठति छन्दोमदशाहोऽष्टाचत्वारिंशं प्रथममहरिति एवं दशस्वहःसु अष्टाचत्वारिंशादिभिः स्तोमैः प्रकृतान् स्तोमान् प्रत्यामनति दशमेऽहनि चतुर्विंशस्तोममामनति एवमेवाङ्गिरसामयने च चतुर्विंशादींस्तोमान् पठति पुनर्दशमे चतुर्विंशमेवामनति मशकेन प्रायणीयादृक्सामद्रव्यं कल्पयित्वा छन्दोमदशाहयोरेकत्र दशमेऽहनि पठति मशकः अथ यदेव छन्दोमवतो दशरात्रस्य महाव्रतान्तिममहस्तदत्र दशरात्रमिति अपरत्र पठति अथ यदेव पूर्वस्य छन्दोमदशाहस्य दशममहस्तदत्र दशममिति तत्रायं संशयः किं मशकेन दशमप्रदेशात् त्रिकत्रयस्त्रिंशौ मानसाग्निष्टोमसाम्नोः स्तोमौ कर्त्तव्यौ अथ प्रत्यक्षविधानात् सर्वत्रैव चतुर्विंश इति एतस्मिन् संशये अयमाचार्य्य आरभते छन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके त्रिकं सार्पराज्ञं दशमप्रदेशादिति छन्दोमदशाहयोरुभयोरपि दशमस्याह्नः त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके आचार्य्या मन्यन्ते त्रिकञ्च सार्पराज्ञम् एते उभे मानसाग्निष्टोमसामनी त्रिकत्रयस्त्रिंशस्तोमयोः स्यातां किं कारणं दशमप्रदेशात् यस्मात् दशमे

---

* शाण्डायनोऽप्येवम् ।

उभयोरप्येतयोः प्राकृतेन दशमेनाह्ना प्रदेशं करोति अन्योन्यं स्यात् यद्येवं तदिदं ब्राह्मणं चतुर्विंशमिति अस्य कृत्स्नसंयोगस्यानर्थक्यं प्राप्नोति उच्यते ॥ १ ॥

यथा भूयसोवादश्चतुर्विंशमिति* ॥ २ ॥

यदेतद्ब्राह्मणं चतुर्विंशमिति एष यथा भूयसोवादः भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवृत्तः आम्रवनवत् ब्राह्मणग्रामः यस्मिन्नन्येपि वृक्षा विद्यन्ते तथापि आम्रवनमिति उच्यते तथा अन्येऽपि वर्णा विद्यन्ते तथापि ब्राह्मणग्रामइत्युच्यते न चतुर्विंशत्यन्येऽपि वर्णा न सन्ति किन्तु भूयस्त्वाद्वादः सन्निविष्टो यथा प्राधान्यभूयस्त्वान्नित्य-त्वाच्च वादाः सन्निविशन्ते एवमयं चतुर्विंशमिति भूयस्त्वाद्वादः सन्नि-विष्टः ॥ २ ॥

ऋक्सामानि तु प्रदिश्यन्ते दशमात्सर्वं ह्यहरधिकृत्य चोद्यते चतुर्विंशः* ॥ ३ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं चयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यात् त्रिकं सार्पराज्ञमिति तत्र ऋक्साममात्रं प्रदिश्यते दशमस्तोमस्तु चतुर्विंशस्तोमं प्रथममहरधिकृत्य अष्टाचत्वारिंशं प्रथममहरधिकृत्य सर्वेषामङ्गां कृत्स्नाधिकारः ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षविकारश्च यथा भूयसो वादात् † ॥ ४ ॥

यदुक्तं भूयसोवादश्चतुर्विंशमिति एवं न स्यात् किं कारणं

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

Digitized by Google

यस्मात् प्रत्यक्षविकारो बलीयान् यथा भूयसोवादात् चतुर्विंशमिति प्रत्यक्षेण शब्देन विकरोति त्रिकत्रयस्त्रिंशे ॥ ४ ॥

ब्राह्मणविहिते च स्तोमे कल्पप्रदेशः ऋक्सान्नां भवति* ॥ ५ ॥

यदुक्तं मशकेन प्रदेशादिति ब्राह्मणविहितेन स्तोमेन कल्पप्रदेशेन ऋक्साम्नां भवति मशको हि ब्राह्मणं उपक्रम्य स्तोमस्य वशेन प्रदेश-स्येष्टेन हि ब्राह्मणविहितं स्तोमं मशकस्य विकल्पयितुं ईप्सितम् ॥ ५ ॥

त्रिंशिनः सुत्या मासान् सर्वत्र सञ्चरेरन् कौण्डपा-यिने च द्वाविंशिकांस्तापश्चिते च द्वैचोपसदान् † ॥ ६ ॥

सर्वसत्रेषु त्रिंशिनः सुत्या मासान् सर्वत्र सञ्चरेरन् कौण्डपायिने च द्वाविंशिकान् मासान् कौण्डपायिने चाग्निहोत्राद्यो विहिताः शुनासीर्य्याः मासमग्निहोत्रं जुह्वतीत्यत आरभ्य तांश्च द्वाविंशिकान् मासान् कौण्डपायिने त्रिंशिनः सञ्चरेरन् तापश्चिते पठति संवत्सरं दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति संवत्सरं प्रसूता भवति तांश्च द्वैचोपसदान्मासांस्तापश्चिते त्रिंशिनः सर्वान् सञ्चरेरन् सौत्यास्तु सर्वशब्देनैव सिद्धाः ॥ ६ ॥

इतिवातवतोरयने द्वावेकोनौ मासौ सुनयुक्तिवृतावितिगौतमः ‡ ॥ ७ ॥

---

* शाखायणोऽप्येवम् ।

† शाखायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ शाखायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

दृतिवातवतोरयने अतिरात्रस्त्रिवृता मासमित्यधिकृत्य पार्ष्टिकैः यज्ञस्तोमैरेकेन स्तोमेन क्रियाविधानं पूर्वस्मिन् पक्षसि तदनन्तरमुत्तरस्मिंस्तैरेव प्रतिलोमैः तत्र गौतम आचार्य्य आह द्वौ मासौ प्रथमोत्तमौ त्रिवृतौ एकोनौ सुतुयुरतिरात्राभ्यान्तयोः पूरणमिति ॥ ७ ॥

त्रयस्त्रिंशाविति धानञ्जप्यः* ॥ ८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह त्रयस्त्रिंशौ मासौ षष्ठसप्तमौ एकोनौ सुतुयुरिति गवामयने स्थितौ एकोनौ दृष्टाविति ॥ ८ ॥

उभौ वा त्रिंशिनौ स्यातां यथैतद्ब्राह्मणम्* । ९ ॥

अथवा उभावेव त्रिंशिनौ स्यातां प्रथमोत्तमौ वा षष्ठसप्तमौ वा यथैतद्ब्राह्मणं ब्राह्मणं समधिकावेवातिरात्रौ पठति ॥ ९ ॥

तथा सत्यष्टम्यां दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षाः कुर्वीरन्* ॥१०॥

तथा सति कल्पे अष्टम्यां दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षाः कुर्वीरन् ॥१०॥

पञ्चदशानां दशमस्याष्टादशान्तान्युक्थानि स्युरित्याचार्याः षोडश्यपायाद्धि निवृत्तं नार्मेधमिति* ॥ ११ ॥

मशकः पठति विधृतिभिः क्लृप्तं दृतिवातवतोरयनमात्रिणवेभ्यः त्रिवृद्भ्यः उद्धरत्युक्थानि पञ्चदशेभ्यः षोडशिनमिति षोडशिन उद्धारं पठति तत्र च विधृतीनां दशमेऽहनि पञ्चदशानां नार्मेधमुक्थानेव पठति यदि षोडशिनमुद्धरति तत्रायं संशयः किं नार्मेधस्य तत्र षोडशी निमित्तम् अथ वचनं कारणमिति तदिह आचार्य्यैर्विचा-

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

ध्ये ते पञ्चदशस्तोमानामन्तां दशमस्याङ्कः आष्टादंष्ट्राण्युक्थानि स्युरित्येवमाचार्य्या मन्यन्ते कस्मात् षोड़शपायात् नार्मेधस्य हि तत्र षोड़शी निमित्तं यचेत् षोड़शी तस्मादेवमपि स्यात् अवयवानां निवृत्तिः स्यात् ॥ ११ ॥

अवचनात्तु निवृत्तिर्न स्याद्यथान्येषाᳫं साम्नाम्* ॥ १२॥

तुशब्दः पचविनिवृत्यर्थः यथा अन्यानि सामानि निवृत्तानि भवन्ति तत्प्रदेशादेवमेव नार्मेधमपि स्यात् न हि वचनमस्ति येन नार्मेधं निवर्त्तेत इति यथोक्तं षोड़शिनो निवृत्तं न तत्र नार्मेधमित्येवं वचनम् ॥ १२ ॥

वचनञ्च कारणं नार्मेधस्य न षोड़शी † ॥ १३ ॥

वचनञ्च तत्र कारणं नार्मेधस्य न षोड़शी निमित्तं भवति ॥१३॥

दृश्यते चाभीक्ष्णमषोड़शिकेषु † ॥ १४ ॥

दृश्यते चैतदेवमाभीक्ष्णं पुनः पुनः प्रयुज्यमानम् अषोड़शिकेषु यज्ञेषु यथा गूर्दः चैककुभञ्च नार्मेधमित्युत्थानामीत्येतदादिवत् ॥१४॥

तस्यायनविचाराः पृष्ठ्येनैकैको मासो वर्त्ततेत्येके ‡ ॥१५॥

तस्यायनविचारा वर्ण्णिष्यन्ते पृष्ठ्येनैकैको मासो वर्त्ततेत्येवं श्रुतिः त्रिवृतामासमित्येवमादि अत्र पृष्ठ्येन षड़हस्तोमेन त्रिवृदादि स्तोम-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

विकृतेन एकैको मासो वर्त्तेत एवमेके आचार्य्या मन्यन्ते लिङ्गात् यस्मात् पार्ष्टिकाः स्तोमास्तेषाम्बन्ते ॥ १५ ॥

पृष्ठ्यस्तोमेनेति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह पृष्ठ्यस्तोमेन त्रिवृदादिस्तोमविकृतेन क्रमेण एकैकोमासो वर्त्तेत ॥ १६ ॥

अभिप्लवपृष्ठ्याभ्यामिति गौतिवृत्तिः* ॥ १७ ॥

गौतिवृत्तिराचार्य्य आह अभिप्लवपृष्ठ्याभ्यां त्रिवृदादिस्तोम-विकृताभ्याम् एकैकोमासो वर्त्तेतेति संवत्सरप्रकृतित्वात् ॥ १७ ॥

पृष्ठ्याङ्गैकैकेनेति शाण्डिल्यायनधानञ्जप्यौ* ॥ १८ ॥

शाण्डिल्यायनधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतुः पृष्ठ्याङ्गैकैकेन त्रिवृ-दादिः एकैको मासः वर्त्तेतेति यस्मात् तेन लिङ्गेन तस्य तस्य हि स्तोमचोदना ॥ १८ ॥

ज्योतिष्टोमेनेति लामकायनस्तस्य रथन्तरं पृष्ठं बृहच्च व्यत्यासम् † ॥ १९ ॥

लामकायन आचार्य्य आह ज्योतिष्टोमेन त्रिवृदादिस्तोम-विकृतेन एकैकोमासो वर्त्तेत यस्मात् सर्वेषामङ्गानामसौ प्रकृतिः अयन्तु विशेषः तस्य रथन्तरपृष्ठं बृहच्च पृष्ठानुग्रहार्थं तत्प्रकृतीनि हि स-र्वाणि ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चैरकल्भिः* ॥ २० ॥

चैरकल्भिः आचार्य्य आह यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमयनं तथैव स्यादिति परं नः प्रमाणं मशक इति एवमेते सर्वे कल्पाः प्रमाणम् ॥ २० ॥

इति दशमस्य दशमी कण्डिका।

अथ एकादशी कण्डिका।

पौर्णमासीप्रभृतयो दीक्षाः कौण्डपायिनस्य † ॥ १ ॥

विचारितं दृतिवातवतोरयनं साम्प्रतं कौण्डपायिनं विचार्य्यते तत्र पठति मासं दीक्षिता भवन्ति मासं सोमं क्रीणन्ति तेषां द्वादशोपसद उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुह्वति मासं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजन्ते मासं वैश्वदेवेन मासं वरुणप्रघासैर्मासं शाकमेधैर्मासं शुनासीर्य्येण त्रिवृता मासं पञ्चदशेन मासं सप्तदशेन मासमेकविंशेन मासन्त्रिणवेन मासमष्टादशत्रयस्त्रिंशान्यहानि द्वादशान्यहानि द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रञ्चेति तत्र उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य विधाय प्रायणीयमतिरात्राग्निहोत्रादीन् हविर्य्यज्ञानुपदिशति त्रिवृन्मासादींस्तान्यान् मासान् तत्रायं संशयः किं सत्रन्यायेन प्रायणीयोऽतिरात्रेषु अथाश्रवणात् माभूदिति एत-

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

स्मिन् संशये आचार्य्यैः स्वं स्वं मतं परिरच्यायमर्थो विचार्य्यते पौर्णमासीप्रभृतयो दीक्षाः कौण्डपायिनस्येति पौर्णमासारम्भाः पौर्णमासीप्रभृतयः दीक्षाः प्रभृतिशब्दः आद्यर्थः कौण्डपायिनस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी ॥ १ ॥

तस्योपसदन्त उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति शाण्डिल्य एवꣳ हि गृह्यते वृत्तिः* ॥ २ ॥

कौण्डपायिनस्य उपसदन्त उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह किं कारणं यस्मादेवं वृत्तिर्गृह्यते सर्वसत्राणाम् ॥ २ ॥

तत ऊर्द्ध्वं प्रातराहुत्युपक्रमाः सायमाहुतिसꣳस्था एकान्नत्रिꣳशतमहान्यग्निहोत्रं जुहुयुः* ॥ ३ ॥

ततस्तस्मादतिरात्रादूर्द्ध्वं प्रातराहुत्युपक्रमाः प्रातराहुत्यारम्भणाः सायमाहुतिसंस्थाः सायमाहुत्यपवर्गाः एकान्नत्रिंशतमहान्यग्निहोत्रं जुहुयुः एवं शाण्डिल्यो मन्यते ॥ ३ ॥

मासमेवेति गौतमः सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म स्यादतिरात्रस्यैवञ्च गृह्यते वृत्तिरव्यवायश्च हविर्यज्ञैः सुत्यानाम् † ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य्य आह मासमेवाग्निहोत्रं जुहुयुः मासो हि श्रुतः

---

* शाह्यायनेऽप्येवम् ।

† शाह्यायनेनैतेन सूत्रत्रयं क्रमम् ।

Digitized by Google

तस्य कुतः खण्डनमृते वचनात् किन्तु सुत्यानान्तु पुरस्तादग्निष्टोमा-दीन् शुनासीर्य्यान्तान् हविर्यज्ञान् उपरिष्टात्क्रमेण समाप्य ततः सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म स्यादतिरात्रस्यैवस्य गृह्यते वृत्तिः सर्व-कर्मसु सुत्यानां पुरस्तादुपवसथकर्म भवति किञ्चान्यत् अव्यवायश्च हविर्यज्ञैरेवं क्रियमाणे सुत्यानां भवति ॥ ४ ॥

अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति धानञ्जप्यः प्रत्यन्ताद्धा-न्येषु चोदयन्नेह विदधाति* ॥ ५ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति यदि अतिरात्रो दृष्टोऽभविष्यत् अश्रोषत् येन पुनस्तेषु सत्रेषु प्रतिसत्र-ञ्चोदयन् यावदन्त इति नेह विदधाति तस्मादकल्पो न श्रुतमति-रात्रं कल्पयितुम् ॥ ५ ॥

उपसदन्त एवोपवसथकर्म स्यात् † ॥ ६ ॥

उपसदन्त एव उपवसथकर्म भवेत् न सुत्यानन्तरम् ॥ ६ ॥

अष्टादशभ्यो वोर्द्ध्वं शौनासीर्य्येभ्यो राजानं क्रीणीयु-रेवमनन्तरं सुत्याभ्यो भवतीति † ॥ ७ ॥

अथवाऽनेकदीक्षाणामनन्तरं सोमक्रयो न स्यात् शौनासीर्य्या-न्यहान्यष्टादश कृत्वा ततः सोमं राजानं क्रीणीयुः एवं तत् राजक्रया-दि कर्म अनन्तरं सुत्याभ्यो भवतीति ॥ ७ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

† आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतं तथा विशेषश्च कृतः।

दीक्षोपसदां व्यवायो न्याय इति शाण्डिल्यायनस्ते मासि सोमं क्रीणन्तीति वानन्तरं दीक्षाभ्यः क्रयं दर्शयति* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह दीक्षोपसदां व्यवायः अन्याय इति किन्त्वन्यत् ते मासि सोमं क्रीणन्तीति चैतत् ब्राह्मणमनन्तरं दीक्षाभ्यः क्रयं दर्शयति ॥ ८ ॥

उपवसथकर्म्मैवानन्तरꣳ सुत्याभ्यः स्यात् † ॥ ९ ॥

उपवसथकर्म्मैवानन्तरं सुत्याभ्यः स्याद्तिरात्रो न स्यात् ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयादङ्गारान्मार्जालीयꣳ हृत्वा पृथक् स्थाली-पाकान् श्रपयित्वा पितृयज्ञान् कुर्वीरन् † ॥ १० ॥

दर्शे पितृयज्ञा भवन्ति तेषां विधिरुच्यते आग्नीध्रीयादङ्गारान् मार्जालीयं हृत्वा पृथङ्नाना स्थालीपाकाञ्छ्रपयित्वा पितृयज्ञान् कुर्वीरन् ॥ १० ॥

ततो दक्षिणातिप्रणयेयुः पैतृयज्ञिकायाम् † ॥ ११ ॥

ततस्तस्मान्मार्जालीयात् दक्षिणे प्रदेशे अतिप्रणयेयुः पैतृयज्ञिकायां पितृमेधेषु ॥ ११ ॥

आहवनीयाद्दक्षिणतो वरुणप्रघासेषु तस्मिन् कुर्य्युर्यद्दक्षिणाहवनीये कृत्यमुपवसथकर्म चेत् कृतꣳ स्यात् ‡ ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

Digitized by Google

कृतउपवसथानन्तरं आहवनीयप्रणयनं भवति वरुणप्रघासेषु यो द्वितीयोऽग्निः प्रणीयते दक्षिणतस्तमाहवनीयस्य दक्षिणे प्रदेशे प्रणयेयुः तस्मिन् कुर्य्युर्य्यत् कर्म दक्षिणाहवनीये कृत्यं तदुपवसथकर्मपूर्वकं स्यात् ॥ १२ ॥

यथा प्रकृत्यकृते* ॥ १३ ॥

अथ पुनरुपवसथकर्म नैव कृतं स्यात् तथा सत्यनन्तरं प्रकृतं तत इह आग्नीध्रीयादङ्गारादित्येतदादि यथा प्रकृत्यैव स्यात् ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमासे दीक्षितान्नस्याध्वर्युर्जुहुयादन्वारब्धा इतरे स्युः* ॥ १४ ॥

अग्निहोत्रमासे प्रकृतानां सत्रिणां अग्निहोत्राच्छिष्टेन वृत्तिर्न कल्पते तदेव दर्शयति तेषामन्नं क्रियत इति दीक्षितार्थमन्नं तस्य दीक्षितान्नस्याध्वर्य्युर्जुहुयात् उक्तन्नाहुतस्याश्नीयुरिति इतरेऽध्वर्य्युमन्वारभेरन् जुह्वानम् ॥ १४ ॥

हवींष्येवेष्ट्ययनेषूपावद्येयुः † ॥ १५ ॥

इष्ट्ययनेषु हवींष्येवोपावद्येयुः नात्र दीक्षितान्नमग्निहोत्रमासवत् स्यात् तत्किमिदमारभ्यते यथा उक्तमेवाग्निहोत्रमासे दीक्षितान्नस्येति तत् कथमिष्ट्ययनेषु न स्यात् उच्यते अन्यार्थमेवैतदित्यादिश्यते हवींष्येवेष्ट्ययनेषूपावद्येयुरिति हविषामावृत्तिपरिमाणमुक्तम् इह तु तथा उपावद्येयुः यथा इष्टीनां हविःशेषेण यजमानवृत्तिः स्यात् ॥१५॥

---

* द्राह्यायणीयेऽप्येवम् ।　　　† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इति दशमस्य एकादशी कण्डिका ।

Digitized by Google

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्गस्येति शाण्डिल्यः* ॥ १ ॥

सोमसुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुह्वति इत्युक्तं तस्मिन् कर्मणि यत् प्राप्तं कर्म तत्र किञ्चिद्वचनेन निवर्त्यते अग्निहोत्रं तावदुपस्थानमिष्टिषु विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषि अवभृथन्यङ्गस्येति एतानि न क्रियेरन् इत्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एतेषां प्राप्तप्रतिषेधः ॥ १ ॥

समिधस्त्वादध्युर्यास्तत्र पुरस्तादुक्ताः † ॥ २ ॥

समिधस्त्वादध्युर्या अस्मिन्नवभृथन्यङ्गेषु पुरस्तादुक्ताः अवभृथन्यङ्गं प्राप्याभ्युत्तणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुरित्येतस्मिन् प्रकरणे तत्र हि समिदाधानान्तं भवति ॥ २ ॥

सर्वं क्रियेतेति धानञ्जप्यः † ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अग्निहोत्रोपस्थानादि सर्वं क्रियेतेति ॥ ३ ॥

मासं दर्शपूर्णमासाभ्यामित्यामावास्येन पूर्वपक्षमितरं पौर्णमासेन* ॥ ४ ॥

मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेरन्नित्युक्तं तत्रामावास्येन हविषा पूर्वपक्षं यजेरन् इतरमपरपक्षं पौर्णमासेन यजेरन् ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

आमावास्ये पितृयज्ञः सकृत्कृत्वा न स्यादिति गौतमः* ॥५॥

आमावास्ये कर्मणि पितृयज्ञः सकृत्कृत्वा प्रथमे इतरेषु न स्यादित्येवं गौतम आचार्य्यो मन्यते यति दर्शाङ्गत्वे कालेऽपि न स्यात् पितृयज्ञः अमावस्यायाम् ॥ ५ ॥

न सकृच्च न स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह असकृदपि न स्यात् पितृयज्ञः नाङ्गमेतदर्शस्येति ॥ ६ ॥

अहरहः स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ ७ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह यावत्कृत्व अमावस्या तावत्कृत्वः पितृयज्ञः स्यात् दर्शाङ्गं हि स इति ॥ ७ ॥

मासं साकमेधैरिति गृहमेधीयेनेष्ट्वा तदैव शेषं संस्थापयेयुरेवं त्रिंशत्कृत्व उपेता भवन्तीति † ॥ ८ ॥

मासं साकमेधैर्य्यजेरन्निति ब्राह्मणं तच्च गृहमेधीयेनेष्ट्वा पूर्वेद्युः कर्म संस्थापयेयुः एवं क्रियमाणेन साकमेधीयं कर्म त्रिंशत्कृत्व उपेतं भवतीति ॥ ८ ॥

द्व्यहापवर्गास्त्वेषां प्रकृतौ पञ्चदशकृत्व एवाभ्यस्येयुः समासः* ॥ ९ ॥

तुशब्दो हेत्वर्थः एषां शाकमेधानां प्रकृते यच्छेनापवर्गो दृष्टः

---

* शाट्यायनकोऽप्येवम् ।

† शाट्यायनकेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

इहापि षडहापवर्गतामेव कल्पयित्वा पञ्चदशकृत्वोऽभ्यसेयुः समासो भवति एवं मासशब्दस्यार्थवत्त्वं कृतं भवति ॥ ९ ॥

अग्निहोत्रं दशहोतेति दशहोतारं नामाध्वर्यवोऽग्निहोत्रोपस्थानमधीयते* ॥ १० ॥

अग्निहोत्रं दशहोता दर्शपूर्णमासं चतुर्होता चातुर्मास्यानि पञ्चहोता सौम्याध्वरे सप्त होतेति ब्राह्मणं तत्र अग्निहोत्रं दशहोतेति दशहोतारं नामाध्वर्यवः अग्निहोत्रस्योपस्थानमधीयते तदभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

ऋत्विज उत्तरैरभिप्रेताः* ॥ ११ ॥

उत्तरैर्वचनैर्यदुक्तं तत्र ऋत्विजोऽभिप्रेताः दर्शपौर्णमासयोश्चत्वारो होतारः चातुर्मास्ये तु पञ्च ॥ ११ ॥

वषट्कारिणोऽध्वरे* ॥ १२ ॥

अध्वरे सोमे वषट्कारिणः सप्ततामनभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मणं सौम्योऽध्वरः सप्तहोतेति ॥ १२ ॥

अत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयेयुः कुण्डप्रतिरूपैः † ॥ १३ ॥

ते सर्वे कुण्डपायिनोऽत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयन्तीति अत्सरुकैरदण्डचमसैः कुण्डप्रतिरूपैः कुण्डसदृशैर्भक्षयेयुः ॥ १३ ॥

होत्रा समास उक्तो ब्राह्मणेन † ॥ १४ ॥

---

* लाट्यायनेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्।

† लाट्यायनोऽप्येवम्।

यो होता सोऽध्वर्युः सपोतेत्येतदादि समासः सङ्क्षेप एकीभावः ॥ १४ ॥

स्वादासनादुपसञ्चारं ब्रह्मेतरे होत्रे कुर्यात्* ॥ १५ ॥

स्वस्मादासनादुपसञ्चारेऽपि सञ्चार्य्य इतरे होत्रे मैत्रावरुणीय-प्रतिकर्त्रे कुर्य्यात् एतत् ज्ञापितं भवति ब्रह्मत्वेनासौ दीक्षितः इतरे होत्रे करोति ॥ १५ ॥

तथोद्गातृप्रस्तोतारावाग्नीध्रश्च* ॥ १६ ॥

तथा उद्गाता च स्वस्मादासनादुपसञ्चारमितरे होत्रे नेष्ट्रीया-च्छावाकीये कुर्य्यात् तथा प्रस्तोता इतरे होत्रे ग्रावस्तुत् ब्राह्मणा-च्छंसीये स्वस्मादासनादुपसञ्चारं कुर्य्यात् तथाग्नीध्रीयेणासौ दीक्षितः इतरे उन्नेत्रे प्रतिप्रस्थात्रे कुर्य्यात् ॥ १६ ॥

गृहपतिर्गृहपतिः सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यइत्यसमासन्तयो-र्दर्शयति* ॥ १७ ॥

गृहपतिर्गृहपतिः सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्य इत्यनया वीप्सया ब्राह्मण-मसमासन्तयोर्दर्शयति विज्ञापयति ॥ १७ ॥

इति दशमस्य द्वादशी कण्डिका।

अथ त्रयोदशी कण्डिका।

एतेनोक्तस्तापश्चितस्य दीक्षादिः* ॥ १ ॥

---

* आम्नायशोऽप्येवम्।

उक्तं कौण्डपायिनामयनम् अनन्तरं तापश्चितस्य आद्यन्तं संवत्सरं दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति संवत्सरं प्रसुता भवतीति तस्य दीक्षाकाल उच्यते एतेनोक्तस्तापश्चितस्य दीक्षादिरिति एतेन कौण्डपायिनेन उक्तोव्याख्यातस्तापश्चितस्य दीक्षादिः पौर्णमासी-प्रभृतयो दीक्षा इति ॥ १ ॥

तस्यायनविचाराः* ॥ २ ॥

वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः अयनस्य विकल्पितं महतेन गवा-मयनेन क्लृप्तं तापश्चितामयनं ज्योतिष्टोमेन वा विक्लृप्तेनेति तस्य विकल्प उच्यते ॥ २ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमानहरहः स्यादिति धान-ञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमानन्यहनि स्यात् संवत्सरमिति शेषः ॥ ३ ॥

चत्वारोज्योतिष्टोमा अभिजिदेष पञ्चाहः षट्सु मासेष्व-भ्यस्येत महाव्रतं विषुवानथैत एव मासा आवृत्ता विश्वजित्त्व-भिजित्स्थाने तत्पुरुषस्य नारायणस्यायनम् † ॥ ४ ॥

चत्वारो ज्योतिष्टोमाः ज्योतिष्टोमश्चतुरभ्यस्तः अभिजिदेष पञ्चाहः षट्सु मासेष्वभ्यस्येत महाव्रतं विषुवान् स्यात् अथैत

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन पञ्च सूत्राणि कृतानि तथा विशेषश्च कृतः ।

Digitized by Google

एव मासा आवृत्ताः स्युः अयन्तु विशेषः विश्वजित्त्वभिजितः स्थाने स्यात् तत्पुरुषस्य नारायणस्यायनम् ॥ ४ ॥

अभिजिदहरहस्तदग्नेर्ज्योतिष्टोमो वा रथन्तरपृष्ठः * ॥५॥

तेनाभिजिद्विकल्पेन रथन्तरपृष्ठमिति नियमार्थम् ॥ ५ ॥

बृहत्पृष्ठ इन्द्रस्य † ॥ ६ ॥

बृहत्पृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरमहरहः स्यात्तदिन्द्रस्यायनम् ॥६॥

व्यत्यासं बृहद्रथन्तरे पृष्ठे तदिन्द्राग्न्योः † ॥ ७ ॥

व्यत्यासं ज्योतिष्टोमे संवत्सरं बृहद्रथन्तरे पृष्ठे स्यातां तदिन्द्राग्न्योरयनम् ॥ ७ ॥

उभयसामा ब्रह्मप्राजापत्योः † ॥ ८ ॥

उभयसामा ज्योतिष्टोमः संवत्सरः स्यात् तद्ब्रह्मप्राजापत्योरयनं स्यात् ॥ ८ ॥

वायोर्वैरूपपृष्ठो व्रतं वा † ॥ ९ ॥

वैरूपपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् महाव्रतं वा संवत्सरमहरहः स्यात् तद्वायोरयनम् ॥ ९ ॥

आदित्यस्य वैराजपृष्ठो विश्वजिद्वा † ॥ १० ॥

वैराजपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् विश्वजिद्वा तदादित्यस्यायनम् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अपां शर्क्करीपृष्ठः* ॥ ११ ॥

शर्क्करीपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तदपामयनम् ॥ ११ ॥

गवां रेवतीपृष्ठः* ॥ १२ ॥

रेवतीपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तद्गवामयनं स्यात् ॥१२॥

प्रजापतेर्वामदेव्यपृष्ठः* ॥ १३ ॥

वामदेव्यपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तत्प्रजापतेरयनम् ॥१३॥

विश्वेषां देवानाꣳस्वरपृष्ठः* ॥ १४ ॥

स्वरपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् एतद्विश्वेषां देवानामयनम् ॥ १४ ॥

सूर्य्यस्य दिवाकीर्त्यपृष्ठः* ॥ १५ ॥

दिवाकीर्त्यपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तत्सूर्य्यस्यायनम् ॥१५॥

महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठः* ॥ १६ ॥

महाव्रतपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् एतन्महेन्द्रायनम् एते विषारास्तापश्चितस्य ॥ १६ ॥

ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणि तस्य रथन्तरं पृष्ठं बृहच्च व्यत्यासम् † ॥ १७ ॥

तस्य तापश्चितस्य यानि त्रीण्युत्तराणि द्वादशसंवत्सरं षट्त्रिंशत् संवत्सरं शतसंवत्सरमिति एतानि ज्योतिष्टोमेन अभ्यस्तानि भवन्ति

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

Digitized by Google

तस्य ज्योतिष्टोमस्य रथन्तरं पृष्ठं बृहच्च व्यत्यासं व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यात्यासम् ॥ १७ ॥

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चैरकलम्भिः* ॥ १८ ॥

चैरकलम्भिराचार्य्य आह एतेषामयनविधानं यथैवार्षेयकल्पे-नोक्तं तथैव स्यादिति इति वातवतोरयने तत् क्लृप्तं प्रजापतेर्द्वादश-संवत्सरं षट्त्रिंशत्संवत्सरं शतसंवत्सरमिति ॥ १८ ॥

इति दशमस्य त्रयोदशी कण्डिका।

अथ चतुर्दशी कण्डिका।

अग्निष्टोमास्त्रिवृत उक्थ्याः पर इति तत्रावचनादतिरा-त्रा न स्युर्विषुवन्तश्चेति शाण्डिल्यः † ॥ १ ॥

इह ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणीति प्रकृतं तेषु सर्वेषु संवत्-सरचोदना न च प्रायणीयोदयनीयावादिष्टौ नापि विषुवान् तत्रायं संशयः किं संवत्सरन्यायं गृहीत्वा प्रायणीयोदयनीयातिरात्रवन्तो भवन्ति अथाग्रहणान्न भवन्तीति एतस्मिन् संशयेऽयमाचार्य्य आर-भते अग्निष्टोमास्त्रिवृत इत्येतदादि सूत्रं मशक एतेषु ये त्रिवृदादि-स्तोमाः संवत्सरान् अग्निष्टोमसंस्थान् कल्पयति यान् पञ्चदशान् तानुक्थ्यसंस्थान् सोऽयमाचार्य्य एतदर्थं गृहीत्वा तु परीक्षितुमारभते

---

* शाण्डिल्यीये विशेषोऽस्ति।

† शाण्डिल्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

अग्निष्टोमाविवृत उक्थ्याः पर इत्येतस्मिन् कल्पे अवचनादतिरात्रा न स्युः विषुवन्तश्चेति एवं शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १ ॥

इतरः सत्त्रन्याय इति धानञ्जप्यः* ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह इतरोऽयो वक्ष्यते सत्त्रन्यायः स भवेत् इह कः पुनरित्युच्यते ॥ २ ॥

अतिरात्रावभितः स्यातां मध्ये विषुवान् बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः पञ्चदशः सप्तदशः † ॥ ३ ॥

प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ स्याताम् आद्यन्तयोः सत्त्रस्य स्यातां मध्ये विषुवान् स्यात् बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः पञ्चदशसप्तदशौ स्तोमौ स्तोत्रेषु व्यत्यासेन स्याताम् एकत्रिक इव ॥ ३ ॥

एकैकस्मिन्नेतत्संवत्सरवर्गे स्यात् ‡ ॥ ४ ॥

त्रिवृदादिवर्गेषु आद्यन्तयोः प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ४ ॥

उत्तममुत्तमे वा संवत्सरे ‡ ॥ ५ ॥

वर्गाणामुत्तमे वा संवत्सरे एतत् स्यात् उत्तमस्योत्तमस्य संवत्सरस्याद्यन्तयोः प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ५ ॥

पृथग्वा संवत्सरेषु ‡ ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

Digitized by Google

पृथक्संवत्सरेषु एकैकस्मिन् संवत्सरे आद्यन्तयोः प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ६ ॥

तेषां यथास्तोमं विषुवन्तः स्युः* ॥ ७ ॥

तेषां संवत्सराणां यथास्तोमं विषुवन्तः स्युः योऽयं यस्तोमः संवत्सरस्तस्मिन् स्तोमे विषुवान् स्यात् ॥ ७ ॥

रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा त्रिवृताᳬस्याद्बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः परेषु † ॥ ८ ॥

त्रिवृतां संवत्सराणां रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा विषुवान् स्यात् बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः परेषु पञ्चदशादिषु संवत्सरेषु विषुवान् स्यात् ॥ ८ ॥

यजनीयेऽहनि प्रसवः स्यात् पूर्व्वपक्षे यद्यविषुवत्काः समार्द्धमासातिवर्त्तिषु* ॥ ९ ॥

यजनीयेऽहनि प्रतिपदि प्रसवो भवेत् प्रथमः स्रवः प्रसवः यद्यविषुवत्काः स्युः ततः पूर्वपक्षे स्यात् समार्द्धमासातिवर्त्तिनस्ते यदि भवेयुः ॥ ९ ॥

अपरपक्षे विषमेषु* ॥ १० ॥

यदि विषमार्द्धमासातिवर्त्तिनः अविषुवत्कास्ते ततो अपरपक्षे प्रसवः स्यात् ॥ १० ॥

---

* शाट्यायनेोऽप्येवम्।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं ज्ञतम्।

Digitized by Google

सहस्रसाव्ये महातिरात्राभ्याꣳ सहस्रमहानीत्याचार्य्याः सहस्रसाव्यमिति शाण्डिल्य इति* ॥ ११ ॥

सहस्रसाव्ये पठति अतिरात्रः सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति तत्र संशयः किं महातिरात्राभ्यां सहस्रमहानि स्युः उत विनातिरात्राभ्यामिति कुतः संशय उत्पन्न इति चेत् प्रत्यक्षायां श्रुतौ अतिरात्रः सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति उच्यते समाख्यातः सहस्रसाव्य इति सहस्रमस्मिन् साव्या सहस्रसाव्यम् अत आचार्य्य आरभते सहस्रसाव्ये सत्रे महातिरात्राभ्यां सहस्रमहानि स्युरिति यस्मादाह सहस्रसाव्यमिति ॥ ११ ॥

अन्तरेणेति शौचिवृक्षिः सहस्रमहानीत्यन्तरेणातिरात्रावाह† ॥ १२ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह अन्तरेणातिरात्रौ अन्यानि सहस्रमहानि स्युरिति यस्मादन्तरेणातिरात्रावाह सहस्रमहानीति अतिरात्रः सहस्रमहान्यतिरात्र इति अथ यदुक्तं समाख्यातः संशय उत्पन्न इति न हि प्रत्यक्षायां श्रुतौ समाख्या याह्या प्रथमं हि विनियोगकारणं श्रुतिः दुर्बला समाख्या ॥ १२ ॥

तस्यायनविकल्पस्त्रिकद्रुकास्तुःषष्ठꣳशतमभिप्लवानां दशरात्रो शतमिति दशरात्रो शतमिति‡ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

तस्य सहस्रसाव्यस्यायन उच्यते अतिरात्रौ तावत्प्रत्यचमिष्टौ अन्यदत्र सहस्रमयनं यथोदितं तत् मशकेन विकल्पितं ज्योतिष्टोमेनाविकृतेन कृप्तम् अग्नेः सहस्रसाव्यं गौरीवितस्य स्वरेण वा तत्रायं विकल्प उच्यते अतिरात्रौ तावत् प्रत्यचमिष्टौ अन्यस्त्रिकद्रुकास्त्वतुःषष्टं शतमभिप्लवानां दशरात्रो शतमिति एतदहः सहस्रं त्रिकद्रुका ज्योतिर्गौरायुरिति चतुःषष्ठ्यधिकं शतं अभिप्लवानां दशरात्रोशतमिति ॥ १३ ॥

इति दशमस्य चतुर्दशी कण्डिका।

अथ पञ्चदशी कण्डिका।

दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य दीक्षेरन् सारस्वताय पञ्च्यामपक्षस्येति गौतमः* ॥ १ ॥

सहस्रसाव्यमुक्तम् अनन्तरं सारस्वतान्युच्यन्ते तत्र ब्राह्मणं सरस्वत्या विनशने दीक्षेत इति यस्मिन् देशे सरस्वत्यन्तर्भवति तद्विनशनमित्युच्यते तस्य विनशनस्य दक्षिणे कूले तीरे सारस्वताय तादर्थ्ये चतुर्थी पञ्च्यां तिथौ पक्षस्य परिभाषितम् उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहमिति गौतम आचार्य्य आह ॥ १ ॥

अमावास्यायामतिरात्रः स्यादेवꣳ स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यते* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेन सूत्रत्रयं कृतम्।

उक्तं यदहरतिरात्रो भवति तदहर्वत्सानपाकुर्वन्ति संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति तद्वत्सापाकरणेन सान्नाय्ययोगेन च अतिरात्रस्यैव कालो ज्ञायते वत्सापाकरणं हि अमावास्यायां भवति तदनन्तरेऽहनि सान्नाय्येन यागः सोऽयं गौतम आचार्य्य आह अमावास्यायामतिरात्रः स्यादेवं स्वस्थानममावास्यं प्रयुज्यत इति अमावास्यस्य हि पूर्वपक्षादिस्थानम् उक्तञ्च संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति तद्यद्यमावास्यायामतिरात्रो भवति ततस्तस्य स्वस्थानं पूर्वपक्षादौ भवति ॥ २ ॥

सप्तम्यां वा दीक्षित्वामावास्याया यजनीयेऽहन्यतिरात्रः स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य एवमाह ॥ ३ ॥

समाधय उत्तराभ्याᳫ स्तुत्याभ्याम् † ॥ ४ ॥

वक्ष्यति हि तेषां पौर्णमास्याग्निष्टोमस्तोमो भवतीति यजनीयेऽहनि स्यादित्याचार्य्या इति तथैवायुः प्रदेक्ष्यते एवन्तावत् आयुषो यजनीयेऽहनि क्रियोपदेक्ष्यते तद्यद्यतिरात्रोऽपि यजनीयेऽहनि क्रियते ततः गो आयुर्भ्यां समाधिः कृतो भवति एतदर्थं अतिरात्रोऽपि यजनीय एवाहनि स्यात् इति किञ्चान्यत् ॥ ४ ॥

स्वस्थानञ्चैवामावास्यं प्रयुज्यते* ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

Digitized by Google

यदुक्तममावास्यायामतिरात्रे क्रियमाणे पूर्वपक्षादौ स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यते इतरथा हि क्रियमाणे न स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यते किं कारणम् ॥ ५ ॥

पूर्वपक्षो ह्यामावास्यस्थानमिति* ॥ ६ ॥

कृत्स्नो हि पूर्वपक्ष आमावास्यस्थानं तदा दर्शितं ग्रन्थान्तरे ॥६॥

पुरा रात्रेः सायं दोहं दोहयेरन् सꣳस्थितेऽतिरात्रे प्रातर्दोहं तेन सान्नाय्येन यजेरन्† ॥ ७ ॥

प्रायात्रेरारम्भात् सायन्दोहं दोहयेरन् संस्थिते समाप्तेऽतिरात्रे प्रातर्दोहं दोहयेरन् उक्तं संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति ॥७॥

सान्नाय्येनेष्ट्वाध्वर्युः शम्यां परास्यतीत्याहवनीयन्यन्तेन तिष्ठन् प्राङ्मुखो नित्यमिष्टिसꣳस्थासु प्रास्येत्तदुक्तं ब्राह्मणेन‡ ॥ ८ ॥

उक्तं सान्नाय्येनेष्ट्वाऽध्वर्युः शम्यां परास्यतीति तच्छम्याप्रासनं कुत्र भवतीत्याह आहवनीयसमीपे तिष्ठन्निति क्रियोपदेशः न आसीनः तिष्ठन् प्राङ्मुखः नित्यमहन्यहनि इष्टिसंस्थासु इष्टिसमाप्तिषु प्रास्येत् प्रक्षिपेत् शम्यां तदुक्तं ब्राह्मणेन सा यत्र निपतति तद्गार्हपत्यस्ततः षट्त्रिंशतं प्रक्रमान् प्रक्रामति तदाहवनीयमिति नित्यग्रहणम् अमा-

---

* ब्राह्मायणेऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

वास्थानन्तरं प्राश्नं प्रकृतं तत्सर्वमकृतम् दृष्टिसंस्थास्तु च तत् स्यादिति नित्यग्रहणम् ॥ ८ ॥

चक्रीवत्ता च तथापि पत्नीशाला स्याच्छामित्रञ्च* ॥ ९ ॥

पत्नीशालापि तथैव चक्रीवति स्यात् पत्नीशाला प्राग्वंशा शामित्रमपि चक्रीवदेव स्यात् शामित्रमुक्तलक्षणम् ॥ ९ ॥

तानि यथादेशं वर्त्तेरन् समश्चेद्भूमिभागः स्यात् † ॥१०॥

तानि सद आदीनि यथादेशं वर्त्तेरन् यो यस्य देशो यथादेशं स्वस्वदेशेन गच्छेयुर्यदि समोभूमिभागः स्यात् ॥ १० ॥

अनुपूर्वं विषमे † ॥ ११ ॥

यदि विषमो भूमिभागः स्यात् आनुपूर्व्येण वर्त्तेरन् आनुपूर्व्य-मव्यर्थने सिद्धं यथा व्यवायनम् ॥ ११ ॥

वेदेः पांशून् हरेयुस्तथोत्तरवेदेर्धिष्ण्येभ्यश्च † ॥ १२ ॥

वेद्यादीनाञ्चयनमशक्यं तत्र तेषामवयवा नीयन्ते वेदेरित्यपा-दानलक्षणा पञ्चमी तस्याः पांशून् गृहीत्वा नयेयुः यथा वेदेस्तथो-त्तरवेदेः पांशून् हरेयुः धिष्ण्येभ्यश्च पांशून् हरेयुः ॥ १२ ॥

तान्निविश्य यथायतनं निवपेयुः † ॥ १३ ॥

तान् पांशून् निविश्य उपविश्य यथायतनं यद्यस्यायतनं तस्मि-न्निवपेयुः ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उलूखलबुध्नो यूप इति पृथुबुध्नः स्यात्* ॥ १४ ॥

उलूखलबुध्नोयूप इति ब्राह्मणं तत्कथमुलूखलबुध्न इत्युच्यते पृथुबुध्नः स्यात् पृथु विस्तारे विस्तीर्णबुध्नः स्यात् ॥ १४ ॥

प्रक्षुण्य इति तं पूर्वं कर्षेयुरेवानुद्यच्छन्तः* ॥ १५ ॥

यूपः प्रक्षुण्य इति ब्राह्मणं यूपस्थानं सर्वेषां पूर्वं कर्षेयुः अनुद्यच्छन्तः अनुत्क्षिपन्तः एवशब्दः क्रियते कर्षेयुरेव नैनमुत्क्षिपेयुः यथा ग्रन्थान्तरे दृष्टः प्रक्षुण्य इत्यवस्थाने प्रक्षुण्यत आकृतिको ह्यत्यन्त इति आकृतिको भवतु मा वाभूत् प्रक्षुण्य एव प्रक्षुण्य इति ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥

उपोप्त एवेत्यनिखातस्तिष्ठेत् पांशुभिः पर्युप्तः* ॥ १६ ॥

उपोप्त एवेति ब्राह्मणं न निखातस्तिष्ठेत् उपोप्त एवेति पांशुभिः पर्युप्तः परिवेष्टितः ॥ १६ ॥

नोपरवान् खनन्तीत्यधिषवणफलकयोरधस्तादुपरवानामश्वभ्रास्तेषां प्रतिषेध आलिखेयुरेवैनान्न खनेयुः † ॥ १७ ॥

नोपरवान् खनन्तीति ब्राह्मणं ते उपरवाः कस्मिन् देशे इति उच्यते सोमस्याधिषवणार्थौ यौ फलकौ तयोरधस्ताद्भूमौ उपरवाणामश्वभ्रा विद्यन्ते श्वभ्रः खातः तेषामत्र प्रतिषेधः आलेखनमात्रमेवैषां कुर्युः न खनेयुः आलिखेयुरेनामित्येवमेव वक्तव्ये एवशब्दः

---

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

Digitized by Google

किमर्थं क्रियते न खनेयुरिति उच्यते अन्यत्रापि यत्रार्थतः खातो न स्यात् तत्र लेखनमात्रमेव स्यात् यथा माद्यःक्रेषु वैश्वदेवे चात्वालपांशुभिः प्रयोजनं नास्ति तत्राप्यालेखनमात्रं स्यादिति ॥ १७॥

इति दशमस्य पञ्चदशी कण्डिका ।

अथ षोड़शी कण्डिका ।

तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमः स्तोमो भवतीति यजनीयेऽहनि स्यादित्याचार्याः सꣳस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति हि सꣳस्थानान्ताद्विदधाति* ॥ १ ॥

उक्तं ते तमापूर्यमाणमामावास्येन यन्ति तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमः स्तोमो भवत्युक्थ्यो बृहत्सामा संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासं निर्वपन्त इति गोष्टोमसंस्थानन्तरं पौर्णमासस्य क्रियमाणत्वादित्यर्थः ... पौर्णमासस्य चापरपक्षादिः स्थानं तत्किं पौर्णमासकालवशेन यजनीयेऽहनि गोष्टोमोऽस्तु अथ प्रत्यक्षत्वात् पौर्णमास्यां गोष्टोमं कृत्वा तत्कालानन्तरं पौर्णमासं निरूप्यतामिति अतोऽर्थमाचार्य्यः परीक्षितुमारभते तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमः स्तोमो भवतीति स गोष्टोमो यजनीयेऽहनि स्यात् इत्येवमाचार्य्या मन्यन्ते किं कारणं यस्मात् संस्थानन्तरं पौर्णमासस्य क्रियां विधत्ते यस्त्वयं पौर्णमासीशब्दस्तेषां पौर्णमास्यामिति अयं पौर्णमासीसन्निकृष्टे काले ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

ते तमापूर्य्यमाणं तेतमपक्षीयमाणमिति च कृत्स्नवत्पक्षा-भिधानम्* ॥ २ ॥

किञ्चान्यत् यदिदन्ते तमापूर्य्यमाणमामावास्येन यन्ति तेतम-पक्षीयमाणं पौर्णमासेन यन्तीत्येतदभिधानं कृत्स्नौ पक्षावधिकृत्य कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीयेति यदि ह्ययं पौर्णमास्यां गोष्टोमं कुर्य्यादमावास्यायाञ्चायुष्टोमम् आमावास्यापौर्णमासाभ्यां कृत्स्नयोः पक्षयोर्व्याप्तिर्न स्यात् ॥ २ ॥

पर्वणि त्वेव स्यात्तेषां पौर्णमास्यां तेषाममावास्यायामिति हि प्रत्यक्षेण विदधाति † ॥ ३ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं यजनीयेऽहनि स्यादिति तन्न पर्वण्येव स्यात् एवशब्दोऽवधारणार्थः तेषां पौर्णमास्यान्तेषाममा-वास्यायामेवेति यस्मात् प्रत्यक्षेण विदधाति यदिदं यजनीयेऽहनीत्या-चार्य्याणां वचनं कल्पनामात्रमिदम् अयन्त्वाद्यः प्रत्यक्षशेषः कल्पना-मात्रेण शक्यं प्रत्यक्षं वचनं बाधितुं कल्पनावचनयोर्वचनस्य बलीय-स्त्वात् वचनं हि श्रुतिः ॥ ३ ॥

कर्मानन्तर्यमात्रन्तु सꣳस्था दर्शपूर्णमासयोः* ॥ ४ ॥

संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति यदुक्तन्नान्तरान्यत्कर्म प्रवर्त्तत इत्येतदुक्तं भवति स्वे स्वे काल एव गोष्टोमः स्वे स्वे काल एव पौर्णमासः स्यात् वक्ष्यत्येतेनायुर्व्याख्यात इति तत्राऽप्येष एव विधिः स्यात् ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

Digitized by Google

ते तमापूर्य्यमाणन्ते तमपक्षीयमाणमिति च यथा भूयसो वादः* ॥ ५ ॥

अथ यदुक्तन्ते तमापूर्य्यमाणन्ते तमपक्षीयमाणमिति च तत्पक्ष-वत्पक्षाभिधानमिति अयं यथा भूयसीवादः प्रयुज्यताम् असम्भवात् तत्पक्षभावस्य ॥ ५ ॥

सꣳस्थिते गोष्टोमे तदहरेव पौर्णमासेन हविषेष्ट्वो-द्युञ्जीरन्निति* ॥ ६ ॥

पर्वणि गोष्टोमं कृत्वा तस्मिन्नेवाहनि पौर्णमासेन हविषेष्ट्वा उद्-युञ्जीरन्निति उद्योगं कुर्य्युरिति तदहरेव प्रतिष्ठेरन्निति एवं संस्थान-न्तरं पौर्णमासं प्रयुक्तं भवतीति ॥ ६ ॥

अयजमानास्तत्रैव तां रात्रिं वसेयुरिति गौतमः* ॥ ७ ॥

गौतम आचार्य्य आह पर्वणि गोष्टोमेनेष्ट्वा अयजमानाः पौर्ण-मासेन तस्मिन्नेव देशे तां रात्रिं वसेयुरिति ॥ ७ ॥

उद्युञ्जीरन्नेवेति शाण्डिल्यः श्वोभूते तु यजेरन्* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह इष्ट्वा पौर्णमास्यां गोष्टोमेन प्रति-तिष्ठेरन्नेव श्वो भूते तु पौर्णमासेन यजेरन् एवं पौर्णमासं स्वे स्थाने कृतं भवति ॥ ८ ॥

एतेनायुर्व्याख्यातः* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

एतेन गवा आयुर्व्याख्यातः यजनीयेऽहनि स्यात् पर्वणि स्यादित्ये-तदादिना ॥ ६ ॥

तत्र धानञ्जय्येनामावास्यायाᳩसायन्दोहं दोहयेरन् पुरा प्रातरनुवाकात्प्रातर्दोहम्* ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि धानञ्जय्येन विधानेनातिरात्रे क्रियमाणे अमावास्यायां यजनीयेऽह्न्यतिरात्रः स्यादिति तत्र तस्मिन्नमावा-स्यायां सायन्दोहं दोहयेरन् पूर्वमतिरात्रस्य प्रातरनुवाकात् प्रात-र्दोहं ततः संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजेरन् ॥ १० ॥

अतिचिरमेवं दुग्धᳩसान्नाय्यन्तिष्ठेदिति शाण्डिल्या-यन इतरयोरेवान्यतरत् कुर्युरिति † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह एवं क्रियमाणे यद्यमावास्यायां सान्नाय्यं क्रियते द्वितीयायाञ्च यागः अतिचिरं सान्नाय्यं दुग्धमव-तिष्ठेदिति तस्मादितरयोरेव गो आयुषोर्यजनीयेऽहनि पर्वणि चेत्ये-तयोर्विधानयोरन्यतरत् कुर्य्युरिति अतिरात्रस्त्वमावास्यायामेव स्या-दिति ॥ ११ ॥

कौण्डपायिने भोजनमुक्तमिष्ट्ययनेषु दर्शपूर्णमासधर्मा-स्त † ॥ १२ ॥

इष्ट्ययनेषु कौण्डपायिने सत्रे भोजनमुक्तं हविष्यम् इष्ट्ययनेषूपा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

पयेयुरिति दर्शपूर्णमासधर्माश्च कौण्डपायिन एवोक्ताः अमावास्येन पूर्वपक्षमितरं पौर्णमासेनेत्यादयः ॥ १२ ॥

चन्द्रप्रमाणास्त्वेव पर्वसु स्युः* ॥ १३ ॥

प्रमाणं एवं पर्वसु कौण्डपायिने हि त्रिंशिनो मासाविहिताः इह चन्द्रप्रमाणा एवेति ॥ १३ ॥

इति दशमस्य षोडशी कण्डिका ।

अथ सप्तदशी कण्डिका ।

दृषद्वत्या अप्यये ऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन्यदि सोदका स्यात्* ॥ १ ॥

उक्तं दृषद्वत्या अप्यये ऽपोनप्त्रीयं चरुन्निरुप्याथातियन्तीति तच्चरुणा इष्टिश्चोद्यते दृषद्वत्या नद्या अप्ययः सरस्वत्यासङ्गम एकीभावस्तस्मिन्नप्यये ऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन् अपोनप्ता देवता अस्या इत्यपोनप्त्रीया निर्वपत्यालभते यजतयः प्रधानशब्दास्तत्र प्रवर्त्तकाः निर्वपतिशब्देनेष्टिश्चोद्यते यदि तस्मिन् देशे सोदका स्याद्दृषद्वती ॥ १ ॥

अप्यनुदकायामिति धानञ्जय्यः* ॥ २ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह अनुदकायामपि निर्वपेरन् श्रुतिसामर्थ्यात् ॥ २ ॥

---

* शाण्डिल्यस्याप्येवम् ।

Digitized by Google

अते गोष्वृषभमप्यृजन्तीति वत्सतरी अते गर्भिणीषु* ॥३॥

अते गोष्वित्यादि ब्राह्मणं अते गोष्वृषभं मिश्रयन्ति तासां वयः उच्यते वत्सतरी अते गर्भिणीषु वत्सभावादुत्तीर्णा वत्सतर्यः अयमेतासां वत्सत्वं बक्षगोत्वं वत्सोचाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वइति टरच् प्रथमगर्भोस्वास्वित्येतदुक्तं भवति ॥ ३ ॥

ता यत्र गव्यमभयꣳस्यात्तत्र रक्षेयुः* ॥ ४ ॥

ता गावो यस्मिन् देशे गव्यं तृणोदकमभयं स्यात् गोभ्योहितं गव्यम् अभयं यत्र भयं न स्यात् व्याघ्रचैारादिभ्य एतस्मिन् देशे एता रक्षेयुः गोपाः ॥ ४ ॥

पुङ्गवैस्तासां भुञ्जीरन् सर्पिषा च* ॥ ५ ॥

ये तासाङ्गवां पुङ्गवा उत्पद्येरंस्तैर्भुञ्जीरन् सत्रिणः यत्किञ्चिद-न्नाद्यम् उपार्जयितव्यं स्यात् तैः पुङ्गवैस्तदर्जयेरन् ते तत्र निमित्त-भूताः, अपरे ब्रुवते ये तत्र पुङ्गवास्तेषां मातृदुग्ध्वा तेन क्षीरेण भुञ्जी-रन् इत्यावा याः स्त्रियस्तासां मातरो न दोग्धव्याः एवं वर्द्धमाना क्षिप्रं सहस्रं सम्पद्यते एष एवमुख्यार्थः, अपरे ब्रुवते आलभ्यास्ते पुङ्गवा इति तैश्च पुङ्गवैर्भुञ्जीरन् सर्पिषा च ॥ ५ ॥

तासु सहस्रꣳसम्पन्नासु पूर्वपक्षे गामतिरात्रं कृत्वा इत्त्वै-ताउत्तिष्ठेयुः* ॥ ६ ॥

उक्तं यदा सहस्रं सम्पद्यतेऽथोत्थानं यदा सर्वज्यानिञ्जीयन्ते

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

अथोत्थानं यदा गृहपतिर्म्रियते अथोत्थानं यदा सत्त्वं प्राप्नवण-मागच्छन्त्यथोत्थानमिति एतान्येवोत्थाननिमित्तान्युक्तानि तच दन्ता-वत् प्रथममुत्थानं तासु गोषु सहस्रं संख्यातः सम्पन्नासु मासस्य वः पूर्वपक्षस्तस्मिन् गामतिराचसंख्यानं कृत्वा दत्वा एनागाः उत्तिष्ठेयुः यस्मै देयास्तदुपरिष्टाद्वक्ष्यते ॥ ६ ॥

यदा सर्वज्यानिर्ज्जीयन्त इति तासामेवाधिकारः प्रकरण-भूतत्वात्तत्र विश्वजिदतिराचः* ॥ ७ ॥

तद्यदा सर्वज्यानिमिति किं सचिणो यथा सर्वज्यानिर्ज्जीयन्ते अथान्य इत्यचाह तासामेवाधिकारः प्रकरणभूतत्वात् तस्मिन् हि प्रक-रणे तस्मिन्नुत्थाने विश्वजिदतिराचः स्यात् ॥ ७ ॥

मृते गृहपतावायुः † ॥ ८ ॥

मृते गृहपतौ आयुः स्यात् अतिराच इति प्रकृतम् ॥ ८ ॥

प्रादुर्भावान्तादेतयोरापदोरुत्तिष्ठेयुरप्यपरपक्षे † ॥ ९ ॥

एतयोरापदोः सर्वज्यानिगृहपतिमरणयोः प्रादुर्भावसमकाल-मेवोत्तिष्ठेयुः न पूर्वपक्षमाद्रियेरन् अपरपक्षेऽप्युत्तिष्ठेयुः ॥ ९ ॥

न सकृच्चन सरस्वत्यामवभृथमभ्यवेयुर्देवयजनभूता ह्येषा भवति † ॥ १० ॥

सकृदपि सरस्वत्यामवभृथमनाभ्यवेयुः ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

अविद्यमाने सरस्वत्या एवोद्धारं पार्श्वतस्तु* ॥ ११ ॥

अविद्यमानेऽन्यत्रोदके सरस्वत्या एवोद्धारं कुर्य्यात् पार्श्वतस्तु तस्या एव न दूरे ॥ ११ ॥

यदा स्रक्षं प्रास्रवणमागच्छन्त्यथोत्थानमिति तथा प्रास्येयुर्यथैनं पूर्वपक्ष आगच्छेयुरिति गौतमः † ॥ १२ ॥

प्रस्रवणे भवं प्रास्रवणं यदि तावद्दूरे स्यात् स्रक्षः सन्निकृष्टस्य पूर्वपक्षः तदा तेन क्रमेण प्रास्येयुर्यथा पूर्वपक्षे आगच्छेयुरिति गौतम आचार्य्य आह ॥ १२ ॥

यदेनात्किञ्चिदुत्थानमागच्छेदिति धानञ्जय्यः प्रायणीयमेवातिरात्रमुपेत्योत्तिष्ठेयुरिति* ॥ १३ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह चतुर्णामुत्थानानां यदेनात् सत्रिणः किञ्चिदुत्थानमागच्छेत् प्रायणीयमेवातिरात्रं ज्योतिष्टोमं कृत्वोत्तिष्ठेयुः आद्यन्तसमाध्यर्थं नैव गवादीन् कुर्य्युरिति ॥ १३ ॥

स्रक्षं प्रास्रवणमागम्य पुरस्तादतिरात्रस्याग्नये कामायेष्टिः स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ १४ ॥

उक्तं स्रक्षं प्रास्रवणमागच्छन्तीति तत् स्रक्षं प्रास्रवणमागम्याग्नये कामायेष्टिः पुरस्तादतिरात्रस्य स्यादित्येवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उपरिष्टादिति धानञ्जय्यः* ॥ १५ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह इष्टिः उपरिष्टादतिरात्रस्य स्यादिति ततोऽप्यावभृथम् ॥ १५ ॥

तस्यामश्वाश्च पुरुषोश्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषाण्याभिरूपायान्यस्मै दद्युः* ॥ १६ ॥

तस्यामश्वाश्च पुरुषीश्च धेनुके दत्तेति तस्यामिष्टौ अश्वाश्च पुरुषीश्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषभूतांश्च अभिरूपाय विद्यादिगुणयुक्तायान्यस्मै ब्राह्मणाय दत्वा उत्तिष्ठेयुः ॥ १६ ॥

स्वामिनो हि सर्वे सत्रेषु तेषां प्रतिग्रहं न विद्यते* ॥ १७ ॥

कस्मादन्यस्मै दद्युः यस्मात् सत्रेषु सर्वे स्वामिनस्तेषां प्रतिग्रहं न विद्यते विधानं किमर्थमिति चेत् अन्यस्मै दद्युरिति उच्यते अन्या अपि याः काश्चिदङ्गदक्षिणा नैमित्तिन्यः कर्त्तृसंयुक्ताः सत्रेष्वागच्छेयुः ता अप्यन्यस्मा एव दद्युः ॥ १७ ॥

उक्तोऽवभृथो ब्राह्मणेन* ॥ १८ ॥

अवभृथ उक्तो ब्राह्मणेन कारपचवं प्रति यमुनावभृथमभ्यवयन्तीति ॥ १८ ॥

अपृष्ठशमनीयमेतत्* ॥ १९ ॥

एतत् सत्रं सारस्वतम् अपृष्ठशमनीयम् अथ कस्मादयमप्राप्तप्रतिषेधः क्रियते यदा नैव कश्चित् पृष्ठशमनीयः सत्रेष्वभिहितः

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथापि इह प्रतिषेधेऽन्यत्र प्राप्तिं दर्शयति श्रुत्यन्तरदृष्टत्वात् तस्माद्-दवषानोयज्योतिष्टोमेन अग्निष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठ-शमनीयेन च यजेतेति ॥ १९ ॥

इति दशमस्य सप्तदशी कण्डिका ।

अथ अष्टादशी कण्डिका ।

एतेनैवोत्तरे व्याख्याते* ॥ १ ॥

एतेनैव उत्तरे सारस्वते व्याख्याते तयोः पूर्वस्मिन् पठति अति-रात्रस्त्रिवृत्पञ्चदशमित्यादि परत्र त्रिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्र्यह इत्या-दि दर्शपौर्णमासिकानां हविषामेभिस्त्रिवृत्पञ्चदशचिकद्रुकैः प्रत्याम्ना-रन्यत्सर्वमेतेनैव व्याख्यातमुत्तरयोः दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य दीक्षेरन् सारस्वतायेत्यारभ्य ॥ १ ॥

तत्राग्नये कामायेष्टिरपोनप्त्रीया च स्रुवहोमौ स्याताम्* ॥ २ ॥

तद्देवत्यौ ॥ २ ॥

इष्टिरेवाग्नये कामायोपरिष्टाच्चेदतिरात्रस्येति शाण्डि-ल्यः* ॥ ३ ॥

प्रथमे अग्नये कामायेष्टिः पुरस्तादतिरात्रस्य उपरिष्टाद्वै विभा-

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

Digitized by Google

षितं तत्र शाण्डिल्य आचार्य्य आह यद्युपरिष्टादतिरात्रस्य स्यादिष्टि-रेवाग्नये कामाय स्यान्न स्रुवहोमाविति ॥ ३ ॥

पर्वणोरिन्द्रकुक्षी* ॥ ४ ॥

उक्तोऽग्न्यायुषो इन्द्रकुक्षी विश्वजिदभिजितावन्द्रकुक्षी इति ताविन्द्रकुक्षी पर्वणोः स्यातां तयोर्हि पूर्वस्मिंस्थाने दृष्टौ इन्द्रकुक्षी इति संज्ञा इन्द्रकुक्षी काले तु वदति तत इन्द्रकुक्षीति चोक्तम् ॥ ४ ॥

पूर्वस्याग्निष्टोमौ त्रिवृतौ राथन्तरबार्हते पूर्वपक्षउक्थ्ये पञ्चदशे राथन्तरबार्हते अपरपक्ष इति गौतमः* ॥ ५ ॥

ये अधिकृते तयोः सामान्यो विधिरुक्तः साम्प्रतं पूर्वस्मिंस्ताव-द्विशेष उच्यते उत्तरयोः सारस्वतयोः पूर्वस्य त्रिवृतौ अहनी राथ-न्तरबार्हते अग्निष्टोमसंस्थे स्यातां पूर्वपक्षे उक्थसंस्थे पञ्चदशे राथ-न्तरबार्हते अपरपक्षे इति गौतम आचार्य्य आह ॥ ५ ॥

ते न पक्षयोः सञ्चारयेत्* ॥ ६ ॥

ते अहनी न पक्षयोः सञ्चारयेत् तयोः पक्षव्यत्यासप्रयोगे ॥ ६ ॥

सर्वत्र त्वेव त्रिवृत्पञ्चदशे व्यत्यासं स्याताम्* ॥ ७ ॥

सर्वत्र त्वेव पूर्वपक्षे अपरपक्षे च त्रिवृत्पञ्चदशे एव व्यत्यासं स्याताम् ॥ ७ ॥

तयोर्यस्मिन्ननुपेते पर्वागच्छेत्तेनोत्तरं पक्षमुपक्रमेत* ॥८॥

तयोस्त्रिवृत्पञ्चदशयोर्यस्मिन् अनुपेते असंस्कृते पर्वागच्छेत् चा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

क्रमशमेव तेनोत्तरं पच्चमारभेत उक्तं हि चन्द्रप्रमाणास्त्वेव पर्वसु स्युरिति ॥ ८ ॥

एतेनोक्तमुत्तरस्य त्रिकद्रुकेषु* ॥ ९ ॥

एतेनोक्तं विधानमुत्तरस्य सारस्वतस्य त्रिकद्रुकेषु यस्मिन् न संस्कृते पर्वागच्छेत् तेनोत्तरं पच्चमुपक्रमेतेति ॥ ९ ॥

दार्षद्वततैारयोर्व्रतानि* ॥ १० ॥

अनन्तरं दार्षद्वततौरे पठति तयोः सामान्यतो विधानमुच्यते दार्षद्वतस्य तैारस्य तयोर्व्रतानि वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः व्रतानि नियमाः ॥ १० ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्तꣳ हविरुच्छिष्टभोजी स्यादधःसंवेश्य-माꣳसाश्यलवणाशी न स्त्रियमुपेयाद्यथा प्रकृत्याहिताग्निवृत्तिं वर्तयेत् † ॥ ११ ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं न संविशेत् आगतिनिवृत्तौ नक्तं रात्रा-वासीत उपविशेत नापि संविशेत् हविरुच्छिष्टभोजी स्यात् अधःसंवेशी अधःसंविशेत् न च मायां भूमावित्यर्थः अमांसाश्यलवणाशी न मांस-मश्नीयात् न लवणमिति ‡ कुतः पुनः संशय उच्यते न पुनः प्रवृत्ति-रुपरिसंवेशनस्य मांसलवणभोजनस्य च येनायं प्रतिषेधः क्रियते यावता उक्तं तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं हविरुच्छिष्टभोजी स्यादिति तदिद-

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन षट् सूत्राणि कृतानि।

‡ अत्र पतितमनुमीयते।

Digitized by Google

मनर्थकं तस्मात् न वक्तव्यम् उच्यमाने वा प्रयोजनं वक्तव्यम् उच्यते आरब्धव्यमेव उक्तं हि संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेत् संवत्सरं ब्रह्म-चर्य्यमेतन्भवेऽग्निमिन्धीत संवत्सरे परोक्षमग्नीनादधीतेति तद्वोपासाग्नी-न्धनयोरेतन्न सम्भवति गाः पालयतः स्नानासनं सम्भवति अग्नी-न्धने प्रागग्न्याधानाद्भुविषोऽभावाद्भुविरुच्छिष्टभोजित्वं न सम्भवति एतस्मात् कारणादारब्धव्यमिदमनेन नियमो यथा सम्भवति स्त्रिय-मोपेयात् मैथुनधर्म्मेणेति कुतो वा प्रवृत्तिः तत्राह वक्ष्यत्ययं यथा प्रकृत्याहिताग्निवृत्तिं वर्त्तयेदिति तस्यां वृत्तावेतत् प्रकृतमृतावुपेया-दिति तत् प्रतिषिध्यते यथा प्रकृति आहिताग्नेर्य्या प्रकृतवृत्तिः तां वर्त्तयेत् अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासानां कर्मणामनुष्ठानं कुर्य्यात् दार्ष-द्वतसौरयोः सामान्यानि व्रतान्युक्तानि साम्प्रतं दार्षद्वतसौरयोर्यो विधिः स उच्यते ॥ ११ ॥

दार्षद्वते संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेदित्यृत्विज आचार्य्य-स्य वा* ॥ १२ ॥

दार्षद्वते पठति संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेदिति तद्योयस्य ब्राह्म-णस्य ऋत्विक् स्यात् आचार्य्यो वा तस्य गा रक्षेत् न यस्य कस्यचिद्ब्राह्म-णस्य ऋत्विगाचार्य्यावुक्तलक्षणौ एतौ हि ऋत्विगाचार्य्यौ स्वामिभाव-विषाविनौ ॥ १२ ॥

नैतन्भवाना मार्गाः सरस्वत्यां तेषामेको व्यर्णस्तस्मिन् सं-वत्सरमग्निमिन्धीत यैकाग्नेः परिचर्य्या मया* ॥ १३ ॥

---

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

उक्तं संवत्सरं व्यर्णे नैतन्धवेऽग्निमिन्धीतेति नैतन्धवाना मार्गाः सरस्वत्यां मार्गा ह्रदाः तेषामेको व्यर्णः अर्ण इत्युदकनाम विगतोदकः तस्मिन् व्यर्णे ह्रदे संवत्सरमग्निमिन्धीत जिह्वो दीप्ता केन न्यायेन था एकाग्नेः परिचर्य्योक्ता ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमेव जुह्वत् पुरस्ताच्चेदाहिताग्निः* ॥ १४ ॥

यदि पुरस्तादाहिताग्निः स्यात् ततस्तस्मिन् व्यर्णे नैतन्धवे मार्गे अग्निहोत्रमेव जुह्वत्संवत्सरमेवासीत तदेव स्यादग्नीन्धनम् ॥ १४ ॥

इति दशमस्य अष्टादशी कण्डिका ।

अथ ऊनविंशी कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे तस्यामग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा प्रव्रज्येतेति शाण्डिल्यः* ॥ १ ॥

उक्तं संवत्सरे परीणह्यग्नीनादधीतेति संवत्सरमग्निमिन्धित्वा तस्मादूर्द्ध्वं परीणह्यग्नीनादधीत परीणहोति देशश्रुतिः परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे भूमेरुन्नतप्रदेशः तस्यां स्थल्यामग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीया यः कालः तस्मिन्नेव एतयेष्ट्वा प्रव्रज्येतेति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १ ॥

दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति धानञ्जय्यः* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धानञ्चाप्य आचार्य्य आह अग्न्याधानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशे यथा-कालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति ॥ २ ॥

सायं प्रातराहुतीएव हुत्वा पुरस्ताच्चेदाहिताग्निः* ॥ ३ ॥

अथ यदि पुरस्तादाहिताग्निः सायं प्रातराहुती एव हुत्वा प्रयु-ज्येतेति ॥ ३ ॥

सरस्वतीदृषद्वत्योः सम्भेदं प्राप्याग्नेयेनाष्टाकपालेन यष्टु-मुपक्रमेत* ॥ ४ ॥

ब्राह्मणं सदक्षिणेन तीरेण दृषद्वत्या आग्नेयेनाष्टाकपालेन अग्न्या परासीयादिति तत्सरस्वतीदृषद्वत्योः सम्भेदं सङ्गमं प्राप्याग्नेदेन पुरो-डाशेनाष्टाकपालेन यष्टुमुपक्रमेत उपक्रम आरम्भः ॥ ४ ॥

तत्र शम्याप्रासनं यथा सारस्वतेषु* ॥ ५ ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि अष्टाकपालेन यागेन शम्याप्रासनं शम्या-प्रक्षेपः येन प्रकारेण सारस्वतेषु आहवनीयन्यन्तेनेत्यादिना ॥ ५ ॥

नतु प्रक्रमात् प्रक्रामेत्* ॥ ६ ॥

न लिह प्रक्रमात् प्रक्रामेत् यथा सारस्वतेषु तत्र हि सौमिक-स्त्वेत्याहवनीयम् इह पुनरैष्टिकं तस्मादिह प्रक्रमात् न प्रक्रामेत् ॥६॥

काममनेकामिष्टिमेकैकेनाह्ना संस्थापयेत्* ॥ ७ ॥

इह काममिष्टितः अनेकमिष्टिमेकैकेनाह्ना संस्थापयेत् कुर्य्यात् विप्रकृत्य ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

Digitized by Google

दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणेयात्* ॥ ८ ॥

दृषद्वत्या दक्षिणेन कूलेन इयाङ्गच्छेत् अस्याप्राग्वै: ॥ ८ ॥

तस्याः प्रभव्यममं प्राप्यैतयेष्ट्येष्ट्वा त्रिप्लक्षावहरणं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयात्* ॥ ९ ॥

उक्तं त्रिप्लक्षान् प्रति यमुनामवभृथमभ्यवैतीति तदेव मनुष्येभ्यस्तिरो भवतीति तस्या दृषद्वत्याः प्रभव्यममं प्राप्य यस्मादसौ प्रभवति प्रायात् तं प्राप्यैतयेष्ट्वा आग्नेयेनाष्टाकपालेन त्रिप्लक्षावहरणं देशं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयात् त्रिप्लक्षान् प्रतीति ब्राह्मणं ते प्लक्षा न ज्ञायन्ते कस्मिन् काले अवहृता इति आगमेन त्वविच्छिन्नेन पारम्पर्य्येणादौ विज्ञायन्ते तस्मात् सूत्रकार एवं कल्पयति ॥ ९ ॥

यत्र क्व च ततो दूरे यमुना स्यात् तत्रैतयेष्ट्वा स्वयं साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादगायन्वा † ॥ १० ॥

यदि तस्माद्देशाद्यमुना दूरे स्यात् तस्मिन् कस्मिंश्चिद्देशे एतयेष्ट्वा स्वयं साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादित्यर्थादवगम्यते स्वयमिति उच्यते एतद्धि अवभृथसाम ऋत्विक्कर्तृकं तदनेन लिङ्गेनाद्रियेतापि ऋत्विग्गानार्थम् एवमादित आरभ्य स्वयमिति अथवा स्वयं साम गायतीति असंप्रेषितो गायेत् अगायन्वा अभ्यवेयादवभृथम् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणेनैतेन चत्वारि सूत्राणि कृतानि।

Digitized by Google

प्रव्रजिष्यतोऽयनमिदं मन्य इति धानञ्जय्यस्तदेव मनुष्येभ्यस्तिरोभवतीति* ॥ ११ ॥

इदं दार्षद्वतमयनं प्रव्रजिष्यत एवं मन्य इति धानञ्जय्यस्तदेव मनुष्येभ्यस्तिरो भवतीति एष तिरोभावस्तस्य यन्नित्यमरण्ये वसन्मनुष्यैर्दृश्यते ॥ ११ ॥

न ग्रामं पुनरेयादितीव † ॥ १२ ॥

एवमिव हि तद्ब्राह्मणं भवति ॥ १२ ॥

स्वर्गं लोकमाक्रमते ‡ ॥ १३ ॥

अथ क्रियाफलमिदमुच्यते अनेन कर्मणा स्वर्गं लोकमाक्रमते ततो मनुष्येभ्यस्तिरोभूतो भवति न मनुष्यैरुपलभ्यते ॥ १३ ॥

व्यावर्तते श्रेयान् भवतीति वा ‡ ॥ १४ ॥

अथवा व्यावर्त्तत एवासौ मनुष्येभ्यः नासौ मनुष्यैस्तुल्यो भवति श्रेयान् भवति किं पुनर्मनुष्येभ्यः श्रेयः ब्रह्मप्राप्तिः ब्रह्म प्राप्नोतीत्यनेन कर्मणा अपवृज्यत इत्यर्थः अयमात्यन्तिकस्तिरोभावः ॥ १४ ॥

उदकान्तर्द्धानाद्वा यथा सरजस इति* ॥ १५ ॥

अथवा तिरोभाव उदकान्तर्द्धानात् यदासौ अवभृथमभ्यवैत्यप्सु निमज्जति तदासावन्तर्हितो भवति न दृश्यते तस्मादुदकान्तर्द्धानात्

---

* द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

Digitized by Google

तिरोभवति यथा सरजस इति दृष्टान्त उपादीयते यथा सरजसेऽहनि मनुष्यलोकाद्देवैनमन्तर्दधातीति कुम्भपुटैरपयन्तीति ॥ १५ ॥

इति दशमस्य एकोनविंशी कण्डिका।

अथ विंशी कण्डिका।

संवत्सरमहरहस्तौरेण यजेत* ॥ १ ॥

इह ब्राह्मणमाग्नेयोऽष्टाकपाल ऐन्द्र एकादशकपालो वैश्वदेवश्चरुरित्येतद्दाग्यनुक्रम्याह एतेन वै तुरो देवमुनिः सर्वामृद्धिमार्ह्नोत् सर्वामृद्धिमृध्नोति य एतदुपैतीति आग्नेयोऽष्टाकपाल इत्यादिप्रधानत्वं चोदितं नाप्यभ्यासश्चोदितो नापि कालनियमः अतः सोऽयमाचार्यो लिङ्गं गृहीत्वा एतेन वै तुरो देवमुनिः स सर्वामृद्धिमाध्नोत् सर्वामृद्धिमृध्नोति य एतदुपैति सांवत्सरिकं सत्रायणमुपैतीति संवत्सरमहरहस्तौरेण यजेतेति संवत्सरमिति कालनियमः अहरहरित्यभ्यासश्चोद्यते तौरेणेति करणलक्षणा तृतीया यजेतेति क्रियोपदेशः अयं सूत्रार्थः यदेतद्दैष्टिकं विधानं वक्ष्यति अनेनाहरहः संवत्सरं यजेतेति ॥ १ ॥

षष्ठ्यां चैत्रीपक्षस्य पञ्चम्यामिति गौतमो व्रतोपायनीयमोदनमशित्वा केशश्मश्रूणि वापयित्वाहतं वसनं परिधाय परिसमुह्याग्नीन् परिस्तीर्य प्रणीताः प्रणीय मेखलामाबध्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

दण्डं पाणौ कृत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्य स्वयं कृष्णाजिनं प्रतिषजेत तूष्णीम्* ॥ २ ॥

षष्ठ्यां तिथौ चैत्रोपपक्षस्य चित्राभियुक्ता पौर्णमासी चैत्री यदेतत् कर्म वक्ष्यते एतत् षष्ठ्यां चैत्रोपपक्षस्यारभ्य कुर्य्यात् पञ्चम्यामिति गौतम आचार्य्य आह पञ्चम्यां चैत्रोपपक्षस्य व्रतोपायनीयमोदनमश्नित्वा ओदनं भुक्त्वा व्रतमुपैति येन तं व्रतोपायनीयमोदनमौपवसथिकं हविष्यमन्नं भुक्त्वा केशान् श्मश्रूणि च वापयित्वा अहतं वसनं परिधाय तान्तुकमनिर्णिक्तमप्रावृतपूर्वं तद्वसनं परिधाय परिसमुह्याग्नीन् परिस्तीर्य्य त्रेताग्नीनां परिस्तरणमाध्वर्य्यवे सिद्धं प्रणीताः प्रणीय प्रणीतासंज्ञा मन्त्रसंस्कृता आपः मेखलामाबध्य मेहनस्य स्खलस्य माला मेखला अधरोत्तरकायविभागार्था रशनेत्यर्थः मुञ्जादीनां द्रव्याणां एकेन निर्वृत्ता दण्डं पाणौ कृत्वा पालाशादीनां यज्ञीयानां वृक्षाणामेकस्यावयवभूतं गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य स्वयं कृष्णाजिनं प्रतिषजेत तूष्णीं कृष्णमृगस्य चर्म कृष्णाजिनं तत् स्वयं स्कन्धे प्रतिषजेत अदत्तमध्वर्य्युणा एतदाध्वर्य्यवं तद्वचनात् स्वयं भवतीति अदीक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चेत इति तूष्णीमिति मन्त्रेणाधस्ताद्ग्रहणं दृष्टं तस्य प्रतिषेधः ॥ २ ॥

पश्चिमेनाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्यैतत् कुर्य्यात् † ॥ ३ ॥

किन्तु पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्येति यदुक्तं तस्यायं विकल्पः ॥३॥

---

* शाट्यायनेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः।

† शाट्यायनोऽप्येवम्।

Digitized by Google

तस्य तिस्रइष्टयः पूर्वाह्ण एका पृथक् च मध्यन्दिनापरा-ह्णयोः* ॥ ४ ॥

तस्य तिस्र इष्टयः सोमसंस्था विकृतं गवामयनं सर्पसत्त्वं स्यादित्येके आचार्य्या ब्रुवते ॥ ४ ॥

एतास्तु पृथगनुपूर्वꣳ हवीꣳषि यान्युक्तानि ब्राह्मणेन*॥५॥

अष्टाकपालः एकादशकपालश्चरुः ब्राह्मणोक्तमेतत् सर्वं वक्ष्यमाणविशेषविधानार्थम् ॥ ५ ॥

एका वैव स्यात्तस्यां तानि सर्वाणि स्युः* ॥ ६ ॥

कालत्रयविहितहविःष्वेकैवेष्टिः न तिस्रः ॥ ६ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमवभृथमभ्यवेयात्तत्र सामगानं यथापूर्वस्मिन्* ॥ ७ ॥

स्वयं गायेन्न वा गायेदिति ॥ ७ ॥

उभयोस्त्ववभृथयोरुदेत्य यत् पुरस्तादिष्ट्ययनं तेनेष्ट्वा सोमेन यजेत* ॥ ८ ॥

प्रकृतत्वादुभयोर्दीर्घसत्रतीरयोरवभृथयोरुत्तरकालमाग्नेयादिभिरिष्ट्वा सोमेनाग्निष्टोमेन प्रयोगः ॥ ८ ॥

यावन्ति वा हवीꣳषि पुरस्तात्तावद्भिर्वा पशुभिस्तद्देवत्यैः* ॥ ९ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

तद्देवत्यैः पशुभिः सामर्थ्यात् मन्त्रवर्णविकारः ॥ ९ ॥

षण्डकुषण्डावभिगरापगराविति ह्याद्वेति* ॥ १० ॥

सर्वो दशदशोति स्तोमो विहृतः अग्निष्टोममेव इति संस्था-विकारः शेषं समानं गवामयनेन अभिगरापगरयोः कृतत्वात् ॥१०॥

प्रत्यक्षविहितं त्वार्षेयकल्पेन तत्रानुमानं न विद्यते † ॥११॥

प्रत्यक्षविहितमेतदार्षेयकल्पेन सर्पसत्रं तत्र तस्मिन्ननुमानं न वि-द्यते परं नः प्रमाणमार्षेयकल्पे तेन चेदं प्रत्यक्षमुक्तसंशयं विहितं न च शक्यं प्रत्यक्षविहितमनुमानेन प्रत्याख्यातुं विकल्पयितुं वा तद्यथा-र्षेयकल्पेन कृतं तथैव स्यात् किन्तु ॥ ११ ॥

अभिगरापगरावेवोपोत्तमेऽहनि स्याताम् † ॥ १२ ॥

अभिगरापगरावेव सर्पसत्रस्योत्तमेऽहनि भवेतां तद्धि व्रतस्था-नीयमुपोत्तममहः ॥ १२ ॥

पौर्णमासीप्रसवं त्रिसंवत्सरम † ॥ १३ ॥

पठति गवामयनं प्रथमः संवत्सरोऽथादित्यानामथाङ्गिरसामिति तस्य त्रिसंवत्सरस्य पौर्णमास्यां प्रसवः स्यात् तथोपपादयेरन् यथा पौर्णमास्यां प्रसवो भवति ॥ १३ ॥

तस्य याथाकामो दीक्षाणाम् † ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यावत्य इष्टयः स्युस्तावतीः कुर्युरिति ॥ १४ ॥

षष्टिरिति शाण्डिल्यः* ॥ १५ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह षष्टि दीक्षाः स्युरिति ॥ १५ ॥

प्रथमोत्तमौ संवत्सरौ व्यतिहरेदित्येकेऽभिप्लवस्तोमपृष्ठ्यदेशरोहार्थं इति † ॥ १६ ॥

एके आचार्य्या ब्रुवते अस्मिंस्त्रिसंवत्सरे प्रथमोत्तमौ संवत्सरौ व्यतिहरेदिति प्रथमोत्तमयोः संवत्सरयोर्व्यतिहारः कथं कुर्यादिति गवामयनम् इति किमर्थम् अभिप्लवस्तोमपृष्ठ्यदेशरोहणार्थम् एवं त्रिवृत्स्तोमा अभिप्लवाः प्रथमे संवत्सरे भवन्ति त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमा द्वितीये चातुष्टोम्येन तृतीये अभिप्लवस्तोमानामेव रोहः पृष्ठ्यदेशस्य ये पृष्ठ्यः अभिप्लवानां पुरस्तात् मध्य उपरिष्टाद्भवति ॥ १६ ॥

यथाम्नायमेवोपेयुः ‡ ॥ १७ ॥

यथैवाम्नाताः संवत्सरास्तथैव तानुपेयुः के हि प्रमाणमाश्रित्य प्रत्यक्षश्रुतिं प्रत्याम्नन्ति तस्माद्यथाम्नायमेवोपेयुः ॥ १७ ॥

अमावास्याप्रसवे सहस्रसंवत्सरे सहस्रसंवत्सरे* ॥ १८ ॥

इति लाट्यायनसूत्रे दशमः प्रपाठकः।

लाट्यायनसूत्रं समाप्तम्। संवत् १९११ वर्षे भाद्रपदशुदि १५ शुक्रे वारानसीमध्ये लिखितं शुभम्भवतु ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्। ‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

Digitized by Google

उक्तं त्रिसंवत्सरं सहस्रसंवत्सरे पठति एकं प्रजापतेः अन्यद्विश्व-सृजामयनयोः स्तोत्रविधिरुक्तो मन्त्रकेन कर्मविधिः सर्वः परिभाषासिद्धः केवलं प्रसवकाल उच्यते अमावास्याप्रसवे सहस्रसंवत्सरे अमावास्यायां प्रसवो ययोस्ते इमे अमावास्याप्रसवे तदा दीक्षेरन् यथा अमावास्यायां प्रसवः सम्पद्यते षष्ठ्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षितानां तृतीयायामपरपक्षस्य क्रमः एवममावास्यायां प्रसवः सम्पद्यते ॥ १८ ॥

इति दशमस्य विंशी कण्डिका ।

इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ।

इत्याचार्य्येणाग्निस्वामिना कृतं लाट्यायन-सूत्रभाष्यं समाप्तम् ।

संवत् १९२१ वर्षे श्रावणसुदि ४ शनौ तद्दिने काश्यां लिखितं शुभम्भवतु ॥

Digitized by Google

Digitized by Google

लाट्यायनश्रौतसूत्राणां प्रतीकसूचिः।

अक्षारयन्तु	७००
अक्षतलक्ष्म	५३४
अक्षाश्चेदुपहन्युः	८८
अक्षन्नमीमदन्त	३६६
अक्षांश्चेत्	३४१
अग्निचित्यायां	३९१
अग्निरिन्द्राय	३१२
अग्निष्टपतीति	१९२
अग्निष्टुत्सवन	५८६
अग्निष्टुत्सामेयः	३४
अग्निष्टोम	६१६
अग्निष्टोमसाम	१७६
अग्निष्टोमसाम्ना	२४९
अग्निष्टोमसंस्थं	२९८
अग्निष्टोमा	६९९
अग्निष्टोमा	७५१
अग्निष्टोमौ	६९७
अग्निहोत्र	७४३
अग्निहोत्र	७४४
अग्निहोत्र	७७३
अग्निहोत्रं	७४६
अग्निं प्रणयन्ति	६३
अग्निं प्रणीयमानं	३३३
अग्निं विक्रष्यत्	३९३
अग्नी प्रणीय	३५९
अग्नीषोमीय	३१
अग्नीषोमीय	४००
अग्नीषोमीयप्रभृति	३७
अग्नीषोमौ	६३
अग्नीषोमौ	३९६
अग्नेर्व्वैहोत्र	६८२
अग्नेस्तृणानि	२१५
अग्नौ चीयमाने	४७
अग्न्याधेयान्तान्	३५५
अग्न्याधेये	३३१
अग्न्याधेयेषु	३५३

Digitized by Google

अग्रस्तमथस्तं	४७५
अङ्गान्यङ्गू	१६४
अङ्गन्तु स्यात्	६९८
अङ्गुष्ठेनाना	३४९
अचषालोयूप	५७१
अच्छन्दसावा	२०७
अज आजिमं	६५
अज इति	१२६
अञ्जन्ति धर्म्मं	६०
अतिचिरं	७६३
अतिरात्र	२९५
अतिरात्र	७२७
अतिरात्रमुभय	२९७
अतिरात्रयोः	६९९
अतिरात्रौ	७५२
अतीतायां	५६१
अत्रतु वहिष्पव	८८
अत्र पितरः	२१३
अत्र प्रथमं	३३४
अत्र वाचं यच्छेयुः	९९
अत्र वा गो	२९६
अत्सरुकैः	७४६
अथ कारस्थान	६९४
अथ जपेयुः	२५४
अथ तथैव	१३०
अथ धानञ्जप्यः	३४
अथ धिष्ण्याग्राम्	१५४
अथ यत्पुरा	२१७
अथ यद्दहि	५५०
अथ राजानं	२६३
अथ विध्यव्यपदेशे	३
अथ समस्तेन	२६९
अथ सोमसंस्था	३७९
अथातोगवामयन	२९५
अथापरं	३५०
अथावरेषां	३२
अथास्मै वर्म्मं	२६४
अथै तैरेव	२७३
अथोक्तिः	६५८
अदभ्ररात्रेषु	४३०
अदूरगामी	६६१
अद्भिस्वेत्	२३७
अद्यस्तूत्या	३९
अद्येति समानाहनि	२९
अध आसीनाः	२९१
अधस्ताद्विशाखस्य	७१
अध्यर्द्धातु	५२६
अध्वर्युं निष्क्रामन्तं	१००
अध्वर्युणाभिक्रतायां	७०
अध्वर्युणाक्रते	१०१

अध्वर्य्युगोक्ता:	४०३	अनुयाहारिषीत्	११८
अध्वर्य्युमन्वावर्त्त	१०४	अनुष्टुप्छन्दसा	२०५
अध्वर्य्युवकृचैः	३३५	अनुष्टुपछन्दसा	२०६
अध्वर्य्युस्तेत्	३५८	अनुष्टुपछन्दसा	२०७
अध्वर्य्युसम्प्रैषं	२६	अनुष्टुपछन्दसेति	२०६
अनध्यासाचेत्	४३४	अनुष्टुवुत्तरा	५३८
अनपचिता	६७१	अनुसक्थं	५६५
अनभ्यासं	१८२	अनुसवनन्तु	१२२
अनाचार	६६१	अनुस्यात्तु	३८०
अनादिष्टचैव	४३८	अनूचाना	६५१
अनाक्रियमाणयोः	१४४	अनूच्यमाने	४१०
अनाक्रान्तं	३६	अनूपविष्टेतां	१३५
अनियमात्	६६४	अनूवन्ध्यवपायां	२६३
अनियोगं	५४६	अनूवन्ध्यप्रैषं	५६२
अनिरुक्तप्रातः	३५	अन्तर्व्वेदिः	२६२
अनुजपेयुरन्येन	६२	अन्तर्व्वेद्येवेति	७४
अनुपस्थानं	१५४	अन्तरीक्षे वयांसि	७१
अनुपधिन्धान	५२३	अन्तरेण	५६५
अनुपपद्य	७२७	अन्तरेण	७२६
अनुपूर्व्वं	७५८	अन्तरेण	७५४
अनुपेतस्तेत्	५५६	अन्तरेण चात्वाल	४७
अनुप्रहृतेषु	१८६	अन्तरेणाच	८६
अनुप्राप्तयां	१८४	अन्तरेणैषे	८५
अनुरूपेषु	२४७	अन्तः प्रतिहरं	४७७
अनुप्रजेत्	३७२	अन्तः सर्व्वेषां	१४४

Digitized by Google

अन्नं करिष्यामीति	१०८
अन्नमकरमिति	१११
अन्नस्येति	१६७
अन्यतरां वा	७०
अन्यतरेण	२३८
अन्यत्र चेतस्मिन्	२३९
अन्यत्स्थान	१८३
अन्येन चेत्	३९८
अन्येषामपि	४३३
अन्योन्यः प्र	७१६
अन्वध्यायं	४६७
अन्ववेत्य	७२८
अन्वहन्तु	६५०
अन्वाहार्य्यं	३५०
अप आचम्य	३४८
अप आचम्य	३४९
अप उप	६७३
अप उपस्पृश्य	१८९
अप उपस्पृश्य	३८६
अपः सावका	२३२
अपरपक्षे	७५३
अपरया द्वारा	२७०
अपररात्रे	४०२
अपरस्यां	२०१
अपरस्मा इतरे	२६६
अपरेणोद्धाट्टन्	१०६
अपांशुर्कं	७५०
अपिनद्धे	२५९
अपिह पृष्ठ	६९३
अपृष्ठनाम	७६८
अप्तोर्य्याम्नि	६४६
अप्यनुदका	७६४
अप्यहर्भाजि	४५९
अप्रतिभां	२४९
अप्रतिहारा	४९३
अप्रतिहारे	४८९
अप्राणाच्च	१५८
अप्सु सोमा	१९०
अभिकारात्तु	३३८
अभिगरा	७८०
अभिचरणीया	४२६
अभिजितः	५४९
अभिजितः	५५०
अभिजितोरथ	३१०
अभिजिद्विश्व	३०९
अभिदक्षिणां	४१४
अभिदेवां	५३०
अभिदेवां	५३४
अभिप्लव	७०८
अभिप्लव	७३८

Digitized by Google

अभिप्लवं २९९
अभिप्लवषडहान् ३१५
अभिप्लवयोः ३२३
अभिप्लवस्य २२३
अभिप्लवेषु ७१५
अभिवातासु ५७०
अभिषुते राजनि ८८
अभिषेचनीय ३६
अभिहुतउत्तरेषां ३८२
अभीन्धत्ते ६०
अभोजनेन ५८७
अभ्यभिसोमा ६०७
अभ्यस्तेन ४७३
अभ्यासस्य ७०९
अभ्यासादिः ४७५
अभ्यासे वा ४९३
अभ्यासोगूर्द्दस्य ४८५
अभ्यासो वा ६५८
अभ्युत्थाय २९२
अभ्युत्थायप्रभृति ३७३
अमावालोपेन ४७७
अमावास्या ७५५
अमावास्या ७८१
अमावास्यायां ३४७
अमावास्यायां ६०९
अयजमाना ७६२
अयुजर्क्षि ४४४
अयुतं त्वस्य ६३९
अयुतमेका ६४६
अरण्ये गेयः ५००
अरण्ये तिस्रः ५५२
अरण्योः सन्धानं २३१
अरण्योरमीन २२२
अरात् स्युरिति २८३
अर्द्धतामेवेति ५७०
अर्द्धपदं ५११
अर्द्धमास ६३६
अर्द्धमास ६७८
अलाबुवीणां २७९
अलाबुवीणापि २८०
अलोपं शाण्डिल्यः ४७५
अवच्छायमानायां ७२
अवधाय जपेत् ६९
अवधूय पवित्रं ९६
अवभृथयन्यङ्क्तुं ३६१
अवभृथयन्यङ्क्तुं ३६२
अवभृथादुदेत्य ४११
अवभृथेष्टौ १९४
अवयवेन ६९८
अवराघंग्रा ६७७

अवरुह्य सहात्	१६५
अवषुकास्विति	४२४
अवसानस्य	६२१
अवसर्पति	२०२
अवसानं	४७१
अवसृज्य स्रुचः	२८५
अवस्वरेदिति	५३३
अवाप्यते	७२९
अविकारेण	५३४
अविकारेण	६०३
अविद्विषाणामाम्नात्	१०३
अविद्यमा	७६७
अविद्यमाने	६३२
अविद्यमानेषु	६३८
अविधानं	३४०
अविप्रतिषेधेन	५७२
अविभक्तश्चेत्	८५
अविभाग्या	५११
अविभाग्यानां	५१५
अविशेष	६५५
अवेलायां	३४६
अव्यवायोऽव्याप्तिः	२५
अश्रवणात्	७४१
अश्वः कृष्णः	२००
अश्वः श्वेतः	५६४
अश्वत्रिरात्रे	१९३
अश्वद्वादशा	५८८
अश्वमात्रा	६७०
अश्वरथश्चेद्द्यात्	१६०
अश्वानाश्च	६२८
अश्विनोर्ग्रहस्य	३७५
अष्टमैः स्तोमैः	५१२
अष्टमैः स्तोमैः	५१३
अष्टाक्षर पद	४७८
अष्टाक्षरमिति	५३१
अष्टाक्षरेण	५२८
अष्टाचत्वा	६७७
अष्टाचत्वारिंशस्य	४२९
अष्टादश	७४१
अष्टादशेति	६८९
अष्टादशं	४५७
अष्टौ प्रति	६२०
अष्टौ वा दास	४९७
अष्टौ वा वार्त्र	४८६
अष्ठीवतोरवकाः	२३३
असमाप्ताश्च	४२८
अस्तमेतीति	३२२
अस्तमितश्चेत्	१८७
अस्तमितश्चेत्	१९४
अस्तमिते	२०३

Digitized by Google

अस्तोत्रस्थानं	६९८
अस्तोभस्तु	४८१
अस्तोभावुत्तम	४८९
अस्मरन्तश्च	६२५
अहनिच्छन्नं	२०३
अहनीवा	३२३
अहरहः	६२८
अहरहः	७४५
अहरहरेतत्	७१०
अहरहरेतत्	७१४
अहर्गणेषु	४११
अहर्गणेष्वहः	३६
अहिङ्कारेतु	१८४
अहिङ्कृता	११०
अहीनन्यायं	१२१
अहीनवहिष्पवमानैः	११९
अहीनेतु	४११
अहीनैकाह	४७१
आकारं तु	५३३
आकूपारक्रौञ्चे	४८८
आगच्छ मघवन्	२९
आगच्छेति पूर्वं	२९
आग्नीध्रीया	७४२
आग्नीध्रीये	१६८
आग्नीध्रीये	१८८
आग्नीध्रीयं	१९१
आग्नीध्रीयं	४०१
आग्रयणं यक्षन्	९८
आज्यश्चेत् प्राग्नित्र	३६५
आज्यप्रतिपदा	३०३
आज्यभागयोः	३६५
आज्यस्य पूर्वान्	२११
आज्येष्वेव	४०३
आज्ञनाभ्य	७१०
आतयोर्होमात्	४०४
आतिथ्यामिष्टिं	३८५
आतिथ्यायां	२७
आतिथ्यायां	५९
आतोषादीये	५१९
आद्वतीयश्च	६६४
आतेषु प्राकृत्	४०२
आदित्यमुप	१९४
आदित्यस्य	७४९
आदित्यानामिति	१६३
आदिष्टादक्षि	६०१
आदिष्टादक्षिया	६०४
आद्यन्तयोश्च	१२०
आद्यन्तलुब्धे	५०३
आद्यन्तलुब्धेषु	२५९
आद्येऽनेक	१५०

Digitized by Google

आधास्यमानस्य	३३२	आवापस्थान	२७६
आनन्तर्य्येण	४०८	आवापस्थानं	४४२
आनूपगो	५२३	आवावर्हिः	४०४
आनूपोपक्रमा	३०६	आवासचान्ताव्	२२०
आन्धीगवात्	३०५	आवृत्तानां	७०४
आग्न्याग्नीध्रीयं	११८	आवृत्तेऽभि	७१२
आभिजिदह	७४६	आवोपांसु	४०३
आभिरूप्यात्	५८	आश्वरथं	४८७
आभीवर्त्त	३०८	आश्राविते	३८६
आभीवर्त्तस्तोत्रीयाम्	२४०	आष्कारनिधनात्	३०५
आमावास्ये	७४५	आष्टादंष्ट्र	५१६
आयुर्वातेन	६७६	आष्टादंष्ट्रयोः	५४७
आयोरिति	६६	आसन्द्या व्याख्यातं	२७५
आराज्ञोऽव	३८४	आसिञ्चन्ति	६२
आरभ्य जपेत्	१६५	आसीतागनी	३६६
आरभ्य जपेत्	२७४	आसीतेतरेषां	३६८
आर्भवे चेत्	४३६	आसीतैवेति	३६४
आर्भवेण	१७८	आस्कन्दन्तु	४५४
आर्भवे पव	५६०	आस्ताव	६२५
आर्थाभावे	२८४	आस्तावं प्राप्य	४०५
आर्षभेनोत्तर	२६८	आस्तोत्रान्तात्	२८८
आवर्त्तिन्यायः	१४६	आस्येहिरण्य	५६४
आवर्त्तिषु दृष्टे	१४३	आहतदुन्दुभीन्	२७६
आवसथः ससोम	१५	आहवनीयं	१२८
आवापरि	४०३	आहवनीयं	२५०

Digitized by Google

आहवनीयं ३४२
आहवनीयस्य ३९२
आहवनीयात् ५९६
आहवनीयात् ७४२
आहिताग्निः २०८
आहितं पश्चिमेन ३८३
आहूय ३०
आहृतं पुरोडाशं ३७२
आक्रियमाणे २९०
इकारादि ५२०
इकाराद्यन्तौ ४९४
इकारान्तं ५२०
इडाप्यानादेशे ५२५
इडाञ्च प्रतिगृह्य ३६६
इडेति घानं ५२०
इतरं घान १७३
इतरः ७५२
इतरच्छाखिषु ५५८
इतरथेतरौ १३३
इतरया ६२६
इतराण्यनु ५०७
इतराण्यपि ५४६
इतरेभ्यश्च ६०१
इतरेष्वपि २४१
इदमन्नमयं २२
इदमहममुमिति ९३
इद्भात् स्तोत्राणि ४०८
इन्द्रं घ्नक्रेति ३५
इन्द्रप्रभृति २६२
इन्द्रमिद्धेति २०५
इलान्दमग्नि ७३१
इलान्दस्य ५१२
इलान्दानु ५१९
इष ऊर्ज्जं इति ८४
इषुणाभि ६४१
इषूं स्वैभ्यः ६२१
इषोर्व्यत्यासं ४२४
इषोद्धीय २२५
इष्ट यजुषः २०६
इष्टाहोत्रीयं ५५
इष्टाहोत्रीयं १९२
इष्टिरेव ७६९
इष्ट्यादिषु ३४१
इहकार इडा ५१७
इहकारान्त ४८९
इहवद्वाम ५१९
ईक्षणाक्रमणे ३८०
उकारादिः ४९५
उकारं त्वन्यासु ५२०
उक्तं कालान्तरं ५९८

उक्तः प्रयोगः ४२८
उक्तकाल ७१५
उक्तमानुपूर्व्यं ७१०
उक्ते प्रवेशन १२४
उक्तोऽवभृथो ७६८
उक्थ्योत्तमे ४६६
उत्वाचेदनूवन्ध्य ६४
उच्छ्रितायां ३९६
उत्तमं ७५२
उत्तमं पादं ६१
उत्तमं सम्भार्य्यं ३१६
उत्तमया ६९५
उत्तमयोरिति ३९
उत्तमां प्रस्तुत्य १५१
उत्तमां प्रस्तुत्य २५२
उत्तमातु ५००
उत्तमानि ४८६
उत्तमानि वा ५०७
उत्तमा परिचरा ४४१
उत्तमायां १८२
उत्तमायां २९०
उत्तमार्द्धे ५३७
उत्तमार्द्धे ५३८
उत्तमौ तृचौ ४३२
उच्चर इति ५२६
उत्तरं वेद्यन्तं १९
उत्तरतः २५४
उत्तरमपि २६०
उत्तरमुत्तरं १४५
उत्तरयोः ४२१
उत्तरयोः ४७०
उत्तरयोः ४९६
उत्तरवेदिं ३९१
उत्तरादिः पूर्वान्त १०
उत्तरार्द्धविज्ञानात् ९९
उत्तरार्था ३६
उत्तरावा ६५७
उत्तरेण चेत् ३८३
उत्तरेण चेत् ३९८
उत्तरेण यद्यन्यतः ६८
उत्तरेण रथजङ्घां ८९
उत्तरेण सदः १२६
उत्तरेणाग्नीध्रीयं ३९९
उत्तरेणाहवनीयं ३८५
उत्तरेणेति ७२
उत्तरेणेति ५१५
उत्तरेणोत्तरेण ६०२
उत्तरे पश्यसि ३१५
उत्तरे वा ४३०
उत्तरे वोप ५२

उत्तरोत्तरं	२८७
उत्तरौद्यधि	४४८
उत्सर्जनानि	३२१
उत्सृजतगां	२४
उदकान्त	७७६
उदगग्रं प्रथमं	१५०
उदगयन पूर्व्वं	५४३
उदङ् ङवरोहं	४१४
उदङ्ङेवतु	१८
उदङ्मुखः	१०५
उदक्‌स्वमस्थ	६७०
उदयनीयायां	५६
उदयनीये	२६१
उदयास्तमयौ	२२१
उदरे पार्श्वौ	५६४
उदवसानीयायां	६५
उदुम्बराभावे	५५२
उदेत्य गृह	२६२
उद्गाता	६७२
उद्गाता	६७४
उद्गातानिधनं	२०२
उद्गाता प्रथमः	१३६
उद्गातारं	१००
उद्गातेति यथा	३३६
उद्गात्रेचापि	३३६

उद्गात्रे दद्यात्	२०४
उद्‌जुञ्जीरन्	७६२
उद्धरेत्तु	७१६
उद्धरेत्तु	७२५
उद्भिद्‌बलभित्	६३५
उद्भिद्यनुरूपं	४३२
उद्यतीपर्य्याय	४५५
उद्यत्या वा	४५५
उन्नते त्रैककुभं	६४
उन्नेतव्युंप	१८६
उन्मृन्नीता	६२७
उपक्रम्य समापयेत्	६५
उपग्रहप्रभृतीनि	५४
उपमुखं	२८१
उपरिष्टात्	७६८
उपवसथ	७४२
उपवसथान्तं	५६६
उपवसथ्य प्रभृति	२१८
उपवसथ्येऽहनि	१४७
उपवाजयमानाः	२२६
उपसद	६६५
उपसदन्त	७४१
उपसदिष्टिरत	३८७
उपस्थानेषु	५२५
उपस्थाय	२७०

Digitized by Google

उपस्थे कृत्वा	५९५	उभाभ्यां वा	३५७
उपहव्ये	५९९	उभाविति शाट्यायनकं	२७
उपहूत इति	३०	उभे वा पूर्वं	६३१
उपहूयमानायां	१३९	उभौ वा	२५४
उपहूय यथार्थं	३१	उभौ वा	७३६
उपांशु सवनः	९४	उभौ बृहत्यां	४३५
उपायवन्तः	५०५	उभौ वैकः	४८८
उपासौगायत	५२९	उरसि ध्रुवाम्	५९४
उपेत्यायां	२०	उर्वरा वेदिः	५६०
उपोत्तमं	३०५	उलूखल	७५९
उपोत्तमं	३०६	उष्णिक् ककुभौ	४३६
उपोत्तमस्य	४८३	उष्णीषश्च	५७९
उपोत्तमो वा	४६३	ऊरुदघ्नाश्री	३११
उपोप्तस्व	७५९	ऊधःस्वेवेति	६९४
उभयतः	६३६	ऊमाच्चरेषु	५२३
उभयतः स्त्या तु	५५३	ऊर्गित्युरःसु	१९१
उभयतः स्तोभाः	५०१	ऊर्द्ध इति मुख्यान्	१४०
उभयत्र सर्व्वं	१५६	ऊर्द्धं प्रथमात्	४०६
उभयसामा	७४९	ऊर्द्धं रेतस्य	५३१
उभयान् यथा	४४६	ऊर्द्धं होमात्	७१
उभयोर्जाति	४५७	ऊर्द्ध्व त्रिषु	२२३
उभयोर्व्वा	३२०	ऊर्द्धं स्वातिरात्रात्	४१
उभयोर्विंचा	६३०	ऊर्द्धं स्वार्थिका	४७८
उभयोस्त्वव	७७९	ऊर्द्धन्तु प्रथमात्	५०४
उभाभ्यां वा	२३६	ऊर्द्धमतिरात्रात्	३८

Digitized by Google

ऊर्द्धमतिरात्रात् ४०
ऋक्सामानि ७३४
ऋङ्मयो यजुर्म्मयः ६३
ऋचं सामेति १०२
ऋचश्चादिग्रहणेन १२
ऋतधामेति १२५
ऋतपेये ६०१
ऋतपेये च ४१५
ऋतमुक्ता ६०२
ऋतसदन एतत् ९१
ऋतसदने वा ९९
ऋतस्य द्वारौ १३०
ऋतस्य द्वारौ १३३
ऋतुष्ठा यज्ञा ५१
ऋतूनान्त्वा ३५७
ऋत्विक्पथेन १३४
ऋत्विगार्षेयः १२
ऋत्विग्भिः ६२५
ऋत्विज ७४६
ऋत्विजोयाज ५९१
ऋषभ आर्षभं ६४
ऋषभानां ६३८
ऋषभेऽभवति ३६३
एकत्रिकान्ताः ५९०
एकत्रिके ५७४
एकदीक्षा ५७४
एकप्रतिहारं ४८२
एकमेवार्षं ४६३
एकरात्रीयाः ५६५
एकर्चस्थाने ४३८
एकर्चेषु च ४१९
एकविंशति ३०९
एकविंशे ६४४
एकश्रुतिविधानाम् १०
एकस्तोमेषु ६५७
एकाङ्गुल्या ६०२
एकादश ५१२
एकादश ५८८
एकान्तरेण १०७
एकान्नविंशे ४५८
एकाभ्यारोह ६२०
एकाविव ७७९
एकाष्टकादीक्षिताः ३२४
एकिन्यावर्त्ति ४५२
एकिप्रभृतयः ४४४
एकैकमुपस्थाय १२७
एकैकस्मिन् ७५२
एकैकाधिपर्ययेषु ४४३
एकैकं मनसा १७४
एकोनत्रिंशत् ७१७

Digitized by Google

एतएवाष्टमा	२२६	एतेनैव प्रवचने	२३
एतं परिक्रमं	१९६	एतेनैवो	७६९
एतं मतं	५९१	एतेनैवोत्तर	५६४
एतत्सर्वं कुर्य्यात्	११२	एतेनोक्ता	६५५
एतदन्तः	२९९	एतेनोक्ता	७४७
एतद्यथाधीतं	१७४	एतेनोक्तं	७७१
एतन्मृगतीर्थं	१५३	एतत्कर्म	३६०
एतस्य चैव	६१७	एतत्सर्वेष्टीनां	३५२
एतस्या एवेति	५३९	एतेनोक्ताविम्ब	५६७
एतस्यां वेलायां	१२२	एतेनोक्तं	७१३
एतस्यां वेलायां	१३१	एतेनोक्तं	७१५
एतस्यां वेलायां	२५३	एते विष्टावाः	४४२
एतस्यान्यतरस्मिन्	२३८	एतेषामेकं	९५
एतानि गौतम	५१	एतेषामेकैकेन	९६
एतानि व्रतानि	२२०	एतौ स्वेव	३९८
एतानि मह्या	७२१	एवमाष्टतीयं	२८५
एतान्येव	६७८	एवमाष्टतीयं	६६४
एतान्येव प्रद	५१	एवमितरेषां	६२४
एतान्येवाश्वास्य	१६२	एवमितरौ	१८१
एतान्येवाह	७४	एवमेव	३५४
एताभ्यामुक्ता	२२४	एवमेव गृहीत्वा	२११
एतावन्ति	६०५	एवमेव निष्क्रम्य	१५५
एते धर्माः सर्वे	५५५	एवमेव प्रातः	२००
एतेनानुपूर्व्येण	१३६	एवमेव वेदिं	३६५
एतेनायुः	७६२	एवमेवापर	४००

Digitized by Google

एवमेवापरे ५२२
एवमेवोत्तर ५२८
एवं त्रिः ३०
एवं परीत्य ३६९
एवं मध्ये ५५
एवं सदा ३९०
एवं सदा ३९४
एवं सर्वस्तोत्रे १०५
एवं सर्वेषु ३१
एवं सर्वेषु ६०७
एवमितरौ १४०
एष कल्पः काम्यानां ९२
एष न्यायः ४५२
एष न्यायः ४७९
एष प्रला ७०९
एष विपर्य्यासः ७२१
एषैवावृत् ५९७
ऐकादशं ५०१
ऐकाह्निकेन ६३७
ऐन्द्रं सह इति २०६
ओकारात् ४९०
ओङ्कारादिस्तु ४८१
ओङ्कारेण ५१७
ओमिति वा १७०
औत्पत्तिकः ५२६
औदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् ६७
औप्यावयोः ५२७
औवर्भ्यः काश्येभ्यः २१३
कंसस्थाले ६१४
कंसेचमसे २१०
ककुब्यत्र ४३८
ककुभाविति ५७३
कच्चिदर्थं ५८६
कम्पमिस्रा ५८०
कयानश्चित्र ३६७
कर्मयोगाच्च ३३८
कर्मादिषु ३३०
कर्मानन्तर्य्य ७६१
कल्पव्याहारी ६६१
कल्पसप्रायाश्चि ४६९
काव्यइति १२६
कामं त्वयमाभ्यां ५५०
कामन्तुनाना ५२७
कामन्तुपृथक् ६४०
काममने ७७४
कामेत्यभ्यात्मं १९१
काम्यानांनिध ५३३
काम्यानुक्थ ५४७
कार्य्यश्रवस ४७२
कार्य्यश्रवसं ४९१

कार्त्तयशे ५२७
कालेयस्य ६४७
कावाइति ५४०
काश्ममयेप्रस्तरे ३८७
क्वाताइवा ५३२
क्वातो आइति ५३३
क्वातो वा इति ५३३
कुम्भन्तु तत्र ११३
कुर्वतीति गवि २४
कुर्युरेव ५६३
कुल दक्षिणा ६४०
कुलायिनीष्वेत् ४२८
कृतस्वैत ६९३
कृतास्वरन्तु ५३४
कृत्वेतरे २५६
कृनोतिसव्यान् १६५
कृष्णामित्येव ५८१
कृष्णाप्रवास ५८०
कृष्णाभावे २०१
क्लृप्तेषु यत्र ५९६
कौकिल्यां ३७८
कौण्डपायि ७६३
कौण्डपायिन ४०
क्रीते प्राकुत् ३८२
क्रीते राजनि २५
क्रीत्वा राजा ३९७
क्राथान्तते २२०
क्रौञ्चे परि ५१८
खनित्रेण जीवति ५५२
खले वाली ५६१
खान्याभावे ५५३
गणः समाप्ति ५७
गवांरेव ७५०
गवामयन ७०२
गातिविकारः ५३५
गायत्रच्छन्दसा २०७
गायत्रस्य ५२८
गायत्रीं मैत्रा ५४२
गायत्री त्रिष्टु ५४१
गायत्रीसम्पन्ना ६४०
गायत्री सामसु ५०५
गायत्र्युत्तरा ५३६
गायत्रैत्रवानुसवनं १४२
गायेतिचेदेव ७५
गीत्वा यथार्थं ७८
गूर्द्दः सौमेधं ४८५
गृहपति २९४
गृहपति ७४७
गृहपतिं वानु ४४०
गृहपतेर्दास्यः २८६

Digitized by Google

गोत्रायुषी च	३१६
गोत्रायुषोः	५४६
गोषु गा अपि	२१५
गोष्ठे पशुकामः	२३४
गौतमीयं	७२
गौर्वाजो वा	२०१
गौर्वातेन	६७८
गौष्ठक्कुहारा	४६०
ग्रात्वाक्रतं	१६८
ग्रामान्येभ्यः	६२२
ग्रीष्मउपक्रमेति	६६६
ग्लायेच्चेत्	१३६
ग्लायेच्चेत्	१६६
घर्मश्चेघस्य	३६०
घोषांस्त्र	२८७
घृतव्रतः	६०१
चक्रीवता	७५८
चक्रीवन्ति	७१४
चतुःश्चतं	७१६
चतुरक्षरः	४७२
चतुरवराद्धान्	१०६
चतुरुत्तर	५७५
चतुरुत्तर	७२२
चतुरुत्तरैः	७१९
चतुरो मासा	४३५
चतुर्श्चैचामां	४३६
चतुर्थां प्रथमायां	४३४
चतुर्थमेव	७३२
चतुर्थषष्ठयोः	४६७
चतुर्थस्त्वभि	७१२
चतुर्थस्य	५११
चतुर्भिरिति	२३०
चतुर्भिरिति	२७३
चतुर्विंशं	२६७
चतुर्विंशे	४६२
चतुर्विंशेन	२८६
चतुष्टोमयोः	४६०
चतुष्टोमयोः	६३५
चतुर्होतारं	२५३
चत्वारि वा	४९६
चत्वारि सुब्रह्मण्य	६२१
चत्वारो ज्योतिष्टोमाः	७४८
चत्वार्य्यभिषेचनीये	६३२
चन्द्रप्रमाणा	७६४
चमसं प्रतिग्रह्य	१३८
चातुर्मास्येषु	३५८
चातुष्प्राश्यस्य	३५४
चात्वालदेशं	१०४
चात्वालमुपस्थाय	२६०
चात्वाले तु मार्जनं	१२३

चैत्रवैशाखयोः	६६६	ज्योतिष्टोमः	७४८
छन्दोगेभ्यः	६४९	ज्योतिष्टोमविधिः	६५२
छन्दोदैवत	४६४	ज्योतिष्टोमस्य	५४६
छन्दोमदश	७३३	ज्योतिष्टोमे	६४८
जगतीं गायत्रीं	५४१	ज्योतिष्टोमेन	६४३
जगतीतु	७२०	ज्योतिष्टोमेन	७३८
जगत्युत्तरा	५३८	ज्योतिष्टोमेन	७५०
जनिष्यमाना	१८६	तएव गर्भाः	६४८
जनिष्यमाणानां	३२	तएव गर्भाः	६४८
जने तिस्रो	५५४	तच्चानुशंस	५५७
जपेदेव	२८२	तच्चेतरेषां	५८४
जागतस्य सोम	५२७	तच्चेदृग्भिः	३३२
जातिकल्पः	६८९	तञ्जुहुयात्	६६२
जातिसंहारः	४५३	तञ्जुहुयादिमां	२११
जातेरथन्तरं	३३४	तच्चेदुद्गातारि	२२१
जातेष्वजातेषु	१८६	तत उद्गाता	८६
जातेस्तुवीरन्	२३१	तत ऊर्द्ध्वं	७४०
जीवेच्चेत्	५९७	ततएव	२६०
ज्यायसिच्छन्दसि	२४९	ततएव	५६०
ज्यायसिच्छन्दसि	५३०	तत एवेच्छमाणा	२६१
ज्योतिर्गौरायुः	७०९	ततएवेच्छमाणा	३६६
ज्योतिषश्च	४६९	ततो दक्षिणा	७४२
ज्योतिषामयन	३१९	ततः प्रतिहर्त्ता	८६
ज्योतिष्टोमः	६१६	तत्प्रतिपत्नी	५४९
ज्योतिष्टोमः	६७८	तत्प्रभृतीनां	४९७

Digitized by Google

तत्प्रभृतीनां ६४५
तत्प्रभृतीनि १४६
तत्र गौतमीयं ३४
तत्र चतुष्के ४६०
तत्र तथैव ७२४
तत्र तेनाहरेच्च १०६
तत्र तृतीयाय ५०४
तत्रत्वा विश्रम्भयेयुः २६७
तत्र देवताभ्यः ५०९
तत्रद्वावमी ३७५
तत्र धानञ्जय्येन ७६३
तत्र पंक्ती ७२०
तत्र पञ्चमं ५७२
तत्र पौष्कलं ६९१
तत्र ब्रह्मणो ५५७
तत्र ब्रह्मा ३६९
तत्रभद्वास्तताः ६०७
तत्र यदादितः ३१९
तत्र युजां ४४८
तत्र विष्ठावाः ४५३
तत्र शम्याप्रासनं ७७४
तत्राग्नेये ७६९
तत्रासीनः ४१४
तत्रैतदाहरन्ति २१
तत्रैव तिष्ठन्तः १२५
तत्रैव तिष्ठन्तः १२७
तत्रैव यजमानं ३५१
तत्रैवानुप्रहरेत् ६६३
तत्रैवोदपात्रं ११७
तत्रोत्तमस्य ५१२
तत्रोपसत्सु ६८१
तत्रोह्वापादीनि १५९
तत्सत्रे पर्य्यायेण ४११
तत्सामात् ४५०
तथा कुर्यात् ४२९
तथा कुर्व्वन् २०५
तथा कुर्व्वम् ४२७
तथा गोप्रक्ष ४७३
तथाग्निं चिन्वते ५५७
तथाग्निहोत्रमासे ४१
तथा चातुर्थिकस्य ५१५
तथा चान्यानि ४१७
तथाज्यं राजानं १०१
तथातिरिक्तस्तोत्रेषु १४६
तथा तिलमाषान् १६९
तथा तृतीयः ५११
तथात्रिके ४४३
तथा दधिमन्थ २३
तथादान्तेषु १६७
तथानुपदं ५०३

Digitized by Google

चैत्रवैशाखयोः ६६६
छन्दोगेभ्यः ६४६
छन्दोदैवत ४६४
छन्दोमदश ७३३
जगतीं गायत्रीं ५४१
जगतीतु ७२०
जगत्युत्तरा ५३८
जनिष्यमाना १८६
जनिष्यमाणानां ३२
जने तिष्ठो ५५४
जपेदेव २८२
जागतस्य सोम ५२७
जातिकल्पः ६८६
जातिसंहारः ४५३
जातेरथन्तरं ३३४
जातेष्वजातेषु १८६
जातेष्ववीरन् २३१
जीवेच्चेत् ५६७
ज्यायसिच्छन्दसि २४६
ज्यायसिच्छन्दसि ५३०
ज्योतिर्गौरायुः ७०६
ज्योतिषश्च ४६६
ज्योतिषामयन ३१६
ज्योतिष्टोमः ६१६
ज्योतिष्टोमः ६७८
ज्योतिष्टोमः ७४८
ज्योतिष्टोमविधिः ६५२
ज्योतिष्टोमस्य ५४६
ज्योतिष्टोमे ६४८
ज्योतिष्टोमेन ६४३
ज्योतिष्टोमेन ७३८
ज्योतिष्टोमेन ७५०
तएव गर्भाः ६४८
तएव गर्भाः ६४८
तच्चानुशंस ५५७
तच्चेतरेषां ५८४
तच्चेद्व्लिङ्गिभिः ३३२
तज्जुहुयात् ६६२
तज्जुहुयादिमां २११
तच्चेदुद्गातारि २२१
तत उद्गाता ८६
तत ऊर्द्ध्वं ७४०
ततएव २६०
ततएव ५६०
तत एवेज्ञमाणा २६१
ततएवेज्ञमाणा ३६६
ततो दक्षिणा ७४२
ततः प्रतिहर्त्ता ८६
तत्प्रतिपत्नी ५४६
तत्प्रभृतीनां ४६७

Digitized by Google

तत्प्रभृतीनां	६४५	तत्रैव तिष्ठन्तः	१२७
तत्प्रभृतीनि	१४६	तत्रैव यजमानं	३५१
तत्र गौतमीयं	३४	तत्रैवानुप्रहरेत्	६६३
तत्र चतुष्के	४६०	तत्रैवोदपात्रं	११७
तत्र तथैव	७२४	तत्रोत्तमस्य	५१२
तत्र तेनाध्वरेण	१०६	तत्रोपसत्सु	६८१
तत्र तृतीयाय	५०४	तत्रोष्ट्रापादीनि	१५८
तत्रत्या विश्रम्भयेयुः	२६७	तत्सने पर्य्यायेण	४११
तत्र देवताभ्यः	५०८	तत्सामात्	४५०
तत्रद्वावग्नी	३७५	तथा कुर्यात्	४२८
तत्र धानञ्जप्येन	७६३	तथा कुर्व्वन्	२०५
तत्र पंक्ती	७२०	तथा कुर्व्वन्	४२७
तत्र पञ्चमं	५७२	तथा गोपृष्ठ	४७३
तत्र पौष्कलं	६८१	तथाग्निं चिन्वते	५५७
तत्र ब्रह्मणो	५५७	तथाग्निहोत्रमासे	४१
तत्र ब्रह्मा	३६८	तथा चातुर्थिकस्य	५१५
तत्रभक्ष्यास्तताः	६०७	तथा चान्यानि	४१७
तत्र यदादितः	३१८	तथाज्यं राजानं	१०१
तत्र यज्ञां	४४८	तथातिरिक्तस्तोत्रेषु	१४६
तत्र विष्ठावाः	४५३	तथा तिलमाषान्	१६८
तत्र शम्याप्रासनं	७७४	तथा तृतीयः	५११
तत्रामेये	७६८	तथात्रिके	४४३
तत्रासीनः	४१४	तथा दधिमन्थ	२३
तत्रैतदाहरन्ति	२१	तथादान्तेषु	१६७
तत्रैव तिष्ठन्तः	१२५	तथानुपदं	५०३

Digitized by Google

तथा पर्य्याय	४५०	तदभावे	४३८
तथा पुराणं	५२८	तदभावे त्वच	४४२
तथा प्रष्टी	१६१	तदभावेऽङ्गि:	२४
तथा वाजभृति	४७२	तदभावे महारुद्रः	१७
तथा वक्ता	५६४	तदभावे वः	२०६
तथा वृषाः	५०२	तदभावे यत्	४१३
तथाष्टिनि	४६१	तदहरेता	६६६
तथा सतां	३०१	तदा चतुर्थं	२६६
तथा सति	६१६	तदाप्लानं	४७
तथा सति	७३६	तदुदस्येत्	१६८
तथा सति गो	३१८	तदुद्धरिष्यत्	३३१
तथा सति पूर्वे	३१६	तदुभयं	४५०
तथा सप्तमी	३६	तदेषः श्लोकः	१६६
तथा सत्युभे	४२२	तद्गृहपतेः	५८२
तथा सत्येका	३२४	तद्दीक्षित एव	६२३
तथा साहस्रोत्तमे	४३२	तद्देवत्वैः	२६४
तथा स्वराज्य	४६८	तद्यथेतं	१३८
तथेतरः	१७८	तद्यदानु	१८३
तथेतरौ	१८८	तद्दै कश्चिक	३२२
तथैकाग्न	४५६	तन्न कुर्य्यात्	२८६
तथैव जङ्घा	१४४	तन्न कुर्य्यात्	४६६
तथैव प्रतिपरीयुः	३७०	तन्न जह्यात्	१५
तथोत्तरयोः	३५५	तमनावर्त्तयन्तः	६६६
तथोद्गाढ	७४७	तमनुमन्त्रयेत	६५६
तदभावे	३४७	तमन्तरेण	३४२

तमभिप्रप्रेत्	२७७
तमभीन्धियत्नु	३८८
तमाक्रियमाणं	१७९
तमिष्टा संस्थितायां	३५०
तमुत्तरेण	१२४
तमुत्तरेण	१८१
तमुत्क्राता	१००
तमेवेति धामं	९५
तमेवोपतिष्ठेरन्	१९५
तयैनमव	५९२
तयोः पूर्व्वा	४२५
तयोः पृथक्	५५०
तयोः पृथक्	६३२
तयोः पृथक्	६३६
तयोः पृथक्	६३७
तयोर्द्धिक्षतः	३७५
तयोर्द्वयमेन	५१३
तयोर्व्याचारः	५२१
तयोर्यस्मिन्	७७०
तयोर्विकल्पः	६८३
तर्व्विरित्	७२४
तस्मिन्दर्शनात्	६५३
तस्मात् यन्तरेण	१०७
तस्माद्भूतं	३१८
तस्मिन्नङ्गुष्ठ	१८०

तस्मिन्नारोहति	२७४
तस्मिन्नेव	६३१
तस्मिन् न्याय्य	४७८
तस्मिन् प्रथमा	४५८
तस्मिन् वालू	४१३
तस्मिन् स्वत	६५५
तस्मिन् संस्थिते	२९३
तस्मिन् सन्धित	३९२
तस्मिन् समिध	१९४
तस्य क्षतान्नं	५९८
तस्य क्षयप्रभृति	५६५
तस्य गायत्र	५७४
तस्य गायत्रीषु	४९२
तस्य चतुर्युग	५८७
तस्य चतुर्विं	६३४
तस्य च विग्रमा	९४
तस्य तथैव	६१९
तस्य तदेव	६०८
तस्य तिस्र	७७९
तस्य दक्षिणा	५६७
तस्य दक्षिणा	६१२
तस्य दक्षिणा	६२०
तस्य दक्षिणा	६३९
तस्य दक्षिणा	६७५
तस्य दधिभक्षान्तं	१३७

Digitized by Google

तस्य दशसु २७६
तस्य देव ६६८
तस्य देवतायै ६१
तस्य द्वादश ६३४
तस्य द्वादश ६६९
तस्य द्वादशं ६०६
तस्य द्वादशो ६८५
तस्य ध्रुवरा २६३
तस्य निदर्शन ५२८
तस्य पदान्ताः ५१४
तस्य पिबेत् २२
तस्य पौर्णं ६०९
तस्य पौर्णमास्यां ६२९
तस्य प्रस्तोता ४०५
तस्य प्रातः ५८७
तस्य ब्राह्मणं ६२३
तस्य याथा ७८०
तस्य रराट्यां ८४
तस्य विंशति ६८१
तस्य विकल्पाः ६१५
तस्य विकल्पाः ६७८
तस्य वृहत् ६१६
तस्य वृहत्यां २४३
तस्य वैव सन्तं ३७०
तस्य शतानि ६१४
तस्य षट्पृष्ठं ५७६
तस्य समूढ़ात् ३०४
तस्य सर्वे ५५
तस्य सहस्रं ६२९
तस्य स्तोत्रात् ४२०
तस्य स्थाने ४१३
तस्य स्थाने ६४६
तस्य स्थाने ६४७
तस्या उत्तमं पदं १५७
तस्या ऊर्द्ध्वं ११०
तस्यां संस्थितायां ३८१
तस्यां संस्थितायां ३८६
तस्यां सम्भ्रिय ३९२
तस्याः प्रभ ७०५
तस्या धर्म्मः ३८८
तस्यात्मा स्तोभविभाग्यः ५०६
तस्या द्वितीयं ५४०
तस्या द्वे द्वे ५४०
तस्यादौ वा ४८७
तस्यानतिरात्रस्य ५४८
तस्यानुपदं ५०८
तस्यानुष्टुभः ५४८
तस्यान्त्ये स्वः ३८
तस्यापृष्ठस्य १७५
तस्याभीवर्त्तः ६१६

Digitized by Google

तस्यामस्याद्य	७६८
तस्यामौदुम्बरं	४१२
तस्यायनविकल्पः	७५४
तस्यायनविचाराः	७३७
तस्यायनविचाराः	७४८
तस्यावभृथात्	५५१
तस्यावभृथात्	६२७
तस्यावभृथात्	६८२
तस्याहद्यथा	१६२
तस्याश्च एकविंशः	५६५
तस्याश्च एकशततमः	५६६
तस्या इर्वींषि	३६४
तस्यैका	६१८
तस्यैव पश्चात्	२६२
तस्योत्तमं	२६०
तस्योदवसानीययेष्ट्या	६३०
तस्योपसद	७४०
तस्योपायो	६६५
तस्योपास्मै	६१६
तस्यौषिष्ठ	६६१
ता अपघाटिलाः	२८१
ता अद्भिन्यः	६२०
ता उभयोः	५८८
तां तृतीयसवने	१४१
तां मुखेमोरसा	२७२
तां यदाभिक्रन्देत्	६७०
तां श्वोभूते	१४६
तां स्त एव	६२१
ताः पथ्याः सर्वाः	४२३
ताः प्रतिमन्त्रयेत	२८१
ताः समं	६१३
ताः समं	६४५
तास्वेदनवहते	३८५
तानपोऽभ्यवहारयेत्	५६०
तानभिमृश्य	६१
तानि नान्यत्र	८०
तानि मुखानि	६०
तानि यथा	७५८
तानि सर्वत्र	५३५
तानुद्गाता	२६२
तान् जिनीयात्	६२१
तान् दर्भान्	२१४
तान्न दीक्षयेत्	२१६
तान्न विसृजेत्	६८
तान्निविश्य	७५८
तान् पृष्ठस्तोम	७०५
तान् प्रति	६७५
तान्यप्येका	५८८
तान्युद्गातृकर्म्म	३३७
तामन्यथा	६५२

Digitized by Google

तस्य दृशसु २७६
तस्य देव ६६८
तस्य देवताये ६१
तस्य द्वादश ६३४
तस्य द्वादश ६६९
तस्य द्वादशं ६०६
तस्य द्वादशो ६८५
तस्य ध्रुवरा २६३
तस्य निदर्शन ५२८
तस्य पदान्ताः ५१४
तस्य पिवेत् २२
तस्य पौर्ण ६०९
तस्य पौर्णमास्यां ६२९
तस्य प्रस्तोत्रा ४०५
तस्य प्रातः ५८७
तस्य ब्राह्मणं ६२३
तस्य याथा ७८०
तस्य रराष्यां ८४
तस्य विंशति ६८१
तस्य विकल्पाः ६१५
तस्य विकल्पाः ६७८
तस्य वृहत् ६१६
तस्य वृहत्यां २४३
तस्य वैव सत्त्वं ३७०
तस्य व्रतानि ६१४
तस्य षट्पृष्ठं ५७६
तस्य समूढात् ३०४
तस्य सर्वे ५५
तस्य सहस्रं ६२९
तस्य स्तोत्रात् ४२०
तस्य स्थाने ४१३
तस्य स्थाने ६४६
तस्य स्थाने ६४७
तस्या उत्तमं पदं १५७
तस्या ऊर्द्धं ११०
तस्यां संस्थितायां ३८१
तस्यां संस्थितायां ३८६
तस्यां सम्भ्रिय ३९२
तस्याः प्रभ ७०५
तस्या धर्म्मः ३८८
तस्यात्मा स्तोभविभाग्यः ५०६
तस्या द्वितीयं ५४०
तस्या द्वे द्वे ५४०
तस्यादौ वा ४८७
तस्यानतिराव्रस्य ५४८
तस्यानुपदं ५०८
तस्यानुष्टुभः ५४८
तस्यान्ते स्वः ३८
तस्यापृष्ठस्य १७५
तस्याभीवर्त्तः ६१६

तस्यामश्माश्व	७६८
तस्यामौदुम्बरं	४१२
तस्यायनविकल्पः	७५४
तस्यायनविचाराः	७३७
तस्यायनविचाराः	७४८
तस्यावभृथात्	५५१
तस्यावभृथात्	६२७
तस्यावभृथात्	६८२
तस्यास्तद्यथा	१६२
तस्याश्च एकविंशः	५६५
तस्याश्च एकशततमः	५६६
तस्या हवींषि	३६४
तस्यैका	६१८
तस्यैव पश्चात्	२६२
तस्योत्तमं	२६०
तस्योदवसानीययेष्टा	६३०
तस्योपसद	७४०
तस्योपायो	६६५
तस्योपास्मै	६१६
तस्यौषिष्ठ	६६१
ता अपघाटिलाः	२८१
ता अद्भिर्भ्यः	६२०
ता उभयोः	५८८
तां तृतीयसवने	१४१
तां मुखेनोरसा	२७२
तां यदाभिक्रन्देत्	६७०
तां श्वोभूते	१४६
तां स एव	६२१
ताः पथ्याः सर्वाः	४२३
ताः प्रतिमन्त्रयेत	२८१
ताः समं	६१३
ताः समं	६४५
तास्वेदनवहृते	३८५
तानपोऽभ्यवहारयेत्	५६०
तानभिमृश्य	६१
तानि नान्यत्र	८०
तानि मुखानि	६०
तानि यथा	७५८
तानि सर्वत्र	५३५
तानुद्गाता	२६२
तान् जिनीयात्	६२१
तान् दर्भान्	२१४
तान्न दीक्षयेत्	२१६
तान्न विसृजेत्	६६
तान्निविश्य	७५८
तान् एषस्तोम	७०५
तान् प्रति	६७५
तान्यप्येका	५८८
तान्युद्गातृकर्म्म	३३७
तामन्यथा	६५२

Digitized by Google

तामुत्तरेणोद्गाता	२७१	तूष्णीं पाकयज्ञे	३२९
तामेवाग्नेयां	३८३	तूष्णीं पैतृयज्ञिकायां	२६४
ता यत्र	७६५	तूष्णीं वा	१०९
तावुभौ	६३५	तूष्णीमत ऊर्द्धं	२९७
तासां नाना	५०५	तूष्णीमयज्ञे	१६९
तासां पर्य्याय	४५९	तृचसूक्तानां	४३१
तासां प्रथम	४९९	तृचापत्तीनि	४६
तासां हविर्यज्ञ	३७८	तृचेन धाम	४५२
तासामपि	५७४	तृचेषु तु	५२१
तासु पृथक्	७७९	तृचोत्तमायां	५२१
तासु सर्वासु	४१९	तृतीयायां	१८२
तासु सह	७६५	तृतीयायां सर्वे	४३९
तास्वेत एव	६८२	तृतीयिनीनां	६५०
तास्वेव प्रश्रीय	३४४	तृतीये	६८५
तिष्ठेदिति	३६८	तृतीयेन पदेन	४८२
तिष्ठेदिति	३९९	तृतीयेन पदेन	५०६
तिष्ठे द्विवा	७७१	तृतीयेन विष्वा	२९६
तिस्रभिरुद्गाता	७३०	तृतीयं वा	४८८
तिस्रश्चाचार्य्याः	४१८	तृतीयं यथा	५२४
तिस्र इष्टयः	६६७	तृतीयपञ्चतमाभ्यां	४९७
तिस्र उपसदः	५४५	तृतीयसवने	१८४
तिस्र उपसदः	५५६	तेतमापूर्य्यमाणं	७६१
तीव्रसुति	६०६	तेतमापूर्य्यमाणं	७६२
तुथ उष्णिगन्धारि	१२५	ते त्रयस्त्रिंशत	५८४
तूष्णीं मात्वाणं	१०९	ते दशमाहुः	६२४

Digitized by Google

तेन च इदमिति	१५८	तेषां यत्र	७२६
तेन दक्षिणां	१०८	तेषां यथास्तोमं	७५३
तेन न भूयः	१५३	तेषां यमभ्वर्युः	३६८
तेन पक्षयोः	७७०	तेषां यावन्तः	६८४
तेन यजेत	६९०	तेषां वित्तस्य	६२२
तेनास्य समुपह्वः	१३६	तेषां वृहत्	७१७
तेनेष्ट्वा न साक्षात्	६२२	तेषां स्तोमचोदनैव	६७९
तेनैव प्रत्याम्नस्य	२५९	तेषां स्थाने	४९
तेभ्यो नाना	११०	तेषां होष्यत्सु	३२९
तेभ्योऽन्यान्य	४६८	तेषाञ्चेत्	२२२
तेभ्योयन्निगदवृत्य	५१८	तेषाञ्चेदेनां	२२१
ते विषमाः	४४४	तेषाममवेक्ष्य	१४२
तेषां कामं	५५४	तेषामुक्तोन्यायः	५४१
तेषां तत ऊर्द्धं	५८५	तेषामेकस्य	६८७
तेषां त्रीणि	४९१	तेषामेका	५४५
तेषां दीक्षा	२१७	तेषामेकैकं	७१७
तेषां द्वादश	६४३	तेषु ऊतेषु	३९१
तेषां द्वादश	६८८	तेष्वाप्तेषु	७१८
तेषां निधनेष्वेनं	५०७	ते स्वं चमसं	१९०
तेषां पूर्वयोः	४८३	तैः पृथगनुपूर्व्वं	४०५
तेषां पौर्णमास्यां	७९०	तैः सार्द्धं	३९३
तेषां प्रतिलोमं	२२६	तैः सुत्यासु	७१०
तेषां प्रथमस्य	१९३	तैर्यूते यथार्थं	३४१
तेषां प्रथमे	४५७	तौ श्वेतं परिमण्डलं	२८४
तेषां प्रत्येकं	३७०	तं तेनैवावच्छिद्युयात्	२८६

Digitized by Google

तं दक्षिणा ५९३
तं दक्षिणा ६०४
तं दशमे १८०
तं पश्चिमेन मध्यदेशेन १५०
तं पश्चिमेनोदगग्रं १५०
तं पूतभृत् ११३
तं प्रति ६७४
तं प्रति ६७४
तं प्रतिग्टह्णीयात् ४१५
तं प्रतिदधानं २६५
तं ब्रह्मा १००
तं ब्रूयात् २६६
तं मध्यन्दिने ६०३
तं यदाध्वर्युः ३४३
तं यदाध्वर्युः ३८१
तं रेतस्यायां ५३१
तं स आप्याययेत् १४१
तं सद्यः परिक्रीयेति ५६६
तं सर्वत्र १११
तं हिरण्येन ३८६
तं क्रियमाणं ३८९
त्रयस्त्रय ऊर्ध्वाःस्तु ४९८
त्रयस्त्रिंशत् ७०४
त्रयस्त्रिंशत् ७२६
त्रयस्त्रिंशो ७३६
त्रयोदश ४५६
त्रयोदश्यां ६८१
त्रिंशतं ६५०
त्रिंशिनः सुत्वा ७३५
त्रिकं वहिष्पवमानं ५७५
त्रिकद्रुकेषु ७१५
त्रिणिधने ५१९
त्रीनेकाहे ४३४
त्रिभिरिति २३१
त्रिभिरिति २७४
त्रिभिश्चेदङ्गानि १६२
त्रिभ्य एव ५११
त्रिभ्यः प्रथमेभ्यः ५१०
त्रिरात्रायां ६४९
त्रिरात्रं स्तोभान् ५०६
त्रिवत्सः ५६२
त्रिवर्षो वैव ५६२
त्रिवृतस्तोत्रीयायां ४४३
त्रिवृत् पञ्चदशः ६१०
त्रिषु त्रिषु पदेषु ७७
त्रिषु वा त्र्यचेषु ४१७
त्रिषूक्थानं ६८८
त्रिष्टुप् छन्दसा २२९
त्रिष्टुप् छन्दसा ४१५
त्रिष्टुबुत्तरा ५३७

Digitized by Google

त्रिष्टुभ उत्तरां	५४२	दक्षिणेनाग्निं	५२
त्रिष्टुभा षष्ठं	७२०	दक्षिणेनाग्नीध्रीयं	२५८
त्रिष्वध्यास्या लुप्यत	४३५	दक्षिणेनोत्तरयोः	१२४
त्रिष्वभाव इषोद्वधीयः	२२७	दक्षिणेनौदुम्बरीं	१३०
त्रिष्विति शाण्डिल्यः	२७७	दक्षिणेनौदुम्बरीं	२७१
त्रीन् यतरस्यां	४३४	दक्षिणे पाणौ	८८
त्रैधं विभजेत्	४०७	दक्षिणे पाणौ	५९४
त्रैयम्बकाः	३६७	दक्षिणैः पाणिभिः	१८५
त्र्युत्तरी भावेन	४४४	दक्षिणां पूर्वं	१६१
त्वं वागसि	२६८	दधिभक्षान्तं	१९५
त्वाष्ट्रीसामः	४९६	दधिग्रहं	२१२
दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यां	३७५	दर्शपूर्णमासाभ्यां	७०३
दक्षिणमनड्वाहं	२७	दशकला	६५२
दक्षिणमनु वाऊं	१४०	दशदशार्षेय	६५१
दक्षिणस्य	५९५	दशपेये	६२२
दक्षिणस्य हविर्धानस्य	८६	दशपेयेन	६२९
दक्षिणार्द्धे	१३४	दशमगते	२३९
दक्षिणार्द्धपूर्वार्द्धे	९१	दशमस्य	२४५
दक्षिणे तीरे	७५५	दशमस्याह्नः	६९६
दक्षिणेन परियायुः	२६३	दशरात्र	७०२
दक्षिणेन मार्जालीयम्	२८३	दशरात्रमेक	३१८
दक्षिणेन मार्जालीयम्	४१२	दशरात्रसमीपे	२२७
दक्षिणेन रथं	१६४	दशरात्रात्	४६९
दक्षिणेन रथपथं	२६५	दशशतं	६५१
दक्षिणेन श्वभ्रान्	७२	दशसदस्याय	६५१

Digitized by Google

दशाक्षरेषु	७३१	दृषद्वत्या	७६४
दशिनि चतुष्काः	४५५	दृषद्वत्या	७७५
दामतूषाणि	५८२	दृष्टश्च दशमार्थं	७०१
दार्वाहुत	७७१	दृष्टश्चानेन	३३९
दार्वाहुते	७७२	दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगम्	५४५
दाशरात्रिका	७१२	देवतापदं	५०१
दाशरात्रिकेभ्यः	४५१	देवतासु	५०५
दाशरात्रिकेभ्यः	४५४	देवयजनमात्रश्च	१७
दाशेति दक्षिणाम्	१९५	देवशब्दं	६००
दीक्षणीयायां	५८	देवानां स्थाने	३४
दीक्षाक्रय	६८७	देवा ब्राह्मणा	२९
दीक्षानुपूर्व्येण	३८	देशेनैवान्तर्हितः	११२
दीक्षानुपूर्व्येण	२२१	दैक्षं प्रथममहः	५६७
दीक्षितश्चेत्	४०१	दैवोदास	५२६
दीक्षितश्चेत्	४०२	द्वयोर्द्वयोर्वा	४६२
दीक्षित्वा	६९५	द्वात्रिंशे तिस्रः	३५९
दीक्षिष्यमाणाः	२१७	द्वादशरात्रं	२९४
दीक्षिष्यमाणान्	२१९	द्वादशर्चं	७३२
दीक्षोपसत्सु	२२०	द्वादशाक्षराणि	५३२
दीक्षोपसदां	७४२	द्वादशाहः	६९०
दीर्घतमसोऽर्कः	२४४	द्वादशे रूपभाग	४५५
दूरं व्रजित्वा	१९	द्वादशे बृहत्यां	४३५
दृतिवात	७३५	द्वादशे व्याख्यातौ	४६१
दृश्यते च	७३७	द्वादशं शतं	५९९
दृश्यते चान्यत्र	५४७	द्वादश्या उपव्युषं	६६२

Digitized by Google

द्वाभ्यां पूर्वयोः	४९०
द्वारबाहुसम्मार्जन	१३२
द्विकप्रभृतयः	४४५
द्वितीयचतुर्थे	४३०
द्वितीयश्चेत्	४३८
द्वितीयमिति	३३४
द्वितीयां चिन्वतः	४२४
द्वितीयाः सवनेषु	१४२
द्वितीये शाण्डिल्यः	४५७
द्वितीयोत्तमौ	५११
द्वित्रयस्त्रिंशतं	५८२
द्विपदाकारं	५१३
द्विपदासु	५००
द्विपदे स्यातां	४२२
द्विप्रभृतीन्	४३६
द्विरात्रप्रभृतिषु	४७०
द्विरात्रीयास्त्वहीनः	५६७
द्विविधमभिप्लवं	३०३
द्विषं द्विषतानि	५८३
द्वीपश्चेद्धर्मे	५५
द्वे इति	६१९
द्वे एकमिति	४९६
द्वे द्वे उपानहौ	५८३
द्वे द्वे तु मध्यां	४९६
द्वे द्वे दामनी	५८३
द्वे द्वे सर्वेषां	४९८
द्वे पुरस्तात्	५३८
द्वे वा	४०
द्वैध्यप्रियकल्पयोः	९४
द्वे सौत्रामण्यौ	३७७
द्वैगते पदान्तः	४८३
द्वैधं जुहुयात्	१७१
द्वौ तस्याश्च	४३५
द्वौ तस्यामेव	४३३
द्वौ ह्यधिश्रये	४४६
द्व्यहापवर्गः	७४५
द्व्यहीनत्वात्तु	५६६
धनुष्केषु	५६९
धानञ्जप्यः	४२६
धानञ्जप्यः	४५४
धानञ्जप्येन	४२१
धान्यपात्राः	५६२
धावेत दन्तान्	६२७
धिक्त्वा जाल्मि	२८५
धुर्यौ प्रथमं	१६१
धूम उदिते	३३६
धूम उदिते	५९७
धृष्टमपश्रयेत	१४९
धेनुमनड्वाहं	३५५
धेनू उपसर्जन्ति	६१

Digitized by Google

न कथनाभिवादयेरन्	२१८	नवोन्नेषे	६५०
नत्तमाख्यामिति	१६३	न व्यभिचरेतेति	११६
न ग्रामं	७७६	न स्पृन्नेवा	२१६
न च सर्गावयव	६६६	न सहात्	७४५
न चान्यत्र	८०	न सह्मत्	७६६
न चास्य स्थलतरं	१७	न सवनीयस्य	३७३
न चेत् प्राप्नुयुः	८५	नाग्निरात्र	६६०
न तु प्रक्रमात्	७७४	नादित्यमुपतिष्ठेरन्	३७४
न तूर्द्ध्वं वहिष्यवमानात्	५४१	नाधिष्ण्यात्र	२१६
न तेजनी	६२८	नानर्त्विजः	५५०
न दन्ताम्	२१६	नानादेश	७३०
नदम्ब औदतीनाम्	४६२	नाना एष्ठे	३०४
न प्रतीच्या	२१६	नानाप्रकारत्व	६५३
न प्रस्थीरन्	६८	नानाहोभिः	२६६
न प्रसवयानि	६२८	नानुग्रामं	६२८
न बडु वदेयुः	२१६	नाराशंसौ	४४०
नमो गन्धर्वाय	१११	नार्मेधान्त	३८
न राजानमालभ्य	१०१	नासिकयोः	५६४
नव नव	६४६	नास्याम्राखाया	६२८
नव नव दक्षिणा	५७३	नाऊतस्य	२१६
नवमदशमाभ्यां	५०२	निःसर्पतसु	४०४
नवमस्य	२४२	निष्क्रन्तयेत	६२७
नव साती वार्हत	७२०	नित्याभ्याहितः	६६१
न वा कुर्य्यात्	५८	नित्यौ च ग्रग्रकर्षौ	३०७
नवाहयोगात्	७०३	निधनं प्रति	१८१

Digitized by Google

निधनभूताः	४२०	नोपरवान्	७५९
निधनमितरौ	२५८	नोक्षं प्रतिहारात्	५१६
निधनानि	५०४	न्यायविहितः	४५८
निधनानि	५१०	न्याय्यप्रतिहाराणां	४७९
निधनान्यपयन्तः	३७६	न्याय्यो वा	४९२
निधनायैव	५४	न्याय्यो वा	४९५
निधीयमानस्य	३३४	पंक्तिरुत्तरा	५४०
निधीयमानस्य	३९५	पञ्चतोरुभ्रवसयोः	४९१
निधीयमानस्य	४०२	पञ्चदश	४५३
निधीयमानानां	३९३	पञ्चदश	४५८
निधीयमानानां	३९३	पञ्चदश	६११
निधीयमाने	३३६	पञ्चदशपर्य्यायौ	४९४
नियमार्थौ	७०१	पञ्चदशानां	७३६
निरुक्तास्च	५३९	पञ्च धानञ्जप्यः	६३२
निरुक्ते यथार्थं	३३१	पञ्चमस्य	७१८
निषादेषु	५५३	पञ्चमे यत्	२२५
निषेधे चोभौ	५१९	पञ्चमेऽहनि	६९५
नेति धानञ्जप्यः	३०८	पञ्चमेच	३५१
नैकिनीपर्य्यायाः	४४३	पञ्चविंशं	६१७
नैतन्भवा	७७२	पञ्चविंशे	२८८
नैतानि परास्व	२१६	पञ्च शारदीये	६८३
नैतेषां	६१७	पञ्चसु मासु	७१६
नैनमन्यः	६६१	पञ्चाक्षरशः	५१३
नैनानन्यो	२२०	पञ्चानां वा	४९३
नोत्तरयोः	४२०	पञ्चाशतं	६५०

Digitized by Google

पश्चाग्न्यादितरेषां	५९९
पश्चाद्देषु	७०५
पत्नी च	५४
पत्नी यजमानौ	३०
पथ्याभिर्होत्रियामाज्य	४२७
पथ्यामन्यच्च	४२९
पदं वाजिग	४७२
पदादिः प्रतिहार	४७७
पदादौ वा	५१४
पदानिर्देशे	४७७
पदान्तमविश्लेषेण	४७८
पदान्तश्चतुर्भिः	४८२
पदान्ते चौषि	५१४
पय आहरन्ति	६१
पयस्यायां स्वरं	६५
पराकृत्वश्च	६५८
परास्वेवेति	५३१
परिघर्मं सम्राट्	६३
परिचरा ट्टच	४४२
परिध्योर्वा	३४२
परिवर्त्तयन्	४१४
परिवर्त्तिन्याः	४५२
परिवार्य्यमाणयोः	३९६
परिषि क्तेऽध्वर्युणा	३६६
परिषिच्यमाने	५५
परिषिच्यमाने	३९५
परिहिते प्रातः	७९
परिहृतास्व	२२२
परेण वा तत्	४०८
पर्य्याय प्रत्यवरोहन्तु	४५१
पर्य्याय विष्टावान्	१५१
पर्य्यायादि	५०८
पर्य्यायादिषु	१५१
पर्य्यायान्ते	६९५
पर्य्यायेभ्यस्तु	१५५
पर्वणि त्वेव	७६१
पर्वणोरिन्द्रकुक्षी	७७०
पर्वण्युत्तमं	५९९
पवमानयोरुत्तरयोः	१५६
पवमानाश्च	५७५
पवमाने रथन्तरं	५७१
पविमेण द्रोणकलशं	९५
पशुरेव पशोः	३३०
पशूनां यूपाकृतिं	३७१
पश्चाच्छालाग्नेः	२१५
पश्चात् दक्षिणतः	९२
पश्चात् प्रत्यङ्मुख	१३४
पश्चाद्गार्हपत्यं	५९३
पश्चादाग्नीध्रीयस्य	२६८
पश्चादितरेण	२६१

Digitized by Google

पश्चिमेन गार्हपत्यं	२१०	पुरस्ताच्चोप	८६
पश्चिमेन चेत्	४०२	पुरस्ताज्जपात्	१६७
पश्चिमेन पश्चौ	४८	पुरस्ताज्जपाद्वा	१६७
पश्चिमेन परि	२६४	पुरस्तात् यजमानः	७७
पश्चिमेन पुच्छं	५०	पुरस्तात् स्तोभा	४९३
पश्चिमेनाग्नी	२८६	पुरस्तात् स्तोमः	४८१
पश्चिमेनाहवनीयं	७७८	पुरस्तात् स्तोमः	४९१
पश्चिमेनोत्तर	३९७	पुरस्तादेक	२७७
पश्चिमेनोद्गाता	१०५	पुरारात्रेः	७५७
पश्चिमेनोप	२८१	पुरीषेभ्याषिकं	५१८
पाकयज्ञा इति	३२८	पुरोजित्यां	५७४
पाङ्क्तस्यानु	५२३	पुरोडाशेन	३७२
पार्श्विभिस्तु	२९१	पुरोडाशेन	४०१
पादयोः स्रुवं	५९५	पुष्करपलाशे	४८
पार्थस्तोम	६४७	पूयमुच्यायमानं	७३
पार्श्वुरश्मं	६९६	पूर्वाङ्कतौ	३७४
पार्ष्णिकान्	६०९	पूर्वं चमसेभ्यः	२३९
पावमानाय	५२९	पूर्वं नारा	१७०
पिष्टैभिरिति	१४२	पूर्वपक्ष	७५७
पुङ्खैः	७६५	पूर्वयाव	३३०
पुंवन्मिथुनानि	१५८	पूर्वया द्वारा	५६
पुनः संस्नाते	६३५	पूर्वयोः पूर्व	४६१
पुनरस्मात्तु	१७९	पूर्वयोः प्रजवयोः	२९
पुनराशा	६५३	पूर्वयोर्द्वितीयः	४६१
पुरस्ताच्चास्य	१६	पूर्वयोर्प्रात्व	४३९

पूर्वयोश्च	४८६
पूर्वस्मिंस्तय	७०१
पूर्वस्मिन्	२२६
पूर्वस्यां सदसः	१२५
पूर्वस्यामि	७७०
पूर्वस्यैकं	४४६
पूर्वावावर्गौ	५३०
पूर्वाह्ने दक्षिणेन	३३२
पूर्वाह्णेऽध्वरायुः	३६३
पूर्वे कल्प	३३५
पूर्वेद्य त्वेव	१८०
पूर्वेद्य दक्षिणा	६३१
पूर्वेद्य देव	२६३
पूर्वेद्य पत्नी	१५७
पूर्वेद्य पत्नी	२६४
पूर्वेद्य पत्नीशालां	२६
पूर्वेद्य प्रस्तोतारं	१३१
पूर्वेद्य वा	२०५
पूर्वेद्य सदः	२३५
पूर्वेद्य हविः	२६१
पूर्वेद्यामीध्रीयं	२८४
पूर्वेद्यामीध्रीयं	४१२
पूर्वेद्योति	४००
पूर्वेद्यैनं हुत्वा	३८३
पर्वेद्योप	३८
पूर्वे वयसि	६३४
पूर्वे वोत्तरेण	४९७
पूर्वेषाञ्च	४०६
पूर्वेष्वभिप्लवेषु	३२१
पूर्वो बृहतः	२९७
पूर्वौ यज	३४२
पूर्वौ सदसः	६८
पृथक्चतुः	६३६
पृथक्तृचेभ्यः	२०६
पृथक्तृचेषु	४६२
पृथक्सावित्री	२०
पृथक्स्तोत्रीया	४९७
पृथगिष्टिषु	३५३
पृथग्जनपदे	१०३
पृथग्भक्ष	२०७
पृथग्यजते	३०
पृथग्वा	७५२
पृथिव्यां मध्य	७१
पृष्ठानामन्ते	९५
पृष्ठश्चेद्यात्	१६६
पृष्ठस्योत्तरयोः	२४४
पृष्ठानां वाष्टा	२९८
पृष्ठे च बृहतः	३०७
पृष्ठेन च	५५७
पृष्ठेषु रथ	५७२

Digitized by Google

एष इति	७११	प्रज्वलितेऽदर्भि	३३६
एषसंवत्सराणाम	२२६	प्रणवश्च	६८७
एषस्तोमेन	७३८	प्रणीतासु	३४३
एषाभिसवान्	३१६	प्रतिगृह्य	२५७
एषाङ्क	७३८	प्रतिधत्स्वेति	२६५
एषो रथं	२२८	प्रतिलोमैः	६०२
पौर्णमदर्गे	४६०	प्रतिहर्त्ता	१८१
पौर्णमीढ़े	५१८	प्रतिहर्त्ता पश्चात्	१४१
पौर्णमासी	६४२	प्रतिहारवेलायां	२५२
पौर्णमासी	७३८	प्रतिहाराणि	४६८
पौर्णमासी	७८०	प्रतीवेग्रो जनः	५५४
पौर्णमास्यां	६३०	प्रत्यवचाय	७०३
पौर्णाग्रामिष्टौ	६६७	प्रत्यक्षपरोक्ष	४७६
प्रकाशौ	६२६	प्रत्यक्षमस्य	६००
प्रक्रम्य इति	७५८	प्रत्यक्षवि	७८०
प्रक्षाल्य	६६३	प्रत्यक्षविका	७३४
प्रक्षाल्यप्राग्निन	३४८	प्रत्यङ्मुखः	१०४
प्रक्षाल्यखुचं	२१२	प्रत्यभिमर्षण	१४३
प्रगएव प्र	५५८	प्रत्यवरोह	६११
प्रगाथकारं वा	७८	प्रत्यवरोह	६१४
प्रगाथेषु	५२१	प्रत्यवरोह	६१५
प्रजापतये स्वाहा	७०	प्रत्यवेतस्वराणां	५१६
प्रजापतेः	३५०	प्रथात्प्रज्य ग्रावनः	६०
प्रजापतेः	७५०	प्रथात्प्रज्य यज्ञा	५०
प्रज्वलितेऽग्ने	५६७	प्रथात्प्रज्यरथ	५०

Digitized by Google

प्रथमश्चाभि	३२३
प्रथमतश्चेत्	६६४
प्रथमस्तृतीय	४८९
प्रथमद्वितीयौ	१४३
प्रथमनवमाभ्यां	४८२
प्रथमं वा	५१२
प्रथमाद्वार	४७५
प्रथमाग्नि वा	४८७
प्रथमाभिः	४२३
प्रथमाया	५२२
प्रथमायैव	५०७
प्रथमायां	५४४
प्रथमायां	४५१
प्रथमास्यावाप	२८९
प्रथमेन वाजपेय	१४५
प्रथमे पक्ष	६८९
प्रथमेऽहनि	६९१
प्रथमोत्तमयोः	३३५
प्रथमोत्तमौ	७८१
प्रमाणार्थं तदे	४१९
प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते	११२
प्रवर्ग्यवति	५३
प्रवामर्षन्ति	४४०
प्रव्रजीरन्नेवेति	९८
प्रवेशनसम्मार्जने	११३
प्रविष्टे तेषु	३९९
प्रवेशितेषु	४०३
प्रवेश्यमानं	३८४
प्रव्रजिष्य	७७६
प्रस्तरं प्रतिगृह्य	•१०८
प्रस्तावप्रति	५२२
प्रस्तोता तु कुर्य्याः	१४७
प्रस्तोता प्रथमः	८५
प्रस्तोतुश्च	३३७
प्रहिणुयात्	१५
प्राकृत एव	६१५
प्राकृतस्य	६७९
प्राकृतीत्येव	६५५
प्राक् चतुर्थात्	५०४
प्राक् प्रतिहारात्	१७५
प्राक् भिन्नु	५०१
प्राक् सुत्या देशात्	३१
प्रागुदक् प्रवणं	१६
प्रागुदयनीयात्	१९५
प्रागेव स्तोत्र	२५८
प्रागोवायाः	४९०
प्रागौकारात्	४८९
प्राग्धिष्ण्यविहरणात्	१२१
प्राग्वाभ्यासात्	४८६
प्राङ्मुखचरणं	२५

Digitized by Google

प्राङ् वेदङ्वा	६६३	फाल्गुन्यां	५९८
प्राची होत्रे	६७६	बलवद्धामति	७८१
प्राचीमनु	५७५	ब्रह्मभागमाहृतं	३५०
प्राजापत्येन	१६९	ब्रह्मसामैव	६१६
प्राञ्चं होतारं	५६२	ब्रह्मसाम्नि	१७८
प्राञ्चमुदञ्चं	२१९	ब्रह्माणं यजमानः	१०१
प्राणायत्येति	२७८	ब्रह्मायतनी	४५०
प्राणो भक्षं	५९०	ब्रह्मायतनीया	४५४
प्राणो सोमेति	१९१	ब्रह्मोद्यं	२५३
प्रातःसवन	६५९	ब्राह्मणमाज्य	६५९
प्रातिहारिकं	५१६	ब्राह्मणमुक्ता	२६७
प्रादुर्भावा	७६६	ब्राह्मणमुक्ता	२७९
प्रादेशमात्राः	६७१	ब्राह्मणवि	७३५
प्राप्य च	५५	ब्राह्मणाय	४१५
प्रायश्चित्तञ्चेत्	३४५	ब्राह्मणास्तु	६२८
प्रायणीयन्तु	७११	ब्राह्मणेन	५७८
प्रायणीयायां	५९	ब्राह्मणेनैव	६२६
प्रायणीयायां	३८१	ब्राह्मणोऽभि	२८२
प्राशित्रमाहृतं	३६५	भर्गः पूर्वस्मिन्	२२४
प्राशित्रमाश्रिय	३४८	भक्षाद्वोभौ	४२६
प्रोक्तौ नक्षत्रे	२५५	भावस्याचार्य्यायां	२२८
प्रोह्य स्फ्यं	३६०	भास निधने	५०८
प्लक्षंमा	७६७	भासमाने	६११
प्लवं ब्रह्मसाम	५७३	भासवैरूपयोः	४८२
फाल्गुनी	६१८	भासेनोक्तः	५००

Digitized by Google

भुञ्जामीग्रीय	७१०	मध्यमावाप	४४१
भुञ्जीत जिजी	५९८	मध्यमे मध्यमे	४३०
भूमिदुन्दुभिं	२६७	मध्यमेऽहनि	६६९
भूयिष्ठं तन्त्र	४७०	मध्यमेऽहनि	६७५
भूर्भुवःस्वः	१३५	मध्यादेका	३६०
भूर्भुवःस्वः	१६९	मध्येन वोभयोः	१२२
भूर्भुवःस्वः	४०७	मन्थिष्यत्सु	३३५
मथ्यमानेऽग्निं	३३६	मन्त्रं प्रातः	१२१
मथ्यमाने स्तोमं	२३१	मन्त्रविधिस्वाद्यिग्रहणेन	७
मधुमन्तमिति	१९०	मन्त्रको गार्ग्यो	५२५
मधुश्चुन्निधानात्	३०६	मन्मेवोचः	१५
मर्ध्यान्दिनीयान्	४७०	महागिरि महा	१०३
मध्यन्दिनेन स्तुत्वा	१५६	महा दिवा	५०६
मध्यमहतरे	६४९	महानाम्न्य	६९२
मध्यमं वचनं	४८६	महावीरापि	२८०
मध्यमं वचनं	४९९	महावीरान्	३८१
मध्यमं वचनं	५१४	महावेदेः	३९१
मध्यममेव	५१४	महाव्रतस्य	२५६
मध्यमयोः	४९४	महेन्द्रस्य	७५०
मध्यमस्य	२२३	माध्यन्दिने चेत्	४३४
मध्यमस्य	४९२	मानवात् पूर्वं	३०६
मध्यमान्युत्तरे	४८६	मानसं दश्म	७४४
मध्यमायां	४३१	मानसवद्वा	४०९
मध्यमायां	४६०	मासं साक	७४५
मध्यमायां	५३०	माससमेवेति	७४०

Digitized by Google

मास्ति मास्ति ३१८
मिथुनौ दक्षिणा ३५६
मिथोऽन्यत्र १३२
मुख्याभावे २७१
मृते गृह ७६६
मेमे ध्रुवाश्वयोः २८
मेष औशायवं ६५
मौक्षसोमसामनी २४१
यहृा पामी ६०६
य एनं पुर ५८८
यजनीये ७५३
यजनीयेऽहनि ५६८
यजमानं ब्रूयात् ३६३
यजमानवचनात् १८५
यजमानश्चेत् ३७६
यजमानसङ्ख्या २५१
यजमानस्यामात्याः ३६८
यजमानो निधन ५६
यजुरन्तये १८
यजुषाहरहः ८३
यज्ञायज्ञीय ३१२
यज्ञायज्ञीयञ्च ४६३
यज्ञायज्ञीयस्य १८१
यज्ञियस्य २७१
यज्ञोपवीत ३६४
यज्ञोपवीती २१४
यद्यन्तु स्यात् ७१३
यत् यत् स्तोत्रं ४०८
यत्र क्वच ७७५
यत्र तिष्ठन्त ७४
यत्र तु क्वच ७१४
यत्र वाध्वर्युं ३४४
यत्र स्तम्बा दृष्ट्वा ५७०
यत्राग्रावाग्नीं ६२४
यत्रैनामध्वर्युः ३७०
यथाकालेयस्य ५१७
यथागीतं ५२
यथाचात्वाले ३६१
यथा जाति तु ५५६
यथा जातिमृगान् १५८
यथाधीतं २४८
यथाधीतं ४१३
यथाधीतं ५०८
यथान्त एवं ३२१
यथान्यान् ३३२
यथान्यानि ४१८
यथाप्रकृत्य ७४३
यथाभिप्रेतं २८६
यथाभूयश्चः ७३४
यथाम्नाय ७८१

Digitized by Google

यथाम्नायं	४०७	यदा सर्वं	७६६
यथाम्नायं	५१७	यदि चोत्तरयोः	२००
यथाम्नातं	५७९	यद्देतानि	७२८
यथावयसं	६१५	यद्देनात्	७६७
यथाविहृत्य	३३७	यदोपाकुर्युः	२०३
यथावैकः	४४३	यद्देवत्यास्तु	४६६
यथाग्निवं वा	४२३	यद्रथ्यं स्यात्	१६२
यथाश्वचिरात्र	२५३	यद्रथ्यं स्यात्	१६७
यथासनमुप	१५५	यद्वा उविश्वतिः	१९३
यथास्थानं	४४९	यद्वा विदाहि	५७०
यथा हविः	२६२	यनन्यदग्नि	१८३
यथा हुतं	३५०	यन्मेयं	१८०
यथेतम्निष्क्रामेत्	७३	यन्मेरेतः	३५६
यथैवार्षेय	६४८	यमध्वर्युर्भक्षं	२५२
यथैवार्षेय	७३९	यशोभर्गः	२२४
यथैवार्षेय	७५१	यस्यात्र पत्नी	२९२
यद्वसानः	४५०	यस्यार्चिकं	५२२
यदस्यच्छुनो	६६४	याः काश्चेति	५८३
यदा अध्वर्युः	२५१	या का चेति	५५३
यदाग्निध्रीयं	१२९	याग्नीषोमीय	३३
यदा चात्वालं	१२८	याजमानब्राह्मणे	१३२
यदा दक्षिणां	१२९	याज्यश्च प्रथमेः	१४
यदा ब्रह्मं	७६७	याथाकामी	७०१
यदा ब्रह्मणः	१२९	या देवताः	६०३
यदा ग्रामिणं	१२८	यानि पुरस्तात्	५०८

Digitized by Google

यस्मिन्नहनि ५७८
यानि वैनं ३३७
यान्तः सुनुयुः ७१४
या पत्नीनां ६७१
याभ्यां काभ्यां ५८०
या यद्वाक्रामेयुः ८३
यावद्‌यजुः ११
यावद्वचनं ३४०
यावद्वा ६७७
यावद्वा सुनुयुः २९४
यावन्तिक ७७९
यावन्त्यहानि १९६
यावभितः ४४६
यावविक्रौ ५८१
यास्वोर्द्धमुप ३१
युक्ता स्तोमं १७३
युगपत् कर्मसु ८१
युगपदिति ५४९
युग्ममासेषु ३२०
युग्मायुक्ता ४४४
युग्मायुग्मः ४४७
युञ्जे वाचं ७७
ये ऊर्द्धं हि ५३७
ये बेच ब्रात्याः ५७७
येन रथेन ६१३
येनैतो गच्छेत् २९३
येषां केषां ६३९
योनौ यानि ५२४
यो भूयोजिग १५३
योयः सामाङ्गं २०२
योयः सामाङ्गं २३२
यो वा तिस्रः ५६२
यं ब्राह्मणाः ५८७
यं ब्राह्मणाः ६०८
यः कस्य ६६०
यः कस्याप ६३७
यः सोमं पीत्वा ६०७
रजतजातरूपे ६०
रजतोनिष्कः ५८१
रथन्तर ७५३
रथन्तर एवर्चं १७२
रथन्तरं ६४६
रथन्तरपृष्ठं २९८
रथन्तरप्रभृतीनि ४९
रथन्तरवर्णायां ५३२
रथन्तरवर्णौ ११०
रथन्तरात् ३०७
रथन्तरे प्रस्तूय १७३
रथेष्वाजिं ४१३
रश्मिरसीति ४०५

Digitized by Google

रश्मी धारयन् २६
रसोऽसि वानस्पत्यः २२
राजन्यास्ते ६२२
राजपुरो ६४०
राजसूय ६१०
राजानं ६४२
राजानं हरेति ३६८
राजानमभि ६४२
राजाराज ६१८
राजाश्व ६६५
राज्ञो राज्याय ६७
राज्ये कविं ६३३
राज्यैताभ्यां ६३७
रात्रिकारि ६८५
रुचितो घर्म्म ३८६
रुचितं प्राह्वेः ६०
रुक्मो होतुः ६०५
रूढ़ पर्य्याया ४५७
रेतस्यायाः ५३६
रेतस्यैकाचिकस्य ४३१
रेवतीषु वार १७१
रेवत्यश्च वार १७१
रोहितेनानडुहेन २७६
रौक्मीश्च १२७
रौहिणाभ्यां ६२
ललाटे प्रसि ५६४
लिङ्गग्रहण ६५४
लोकं पृणासु ३६४
लोहितोष्णीषा ५७१
वडावकपिश्री २८०
वचनञ्च ७३७
वचनात् ६८०
वचनात् तु ७३७
वज्रमहां असि ३१२
वत्सतरीः ६८४
वद्मा नामासि १६
वपायां हुता ४१०
वपायां हुतायां १२३
वपायां हुतायां ३७१
वरवरश्च वाक् २५५
वरासीनेष्टुः ६२६
वरश्च प्रघासैः ३७१
वरश्च स्तेतियथा १५८
वरः सप्तमः ३५५
वर्द्धमानेषु ४४१
वलूकान्तानि ५८२
वशायां वासं ६५
वषट् कर्त्तुरनुभक्षं १३९
वषट्कारि ७४६
वषट्कृते १८७

Digitized by Google

वषट्कृते	४११	वात आवातु	३१२
वसतीवरीषु	४०१	वान्तं चर्म्म	६१३
वसनमयः	६१३	वामदेव्यं	५१
वसन्त इति	६६६	वामदेव्यं	४८८
वसन्ते	६६१	वामदेव्यमसि	१६४
वसिष्ठस्य	६८३	वामदेव्ययज्ञा	४३३
वस्त्रायीतरे	२६२	वामदेव्यस्तु	४३७
वह्निरस्यैके	३११	वामदेव्येन	१७७
वह्निर्वैयुदश्व	११७	वायोरभिक्रन्द	४६२
वह्निर्वैद्येतत्	८२	वायोर्वै	७४६
वह्निष्पवमान	५३५	वारवन्तीयस्य	२३५
वह्निष्पवमान	५३५	वारवन्तीयस्य	४६५
वाक्तु पूर्वं	६५६	वाराहीभ्यां	६२३
वाक् सर्वं ममो	२७८	वार्हद्गिरं	६६६
वाग् वज्र वज्र मे	२२	वासः पोतुः	६२६
वाग्वाम्ने	४७३	वासिष्ठमध्या	२४३
वाग्यता अपि	२५४	विंशति शतं	७२४
वाचं यच्छेयुः	१५३	विंशतिशतं	७२५
वचयित्वा	२३०	विघनाभ्यां	६४१
वाचयित्वा यज	२३१	विचच्छाशान्तां	२१८
वाचयित्वा यज	२३३	विच्छन्दसस्तु	४६६
वाचयित्वा यज	२३६	विजितस्य	६७६
वाजपेयः	६१०	विड़ायतनी	४५१
वाजपेये	४१२	निपयस्व	५८०
वाजिनाभ्निन	३५६	विपरीतं	४३६

Digitized by Google

विपरीतमेतत्	२२७	विश्वेदेवा	२६०
विपर्य्ययः	४४८	विश्वेषां	७५०
विपर्य्यस्य तु तस्मिन्	८३	विषमाः सम	४४५
विपर्य्यस्याभि	१८	विषिते द्वितीयं	२०३
विभाग्यं वा	५०६	विषुवत् ऊर्द्धं	२२५
विभाग्यं वा	५१४	विषुवत् समीपे	२२७
विभाग्यानि	५१२	विषुवतो दिवेके	३११
विभूरसीति	१२४	विषुवद्व्रतयोश्च	२३६
विमुक्तासु	३५२	विसंस्थिते	१३८
विमुक्ते चान्तरेण	३८४	विहारं ध्यानमभ्यः	११५
विराजि दश	६३२	वीभत्सेयातां	१३६
विराट्सु	३४०	वृत्तिर्ह्येतस्मिन्	५७३
विराट् स्वनु	६६३	वृत्तिश्चनुष्टुभां	५४७
विलिखिते	३५६	वृथ्यपेक्षा	६५८
विलिखिते	३६१	वृषकोसि	११६
विवचनमालभ्य	२७२	वृषखोपगरो	२८३
विवाह्यो जनः	५५४	वृहतः पूर्वे	३०७
विश्वो विश्वीय	४८३	वृहतारथन्तरेण	१७२
विश्वजित	३१८	वृहतीच्छाया	७१६
विश्वजिति	२४०	वृहतीच्छाया	७२१
विश्वजिति	३१४	वृहतीसम्पन्नाः	६४१
विश्वजिदभि	५४६	वृहतो दुन्दुभिं	२२६
विश्वजिदभि	६७६	वृहत्पृष्ठ	७४६
विश्वरूपायां	७५	वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१२
विश्वरूपाश्चेत्	७८	वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१४

Digitized by Google

बृहत्या चैव	७२१
बृहत्यौ धानञ्जप्यः	४२२
बृहत्यौ शाण्डिल्यः	४२२
बृहदसीति	१६४
बृहदुत्तमं	३०५
बृहद्द्वार	६४६
बृहस्पति	६११
वेदिं वाग्रामन्तः	८९
वेदेः पांसून्	७५८
वैकृतत्वात्	७०५
वैखानसं	४९३
वैदन्त्रिरात्रे	१२१
वैदन्वते	४८७
वैयश्वं प्राक्	२४४
वैयाघ्रे चर्मणि	६२७
वैराजपक्षमैः	२७३
वैराजस्य	२३०
वैशाखजौ	७१५
वैश्यं यं विशः	६३८
वैश्यस्तोमे	६०५
वैश्वजिता	६४८
वैश्वदेवेन	६३४
वैश्वानर इति	१६५
व्यत्यासं	७४९
व्यत्यासं वा	२९९
व्यत्यासं वा	३२४
व्यवस्तोभेत्	५०९
व्यष्टकायां	६३१
व्यानायात्वा	२७९
व्यावर्त्तते	७७६
व्युष्टिद्यर्चे	९११
व्यूढं नानुकल्पयेत्	३०८
व्यूढं एष	३०४
व्यूहसमाधेः	७०२
व्यूह्य द्व्यक्षराणि	३४८
व्रतपक्षयोः	२५९
व्रतवत्सु	५५५
व्रातीनानां	५६९
व्रात्यस्तोमैः	५७६
व्रात्यस्तोमैः	५८५
व्रात्येभ्यो व्रात्य	५८४
शक्ताहतस्य	२९६
शतं होत्रे	६९८
शतमस्या	६७२
शतमस्याः	६७३
शतमाशिरं	६०८
शतमेकैकः	६५०
शतरात्रेभि	७१३
शतस्यैकां	७१७
शताहीः स्युः	६२६

Digitized by Google

शते गोषु	७६५
शफाभ्यां परि	६२
शमङ्गा इति	१९०
शर्करीणां	६९३
शर्करीभिः	६९५
शर्करीषु	६९२
शवनभ्ये अधि	५७०
शाक्यसाम	४९४
शाण्डिल्यस्य	४५७
शाण्डिल्यायनः	४५८
शाण्डिल्यायनः	४२६
शान्तिर्वाम्	६६४
शिथिलांस्तन्तु	२७८
शिरसि कपा	५९३
शिरसि च गीत्वा	५२
शुक्लं कृष्ण	५८१
शुक्लं कृष्णं	६५२
शूद्रः पूर्वः	२८४
शूलगवे च	३२९
शेषं तेभ्यः	६२२
शेषं ब्राह्मणाय	२३
शेषमुद्गाता	५२९
शेषविधेः	६५४
शौल्कनामधे	४८२
शौचिवृक्षेः	७२५
श्मशानेऽभि	२३४
श्मश्रूणि वापयेत	६२७
श्यावानवश्वैशो	४८१
श्येनेनेषुः	५८९
श्येनोऽसीति	१११
श्यैतान्तानि	५७
श्यैतं प्रत्याग्रजं	६५
श्रवसः स्थाने	३७७
श्रायन्तीय	४८३
श्रायन्तीय	४८४
श्रुतौ वा हूयमाना	२५५
श्रुध्यस्य च	४९२
श्रेष्ठतो वा	६१३
श्वात्र इति	१२५
षट्कृत्वः प्रतीचि	२६
षट्त्रिंश	४७४
षट्त्रिंशानि	२९८
षड् वाद्वादश	५५७
षड् वापश्च	४८७
षड् वा शाक्त	४९८
षड्ढिति धानं	६४३
षडृचे सर्वं	७३१
षण्डो जारे च	३०
षष्ठ मध्यासे	४९९
षष्ठस्याह्नः	४२८

Digitized by Google

षष्ठादभिप्लव	३१७	संवत्सरा	७०३
षष्ठादौ त्रिकद्रु	३२०	संवत्सरात्	६१९
षष्ठाद्यस्य	३२०	संवत्सरात्	६२९
षष्ठिरिति	७८१	संवत्सरात्	६६८
षष्ठेन च	५१३	संवत्सरात्	७७३
षष्ठेऽहनि	२३७	संवत्सरात्	७७९
षष्ठ्यां चैवा	७७७	संवर्चसेति	१११
षष्ठ्यां वा	७१५	संसुतसोमे	१०२
षष्ठ्यां प्रारब्द	६८५	संस्थितमार्षभं	४८०
षाधा इति	५३७	संस्थिते	७६२
षोड़श	६२०	संस्थितेऽहनि	५९२
षोड़शरात्र	६९०	संस्थितेऽहनि	६०४
षोड़शवृहती	४९२	संहत्या तिष्ठेति	२६५
षोड़शाच्चरः	४७३	संहारशिरः	४२४
षोड़शि साम्ना	१९८	संहितौ चेदुभौ	८९
षोड़शी चत्वारः	४६२	सकृत् कृतावित्	८३
स आस्कन्दः	२८९	सकृत् द्विर्वा	२२४
संख्यामात्र च	५४४	सकृत् सर्वा	४२७
संख्याविषये	४७७	सकृदेव सर्वाणि	१९०
संघ्रेषु	६७१	सकृद्धिंकृत्य	१०९
संमार्जनप्रभृति	१६६	सकृद्होमान्	३७४
संवत्सर	७११	सच्चीरदत	५६३
संवत्सर	७७७	सखायः	६३९
संवत्सरं	२९४	सगरा इति	१२६
संवत्सरं	६०९	सच्छन्दोम	७०२

Digitized by Google

सञ्चितकर्म्माणि	३९४
सञ्चितमग्निं	४९
सत्र एव ग्रहस्य	२०४
सत्रश्चेत् स्यात्	३९०
सत्रेषु दशरात्रे	२२५
सत्रे सत्रस्य	६४
सत्रेषु सर्वान्	२१६
सदस्य एवमेव	१३६
सदस्य सप्त	३११
सद्दिति रेत	५४१
सद्दशगीतिषु	५०२
सनिवर्त्तेत	१३७
सन्ततं गायति	४१९
सन्ततं गायति	४२०
सन्ततायां	९७
सन्तनि चोद्यमान	४१६
सन्तनि पूर्वं	७१३
सन्तनीति	४१७
सन्तानाच	४१९
सन्त्वा रिशवन्तीति	५९२
सन्त्वाग्निशन्ति	५९२
सन्त्वाहिन्वन्ति	३७७
सन्दं शवचौ	६४१
सन्निवद्दा	२०८
सन्निवेशयोः	२१८
सप्तो देवीरिति	३७१
स पुरस्तात्	४९६
सप्तदश	६०९
सप्तदश	६१२
सप्तदश वा	३२४
सप्तभिर्वैक	४९५
सप्तमाष्टम	५०१
सप्तमेऽहनि	२४१
सप्तम्यां स	७५६
सप्तरात्राणां	६८६
सप्तवारवन्तीये	४९१
सप्तहविर्थ्यंश्च	३७८
सप्तैव हृचेषु	२४४
सफ्तुयामारात्	२८३
सभायां यश	२३४
समं तस्य	६४७
समन्यायन्ति	२३३
समवाये तु	४४०
समस्तशाखं	५३९
समस्तान् ग्रीहि	१६८
समस्येति	१९३
समाधय	७५६
समाधिक्तु	५१५
समानदेवतौ	६८२
समानदेशे	७१४

Digitized by Google

समागाहनि	३७२
समानुप	६४५
समापयेयुः	५९१
समापयेयुः	५९१
समाप्तासुता	४२७
समाप्ते वा	५५६
समास्तृक	४४५
समास्तैतैः	७०७
समिधं प्रख्यानीय	३५१
समिध्वत्वा	७४४
समीच्यनेन	२५२
समुच्चयस्तु	६५६
समुद्र इति	१२६
समुद्रं वः	२३३
समूढ़मेके	३०४
समेन वा प्रातः	१०७
समेषु समः	४४३
समोप्त धानं	५९३
समौ पक्षौ	३१७
सम्भवति	४३७
सम्राड़सीति	१२३
सम्राडासन्दीं	३९४
सम्राधस्वेत्	३८५
स यथैव	७२७
सरस्वतो	७७४
सर्पसत्रं	७८०
सर्पंतस्तु	६६९
सर्पंतस्तु न स्मृत्यं	१३७
सर्पिर्मधुभ्यां	२३८
सर्पिषैव	२३८
सर्व्वैः पाणिभिः	१०४
सर्वर्त्विजः	१९२
सर्वं क्रिये	७४४
सर्वं ज्योतिः	२९५
सर्वं रथोपस्थं	८९
सर्वत्र चत्वारि	५३२
सर्वत्र दृष्टा	२४९
सर्वत्रत्वेव	४७५
सर्वत्रत्वेव	७७०
सर्वत्र प्रथमायां	४२०
सर्वत्र ब्रह्मा	३२५
सर्वत्रर्चः	२४८
सर्वत्र वा	४१४
सर्वत्र वा	५५६
सर्वत्र वा होढ	४२९
सर्वत्र सत्रेषु	४०
सर्वत्रानादेशे	४२
सर्वत्रास्य	१७७
सर्वत्रेन्द्रक्रतुं	२४०
सर्वत्रैव	७२२

Digitized by Google

सर्वन्तु लघीयसा ४७६
सर्वमनुवीक्ष्य २८२
सर्वमध्यवे ५११
सर्वमेतस्मिन् २५२
सर्ववेद वा ५५८
सर्ववेदयानि ५६८
सर्वस्तोम ७११
सर्वस्वारे च ४३३
सर्वस्वारेण ५८६
सर्वा इति ४३०
सर्वाः प्राक् ४०
सर्वाणि राजने ५०८
सर्वाणि वा त्रिंशानि २६८
सर्वानुमन्त्रणेन ३५२
सर्वानुमन्त्रणेन ४०६
सर्वानूनामेके ३२३
सर्वाण्याहीनि ४७१
सर्वाण्युत्तानानि ५६५
सर्वाण्युद्गाता २५८
सर्वाण्येकस्मिन् १६२
सर्वाण्येकैकस्मिन् १६१
सर्वासान्देवस्य १५७
सर्वासु स्वक्तिषु २८७
सर्वातिराचाः ६४४
सर्वेति १५४
सर्वेणैव ५०६
सर्वेभ्यः सह ५५८
सर्वे यज्ञ ६७५
सर्वे यजमानं १३२
सर्वे वाभि २०२
सर्वे वैतया १४१
सर्वेषां कर्मणि २८५
सर्वेषां तुल्य ४६८
सर्वेषां यज्ञ २४
सर्वेषां सवनानां २२०
सर्वेषामों ४७४
सर्वेष्विष्टिष्विति ३४८
सर्वे सर्वेषु १३१
सर्वे सह ७२६
सर्वे साहस्रा ५५८
सर्वैः सर्वेषु ६६
सर्वे स्वाहाकारान्ताः २२
सर्वैस्वाभिधानात् ३२८
सर्वैरेकैकं ११६
सर्वैरेकैकं १४६
सर्वैर्वा २३३
सर्वो वा ४६०
सवनमुखेषु च ८३
सवनविधं ३२२
सवनविधेन ३२५

Digitized by Google

सवनसंस्थासु १५२
सवनसमीपन्ती ४२९
सवनीयस्य ३७१
सविद्धप्रसूता ४०६
सबृहस्पति ६१८
सव्य उप ५६४
सव्याधराम् १०५
स षट्त्रिंशत् ३१९
सहधर्मैः २३९
सहवैवया ४९०
सह सुत्याभिः ५५५
सहसंभा इति २३६
सहस्तुवीरम् ७२९
सहस्तोभैः १७६
सहस्र ७५४
सहस्रं वा ६६८
सहस्रतमीं ६५१
सहस्रपोष ६६०
सहस्रमभि ५५१
सहस्रमिन्द्र ६४०
सहस्राब्धि ६१२
संवत्सरि ६८८
साकमन्वेडानां २४२
साकमेधेषु ३६२
सातीवार्हत ७१९
सातीवार्हत ७२१
सादसानुपस्थाय १३१
साद्यक्रीय ५५९
साध्यासायां ४३५
सान्नाय्येन ७५७
सान्नमिक्ष २४३
सान्नाय्यात् ७२३
सामासि प्रतिमा १०९
सा ब्रूयादुक्थ २८५
साम्ना च सोम ४१८
साम्ने साम्ने ११६
सायं प्रात ७७४
सुत्याभ्युचये ६४४
सुत्यामागच्छ ४१
सुत्यायां ब्रह्मा ३७९
सुत्यायां यच्च ६२
सुब्रह्मण्य ६२१
सुब्रह्मण्योमिति २६
सुभूरसीति १८७
सुरूपकृत्नो २४२
सुसमिद्ध इति ४४०
सूर्यस्य ७५०
सूर्यस्येति १६२
सोऽभ्यारोह ६३२
सोमचमसः ६०१

Digitized by Google

सोममद्भिः	५९०
सोमप्रवाकं	१४
सोमयान्यपि	२०९
सोमसाम	६४१
सोमस्य राज्ञः	९७
सोमस्येत्येव	९७
सोमाः शुक्राः	५३८
सौत्रामण्यां	३७४
सौमेध्यस्यैषां	४७९
सौम्यमाहृतं	१७९
स्तुतस्य स्तुतं	१५२
स्तुते बहिष्पवमाने	९९
स्तुत्वा वरं	१७५
स्तुत्वा बहि	६२५
स्तुत्वा बहिस्पव	११६
स्तोत्रवत्	३४०
स्तोत्रवेला	६५९
स्तोत्रीयं	४३२
स्तोत्रीयासु	५३६
स्तोमयोगेऽभिः	११५
स्तोमा एव	१७६
स्तोमान्त आभी	४७३
स्तोभ्यमानानां	१४९
स्थपतिरिति	५८९
स्थाविरादपि	५७८
स्नानदर्भमुष्टी	२१०
स्रुगुद्गातुः	६०५
स्रुगुद्गातुः	६२५
स्रुचि यः	६६३
स्रुतदेवेन	४०८
स्रुतग्रस्नयोः	४१०
स्रुते बहिष्पव	४०९
स्रुवेनोपसत्	३८८
स्वः काम्यीते	५२६
स्वः पृष्ठे च	५२६
स्वतन्त्रस्य	५४८
स्वतन्त्रात्स्वेव	६८०
स्वयं व्रजेत्	१८
स्वयमिति	७१
स्वयोनिनो	३१०
स्वरपृष्ठाच्चेत्	३१०
स्वरसाम्नोः	७२४
स्वराभिहा	४६८
स्वरादिषु	४७५
स्वराचारेष्वे	५२५
स्वर्गं लोक	७७६
स्वस्थानस्थ	७५६
स्वादासनात्	७४७
स्वामिनो हि	७९८
स्वाहाकारेण	१७०

Digitized by Google

स्वाहाकारेण	२३२	हिरण्यस्याजं	६११
स्वाहाकारेण	२५०	हुं इति हिं	५३२
स्वाहाकारेण	६६२	हुत आदित्यग्रहे	१५६
स्वाहाहुतिभि	६७३	हुतायां पूषा	३४१
स्वेवा यज्ञे	५८	हुतायां प्रातः	२१०
हविर्द्धानं प्रवेश्य	८४	हुतायां यथार्थं	३७१
हविर्द्धानस्येत्	४०४	हुते तिष्ठन्तः	३६८
हविर्द्धाने	३९५	हुते यजमानं	३९०
हवींष्येव	७४२	हुतेऽग्निर्मोऽग्नते	६२
हाइकारान्तः	४८४	हुतेस्विष्टकृते	३६५
हाउकारः	४७३	हुत्वा जपेयुः	१०२
हारियोजन्यः	१८८	हुत्वा ब्रूयात्	३४६
हिङ्कारमनु	२८८	हृदयशूलः	३७३
हिङ्कारात्	४८६	होता देवः	६००
हिङ्कारादिर्वा	४८१	होताप्रातरनु	८२
हिङ्कृताः पदाः	११०	होतारं प्रातः	७६
हिरण्यकशिपु	६६८	होत्रकपृष्ठेभ्यः	१७१
हिरण्यकशिपु	६७०	होत्राध्वर्यु	६७३
हिरण्यञ्च	१६३	होत्रा समा	७४६
हिरण्यमल्पीयः	१६८	हौत्रे विधे	३२९
हिरण्यमिति	५४४	अपरेद्युः क्रयणात्	५६६

Digitized by Google

Digitized by Google

अकारादिवर्णक्रमेण

तात्पर्य्यसूची ।

अक्षर—सङ्क्रान्तिः	५२२	४
षोड़शाक्षरप्रस्तावः	४७१	१२
उद्गीथाक्षरध्यानं	१७४	१२
तस्य विधिः	१७४	११
चतुरक्षरवीक्षणं	१७५	१४
अधिकाक्षरलोपः	२४९	७
द्वितीयादौ विशेषः	५२२	५
पञ्चाक्षरः आद्यादौ	४८७	१२
उत्तमपदद्व्यक्षरः	४८३	११
उत्तरचतुरक्षरः	४९३	१६
	४९६	१३
उत्तरयोर्द्व्यक्षरः	४९६	११
एकाक्षरहिङ्कारः	५३२	७
एकादशप्रतिहारः	५०१	१७
एकाक्षरनिधनं	६९१	१४
अक्षरप्रतिहारः	४९१	३
अर्द्धाक्षराणि पदान्ते	४९१	४
ककुप्सु पदान्ते	४९२	५
दशाक्षरपदान्तः	४८३	९
द्व्यक्षरप्रस्तावः	५२०	२
अक्षरसङ्केन तथा	५२१	३
दशाक्षरप्रतिहारः	४८३	९
द्वैकाक्षरः तथा	४८८	१९
अक्षरद्वयप्रतिहारः	४८०	४
चतुरक्षरः ४९, २६। ४७८, २७		
षोड़शाक्षरः	४९२	७
अक्षस्पर्श—मोचनं	८८	२२
अग्नि—द्वयप्रणयनं	३७५	१२
अतिप्रणयनं	९७५	१२
निधानं	५९३	१६
प्रक्षालनं	६६९	१५
प्रणयनविधिः	३३३	१७
प्रदक्षिणं	३६९	६
अग्ने मतभेदकथनं	३६९	७

Digitized by Google

मन्थनात्पूर्वं गानं ३३५ १

मन्थने गानविधिः ३३६ २

धूमे उदिते गानं ३३६ ३

प्रज्वलिते गानं ३३६ ४

मन्थने स्तोमयोजनं २३१ ६

उत्तापनिषेधः २१६ १७

चीयमाने कर्म ४८ ८

व्रतगानविधिः ६३ ६८

अग्नेरर्कः २४२ २३

अष्टमनवमयोः २४२ २४

निधीयमाने गानं ३३ ५

अग्न्याधाने शाण्डिल्यः ७७३ १

धानञ्जप्यमतं ७७३ २

अग्न्यानयनं ६५६ १४

अग्न्यनुगमनं ४०२ ६

अग्न्यनुमन्त्रणं ८५६ १६

अग्न्युत्पत्तौ जपः २३१ १०

आहितस्य दारनियमः ३७४ ८

प्रज्वलिते गानं ५६७ ३७

अग्न्याधेयं ३५५ १२

तस्यान्तविधानं २५५ १३

अग्न्याधेयेष्टिप्रवृत्तिः ३४१ २४

प्रदेशनियमः ३४२ २५

आहवनीयाभिमुखे ३४२ २६

परिश्रयादौ वा ३४२ २७

सर्व्वाहितानां क्रिया ५६७ ३८

सर्व्वाग्निप्रणयने कर्म ३६० ७

आग्निकं सामगानं ४८—५२

गानविधिः ४८ ८

सावित्रोविधिः ४६ ६

रथन्तरादि विकल्पनं ४६ १०

तत्र मुखनिरूपणं ५० १२

संहितगानविधिः ४६ ११

बृहद्गानं ४६ १२

यज्ञायज्ञीयगानं ५० १४। ५१ १५

प्रजापतिहृदयगानं ५१ १६-२१

श्वैतगानविधिः ५२ २२

अग्निष्टुत—उच्यन्ते ५८६ १

यज्ञप्रकरणं ३४ १

गौतमीयनिगदः ३४ २

देवतानामकथनं ३४ ३

धानञ्जप्यमतं ३४ ४

अनिरुक्तकथनं ३५ ५

अनिरुक्तविशेषः ३५ ६

नामग्रहविशेषः ३६ ७

आद्यन्तयोराह्वानं ३६ ८

तत्प्रकारान्तरं ३६ ६

अग्निष्टोमः— ६१६ ११

दक्षिणा ६०४ १

गानविधानं १८४ २४

धर्माभवेयुः १८३ २२
अग्निष्टोमः मानसः ६९७ २
षष्ठमहरग्निष्टोमः ३२१ १०
अग्निहोत्र—होमः ७४०,३। ७७३,१४
गौतममतं ६४० ४
धानञ्जप्यमतं ७४१ ५
शाण्डिल्यमतं ७४४ १
अरण्येर्पणं ३३२ १५
अग्नीषोम—प्रणयनं ३९६ १
निर्वपनं ३२ २१
व्रतगानं ६२ ३९
नाम्नामग्रहणं २९ १८
शाण्डिल्यमतं ४० १९
अग्नीषोमव्रते गानं ६३ ३९
अग्न्याधेयं— ३४१ २४
विशेषः ३५५ १२
अन्तविधानं ३५५ १३
अग्रीयवती—प्रतिपत् ३१३ १
अच्यवन—करणं ७२८ ९
अजिन—व्याख्या ५८३ २५
अतिग्राह्यायां—भक्षणं २३८ ११
विशेषः २३९ १२
तद्भक्षणमन्त्रः २३९ १३
तद्भक्षणकालः २३९ १४
यज्ञान्तरे विशेषः २३९ १५
गवामयनादन्यत्राप्येते २३९ १६
तदन्यत्राप्येते धर्माः २३९ १७
अतिरात्र—कालः ६२९ २
धानञ्जप्यमतं ६२९ ३
तस्य दक्षिणा ६२९ ४
तस्य छन्दोयोगः ५४७ १२
अतिरात्रादि पाठः ७२७ ७
एकेषां मतं ७२८ ८
अथा मथा—विकल्पः ५२७ १०
अधिकारः—ब्रह्मणः ३३८ १२
अधिश्रयः— ४४४ १८
एकाधिश्रयाः ४४४ १८
द्व्यधिश्रयाः ४४५ १९
विशेषः ४४३ १३
तेषां विषमसंख्या ४४४ १४
अध्यर्द्धेडा— ५२६ ४
अध्यासः— ५०० १०
अध्यास्यायां—वासिष्ठं २४३ २९
अध्वर्यु—ग्रहणं १०० २
तेन सहोपक्रयणं ६८ ३
उच्चगानं ३३७ ६
दक्षिणा ५५७ २३। ६१३ २३
तस्य क्रिया ३४३ २९
सम्प्रेषप्रतीक्षा २६ १८
गोप्रेषणं २६ १९

Digitized by Google

विपरीतमेतत्	२२७
विपर्य्ययः	४४८
विपर्य्यस्य तु तस्मिन्	८३
विपर्य्यस्याभि	१८
विभाग्यं वा	५०९
विभाग्यं वा	५१४
विभाग्यानि	५१२
विभूरसीति	१२४
विमुक्तासु	३५२
विमुक्ते चान्तरेण	३८४
विराजि दश	६१३
विराट्सु	३४०
विराट् स्वनु	६९३
विलिखिते	३५९
विलिखिते	३९१
विवयनमालभ्य	२७२
विवाह्यो जनः	५५४
विशो विशीय	४८३
विश्वजित	३१८
विश्वजिति	२४०
विश्वजिति	३१४
विश्वजिदभि	५४९
विश्वजिदभि	६७९
विश्वरूपायां	७५
विश्वरूपाश्चेत्	७८
विश्वेदेवा	२६०
विश्वेषां	७५०
विषमाः सम	४४५
विषिते द्वितीयं	२०३
विषुवत् ऊर्द्धं	२२५
विषुवत् समीपे	२२७
विषुवतो द्विवे	३११
विषुवद्रूतयोश्च	२३९
विसंस्थिते	१३८
विहारं धागम्रप्यः	११५
वीभत्सेयातां	१३६
वृत्तिर्ह्यतस्मिन्	५७३
वृत्तिस्त्वनुष्टुभां	५४७
वृत्त्यपेक्षा	६५८
वृषकोसि	११६
वृषशोपगरो	२८३
वृहतः पूर्वे	३०७
वृहतारथन्तरेण	१७२
वृहतीच्छया	७१९
वृहतीच्छया	७२१
वृहतीसम्पन्नाः	६४१
वृहतो दुन्दुभिं	२२९
वृहत्पृष्ठ	७४९
वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१२
वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१४

Digitized by Google

वृहत्या चैव	७२१
वृहत्यौ धानञ्जप्यः	४२२
वृहत्यौ शाण्डिल्यः	४२२
वृहदसीति	१६४
वृहदुत्तमं	३०५
वृहद्द्वार	६४६
वृहस्पति	६११
वेदिं वाक्यामन्तः	९९
वेदेः पांसून्	७५८
वैकृतत्वात्	७०५
वैखानसं	४९३
वैदत्रिरात्रे	१२१
वैदन्वते	४८७
वैयश्वं प्राक्	२४४
वैयाघ्रे चर्मणि	६२७
वैराजपञ्चमैः	२७३
वैराजस्य	२३०
वैशाखजौ	७१५
वैश्यं यं विशः	६३८
वैश्यस्तोमे	६०५
वैश्वजिता	६४८
वैश्वदेवेन	६३४
वैश्वानर इति	१६५
व्यत्यासं	७४९
व्यत्यासं वा	२९९
व्यत्यासं वा	३२४
व्यवस्तोभेत्	५०९
व्यष्टकायां	६३१
व्यानायात्वा	२७९
व्यावर्त्तते	७७६
व्युष्टिद्व्यै	६११
व्यूढं नानुकल्पयेत्	३०८
व्यूढं पृष्ठं	३०४
व्यूहसमाधेः	७०२
व्यूह्य छन्दानि	३४८
व्रतपक्षयोः	२५९
व्रतवत्सु	५५५
व्रातीनानां	५६९
व्रात्यस्तोमैः	५७६
व्रात्यस्तोमैः	५८५
व्रात्येभ्यो व्रात्य	५८४
शङ्खाहृतश्च	२९६
शतं होत्रे	६९८
शतमस्या	६७२
शतमस्याः	६७३
शतमाश्विरं	६०८
शतमेकैकः	६५०
शतरात्रेभि	७१३
शतस्यैकां	७१७
शताहाः स्युः	६३६

Digitized by Google

शते गोषु	७६५
शफाभ्यां परि	६२
शमद्वा इति	१९०
शर्करीणां	६९३
शर्करीभिः	६९५
शर्करीषु	६९२
शवनभ्ये अभि	५७०
शाक्यसाम	४९४
शाण्डिल्यस्य	४५७
शाण्डिल्यायनः	४५८
शाण्डिल्यायनः	४२६
शान्तिर्वाम्	६६४
शिथिलांस्तन्तु	२७८
शिरसि कपा	५९३
शिरसि च गीत्वा	५२
शुक्लं कृत्वा	५८१
शुक्लं कृत्वा	६५२
शूद्रः पूर्वः	२८४
शूलगवे च	३२९
शेषं तेभ्यः	६२२
शेषं आचमनाय	२३
शेषमुद्गाता	५२९
शेषविधेः	६५४
शौक्तनामधे	४८२
शौचिवृक्षेः	७२५
श्मशानेऽभि	२३४
श्मश्रूणि वापयेत	६२७
श्यावानववैश्यो	४८१
श्येनेनेषुः	५८९
श्येनोऽसीति	१११
श्यैतान्तानि	५७
श्यैतं प्रत्याप्रजं	६५
श्रवसः स्थाने	३७७
श्रायन्तीय	४८३
श्रायन्तीय	४८४
श्रुतौ वा हूयमाना	२५५
श्रुध्यस्य च	४९२
श्रेष्ठतो वा	६१३
श्वात्र इति	१२५
षट्कृत्वः प्रतीचि	२६
षट्त्रिंश	४७४
षट्त्रिंशानि	२९८
षड् वाद्वादश	५५७
षड् वापश्च	४८७
षड् वा शाक्त	४९८
षड्विति धानं	६४३
षड्वृचे सर्वं	७३१
षष्ठे जारे च	३०
षष्ठ मध्यासे	४९९
षष्ठस्याङ्गः	४२८

Digitized by Google

षष्ठादभिप्लव	३१७	संवत्सरा	७०३
षष्ठादौ त्रिकद्रु	३२०	संवत्सरात्	६१९
षष्ठाद्यस्य	३२०	संवत्सरात्	६२९
षष्टिरिति	७८१	संवत्सरात्	६६८
षष्ठेन च	५१३	संवत्सरात्	७७३
षष्ठेऽहनि	२३७	संवत्सरात्	७७९
षष्ठ्यां चैत्रा	७७७	संवर्त्तसेति	१११
षष्ठ्यां वा	७१५	संस्तुतसोमे	१०२
षष्ठ्यां शरदि	६८५	संस्थितमार्षभं	४८०
षाधा इति	५३७	संस्थिते	७६२
षोडश	६२०	संस्थितेऽहनि	५९२
षोडशरात्र	६९०	संस्थितेऽहनि	६०४
षोडशबृहती	४९२	संहत्या तिष्ठेति	२६५
षोडशाक्षरः	४७३	संहारशिरः	४२४
षोडशि साम्ना	१९८	संहितौ चेदुभौ	८९
षोडशी चत्वारः	४६२	सकृत् क्रताविति	८३
स आस्कन्दः	२८९	सकृत् द्विर्वा	२२४
संख्यामात्रे च	५४४	सकृत् सर्वा	४२७
संख्याविषये	४७७	सकृदेव सर्वाणि	१९०
संघमेषु	६७१	सकृद्धिंकृत्य	१०९
संमार्जनप्रभृति	१९६	सकृद्धोमान्	३७४
संवत्सर	७११	सक्षीरदृत	५६३
संवत्सर	७७७	सखायः	६२९
संवत्सरं	२९४	सगरा इति	१२६
संवत्सरं	६०९	सच्छन्दोम	७०२

Digitized by Google

सञ्चितकर्म्माणि	३६४	सप्तो देवीरिति	३७१
सञ्चितमग्निं	४६	स पुरस्तात्	४६६
सत्र एव ग्रहस्य	२०४	सप्तदश	६०६
सत्रचेत् स्यात्	३६०	सप्तदश	६१२
सत्रेषु दशरात्रे	२२५	सप्तदश वा	३२४
सत्रे सत्रस्य	६४	सप्तभिर्वैक	४६५
सत्रेषु सर्वान्	२१६	सप्तमाष्टम	५०१
सदस्य एवमेव	१३६	सप्तम्येऽहनि	२४१
सदस्य सप्त	३११	सप्तम्यां स	७५६
सदिति रेत	५४१	सप्तरात्राणां	६८६
सद्यश्रीतिषु	५०२	सप्तवारवन्तीये	४६१
सनिवर्त्तत	१३७	सप्तर्षिव्यश्च	३७८
सन्ततं गायति	४१६	सप्तैव द्व्येषु	२४४
सन्ततं गायति	४२०	सब्रह्मयाग्नाराात्	२८३
सन्ततायां	६७	सभायां यश्च	२३४
सन्तनि चोद्यमान	४१६	समं तस्य	६४७
सन्तनि पूर्वं	७१३	समन्यायन्ति	२३३
सन्तनीति	४१७	समवाये तु	४४०
सन्तानाच्च	४१६	समस्तग्राम्यं	५३६
सन्त्वा रिरभन्तीति	५६२	समस्तान् ब्रीहि	१६८
सन्त्वाग्निग्रग्नि	५६२	समस्येति	१६३
सन्त्वाहिन्वन्ति	३७७	समाश्रय	७५६
सन्दं प्रवर्षौ	६४१	समाधिस्तु	५१५
सन्धिवद्दा	२०८	समानदेवतौ	६८२
सन्धिवेलयोः	२१८	समानदेशे	७१४

Digitized by Google

समागाद्दनि ३७३
समागुप ६४५
समापयेयुः ५९१
समापयेयुः ५९१
समाम्नातुता ४२७
समाप्ते वा ५५६
समावृत्व ४४५
समासेतैः ७०७
समिधं प्रख्यानीय ३५१
समिधस्त्वा ७४४
समीच्याखेन २५२
समुचयस्तु ६५६
समुद्र इति १२६
समुद्रं वः २३३
समूढमेके ३०४
समेन वा प्रातः १०७
समेषु समः ४४३
समोप्त धानं ५९३
समौ पत्नौ ३१७
सम्भवति ४३७
सम्राड़सीति १२३
सम्राडासन्दीं ३९४
सम्बाधस्वेत् ३८५
स यथैव ७२७
सरस्वतो ७७४
सर्पसत्रं ७८०
सर्पतस्तु ६९९
सर्पतस्तु न सून्यं १३७
सर्पिर्मधुभ्यां २३८
सर्पिषैव २३८
सर्व्वैः पार्थिभिः १०४
सर्वर्त्विजः १९२
सर्वं क्रिये ७४४
सर्वं ज्योतिः २९५
सर्वं रथोपस्थं ८९
सर्वत्र चत्वारि ५३२
सर्वत्र त्वचा २४९
सर्वत्रत्वेव ४७५
सर्वत्रत्वेव ७७०
सर्वत्र प्रथमायां ४२०
सर्वत्र ब्रह्मा ३२५
सर्वत्रर्चः २४८
सर्वत्र वा ४१४
सर्वत्र वा ५५६
सर्वत्र वा होतृ ४२९
सर्वत्र सत्रेषु ४०
सर्वत्रागादेशे ४२
सर्वत्राख १७७
सर्वत्रेन्द्रक्रतुं २४०
सर्वत्रैव ७२२

Digitized by Google

सर्वन्तु लघीयसा	४७६
सर्वमनुवीक्ष्य	२८२
सर्वमध्वर्व	५११
सर्वमेतस्मिन्	२५२
सर्ववेद वा	५५८
सर्ववेदसानि	५६८
सर्वस्तोम	७११
सर्वसारे च	४३३
सर्वसारेण	५८९
सर्वा इति	४३०
सर्वाः प्राक्	४०
सर्वाणि राजने	५०८
सर्वाणि वा त्रिंशानि	२९८
सर्वानुमन्त्रणेन	३५२
सर्वानुमन्त्रणेन	४०९
सर्वानूनामेके	३२३
सर्वाण्याष्टीनि	४७१
सर्वाण्युत्तानानि	५९५
सर्वाण्युद्गाता	२५८
सर्वाण्येकस्मिन्	१६२
सर्वाण्येकैकस्मिन्	१६१
सर्वासान्देवस्य	१५७
सर्वासु वर्त्तिषु	२८७
सर्वेऽतिरात्राः	६४४
सर्वेति	१५४
सर्वेषैव	५०६
सर्वेभ्यः सह	५५८
सर्वे यज	६७५
सर्वे यजमानं	१३२
सर्वे वाभि	२०२
सर्वे वैतया	१४१
सर्वेषां कर्मणि	२८५
सर्वेषां तुल्य	४६८
सर्वेषां यत्र	२४
सर्वेषां सवनानां	२२०
सर्वेषामों	४७४
सर्वेष्टिष्विति	३४८
सर्वे सर्वेषु	१३१
सर्वे सह	७२९
सर्वे साहस्रा	५५८
सर्वैः सर्वेषु	९६
सर्वे स्वाहाकारान्ताः	२२
सर्वैस्वाभिधानात्	३३८
सर्वैरेकैकं	११६
सर्वैरेकैकं	१४९
सर्वैर्वा	२३१
सर्वो वा	४९०
सवनमुखेषु च	८३
सवनविधं	३२२
सवनविधेन	३२५

Digitized by Google

सवनसंस्थासु १५२
सवनसमीषन्ती ४२९
सवनीयस्य ३७१
सविष्टप्रसूता ४०६
सबृहस्पति ६३८
सव्य उप ५९४
सव्याधरान् १०५
स षट्त्रिंशत् ३१९
सहधर्मैः २३९
सहैवावया ४९०
सह सुत्याभिः ५५५
सहर्षभा इति २३६
सहसुवीरन् ७२९
सहस्तोभैः १७६
सहस्र ७५४
सहस्रं वा ६९८
सहस्रतमीं ६५१
सहस्रपोष ६९०
सहस्रमभि ५५१
सहस्रमिन्द्र ६४०
सहस्राग्नि ६१२
संवत्सरि ६८८
साकमश्वेडानां २४२
साकमेधेषु ३९२
सातोवार्हत ७१९
सातोवार्हत ७२१
सादसानुपस्थाय १३२
साद्यक्रीय ५५९
साध्यासायां ४३५
सामाख्येन ७५७
सामनिक २४३
साम्नाख्यात् ७२३
सामासि प्रतिमा १०९
सा ब्रूयादुच्च २८५
साम्ना च स्तोम ४१८
साम्ने साम्ने ११६
सायं प्रात ७७४
सुत्याभ्युच्चये ६४४
सुत्यामागच्छ ४१
सुत्यायां ब्रह्माः ३७९
सुत्यायां यज्ञ ६३
सुब्रह्मण्य ६२३
सुब्रह्मण्योमिति २६
सुभूरसीति १८७
सुरूपकृत्नोष्वे २४२
सुसमिद्ध इति ४४०
सूर्यस्य ७५०
सूर्यस्येति १६३
सोऽभ्यारोह ६३२
सोमचमसः ६०३

Digitized by Google

सोममद्भिः	५९०	स्वगर्भमुष्टी	२१०
सोमप्रवाकं	१४	स्वगुद्गातुः	६०५
सोमयाज्यपि	२०९	स्वगुद्गातुः	६२५
सोमसाम	६४१	स्वुचि यः	६६२
सोमस्य राज्ञः	९७	स्वुतदेवेन	४०८
सोमस्येवेन	९७	स्वुतग्रस्त्रयोः	४१०
सोमाः सुक्राः	५३८	स्वुते वहिष्पव	४०९
सौत्रामन्यां	३७४	स्वुवेनोपसत्	३८८
सौमेध्यस्यैर्यां	४७९	स्वः काम्रीते	५२६
सौम्यमाहृतं	१७९	स्वः पृष्ठे च	५२६
स्तुतस्य स्तुतं	१५२	स्वतन्त्रस्य	५४८
स्तुते वहिष्पवमाने	९९	स्वतन्त्राख्येव	६८०
स्तुत्वा वरं	१७५	स्वयं व्रजेत्	१८
स्तुत्वा वहि	६२५	स्वयमिति	७१
स्तुत्वा वहिस्पव	११६	स्वयोनिनो	३१०
स्तोत्रवत्	३४०	स्वरएष्टाचेत्	३१०
स्तोत्रवेला	६५९	स्वरसाम्नोः	७२४
स्तोत्रीयं	४३२	स्वराधिहा	४६८
स्तोत्रीयास्तु	५२६	स्वरादिषु	४७५
स्तोमयोगेटम्भिः	११५	स्वराखारेष्वे	५२५
स्तोमा एव	१७६	स्वर्गं लोक	७७६
स्तोमान्त आभी	४७३	स्वस्थानस्य	७५६
स्तोत्रमाणानां	१४९	स्वादासनात्	७४७
स्थपतिरिति	५८९	स्वामिनो हि	७९८
स्थाविरादमे	५७८	स्वाहाकारैव	१७०

Digitized by Google

स्वाहाकारेण	२३२
स्वाहाकारेण	२५०
स्वाहाकारेण	६९२
स्वाहाहुतिभि	६७३
स्वेवा यज्ञे	५८
हविर्द्धानं प्रवेश्य	८४
हविर्द्धानस्येत्	४०४
हविर्द्धाने	३९५
हवींष्येव	७४३
हाइकारान्तः	४८४
हाउकारः	४७३
हारियोजन्यः	१८८
हिङ्कारमनु	२८८
हिङ्कारात्	४८९
हिङ्कारादिर्वा	४८१
हिङ्कृताः पराः	११०
हिरण्यकशि	६९८
हिरण्यकशि	६७०
हिरण्यञ्च	१९३
हिरण्यमल्पीयः	१६८
हिरण्यमिति	५४४
हिरण्यस्याजं	६१३
हुं इति हिं	५३२
हुत आदित्यग्रहे	१५६
हुतायां पूर्व	३४१
हुतायां प्रातः	२१०
हुतायां यथार्थं	३७१
हुते तिष्ठन्तः	३६८
हुते यजमानं	३९०
हुतेऽश्विनोर्व्रते	९२
हुतेष्विष्टकृते	३९५
हुत्वा जपेयुः	१०३
हुत्वा ब्रूयात्	३४६
हृदयशूलः	३७३
होता देवः	६००
होताप्रातरनु	८२
होतारं प्रातः	७६
होतृकपृष्ठेभ्यः	१७१
होत्राध्वर्यु	६७३
होत्रा समा	७४९
होत्रे विधे	३३९
अपरेद्युः क्रयणात्	५९६

Digitized by Google

अकारादिवर्णक्रमेण

तात्पर्य्यसूची।

अक्षर—सङ्क्रान्तिः	५२२	४
षोड़शाक्षरप्रस्तावः	४७१	१२
उद्गीथाक्षरध्यानं	१७४	१२
तस्य विधिः	१७४	११
चतुरक्षरवीक्षणं	१७५	१४
अधिकाक्षरलोपः	२४९	७
द्वितीयादौ विशेषः	५२२	५
पञ्चाक्षरः आस्यादौ	४८७	१२
उत्तमपदद्व्यक्षरः	४८३	११
उत्तरचतुरक्षरः	४९३	१६
	४९६	१३
उत्तरयोर्द्व्यक्षरः	४९६	११
एकाक्षरहिङ्कारः	५२२	७
एकादशप्रतिहारः	५०१	१७
एकाक्षरनिधनं	४९१	१४
अक्षरप्रतिहारः	४९१	२
अर्द्धाक्षराणि पदान्ते	४९१	४
ककुप्सु पदान्ते	४९२	५
दशाक्षरपदान्तः	४८१	९
द्व्यक्षरप्रस्तावः	५२०	२
अक्षरसङ्गेन तथा	५२१	३
दशाक्षरप्रतिहारः	४८३	९
द्वैकाक्षरः तथा	४८८	१९
अक्षरद्वयप्रतिहारः	४८०	४
चतुरक्षरः ४९, २६। ४७८, २७		
षोड़शाक्षरः	४९२	७
अक्षस्पर्श—मोचनं	८८	२२
अग्नि—द्वयप्रणयनं	३७५	१२
अतिप्रणयनं	३७५	१२
निधानं	५९३	१६
प्रक्षालनं	६६९	१५
प्रणयनविधिः	३३३	१७
प्रदक्षिणं	३६९	६
अपि मतभेदकथनं	३६८	७

Digitized by Google

मन्थनात्पूर्वं गानं ३२५ १
मन्थने गानविधिः ३२६ २
धूमे उदिते गानं ३२६ ३
प्रज्वलिते गानं ३२६ ४
मन्थने सामयोजनं २११ ६
उत्तापनिषेधः २१८ १७
धीयमाने कर्म्म ४८ ८
व्रतगानविधिः ६३ ५८
अग्नेरर्कः २४२ २३
अष्टमनवमयोः २४२ २४
निधीयमाने गानं ३३ ५
अग्न्याधाने शाण्डिल्यः ७७३ १
धानञ्जप्यमतं ७७३ २
अग्न्यानयनं ६५६ १४
अग्न्यनुगमनं ४०२ ६
अग्न्यनुमन्त्रणं ८५६ १६
अग्न्युत्पत्तौ जयः २३१ १०
आहितस्य दाहनियमः ३७४ ८
प्रज्वलिते गानं ५६७ १७
अग्न्याधेयं १५५ १२
तस्याङ्गविधानं २५५ १३
अग्न्याधेयेष्टिप्रवृत्तिः ३४१ २४
प्रदेशनियमः १४२ २५
आहवनीयाभिमुखे १४२ २६
परिश्रयादौ वा ३१२ २७
सर्व्वाहितानां क्रिया ५६७ १८
सर्व्वाभिप्रायणयां कर्म ३६० ७
आग्निकं सामगानं ४८—५२
गानविधिः ४८ ८
सावित्रीविधिः ४६ ६
रथन्तरादि विकल्पनं ४६ १०
तत्र मुखनिरूपणं ५० १२
सच्चितगानविधिः ४६ ११
बृहद्गानं ४६ १२
यज्ञायज्ञीयगानं ५० १४।५१।१५
प्रजापतिहृदयगानं ५१ १६-२१
श्वैतगानविधिः ५२ २२
अग्निष्टुत—उत्पत्ति ५८६ १
यज्ञप्रकरणं ६४ १
गौतमीयनिगदः ३४ २
देवतानामकथनं ६४ ३
धानञ्जप्यमतं ३४ ४
अनिरुक्तकथनं ३५ ५
अनिरुक्तविशेषः ३५ ६
नामग्रहविशेषः ३६ ७
आद्यन्तयोराज्ञानं ३६ ८
तत्प्रकारान्तरं ३६ ६
अग्निष्टोमः— ६१६ ११
दक्षिणा ६०४ १
गानविधानं १८४ २४

Digitized by Google

धर्माभवेयुः	१८३	२२
अग्निष्टोमः मानसः	६९७	२
षष्ठमहरग्निष्टोमः	६२१	१०
अग्निहोत्र—होमः ७४०,३। ७७३,१४		
गौतममतं	७४०	४
धानञ्जप्यमतं	७४१	५
शाण्डिल्यमतं	७४४	१
अरण्येर्पयां	३६२	१५
अग्नीषोम—प्रणयनं	३९६	१
निर्वपनं	३२	२१
व्रतगानं	६२	३९
गाव्रामयग्रहणं	३९	१८
शाण्डिल्यमतं	४०	१९
अग्नीषोमव्रते गानं	६३	३९
अग्न्याधेयं—	३४१	२४
विशेषः	३५५	१२
मन्त्रविधानं	३५५	१३
अग्नीयवती—प्रतिपत्	३१३	१
अच्यवन—करणं	७२८	९
अजिन—व्याख्या	५८३	२५
अतिग्राह्यायां—भक्षणं	२३८	११
विशेषः	२३९	१२
तद्भक्षणामन्त्रः	२३९	१३
तद्भक्षणकालः	२३९	१४
यज्ञान्तरे विशेषः	२३९	१५
गवामयनादन्यत्राप्येते	२३९	१६
तदन्यत्राप्येते धर्माः	२३९	१७
अतिरात्र—कालः	६२९	२
धानञ्जप्यमतं	६२९	३
तस्य दक्षिणा	६२९	४
तस्य छन्दोयोगः	५४७	१२
अतिरात्रादि पाठः	७२७	७
एकेषां मतं	७२८	८
अथा मया—विकल्पः	५२७	१०
अधिकारः—ब्राह्मणः	६६८	१२
अधिश्रयः—	४४४	१८
एकाधिश्रयाः	४४४	१८
द्व्यधिश्रयाः	४४५	१९
विशेषः	४४३	१३
तेषां विषमसंख्या	४४४	१४
अध्यर्द्धेडा—	५२६	४
अध्यासः—	५००	१०
अध्यास्यायां—वाशिष्ठं	२४३	२९
अध्वर्यु—ग्रहणं	१००	२
तेन सहोच्छ्रयणं	६८	३
उक्तगानं	३३७	६
दक्षिणा ५५७ २२। ६१३ २३		
तस्य क्रिया	६४३	२९
सम्प्रैषप्रतीक्षा	२६	१८
गोप्रेषणं	२६	१९

तदानयनं	३३०	८
पूर्व्वया द्वारा प्रवेशः	३३०	९
अमन्त्रारोहणं	५३	२२
तस्य हिङ्कारः	६८	२५
धानञ्जय्यमतं	६८	२६
शाण्डिल्यमतं	६८	२७
तस्य वाग्यमनं	६९	२८
ऋतसदने तत्	६९	२९
वेद्याक्रमणे तत्	६९	३०
वाग्विसर्ज्जनं	६९	३१
तदुग्रहणमुद्गाता	१००	२
अनडुह—दानं	३७	२३
पक्षान्तरं	२७	२४
अनुसंहार—प्रकारः	४५५	१
अन्नाद्यार्थालम्भनं	३५०	१९
अनुक्री—संज्ञा	५६६	५
धानञ्जय्यमतं	५६६	६
निर्वचनं	५६६	८
अनुगान—विभागाः	५१२	१३
तदुच्चारणि	५१२	१२
अनुचरीणां—प्रत्युक्तिः	६७२	४
अनुपद—स्तोभः	२५९, ८ ।	
	५०३, २३ । ५०८, २१	
अनुलोम—करणं	३१	११
अनुष्टुप्—संज्ञा	५३८	१३
तत्र प्रायणं	५०९	१४
तत्सम्पादनप्रकारः	२४९	६
उपोत्तमं	३०५	२८
ऋचः	४६६	२
अनुष्टुभां वृत्तिः	५४७	१३
बृहदुत्तमं	३०५	२५
अनुसंहरणमन्त्रः	१४२	११
अन्नत—वर्ण्णनं	२२०	२५
अनुसंहारः—	५०७	११
तत्प्रकारः	४५५	१
अनुगानं—प्रथमं	५१२	१४
अन्तःसाम—निधानं	५१७	५
अन्तराल—कर्मनिर्वृत्तिः	११६	१०
अन्तरकृत्य—कथनं	१९८	१९
अन्तर्ज्ञानं—मन्त्रे	७७६	१५
अन्तर्वेदि—कर्म	५५०	१३
अनध्याय—मपवादादि	४१७	५
अन्वारम्भणं—	३५०	२१
	४०४	१८
सर्व्वत्रायाः	४०१	२
तत्र दक्षिणा	३५६	१४
अपः—प्रक्षेपः	५९०	३
अपउपस्पर्शनादि	३९८	२
धानञ्जय्यमतं	३६८	३
शाण्डिल्यमतं	३६८	४

Digitized by Google

अपसव्यं गगमने ३७१ १३
अपामयनं ७५० ११
अपवाहितोपमन्त्र्य— २८१ ८
अपचितिः—मातुः ६ ६ १३
अपरपक्षे—उत्थानं ७१६ ६
प्रसवः ६८७, ३। ७५३, १०
अपरिभाषर्य—कर्म २०८ १
शाण्डिल्यमतं २०६ २
अपवर्गः—दाहीनः ७४५ ६
अपिकचादेश—व्याख्या ४८ ६८
अपूप—गृहपतिदाने ३७० ६
गृहीतानामुत्क्षेपः ३६६ ८
होमजपः ३६८ ५
चैयम्बकाः ३६७ १
आवस्थनोपस्थानं ३७० १२
आहुतौ कर्मसमाप्तिः ३७१ १३
उपालम्भनं ३७० १०
अपृक्त—ग्रमनीयं ७६८ १८
अपोनपत्नीय—निर्वपनं ७६४ १
धानञ्जप्यमतं ७६४ २
अप्तोर्याम्नि—गर्भाः ६४५ १२
अभिप्लव—द्वैविध्यं २०३ १६
द्वैविध्यान्तरकथनं २०३ २०
त्रये मन्त्रनियमः २२३ ६
अपरमन्त्रविशेषः २२४ १२
चतुर्थे मन्त्रविकल्पः २२४ १३
धानञ्जप्यमतं २२५ १४
पञ्चमे गेयं २२५ १५
षष्ठे इषोवृधीयं २२५ १६
त्रिषु प्रथमलोपः २२६ १७
आवृत्तिः उत्तरपक्षे २२६ १८
त्रिषु अभावः २२७ २४
आचार्य्याणां मत २२८ २५
षष्ठे इषोवृधीयं २२५ ६
पञ्चाहः ३२३ १५
स्थाने त्रिकद्रुकाः ३१६ ३
उद्धारः ३१६ ८
अभिप्लवपृष्ठ्यः—
अनुलोमकरणं ३१६ ६
प्रतिलोमकरणं ३१५ ५
तदभावः ७०५ ३
मन्त्रविशेषः २२४ १२
अभिमुखता—निर्देशः २५ १६
तत्र धानञ्जप्यः २६० १४
चमसावर्त्तनं १६१ २०
अभिवादन—प्रतिषेधः २१८ १५
अभिषव—देशः ७१४ १३
धानञ्जप्यशाण्डिल्यमतं ७१४ १४
गौतममतं ७१५ १५
एकेषां मतं ७१५ १६

Digitized by Google

विशेषः ७१४ १०
अभिषेचनीयः— ६१९ ४
दीक्षा ६१९ १५
गौतममतं ६१९ ६
अग्निष्टोमः—द्वादशाहस्य
५३२ ८
शाण्डिल्यमतं ५३२ ९
उदाहरणं ५३२ १०
आचार्य्यमतं ५३३ ११
धानञ्जप्यमतं ५३३ १३
गौतममतं ५३३ १३
अपरेषां मतं ५३३ १४
अभीवर्त्तकरणं— ७२४ ९
आचार्य्यमतं ७२४ १०
अभीवर्त्तादि ७२७ ६
कल्पनं ६१६ १२
अभ्यारोहणीयः— ६१९ ७
शाण्डिल्यमतं ६२० ८
तस्य दक्षिणा ६२० ८
प्रस्तोत्रादेः ६२० १०
अभ्यारोहणी—व्याख्या ६३२ १३
गौतमधानञ्जप्यमतं ६३२ १४
गौतममतं ६३२ ५
धानञ्जप्यमतं ६३२ ६
अभ्यासः— ६५८ १२
जपमन्त्रः १८२ १८
मतभेदाः १८२ १९
प्रतिहारः ४८६ ४। ४९२ ९
वचनं ५१४ २५
स्वीकारः ५२५ १४
अन्तः प्रतिहारः ५१२ १६
प्राग् अभ्यासादुत्तमः ४९३ १६
पदान्त चतुरः ५१५ २९
अभ्यस्तेन प्रस्तावान्तः ४७ ३७
त्रिचतुरभ्यासः ५१४ २८
अभ्यासः उत्तमपदस्य १८७ ११
अभ्यासे उत्तमे जपमन्त्रः
१८२ १८
शाण्डिल्यादेर्मतं १८२ १९
अभ्युच्चयादि—कर्म्म २९२ ११
अमावस्या—करणं ७५६ ५
यजनं ७४४ ४
गौतममतं ७४५ ५
शाण्डिल्यमतं ७४५ ६
धानञ्जप्यमतं ७४५ ७
स्थानं ७५७ ६
अयन—विचारः ७४८ २
धानञ्जप्यमतं ७४८ ३
विकल्पः उत्तरपक्षे २१५ ४
अर्कसामराजयो—विकल्पः २४४ ३१

Digitized by Google

तदुभयोर्व्यतिक्रमः	२४४	३३
अर्द्धपदं—निधनं	५११	५
अर्द्धिन्यसंज्ञा—	६२०	११
अर्द्धिनीनां—दक्षिणा	६५०	५
अवकाशनिधानं—		
गोष्ठे	२३४	२१
सभायां	२३४	२२
श्मशाने	२ ४	२३
उपनिधानं	२३२	१३
अवभृथ—कथनं	१८३	६
अश्वत्रिरात्रे	१९३	६
उक्तः	७६८	१८
नाभ्यवेयुः	७३६	१०
गमनं	७७५	९
न्यङ्गे क्रिया	७४४	२
धानञ्जप्यमतं	७४४	३
रूपं	६२२	२३
तस्मात् सवित्रा उत्थापनं	२९२	१३
उदयनीय अवभृथगमनं	२९१	१०
पत्न्या सह गमनं	३९२	१२
अवभृथसाम—द्वितीयः	१९३	८
अश्वमेधिकानां	१९३	७
निधनोक्तिः	१९२	३
आदेशः	१९२	१
अन्तरं	१९३	५
आवृद्विधिः	१९२	२
सवित्राउत्थापनं	२९२	१३
उदेत्य क्रिया	५५१	१
तत्रादौगमनं	२९१	८
इष्टिं सृष्ट्वा त्रिरभ्युक्षणं	१९४	९
अवयव—प्रयोगः	७१२	३
अवष्टोभः—चतुरक्षरः	११०	११
अविदोष—भारः	४४९	३०
अविशेष—चोदना	६५५	३
अश्व—केशाच्छेदः	६२८	२६
दन्ताच्छेदः	६२८	२७
प्रस्रवणाच्छेदः	६२८	२८
चारणं	६७८	७
अतिरात्रः	६७८	८
दक्षिणा	५६६	९
नामोहनं	१६२	२६
नियमः	६६५	४
बन्धनं	६६६	५
धानञ्जप्यमतं	६६६	६
शाण्डिल्यमतं	६६६	७
दक्षिणादि	६६६	८
मूल्यं	६३६	१५
अश्वदानं	१६६	१६७

एवाश्वदानं	१६६	१७
तत्र विकल्पः	१६७	१८
अदान्ताश्वः	१६७	१९
कृष्णोऽश्वः	२००	४
तत्र शाण्डिल्यमतं	२०१	५
तदभावे वर्णनियमः	२०१	६
नियमितवर्णाभावे	२०१	७
अश्वाभावे प्रतिनिधिः	२०१	८
संस्कारः धुरियुक्तस्य	१९१	२१
दक्षिणधुरियुक्तस्य	१९१	२२
अश्वनामोहनं	१९२	२६
मन्त्रे नामविभागः	१९२	२७
अश्वहिरण्यदक्षिणा	२०४	१७
अश्वाः शतर्हाः	७२७	१५
धानञ्जप्यमतं	६२७	१६
शाण्डिल्यमतं	६२७	१७
अश्वोत्सर्जनं	६६७	९
उपस्थाने धानञ्जप्यमतं	२००	४
शाण्डिल्यमतं	२०१	५
अश्वमेध—दीक्षा	६६८	१५
विकल्पः	६७८	५
विधिः	६६५	१
तस्योपायः	६६५	२
पतन्नकः	६७८	६
अश्वमेधिकावभृथसाम	१९३	७
द्विकविहारः	४६३	१३
पर्वान्तरविकल्पः	४६३	१४
अष्टोर्द्धपक—विधिः	७२७	१४
एकेषां मतं	७२७	१५
शाण्डिल्यमतं	७२८	१६
शौचिवृक्षिमतं	७२८	१७
शाण्डिल्यधानञ्जप्यमतं	७२८	१८
लामकायनमतं	७२८	१९
वैरकलम्भिमतान्तरं	७२९	२०
अष्टाकपाल—यागः	७७१	४
अष्ठीवतोः—स्थापनं	२३३	१९
शाण्डिल्यमतं	२३४	२०
अवकानिधानं	२३४	२१-२३
असंसवप्रकारः	१०३	१२
असमासः—	७४७	१७
अहःप्रतिलोमः—उत्तरपक्षे	२२६	२०
धानञ्जप्यमतं	२२७	२१
शाण्डिल्यमतं	२२७	२२
तस्य मतं विषुवत्समीपे	२२७	२३
अहः करणं	२२६	१९
अहर्गणाः—	६४४	६
अहर्विशेषः—	५९९	४६
अहीनसवदेश—कथनं	१९	१
अङ्गताग्रन—निवेशः	२१९	२२
अङ्गोः—समासः	३२३	१६

Digitized by Google

अन्यत्र तथाकरणं ३२३ १७
श्रोत्रानुमन्त्रणं ४०५ १२
सर्व्वानुमन्त्रणं ३५२ २
आकूपारं— ३०६ ३
उपोत्तमं ३०६ ४
आक्रोशनं— ६६३ १५
आग्नीध्रीयं—
आहुतिद्वयदानं १८८ ९
अनुगमनं ४०१ ४
उपस्थानं १२४, १३ । २६०, १३
उत्तरसञ्चरः १२४ १४
भोजनसंवेशने २१८ १२
आग्नेयी सुब्रह्मण्या— ४० २०
आचमनादिकं— ३४८ ११
आजिगमानं— ६५ ४६
आज्य—स्पर्शनं १०१ ८
ग्रहणं २१०, ६ । ४०२, ७
आहुतिहोमः २११ ७
मन्त्रान्तरेण तत् २११ ८
ग्रहहोमः २११ ९
तत्पृष्ठयोः संख्या २९८ ११
आञ्जनादि— ७१० १०
आञ्जनकरणं ७१० ११
गौतममतं ७१० १२
आतमितोः निधनं— २६० १५
आतिथ्यं— ५९ २२
आथर्वणादि—चत्वारि ४९७ १५
चत्वार्य्यष्टौ वा ४९७ १६
आदर्शबन्धनं— ६२३ १३
आदित्य—अवेक्षणं १०९ ५
विकल्पः १०९ ६
उपस्थानं १२७, १ । १८७, ७
१९४, १० । १९५, १३
उपस्थानमन्त्रः १८७ ७
उपस्थाननिषेधः ३७४ ८
प्रेक्षमाणस्य जपः १११ १६
अन्तर्हिते देशे जपः ११२ १७
अयनं ७३३, १ । ९४९, १०
आनुपूर्वोक्तिः— ७१० १३
धानञ्जय्यशाण्डिल्यमतं ७१० १४
गौतममतं ७११ १५
एकेषां मतं ७११ १६
आपो—निनयनं २३३ १५
मन्त्रान्तरं २३३ १७
यजुरन्तरं २३३ १७
सर्वमन्त्रैर्वा २३३ १८
आस्रावे २३७ ६
भूमौ १९० १९
आप्रानेन निष्क्रम्यगमनं—१५३ १७
आयतनीया भेदः— ४५४ १८

Digitized by Google

गौतममतं ४५४ १९
धानञ्जप्यमतं ४५४ २०
आयुर्व्याख्यानं— ७६२ ६
आर्षिकानुगानं— ७३१ ७
आचार्य्यमतं ७३१ ८
शाण्डिल्यमतं ७३२ ९
वार्षगणमतं ७३२ १०
आर्भवः—शाखतोमादिः ४३९ ८
तत्र कर्त्तव्यविधिः ४३९ २५
द्विप्रकृत्यः ४३९ २६
आर्षभगानं— ६४ ४३
आर्षेयवादिनः— ६५१ ११
आलम्भनजपः— ३५० २०
आलेखनकरणं— ७५९ १७
आवर्त्तनं— १०४ १६
आवर्त्ति—न्यायः सन्धौ १४६ २७
गत विधानं ४२० १५
धानञ्जप्यमतं ४२० १६
आवसथः— ६६ ५
आवापः— ६५८ ११
स्थानसंख्या ४४१ २
आर्त्त—गानं ५२९ २१
धानञ्जप्यमतं ५३० २२
गौतममतं ५३० २३
उदाहरणं ५३० २४
आशृतामामादिः ३२१ ९
आशीतम्यं— ४६७ १२
आश्वत्थी समिध्— ३३२ १४
आश्विनग्रहभक्षणं— ३७५ १५
आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्पः— ५४७ ११
आसनग्रहनं— ६७० २३
निरूपणं ६६९ १६
आसन्दी—स्थापणं २७१ ५
स्पर्शजपः २७२ ७
प्रवेशनं २७० १
अवयवप्रमाणं २७१ ४
अभिमर्शनं २७१ ६
आरोहणं २७४ १४
आरोहणजपः २७४ १३
आरोहणमन्त्रः २७३ ९
गौतममतं २७३ १०
धानञ्जप्यमतं २७३ ११
शाण्डिल्यमतं २७४ १२
आरूढस्याङ्गिरसं ६३ ३६
अनुगमनं ३९४ ११
अङ्कसमाहरणं ५९२ १०
प्रक्षालनं ५९२ ११
तच्चूर्णं ५९२ १२
विवयनं ५९२ १३
आक्रन्दनामविधानं— २८९ ५

Digitized by Google

शाण्डिल्यायनमतं २८६ ६
आत्तावदेशोपवेशनं— ४०५ २०
आहवनीयः—
प्राप्तौ सामगानं ५५ ६
उपस्थानादि १२३, १२ ।
१६४, ११ । ३६६, ६
उपस्थानमन्त्रः ३६६ १०
शकलप्रक्षेपः १८६ १४
शौचिवृक्षिमतं १६० १५
चितावुपवेशनं ३६२ १
आकृतिः—
प्रवृत्तहोमाकृतिः १०१ ८
उत्तराकृतिः ६२ ११
उत्तराकृतिहोमः ७० ८
मन्त्रः अभिचारार्थं ११८ १०
तत्र धानञ्जप्यमतं ११ ६११
हयदानं आग्नीध्रीये १८८ ६
अप्पाकृतौ कर्म-
समाप्तिः ३७१ १३
पूर्णा समाप्ते यज्ञौ ३७४ ६
अधिका संसितसोमे १०२ १०
शाण्डिल्यमतं १०२ ११
सर्वहुत आकृतिः ५८१ ६
इड़ा—अनादेशे ५२५ ३
याचस्थापनं ५६३ १६
चमसधारणं १३६ २
चमसभक्षणं १६३ २
प्रतिग्रहः ३६६ ८
निधने गौतमः ५३३ १५
समाप्तौ विधानं ५३४ १६
धानञ्जप्यमतं ५३४ १७
सर्वेड़ान्वारम्भनं ४०१ २
इन्द्रकुक्षी— ७७० ४
गौतममतं ७७० ५
इन्द्रस्य—अयनं ७४८ ६
इन्द्राग्न्योः—अयनं ७४६ ७
स्तोमः ६४० ३०
इलान्दं—अभिष्टोमः ७३१ ६
इषु—क्षेपः ६२१ १६
प्रत्याहरणं ६२१ १७
अवयवद्रव्यनिरूपणं २७५ १५
श्येनेन व्याख्यातः ५८६ १२
अभिचारः ६४१ ३६
इषोवृधीयं— २२५ ६१
इष्टकाप्रशयनं—सर्व्वचितौ ३६४ ६
इष्टाहोत्रीय—सामगानं ५५ ८
निधनं ५५० ६
सामकथनं १६२ ४
इष्टि—यागः ५८२ ६
प्रवृत्तिः, अपराधेये ३४१ २४

Digitized by Google

प्रदेशनियमः ३४२ २५
आह्वनीयाभिमुखे ३४२ २६
परिध्यग्रादौ ३४२ २७
स्पृष्ट्वा त्रिरभ्युक्षणं १८४ ८
प्रारम्भः आतिथ्यायां ३८५ ४
उपसत् ३८७ १०
प्रथमेष्टिदक्षिणा ५५५ १०
उत्तरेष्टिदक्षिणा ५५५ ११
प्रथमकर्मोपदेशः ३४३ १
आतिथ्यायां ३८५ ४
समाप्तौ जपः ३८६ ६
अयने भोजनं ३६३ १२
धानञ्जय्यमतं ३६८ १५
संस्थापनं ७७४ ७
तिस्रः ७७९ ४
एकैव ७७९ ६
इहकार—निधनं ५१९ ८
विकल्पः ५१९ १२
ईक्षणेन—विज्ञापनं ५९२ ५
उक्थानि— ६८५ १५
गौतममतं ६८५ १६
संख्या ६८६ १७
अन्ते विच्छन्दसः ४६६ ३
उच्छिष्टदाने विधिः— १८६ १६
उत्क्रमणं पदानां— ११७ ८
उत्तर-आहुतिहोमः— ७० ८
२५०, ८ । ३३२, १२
गानादि ५४२ १३
उत्तरनाराशंसभक्षणं— १७० २
धानञ्जय्यमतं १७१ ३
उत्तरनिवृत्तिः— ७०४ २१
निवृत्तेर्हेतुः ७०४ १
हेत्वन्तरं ७०५ २
उत्तरपक्ष-आरम्भः— ७७० ८
विधिः ७६५ ६
मन्त्रव्यत्यासः २२४ १०
अयनविकल्पः ३१५ ४
अहः प्रतिलोमः २२६ २०
धानञ्जय्यमतं २२७ २१
शाण्डिल्यायनमतं २२७ २२
,, विषुवत्समीपे २२७ २३
अभिप्लवावृत्तिः २२६ १८
मन्त्रव्यत्यासः २२४ १०
उत्थानं ७६६ ८
उत्तरपृष्ठ्यः— ६४७ १५
उत्तरयुक् संहारः— ४४८ २८
उत्तरवेदि—करणं ५६२ ८
स्थले ५६० ५
उत्तरसाद्यःक्रः— ५६४ १
उत्तरसारस्वतः— ७६८ १

Digitized by Google

उत्थानं—	६८७	१
पूर्व्वपक्षे	७६८	४
उत्तरपक्षे	७६६	८
उदकोद्वर्षणं—	२८१	१
उदक्यानां वाग्यमनं—	१५३	१४
उदघोषकरणं—	२३२	१४
उदपात्रनियमनं चात्वाले—	११७	७
उदयनीयावभृथगमनं—	२८१	१०
यजनं	२८३	१८
उदवसानीययजनं—	२८३	१८
उदस्तगानं—	५४०	५
शाण्डिल्यमतं	५४०	६
उदात्तादिनियमः—	५२३	७
उदुम्बरवासः—	५५२	२
प्रतिनिधिः	५५२	३
उद्गातृ—कर्म	१०, ४ । ३३७,	७
युगपत्कर्मविधिः	८१	१
अतिसर्पणं	८६	१५
उपवेशनं ८६, १६ । १०५,		२१
उपवेशनस्थानं	६१	१
प्रतिहारः	८८	१
तेन प्रस्तोतृग्रहणं	१००	३
तद्ग्रहणं प्रतिहर्त्रा	१००	४
स्तवः १०७, २७। ६७०,		२२
प्रस्तरदानं १०८,१ । १४३,१८		
प्रस्तरयोजनं	१०८	२
प्रस्तरे यजमानवाचनं	१११	१३
प्रश्नः	६७१	८
जपमन्त्रः	१०८	३
चमसभक्षणं	१३८	४
भक्षणप्रकारः	१३८	५
महाव्याहृतिविधानं	१७२	७
सौम्यचरोरवेक्षणं	१७८	६
अवेक्षणं पत्न्या	१८१	१५
पत्न्यवेक्षणं	१८४	२३
हिरण्यधारणं	२०२	१०
तस्य गानं २५०,१० । ३३८,		१५
गाने कारणं	३३८	११
उपहवेच्छा	२२१	२
गेयं साम	३३७	८
तस्मै दक्षिणा ५५७ २४, ५६४, १५ । ६१०,		१
तस्य क्रिया ४७८ २ ५०७		१४
सञ्चारः	७४७	१६
उद्गीथलक्षणं—	४७४	१३
धानञ्जय्यमतं	४७५	१४
शाण्डिल्यमतं	४७५.	१५
अक्षरध्यानं	१७४	१२
उद्ग्रहणं—	५३६	३
उद्भिदभित्—	६३५	८

Digitized by Google

उद्वतीपर्य्यायौ— ४५५ २
उदंशीयगानं— ६५ ४६
उद्द्वार्गवगानं,— ५६ २१
उदयनीये ५० २१
उन्नेतुर्विशेषः— ६५० ६
उपक्रमसमाप्तिप्रकारः— ६५ ५
उपगाप्रदेशः, निष्क्रष्टः १०६ २४
केषाञ्चिन्मतं १०६ २५
उपयहप्रभृतिः— ५१६ ११
उपनिधानदेशः— ६५६ १३
उपभृतस्थापनं— ५६४ २४
उपरिष्टात् स्तोभः ४८६ ७
उपवसथकर्म— ७४१ ६
उपवीतनियमः— ३६४ १
उपव्लयकरणं— ४८ ७
उपसदः— ५४५, ७,८। ६६५, ३
तिस्रः ५५७ २१
इष्टिः ३८७ १०
उपसर्गिणः क्रिया— ३२४ २१
पशुयागः ३२५ २२
उपस्थानं—
धिष्ण्योपस्थानं १२३ १०
होतुः १२५ १६
आहवनीयोपस्थानं १२३ १२
मार्जालीयोपस्थानं १२५ १६
आग्नीध्रीयस्य १२४ १३, २६० १३
औदुम्बर्य्युपस्थानं १२५ २०
ब्रह्मणः सदनोपस्थानं १२६ २१
प्रजहितोपस्थानं १२६ २२
गार्हपत्यस्य १२६ २३ १८७ ८
तत्र ध्यानञ्जप्यः २६२ २०
शाण्डिल्यमतं २२६ २१
दक्षिणाग्नेरायतनस्य १२६ २४
तत्रैव यजुर्जपनं १२७ २६
तत्र शाण्डिल्यमतं १२७ २७
आदित्योपस्थानं १२७ १
तत्र मन्त्रः १८७ ७
विशेषविधिः १२८ २
उत्करोपस्थानं १२८ ३
निखननदेशोपस्थानं १२८ ४
उपहवेच्छा देशोपस्थानं १२६ ५
सदस्य सदनोपस्थानं १२६ ६
पत्नीशालाद्युपस्थानं १२६ ७
ब्रह्मत्वे समस्तोपस्थानं १३४ ४
अग्न्युपस्थानं २०० ४
तत्र मतभेदाः २०१ ५
सामविशेषैः २५८ ४
पुच्छोपस्थानं २५६ ६
दक्षिणकक्षोपस्थानं २५६ १०

Digitized by Google

उत्तरवच्चोपस्थानं २६० ११
मैत्रावरुणं १२५ १७
ब्राह्मणाच्छंसिप्रभृतीनां १२५ १८
हविर्द्धानोपस्थानं २६१ १६
हविर्द्धाने पश्चिमेन २६१ १७
यामेनोपस्थानं २६१ १८
सदस उपस्थानं २६२ १६
अपूपावन्मेनोपस्थानं ३७० १२
सुरासेकोपस्थानं ३७५ १४
दक्षिणामुपस्थानं ३६७ १२
उपस्थाने स्वराणि ५२५ २
उपस्थाने स्वशब्दः ५२६ ६
दैवोदासादौ ५२६ ७
उभयोः पूर्वः स्वः ५२६ ८
निधनानि ५२५ १
गौतमधानञ्जप्यौ ५२६ ६
उपसदः—एकाहानां ५४५ ७
गौतममतं ५४ ८
धानञ्जप्यमतं ५४६ ६
शाण्डिल्यमतं ५४६ १०
द्वादशोपसदः ६४३ २
धानञ्जप्यमतं ६४३ ३
उपहवः—
गृहपतौ उपहवेच्छा २२१ १
उद्गातरि उपहवेच्छा २२१ २
आनुपूर्वेणोपहवेच्छा २२१ ३
देशोपस्थानं १२६ ५
अवेक्षणा निवपने १८६ १२
उपाकरणस्तुतिः— २०३ १५
दिवसे २०३ १६
उपानत्—विशेषः ६६३ २४
शाण्डिल्यः ५८३ २३
धानञ्जप्यः ५८३ २४
उपांशुसवनकरणं— ६४ १३
गौतममतं ६५ १४
धानञ्जप्यमतं ६५ १५
शाण्डिल्यमतं ६५ १६
उपोत्तमं—अकूपारं ३०६ ४
पदप्रतिहारः ४६२ ११
अहः ७८० १२
अनुष्टुभि ३०५ १८
उभयाहः— ६६१ ६
दक्षिणा ६३१ १०
उरु—अभिषिञ्चनं १८१ १६
सर्वोदकनिनयनं १८२ १७
उलूखलस्थापनं— ५६५ २०
उल्लिखनं—ऊर्द्धाय २७८ ८
उष्णिक्—करणं ७१८ ६
गौतममतं ७१६ १०
उष्णीषः— ५७६ ७

Digitized by Google

वर्णाः	५७१	८
ऊदलत्वाश्वोद्धारः—	२११	१७
ऊधःसु त्रयः—	४९८	२
ऊनेऽक्षरोपधानं—	५२३	८
धानञ्जप्यमतं	५२३	९
ऊह—स्थाननिरूपणं	७४	२
शाण्डिल्यमतं	७४	३
धानञ्जप्यमतं	७४	४
आदिकरणं १५९, १९ । ५७९, ६		
ऋक्—लक्षणं	१२	६
आदिग्रहणं	१२	७
जपः ८६, १८ । ६७३, ७		
वर्द्धिष्यमाने	११८	९
ध्यानं रथन्तरे	१७२	८
शाण्डिल्यमतं	१७३	९
धानञ्जप्यमतं	१७३	१०
अधिकया भक्षणं	२०५	२२
गौतममतं	२०६	२३
धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ	२०६	२४
अन्त्यर्चोद्धारः	४३९	१०
द्वितीयर्चोद्धारः	४४०	१२
तानूनपाती	४४०	१३
अनुष्टुभः	४६६	२
साममात्रोपदेशः	७३४	३
ऋतसदनं—	९९	२९
ऋत्विक्—लक्षणं	१२	७
वरणं	६११	१५
नियमः	७४६	११
भोजनं	२३८	८
भोजनद्रव्यविशेषः	२३८	९
तृतीयसवने विशेषः	२३८	१०
भोजनकालः	१२२	८
सवनस्य पश्चात्भोजनं	१२२	९
तेभ्यो दानं	६२२	१८
दक्षिणा	५८४	२७
ऋद्धिगानं—	६४	४१
ऋषभ—प्रस्तावः	४७४	१२
मिश्रणं	७६५	३
एकत्रिक—कल्पः	४४१	१
स्तोमः	३२२	११
विधिः	५७४	१८
गौतममतं	५७४	१९
एकावधारणं—कल्पत्रये	४३१	४
शाण्डिल्यमतं	४३२	५
गौतमधानञ्जप्यौ	४३२	६
एकादशाहः कल्पनं—	३०९	१२
एकाहानां—उपसदः	५४५	७
गौतममतं	५४६	८
धानञ्जप्यमतं	५४६	९
शाण्डिल्यमतं	५४६	१०

ऐकाहिकस्तोमः	६२७	१८
तस्य दक्षिणा	६२७	१९
ऐकाहिके बृहत्यौ	३१८	१३
एकर्च—गानशक्तिः बृहत्यां	२४३	२८
स्तोमवर्णन	३०७	५
बृहत उत्तरे	३०७	७
रथन्तरादुत्तरे	३०७	६,८
गौतममतं	३०८	९
धानञ्जय्यमतं	३०८	१०
शाण्डिल्यायनमतं	३०८	११
उद्धारः	४१९	१०
प्रथमाया आदितः	४३३	१२
प्रथमाया द्वे	४३३	१३
चतुर्णां क्रिया	४३४	१५
माध्यन्दिने	४३४	१६
त्रीन् कुर्य्यात्	४३४	१७
धानञ्जय्यमतं	४३४	१८
शाण्डिल्यमतं	४३५	१९
स्वाध्यायायां	४३५	२०
अध्यास्यायां	४३५	२१
अध्यास्यालोपः त्रिषु	४३५	२२
चतुर एकर्चाः	४३५	२३
त्रिचैकर्चक्रिया	४३६	२७
ओङ्कार—करणं	४७५	१६
विधानं	४७५	१७
धानञ्जय्यमतं	४९५	१८
प्रतिहारः	४८१	७
प्रत्याम्नानं	६५५	४
औचथ्योर्गान—विधिः	६४	४२
औत्पत्तिक—स्वरः	५२६	५
औदुम्बरी—प्रक्षेपः स्वभ्रे	६९	४
अवधाय जपः	६९	५
विसर्जनाभावः	६९	६
होमः	७०	७
परिग्रह्य जपः	७१	११
मूले परिग्रह्य जपः	७१	१२
धानञ्जय्यमतं	७१	१३
गौतमशाण्डिल्ययोः	७१	१४
अवच्छाद्य जपः	७२	१५
शाण्डिल्यमतं	७२	१६
धानञ्जय्यमतं	७२	१७
गौतममतं	७२	१८
अध्वर्युणा सहोत्क्रयणं	६८	३
उद्गात्रागमनपन्था	६७	१-२
निर्गमनपन्था	७३	१९
उपस्थानं	१२५	२०
गतस्योपवेशनं	१३०	१०
कुशावेष्टनं	१४९	२
केषाञ्चिन्मतं	१४९	३
आस्रवः हिरण्यस्य	१९८	२५

Digitized by Google

विकल्पविधिः १६८ २८
ग्रहणं २०४ ११
प्रतिनिधिः २७१ २
उत्क्रयणं ६७, ७३। ३८६, १६
रथचक्रमोचनं ४१२ ११
औपसदे—पशुयागः ६४ ३
दक्षिणा ३४ ४
और्वायव—गानविधिः ६५ ४७
औषधं— ६४७ १८
ग्राम्यं आतिथ्ये ५८ २२
कन्दमूलादि—भोजनं ५५२ ४
अभावे धान्यादि ५५३ ५
शाण्डिल्यमतं ५५३ ६
धानञ्जप्यमतं ५५३ ७
कर्त्तव्यं, कर्त्तव्यता—
आभिरूप्यात् ५८ १६, १८
लिङ्गात् ५८ १६
उत्तरपवमानयोः ११२ १८
अन्यत्रच्छिदयस्य १८१ १२
दशमेऽहनि कर्त्तव्यता २४५ १
गौतममतं २४७ २
धानञ्जप्यमतं २४८ ३
शाण्डिल्यायनमतं २४८ ४
शाण्डिल्यमतं २४८ ५
यजमानस्य कर्त्तव्यता २५५ १७
पत्नीकर्त्तव्यता २८१ ७
विवेचनं २६७ ३
अपरेद्युः ३३२, १६। ३५८, ३
त्रिभिः ३४० १८
ककुभे ५२१ १
कर्त्तव्यविधानं ५२२ ६
सन्तनि कर्त्तव्यता ७१३ ६
कर्त्तृ विकल्पनं— ६७१ १७
कर्म्म—दीक्षनीयायाः ३८० ३
मेखलादिकर्म ३८१ ४
तदुत्तरं कर्म ३८१ ५
अपिकक्ष्येऽवस्थितस्य ४८ ८
औद्गात्रं ६७ १—५
वचनकर्मनियमः ३४० २०
अन्तरालकर्मनिवृत्तिः ११३ २०
वत्सप्रवासिकं ३५८ १
प्रकृतकर्मकरणं ७४३ १३
तत्र पूर्वकृत्यं ११६ ६
दधिभक्षस्य प्रत्यभावः६५ ४
अपरिभक्षणं २०८ १
शाण्डिल्यमतं २०६ २
कर्मसमाप्तिप्रदर्शनं २६, २२।
२५६, १८
अन्तर्वेदि ५५० २३
समाप्तिः अपूपाकृतौ ३७१ १६

अभिजिद्विश्वजितोः	५५०	२५	कवच—द्रव्यं	६३६	१४
अभ्युच्चयादि	२६२	१३	काम्याग्नि—सर्वंच	५३५	२०
उपवसथं ३५६, २। ७४१,		६०	एकेषां मतं	५५	२१
सौत्यं	३६२	१०	कांसंयसे—विकल्पः	५२७	१३
सवांभिप्रयायनं	३६०	७	काल—विकल्पः	६६	११
सौत्यकर्मप्रवृत्तिः	२७३	७	कुण्डपायिनः—	७४६	१३
संस्थानुकर्मक्रमः	३७८	२२	विचारः	७२६	१
सुब्रह्मण्यायाः ऊर्द्धं	३८०	२	शाण्डिल्यमतं	७४०	२
दीक्षणीयायाः पूर्वं	३८०	३	कुम्भ—संमार्जनं	११३	२
होत्रकर्मविधानं	३२६	१६	कुलायिनोः प्रयोगः—	४२८	१६
दीक्षणीयायाः	३८०	५	कुश—आदिकरणं प्रस्तोतुः	१४७	१
तत्र मेखलादिकर्म	३८१	४	आवेष्टनं औदुम्बर्य्याः	१४६	२
तदुत्तरं कर्म	३८१	५	मतभेदाः	१४६	३
सुत्यान्तरं	७४२	६	प्रस्थापनं	१५०	५
विशेषे सामगानं	३८४	२१	विन्यासः	१४६	४
लामकायनमतं	३८५	२२	एकत्रीकरणं	१८५	२
धानञ्जय्यमतं	३८५	२३	कृतिः—प्रयोगश्च	४५६	१६
आदौ सम्प्रैषः	३८०	८	शाण्डिल्यमतं	४५६	२०
समाप्तिः	६६४	१६	कृष्णवलक्षोऽजिने—	५८१	१५
समृद्धिः	६६४	१६	कृष्णाजिन—दानं	५६५	२८
विशेषे दक्षिणा	६०५	२	केशवपनीयदीक्षा—	६२६	१०
कल्पः—एकत्रिकः	४४१	१	केशादिवापनं—	२८३, १८।	
त्रयः कल्पाः	५६७	१२		५६२, १४	
चतुरुत्तरः	७१६	१२	कौत्से—उत्तमः	४८६	६
सर्वेषु दक्षिणा	५८८	६	कौत्सवर्हिषं	३०५	२६

Digitized by Google

क्रतुः—सर्वक्रत्वधिकारः ३ १
- अपचितिः ६३६ १३
- क्रतुस्वक्रतुसंयोगः ५३५ २२

क्रयः— ६८७ १
- विधिः २८७ २
- अपरपक्षे ६८७ २

क्रिया—सप्तमेऽहनि २४१ २२
- अन्तरस्य २४१ २३
- अष्टमनवमयोः २४२ २४
- अष्टमेऽहनि मतभेदाः २४२ २५
- नवमेऽहनि विशेषः २४२ २६
- पर्य्यासे केषाञ्चित्मतं २४३ २७
- हिङ्कारसमये २६७ १८
- हिङ्कारात् स्तोतुः २८८ २२
- उपसर्गिणः ३२४ २१
- उद्गातुः ४७९, २ । ५०७, १४
- गृहपतेः ५८२ १८
- शाण्डिल्यमतं ५८२ १९
- ब्रह्मचारिणः २८५ १२
- कुम्भवत्याः स्त्रियाः २८८ २३
- अपररात्रस्य ४०० १५
- दृष्टैकवर्षक्रिया ४३६ २७
- अनवस्थितस्य ४७८ २६
- सर्वाहिताग्नीनां ५९७ ३८
- संवत्सरस्य ६६४ ४७
- स्तोत्राद्यन्तस्य ५०८ १७

क्रीतसोमे—गमनादि १८४ १

क्रौञ्चे—परिस्वारः ५१८ ८

क्षत्रधृतियजनं— ६३१ ११

क्षत्रियवैश्ययोः—विशेषः ३७१ १९

क्षीर—हुतयः ५६४ १४
- मन्थनं ५७० ३

क्षेत्र—कर्षणोपवेशने २९३ ४

क्षौमी—वरासी ५२६ २५

गणो—नाम सङ्घः ५७ १५

गर्भाः एतएव— ६४८ २०
- धानञ्जप्यमतं ६४८ २१
- शौचिवृक्षिमतं ६४८ २२
- शाण्डिल्यमतं ६४८ २३

गवानुमन्त्रणं— २३६ ३
- मन्त्रान्तरं २३६ ४
- उभयमन्त्रेण वा २३६ ५

गवामयनं—२३९, १६ । ७५०, १२
- विकल्पः २९५ १
- केषाञ्चिन्मतं २९५ २
- अहरादिविधिः २९५ ३
- कर्त्तव्यविधानं २९६ ४
- ब्रह्मसाम ७१६ १

गानं—
- सवितगानकथनं ४९ ११

रथन्तरगानं ५० ११
रथन्तरगानप्रकारः ५० १२
बृहद्गानप्रकारः ५० १३
यज्ञायज्ञीयगानप्रकारः ५० १४
५१ १५
प्रजापतिहृदयगानं ५१ १६
गाने वाग्विसर्जनं ५४ २
एकारनिधनं ५४ ३
पत्नीनिधनं ५४ ४
उक्तोविधिर्मध्ये कार्य्यः ५५ ५
सामगानं, आहवनीयप्रान्ते ५५ ६
वार्षाहरसामगानं ५५ ७
सामगानं, मध्यन्दिने घर्मे ५५ १०
वामदेव्यगानं ५६ १३
श्यैतान्तगानं ५६ १४
तार्क्ष्यसामगानं ५८ १९
प्रवद्भार्गवगानं ५९ २०
उद्वद्भार्गवगानं ५९ २१
औशनगानं ५९ २२
शार्ङ्गगानं ६० २३
शुक्रचन्द्रगानं ६० २४
तन्वगानं ६० २५
घर्मस्य रोचने ६० २६
धेनुगानं १ २७
पयोगानं ६१ ३०
सिन्धुसामगानं ६२ ३१
वसिष्ठशफगानं ६२ ३२
व्रतपक्षगानं ६२ ३३
अहोरात्रयोर्व्रते, अश्विनोर्व्रते च ६२ ३४
राजनरौहिणके ६२ ३५
आङ्गिरसगानं ६३ ३६
अग्निव्रतगानकालः ६३ ३८
अग्नीषोमयोर्व्रते ६३ ३९
अभिसारथिगानं ६३ ४०
ऋद्धिगानं ६४ ४१
औक्ष्णोः गानं ६४ ४२
आर्षभगानं ६४ ४३
त्रैककुभगानं ६४ ४४
वाभ्रगानं ६५ ४५
आजिगगानं ६५ ४६
और्णायवगानं ६५ ४७
पवोनिधवगानं ६५ ४८
उद्वंशीयगानं ६५ ४९
विश्वरूपगानं ८०, १५।
७५, ५-६
गायत्रगानं, पंक्तौ ७७ ९
गायत्रगानविधिः ७७ १०

Digitized by Google

प्रायश्चारगानं ७८ ११
विश्वरूपगाने विधिः ७८ १३
ज्योतिर्गानं ७८, १३। ८०, १५
गानानां विशेषनियमः ८० १५
गानानां निषेधः ८० १६
होइति मन्द्रस्वरेण १०६ २६
उद्गानं ध्यानसिद्धये १७८ ३
त्रिधागमर्माग्निष्टोमे १८४ २४
पर्य्यायगानं, प्रथमं,
षाड़ग्निसाम: २०२ १२
—द्वितीयं— २०३ १३
—तृतीयं— २०३ १४
सर्वगानसमाप्तिः, २४३ २८
उद्गातृगानं २५० १०
गानं होमानन्तरं ३४६ ५
परिमादगानं २५६ १
गौतम, शाण्डिल्य,
धानञ्जप्यमतं २५७ २
अपरेषां केषाञ्चित् २५८ ३
गायत्रीषु ५२८ १८-१९
सर्वगानं उद्गातुः २५८ ५
एष्टिगानं उद्गातुः २५८ ६
इतरगानं मध्ये २५९ ७
अमिमन्थनात्पूर्वं ३३५ ११
मन्थने गानविधिः ३३६ २
धूम उदिते गानं ३३६, ३। ५९७, ३६
प्रज्वलितेऽग्नौ गानं ३३६ ४
अग्नौ निधीयमाने ३३६ ५
रथोद्धृते ४१३ १५
रथागमने ४१३ १६
यथाधीतं ४१४ १७
गानविकल्पः ४१४ १८
सर्वगानलघुत्वं ४७६ २०
गाने हिङ्कारः ५३१ ३
गौतममतं ५३१ ४
धानञ्जप्यशाण्डिल्य ५३१ ५, ६
ध्यानकथनं ५२९ २०
आवृतगानं ५२९ २१-२४
आर्चिकानुगानं ७३१ ७-९
गानावपनं ५३० १
धानञ्जप्यमतं ५३१ २
उदकगानं ५४० ५-६
नैककुम्भगानविधिः ६४ ४४
मन्त्रगानं त्रिधा ५९६ ३५
वसतिशेषसिद्धगानं ३७६ १६
गायत्रपार्श्वं—३२२, १२। ५७४, २०
शाण्डिल्यमतं ५७४ २१
शामकायनमतं ५७५ २२
• धानञ्जप्यमतं ५७५ २३

गायत्रीषु गानं— ५२८ १८
आचार्य्याणां मतं ५२६ १६
गार्हपत्य—उपस्थानं १२९, २३ ।
१८७ ८
धानञ्जप्यमतं २६२ २०
शाण्डिल्यमतं २६२ २१
होमः २४६ ८
गीतिविधानं— ५२० १५
धानञ्जप्यमतं ५२८ १६
विकारः ५ ५ १
गुर्व्विधानं—षोड़शिनः १६८ १
गृहपति—क्रिया ५८२ १८
शाण्डिल्यमतं ५८२ १६
उपहवेच्छा २२१ १
वासपरिधानं २६२ १४
उपासनं २६४ २०
धानञ्जप्यमतं २६४ २१
कल्पः ४४० १६
मृते क्रिया ७६३ ८
गो—आयुषोः व्यतिहारः ३१६ ७
दक्षिणा ५४६ १८
धानञ्जप्यमतं ५४६ १६
शाण्डिल्यमतं ५४६ २०
गोमिश्रणं ६५२ १७
गावो मिश्रनं २१५ ४

रक्षणं ७७२, १२ । ७६५, ४
संख्या ६१२ १७
गोसव—यागः ६३८ २२
गौरीवितः— ७६३ ६
ग्रह—चमसादिभक्षणं २५२ ६
मन्त्रेण भक्षणं २०५ २१
होमार्थ प्रतीक्षा ४०४ १६
तस्य कालनियमः ४०४ १७
सर्वगानलघुत्वं ४७६ २०
ग्राम—गमनाभावः ७७६ १२
अन्तरगमनाभावः ६२८ २४
ग्रामदानं— ६२२ २१
ग्रावन्:—योजनं ६० १
मुखनिर्णयः ६० २
स्थापनं ६१ ३
अभिमृष्यजपः ६१ ४
तत्र धानञ्जप्यः ६१ ५
घर्म्मः—ऋङ्मयो, यजुर्मयः,
साममयश्च ३६ २७
रोचने गानं ६० २६
आहरणं ६२ ३३
प्रकारकथनं ६३ ३७
घर्म्मभक्षणमन्त्रः १५६ १०
भक्षणं ३८६ २
अनुगच्छन् जपः ३८६ ३

Digitized by Google

आश्राविते जपः	३८९	४
अक्तौ यजमानवाचनं	३९०	५
घर्माक्तत्तृणभक्षणं	३९०	६
पात्रसेचनानुगमनं	३९५	१२
घृत—उद्वासनं	२१०	३
प्राशनं	६०१	८
धानञ्जप्यमतं	६०२	९
शौचिवृक्षिमतं	६०२	१०
शाण्डिल्यमतं	६०२	११
चतुष्क—विशेषः	४५५	१
द्वौ पर्य्यायौ	४६०	२
चतुष्टोम—स्तोमाः	४६०	१
द्वौ पर्य्यायौ	४६०	२
मध्यमायां द्वौ	४६०	३
अह्नि	४६१	४
शाण्डिल्यमतं	४६१	५
धानञ्जप्यमतं	४६१	६
मध्यमौ द्विकौ	४६१	७
द्वादशे चत्वारः	४६२	८
चतुःषट्कादि	४६२	९
तृचे तृचे पर्य्यायः	४६२	१०
ऋतु	४६३	१२
दक्षिणा	६२५	८
चतूरात्रादि—दक्षिणा	७४५	७
चन्द्र—प्रमाणमासः	७६४	१२

चमस—नानात्वं	१३६	१२
आहरणं	१३८	१
धारणं इडायां	१३९	२
भक्षणविधिः	१३९	३
उद्गाता प्रथमं भक्षयेत्	१३९	४
भक्षणप्रकारः	१४०	५
प्राणाद्यभिमर्षणं	१४०	६
प्रस्तोत्रादेर्भक्षणं	१४०	७
क्रमनिर्णयः	१४१	८
चमसाप्यायनमन्त्रः	१४१	९
चमसाप्यायनक्रमः	१४३	१७
सर्वाप्यायनं	१४१	१०
द्विर्वचनं तृतीयसवने	१४१	११
शाण्डिल्यमतं	१४२	१२
आहरणप्रतिमन्त्रणं	१७९	५
हरिततृणाच्छादनं	१९०	१६
आवर्त्तनं अभिमुखे	१९१	२०
भक्षणमनुष्टुभा	२०५	१९-२०
अवनिनयनं	६०७, १० । ६०३, १६	
उन्नयनं	६०७	१२
भक्षणं	४१५, २४ । ६२३, ३	
स्थविरगौतममतं	४१५	२५
तत्र विशेषः	६२४	४
अभिगमनं	६२३	२
प्रमाणं	६०३	१५

Digitized by Google

सोमचमसदक्षिणा	४१५	२२
मध्वादिदानग्रहणे	४१५	२३
चक्र—मोचनं	४१३	१२
संमार्ज्जनं	१६४	९
वाऊस्थापनं	४१३	१३
चन्द्र—प्रमाणमासः	७६४	१२
चतुष्क—विशेषः	४५५	३
चरु—धारणादिविमर्शने	१८०	११
सौम्यचरोरवेक्षणं	१७९	६
सौम्यचरोराहरणं	१८१	१४
चर्म—बन्धनं	२६५	११
चर्मण्यरथाङ्गं	१६३	२
चर्मण्यवस्त्रे मन्त्रः	१६८	२४
चर्मणि इषुक्षेपः	२६६	१३
तृतीयेषुवेशः	२६६	१४
चतुर्थेषुक्षेपः	२६६	१५
चर्मताडनं	२८६	१५
श्वेतमण्डलचर्म्मक्षेपनं	२८४	७
चर्म्मक्षेपणकालः	२८४	८
चातुःप्राश्ये—गमनं	३३१	११
उपवेशनं	३३१	१२
प्राशनं	३३२	१३
चातुर्म्मास्य—विधानं	३५६	१५
चातुर्मास्ये क्रिया	४३२	७
चातुर्मास्यकालः	५९८	४३
चात्वाले—उदपात्रावेक्षणं	१०९	४
उदपात्रनियमनं	११७	७
मार्जनमन्त्रः	१२३	११
चात्वाले मृन्निर्वपनं	३९१	१२
चात्वाले मार्जनं	४००	१४
देशे उपवेशनं	१०४	१८
उद्गातुः उदङ्मुखः	१०५	२०
प्रस्तोतुः प्रत्यङ्मुखः	१०४	१९
उदपात्रावेक्षणं	१०९	४
उदपात्रनियमः	११७	७
मार्जनमन्त्रः	१२३	११
मृन्निर्वपनं	३९१	१२
चान्द्रमसी—गतिः	६२०	६
चिता—चयनं	५९२	१५
चित्तेष्टकानुगमनं—	३९३	५
च्यवने—प्रस्तावान्तः	४७३	९
छन्दः—सम्पत्तिः	५२२	१
दृष्टं	७०३	१८
छन्दोगेभ्यः दक्षिणा	६४९	२
इतरेभ्यः	६४९	३
ज्यायश्छन्दः	२४९	४
अनुष्टुप्छन्दसाभक्षणं	२०७	३०
जगती—संज्ञा	५३८	९
तत्र ब्राह्मणं	५३८	१०
गौतममतं	५३८	११

धानञ्जप्यमतं ५३८ १२
जगतीकारणं ७२० १६
गैातममतं ७२० १७
जपः—दुन्दुभ्यादीक्षमाणानां२८२ ९
जपमन्त्रः २८२ १०
औदुम्बरीमवधाय ६९ ५
तां परिग्रह्य ७१ ११-१२
धानञ्जप्यमतं ७२ १३
गैातमशाण्डिल्ययोः ७१ १४
तां अवच्छाद्य ७२ १५
शाण्डिल्यमतं ७२ १६
धानञ्जप्यमतं ७२ १७
गैातममतं ७२ १८
ग्रावाणमभिमृश्य ९१ ४-५
ऋचो जपः ८९, १८। ९७२, ७
वहिष्पवमानजपः ८८ १९
अन्यकृते कर्म्मणि ९२ ७
सोमधारासन्ततै ९७ २१
तत्र विशेषः ९७ २२-३
हेतूपादानं ९७ २४
सर्व्वकृते १०३ १५
उद्गातुर्जपमन्त्रः १०८ ३
स्तोत्रान्तरजपः १११ १२
हव्यकादीक्षमाणस्य १११ १५
आदित्यप्रेक्षमाणस्य १११ १६
आदित्ये अन्तर्हिते ११२ १७
ऋग्जपः वहिष्पवमाने११८ ६
ईक्षमाणस्यजपमन्त्रः १३० ८
सर्व्वदक्षिणाजपमन्त्रः१५७ १३
अजातिरिक्तमिथुन-
प्रतिग्रहेजपमन्त्रः१५९ १८
रथग्निरथालभ्य १६३ १
रथमारुह्यजपः १६५ ११
एकत्राश्वदाने १६६ १७
विकल्पः १६७ १८
अदान्ताश्वदाने १६७ १९
पितृभुक्तमिति मत्वा १८७ ६
यज्ञोपवीतिनः २१४ १
शालाग्रेरुपविश्य २१५ २
अरणीग्रहणजपः २३१ ८
अमुरुत्पत्तै २३१ १०
मन्त्रविकल्पः २५४ १२
विवयनस्पर्शजपः २७२ ७
आसन्दीस्पर्शजपः २७२ ८
आसन्द्यारोहणजपः १७४ १३
आलम्भनजपः ३५० २०
इष्टिसमाप्तै ३८६ ६
उपवेशनयजुर्जपः ३९१ ९
प्रसर्पणजपः ४०२ १२
शाण्डिल्यमतं ४०२ १३

Digitized by Google

रथवेगे	४१३	१४
अवरोहजपः	४१४	१९
जय—कालः	६२१	१५
जागतादि—गीतिः	५४१	१०
धानञ्जप्यमतं	५४१	११
जाति—संहारः४४६, २५।४५३,		१४
शाण्डिल्यायनमतं	४५३	१५
शाण्डिल्यमतं	४५७	११
गौतममतं	४५७	१२
धानञ्जप्यमतं	४५८	१३
अपरोन्यायः	४५८	१४
प्रथमायाः निर्वचनं	४५८	१५
धानञ्जप्यमतं	४५८	१६
शाण्डिल्यायनमतं	४५८	१७
जातिकल्पः	६८९	९
जामि—कल्पः	६८०	१५
रूपकथनं	४६८	८
अभावः	४६९	९
जुहूप्रक्षेपः	५९४	२३
ज्याक्रोड़निर्वचनं	५७९	८
ज्योतिः—स्थानं	६११	११
धानञ्जप्यमतं	६११	१२
शाण्डिल्यायनमतं	६११	१३
गौतममतं	६११	१४
ज्योतिषां गतिः	३१९	१
ज्योतिष्टोम—कल्पनं	२९९	१७
ज्योतिष्टोमसंस्था	५४८	१६
ज्योतिष्टोमदक्षिणा	५४८	१७
ज्योतिष्टोमः	६४२	४०
ज्योतिष्टोमे शाण्डिल्यः	७५१	१
धानञ्जप्यमतं	७५२	२
ज्योतिष्टोमादि	७४८	४
तन्त्र—भेदकारणं	४६९	११
आग्नीत्तन्त्रं	४६९	१२
तन्त्रबहुत्वं	४७०	१३
शौचिवृक्षिमतं	४७०	१४
आचार्य्यमतं	४७०	१५
शाखायणीयपुत्रमतं	४७०	१६
वैयाघ्रपद्यमतं	४७१	१७
लामकायनमतं	४७१	१८
तन्त्रभावः	६९८	५
तार्द्धमित्युपचारः—	५२८	१७
तानूनपाती—ऋचः	४४०	१३
तापश्चित—दीक्षा	७४७	१
तिष्ठादि—निरूपणं	६९२	९
तीव्रसुत्—यागः	६०६	७
शाण्डिल्यमतं	६०६	८
धानञ्जप्यमतं	६०७	९
तृच—सूक्तविधिः	४१	१
तृचः प्रतिलोमः	४३१	२

Digitized by Google

मध्यमायां केवला	४३१	३
तृचेषु क्रिया	४३३	१०
तृचाहरणं	७१७	६
तृचकरणं	७१७	७
एकतृचविधिः	४३४	१४
सर्वसंस्कारे	४३३	९
सामतृचः	४३५	२४
तृण—निरसनोपवेशने	१ ४	५
तृणनिरसनं	१०४	१७
निरसनाभिभासने	२१५	३
तृतीयिन्यः—	६२०	१२
तृतीयमहः—	६७९	११
तत्र विशेषः	६७९	१२
तैरेय—यागः	७७७	१
गौतममतं	७७७	२
त्रिक—पक्षिणी	५७५	२५
तस्य दक्षिणा	५७६	२६
त्रिकैकभेदः	५७५	२४
त्रिवत्स—विकल्पनं	५[illegible]२	१०
त्रिवर्षः—	५६२	११
त्रिवृत—यागः	५८६	२
तस्य दक्षिणा	५८७	३
त्रिवृदादिवर्गः	८५२	४
त्रिष्टुप्—संज्ञा	५३७	५
तत्र ब्राह्मणं	५३७	६
गौतममतं	५३७	७
धानञ्जप्यमतं	५३७	८
त्रिस्तोभोक्तिः—	५०६	१०
त्रिष्टुभः—व्यत्यासः	७२३	८
त्रैककुभ—स्नानविधिः	९४	४४
त्रैविद्य—वृत्तिः	५८५	२९
दक्षिणा—समुपस्थापनं	२६७	१
दक्षिण अयनं—तीर्थेन	१५७	१२
दक्षिणा—प्रकरणं	५८४	२६
अश्वसंस्कारे धानञ्जप्य-मतं	१९०	२०
तत्रापरविधानं	१९१	२१
दक्षिणाधुरियुक्ते	१६१	२२
पार्श्ववर्त्तिनि तथा	१६१	२३
तत्र शाण्डिल्यमतं	१६१	२४
अपरविधानं	१६२	२५
दक्षिणाविभागः	६१३	१०
विभागे विशेषः	६१३	२१
सोमचमसदक्षिणा	४१५	२२
द्वादशाह प्रभृति	६८०	११
ज्योतिष्टोमदक्षिणा	५४८	१७
दक्षिणाविकल्पः	६१४	२५
दक्षिणापरिमाणं	६१८	३
छन्दोमेभ्यः	६४९	२
दक्षिणाविवरणं	६७६	१

Digitized by Google

तत्र विकल्पनं	६७७	२
दक्षिणादानं	६६८	१२
तत्र विकल्पः	६६८	१३
दक्षिणाविशेषः	६०१	५
दक्षिणायां धानञ्जय्यः	६३४	६
शाण्डिल्यमतं	६३५	७
दक्षिणाविशेषः	६४०	३
दक्षिणाविभागः	६४९	१
दक्षिणाविकल्पः	६३८	२०
गोदक्षिणा अश्वमेधे	५५७	२२
सर्वदक्षिणाजपमन्त्रः	१५७	१३
दक्षिणाग्रहणं	१५८	१४
दक्षिणाप्रतिग्रहे		
धानञ्जय्यः	१६९	३०
गौतममतं	१६९	३१
तस्य मतविकल्पः	१७०	३२
त्रिकपक्षिणीदक्षिणा	५७६	२६
त्रिवृतयागदक्षिणा	५८७	३
उद्गातुर्दक्षिणा	६१३	२१
अनडुह दक्षिणा	३७	१३-४
पशुकामस्य	६४१	३५
अभिजितादौदक्षिणा	५५१	१८
अर्द्धिनीनां	६५०	५
पौण्डरीके	६४५	१०
इन्द्रसोमे	६४९, २९ । ६४५,	११

इतरेषां	६०९	६
इतरदक्षिणा	६२६	१६
प्रथमेष्टि दक्षिणा	३५५	२
उत्तरेष्टिदक्षिणा	३५५	११
उत्तरस्य	५६५	२
त्रिवृतयागस्य दक्षिणा	५८७	३
तृतीयिनीनां दक्षिणा	६५०	६
नववर्मदक्षिणा	५७३	१६
पाकयज्ञ	३२९	५
यथेच्छं दक्षिणा	३३०	७
सहस्रदक्षिणा	५५८	२९-२६
सर्वस्वारदक्षिणा	५९८	४२
सर्वस्वदक्षिणा	५५८	२७
शाण्डिल्यमतं	५५८	२८
अतिरात्रदक्षिणा	६२९	४
दक्षासादनं—	६४८	२२
दधि—अप्सुसास्थापनं	२१०	४
दधिशेषप्राशनं	२१२	१०
दधिभक्षभक्षणं	१९१	१३
दधिभक्षणमन्त्रः	१५६	१०
दधिभक्षादि		
कर्मशेषाभावः	१९५	१४
दधिभक्षान्तानि	१९५	१५
दन्त—धावनं	६२७	१९
दर्भ—अप्स्वादिप्रक्षेपः	२१३	१४

Digitized by Google

दशरात्र—आवर्त्तनं ३१८ १४
दशपेयः— ६२३ १
दशरात्रिकेलोमे—संहारः,
अनादेशे ४५१ १०
आदेशे ४५० ६
दशापवित्र—ग्रहणं ८८ २१
तत् प्राशनं ८६ २३
दशिनिलोमे—अनुसंहार-
प्रकारः ४५५ १
दानं—
एथाश्वदानं१६६,१७। १६७,१८
अदान्ताश्वदानं १६७ १६
तृतीयभागदानं ६२२ १६
दीक्षा— ६८७ १
दीक्षासु व्रतानि २२० २६
दीक्षासुउपसत्सु च २२० २७
यावत्सत्रसमाप्तिः २२० २८
दीक्षाकालेनियमकरणं २१७ ६
पूर्वकर्मनिवृत्तिः २१७ १०
भोजनसंवेशने २१७ ११
दीक्षणीयायाः कर्म ३८० ३
मेखलादिकर्म ३८१ ४
तदुत्तरं कर्म ३८१ ५
दीक्षायां तिथिः ५४४ ४
दीक्षायां नक्षत्रं ५४५ ५
यथाजाति दीक्षा ५५६ १७
धानञ्जय्यमतं ५५६ १८
शाण्डिल्यमतं ५५६ १६
गौतममतं ५५६ २०
दीक्षाकालः ७१५ १७
दीक्षोपसदः ६८८ ५
दीक्षासंख्या ६०६ ३
गौतममतं ६०६ ४
धानञ्जय्यमतं ६०६ ५
दीक्षा अनादेशे ५४५ ६
निषेधः मुमूर्षूणां २१६ ८
तासु व्रतानि २२० २६
उपसत्सुव्रतानि २२० २७
सप्तदशदीक्षा ३२०, १६।
७१५, १६
अष्टादशदीक्षा ६६० १०
केशवपनीयदीक्षा ६२६ १
त्रयोदशदीक्षा ३२४ १८
तापश्चितदीक्षा ७४७ १
पञ्चदशदीक्षा ७३६ १०
आचार्य्यमतं ७३६ ११
दुन्दुभि—आहननं २२६ २
भूमिदुन्दुभिसमीपे
गमनं २६७ १६
भूमिदुन्दुभिखननं २६८ १

Digitized by Google

तस्य चर्मनिरूपणं	२६८	२
तस्य वादनादि	२६८	३
तस्योपस्थानं	२६९	४
दुन्दुभिबन्धनं कोणेषु	२८७	१९
दुन्दुभिवादनं	२८७	२१
दूरगमन—निषेधः	६६१	८
देव—शब्दवर्जनं	६००	३
देवव्रताचरणं	६२७	१७
देवतासु स्तोभाः	५०५	६
देवताविपरिहारः	५०६	११
देवव्रतानि	६६८	१४
देवयजनस्य—लक्षणं	१६	१४
लक्षणान्तरं	१६	१५
	१७	१८
अपरलक्षणं	१७	१६
इतरलक्षणं	१७	१७
अभिचरणीये विशेषः	१८	१९
स्थानं ५४९, २१।	५७०,	४-७
देवयजनं स्थण्डिले	५७०	५
देश—नियमः	७१४	११
सोमाप्राप्तौ	८५	१३
तत्र विशेषविधिः	८९	२४-२५
तत्र इतरविशेषः	८९	२६
दोहदोहनं—	७५७	७
द्युतप्रवृत्त—होमः	३४१	२३
द्रप्सा—निपरणं	२१२	११
द्वितीयस्य निपरणं	२१३	१२
स्थापनं	२१०	४
प्रक्षेपः	२१३	१४
द्रोणकलश—निरूपणं	९३	१०
प्रोहणं	८८	२०
अक्षस्पर्शे पुनः	८८	२२
मार्ज्जनं	९५	१७
धानञ्जप्यमतं	९६	१८
शाण्डिल्यमतं	९६	१९
अपरर्षिद्वये	१८८	११
धानास्थापनं	१८८	१०
द्रोणकलशाध्यूहनं	९२	६
द्वन्द्वानां—राट्यज्ञः	६३२	१
द्वारबाहु—शोधनप्रवेशने	१३०	९
द्विका—विष्टावाः	४५५	४
स्तोम विशेषविधिः	४५६	५
अन्यत्रापि तथा	४५६	६
द्वादशाक्षराभिष्टोभः—	५३२	८
शाण्डिल्यमतं	५३२	९
तत्रोदाहरणं	५३२	१०
आचार्य्यमतं	५३३	११
धानञ्जप्यमतं	५३३	१२
गौतममतं	५३३	१३
एकेषां मतं	५३३	१४

Digitized by Google

द्विपदादि—करणं ४२२ २०
शाण्डिल्यमतं ४२२ २१
स्थविरगौतममतं ४२२ २२
धानञ्जप्यमतं ४२२ २३
द्विपदाकारः ५१३ २०
द्वेष्य—कल्पः ९३, ९। ९४, ११
तत्र राज्ञो वैश्यादेश्च ९४ १२
काम्यविधीनां विशेषः ९३ ९
द्व्यहेनापवर्गः— ९४५ ९
धर्म्म—निवृत्तिः १८३ २१
अग्निष्टोमे १८३ २२
गवामयनादन्यत्र २३९ १७
सर्व्वस्मिन् विश्वजिति २४० २०
आचार्य्यमतं २४१ २१
धर्मविधर्मणी ५१३ १९
धान्य—पात्राभिकर्षणं ५६१ ७
स्थापनं १८८ १०
अपरर्ष्टिहये १८८ ११
धिष्ण्योपस्थानं—१५५. ४।६२५, ८
वपानन्तरं १२३ १०
होतुः १२५ १६
मैत्रावरुणस्य १२५ १७
ब्राह्मणाच्छंसिप्रभृतीनां १२५ १८
यजमानोपस्थानं १३२ १९
पत्नीशालायाः १३३ १८
इतरयोः १३३ १९
धानञ्जप्यमतं १३३ १
शाण्डिल्यमतं १३४ २
प्रवेशनोपवेशने १३४ ३
उत्तरयोः सवनयोः १५४ १
धानञ्जप्यमतं १५४ २
शाण्डिल्यमतं १५४ ३
धुरि—गौतममतं ५२९ १
धानञ्जप्यशाण्डिल्य ५३९ २
निधनानि ५४१ ७
धेनु—गानं ६१ २७
दुग्ध्वा पयोगानं ६१ ३०
पादाभ्यासः ६१ २९
संवासः वारवन्तीये २३५ १
वर्म्मिश्रणस्थापनं २३५ २
ध्यानं—महाव्याहृतिध्यानं १७२ ७
ऋचः, रथन्तरे १७२ ८
शाण्डिल्यमतं १७३ ९
धानञ्जप्यमतं १७३ १०
सम्मिलनकरणं १७३ ११
उद्गीथाक्षरध्यानं १७४ १२
ध्यानविधिः १७४ १३
वामदेव्यस्तवे १७७ १
सिद्धिप्रार्थनं १७८ २

Digitized by Google

देवतानाम—परोक्षं	५९९	१
प्रत्यक्षदेवतानाम	६००	२
फलकथनं	७७६	१३
नख—च्छेदनं	६२७	२०
नवाहस्य—भक्तिः	७०३	१९
गौतममतं	७०३	२०
नाक्षत्र—मासः	३१९	४
संवत्सरः	३२०	५
नानद—प्रस्तावः	४७३	१०
नाभि—प्रयोगः	७०९	७
ब्राह्मणे विशेषः	७०९	८
नाम—ग्रहणं	१८५	६
यथाज्येष्ठं	१८५	३
अजातपुत्रे विधिः	१८६	४
सामान्यतो विधिः	१८६	५
स्मरणं	६२५	७
निर्दिष्टनामविशेषः	६००	४
नाराशंस—संज्ञा	१४२	१३
अवेक्षणादि	१४२	१४
पूर्वनाराशंसभक्षणादि	१७०	१
उत्तरनाराशंसभक्षणादि	१७०	२
तत्र धानञ्जप्यः	१७१	३
उद्गारः	४४०	१४

भक्षणं	१७० १-२। ६०२	१४
धानञ्जप्यमतं	१७१	३
नार्मेध—निवृत्तिः	७१७	१२
कारणं	७३७	१३
स्तोत्रीयः	५४८	१५
शैषाश्विन्मतं	३८	१४
शाण्डिल्यमतं	३९	१५
धानञ्जप्यमतं	३९	१६
गौतममतं	३९	१७
निधनं—पुरीषेषु	५१८	७
तुल्यप्रस्तावः	४२०	१७
धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ	४२१	१८
पदादिनिधनं	५४१	९
निधनानि वैरूपे	५०१	१५
सोमसाम्नः	५२७	१२
स्वरनिधनं	५३४	१९
पत्नीनिधनं	५४	४
इष्टाहोत्रीयनिधनं	५५	९
स्वर्निधनं	६३	३६
अवभृथसामनिधनं	१९२	३
आतमितः	२६०	१५
प्रत्यक्षनिधनं	२६२	२२
अन्यानि निधनानि	५२५	१
अर्द्धपदं निधनं	५११	५
ह्रस्वकारनिधनं	५२९	९

Digitized by Google

ब्रह्माक्षरनियमं ६६१ १४
नियमानि ६६३ ६
गौतममतं ६६४ ७
शौचिवृक्षिमतं ६६४ ८
वात्स्यमतं ६६४ ६
माण्डूक्यमतं ६६५ १०
अक्षरनियमानि ५११ ८
श्रुतौ नियमानि ५४१ ७
नियमानां न्यायः ५४ ८
नियमानुगतिः ५०७ १५
नियमवन्ति स्वराणि ४६८ ७
नियमः—
कालनियमः यज्ञस्य ५४३ १
युग्मायुग्मनियमः ४४४ १६
वाक्स्थाननियमः ५५३ ८
यागनियमः ५६७ ३६
उपवेशननियमः १०४ १८
व्रतनियमाः ४४५ २०
उदपात्रनियमः ११७ ७
मासनियमः ६७८ ६
मूत्रपुरीषत्यागस्य २१६ १६
प्रवराहनियमः २२२ ५
आहिताग्नेः २२२ ६
सन्नियमः अभिमुखत्वे २२२ ६
उदात्तादिनियमः ५२२ ७
अन्तनियमः ६६५ १२
आदावन्ते च ३१६ २
नियमकरणं दीक्षाकाले २१७ ६
पुरीषप्रयोगनियमः ६६५ १२
विधानं ७७१ ११
निषेधः—अभिवादने २१८ १५
स्नानाचमननिषेधः २१६ १६
अन्याभ्युत्तापनिषेधः २१६ १७
प्रतीक्षानिष्क्रमणे २१६ १८
दन्तप्रक्षालननिषेधः २१६ २१
अञ्जनाभ्यञ्जननिषेधः २१६ २२
आदित्योपस्थाने ३७४ ८
भोजने अन्यावलोकननिषेधः २२० २३
वस्त्रभाषणे ६६१, ७। २३७, ७
२१६ २०
गीतिसङ्करनिषेधः ४७३ १६
सामनिषेधः ६६३ ४
निरुक्त—निर्वचनं ५८१ १७
नैकिनी—द्रव्याभावात् ४४२ ६
न्यायः—अनादिष्टः ४५२ ११
शाण्डिल्यमतं ४५२ १२
धानञ्जप्यमतं ४५२ १३

Digitized by Google

अनादेशे	४७९	५
न्याय्यसमाज्ञा	४१८	२८
प्रतिहारः ४८६	६ ४९२	१०
	४९५	६
द्विप्रतिहारो वा	४९५	७
पञ्च—विशेषे मन्त्रः	२२४	११
पञ्चयोः—असञ्चारः	७७०	६
अभ्यासः	७७०	७
पङ्क्ति—संज्ञा	५४०	४
कारणं	७२०	१४
पञ्चधोक्तिः—	५०८	२०
पतन्तकः—अश्वमेधः	६७८	६
पत्नी—कर्त्तव्यता	२८१	७
उद्गात्रवेक्षणं	१८१	१५
अवभृथगमनं	२९२	१२
निधनं	५४	४
पत्नीशाला—प्राग्विश्व-		
जितः	५४९	२२
उपस्थानं	१२९	७
प्रवेशे धानञ्जप्यः	५६	१३
शाण्डिल्यमतं	५६	१४
शिरोग्रापणाम्	१२२	१८
प्रवेशः	५६	५७
धानञ्जप्यमतं	५६	१३
शाण्डिल्यमतं	५७	१४
पत्वा गमनं—	३७०	११
पथ्या—करणं	५२९	२४
विष्टुतयः	४२३	२
पद—स्तोभकरणं	५०३	२२
देवतोक्तिः	५०६	२४
स्तोभप्रतिहारः	५१२	११
स्तोभे निधनानि	५१०	१
संज्ञा	४९९	९
कालनिरूपणं	७६१	२
प्रतिहारः पञ्चसाम्नां	४९३	१४
अन्तचतुरक्षरयोः	४९४	२
इकाराद्यन्तस्तोभस्य	४१४	३
अन्तप्रतिहारः	४९५	५
अन्तचतुरभ्यासः	५१५	२९
अन्तप्रतीतिः	४७८	२९
पदस—धातुः	५२३	१०
पयो—गानं	६१	३०
निधनगानं	६५	४८
गौतममतं	५७३	१३
पराचीषु—रथन्तरं	५७२	१२
परिचरा—संज्ञा	४४१	३
परिभाषा—अहीना	६४२	१
परिवृत्ति—संज्ञा	६७१	३
अभिमेथनं	६७२	५
पर्याय—मानं	३०३	१३

Digitized by Google

संहारः ४४३ २२
एकपर्य्यायसंहारः ४४६ २३
द्विपर्य्यायाहरणं ४४६ २४
पूर्वपर्य्यायाहरणं ४४८ २७
आद्यन्तक्रिया ५०८ १८
समभावः ६५० २
संहरणं ४५ ८
चयोदशपर्य्यायाणां प्रथमायाः
निर्वचनं ४५८ १५
धानञ्जप्यमतं ४५८ १६
शाण्डिल्यायनमतं ४५६ १७
गौतममतं ४५६ १८
पर्य्यायकृतिः ४४३ १२
विनियोगः १४३ ८
पर्य्याय विगावौ १५१ ८
हिङ्कृत्य स्तवनं १५१ १०
पर्य्यासे—कौषाक्षिमतं २४३ २७
पर्व—निर्देशः ७६१ ३
पवमाने—संवेशः ५६० ५
शाण्डिल्यमतं ५६१ ६
धानञ्जप्यमतं ५६१ ७
शाण्डिल्यायनमतं ५६१ ८
पवित्र—वितानं ८६ २०
पशु—पुरोडाशक्रिया ४०१, १।
उपस्थानं ६८४ १२
पशु—यागः ७७८ ८
औपसदे ६३४ ३
तस्य दक्षिणा ६३४ ४
पशुकामे—औत्पत्तिकस्वरस्याकृत-
लक्षणानि ५३४ १८
तस्य दक्षिणा ६४१ ३५
पशुबन्ध—यागः ७८३ १०
स्थानं ६६४ १८
पशुमद्—यागातिदेशः ३६१ ८
पशुवपा—होमः ४१० १७
३७१ १७
पाकयज्ञ—संज्ञा ३२८ २
पात्र—स्थापनं उरःसु १६१, २१।
३४८, १४
पात्री—दानं ५८४ २७
पादाक्षरः— ५०० १३
शोभाः ५०१ १४
अपहरणप्रतिष्ठापने २८० ७
पादिनीनां—दक्षिणा ६५० ७
तेषां विशेषः ६५० ८
पादिन्यः— ६२१ १३
पारिप्लव—अयनं ६६८ ११
पार्थुरश्मं— ६८६ १५
पावमानी—हृत्यभावः ५७३ १५
पांसु—निवपनं ७५८ १२

Digitized by Google

मध्यात् पांसुक्षेपः ३६० ५
स्फ्येन पांसुप्रक्षेपः ३५९ ४
पांसून्नयनं ७५८ १२
पांसुपरिवेष्टनं ७५६ १३
पितृयज्ञ—विधिः ७४२ १०
स्थानं ७४२ ११
पुङ्गवेनार्जनं— ७६५ ५
पुरीष—निधनं ५१८ ७
प्रयोगनियमः ६९५ १२
पुरुमीढ—आनर्चिकं ५१९ १४
पुरोडाशे—तूष्णीम्भावः ३७२ १
आहरणाजपः ३७२ २
आनञ्जप्यमतं ३७२ ३
गौतममतं ३७३ ४
शाण्डिल्यमतं ३७३ ५
पिण्डाधानं १७८ ४
पुरोडाशविधिः ६८२ ४
तेषां होमाः ६८२ ५
विशेषः ६८२ ७
पुंश्चल्याः—क्रिया २८४ ९
वाक्यं २८५ १०
पूतक्रतु—इत्याख्यानं ११३ २२
पूर्णाहुतिहोमः— ३४१ २१
पूर्वाह्णस्य विशेषः ६४५ ११
पूर्व—वारवन्तीयं ६४७ १७
तस्य कालेयं ६४७ १८
पूर्वपक्ष—दीक्षा ६३० ६
पुष्कर—मालादानं ६२५ १०
पृथुबुध्नो यूपः— ७५९ १४
पृष्ठस्य—उद्धारः ३१७ १०
चतुस्त्रिंशानि ६१७ १४
गौतममतं ६१७ १५
पृष्ठ्यपञ्चाहः ७०५ ४
पृष्ठविकल्पः ६४५ १३
संख्याकथनं २९८ १३
पैतृयज्ञिकं—उपवेशनं २६५ ३
पोतुर्वासः— ६२६ १४
पौण्डरीके—दक्षिणा ६४५ १०
पौरुमद्गे स्तोभः ४९० १०
पौर्णमास—क्रिया ७६० १ । ७६२ ६
गौतममतं ७६२ ७
शाण्डिल्यमतं ७६२ ८
पौर्णमास्यां प्रसवः ७८० १३
पौष्कल—करणं ६९१ १६
प्रगाथ—संख्या ७१६ ३
नानाप्रगाथः ७१६ २
अन्यत्र स्थानत्वं ७१७ ४
प्रगाथकारणानं ७८ ११
व्यासः ७२६ ३
प्रजहितोपस्थानं— १२६ २२

Digitized by Google

प्रवरस्य—चिराकानं २६ २०
प्रजापतेः—अयनं ६५० १३
उद्धारः ७२५ १३
प्रोचितच्छिमतदूषणं ७२५ १४
विधानं ७२४ ११
प्रभवः ७१८ १२
हृदयगानं ५१ १६
गौतममतं ५१ १७
धानञ्जप्यमतं ५१ १८
शाण्डिल्यमतं ५२ १९
तस्य मतविशेषः ५२ २०
तस्य मतसामान्यं ५२ २१
प्रतिनिधिः—
औदुम्बरस्य २७१ ३
मुञ्जस्य २७१ ३
वेश्मस्य २८४ ६
छष्णाश्वस्य २०१ ६
नियमितवर्णाभावे अश्व-
प्रतिनिधिः २०१ ७
अश्वाभावेप्रतिनिधिः २०१ ८
उदुम्बरवासप्रतिनिधिः ५५२ ३
अश्यालाभे ३४७ ८
शाण्डिल्यायनमतं ३४८ ९
प्रतिसूत्रं—दीचा ६४४ ५
प्रतिग्रहः—
यथाजातिमिथुनस्य १५८ १५
अभावः ७६८ १०
अप्रामाण्यस्य १५८ १६
अजातिरिक्तमिथुनस्य १५८ १७
तत्र जपमन्त्रः १५९ १८
चर्मरथाङ्गस्य १६३ २
अश्मिमयरथस्य १६३ ३
लौहरथस्य १६३ ४
हिरण्यरथस्य १६२ ५
रथेन सह रथस्य १६७ २०
वासप्रतिग्रहमन्त्रः १६८ २३
तिलमासस्य १६९ २८
ब्रीहियवस्य १३८ २७
प्राजापत्येन १६९ २९
दक्षिणाप्रतिग्रहे
धानञ्जप्यमतं १६९ ३०
गौतमस्य मतं १६९ ३१
तस्य मतविकल्पः १७९ ३२
हिरण्यादिप्रतिग्रहः ४१४ २१
प्रतिनयनं—पश्चिमेन १५६ ९
प्रतिलोम—करणं ३१५ ५
प्रतिहार—लक्षणं ४७७ २२
अक्षरपरिमाणं ४९४ १
अन्ते वा ४८६ ५
अक्षोभाः ४८१, ७ । ४८९, २

Digitized by Google

अभावः	४९९	८
स्वरप्रतिहारः	४९८	३
सन्तनिमः	४९८	१
स्तोत्रप्रतिहारः	४९३	१
प्रतिहारलक्षणं	४७७	२२
स्तोभेनप्रतिहारः	५०९	२२
उद्गाढप्रतिहारः	९९	१
एकादशाक्षरः	५०१	१७
एकप्रतिहारः	४९७	१७
तृतीयपञ्चमस्य	४९७	१८
चतुर्थषष्ठयोर्द्व	४९७	१९
द्विप्रतिहारः	४८२	१
द्विचतुरक्षरः ४८२, ५ । ४९४, १		
दशाक्षरः ४८३, ९ । ४९२, ८		
द्वैकाक्षरप्रतिहारः	४८८	१९
त्र्यक्षरप्रतिहारः	४९८	४
दशमप्रतिहारः	५१३	२१
मध्यमवचनः	४८६	७
सर्वपदप्रतिहारः	४८३	८
सप्ताक्षरप्रतिहारः	४९१	१
त्रीणि पदान्ते स्युः	४९१	२
देशस्य	७७५	१०
ध्यानमप्यमतं	७९५	१
उत्तमे पदे	४७७	२३
संशये अक्षरस्य	४७७	२४
चतुरक्षरस्य	४७८, २७ ।	
	४९६	१२
अक्षरद्वयस्य	४८०	४
उभयस्तोभस्य	४८७	१४
तृतीयाक्षरस्य	४८८	१५
द्वैत्र्यक्षरस्य	४८८	१६
षडक्षरस्य	४८८	१
अस्तोभौ	४८९	२
पदान्तस्य	४९०, १३ ।	
	४८१, ६	
द्विचतुरक्षरस्य	४९०	१४
सप्ताक्षरस्य	४९१	१
अक्षरस्य	४९१	३
दशाक्षरस्य	४९२	८
चतुरक्षरस्य	४९२	६
षोडशाक्षरस्य	४९२	७
अभ्यासस्य	४९२, ९ ।	
४८६, ४ । ४८२, ३		
नामधेये विशेषः	४८२	४
अभ्यासान्तः	५१२	१६
तृतीयपदेन प्रतिहारः		
४८२, ६ । ४८८, १५		
त्र्यक्षरप्रतिहारः	५१४	२२
न्याय्यप्रतिहारः	४६६, ६ ।	
४८६, ६ । ४९२, १० । ४९५, ६		

Digitized by Google

द्विप्रकारः	४९५	७
मध्यमवचनस्य	५१२	१५
विभाग्यप्रतिहारः	५१४	२६
सर्वप्रतिहारः	५१६	३३
धानञ्चप्यमतं	५१६	३४
स्तोभप्रतिहारः	५१३	१८
अस्तोभस्य	४८१	७
ओङ्कारस्य	४८१	८
हिङ्कारादेः	४८१	९
द्विप्रतिहारः	४८२	१
प्रथमनवमयोः	४८२	२
चतुरक्षरस्य	४७८	२७
द्विचतुरक्षरस्य	४८२	५
तृतीयपदेन	४८२	६
दशाक्षरस्य	४८३	७
सर्वपदस्य	४८३	८
प्रतिहारविकल्पनं	४८४	१४
मध्यमवचनस्य	४८६	७
उपोत्तमपदस्य	४९२	११
स्तोत्रस्य	४९३	१३
पञ्चसामां पदस्य	४९३	१४
पदान्तस्य	४९५	५
द्विप्रतिहारः	४९५	७
चतुष्पादेः	४९५	८

प्रतिहर्ता—

तेन उद्गातृग्रहणं	१००	४
तद्ग्रहणं अन्यथा	१००	५
तस्य प्रस्तोतृगमनं	१११	११
तस्य हविर्द्धानगमनं	१५६	७
स्तोभः ५११, ४ । ४९५, ४ । ४८९, ४ ।		
प्रतिहर्तुः क्रिया	४७७, २५ । ४७९,	३
अतिसर्पणं	८६	१६
उपवेशनं ८६, १७ । १०४, १९ १३५,		७
चमसभक्षणं	१४०, ७ । १४१,	८
अपाननं	२५२	२
प्रतावाकंजम्भाः—	७०९	९
प्रत्यक्ष—विकारः	७:४	४
प्रत्यभिमेथनं—	९७३	६
प्रत्यवरोह—वर्जनं	४५१	६
प्रत्यवरोहणादि—	६१४	२
प्रत्यक्ष—कल्पनं	६९३	३
प्रत्युत्सर्जनं—	६२५	११
प्रदक्षिणानुगमनं—	४०२	८
प्रदेशकल्पनं—	७:५	५
प्रवर्ग्य—उपसदः	३९०	८
कर्मकथनं	५३	१

Digitized by Google

प्रायणीये यज्ञे ५९ २०
प्रवेशः—अनादेशे ३३० ९
प्रष्ठि—द्दयकर्त्तव्यता १८१ १२
प्रसर्पणा—विधिः ६२४ ५
जपः ६०२ १२
शाण्डिल्यमतं ६०३ १३
प्रसवः— ६८७ १
अपरपक्षे ६८७, ३ । ७५३, १०
यजनीयेऽहनि ७१३ ९
प्रस्ताव—करणं ४१९ १२
लक्षणं ५०० ११
अक्षरकथनं ४७२ २
पादिकः ४७२ ५
अभावः ४२० १३
स्तोमान्तः ४७३ ६
अन्तः अभ्यस्तेन ४७३ ७
मानदस्य ४७३ १०
अन्तः श्रावने ४७३ ९
प्रस्तोतुः—अतिसर्पणं ८५ १४
उपवेशनं ८६, १६ ।
१०४, १९ । १३५, ७
प्रस्तरदानमद्धाते १०८ १
तेन प्रस्तरयोजनं १०८ २
चमसभक्षणं १४०, ७ ।
१४१, ८
कुशावेष्टनं १४९ २
सुब्रह्मण्यः १५ १३
अध्वर्य्युग्रहणं १०० २
ग्रहणमुद्गाता १०० ३
कुशादिकरणं १४७ १
तंभितुरीक्षणं १५१ ११
हविर्द्धानगमनं १५५ ६
प्रस्तुतिः ५०७ १३
स्तोभनं ५१० ३
गेयं साम ३३७ ९
तस्य कामं ३४० १७
कर्त्तव्यं कर्मं, अनादेशे ४२ १
भिन्नेषु भिन्नापत्तिः ४६ २
अन्तरासञ्चरः ४७ ३
आम्नानेन तरणं ४७ ४
दिक्कुनियमेन गमनं ४७ ५
पदान्ते ५०० १२
प्रस्थानीय—अनुमन्त्रणं ३५१ १
प्रागोकारात्—स्तोभः ४९० ११
प्रागोवायाः—स्तोभः ४९० ९
प्राश—भक्षभक्षणं ५९० २
मुखभावानामभिमर्षणं १९१ २२
प्रातःसवनं—साहस्रात् ३१४ ३
अवेक्षणविधिः २०० २
स्तवः १०७ २८

Digitized by Google

प्रकारान्तरेण	१०७	२८
प्रातरनुवाकः—	८१, १ । ८२, २	
अपाकरणं	३११	१८
तस्य लोभः	५०४	२
प्रायणीयादि—	७५२	३
प्रगाथः	७१७	५
तत्र गानं	५९	२०
प्रायश्चित्त—होमः	३४५	४
समाप्तौ क्रिया	३८१	७
प्राशित्र—निधानं	३४९	१५
आहारः	३५०	२६
आहरणमन्त्रः	३४८	२०
प्राशनं	३६५, ६ । ३४९, १३	
उपघ्राणं	३६५	७
आहरणस्थापनं	५९४	२०
समाप्ते कर्त्तव्यानि	७९	१४
प्रगाथकारगानं	७८	११
ब्रह्म—प्रजापत्योः	७४९	८
ब्रह्मसामकरणं	५७३	१४
	६९१	१३
बृहद्ब्रह्मसाम	७५३	८
आयतनीया	४५०	४
गतिकल्पः	३९८	८
धानञ्जप्यमतं	३९९	९
शाण्डिल्यमतं	३९९	१०
यजमानवाचनं	३९३	१२
प्रतिवाक्यं	३९३	१४
अनुमानं	३९४	१५
धेनुदानं	३५४	८
शाण्डिल्यमतं	३५४	९
सामगानं	३३९	१४
सञ्चरः	३४२	२८
वाग्यमनं	३४४	५
संवेशः	४०२	६
जपमन्त्रः	३४६	६
विशेषः	३३७	७
प्रतिहर्त्तृग्रहणं	१००	५
प्रवेशनं	१३६	१०
सदनोपस्थानं	१२६	२१
ब्रह्मभागनिधानं	३५०	१७
ब्रह्मभागप्राशनं	३५०	१८
ब्रह्मप्रस्तोत्रोः क्रिया	४०५	१९
दक्षिणा	६१३, २४ । ६५१, १४	
ब्रह्मप्रश्नः	६७४	११
ब्रह्मप्राप्तिः	७७६	१४
प्रवेशनं	१३६	१०
ग्रहणं यजमानेन	१०१	६
ब्रह्मणः संवेशः	३३७	७
अनुमन्त्रणं	३९४	१५
ब्रह्मत्वकथनं	४२५	१

Digitized by Google

अध्वर्त्वं सर्वेष्टीनां २५२ ४
शाण्डिल्यमतं २५३ ५
गौतममतं २५३ ६
धानञ्जप्यमतं २५३ ७
साकमेधेषु २६२ ११
वरुणप्रघासेषु २७१ १४
सौत्रामण्यां २७५ ११
ब्रह्मचारी—आक्रोशः २८६ १६
वाक्यं २८५ ११
क्रिया २८४, ६ । २८५, १२
पुंश्चल्योः क्रिया २८४ ६
भोजनद्रव्यं ५५४ ६
शाण्डिल्यमतं ५५४ १०
धानञ्जप्यमतं ५५४ ११
शाण्डिल्यायनमतं ५५४ १२
एषां धर्माणां स्थानं ५५५ १३
गौतममतं ५५५ १४
अनन्तरोत्थानं ५५५ १५
ब्रह्मोद्य—कथनं ६७३ ८
गायत्र्यां धानञ्जप्यः २५३ ७
गौतममतं २५३ ८
शाण्डिल्यमतं २५३ ६
ब्राह्मण—वाचनं २६६ १०
आच्छंसिप्रभृतीनां १२५ १८
ब्राह्मणप्रेषणं २६७ १७
ब्राह्मणसमादेशः ३८५ ५
गोदक्षिणा ५५७ २२
ब्राह्मणत्वाभ्यासः ६२४ ६
नामस्मरणं ६२५ ७
विधिः ६२८ २६
अधिकारः ३३८ १२
भक्ति—लोपः ४२० १४
सन्ततित्वं ४१७ ३
भक्षणं, भोजनं—
उद्गातुः चमसभक्षणं १३६ ४
भक्षणप्रकारः १४० ५
दधिघर्मभक्षणं १५६ १०
पूर्वनाराशंसस्य १७० १
उत्तरनाराशंसस्य १७० २
धानञ्जप्यमतं १७१ ३
दधिभक्षभक्षणं १३१ २३
षोड़शिग्रहस्य २०४ १८
चमसभक्षणं २०५ १६
तत्र मन्त्रः २०५ २०
ग्रहभक्षणं २०५ २१
अधिकयार्चा २०५ २२
गौतममतं २०६ २३
अन्येषां मतं २०६ २४
ऋत्विजो भोजनं २३८ ८

Digitized by Google

भोजनमन्त्रं २३८, ९ । ५५४, ९
मतभेदाः ५५४ १०, ११
तृतीयसवने विशेषः २३८ १०
भक्षणनिषेधः अनुष्टुप्-छन्दसा रात्रौ २०६ २५
भक्षणमन्त्रः सन्ध्यौ २० २७
गौतममतं २०७ २८
धानञ्जप्यमतं २०७ २९
अनुष्टुप्छन्दसा १०७ ३०
अच्छन्दोमन्त्रेण २०७ ३१
यथा सन्धौ तथा वा भक्षणं २०८ ३२
अपरिभक्षणं कर्म्म २०८ १
शाण्डिल्यमतं २०९ २
भोजने अन्यावलोकन-निषेधः २२० २३
भोजनं सर्व्वेषु नाराशं-सेषु २२० २४
भक्षणं अतिग्रा-ह्याणां २३८ ११
तस्य विशेषः २३९ १२
भक्षणमन्त्रः २३९ १३
भक्षणकालः २३९ १४
यज्ञान्तरे विशेषः २३९ १५
गवामयनादन्यत्राप्येते २३९ १६

ग्रहचमसादिभक्षणं २५२ ६
आश्विनग्रहभक्षणं २७५ १५
अभोजनेन मन्तु-मिच्छा ५९७ ४०
धानञ्जप्यमतं ५९८ ४१
भक्षाहरणे जपः २९० ८
भूयिष्ठसाम— ६९१ १५
मध्वादि—दानग्रहणे ४१५ २१
मधुपर्कस्य—विधिः २० १
तदाहरणद्रव्याणि २१ २
तस्य पानं २२ ३
तस्य पानमन्त्रः २२ ४
२२ ५-६
गौतममतं २२ ७
विशेषः २३ ८
शाखासंस्थं २३ ९
शेषदानं २३ १०
विशेषः २४ ११
मध्य—स्वरेण वा स्तवः १२२ ७
मन्त्रस्य नोत्सर्जनं १४४ १९
तत्र धानञ्जप्यमतं १४४ २०
मध्यन्दिन—आदित्यचरुः ४३८ ७
घर्म्मे सामगानं ५५ १०
मन्त्र—नियमः अभिषवत्रये २२३ ९
आदित्यचरुं ७ २

Digitized by Google

अन्तलक्षणं	१०	३
पाठकाले होतृस्पर्शनं	१८३	२०
नामविभागः	१९२	२३
पर्य्यायविभागः	४०६	३
अन्तनिर्द्देशः	४०६	४
पूर्वमन्त्रान्तः	४०६	५
मन्त्रविकल्पः	४०७	६
मन्त्रव्यत्यासः	२२४	१०
विशेषः पत्नविशेषे	२२४	११
विशेषः अभिप्लवे	२२४	१२
आपोनिनयनमन्त्रः	२३३	१५
मन्त्रान्तरं	२३३	१६
यजुरन्तरं	२३३	१७
सर्व्वमन्त्रैर्वा निनयनं	२३३	१८
गत्रानुमन्त्रणं	२३६	४
आसन्द्यारोहणे	२७३	९
गौतममतं	२७३	१०
धानञ्जप्यमतं	२७३	११
शाण्डिल्यमतं	२७४	१२
आहुतिमन्त्रः अभि-चारार्थं	११८	१०
धानञ्जप्यमतं	११९	११
मन्त्रनियमः, अभि-प्लवचये	२२३, ९। २२४,	१२
मन्त्रगानं त्रिधा	५९६	३५
अवेक्षया मन्त्रस्यान्तं	१८०	८
केषाञ्चिन्मतं	१८०	९
पूर्व्वमन्त्रान्तनियमः	१८०	१०
मन्त्रप्रयोगनियमः	७	२
अनादिष्टमन्त्रः	११	५
एकश्रुतिविधानमन्त्रः	१०	४
विशाखग्रहणमन्त्रः	७१	१०
मन्त्राध्यूहनं	९४	११
परिवर्त्तनं स्तोमयोगे	११५	१
तत्र धानञ्जप्यः	११५	२
शाण्डिल्यमतं	११६	३
यजमानवाचने	११६	५
मार्जनमन्त्रः चात्वाले	१२३	११
जपमन्त्रः सर्व्वानी-क्षमानस्य	१३०	८
उपवेशनगमनयोः	१३५	६
चमसाप्यायनस्य	१४१	९
नाराशंसे पितृशब्दस्य संहरणमन्त्रः	१४२	१५
मन्त्रस्य नोत्सर्जनं	१४४	१९
तत्र धानञ्जप्यमतं	१४४	२०
मन्त्रस्यानुसञ्जनं	१४४	२१
दधिघर्म्म भक्षणमन्त्रः	१५६	१०
सर्व्वदक्षिणाजपमन्त्रः	१५७	१३
मन्त्रे ऊहादिकरणं	१५९	१९

Digitized by Google

अजातिरिक्त मिथुन-प्रतिग्रहे जपमन्त्रः	१५८	१८
मन्त्रे अश्वनामविभागः	१६२	२०
रथादीनामप्रतिग्रहे मन्त्रः	१६७	२१
तत्र विकल्पः	१६७	२२
वासप्रतिग्रहमन्त्रः	१६८	२३
चर्मण्यवत्ते मन्त्रोत्-क्षेपः	१६८	२४
सोम्यचरोरवेक्षणमन्त्रस्य अन्तोपदेशः	१७९	७
	१८०	८
तत्र कौषीतकिमतं	१८०	९
पूर्व्वमन्त्रान्तस्य नियमः	१८०	१०
अभ्यासे जपमन्त्रः	१८२	१८
तत्र मतभेदाः	१८२	१९
मन्त्रपाठकाले होतृस्प-र्शनं	१८३	२०
सोमविमोचनमन्त्रः	१८४	१
आदित्योपस्थानमन्त्रः	१८७	७
उपवेशन स्पर्शनजप-मन्त्रः	१९०	१७
पाण्डुपशाखामन्त्रः	१९०	१८
समिदाधानमन्त्रः	१९४	१२
भक्षणमन्त्रः सर्व्वो	२०६	२७
तत्र गौतममतं	२०७	२८
धानञ्जय्य शाण्डिल्य-मतं	२०७	२९
जपमन्त्रः	१५९	१८
ग्रहभक्षणं	२०५	२१
अनुमन्त्रणं यूपस्य	७२	१
गवानुमन्त्रणं	२३६	३
तस्य मन्त्रान्तरं	२३६	४
उभयमन्त्रेणवा	२३६	५
राजानुमन्त्रणं	२६५	६
अन्यानुमन्त्रणं	८५९	१६
सर्व्वैः स्तोत्रानुमन्त्रणं	४१३	७
धानञ्जय्यमतं	४०७	८
मानसस्तोत्रानुमन्त्रणं	४०८	९
इतरस्तोत्रानुमन्त्रणं	४०८	१०
सोमातिरेकेऽनुमन्त्रणं	४०८	११
अनुमन्त्रणविकल्पः	४०८	१२
मानसादन्यानुमन्त्रणं	४०९	१३
सर्व्वानुमन्त्रणं	४०९	१४
अनुमन्त्रणलोपः	४०९	१५
उपमन्त्रणं—		
वीणादयोपमन्त्रणं	२८०	४
अपघाटिलोपमन्त्रणं	२८१	८
मासवदन्यानुमन्त्रणं	४०९	१३

Digitized by Google

मासस्तोत्रानुमन्त्रणं ४०८ ६
ग्रहस्य भक्षणं २०५ २१
मन्द्र—स्वरमाश्रित्य स्तवः १२१ ६
मरुत्स्तोम—यागः ६३६ २५
तस्य दक्षिणा ६३६ २६
धानञ्जय्यमतं ६३६ २७
महानानाम्नि— ७२१ ३
गौतमिवाक्षिमतं ७२२ ४
महावीर—सम्भरणं ३८१ ६
महावीरपरिग्रहे वशिष्ठ-
मतं ६२ ३२
महाव्याहृति—ध्यानं १७२ ७
रथन्तरे ऋचः १७२ ८
तत्र मतभेदाः १७३ ६-१०
महेन्द्रायनं— ७५० १६
मानसं—अङ्गं ६६८ ४
अनङ्गं ६६६ ७
मानस—स्तवादि २५१ १
मानसचिन्ता ६८६ १
मानसाग्निष्टोमः ६६७ २
मानसावयनः ६६८ ३
मारुते—पद्ममादिः ४८७ ११
मार्जालीय—प्रदक्षिणं २८६ १८
उपस्थानं १२५ १६
प्रदक्षिणं २८६ १८
मास—नियमः ७१५, १८। ६७८, ६
मासान्ते सवनं ३२३ १४
मिथुन—प्रतिग्रहः १५८ १७
मुञ्ज—प्रतिनिधिः २७१ ३
मुमूर्षु—परीक्षा २१६ ७
तेषां दीक्षानिषेधः २१६ ८
मुसल—स्थापनं ५६५ ३१
मृगतीर्थं— १५३ १५
मृगतीर्थेन निष्क्राम्य प्राच्या-
परासदेगमनं १५३ १६
आग्नेन निष्क्राम्य
गमनं १५३ १७
मृगतीर्थनामकथनं १५३ १५
मृते—दाहनियमः २२२ ५
मृत्तिकासम्भरणं ३६२ १४
मैत्रावरुणधिष्ण्योपस्थानं ११५ १७
यजनं—पृथक् ५५० २७
अमावस्यायजनं ७४४ ४
यथाकामयजनं ६४० ३२
साम्राज्येन यजनं ७६३ १०
शाण्डिल्यायनमतं ७६३ ११
यजनीय—नियमः ६३० ७
अहनि प्रसवः ७५३ ६
यजमान—लक्षणं ९४ ८
तेन ब्रह्मग्रहणं १०९ ६

सोमस्पर्शनं	१०१	७
आज्यस्पर्शनं	१०१	८
यजमानवाचनं	३५१, २२ ।	
३०, ११।१५२, १२।२३०, ४		
—प्रस्तरे	१११	१३
मन्त्रपरिवर्त्तनं	११६	५
आवर्त्तिस्तोत्रेषु	१५२	१२
यजमानाक्रानं	१११	१४
यजमानोपक्रामं	१३२	१५
	३९०	७
यजमानप्रेरणं	१७५	१५
यजमानोपासनं	१७८	२
यजमानवाचनहोमः	२३१	११
तस्य कर्त्तव्यता	२५५	१७
यजमानप्रश्नः	६७५	१३
यजमानामन्त्रणं	२३०	४
यजमाननामग्रहणं	३१	१८
अन्येषां यथा ज्येष्ठं	३२	१९
सुत्यादेशसमापनं	३२	२०
यजमानोनिधनमनु-		
ब्रूयात्	५६	१२
यजमानस्योपवेशन-		
नियमः	७७	८
यजमानकर्त्तव्यता	२५५	१७
मूर्द्धाभिमर्शनं	३०६	१७
ब्रह्मग्रहणं	१०१	६
सोमस्पर्शनं	१०१	७
यजमानवाक्यं	६६९,	१९ ।
	६७०,	२१
यजुः—वेद्याक्रमणे	३९७	२
यजुर्जपनं	१२७	२६
शाण्डिल्यमतं	१२७	२७
यजुषो—लक्षणं	११	५
उपवेशनं ३९३, ६ । ३८८,		१
शाण्डिल्यमतं	३९४	७
धानञ्जप्यमतं	३९४	८
यज्ञ—पुच्छं	६४४	४
यज्ञकालनियमः	५४३	१
यज्ञाङ्गसम्पर्कः	२५	१५
यज्ञपात्रकल्पनं	५९३	१७
यज्ञशेषानुभवः	४११	४
यज्ञसारथिगानं	६३	४०
अभिष्टुत्प्रकरणं	३४	१
अग्निष्टोमः	६१६	११
मानसः	६९७	२
षष्ठमहः	३२१	१०
अश्वमेधः	६६५	१-२
पतन्तकः	६९८	६
यज्ञायज्ञीय—गानं	५०	१४
तत्र मुखनिरूपणं	५०	१४

तत्र प्रकारान्तरं	५१	१५
वृहतीव्यतिहारः	३१४	२
यज्ञोपवीतिनो—जपः	२१४	१
यथाकाम—दीक्षा	६८८	६
धानञ्जय्यमतं	६८९	७
गौतममतं	६८९	८
याथाकाम्यं ७०१, १०।७८०, १४		
शाण्डिल्यमतं	७८१	१५
एकेषां मतं	७८१	१६
यथाम्नायकरण—	७८१	१७
यागः—पशुबन्धयागः	७८३	१०
इष्टियागः	५८२	६
मरुत्स्तोमयागः	६३९	२५
तस्य दक्षिणा	६३९	२६
धानञ्जय्यमतं	६३९	२७
इन्द्रस्तुत्यागः	५८६	२
तस्य दक्षिणा	५८७	३
तीव्रसुत्यागः	६०६	७
शाण्डिल्यमतं	६०६	८
धानञ्जय्यमतं	६०७	९
तौरेश्च यागः	७७७	१
गौतममतं	७७७	२
सर्वव्रात्यानां	५७७	२
अष्टाकपालयागः	७७४	४
यागकालः	६८५	१३
तस्योपसदः	६८५	१४
नियमः जीवति	५९७	३९
अहीनः	६९०	१२
विघनयागः	६४६	३३
पशुयागः	७१९	९
औपसदे	६३४	३
तस्य दक्षिणा	६३४	४
स्तोमयागः	६३४	५
तस्य दक्षिणा	६३४	६
मतभेदाः	३५	७
पशुमद्यागः	३६१	९
गोसवयागः	६३८	२२
युग्मायुक्—संहारः	४४८	२९
युग्मायुग्म—नियमः	४४४	१६
यूप—स्थानकर्षणं	७५९	१५
अनुमन्त्रणं	७१	१
उच्छ्रायणमन्त्रः	७३	२
प्रकारान्तरं	७५	७
उद्गातुरुपवेशननियमः	७६	७
यजमानस्योपवेशनं	७६	८
योगक्षेम—कल्पनं	५८९	१०
रथं—अश्वरथदानं	१६०	२०
अश्वसंस्कारः	१६१,	२१-२४
रथशिरआलभ्य जपः	१६३	१
चर्मस्थ रथाङ्गं	१६३	२

Digitized by Google

अश्विमयरथ्यं	१६३	३
लौहरथ्यं	१६३	४
हिरण्मयरथ्यं	१६३	५
दक्षिणचक्रालम्भनं	१६४, ६ ।	
	६६४, ६ ।	
अधिष्ठानालम्भनं	१६४	७
उत्तरचक्रालम्भनं	१६४	८
चक्रयोः समार्ज्जनं	१६४	६
आरोहणे अनुमतिः	२६५	१०
दक्षिणपादेनारोहनं	१६५	१०
आरूह्यजपः	१६५	११
सव्यरश्म्या यमनं	१६५	१२
दक्षिणरश्म्या यमनं	१६५	१३
गौतममतं	१६५	१४
धानञ्जप्यमतं	१६६	१५
रथवेगे जपः	४१३	१४
अवरोहजपः	६१६	१
तत्र सूत्राधिकारः	६१७	१
अकरणे विधिः	१६६	१६
रथागमने गानं	४१३	१६
रथप्रतिग्रहः	१६७	२०
अविप्रतिग्रहे मन्त्रः	१६७	२१
तत्र विकल्पः	१६७	२२
रथोद्गते गानं	४१२	१५
तिथिनिर्णयः	६१८	६
रथन्तर—बृहती	३१०	१५
विकल्पनं	४६	१०
गाने मुखनिरूपनं	५०	१२
उत्तमरथन्तरवर्णाः	११०	१०
ऋचो ध्यानं	१७२	८
धानञ्जप्यमतं	१७३	६
शाण्डिल्यमतं	१७३	१०
धर्मनिवृत्तिः	१७५	१६
गौतममतं	१७६	१७
धानञ्जप्यमतं	१७६	१८
शाण्डिल्यमतं	१७६	१६
स्थविरगौतममतं	१७७	२०
पराचीषु	५७२	१२
गौतममतं	५७२	१३
रथन्तरपृष्ठः	७४८	५
सम्मिलनकारणं	१७२	११
रथन्तरपृष्ठं समूढ़ं	३०४	२३
उत्तरे एकर्चाः	३०७	६
गौतममतं	३०८	६
धानञ्जप्यमतं	३०८	१०
शाण्डिल्यायनमतं	३०८	१०
बृहतीार्थत्वासः	२०४	२४
रथन्तराभावः	२६७	६
अथ एकर्चाः	३०७	६
राथन्तरीप्रतिपत्	३१०	१४

Digitized by Google

रथन्तरं ध्यायेत्	१७४	१३
ध्यानप्रकारः	१७४	१४
धर्मनिवृत्तिः	१७५	१६
गौतममतं	१७६	१७
धानञ्जप्यमतं	१७६	१८
शाण्डिल्यमतं	१७६	१९
स्थविरगौतममतं	१७७	२०
रथन्तरकरणं	५७१	९
रराट्यालम्भनं—	८४	९
राजा—वस्य सन्नहनं	२६३	१
रथानुगमनं	२६३	२
अन्येषां सन्नहनं	२६३	३
दक्षिणेन गमनं	२६३	४
उपवेशनं	२६४	५
वर्मबन्धनं	२६४	६
वर्म्मै वक्तव्य वाक्यं	२६४	७
इषुधारणं	२६५	८
अनुमन्त्रणं	२६५	९
रथारोहणे अनुमतिः	२६५	१०
चर्मबन्धनं	२६५	११
तं प्रति उद्गातुर्वाक्यं	२६६	१२
चर्मणि इषुक्षेपः	२६६	१३
तृतीयेषुवेधः	२६६	१४
चतुर्थेषुक्षेपः	२६६	१५
चर्माद्यपनयनं	२६७	१६

राज्ञोवैश्यादेशः	९४	१२
राजयमानत्वं	६२२	२२
राजनि मन्त्राध्यूहनं	९४	११
राट्यज्ञः—वृन्दानां	६३३	१
रुक्म—सौवर्णं	६०५	३
लक्षणं—		
मन्त्रनामादिलक्षणं	७	२
अन्तलक्षणं	१०	३
यजमानलक्षणं	२४	८
देवयजनलक्षणं	१६, १४, १५। १३, १६-१८। १९, १४।	
यजुषो लक्षणं	११	५
ऋचो लक्षणं	१२	६
प्रस्तावलक्षणं	५००	११
लाङ्गलीयायूपः—	५६१	६
लिङ्ग—ग्रहणमन्त्रार्थं	६५४	२२
लिङ्गात्कर्त्तव्यता	५८	१६
लोहितोत्पादनं—	४७४	१७
वडवा—दर्शनं	६७०	२०
यजमानवाक्यं	६७०	२१
वत्सापाकरणं—	७५५	२
धानञ्जप्यमतं	७५६	३
वत्सतर्यालम्भनं—	६८४	११
वर—प्रार्थनं	२५३	१०
वपन—प्रवासितं कर्म्म	३५८	१

वर्गः—चतुर्विंशति ६३६ १२
वर्गोत्तमे क्रिया ७५२ ५
सम्वत्सरे पृथक् ७५२ ६
अपवर्गः ७४५ ८
वर्त्तनं—आनुपूर्व्येण ७५८ ११
वलाद्यं—निर्वचनं ५८१ १६
वशिष्ठ—निवहोद्दनं २६० १२
वशिष्ठशुनकानां—महावीर
परिग्रहे ६२ २२
वषट्कारिणः— ६४६ १२
वसनदशा—प्रमाणं ५८२ २१
वसनदशासंख्या ५८३ २२
वसतीवरी—परिहरणं ४०१ ३
वहिर्वेदि—कर्म ५५० २४
वर्णा सम्भवः २८६ १७
स्थानासनवर्ज्जनं २२१ १८
वहिर्वेदिदेशः १५२ १३
रथादिवहनं २२८ १
वहिष्पवमानं—६१६, ७। ६६८, १७
धानञ्जप्यमतं ६१६ ८
वहिष्पवमानजपः ८८ १८
ऋग्जपः ११८ ८
वहिष्पवमाने विशेषः १२१ ३
गौतममतं १२१ ४
धानञ्जप्यमतं १२१ ५
आद्यन्तायोः स्तवः १२१ ३
विकल्पः ६१६ ८
आद्यवहिष्पवमानं ७०३ १७
तस्य विधिः ११७ ११८ पृः
गमनं ४०८ १६
वाक्—ओङ्कारसमुच्चयः ६५६ ५
वाक्—यमनं २५४ १४
४१०, १। ६८, २८
धानञ्जप्यमतं २५५ १५
शाण्डिल्यमतं २५५ १६
अकृतशौचानां,
अप उपस्पर्शनात् १५३ १४
सचिनां २१८ १३
तदनन्तरं विचक्षणवाक्य
भाषणं २१८ १४
अभिवादन प्रतिषेधः २१८ १५
वाग्यमनकालः ३४४ २
४०३ १३
अन्यथा वाग्यमनं ३४४, ३।
४०३, १२
तस्य कालान्तरं १०३ १४
तस्यापरः कालः ४०४ १५
अनुवचने वागयमनं ४१० २
वाग्यमननिवृत्तिः ४११ ३
वाग्यमनराजरक्षणं ४११ ५

Digitized by Google

तयोः क्रमः	४११	६
अहीने तन्त्रसंख्यता	४११	७
वाक्—विसर्जनं	८८	३१
बहुभाषणनिषेधः	२१७	७
वाग्यमनादि	२५४	१४
धानञ्जप्यमतं	२५५	१५
तत्र शाण्डिल्यमतं	२५५	१६
वाजपेय—विधानं	६०८	१
दीक्षाभेदः	६०६	२
वाजपेयदक्षिणा	६१२	२६
वाजपेयोत्तरविधिः	६०६	६
श्यामकायनमतं	६१०	७
कुरुवाजपेयः	६१२	१८
वाजपेयस्थानं	६१०	६
निरुक्तमर्थं	४१२	८
सामस्तोमयोगः	१४५	२३
वाजिन—भक्षणं	३५६	१६
मन्त्रविकल्पः	३५७	१७
उभयमन्त्रेण वा	३५७	१८
वाणस्य—अवयवद्रव्य निरूपणं	२७५	१५
पिधानद्रव्यनिरूपणं	२७६	१
तन्त्रीबन्धनं	२७६	२
शाण्डिल्यमतं	२७७	३
तन्त्र्या उत्क्षेपणं	२७७	४

शिथिलतन्त्र्या आयती-करणं	२७८	७
अभिमर्शनं	२७८	५
प्रोक्षणं	२७६	६
वेतसशाखयावादनं	२७८	७
वाद—मार्गं	६६६	६
वापन—निषेधः	६२८	२५
वामदेव्य—स्तवे ध्यानं	१७७	१
गानं पत्नीशालाप्रवेशे	५६	१३
वायोः—अयनं	७४६	६
वारवन्तीय—पृष्ठं	६४७	१६
धेनुसंवासः	२३५	१
वार्त्तुवया—स्तोभः	४६०	१२
वार्षाहरस—सामगानं	५५	७
वार्हत—आहरणं	५७२	११
वाजजित्	६४५	१४
वार्हदगिरादिः	६८५	१३
वावाता—संज्ञा	६७१	१
वाश्र—गानं	६५	४५
वास—प्रतिग्रहमन्त्रः	१६८	२३
वास—स्थाननियमः	५५३	८
विघन—यागः	६४६	३३
विडायतनीया—वर्जनं	४५१	७
वित्तानयनं,—	६२१	१४
विहदविहद्धिशेषः—	६५१	१२

Digitized by Google

विधिः—
नियमार्थविधिः ७०१ ११
उपवेशनविधिः ३९८ ४
पितृयज्ञविधिः ७४२ १०
प्रसर्पणविधिः ६२४ ५
सर्व्वस्तोत्रविधिः १०५ २३
उच्छिष्टदानेविधिः १९६ १६
अवेक्षणविधिः २०० २
सर्व्वक्रतुविधिः १९६ १८
द्रप्सस्कन्नविधिः ४३१ १
उत्तरपूर्व्वपक्षयोः ६३२ १२
अनादेशे उपायनिधन-
विधिः ५१८ ६
सांवत्सरिक सत्रायां
विधिः ७१५ २०
सान्निधौविधिः ४९ ९
सुत्यायां अभिसारथिगान-
विधिः ३२ ३९
गायत्रगानविधिः ७७ १०
बिम्बरूपगाने ७८ १३
उद्गातुर्युगपत् कर्म्मविधिः
८१ १
दशापवित्रप्राशने ८९ २४-२५
ग्राव्णो योजनविधिः ९० १
ग्राव्णः स्थापनविधिः ९१ २
कार्ष्णविधिः ९२ ८
सर्व्वस्तोत्रस्य १०५ २३
उपस्थाने १२८ २
आसनोपवेशने १३६ ८
आशने विधिः १३६ ९
वहिष्पवमानस्य११७ ११८ पृ०
चमसभक्षणे १२८ १४२ पृ०
अश्वसंस्कारे १६० २६२
रथचक्रसंमार्ज्जनप्रभृतीनां
कर्मणां अकरणे १६६ १६
हिरण्यस्य औदुम्बर्य्यांश्लेषे
विधिः १६८ २५
विकल्पविधिः १६८ २६
उद्गीथाक्षरध्याने १७४ १३
नामग्रहणविधिः १८५-६
यथाज्येष्ठं नामग्रहणं १८५ ३
अजातपुत्रे विधिः १८६ ४
सामान्यतोनामग्रहणे १८६ ५
उच्छिष्टदाने विधिः१९६ १६
अर्थानुवादः १९६ १७
अवेक्षणविधिः प्रातः
सवने २०९ २
अग्निप्रणयनविधिः २३३ १७
अग्न्याधेयस्यान्ते २५८ १३
अपूर्व्वविधेः कारणं७०० ९

अविद्यमाने	६९८	११
आवर्त्तिगतविधिः	४२०	१५
धानञ्जप्यमतं	४२०	१६
श्येनस्यविधिः	५६९	१
शाण्डिल्यमतं	५७०	२
सर्व्वसवनविधिः	६०७	११
आर्भवे कर्त्तव्ये	४३६	२५
उपवेशनविधिः	३६५	४
एकत्रिकविधिः	५७४	१८
गौतममतं	५७४	१९
एकषष्टिरात्रे विधानं	७१३	८
पुरोडाशविधिः	६८२	४
सर्वस्वारविधिः	५८९	१
सत्रविधिः	६८७	१
जघन्यविधानं	६५७	७
अषोडशिकविधिः	७२७	१४
तत्र मतभेदाः	७२७	१५ । ७२८ १६, १९ । ७२९ २०
अवेष्ट्याविधिः प्रातः सवने	२००	२
विपथ—निर्वचनं	५८०	९
शाण्डिल्यमतं	५८०	१०
धानञ्जप्यमतं	५८०	११
गौतममतं	५८१	१३
धानञ्जप्यमते विशेषः	५८१	१४
विपर्य्यासः—	७२१	२
विभाग्य—धर्म्मः	५०९	२३
पदस्तोभः	५११	१०
विराजि—दशवर्गः	६३३	२
विराडुपपत्तिः	६९९	८
विशाख—ग्रहणमन्त्रः	७१	१०
विश्वजितं—आयुषं	[illegible]१८	१२
विश्वजिच्छिल्पः	५६७	१०
शाण्डिल्यमतं	५६७	११
दक्षिणा	५६७	१३
धानञ्जप्यमतं	५६८	१४
स्तोमः	४३७	१
विकारस्थानं	५३७	२
अतिरात्रः	७६	७
पत्नीशाला	५४९	२२
सर्वं धर्म्माः	२४०	२०
आचार्य्यमतं	२४१	२२
विश्वदेवं—अयनं	७५०	१४
विश्वरूप—गानं	७५	६
प्रत्याख्यानं	८५	५
विषम—निरूपणं	४४५	२१
विषुवन्तः—	७५३	७
बहिः स्तवनं	३११	१९
विष्टाव—संज्ञाः	४४२	६
विष्टावपर्य्यायस्थानं	४५२	१६

Digitized by Google

अभावे पर्य्यायाः	४४२	७
विस्तारविधानं		
प्रथमं	१५०	६
द्वितीयं	१५०	७
तृतीयं	१५०	८
विस्ताव पर्य्याययोः संल- मनं	१५१	९
हिंकाविस्तावाः	४ ५	४
अध्याभावात्	४४३	१०
विस्तुति—विधानं	४२३	१
पथ्याविस्तुतयः	४२३	२
विस्तुतिप्रयोगः	४२३	३
तत्रैकेषां मतं	४२४	४
संहारादिषु विशेषः	४२४	५
विस्तुत्या अपवादः	४२४	६
विस्तुतिव्यत्यासः	४२४	७
पूर्वविस्तुतिकर्त्तव्यता	४२५	८
विस्तुतिप्रयोगः	४२५	९
शाण्डिल्यमतं	४२५	१०
शाण्डिल्यायनमतं	४२६	११
उभयोर्मतं	४२६	१२
धानञ्जप्यमतं	४२६	१३
स्तोत्रविन्यासः	४२७	१४
समाप्तौ क्रिया	४२७	१५
शाण्डिल्यमतं	४२७	१६
धानञ्जप्यमतं	४२७	१७
द्वादशाहसामविस्तुतिः	४२८	१८
उत्तमाविस्तुतिः	४२८	२०
द्विप्रकारः प्रयोगः	४१८	२१
प्रयोगयोः संज्ञा	४२९	२२
तथाविधानं	४२९	२३
उत्तरविस्तुतिः	४२९	२५
वीणा—अवयवकथनं	२७९	१
दुन्दुभि प्रतिमन्त्रणं	२८०	२
गौतमशाण्डिल्य धान- ञ्जप्यमतं	२८०	३
दयोरुपमन्त्रणं	२८०	४
पिच्छोरयोर्वादनं	२८०	५
उपमुखवादनं	२८१	६
वृक्षदानं—	५९४	२५
वृत्तिः—अनुष्टुभां	५४७	१३
अन्यतराद्गुपायाः	५४७	१४
वृषलस्य—उपवेशनं	२८३	२
वाचनं	२८३	३
सर्व्वसारादौ	४३९	११
वृहती—छयाम्नानं	७१९	११
वृहतीविधानं	७२१	१
राथन्तरी	३१०	१५
सामविशेषविधिः	४५६	५
अन्यत्रापि तथा	४५६	६

Digitized by Google

बृहती—अनुपारम्भणा	२०६	१
बृहस्पति—सवः	५८७	४
सवतुल्यता	६३८	२३
दक्षिणा ६३९, २४।५८७,		५
बेधाक्रमण—यजुः	३९७	२
तूष्णीं वेधाक्रमणं	३९७	३
वैदन्विराजादयः—	६८१	१
तस्य दीक्षोपसदः	६८१	२
वैदन्वतं—	४८७	१३
वैयाघ्राभीषवौ—	२४४	३०-३१
अपरः कल्पः	२४४	३१
वैश्वदेवादि—क्रिया	५९८	४-५
दक्षिणा	५९९	४८
वैश्वस्तोमः—	६०५	५
दक्षिणा	६०३	६
व्यष्टका—	६३१	८
व्याहृति—विधानं	१७२	७
व्युष्टि—द्विरात्रं	६३०	५
व्यूढछन्दोमः—	७०१	१२
व्यूढसमूढौ—	७०१	१३
दशरात्रवत्	७०२	१४
तत्र हेतुः	७०२	१५
हेत्वन्तरं	७०२	१६
व्यूहनं—दैर्घ्यं	५२३	११
व्रत—कथनं	७७१	१०
अहोरात्रयोः अश्विनोस्व	६२	३४
व्रतविकल्पः	६१५	५
वयो विशेषे व्रतं	६१५	३
लामकायनमतं	६१५	४
व्रतात् परं मानसं	३१८	१५
व्रात्य—स्तवनं		
इतरव्रात्यस्तवनानि	५८२	२०
व्रात्यानां यागः	५७८	३
व्रात्यस्तोमादेराभंवः	४३९	८
शाण्डिल्यमतं	४३९	९
व्रात्यस्तोमविधिः	५७६	१
व्रात्यधनदानं	५८४	२८
व्रात्येन व्यवहारः	५८५	३०
अमावस्यायां विशेषः	३३७	७
शकल—प्रक्षेपः, आहवनीये	१८९	१४
शौचिवृक्षिमतं	१९०	१५
शङ्काहत—विधानं	२९६	५
अहर्विकल्पनं	२९६	६
कर्तव्यविवेचनं	२९७	७
शम्याप्राशनं— ७५७, ८ । ७७४,		५
शामित्रकरणं	७५८	९
शेषप्राशनं	६६३	१२
शबलि—होमः ६६०, १ । ६६२,		१०
शाण्डिल्यमतं	६६०	२

धानञ्जप्यमतं	६६०	३
शबलीविधानं	६६१	४
शान्ति—क्रिया	६६४	२०
शार्कर—वर्णः	७१२	४
शिपि—विष्टवती	६१६	१०
शूलगव—क्रिया	३२६	४
श्रुक्—स्थापनं	६६३	१३
शाण्डिल्यायनमतं	६६३	१४
संज्ञा—		
पंक्तिसंज्ञा	५४०	३
परिवर्त्तिसंज्ञा	६७१	२
आयतनीया संज्ञा	४५१	८
विष्टावसंज्ञा	४४२	६
वावातासंज्ञा	६७१	१
अनुक्रीसंज्ञा	५६६	५
धानञ्जप्यमतं	५६६	६
तन्निर्व्वचनं	५६६	७
अनुष्टुपसंज्ञा	५३८	१२
अर्ह्निन्यसंज्ञा	६२०	११
आवापस्थानसंज्ञा	४४१	२
परिचरासंज्ञा	४४१	३
जगतीसंज्ञा	४३८	९
त्रिष्टुप्संज्ञा	५३७	५
संवत्सरः—सौरः	३२०	७
संवत्सरसन्न्यासः	२६४	२२
संवत्सरप्रतिनिधिः	२६४	२३
संवत्सरक्रिया	६६४	४७
संवत्सराधिकरणं	७११	१
संवत्सराग्निः	७७२	१२
संवत्सरसमाप्तिः	७८१	१८
संसवः—		
असंसवप्रकारः	१०३	१२
अभावः स्थानविप्रेषे	१०३	१३
तत्र शेषाश्विन्मतं	१०३	१४
सत्वरः—		
अर्द्धसमाप्ते सवने	१७८	१६
सदसि सत्वरः सिद्धः	१७८	१७
सतोबृहती—करणं	७१८	८
	७२४	१२
सतोबृहत्युपपत्तिः	७२६	४
सत्र—विधिः	६८७	१
सर्वसत्रसामान्यविधिः	२१६	५
सत्रेषु सर्वेषामुपक्रान्तं	१११	१२
सत्रादन्यत्र उपक्रान्तं	१२२	१४
सत्रस्पर्द्धिगानविधिः	६४	४१
सर्वसत्रेषु नियमः	७३५	६
गौतममतं	७३५	७
धानञ्जप्यमतं	७३६	८
उभयोर्विभिन्नत्वं	७३६	९
सर्पसत्रं	७८०	११

Digitized by Google

अहरहः सर्वं ६४ ४१

संविशो—निद्राकालः २२२ ४

वस्त्रपरिधानं २९२ १५

आदर्शादिदर्शनं २१६ ६

उत्थापनं अवभृथात् २९२ १३

सदः—प्रवेशः २५१, ११ । २७०, ५

४१४, २० । ६०४, १७

तस्य दक्षिणा ६०४ १८

सदस उपस्थानं २६२ १९

शून्यत्वनिषेधः १३७ १३

सदस्य—सदनोपस्थानं १२८ ६

सोमराजाभिमर्शनं ८५ ११

तत्र सर्वाभिमर्शनं ८५ १२

दधिभक्षान्तं ११४ १४

दधिभक्षतोनिवर्त्तनं १३७ १५

समर्हनं— २६२ १

राजसमर्हनं २६२ ९

तस्य रथानुगमनं २६३ २

अन्येषां समर्हनं २६२ २१

सन्तनि—सामविधानं ४१६ १

भक्षिणोपि सन्तनित्वं ४१७ ३

सन्तनिविश्लेषः ४१७ ४

सन्तनित्वोपपादनं ४१९ ८

उपपादनान्तरं ४१९ ९

सन्तनिगानविधिः ४१८ ६

सन्तनिनः प्रतिहाराः ४९७ १

सन्तनिकर्त्तव्यता ७१३ ६

सन्दंश—वधः ६४१ ३७

तेनाभिचारः ६४२ ३८

तयोर्व्यत्यासः ६४२ ३९

सम—नियमाः ४४५ २०

समात् समकरणं ४५० ५

समप्रयोगः ७२७ ४

सममुख—धारणं १०५ २२

समाधि—करणं ७५६ ४

समाधिकर्त्तव्यता ५१५ ३०

धानञ्जप्यमतं ५१५ ३१

शाण्डिल्यायनमतं ५१५ ३२

समाम्नानकरणं—

चतुर्दश्यां १४७ २८

समिध्—आधानं ६२८, २३ ।

३५२, ३

समिदाधानमन्त्रः १९४ १२

सम्बन्ध—करणं ६५३ २१

सरस्वत्या उद्धारः ७६७ ११

गौतममतं ७६७ १२

धानञ्जप्यमतं ७६७ १३

शाण्डिल्यमतं ७६७ १४

सवनं—

सर्वसवनविधिः ६०७ ११

Digitized by Google

अर्द्धसमाप्ते सञ्चरः	१७८	१६
ग्रहयावेक्षणे	२००	३
पश्चात् भोजनं	१२२	८
प्रातः सवनं	२००	२
उत्तरसवनं	२००	३
उपांशुसवनकरणं	११४	१३
सहस्रसाध्यः—	७५४	११
गौचिवृद्धिमतं	७५४	१२
तस्यायनविकल्पः	७५४	१३
साकमेधः—	७४५	८
साकमेधेषु ब्रह्मत्वं	३११	२६
साम—विधानं	४२८	३०
होत्रकसामविधानं	४२९	२६
मध्यमे त्रिधानं	४३०	२७
तृतीये चतुर्थे	४३०	२८
उत्तरे विधानं	४३०	२९
गौतममतं	४३०	३०
धानञ्जप्यमतं	४३०	३१
अन्तःसामनिधानं	५१७	५
सामतृचः	४३५	२४
समयपरिवर्त्तनं	२९७	८
साम्नो निवृत्तं	५७८	५
सामनिषेधः	६८३	४
भूयिष्ठसाम	६९१	१५
षोड़शिसाम	६९२	२
स्वरसामविवरणं	३१०	१२
सामगानं	७७८	७
सामान्तिकनिधनं	५१०	१६
गौतममतं	५२०	१७
धानञ्जप्यमतं	५२०	१८
कुत्सानां मतं	५२०	१९
सामसमाप्तिः	४१८	११
सामराजस्य चतुरन्तरः	४८८	१०
सारस्वतानि—	७५५	१
सारस्वतविधानं	७७१	८
सावित्र्य—इष्टयः	६६७	१०
साहस्रोत्तमे—क्रिया	४१२	८
सुत्यानन्तरकर्म—	७४२	९
सुत्यादेशात् पूर्वं कर्म	२१	१७
सुत्याहनि अद्येति	२९	२
तत्र गौतममतं	२९	३
तत्र धानञ्जप्यमतं	२९	४
तत्रान्येषां मतं	२९	५
सुब्रह्मण्या—एता आग्नेयी	४०	२०
सुब्रह्मण्योपक्रानं	३०	१२
उपहवव्याख्यानं	३०	१३
उपक्रानानन्तरकर्त्तव्यं	३१	१४
उपहवोर्द्धकर्त्तव्यं	३१	१६
सुरासेकोपस्थानं—	३७५	१४

सूर्प—दानं ५६५ ३२
सूर्य्यस्य—अयनं ७५० १५
सुहृत्—प्रवेशः ६११ ६
सोम—यागः ७१६ ८
क्रयानन्तरं कर्म २५ १७
अप्राप्तौ देशनियमः ८५ १३
अभिषवपर्य्यन्तं २८४ २४
चमसदक्षिणा ४१५ २२
सोमविलम्भनं ३८६ ७
सोमाभिमर्शनं ३८६ ८
सोमसंस्थाक्रमः ३७६ २४
सोमसंस्थासुअक्षतं ३७६ १
सोमक्रयणं ५५६, १६।
७४१, ७
क्रयणे तूष्णीम्भावः ३८२ ८
क्रयणे गमनं ३८२ ६
क्रयणविशेषः ५६२ ६
आगमननियमः ३८३ १०
वहनाधानं ३८३ ११
पश्चाद्गमनं ३८३ १२
तस्यानावर्त्तनं ३८३ १३
दीक्षिते विशेषः ३८४ १४
आहरणे गतिकल्पौ ३८४ १५
क्रीतसोमे गमनं ३८४ १
क्रयोपवेशने ३६७ ४
सोमानुगमनं ३६८ ५
गमने विशेषः ३६८ ६
सोमग्रहणं ३६८ ७
आन्यानुगमनं ३६६ ११
गौतममतं ३६६ १२
शाण्डिल्यायनमतं ४०० १३
सोमनिधानं ४०२ ५
सोमः निधनानि ५२७ १२
सोमेष्टयोमिश्रणं ५६० ४
शाण्डिल्यायनमतं ७४२ ८
सोममिश्रणं ६०८ १३
सोमसामः ६४१ ३४
अप्राप्तौ देशनियमः ८५ १३
धारासन्ततिः ६७ २१
सोमप्रवाकस्य—प्रत्याख्यानं १४ ६
प्रतिमन्त्रणं १५ १०
नोत्सर्जनं १५ ११
दधिलवणाम्ल भोजनं१५ १२
सोमराजाभिमर्शनं— ८५ ११
तत्र सर्व्वाभिमर्शनं ८५ १२
सौत्यं—कर्म्म ३६२ १०
सौत्यकर्मप्रवृत्तिः ३७३ ७
सौत्रामणी— ३७७ २०
सौत्रामण्यां अक्षतं३७४ ११
स्काग्य—कथनं ५७१ ७

Digitized by Google

स्तवः—

उद्गातृस्तवः	१०७,	२७।
	६७०,	२२
प्रातःसवने	१०७	२८
प्रकारान्तरस्तवः	१०७	२६
हिंकारस्तवः	१०८	७
आद्यन्तयोःस्तवः	१२०	२
वहिष्पवमाने विशेषः	१२१	३
तत्र गौतममतं	१२	१४
धानञ्जय्यमतं	१२१	५
मन्द्रं स्वरमाश्रित्य स्तवः	१२१	६
मध्यस्वरेण स्तवः	१२२	७
वैरूपसाम्ना स्तवः	२२६	३
अवकोपनिधानस्तवः	२२२	१३
मानसस्तवः	२५१	१
शुक्रियादिस्तवः	६६५	११
अनुपूर्व्वस्तवनं	७२८	३
षोडशिस्तवः	६६२	१
जघन्यस्तवनं	७३०	४

स्तोता—

तस्य उपवेशनं	२८२	१
स्तोतृवाचनं	२८३	४
तस्य वाक्यं	२८५	१३
स्तोतुर्हिंकारादुत्तर-क्रिया	२८८	२२

स्तोत्र—देवता	४६६	४
उपाकरणादौ गौतमः	२३०	५
तत्र धानञ्जय्यमतं	२३०	६
तत्र शाण्डिल्यमतं	२३१	७
स्तोत्रीयशंसनं	२४०	१८
शंसने विशेषः	२४०	१६
स्तोत्रीयाविकल्पनं	३१२	१३
स्तोत्रसंख्याकथनं	२६८	१४
स्तोत्रानुमन्त्रणं	४०५	१
अनादेशे स्तोत्रकल्पनं	४३८	६
स्तोत्रीयाभ्यासः	४६३	११
स्तोत्रकल्पनान्यायः	४६३	१
स्तोत्रीयावपनं	४५४	१७
स्तोत्रीयसाम	४७१	१
स्तोत्रीय षड्वरः	४८६	६
स्तोत्रीये शुक्रमतं	३१२	२०
माषशरावमतं	३१२	२१
अन्येषां मतं	३१२	२२
स्तोत्रप्रतिहारः	४६३	१३
स्तोत्राद्यन्तक्रिया	५०८	१७
स्तोत्रानुमन्त्रणं	४०७	७
धानञ्जय्यमतं	४०७	८
सर्वस्तोत्रविधिः	१०५	२३
स्तोत्रान्तरजपः	१११	१२

Digitized by Google

उपाकरणादि २३० ५
बृहतःस्तोत्रं २२९ २
धानञ्जप्यमतं २३० ६
शाण्डिल्यमतं २३१ ७
स्तोत्रीयशंसनं २४० १८
तत्संसने विशेषः २४० १९
अहिंसनस्तोत्रं २८९ ४
स्तोभ—विभागः ५०२, २१।
५०६, १२
उपरिष्टात् स्तोभः ४८९ ७
सर्व्वस्तोभः ४९० ८
प्रणोवायाः स्तोभः „ ९
पौरमद्रे स्तोभः ४९० १०
प्रणोकारात् स्तोभः ४९० ११
वार्त्तुवया स्तोभः ४९० १२
प्रतिहर्त्तुः स्तोभः ४९५ ४
उभयतः स्तोभौ ४८९ ३
सर्वस्तोभः ४९० ८
स्तौभिकानां मध्यमः ४९९ ७
स्तोभासंहारः ५०४ १
स्तोभविभक्तिः ५०४ ३
स्तोभनिधनकथनं ३७७ १८
स्तोभधर्म्मानुसंहारः ५०७ १६
स्तोभे शेषाश्विन्मतं ५०९ २५
स्तोभे राजनयोगः ५०९ २६
स्तोभप्रविहारः ५१३, १८।
५०९, २२
स्तोभाः उपायवन्तः ५०५ ५
उद्गातुः स्तोभः ४८१ ५
तृतीयपदस्तोभः ५०४ ४
त्रिस्तोभोक्तिः ५०६ १०
स्तोभाः देवतास्तु ५०५ ६
अस्तोभप्रतिहारः ४८१ ७
स्तोभकरणं पदेभ्यः ५०५ ७
धानञ्जप्यमतं ५०५ ८
शाण्डिल्यायनमतं ५०६ ९
पदस्तोभे निधनानि ५१० १
पृथक् स्तोभकरणं ५१० २
विभाग्यपदस्तोभः ५११ १०
स्तोभाहरणं धेनुगाने ६१ १८
अनुपदस्तोभः २५९, ८।
५०३, २३
स्तोम—विन्यासः ६५३ २३
प्रयोजनक्रोपक्रमः १४५ २२
स्तोमविमोचन-
मन्त्रः १७३, ११। १८४, १
स्तोमसंख्यानं ४१८ ५
स्तोमान्तप्रस्तावः ४७३ ६
स्तोमचोदना ६७९ १३
तत्र विशेषः ६८० १४

Digitized by Google

स्तोमकल्पनं	६१५	६
स्तोमविकारः	७११	२
स्तोमयागः	६३४	५
स्तोमयोगः	६१०	८
स्तोमविभागः	६११	१०
योगे मन्त्रपरिवर्त्तनं	११५	१
धानञ्जप्यमतं	११५	२
शाण्डिल्यमतं	११६	३
प्रयोजनस्तोपक्रमः	४५	२२
वाजपेयसामस्तोम-योगः	१४५	२३
रात्रौ स्तोमयोजने-विशेषः	१४६	२४
अतिरिक्तास्तोत्रेषु-तथा	१४६	२५
शाण्डिल्यमतं	१४६	२६
स्तोमयोजनं अभि-मन्थने	२३२	६
इन्द्रस्तोमः	६४०	२६
पञ्चविंशस्तोमः	६१७	१३
पञ्चविंशस्तोमे गौतमः	२८८	१
धानञ्जप्यमतं	२८६	२
शाण्डिल्यमतं	२८६	३
इन्द्राग्न्योः स्तोमः	६४०	३०
पुरस्तात	५१४	२७
एकत्रिकस्तोमः	६२२	११
एकाहिकस्तोमः	६२७	१८
तस्य दक्षिणा	६२७	१६
दक्षिणे स्तोमे अनुसंहार-प्रकारः	४५५	१
दशरात्रिके स्तोमे संहारः अनादेशे	४५१	१०
,, आदेशे	४५०	६
मरुत्स्तोमयागः	६३६	२५
विश्वजिच्छिल्पे	४३७	१
स्तोमसम्भवे अन्त्य	४३७	२
द्वितीयः अरण्ये गेये	४३८	३
तदभावे उपान्त्यः	४३८	४
चतुष्टोमः	४६०	१
स्थपतिरित्याचक्षते—	५८६	११
स्थूणा—निखननं	४१२	६
शाण्डिल्यमतं	४१२	१०
स्रग्—बन्धनं	६२५	६
द्रव्यविशेषः	६०५	४
स्रुच—स्थापनं	५६४	२६
स्रुव—हृदयस्थापनं	५६४	२१
स्वः—सुत्याकथनं	५६५	३
गौतममतं	५६५	४
स्वर—प्रत्युद्ग्रहणं	५१७	२
गौतममतं	५१७	३

शाण्डिल्यमतं	५१७	४
स्वरनिधनं	५३४	१९
हविः—	७७९	५
यस्मिन्वे हृदयशूलः	३७३	६
यस्मिन्वा प्राशनं	३३१	१०
यज्ञसंस्थाक्रमः	३७८	२३
शेषनिवृत्तिः	७४३	१५
हविर्द्धान—गमनं	१२४	१५
प्रस्तोतुर्गमनं	१५५	६
प्रतिहर्त्तुर्गमनं	१५६	७
सर्वेषां गमनं	१५६	८
हविर्द्धानोपवेशः	४०३	१०
शाण्डिल्यमतं	४०३	११
हविर्द्धानप्रवेशः	८४	८
रराट्यालम्भनं	८४	९
प्रवेशमन्त्रः	८४	१०
उपस्थानं	२६१	१६
अनुगमनं	३९५	१४
हिङ्कारः—		
अध्वर्य्योर्हिङ्कारः	९८	२५
धानञ्जप्यमतं	९८	२६
शाण्डिल्यायनमतं	९८	२७
हिङ्कृत्यस्तवनं	१०९	७
अहिङ्कृताः प्रथम-रेतस्याः	११०	८
परारेतस्याः	११०	९
प्रवरनिवृत्तिः	११२	१९
प्रतिसाम्नि हिङ्कारः	११६	४
सन्धौ हिङ्करणं	२०६	२६
हिङ्कारसमये क्रिया	२९७	१८
होतुः उत्तरक्रिया	२८८	२२
अहिङ्कृतस्तोत्रं	२८९	४
हिङ्कारादिप्रतिहारः	४८१	९
समये क्रिया	२९७	१८
हिरण्य—दक्षिणा	५४४	३
प्रतिग्रहः	४१४	२१
हिरण्यधारणं	२०२	८
सामाकाङ्क्षा	२०२	९
उद्गातुर्धारणं	२०२	१०
सर्व्वेषामभिमर्शनं	२०२	११
औदुम्बर्य्याश्लेषः	१९८	२५
विकल्पविधिः	१९८	२६
होतृ—नियमः	७४६	१०
होतुर्दक्षिणा	६१३	२२
	६५०, ४ । ५५७,	२५
होतुराज्यगानं	५४२	१२
धिष्ण्योपस्थानं	१२५	१६
वेद्याक्रमणं	८२	२
धानञ्जप्यमतं	८२	३
समनमुखे विशेषः	८३	४

गौतममतं	८१	५
शाण्डिल्यमत	८३	६
तत्रान्येषां मतं	८३	७
होतृसंक्षेपः	७४६	१४
होतृकाष्ठसम्बन्धः	१७१	४
तत्र गौतममतं	१७१	५
धानञ्जप्यमतं	१७१	६
होतृकसामसंस्था	२६८	१२
होतृसामविकल्पः	२२३	७
तत्र गौतममतं	२२३	८
स्पर्शनं मन्त्रपाठकाले	१८३	२०
तस्य इच्छया	२५२	३
इच्छया न विज्ञापनं	२५२	५
होत्रकर्मविधानं	३२९	१६
होमः—	६८१	३
औदुम्बरीहोमः	७०	७
उत्तराहुतिहोमः	७०	८
२२२, १२।	२५०,	९
आज्यग्रहहोमः	२११	९
यजमानवाचनहोमः	१२१	११
गार्हपत्यहोमः	२४९	८
आज्याहुतिहोमः	२११	७
अग्निहोत्रहोमः	३४०	३-५
	३७३	१४
क्षीरौदनहोमः	३६३	१३
द्यूतप्रवृत्तहोमः	३४१	१२
दीक्षितान्नहोमः	७४३	१४
प्रायश्चित्तहोमः	३४५	४
पूर्णाहुतिहोमः	३४१	२१
पशुवपाहोमः	३७१	१७
शर्वबलिहोमः	६६२	१०
स्तम्बयजुर्होमः	३९१	१०
सायंप्रातर्होमः	७९४	३
स्रुवहोमौ	७६९	२
शाण्डिल्यमतं	७६९	३
विभीतकफलैः	३४१	२२
स्तम्बयजुर्होमः	३९१	१०
अग्निचित्यायां	३९१	१२
होमात्पूर्वं तूष्णींभावः	३२९	३
प्रवृत्तहोमे आहुतिः	१०१	९
पुरोडाशानां	६८२	५
ग्रहहोमार्थप्रतीक्षा	४०४	१६
तस्य कालनियमः	४०४	१७
शकृद्धोमोपवेशनं	३९४	१०

सूचीसमाप्ता।

Digitized by Google